

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

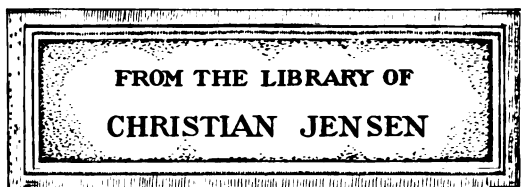
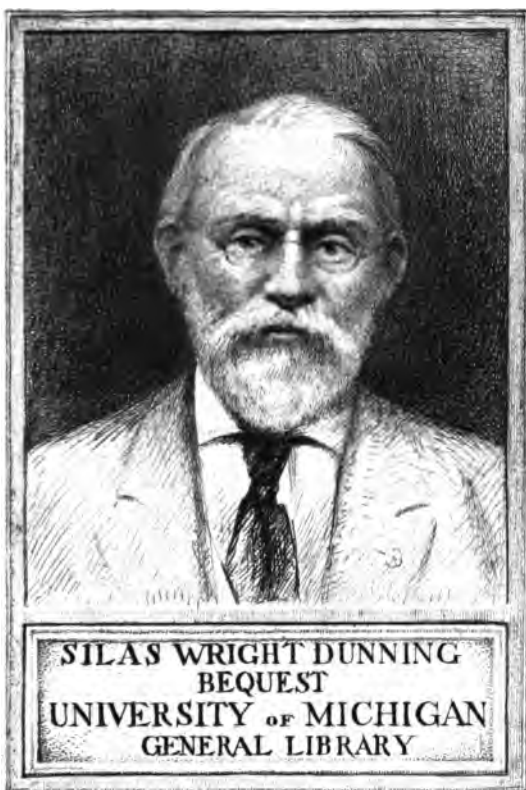
BUHR A

a39015 01814266 4b

DL
101
A12

AARBOG
FOR
DANSK KULTURHISTORIE
1898

UDGIVEN AF
POUL BJERGE

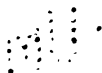

AARHUS
JYDSK FORLAGS-FORRETNING
1898

KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

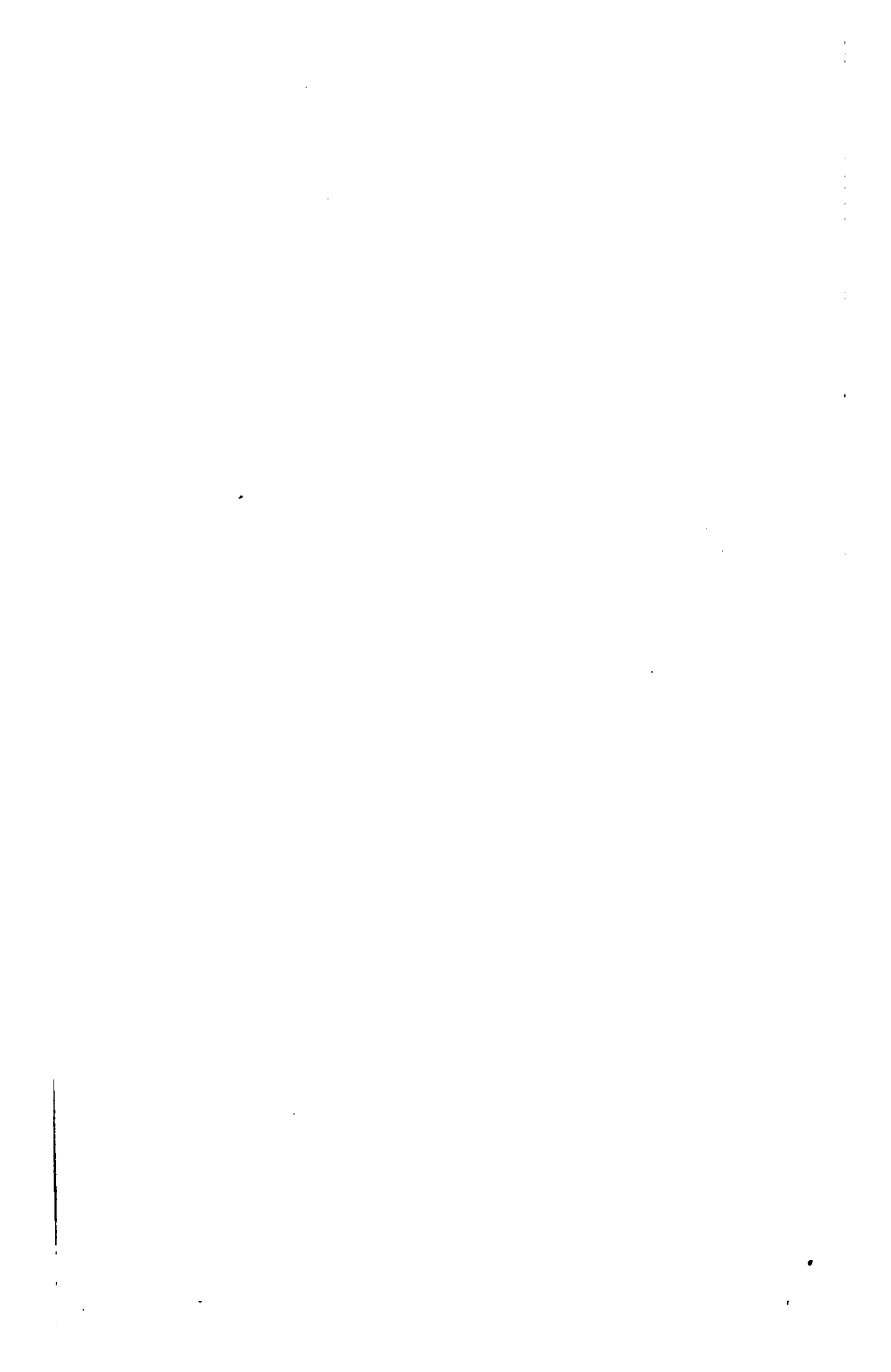
VED H. P. WARBERG

DUNNING
HILL
12-14-39
39883

INDHOLD

	Side
POUL BJERGE: A. D. Jørgensen	1
H. F. FEILBERG: Gaader.	10
EVALD TANG KRISTENSEN: Bondeliv i Sabro Herred	77
JENS SCHJØRRING: For Halvhundrede Aar siden	116
P. LAURIDSEN: Prof. C. Flor og Nordslesvigerne. 1844—46	131
CH. WEISS: Protestantisk Præstevælde i Danmark i det 16. og og 17. Aarhundrede.	170
POVL HANSEN: Fra Hoveritiden	186

A. D. JØRGENSEN

AF

POUL BJERGE

DET var ved Mortensdagstid 1883, at jeg første Gang talte med Rigsarkivar A. D. Jørgensen. Jeg havde faaet en Hilsen gennem én eller anden, at han gerne vilde overlade Askov Højskoles Bibliotek nogle Bøger, om jeg ikke vilde komme ud at se paa dem. Det var med en vis Ængstelse, jeg gik ud for at hilse paa ham i hans Hjem. Jeg havde læst hans »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen« og »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse«; og de havde fanget hele min Opmærksomhed. Men han var den store Mand, den dygtige Historiker. Og Folk fortalte mig, at dette at være Geheimarkivar — saadan hed det den Gang — var noget næsten af det allerfineste. Man forstaar, jeg var lidt undselig. Hvad skulde jeg tale med den Mand om? Historiske Emner? Ja, men jeg kunde jo saa lidt i Sammenligning med ham. Jeg kunde jo vist ikke komme med andet end flove Spørgsmaal og dumme Bemærkninger. Dog nogle Spørgsmaal havde jeg paa rede

Haand, som jeg gerne vilde have Svar paa. Besøget skulde gøres kort, og saa gik jeg og øvede mig i at sige Hr. Geheimearkivar, for at det kunde falde nogenlunde let for mig.

Jeg bankede paa. Der blev lukket op, og jeg stod overfor den høje, lyse Mand med de trofaste Øjne. Han talte venligt, friskt og naturligt, kemisk fri for til lært Folkelighed eller indøvet Elskværdighed. Jeg fik mit Hr. Geheimearkivar kun anbragt én Gang eller maaske to. Før jeg vidste af det, gik Samtalen frisk og strømmende. Jeg kom med mine Spørgsmaal eller mine Bemærkninger, langsom, maaske noget hakkende, saadan som det let gaar, naar Jyder taler med Folk, der med Lethed tumler med Rigssproget. Men han gav mig altid god Tid, og naar jeg var færdig, tog han fat. Med en Varme, en Klarhed og Grundighed, der forekom mig næsten som Ødselhed, udviklede han Sagen for mig. Den store Mand, han var, sad der og talte med mig, den Ubetydelighed jeg var, og udviklede omhyggelig sine Synsmaader for mig. Jo vist maatte det være at ødsle med sine Tanker. Jeg følte det, og gjorde Tegn til at gaa. »De har vel ikke saa travlt? Vi kan godt sidde og tale lidt. Jeg har god Tid,« sagde han. Og dette gentog sig et Par Gange. Da jeg kom hjem, skrev jeg: Jeg har lært mere Historie i de to Timer, jeg sad og talte med ham, end jeg har lært i lange Tider.

Jeg har intet opskrevet af Samtalen; men jeg husker tydelig, at vi begyndte med hans »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse« og blev maaske ved ned til Nutiden. I alt Fald staar det klart i mit Minde, at han sagde, at Historien siden Enevældens Indførelse ligger begravet i vore Arkiver. Der er ikke et Spørgsmaal, undtagen

det maa tages op fra Grunden af, undtagen Arkiverne maa gennemgaaes, og der maa søges Besked dér.

»Men hvorfor er det saadan? Hvorfor er der ingen, der tager dette Arbejde op? Her ligger de alle og skriver om Oldtiden. Er der da ingen, der kan skrive om Tiden, der ligger os nærmere?« sagde jeg med en Iver, der var lige paa Grænsen af Lidenskab.

Jeg blev i det samme umaadelig fløv, thi det gik op for mig, at der heri ogsaa laa en Bebrejdelse mod A. D. Jørgensen. Det var jo den tidlige Middelalder, han havde skrevet om.

»Jeg skal sige Dem noget, svarede han. For en Begynder er det altid lettest at begynde med Oldtiden. Materialet er ikke saa stort, Oversigten er lettere, og der er noget fristende ved at begynde med det første. Men forøvrigt kan vi nu vente en Del ogsaa om den nyere Tid. Der er flere, der har planlagt Studier i saa Henseender.«

Jeg kom med et Spørgsmaal om Bondestandens Historie.

»Det er nu det allervanskeligste. Hvad der er trykt, er kun Tendens Skrifter, kommen frem i Kampens Hede. — Man husker nærværende Samtale ligger forud for Jubilæet for Stavnsbaandets Løsning og den rige Litteratur, som fremkom dertil. — Hvis De vil sætte Dem ind i den, saa maa De til vort Arkiv. Der ligger det i Masser. Ingen har rørt det, ingen kender det, og det er et Arbejde, der maa tages op.«

»Men det er jo da et forfærdeligt Arbejde.«

»Ja, det er det. Men der er ikke andet at gøre; det er den eneste Udvej. Og det skulde De begynde paa. De er velkommen nede hos os.«

Jeg kom med Bemærkninger om, at saadant Arbejde

kunde jeg ikke have med at gøre. Kunde jeg endda faa første Haands Arbejde at studere Historie efter, saa maatte jeg være glad. Studere Historie efter Kilderne, det er ikke for mig.

»Men det er det. De maa ikke tale saadan, De maa ikke undslaa Dem. Hvis I gør det alle, bliver Bondestandens Historie aldrig skreven. For de lærde her inde kan være saa dygtige, de være vil; sætte sig rigtig ind i alle de Forhold, der hører Bondestanden til, kan kun de, der er født paa Landet og opdraget blandt Bønder. Derfor maa I ikke holde Jer tilbage. Og det er én af de skønneste Opgaver, der kan tænkes.« Og det sagde A. D. Jørgensen med den Varme og den overbevisende Kraft, som han nu kunde lægge i sine Ord.

Man forstaar, hvor stærkt Indtryk, det gjorde paa mig, ung og let bevægelig som jeg var. Jeg indrømmede ham alt, men kom med Bemærkninger om, at jeg kunde ikke. Dog inden jeg sagde Farvel, havde han faaet Løfte af mig, at jeg skulde komme op i Arkivet.

Næste eller maaske en af de følgende Dage mødte jeg i Arkivet, noget undselig igen, først fordi jeg ikke kunde tænke mig, at en saa høj Embedsmand altid kunde omgaaes Folk, saa man ikke mærkede Embedsmanden, men kun Mennesket, og jeg vilde saa nødig have Indtrykket udvisket fra forrige Dag. Dertil kom, at jeg gik derop ikke saa meget for at arbejde, som fordi jeg havde lovet det. Men det gik den Dag som forrige Dag. Et Par Ord, og jeg mærkede hverken til Embedsmanden eller til trykkende Overlegenhed. Vi gik gennem Arkiverne. Der stod Reol ved Reol, overalt Reoler, og alle var de fulde af Papirer i Pakker:

Bunke ved Bunke i endeløse Rækker, og gamle Protokoller hist og her ind i mellem. Der var ikke noget tillokkende for mig her i, ingen æstetisk Skønhed. Jeg kunde ikke lade være med at gøre Sammenligning med et Bibliotek med sine velindbundne Bøger, og Arkivet faldt ynkelig igennem. Men A. D. Jørgensen fortalte om, hvad der var her, og hvad dér. Saa paa en Gang standser han og siger: »Naar jeg gaar her inde, er det, som jeg hører Raab om Retfærdighed fra alle de mange Slægter, der Aarhundred efter Aarhundred er gaaet til Hvile, og hvis Historie ligger her i de gamle støvede Papirer: »Giv os vor Ret, den Ret Samtid og Eftertid har nægtet os, men som vi har Krav paa, og som Du kan give os!« Det var, som Støvet faldt af Papirerne. Det, der før var saa grimt, blev næsten som levende for mig. »Henfarne Slægter taler ogsaa til Dig,« lød det i mine Øren. Jeg fik en Pakke under Armen og i næste Øjeblik sad jeg mellem de studerende paa Arkivets Læsestue.

Hvor A. D. Jørgensen fik meget bestilt i sit forholdsvis korte Liv, og hvor han altid havde god Tid, to Ting, som man skulde synes, vanskelig kunde rime sammen. Man husker, hvor god Tid han havde til at tage sig af mig ved vort første Møde. Og siden skrev jeg ikke sjælden til ham om Svar paa et Spørgsmaal, om Raad i en Sag, og altid fik jeg hurtig og omhyggelig Svar, et Svar paa to-tre-fire Sider, hvor i han ikke alene behandlede den omspurgte Sag, men ogsaa kom ind paa andre Ting f. Ekspl. den politiske Stilling. En Gang havde jeg lagt Planen til et literært Foretagende, og jeg havde tiltænkt ham et ikke helt lille Arbejde derved.

»Hvordan kan du tro, at han har Tid til saadan

noget? Det faar du ham aldrig til,« sagde Folk, naar jeg talte om Planen.

Jeg skrev til ham om den.

»For Tiden er jeg saa stærk optagen, saa da kan jeg ikke; men vent nogle Maaneder, saa er jeg til Tjeneste,« var Svaret.

Og hans Breve var som hans Samtaler. Man fandt hverken Spor af Embedsmanden eller den lærde Historiker i dem; men strømmende Friskhed og naturlig Hjertelighed slaar én i Møde overalt.

Ved Novembers Tid 1881 skulde Jens Johansen og jeg være Lærere i Nordens Historie, han paa Mellerup, og jeg paa Uldum Højskole. Vi var begge Læringer fra Askov, og som rimeligt var, talte vi om, hvordan vi nu skulde tage det, hvilke Hjælpemidler vi vilde bruge.

»Saalænge vi har A. D. Jørgensen, saa er det ingen Sag, for saa bruger vi ham,« sagde jeg.

»Tør du det? for det tør jeg ikke. Jeg er bange, han er for nøgtern, at der er for lidt Poesi i hans Historie,« svarede Jens Johansen.

»Saa har du ikke læst ham rigtig. Jeg véd ikke noget skønnere og mere poetisk —« og jeg nævnede, jeg tror hans Skildring af Olaf den hellige og Niels Ebbesen.

»Jo, det har været en stor Glæde for mig at læse hans Historie, og jeg selv kan saa godt med den; men bruge den til Læringerne og faa dem til at synes om den, det er det, jeg er bange for, jeg ikke kan.«

Vi talte videre om det, og rejste saa hver til sin Højskole.

Ved Juletid fik jeg Brev fra ham. Han var i Historien kommen til Valdemar Sejr, og de Bøger, som han havde mest Udbytte af at bruge, var Snorre og A. D. Jørgensen. Var det med lidt Ængstelse, han begyndte med A. D. Jørgensen — det praktiske Arbejde lærte ham, at han dristig kunde bruge ham; jo bedre han brugte ham, jo bedre gik det med at fange Lærlingernes Opmærksomhed.

Den samme Erfaring gjorde ogsaa jeg. Vi havde navnlig en Lærling, der var godt hjemme i Ingemanns Romaner, og som altid lagde nøje Mærke til, naar min historiske Fremstilling afveg fra Ingemanns. Jeg længtes ligefrem efter at komme i Lag med Niels Ebbesen for at se, hvordan jeg kunde tumle ham, og høre, hvad nævnte Lærling vilde sige til det. Da jeg var færdig med Niels Ebbesen, søgte jeg Lejlighed til, at vi kunde gaa Tur sammen. Og saa spurgte jeg, hvad han sagde om min Niels Ebbesen.

»Ja, han er jo rigtignok en helt anden end Ingemanns; men han er paa ingen Maade ringere. Jeg er nærvæd at tro, at jeg holder mest af den Niels Ebbesen, De fortalte om.«

Jeg glædede mig svært, og jeg opfattede det som en stor Sejr for A. D. Jørgensen, for det var hans Niels Ebbesen, jeg havde fremstillet.

Efter et Par Aars Forløb blev mine Teltpæle flyttet. Jeg maatte forlade Historiens dyrkede Marker og drage ind paa Geografiens mægtige Overdrev, men Historien drager mig fremdeles med den første Kærligheds stærke Baand, og det er et personligt Vidnesbyrd, jeg aflægger, naar jeg siger, at de største aandelige Nydelser, jeg har haft siden, det er, naar der er kommen et nyt Ar-

bejde af A. D. Jørgensen, og jeg saa med Ro kunde fordybe mig i det.

Naar jeg læste et nyt Arbejde af A. D. Jørgensen, saa lød hans Ord altid til mig: Det er, som jeg hører de henfarne Slægter raabe: »Giv os vor Ret, den Ret, Samtid og Eftertid nægtede os, men som vi har Krav paa, og som du kan give os.« Hans Sprog er smukt og rent, og saa har det en Egenskab, som jeg ikke kan komme nærmere end ved at kalde det varmt. Hans Fremstilling er klar og levende. Det er, som man har Personerne for sig; man forstaar dem, bliver næsten Kammerat med dem. Det er, som de kom til os og krævede deres Ret: En retfærdig Dom.

Men A. D. Jørgensen skrev ikke blot for de Slægter, som havde været. Han skrev for dem, som nu lever, og for dem, der kommer; skrev, for at paavirke dem, vejlede dem, styrke dem, kort: for at give dem den aandelige Næring, som en hver Slægt trænger til. Jeg anfører en Udtalelse af ham selv fra et Brev, han skrev lige oven paa Kristiansborg Slots Brand.

»De kan tro, at jeg hin brandnat levende følte det store ansvar, som tilskikkelsen havde lagt paa mig; kun såre få tænkte på arkiverne, alle paa kunstskatene. Hvad vilde vi nu have været, om ulykken havde ramt os? — Tusende og atter tusende af ukendte billeder fra vor fortid vilde være gået til grunde for bestandig. Som Michel Angelo påstod, at alle hans store billeder hvilede i marmoret, han havde kun den op gave at befri dem fra stenens tyngde, således ligger disse talløse fortællinger i det gamle grimme papir og venter kun på, at danske øjne skal se dem, danske

øren lytte til dem. Heldigvis var jeg koldsindig nok til kun at gøre mig ringe tanker om alt dette, sålænge faren truede, da var jeg helt optagen af alle de ydre foranstaltninger og det travle arbejde. Men da slottet sank sammen, og luerne blev trætte, saa det var øjensynligt, at mennesket igen var herre, da hørte jeg ligesom en mangetunget takkesang fra de mange mange henfarne slægter, hvis minde var frelst, og fra de mange mange ufødte slægter, der skal drage næring af disse minder.«

Det er ikke en Levnedsskildring, jeg her har villet tegne; men det Bidrag til A. D. Jørgensens Historie, der ligger i hans Paavirkning paa mig, har jeg søgt at lægge frem. At jeg har ham meget at takke for, vil enhver kunne forstaa.

GÅDER

AF

H. F. FEILBERG

I. o cur aaa es et in am am ii.
b bis

II. ren dadi tiden sløb
gjorde store

I.

N AAR man i vore dage tager et eller andet billedblad i hånden, slår det sjælden fejl, at man træffer en overskrift »Tankesport«, der indeholder gåder, charader, rebus: bogstavgåder, billedgåder, regnegåder. Derefter følger saa »Tankekorn«, der sagtens skal gro i læsernes sind, eller »Tankelyn«, der som glimt fra lyset i en stor rig verden skal gennembryde mulmet i læserens sjæl. Så skærpes og hvæsses sjæleevnerne, man overvinder vanskelighederne, undgår fælderne, løser knuderne, bliver overmåde tilfreds med sig selv og sin egen klogskab, indsender løsningen, ser sit navn blandt dem, der har været heldige, og — begynder på en frisk, når det næste blad kommer ind ad døren.

Denne »Tankesport«, at fremsætte gåder og mørke taler er ikke ukendt udenfor vore landegrænser og hører heller ikke netop de allersidste tider til, vi kan ganske sikkert gå en 3000 år tilbage i tiden og træffe gåder,

hvem véd, måske meget længere. Men den forskel er der, at i gamle dage gjaldt en svigtende forståelse, en fejl løsning ikke blot et tabt frimærkes værdi, men måske liv og hoved.

Det er bedst, jeg begynder med en historie. Den er flunkende ny, udkommet 1896 i den kejser- og kongelige Hofboghandel i Würzburg og Leipzig, optegnet af Erkehertug Ludvig Salvator på den spanske Ø Palma, trykt som det sömmer sig for en bog, der har en fyrstelig forfatter. I det katalonske mål hedder historien: Sa Rondaya des Boch, hvilket heldigvis udlægges for folk, som mig og mine lige, der »ikke kender alle sprog« : »Æventyret om bukken«, og det lyder:

Engang var der en konge, som havde lyst til at gifte sig, så fik han at vide, at der var en opvakt og klog pige, som rigtig passede sig for ham.

Såsnart kongen erfo'r dette, gik han hen til det hus, hvor den pige boede og sagde:

»God morgen! Hvad er det, du tager dig for?«

»Jeg koger såmænd op og ned.«

Kongen blev noget overrasket og spurgte saa:

»Hvor er din moder henne?«

»Hun tager på andre netop, som man tog på Deres Majestæt, da De var en lille dreng.«

»Din fader da?«

»Han trækker folk ud af deres huse.«

»Din broder?«

»Han er på jagt. Han dræber det vildt, han fanger; hvad han ikke fanger, tager han levende med sig hjem.«

Kongen stod helt stille af forundring. Imidlertid kom pigens moder.

»Ja så! Det er kongen. Så fornemt besøg havde jeg ikke ventet. Hvormed kan jeg være til tjeneste?«

»Jeg vilde gerne vide, hvad »op og ned« er, som eders datter koger, hvor I kommer fra og hvad I har taget eder for: »det der blev gjort med mig, da jeg var barn«.«

»Se se, det er nok min datters tale. »Op og ned« er ærter, der stiger og synker under kogningen i gryden. Jeg kommer fra kirken, hvor jeg har båret et barn til dåben. Jeg skal sige Deres Majestæt, jeg er jordmoder. Min mand trækker gulerødder op. Min søn har utøj, og de dyr, han fanger, dræber han, de andre tager han levende med sig hjem.«

»Nu vel«, sagde kongen, »saa kunde du vel gerne sende mig en kurv fuld af latter op på slottet i morgen.«

»Det skal jeg.«

Da kongen var gået, kom manden hjem, og hans kone beklagede sig over deres datters dristige svar. Han sagde til hende:

»Hvordan vil du bære dig ad med at skaffe en kurv fuld af latter op paa slottet imorgen?«

»Det skal jeg nok. Tag blot eders garn og fang mig alle de fugle, I véd råd til.«

Alt skete, som pigen ønskede. Hendes fader kom hjem om aftenen og havde fanget en vældig mængde spurve. På én bandt hun benet op, på en anden plukkede hun alle fjerene af hovedet. Somme skar hun halen af, på nogle plukkede hun bugen, på andre ryggen, og da hun havde kurven fuld, bad hun sin fader bringe den op på slottet, som kongen havde sagt.

Kongen hældte dem ud på et bord, og det kan nok være, at folk lo, da de så dem. Men så tog kongen et dusin æg, som han slog istykker i et fad, det rakte han til manden og sagde: »dem maa din datter sørge for at faa ruget ud, så kan hun bringe mig kyllingerne.«

»Hvad mon min datter nu vil göra?» tænkte manden; men, såsnart hun fik beskeden, sagde hun til sin fader:

»Sørg for at få en skæppe byg malet, bring så melet til kongen og byd ham så det. Såsnart det er modent, kommer mine kyllinger og pikker kornene op.«

Det bud blev bragt kongen, som sendte svar tilbage, at pigen skulde komme op til slottet på vejen, men dog udenfor vejen, nøgen og dog påklædt.

Da hendes fader kom med den besked, var han færdig at gaa ud af sit gode skind, men hans datter lo, tog nok så fornöjet et fiskergarn, som hun svøbte om sig, satte sig op at ride paa en buk, der sprang afsted, snart på vejen, snart udenfor den.

Kongen mærkede jo, at han ikke kunde fange hende, og så spurgte han hende, om hun vilde være hans kone, men föjede det vilkår til, at hun hverken måtte råde eller hjælpe folk. Gjorde hun det, skulde hun forlade slottet.

»Godt«, sagde hun, »men så forlanger jeg, at skal jeg gå, vil jeg have lov til at tage det med mig, jeg holder mest af.«

»Det er der rimelighed i«, sagde kongen, og så holdt de bryllup. Til stadsen kom nu riddere fra alverdens lande, og det traf sig, at en hoppe foledede, og at føllet løb hen til en af hingstene. Dennes ejer gjorde krav på det som sit, og kongen tildömte ham det. Da vidste den forurettede mand intet bedre end at gaa til dronningen.

»Bryd dig om intet«, sagde hun, »grav et stort hul ude på vejen, hvor kongen hver dag går, og når han spørger dig, hvad du foretager dig, skal du sige således og således.«

Ridderen gjorde, som hun sagde, og da kongen kom

og spurgte, hvad de anstalter skulde betyde, svarede han:

»Jeg fanger sild!«

»Hvor i al verden kan du finde paa at fange sild på en landevej?«

»Å jo, der er vel samme udsigter til at fange sild på en landevej, som der er til, at en hingst føder føl.«

»Det råd har dronningen givet dig. Hun skal bort, og det straks.«

»Ja ja«, sagde dronningen, da hun hørte det, »så må jeg vel gå, men lad mig dog få lov til at spise til aften med dig, inden jeg rejser.«

Det fik hun lov til. Hun kom imidlertid en dvaledrik i kongens bæger, og da han var fast indsovet, puttede hun ham i en sæk, lagde ham på en vogn, kørte ham bort til hendes hjem, hvor hun lagde ham på et par knipper halm oppe i et tagkammer.

Idet kongen næste morgen vågnede, begreb han ikke, hvad der var skét, men straks kom hans kone og fortalte ham, at hun havde krævet sin ret: da hun blev jaget bort, havde hun taget det kæreste med sig.

Så gav kongen hende for fremtiden lov til at gøre og lade, som hun vilde, de fulgtes sammen tilbage til slottet, og er de ikke døde, saa lever de der endnu.¹

Det kan vi lade dem gøre og gå omtr. 2000 år tilbage til kejsertiden i Rom. Om ved Kristi fødsels tid levede en græsk forfatter, Plutark, der blandt meget andet har skildret et gæstebud, hvor ikke ringere personer end oldtidens syv vise var tilstede. Hvor langt den alvorlige Græker end er fra Holbergs løjer i Julestuen, ét sammenligningspunkt er der, børnene hos Holberg viser deres dygtighed i »Sprikwörter«

¹ L. Salvator, Märchen aus Mallorca s. 1 flg.

og »Spørgsmaal« og Grækenlands Vise i det samme. Under skiftende samtaler mødes de. En vittighed falder bl. a., jeg tager den med som en gammel bekendt: »det var et held!« sagde drengen, han slog en sten efter hunden og traf sin stedmoder. Man fristes til at udbryde: der er intet nyt under solen!

Efter et tarveligt måltid blev bordene flyttede tilside, drikofferet frembåret, mens en fløjtespillerske musice-rede. Derefter blev samtalen almindelig. Bias har modtaget et brev fra kong Amasis i Ægypten, dette forelæses og lyder:

»Amasis, konge i Ægypten, sender Bias, den viseste blandt Grækerne, sin hilsen.

Jeg har indgået en væddestrid med kongen af Æthi-opien om, hvem af os, der er den viseste. I alt andet måtte han bukke under, men tilsidst har han forelagt mig en besynderlig og skrækkelig opgave. Han for-langer, at jeg skal uddrikke havet. Løser jeg denne opgave, giver han mig mange byer og stæder af sine. Brister det for mig, må jeg afstå byerne ved Elephan-tine til ham. Tænk nu på sagen, og lad snart Nilo-xenos bringe mig dit svar. Jeg er altid rede til gen-tjeneste.«

Da Bias var færdig med at læse, tav han et øje-blik stille, tænkte sig om, vekslede et par ord med Kleobulos, der sad ved siden af ham, og sagde derpå: »Hvad mener du, ven? Skal Amasis, der hersker over så mange mennesker og ejer et så stort og herligt land, virkelig for nogle usle byers skyld prøve på at uddrikke havet?« »Ja vist vil han«, svarede Niloxenos smilende, »og han grunder bare over, hvorledes han skal gribe sagen an.« »Å«, sagde Bias, »han kan jo bede Æthi-operkongen, at standse alle floderne, der løber ud i

havet, til han er færdig med at drikke; thi det gælder jo dog kun havet, som det er, ikke det, der vorder.« Da Bias havde sagt dette, blev Niloxenos saa glad, at han faldt ham om halsen og kyssede ham. Alle de andre mente også, at det var en god løsning, men Chilon sagde med et smil: »skynd dig, ven, inden havet er blevet tört, at gå ombord og sig til Amasis, at han skal ikke bryde sit hoved med at få alt det saltvand tillivs, men hellere med den opgave at gøre sin regering så retfærdig og god, at hele hans folk kommer til at elske ham.«

Der skiftes nu ord om, hvorledes et godt regimente skal føres. Derefter kommer atter Amasis på tale. Han havde forelagt Æthioperkongen spørgsmålene: »hvad er det ældste og det skønneste, det største og det klogeste, hvad er fælles for alle, hvad er det nyttigste og det skadeligste, det stærkeste og det letteste? »Kunde han give svar på de enkelte spørgsmål?« sagde Periander. »Jo«, svarede Niloxenos, »nu skal I høre, så kan I selv dømme. Æthioperen svarede: tiden er det ældste, verden det største, sandheden det viseste, lyset det skønneste, døden fælles for alle, Guddommen det nyttigste, dæmonen det skadeligste, lykken det stærkeste, det behagelige det letteste.«

Thales spurgte dernæst, om Amasis havde været tilfreds med disse svar. Ja, nogle havde han billiget, andre, mente han, var ikke, som de skulde være. »Der er dog intet af svarene«, sagde Thales, »uden at der kan göres vægtige indvendinger imod det; alle er de fejlagtige og gemmer store vildfarelser og beviser på uvidenhed. Som nu f. Eks. hvorledes kan tiden være det ældste? Den er jo dels fortid, dels nutid, dels fremtid, og fremtiden maa jo dog være yngre end de

ting og de mennesker, der nu lever. Og den, der holder sandhed for visdom, bærer sig ad som den, der ansér öje og lys for et og det samme. Betragter han lyset, der jo virkelig er skönt som det skönne, hvordan kan han så overse solen? Blandt de andre svar er det om guder og dæmoner særlig dristigt, det om lykken grumme uforstandigt; thi var lykken virkelig det stærkeste af alt, hvordan kunde den da være saa omskiftelig? Døden er ingeniunde det, som er fælles for alle; thi de levende angår den jo ikke. Svarene burde lyde saaledes: hvad er det ældste? Gud, thi han er uskabt. Hvad er det störste? Rummet; verden omslutter alt, men rummet verden. Hvad er det skönne? Verden, thi alt hvad der i sig bærer skönhed, er en del af den. Hvad er det viseste? Tiden, den udfinder alt, stykke for stykke. Hvad er fælles for alle? Håbet, det ejer selv den fattigste. Hvad er det nyttigste? Dyden, den bruger alt paa en nyttig måde. Hvad er det skadeligste? Lasten, hvor den findes, øder den alt. Hvad er det stærkeste? Nødvendigheden, den alene kan intet modstå. Hvad er det letteste? Det, der stemmer med naturen, thi selv af nydelser trættes man.

Alle billigede svarene, som Thales gav. Derpå sagde Kleodemos: »at spørge og svare således, sömmer sig for konger.« »Også de gamle Grækere«, afbrød Perianther ham, »plejede at fremsætte slige vanskelige spørgsmål. Vi véd jo, at de anseeligste digtere mødte ved Amfidamas' grav i Chalkis. Digternes' kunstig slyngede vers, det ry Homer og Hesiod ejede, gjorde dommerne usikre, og så tog de tilflugt til slige spørgsmål og spurgte:

syng, o Muse, om det, som aldrig i fortiden skete,
aldrig i fremtiden skér!

Straks svarede Hesiod:

»Aldrig ved Zeus' grav ser du heste med buldrende hovslag
baglængs at ile, så vognen brydes, og flygte fra sejren.«

Han blev beundret af alle og fik kongens løn, en trefod.

Hvori er nu denne gåde forskellig fra de opgaver Eumetis, som er her iblandt os, forelægger sine kvinder? For dem kan sligt være godt nok, men jeg synes, at det er latterligt, når forstandige mænd i alvor giver sig af med den slags ting.« Eumetis vilde svare, blev rød over hele ansigtet, men tav undseelig. Æsop tog sig da af hende og sagde: »jeg synes, det er endnu latterligere, om man *ikke* kan løse slige gåder som f. eks. den Eumetis, kort før vi spiste, fremsatte:

»en jeg så, som med ild og med stål sin nabo tillivs gik?«

»Hvad er det?«

»Det véd jeg ikke og bekymrer mig ikke om at vide«, svarede Kleodemos. »Det er dog noget, du forstaar og gör bedre end de fleste andre, og nægter du det, tager jeg lancetten, du bruger ved blodkopper, til vidne.« Da lo Kleomedos, thi han brugte mere end nogen anden blandt den tids læger blodkopper.¹

Et træk endnu af det græske oldtidsliv omtaler jeg, orakelsvarene, det er også gåder, og der er dem iblandt, som kunde give et skarpt og klart hoved endnu den dag i dag nok at bestille. Spartanerne lå under i krigen mod Tegeaterne og sendte bud til Delfi med

¹ Plutarch, Das Gastmahl der sieben Weisen ved J. C. F. Bähr (1889). k. 8 flg.

spørgsmål til guden om, hvad de skulde gøre for at få sejr. Svaret lød, at de skulde hjemføre Orestes, Agamemnons søns, ben. Det var jo nu godt nok, men hvor skulde de findes? Pytia svarede:

Der, hvor Tegea ligger i ly på Arkadiens slette,
 hvor af vinde et par, af vælde betvungne, fremstormer,
 slag besvares med slag, og ondt på ondt sig har hobet,
 dér Agamemnons søn den nærende jordbund fordølger,
 ham tilbage du føre, Tegea da lyder dig villigt.

Så stod Lakedæmonierne dér anden gang. Imidlertid var der en mand, som hed Likas, han fandt graven, dels på grund af sin egen klogskab, dels ved et tilfælde. Han gik engang ind i en smedie i Tegea og stod med forundring og så på smedens arbejde, som vel den tid endnu var temmelig ukendt. Smeden indlod sig i samtale med ham og fortalte om en brønd, han havde gravet i sin have, at han havde fundet en syv alen lang kiste, hvori en benrad af samme længde. Alt var blevet skjult igen af jorden. Nu blev Likas opmærksom og kom orakelsvaret ihu, de to bælge var de »to vinde«, ambolt og hammer var »slag besvaret med slag«, jærn på jærn var »ondt paa ondt«, thi jærnet er opdaget til slægtens ulykke¹. Gætningen var rigtig, thi Spartanerne fik Orestes' ben og underlagde sig landet. Men såvidt jeg sér, er dette en gåde så god som nogen. Endnu nævner jeg, at Ødipus gættede Sfinxens gåde:

»svar mig, hvad hedder det dyr, som om morgenen vandrør på fire, men om dagen på to og om aftenen på tre sig bevæger «

og svarede:

¹ Herod. I. 67.

»Mennesket! — thi som et barn det i livets tidlige morgen kryber på hænder og fødder, men snart i sin kraftigste alder oprejst det ganger på to, og siden, når kræfterne svinder, tager det staven til hjælp og vandrer på tre i sin aften.

Hermed vandt han kongemagten i Theben og Iokastes hånd.

Samson i Jødefolkets oldtid fremsatte gåden ved sin bryllupsfest: »Mad udgik fra æderen og sødme fra den stærke?« — hvad der løstes: »hvilket er sødere end honning og hvilket stærkere end løven?« Derved tabte han indsatsen: 30 skjorter og 30 klædninger.

Fremdeles hørte dronningen af Saba Salomons rygte og kom til Jerusalem med en stor skare for at prøve ham med »mørke taler«. Og Salomon udtødte hende alle hendes ord, og der var ikke ét ord skjult for Salomon, som han ikke udtødte hende.¹

Fra oldtidens Indien fortælles, at kongerne, især de i den vestlige del af landet, fremstilles jævnlig som mestere i ordkamp. Gerne benyttede de lejlighed til at sætte Braminen til vægs, om de end hellere gav ham tusinde køer for en ny og træffende løsning af et spørgsmål. Ved det store hesteoffer, hvor hele folket holdt fest, morede man sig med væddeløb og tærningespil, med sang og musik af kunstnere og danserinder, med fortælling af æventyr, løsning af gåder, med at synge viser, alt samlede sig til et stort, broget billede af folkelivet.²

Ja, så går jeg til den islandske sagatid. Således fortælles dér:

Der var en mand, som hed Gest og havde tilnavnet den blinde, han var en mægtig herse i Rejdgotland.

¹ Dommernes B. k. 14. 2. Krønn.s B. k. 9. ² Chantepie de la Saussaye, Lehrb. d. Religionsgesch. II. 35.46.

Han var ond og gjorde Folk megen uret. Han havde tilbageholdt den skat, kong Hejdrek skulde have, og der var stort fjendskab imellem dem. Kongen sendte ham bud, at han skulde komme til ham og underkaste sig hans retvise mænds dom, vilde han ikke det, skulde han holde slag imod ham. Intet af disse vilkår syntes Gest godt, og han blev meget bekymret i sindet, eftersom han vidste sig skyldig i meget ondt. Han tog da den beslutning, at han offrede til Odin, for at han skulde hjælpe ham, han bad ham overveje hans sag og lovede ham en stor betaling. En aften silde blev der nu banket på døren. Gest blinde gik ud og så, at en mand var kommen. Han spurgte denne mand om navn, og han sagde, at han hed Gest. Siden spurgte de hinanden om de gængse nyheder. Den fremmede spurgte, om der var noget, han sørgede over. Gest blinde forklarede ham alt meget nøje. »Jeg vil«, sagde den fremmede, »drage på dine vegne til kongen og forsøge, hvad jeg kan udrette, vi vil skifte udseende og klæder,« og de gjorde så. Bonden drog nu bort og skjulte sig, men Gest gik ind og var der om natten, og alle tyktes at kende, at det var Gest blinde. Dagen efter gjorde Gest sig færdig at rejse til kongen, han drog afsted og standsede ikke, før han kom til Årheim.

Han gik ind i hallen og hilste paa kongen, som tav og så vredt til ham. »Herre«, sagde han, jeg kom herhid, fordi jeg vilde forliges med eder.« Da svarede kongen: »vil du udstå mine retvise mænds dom?« »Er der ikke flere måder at løse sig på?« spurgte han. Kongen svarede: »jo, du skal fremsætte gåder, som jeg ej kan råde, og dermed tilkøbe dig fred.« »Dertil er jeg kun lidet duelig«, sagde Gest, »men det vil være hårdt at indgå det andet vilkår.« »Vil du da hellere

udstå de retvises dom?» sagde kongen. »Nej«, svarede Gest, »det foretrækker jeg at fremsætte nogle gåder«. Kongen sagde, at det var godt. Der blev nu taget to stole frem, og de satte sig ned, og folkene ventede med glæde der at skulle høre vise ord.

Spørgsmålene begynder da, kun et par medtager jeg for sammenstillingens skyld. Gest siger:

»Hvad er det for et under,
som jeg ude så,
for Dellings døre?
Tvende døde,
åndeløse,
sårlæg de kogte,
Hejdrek konning,
råd du gåden.«

Men kongen svarede:

»God er gåde din,
Gest hin blinde,
gættet er den.
Der er ej ånd eller varme
i smedes bølge,
de haver ej liv eller blod,
dog kan der smedes
sværde for dem
ved det pust, de giver.«

Gest sagde:

»Fire gange,
fire hænge,
tvende vejen vise,
to bortholder hunde,
én dratter efter
hele tiden;
den er stedse smudsig.
Hejdrek konning
råd du gåden.«

Men kongen svarede:

«God er gåden din,
 Gest hin blinde,
 gættet er den:
 koen er det dyr,
 som du kunde se,
 på fire fødder den ganger,
 fire patter hænger,
 hornene den beskærmer,
 halen hænger paa bagen.

At ordkampen slutter med at Odin kendes og flyver bort i falkeham, betyder ikke noget i denne sammenhæng.¹

Endnu meddeler jeg en indisk gådehistorie, optegnet 1894, og ender, saaledes som jeg begyndte, med vor tid.

Der var engang en Brahman, som var meget fattig, men som havde en overmåde klog kone. En dag sagde hun til ham:

»Vi må dog virkelig gøre noget for at leve. Jeg hører, at Raja Bhoj betaler en lak rupier for et godt sanskrit vers. Hvorfor skriver du ikke et?«

»Jeg kan ikke«, svarede han.

»Nu vel, så skal jeg gøre et, og spørger han om Forstaaelsen, vis ham så bare til mig.«

Så dannede hun verset:

»Fodløs det vandrer afsted, alverden sér det og ræddes,
 mørk dets skikkelse er, dog lyst tillige det skinner,
 hvor det så færdes og går, på jorden stedse det hviler.«

Brahmanen bragte dette vers til Rajaens hof og overleverede det til dörvogteren. Han besluttede at tilegne

¹ Hervør og kong Hejdreks S. kap. 15 i Rafns oversættelse, Nord. Fort.s Sagaer I. 425. slignes kan Vafthrudnersmål og Alvismål i Edda.

sig det, men måtte give det til en kammerat, som atter gav en tredie det, og da gåden blev oplæst, var der fire, der gjorde fordring på belønningen, og de blev alle fire spurgt om udlægningen.

Den første dørvogter sagde:

»Det er en slange, den er benløs, men gaar dog; verden ræddes for den; den er sort paa ryggen, hvid under bugen; den hviler altid paa jorden.«

Den anden sagde:

»Det er skyen; den er fodløs, dog bevæger den sig; stormen er dens røst, den skræmmer; den græsser på bjærgene som fårene på engen.«

Den tredie sagde;

»Det er vandet, der fodløst løber; i vildbækken bröler det, er hvidt og sort og hviler paa jorden.«

Tilslidst blev Brahmanen spurgt. »Deres Majestæt maa spørge min hustru«, sagde han.

Så gik Rajaen til Brahmanens hustru.

»Løsningen er«, sagde hun, »min fattigdom. Den har ingen fødder, dog naaede den mig. Engang var mine klæder hvide, nu er de sorte; den har skræmmet alle venner bort fra mig, og den lever altid her på jorden.«

Rajaen var tilfreds og gav hende dobbelt så meget som han gav de andre.¹

II.

Inden jeg går videre, vil jeg kortelig se på de meddelte gåder.

Der er nu først historien om den kloge pige, som forelægger og løser vanskelige opgaver. Den er vist

¹ North Indian Notes & Queries 1894 s. 85. 189.

temmelig almindelig i Europa. Vi har på dansk en tilsvarende hos Grundtvig.¹ Kongen sender pigen i et brev to dukker silke og forlanger, at hun skal væve ham et sengeomhæng af dem. Hun svarer med et nyt brev, hvori der er to småpinde med anmodning til ham om at lave hende deraf væverstolen, hvorefter historien udvikler sig som den spanske med trækket »nøgen og dog klædt« og afslutningen, at hun tager det »kæreste« med sig.

I et tilsvarende rumænsk æventyr sender kongen pigen en linned og en ulden tråd og forlanger af hende, at hun deraf skal væve ham en skjorte; hun sender ham et kosteskift og beder ham deraf lave en væverstol til hende. Derefter bringer hans bud hende en bundløs lérpotte med besked, at hun skulde sy bunden fast i den, så hverken sting eller söm blev synlig. Hun beder dem bringe potten tilbage med anmodning til kongen om at vende den med vrangen ud, thi hun må bære sig ad som skomageren, der syr indvendig og ikke udvendig.²

Et af den kloge piges dunkle ord er der særlig grund til at dvæle et øjeblik ved, det der antyder hvad hendes broder foretager sig. Det er en gammel historie, allerede optegnet 500 år för Kristus. Den gang var det Homer, som det gik ud over. Han var i besøg på øen Ios og havde sat sig på strandbredden og så ud over havet fiskerne nærme sig. Han råbte ud til dem, om de havde fanget noget, de svarede fortrædelige: »hvad vi fangede er borte, hvad vi ikke fangede, fører vi hjem med.« Homer kunde ikke tyde deres ord og

¹ Folkeæventyr II, nr. 10, Den kloge Dronning. ² Ida Falbe Hansen, Den nye Æventyrbog, s. 6 flg. slgn. gådevisen, Denham Tracts II. 358.

døde af sorg over at måtte give tabt for slige ulærde personer. Gåden er kendt over hele Nordtyskland, skulde den ikke kendes her hjemme?¹

Et tilsvarende træk til de sønderslagne æg, som kongen sender hende med forlangende om, at hun skal skaffe dem udrugede, har vi i fortællingen om de »kogte æg«,² optegnet af Kristensen, hvor gæstgiveren forlanger 4000 rdl. for 10 kogte æg, studehandleren har spist. Den snu prokurator er ved at komme forsilde til retsmødet og undskylder sig med, at han var bleven sin- ket ved at koge byggen, der skulde sås. Det er vel en sydeuropæisk skæmtehistorie, der er vandret verden rundt, den er ogsaa kendt blandt negerne på Jamaica.³

Dernæst er der fortællingen om pigens optog til slot- tet, den kender vi her i Norden under helt andre om- givelser. Ragnar Lodbrog bød sine mænd sige til møen Aslaug, at hun skulde komme, »men hverken vil jeg, at hun skal være klædt eller uklædt, mæt eller umæt, ej skal hun fare énsom, og dog skal intet menneske følge hende.« Næste morgen sagde så pigen til gubben, at hun nu vilde drage til Ragnar, »men«, tilføjede hun, »dog vil jeg først gøre nogen forandring i min klæd- ning. Du har et ørtensæt, det vil jeg vikle om mig, og udenpå det lader jeg mit hår falde, og er jeg da ingen- steds bar; men jeg vil smage på et løg; thi vel er det kun ringe mad, men man kan da mærke, at jeg har nydt noget, og jeg vil lade din hund følge mig, da farer jeg ikke énsom, skönt dog intet menneske følger mig.« Men til kongen sagde hun:

¹ P. de Mont. & Gittée, Volkskunde II. 37. Wossidlo, Räthsel, nr. 990 m. henv., jfr. Fb. Ordb. II. 467. 40 b. ² Kristens. Folkem. VII. n. 29. ³ Marc Monnier, Contes en Italie s. 16 (Sicilien), Pitré, Fiabe V. n. 68. I. n. 8; Amer. Folkl. Journ. IX. 278 (Jamaica).

Ikke om mad jeg mindes,
 min hud er ej nøgen,
 fuldgodt følge jeg haver,
 farer end jeg ensom.¹

Denne saga skal være optegnet i det 13de århundrede, fra samme århundrede, siger man, at en latinsk opbyggelsesbog, *Gesta Romanorum*, skriver sig, der findes en tilsvarende fortælling om en ridder, der havde fornærmet kongen. Denne satte som vilkår for sit venskab, at ridderen skulde møde hos ham halvt gående og halvt ridende og medbringe sin bedste ven, sin største glæde og sin bitreste fjende. Da han på den bestemte dag indfandt sig i slottet, hoppede han afsted på ét ben med det andet lagt over hundens ryg; sin lille søn bar han på armen og ved sin venstre hånd førte han sin hustru. Kongen undrede sig, og spurgte, hvor han havde de tre andre, han havde krævet Ridderen tilføjede så sin hund et sår, trods dette kom den hen til ham, da han kaldte på den, som hans bedste ven. Hustruen slog han på øret, straks angav hun sin mand for en antagen forbrydelse, som hans værste fjende; men sønnen var hans største glæde.²

Den ældste mig bekendte form af denne historie findes i en samling buddistiske æventyr fra Tibet og skal skrive sig fra det 11te århundrede. Her er det en halvoksen dreng, der er den kloge. Kong Janaka forlanger af hans fader et 100 alen langt reb, snoet af sand.³ Sønnen giver det råd, at de skal bede kongen om en prøve på et par alen at arbejde efter. Dernæst begærer Janaka en krukke ris, den måtte ikke være skallet med støder og dog heller ikke uskallet. Gry-

¹ Ragnar Lodbroks S. kap. 4—5. ² Oesterley, *Gesta Rom.* kap. 124 m. henvisn. ³ Jfr. *Weinh. Volksk.* VIII. 26 (Macedonien).

nene skulde være kogte, men hverken i huset eller uden for huset, hverken med ild eller uden ild, og krukken skulde bæres hverken på vejen eller udenfor den, ikke i lys og ikke i skygge, af en, der hverken var mand eller kvinde og som ikke måtte ride, men heller ikke gå til fods. Purna, drengens fader, blev forfærdet, men sønnen var ikke rådvild. Ris blev törret i solen, afskallet ved hjælp af neglene, derefter blev grynene kogte i solvarmen på husets dørtrin. En gilding bar krukken, og han gik med den ene fod på vejen og den anden udenfor den. Krukken var fastgjort på enden af en kæp og dækket af et tyndt klæde. Bæreren, der hverken måtte ride eller gå tilfods, gik barfodet med den ene fod, og havde sko på den anden. Således bliver denne opgave løst.¹ Man kan sammenligne den jyske gåde om døren: »hvad er det, som hverken er ude eller inde, men dog i hvermands hus at finde«.

Selve dette motiv er iøvrigt kendt i vide kredse, hvorom kan efterlæses i anmærkningerne til n. 94 af Grimms Æventyr.² I et af de russiske æventyr kommer dertil et nyt. Inden en klager kan få ret, kræver dommeren fire spørgsmaal besvarede, og han fremsætter da følgende: hvad er det stærkeste og hurtigste i verden, hvad er det fedeste, hvad er det blødeste, og hvad er det sødeste.³ Vi kender godt svarene: vinden; jorden, som ernærer alt, hvad der lever; håndens indre flade, thi hvor blødt en mand end hviler, lægger han hånden under sit hoved; søvnen er det sødeste af alt. Vi svarer ganske vist anderledes på det tredje spørgs-

¹ Ralston, *Tibetan Tales* s. 138. ² Jfr. endv. Wossidlo, *Räthsel* n. 988. R. Nisbet Bain, *Russian Fairy Tales* s. 227. Ralston, *Russian Folktales* s. 31. ³ I. c. hos Bain.

mål, hvad er det blødeste? nemlig moders skød eller moders bryst, og jævnlig kommer et fjerde spørgsmål til: hvad er det dyreste? — med svaret, at der vel ikke er noget så dyrt, at jo en majmånedsregn kan betale det.¹ Hos os kommer disse spørgsmaal frem i helt forskellige æventyr eller i skæmtehistorierne om hyrden, der mødte for sin husbonde hos kongen og skulde besvare tre spørgsmaal.

Den sidste prøve på pigens klogskab i den spanske fortælling, at hun gav sin husbonde en sovedrik og førte ham med sig som sit kæreste eje, findes rundt om, også i de danske æventyr. I det russiske med den forskel, at hun drikker Vojvoden fuld. En ganske tilsvarende fortælles i Talmud,² og den har i Tyskland en historisk baggrund. Byen Weinsberg i Würtemberg blev 1140 belejret af Kejser Konrad III, den måtte overgive sig, men på vilkår af, at kvinderne tog deres kæreste eje med sig. De drog så ud i en lang række med deres mænd på ryggen, og kejseren blev så rørt ved deres færd, at han gav dem lov til at gå tilbage og hente deres smykker.³

Sfinxens gåde om mennesket, der forelægges Ødipos og løses af ham, er kendt, vist hele Europa over, også hos os: »hva er det for et dyr, som om mårner går o fir bén, å to bén midt å æ daw, å om awtener å tre bén?« Om den er indkommet ad litterær vej, er jo muligt, den kan forøvrig findes i omdannede og tilpassede former: »hvem er det, som bærer foden i sin hånd, sine tænder i lommen og sine øjne i en pung?

¹ Jfr. Grundtv., Folkeæventyr II. 81. Gl. d. Minder III. 125 flg. Skattegr. III 183. 987, slgn. endnu Wossidlo, Räthsel n. 974 m. henv., Rochholz, Kinderlied s. 217. ² Clouston, Fictions II. 327.

³ Clouston l. c., Pierer's og Meyers Conversationslexica.

Det er oldingen med stav i hånd, kniv i lommen og briller.¹

En anden gåde om menneskelegemets enkelte dele er overmåde bekendt, jeg anfører en af formerne: »o Viborre gå'r der sto'r en par plå'rer, o æ plå'rer en par spiller, o æ spiller en par su'ler, o æ su'ler en mjölsæk, o æ mjölsæk en kwa'n, o æ kwa'n en skow, o i den skow er der såmanne vil'd dy'rer, te en ka ett' sky'd jæn' uden o gyr æ hiele skow skå.«²

Til Samsons gåde kender jeg intet helt tilsvarende blandt nutidens. Måske kunde en gruppe blandt gåde-æventyrene være beslægtet med den, hvor der tales om forbryderen, der skal løse sit liv og siger: »jeg fandt en død, i den døde syv levende, de syv gjorde én fri« (tysk). Svensk siges:

»Oråd fann god råd:
sju sjungande tungor
i en kroppalös hufvudskalle.«

I Sønderjylland har jeg optegnet: En pige, der skulde henrettes, kunde frelse sit liv ved en gåde. Hun så en død hest med en hönserede, hvori seks æg, og sagde da til sine dommere:

»Jeg gik ud, og jeg gik ind,
jeg fornam de døde,
de seks de gjorde den syvende fri,
rai nu det I herrer ni!«³

Endnu er der Gest blindes gåde om koen i Hervörs saga, den er bl. andre et særligt slående eksempel på,

¹ Rochholtz, Kinderlied s. 205. ² Fb. Ordbog II. 578 m. mange henvisn., den findes i Finland, Litauen, Tyrkiet, Frankrig slgn Wos-sidlo Räthsel n. 164 m. henvisn. ³ Simrock, Volksb. VII. 342. Räthsel s. 170, Cavall. Gåtor n. 88, Fb. Fra Heden, s. 145, 24. 28, Ordbog under ordet »hestehoved«.

hvorledes en bestemt form af en folkelig overlevering kan strække sig over lange tidsrum og mange lande, hvor så end den er kommen fra oprindelig. Den lyder på svensk:

»två stådande,
två hängande,
fyra gångande,
fyra slängande,
två visar vägen till bys,
ock en luden lång lankar äfter.»

I en af de mange danske optegnelser:

»fire hængende,
fire springende,
to viser vej,
to værger for hunde,
en gammel mand kommer daskende bagefter.»

Og nu kan man fortsætte gennem landene, Tyskland Mähren, Böhmen, Litauen, Frankrig, Portugal, Spanien, Italien, væsentlig i de selvsamme udtryk.¹ Det skulde ikke undre mig, om den gik endnu langt videre, end jeg er istand til at følge den.

Vi møder her det samme spørgsmål som ved så mange andre af de folkelige overleveringer: hvordan skal man forklare, at det samme thema, det samme motiv har en så ufattelig stor udbredelse? Man kunde tænke sig tilbage til en urtid, da nutidens mægtigste nationer samledes i én stammegruppe, så alt var folkenes barndomsminder fra et fælles hjem. Eller man kunde tænke sig, at de samme forestillinger, udtrykte i samme form, var opståede blandt folk, fjærne i tid og rum, hvad der jo dog virkelig er lidet sandsynligt.

¹ Se henvisn. Fb. Ordbog II. 24. a. jfr. Wossidlo n. 165.

Endelig er der den tredie antagelse, som for gådernes vedkommende synes mig mest rimelig, at de, der er faldne folk i ørerne som ejendommelige udtryk for en forestilling eller tanke, er gåede på rejsefærd og i løbet af årtusinder har spredt sig ud over den hele store verden.

Et par andre eksempler, som jeg skal fremdrage, vil yderligere gøre det vanskelige spørgsmål klart. Jeg tager først en, såvidt jeg véd, her i landet ukendt gåde, som jeg ved samme lejlighed efterlyser. Den lyder således: »Der kom røvere, som angreb mig i mit eget hus. Huset løb ud af vinduet, og jeg blev fangen udenfor mit hus.« I mange forskellige optegnelser findes den over hele Italien, snart er det fjender, snart røvere, der kommer, men udtrykket at huset går, løber, springer ud af vinduet, bliver sig selv ligt. Den er kendt i Spanien, i Frankrig er den almindelig og kan føres tilbage til det 15de århundrede. Den findes i Skotland, der lyder den:

»The robbers came to our house,
when we were á in,
The house lap out at the windows,
And we were á ta'en.«

Den er i de samme udtryk kendt i Tyskland; i Rusland og Rumænien findes et nyt træk:

»Huset larmer, dets beboere er stumme, mennesker kom, som tog beboerne, mens huset gik ud af vinduerne.«

Den er endvidere fundet på øen Mauritius, hvor den er bleven utydelig: »de går ind ad døren og går ud af vinduet.« Dette kan jo dog mulig ligge i en slet opskrift, og det er vanskeligt at drage slutninger heraf. Endelig anfører jeg, at der hos en latinsk forfatter fra

6te århundrede, Cilius Firmianus, findes følgende vers;
der hermed giver gådens løsnings:

Floden, havet og fisken.

Trindt på jord der findes et hus, som råber og buldrer,
tavs dets beboer du sér, mens selv af larm det genlyder,
begge tilsammen de løber, huset såvelsom dets ejer.

Mens jeg idetmindste ikke kender denne gåde her
hjemme, nævner jeg en anden, der turde være almindelig:

»Der var tolv mand, som delte en ko, således at hver
fik et kohoved, hvorledes gik dette til? Jeg fortsætter
med en tysk:

»Drei Juden gingen,
drei Kirschen hingen,
Jeder nahm eine,
wie viele blieben?»

Så en engelsk:

»Twelve pears hanging high,
Twelve knights riding by;
Each knight took a pear,
And yet left eleven there.«

Nu kunde fortsættes med italienske, franske, spanske
varianter, snart er det tre personer, snart tolv, der skal
dele, snart tre eller tolv figener, agerhöns, der skal deles,
løsningen er bestandig den samme, at hr. Hver, hr. Jeder
(tysk), monsieur Chacun (fransk), Mr. Each (engelsk),
signor Ognuno (ital.), sennor Cadacual (spansk) får sin,
der drages fra summen.

Et par omdannelser af dette motiv medtager jeg:

»Fem gæster fik et fad ind med fem æg, hver tog sit,
og der blev endda et tilbage i fadet?« — Den femte
tog fadet med det sidste æg.

Fremdeles:

»Hvorledes kan man med en tønne mæl fylde to sække, så der kommer én Tønne i hver sæk.«

Svar: den ene sæk drages udenpå den anden.

Endelig hører måske herhen:

»Hvordan skal tre mand, som har fire brød, bære sig ad; den ene må ikke få mere end den anden, og der må intet brød skæres i stykker?«

Den »ene«, den første, får et brød; den »anden« må nok få to, den tredje et.¹

Endnu et eksempel fra den æventyrgruppe, der knytter sig til eller drejer sig om en gåde:

En mand havde forøvet en misgerning og blev af kongen indsat i et tårn, hvor han skulde dø af hunger. Datteren fik hver dag lov at besøge ham i tårnet, og hun gav ham die, så han opholdt livet. Da manden til kongens forundring endnu levede den tiende dag, stædedes hans datter for kongen, som lovede hendes fader friheden, om hun kunde fremsætte en gåde, han ikke kunde løse; hun sagde da:

»Min fader det var
hvis moder jeg blev;
det barn, som jeg fødte,
var min moders mand.«²

Så blev hendes fader sat i frihed, han var jo gådens løsning. I Sverrig findes en form, der ordret svarer til den danske:

»Min fader det var
hans moder jag blef;
det barnet, jag fødde,
var min moders man?«³

¹ J. Kamp, Folkeminder s. 247.^{20.20.48.} ² J. Kamp s. 256.^{ss.} jfr Wossidlo, Räthsel n. 968. ³ Cavallius, Gåtor n. 96.

At den findes på tysk er vel rimeligt, jeg har dog ikke kunnet træffe på den. Derimod er den almindelig i Italien, hvor den lyder:

»Idag for et år siden var han min fader, nu er han hele året min søn. Min moders mand er den søn, som jeg giver die.«

Eller: »gæt min gåde, jeg er en stor herres datter; igår var jeg hans datter, idag er jeg hans moder; sønnen, som jeg giver die, er min moders mand.«

Omtrent med de samme ord findes den på spansk. Nygrækerne har derom et helt æventyr, hvis indhold jeg kortelig angiver.

En konge mistænkte sin broder for onde planer, kastede ham i fængsel, for at han dér skulde sulte ihjel. Hans datter opnåede tilladelse til at besøge sin fader to gange daglig i fængslet, og der blev lavet et hul i muren, at de derigennem kunde tale sammen. Nu fortælles videre, at hun gik i bad, hvorved hun fik mælk i sine bryster, besøgte så sin fader i fængslet og rakte ham gennem hullet sit bryst og gav ham die. Derved opholdt hun hans liv så længe, at kongen omsider blev mistænkelig og forbød hende helt adgangen uden at vide, hvad der var skét. Bedrøvet gik hun på vejen og så byens smed opskære sin døde drægtige hoppe og tage det levende føl ud af den. Hun erfór, at den unge hest, han havde, var også udskåret af moders liv. Så fik hun en dristig tanke, købte hesten og dens moders hud af smeden, gav begge dele til kongen, som med glæde modtog dem og straks prøvede hesten. Næste dag, da hun møder kongen, griber hun hans hest i tøjlen og siger: »du rider på en ufødt hest og sover på dens moder.«¹ Kongen, som ej forstod den

¹ jfr. Wossidlo, Räthsel n. 980.

tale, bad hende forklare sig nærmere. Hun svarede så: »jeg skal sige dig det, konge, når du har givet mig mit barn, din moders barn. Giver du mig barnet, bliver han min fader, hvis ikke vedbliver han at være mit barn.«

Det blev kongen nu ikke klogere af; han sagde da til hende, at hun måtte få, hvad hun forlangte, om hun vilde forklare ham sagen. Så bad hun om sin faders liv og forklarede det hele fra først til sidst.¹

Dette motiv kan forfølges langt tilbage. I den byzantinske Middelalder lyder gåden:

»Han, som engang var min fader, er nu min søn, og er skæbnen mig god atter min fader. Er skæbnen mig ond, påny mit barn. Giv mig min søn, min moders mand, tilbage.«²

Hos den romerske forfatter, Plinius († 79 e. Kr.) findes ikke gåden, derimod en fortælling om en datter, hvis moder skulde dø af sult i fængsel, og som fik lov til at besøge hende og frelste hendes liv ved at give hende die, indtil det blev opdaget, og moderen for datterens kærligheds skyld frigiven, hvorefter der i fængslets sted blev bygget et tempel, helliget den barnlige kærlighed.³ Endnu kan man gå næsten hundrede år tilbage i tiden og finde hos Hyginus i fabelen CCLIV med overskriften »de kærligste mænd og kvinder« følgende: »Xantippe gav sin i fængslet indelukkede fader, Myco, sin mælk til næring og frelste således hans liv.« Med andre Ord, der har om ved vor tidsregnings begyndelse været en fortælling kendt og navnefæstet om en kvinde, der frelste sin fænglede faders eller moders liv ved at give dem die. En freske, som fremstiller

¹ Legrand, *Contes Grecs* s. 47 flg. ² Legrand s. XII. ³ Plinius, *Hist. natur.* VII. 36.

denne begivenhed, er fundet i Pompei og opbevaret i Museet i Napoli; nu afbildes den paa italienske farve-tryk og findes på æsker med tændstikker.¹

Endnu er der dronningen af Sabas mørke taler tilbage. De findes ikke i det Gamle Testamente, men sagnet véd god besked om dem. Det er forresten en lang historie, som jeg agter at forkorte så stærkt som muligt. Hærfuglen, der havde været på tog med kong Salomon, var gået på egen hånd, blev fanget og frelst sit liv ved at fortælle om dronningen af Saba, hvis land han havde fundet på sin udflugt. Han blev sendt afsted med brev til hende, ved hvilket hun, som tilbad solen, stævnedes til at møde hos Salomon og afsværge sin Tro. Hun modtog brevet, og da hun nødig vilde føre krig, enedes hun med sine høvdinger om at prøve Salomons statskløgt og klogskab. »Lader han sig bestikke af mine gaver, er han som andre konger og min magt underlegen; gør han det ikke, er han en sand profet, hvis tro vi må antage.« Derefter udklædte hun 500 skægløse ynglinger som jomfruer og 500 jomfruer som ynglinger, lagde tusinde guld- og sølvstukne tæpper tilrette og mange andre kostbare gaver, blandt hvilke en perle, der ikke var gennemhullet, en diamant med kroget hul og et krystalbæger. Hun skrev til Salomon: »er du profet, som du siger, vil du kunne kende pigerne fra de unge mænd, gennembore perlen, trække en tråd gennem diamanten og fylde bægeret med vand, der ikke er faldet ned fra himlen og ikke udvældet af jordens skød.

Hærfuglen havde imidlertid sét og hørt på det hele og bragte Salomon i forvejen besked. Derefter tog han sine forholdsregler, lod et tæppe på 9 miles længde

¹ se Pitré Biblioteca XX, Indovinelli LXX.

forfærdige. Dette blev udbredt fra hans trone mod syd. Hvor det ophørte mod øst, byggede han en guldmur, mod vest en sølvmur, på begge sider af tæppet stod jordens mærkeligste skabninger og luftens ånder på post. Således tog han mod dronningens budsendinger, hvem han venlig og smilende hilste på. Da de overrakte ham brevet, svarede han, at han kendte indholdet og skulde med guds hjælp løse alle opgaverne. Først skilte han de unge folk ad ved at lade bringe tusinde sølvkander og vaskeskåler. Da de skulde vaske sig, førte slaverne straks hånden, over hvilken vandet var hældt, til ansigtet, slavinderne derimod tømte vandet, der blev hældt over deres venstre hånd, først ud i den højre, hvorpå de med begge hænder tvættede deres ansigt. Derpå befalede han en svær og stærk slave at ride så hurtig, hesten kunde løbe, frem og tilbage gennem lejren. Da det var skét, drev sveden strömmevis ned ad dyret, så bægeret straks blev fyldt. »Dér er vandet,« sagde Salomon, »der hverken stammer fra himmel eller jord.« Perlen gennemborede han ved hjælp af »ravnestenen«, men diamanten voldte ham besvær; thi åbningen igennem den var bugtet og krum. Endelig bragte en af hans tjenende ånder ham en orm, som krøb igennem og efterlod en silketråd i hullet. Salomon spurgte ormen, hvad den ønskede til lön for den store tjeneste, den havde vist ham. Den bad om at få et frugttræ til bolig, hvorpå kongen anviste den morbærtræet, der endnu den dag i dag yder silkeormen næring og ly.¹ Dronningen så, at Salomon var hende overlegen i alt og böjede sig under hans villie. Da de mødtes, sagde hun efter en anden fortælling til ham: »jeg har hørt om dig og din visdom; vil du svare, når jeg spørger?« Men Salomon

² Weil, Biblische Legenden s. 258 flg.

sagde: »Herren giver visdom, fra hans mund udgår kundskab.« Så spurgte hun: »hvem er det, som hverken er født eller død?« »Det er den almægtige Gud, verdens herre, velsignet være hans navn!« — »Hvad er det, som ikke bevæger sig, sålænge det lever, men når dets hoved er hugget af, bevæger det sig?« — »Det er skibet på havet; træet bevæger sig ikke, når dets krone er afhugget, bliver skibet tømret af stammen.« — »Den døde levede, graven rørte sig, den døde bad, hvad er det?« — »Det er Jonas i fiskens bug.« Tilsidst befalede hun den afskårne stamme af et cedertræ at bringes og forlangte, at kongen skulde udpege, hvilken var topenden og hvilken rodenden. Han bad hende straks kaste den i vandet, rodenden sank, men topenden svømmede op. Da sagde hun til Salomon: »du overgår i visdom det rygte, jeg har hørt om dig. Velsignet være din Gud!«¹

Der var for øvrigt endnu en lang række gåder, som Salomon vidste at løse. Jeg har kun fremdraget enkelte, der står kendte nutidsgåder nær. Om skibet lyder en dansk gåde:

»Skoven stander, skoven vandrer, skoven er min moder,
jeg har vandret mange år, ingen kan mig spore.«²

Om Jonas antager jeg, at gåden er bekendt nok:

»Ligkisten svævede,
liget lå og bævede;
ligkisten åd og fik mad,
liget lå og bad.«³

Prøven med træets rod- og topende kendes også fra nutids æventyr. I en magyarisk fortælling: »De tre

¹ Folklore I. 354. ² Skattegr. 21.275. ³ se Feilb. Ordb. under Jonas.

drömme«, sender herskeren over de hundehovedede Tata-
rer en kæp til Ungarerkongen, den var lige tyk i begge
ender, og forlangte, at han skulde angive rod- og top-
ende på den. Den kloge her er en fængslet yngling,
som råder sin konge til at ophænge kæppen i dens
midtpunkt; den ende af den, der da sank, var rodenden.¹

III.

Det kunde være bekvemmest her at standse lidt for at
overse, hvad det er for et stof, folk i henfarne tider
har lagt gåder om. Nu bliver jo alt mellem himmel og
jord draget ind i deres kredse.

Først nævner jeg de *egentlige gåder*, der i et billede,
en dunkel form, giver beskrivelsen af en genstand eller
et arbejde, man skal så finde ordet, som er løsningen.
Blandt dem er som særlige grupper *bibelske gåder*,
hvorpå der alt er nævnt eksempler. Endnu en prøve
meddeler jeg fra Joh. Paulis Skjemt og Alvor. En
bonde, »ret en grov knold«, der kunde næsten hele
bibelen udenad og disputerede vældig med præsterne,
spurgte fyrsten af Würtemberg: »nådige herre, véd I
vel, hvor stor Gud er?« Fyrsten svarede: »hvo kan
sige det?« Bonden svarede: »han er så stor, som
profeten siger, at himlen er hans sæde, jorden hans
fodskammel. Han rækker med sine arme fra et sted
til et andet. Gæt nu, herre, hvormeget klæde må han
have til en kjortel?« Fyrsten svarede: »det véd jeg
ikke.« »Han behøver ikke mere end jeg; thi han siger,
hvad I gör et armt menneske i mit navn, det gör I mod
mig. Derfor, om I giver mig en kjortel, giver I Gud
den.« Fyrsten svarede: »dersom du ved midfaste er

¹ Jones & Kropf, *Magyar Tales* s. 119.

der, når jeg klæder mine hofsinder, så vil jeg og give dig en kjortel.« Bonden forsov ikke tiden, men gjorde sig rede, kom til fyrstens hof og fik en kjortel.¹ En i sin tid ikke uberømt bog, »Præstepinen«, indeholdt mange slige gåder. Ofte bør de regnes til gådespørgsmålene. Så er der *slægtskabsgåderne* som f. eks.: to mand havde været i Kallundborg. Da de kom hjem, stod deres koner udenfor og sagde til hverandre: »der kommer vore mænd og vore mødres mænd, vore fædre og vore børns fædre.« Det var to enkemænd, som havde giftet sig med hinandens døtre.² Dernæst er der *regnegåder*. Den bekendte om de »tyve« gæs, der for at nå tallet skulde være lige så mange til, en halv gang så mange, én gås, en halv gås og en gasse, nævner jeg blot. En anden lyder: ved Nørreport sad tolv kællinger, hver havde tolv kæppe, på hver kæp var tolv knorter, på hver knort hængte tolv poser, i hver pose var tolv æsker, og i hver æske var 12 skilling; hvor mange skilling ialt?³

Der er endnu en ikke så lille gruppe, som jeg kunde i mangel af bedre udtryk kalde *fixér-gåder*, hvor løsningen gælder et ordspil, et tvetydigt udtryk. Blandt dem hører følgende: Ingen bød til gilde, Ingen kom til gilde, Ingen fik mad, Ingen sloges, Ingen droges, lig lå på bordet, Ingen var død.⁴ Mulig er det den sidste udløber af de traditioner, hvortil Odysseus i Kyklopens hule hører. En tilsvarende lyder: to fædre og to sønner gik en gang på jagt. De skød tre harer og delte dem imellem sig således, at hver fik én. Hvorledes gik det til?⁵

¹ R. Nyerup, Alm. Morskabsl. s. 303. ² Skattegr. IXIII.361. ³ J. Kamp, Folkeminder 327.20. ⁴ Skattegr. II. 130.695: Ingen er en mands navn. ⁵ Skattegr. II. 77.398; det var fader, to sønner, en sønnesøn, jfr. den foregående s. 33.

Måske burde også *stavegåder* opføres som en særlig gruppe, f. eks.: kan du stave en levende musefælde med tre bogstaver? eller: tört græs med to bogstaver? Løsningerne er kat, hø. Til *gådespørgsmålene* regner jeg følgende: »hvorfor jager man hunden af kirken?» Svar: »fordi han ikke vil ofre.« »Hvorfor går hunden i kirke?» »Fordi dören står åben« eller: »fordi ingen vil bære ham derind.« »Hvad var at foretrække, at der ingen munke var eller ingen hunde?» »Ingen munke; thi man kan göra munke af skolen, men hunde kan man ikke göra.« »Hvad gavn gör hunden i kirken?» »Han væder klokkestrengen, så behøver klokkeren ikke at spytte i hånden, når han vil ringe.«¹ o. s. v. o. s. v.

Gådeæventyr, hvor gåden gælder livsfrelse, er omtalt, og jeg nævner blot endnu, hvad jeg kalder *mørke taler*, hvor man må prøve at gætte sig til betydningen af uforståelige ord f. eks. »søster talte til søster sin: vil du låne mig hækenfæken (bøsse) din? Der er kommen en uku (hare) i min aka (have), den plukker alle mine små knopper (kålene) op.«² Eller der gives et svar så dunkelt på et spørgsmål, at kun den indviede fatter det, som når der fortælles: en mand havde været i fremmede lande og var kommen hjem. Han søgte sin fæstemø, som var til julegilde og bad sin fosterbroder med dunkle ord bringe hende bud. Da han var indkommen i gildestuen, sagde han: »jeg skal hilse fra Eders ven og min frænde!« og tilføjede: »Frost er her ude.« Gæsterne takkede og svarede, at de nok vidste, at det var kulde og frost udenfor. Men pigen forstod ordenes skjulte mening og sagde: »hils min ven og Eders frænde, at når birkene bares og enebærtræerne törres, og træ falder i skoven, når den døde våger over den levende,

¹ R. Nyerup, Morskabsl. s. 287. ² Grundtv. Gl. d. Minder II. 237.ss.

vandet står over alverden og hornet kløves i enden, da skal jeg fæste et bælte om hans liv med én knude og ti ender.« Tydningen er, at Frost var fæstemandens navn, hun vilde møde ham, når maden på birketræsbordet var spist, kanderne af enebærtræ tømte, gildes-folket faldet i søvn, gløderne dækkede af aske, duggen falden, hanen gol første gang, og favne ham med sine arme om hans liv.¹

Dette får være nok herom. Æmnerne, hvorom gåderne er lagte, må alle søges i bondens daglige liv og de omgivelser, han færdes iblandt. Der er på himlen sol, stjerne, regnbue; af vejrliget har man mærket sig vind, dug, sne. Sommeren kender jeg ingen gåde til, men vinter, is, istap har hver sin, såvelsom år. Så kommer huset med hvad dertil hører i videste forstand: brønd, vej, hjulspor, bro, hø- og tørvestak, mønnings-træ, skorsten, røg, tagdryp, bjælke, vindue, dörtrin, kakelovn, klokke, spejl, bismer, kværn. Dertil kvindernes arbejdstøj: saks, syring, fingerbøl, synål, knappenål, nålehus, stoppenål, kam; gryde, pande, smörkærne, smörkop, ovn, ildklemme, karklud; haspe, rok, garnnøgle, hegle; samt arbejder som at strikke, malke, tappe øl. Til mandens bedrift hører: vogn, vognstjært, -hjul, harve, plov, greb, rive, såld, hakkelsekiste, tønne, slibesten, sadel, fåreklokke. Til klædedragt hører: lometörklæde, handske, kjole, stövle, sko, træsko, -söm, -kramme; af andre brugsgenstande har man gåder om dyne-, pudevår, lys, lysestage, kniv, pen, brev, fiolin, tromme, søsling, kortkonge, skomagerens risp, smedens bælg. Så er der menneske, præst, møller, samt mølle og -vinge. I forhold til mennesket atter: mund, tunge,

¹ se Cavallius, Gåtor från Värend n. 93. Skattegr. II. 77.401. VI. 56.518. IX. 224.739.

tænder, finger, snot, fodspor, skygge, søvn, død. Af madvarer kender jeg kun gåder om pandekage og vaffel, samt dej og øl. Fremdeles: skib, kirkē, -klokke, ligkiste. Endelig får bogstav og hul at gå med.

Blandt firfødde dyr nævnes: får, ko, stud, hest, hund, mus, kat. Af fugle: höne, hane, and, gasse, stork, skade. Desuden er der: skarnbasse, bi; med bikage, flue, loppe, lus, edderkop, fårekyling, orm, fisk. Til planteverdenen hører: kål, -hoved, kartoffel, korn, rugkærne, boghvedekærne, ært, hør, æble, nød, kirsebær, enebær, slåen; tidsel, lyng.

Hermed er vi omtrent færdige. Fortegnelsen er næppe fuldstændig. Der er ingen samlet opskrift af danske gåder, men den givne liste vil gøre det tilstrækkeligt tydeligt, af hvilken art æmnerne er, man har prøvet sine kræfter på. Adskillige af gåderne er utvivlsomt litterære, d. e. indkomne ved erindring fra trykte bøger. Men den omstændighed, at de er bleven huskede af almuesfolk, vidner om, at fremstillingen i dem har ligget folkets forståelse nær. Jeg skal endnu blot tage et enkelt gådeæmne, som jeg forfølger.

Jeg begynder med den noksom bekendte gåde om sneen og solen:

Der kom en fugl fjerløs,
satte sig på vort havedige fodløs;
så kom jomfru mundløs
og åd ham tandløs
og slugte ham halsløs.

Man kan sammenstille denne med den svenske:

Det kom en fogel flygandes fjäderlös,
och satte sig på trädet grenalöst,
så kom jungfru munnalös
och åt upp liten fogel fjäderlös.¹

Cavall. Gåtor fr. Värend n. 77.

Og den færøiske:

Jeg véd en fugl uden fjer,
den satte sig på et gærde ej af jord,
der kom en jomfru gående,
hun tog den uden hænder,
stegte den uden ild,
og åd den uden mund.¹

Denne gåde er overmåde almindelig og findes allerede på latin i det 10de århundrede. De alt omtalte former er så at sige en ordret gengivelse af latinen:

Volavit volucer sine plumis,
sedit in arbore sine foliis,
venit homo absque manibus,
conscendit illum sine pedibus,
assavis illum sine igne,
comedit illum sine ore.

Æmnet i den synes at kunne føres tilbage til det 4de århundrede e. Kr. Der er indkommet i en række besværgelser, opskrevne af Marcellus fra Bordeaux, en stump gåde, hvem véd hvorledes, hvor det hedder:

Hyrderne fandt dig,
samlede dig håndløs,
kogte dig ildløs,
åd dig tandløs.²

Her nævnes solen altså »jomfru mundløs«, i andre danske opskrifter »en gammel mand bénløs«, »en høj vingeløs«. I en plattysk gåde er den »en stor gul kat, der sidder på hvermands tag, stikker folk i hatten, er

¹ Antikv. Tidsskr. 1849—51, s. 315.

² en fugl fløj fjerløs, sidder i træ bladløs,
en mand kom håndløs, krøb op i træet fodløs,
stegte den ildløs, åd den mundløs.

³ se om den store herhenhørende litteratur, Mélus III. 83.129.286.501.
Wossidlo, Räthsel n. 99 m. anm.

altid lystig og vel tilmode, løber ind i huset, men bider aldrig en mus.«¹ Også kaldes den »en lystig hund« eller »hare«, der løber om den grønne mark, over det store hav hurtigere end stormen eller hjorten.«²

I danske gåder spørges:

»sig mig, hvad er det rundeste hjul,
hvorunder der triller såmange små hjul?«³

eller:

Hvad er det, som sejler over diger og damme,
og om alle kongens lande?
Det er hverken eg eller bøg eller bast eller bove,
eller nogen slags træ, der gror i kongens skove.⁴

eller:

Hvad er det, som går verden rundt og kiger ind ad
hvermands dør?⁵

— Som ser mildt til alle, ej ler ad nogen?

— Går gennem ruden uden at gøre hul?

— Som kan se vand, men aldrig få det?⁶

Det er naturligvis solen. Det hedder også om den:

»Hvad er det, som står i havet og kærner med en
gylden stav?« Det er den nedgående sol, hvis stråle-
bundt ligger udover havet i en lang stribe.

Til sammenligning anfører jeg nogle gåder fra andre
folks forråd. I Frankrig spørger man:

»Hvad er det, som ikke tynger og bringer dog folk til
at svede?«

»Hvad er det: jo mere jeg stirrer derpå, jo mindre jeg
sér deraf?«⁷

¹ Wossidlo n. 500. ² Wossidlo n. 106. a—c. ³ Skattegr. V. 49. s. II. n. 457. 458. 724. IX. 132. 819. ⁴ Skattegr. IX. 217. 668. XI. 158. 518. ⁵ Skattegr. VI. 64. 604. J. Kamp s. 245. ⁶ Skattegr. VI. 2. 294. 57. 531. ⁷ Rolland, Devinettes n. 778.

I Mähren spørges:

»Hvad er det, der falder i brønden uden at plaske?«¹

Tit tager man måne, stjerne og skyer med.

Om himlen lyder den danske gåde:

»Hvad er det for et lagen, som er fuldt af glimreløv
eller glimreøjne?«²

I Sverrig siges:

»Far hade pängar, som ingen kunde räkna,
mor hade lakan, som ingen kunde fålla (sömme),
syster hade en bytta, som ingen kunde bära,
bror hade en bulla, som ingen kunde skära?«

Løsningen er stjærner, skyer, sol og måne.³ Denne billedtale er nær beslægtet med en fransk om det samme æmne:

»Fader har så mange dalere, at han ikke kan tælle dem,
mo'r så stort et stykke lærred, at hun ikke kan sömme det.
søster så stort et æble, at hun ikke kan spise det?«⁴

I Østerrig hedder det:

»På samme træ sidder tre blomstrende roser, hver
har sit eget navn, hver har sin egen pragt, hver har
egen glans?«⁵

Endnu anfører jeg en snurrig sammenstilling: franske
bønder siger, at duggen er sølvlus, der falder fra solens
hår, når han om morgenen reder sig.⁶

I Rusland kaldes i gåderne solen »en skive smör,
der er stor nok til hele verden«; halvmånen »en brød-
skorpe, der hænger i spisekammeret. Hundene gør ad
den, men kan ikke nå den«. Stjærnerne er »en hånd-
fuld ærter, spredte på et tæppe«.⁷

¹ Wolf, Z. f. Myth. IV. 374.³⁸. ² se Jysk Ordb. I. 609.⁵⁰ a. m. hen. ³ N. Vadsbo, Gåtor n. 116. ⁴ Rolland, Devinettes n. 9b.

⁵ Vernaleken, Spiele 135.⁴⁶ ⁶ Rolland, Devinettes n. 131.⁸⁰⁶.

⁷ Ralston, Russian Songs s. 348.

I mange af disse gåder er ikke, som i de danske, solens bevægelse kommen med. Den får udtryk i den franske:

»Hvem er det, som går hele dagen uden at hvile sig, uden at spise og går iseng uden aftensmad?«

som atter kan sammenstilles med en ældgammel sanskritgåde fra Vedaerne:

»En rastløs hyrde så jeg vandre frem og tilbage på sine stier; klædt i sammenløbende og fra hinanden vigende stråler går han?«¹

Tilslidst en slags gådefortælling, som en ganske ulærd italiensk kvinde for en del år siden fortalte en lærd indsamler af folkeminder:

Engang var der en barbér, denne mand ejede et ur, som gik fra århundrede til århundrede, aldrig behøvede man at stille det, og bestemt gik det. Barbéren havde engang i gamle dage reguleret det, og nu gik det: tik tak, tik tak. Han var en gammel mand, ja, så gammel, at han selv ikke vidste, hvor mange hundrede år han var. Alle folk i landet kom i hans butik for at rådspørge uret, som var fortryllet, om alt hvad de vilde vide. Der mødte den trætte og forsagte bonde, han manglede regn til sin sæd, og himlens porte var lukkede. Så svarede uret:

»Tik tak, tik tak!
regn vil ej falde, mens jeg er rød,
i jordens frugtbare, muldrige skød,
det tordner, det lyner, men magten er min,
om regnen ej væder den mark, som er din,
kommer tid, kommer råd,
herefter er atter et år.«

¹ Rolland, Devinettes n. 3.

Derefter kom en gammel træstakkel, han støttede sig til en kæp og kunde knap vinde frem, og han spurgte:

»Ur, ur, sig mig, er der mere olie i min lampe?«

Men uret svarede:

»Tik tak, tik tak!
syv gang' ti er støvets år,
lampen din endnu brændende står,
ét år til, så er tiden omme,
olien udbændt, døden vil komme.«

Derefter trådte en forelsket ung mand ind, pyntet og lappet, i flunkende nye klæder fra top til tå og henvendte sig smilende og flot til uret:

»Sig mig, ur, er der nogen i verden til, der er en lykkeligere svend, end jeg i elskovens lyse rige?«

Da sagde uret:

»Stol ej på elskovs lykke, jeg véd,
den varer fra dagry til sol går ned,
idag du stiger til lykkens tinde,
imorgen skal sorg og gråd dig blinde.«

Så kommer røverkaptainen, pudset og pyntet, med blanke knapper og strålende ringe, han smager først på hvert af sine ord og så siger han:

»Halloj, ur, véd du navn på nogen fyrste, der kan rive sig løs, når jeg har fat på ham? Jeg skulde vel være mand for at stoppe dit værk også.«

Men uret svarede mere overlegent endnu:

»Tik tak, tik tak!
Vil med fødder nøgne på knive du gaa,
dit blod vil flyde og sår vil du få.«

Efter ham kom en stakkels forsulten mand, nøgen og syg var han, og spurgte med ludende hoved:

»Ur, ur, når får dog min jammer ende? For Guds skyld, sig mig dog, kommer døden ikke snart?«

Uret svarede, som det plejede, med sin alvorlige røst:

»Døden så tit med sin hårde hånd
lægger ungdom og livsmod i stærke bånd;
livstrætte gamle forbi den går,
mange og tunge bli'r smærternes år.«

Således kom alle slags folk for at se det mærkelige ur, alle havde noget at spørge om, og enhver fik svar. Uret kunde sige, når det blev vinter, og når det blev sommer, når det blev dag, og hvor længe dagen varede, hvor gamle folk var, og hvor længe landet havde stået. Det var et kunstigt ur, et ur uden mage, det vidste noget nær alt muligt. Enhver vilde have det inden sine døre. Det kunde dog ikke lade sig gøre, thi det var fortryllet, men alle måtte med eller mod deres villie, hemmelig eller åbenbart rose den gamle mester, barberen, som havde forstået at gøre dette mærkelige ur og fået det til at gå bestandig, saa at ingen ævnede at sætte det i stå uden den gamle mester selv, som havde gjort det.

Den, som kan denne historie, og som fortæller den, kommer aldrig ulykkelig af dage.¹

Her ender den gamle kvindes beretning. Det er jo tydeligt, at det mærkelige ur, som ingen kan standse, er solen; men hvordan har folkets tanke fundet på, at det var gjort af en barbér? — Derpå véd jeg intet svar.

IV.

Når jeg ser tilbage på de meddelte gåder, falder det jo straks i öjnene, at de spænder over vide kredse i tid og rum, de rækker fra Samsons tid til vore dage, hvad der vel må kaldes et ganske anseligt tidsrum, og

¹ M. Monnier, Contes pop. en Italie s. 65.

så er der endda kun tale om de i litteraturen bevarede; slige mørke taler synes jo alt i dommernes tid i Israel at have været vel kendte og kan jo i tusinde år eller længere have gået mand og mand imellem. Dernæst har jeg anført eksempler, der strækker sig i rum fra Indien og til Island, og der er slet ingen vanskelighed ved at gå videre. Et par nævner jeg:

»Kan du gætte, hvem den mand er, som menneskene ikke har lyst til at se, når han lær, fordi de véd, at hans latter er en ulykke, som jammer og klage følger i hælene, og den er glædens ende. Mennesker græder, træer og græs græder. Hvor han lær, græder alle?« (Zuluer.) Løsningen er: ild.

»Hvem er det, der løber ned fra bjærgtoppen uden at gå i stykker?« (Babylon.) Svar: fossen.

»Min höne har lagt æg mellem torne?« (Suahilier.) — En grankogle, frøene ligger gemt mellem de hvasse skæl.

»Den lange, slanke handelsfrue, som aldrig kommer på torvet, hvem er det?« (Vestafrika.) — En kano, som må blive liggende ved landingspladsen.

»En mand med hvidt hoved rækker op over muren og når lige til himlen, hvem er det?« — Røgen.

»Hvem er det, som går gennem dalen og slæber tarmene bag efter sig? (Sandwichsøerne.) En nål med tråd.

Dette turde være nok. Skönt jeg i øjeblikket ikke har adgang til gåder blandt Amerikas Indianere, er der vel rimelighed for, at de også har forstået at sammenstille dunkle spørgsmål, som andre har øvet deres vid på at løse, og jeg tør vel tro, at gådespørgsmål og gådeløsning, som en slags ordkamp, har strakt sig over al verden, hvor folkene har nået et vist punkt i civilisation, måske *ikke* hos de lavest stående og råeste. Det

ligger jo i os alle, fra vi er små, at have lyst til at prøve kræfter, drenge slås, den uovervundne Græker bliver kastet af Københavneren, ridderne turnerer, af kampen mellem David og Goliath er sejren afhængig, her gælder det bestandig fysiske kræfter eller våbenfærdighed. Men folkene har sikkert tidlig lært, at der er en anden magt til end sværdets, nemlig ordets, det har bl. a. deres kvinder kunnet lære dem. Jeg tør måske gå ud fra, at æventyrene i nogen måde har afspejlet folkenes tankegang, det enkelte folk har om digtet og tilskåret dem efter sit brug. I dem kommer det uafsluttelig frem, at helten skal underkaste sig prøver for at opnå noget, de kan tit kun udføres ved stor snildhed eller tryllekunster, som hvor det gælder at tilendebringe et bestemt arbejde: omhugge en skov med en glasøkse. Men andre prøver kommer man kun vel fra, når man råder over hurtige og kloge tanker og kan give rappe svar. Således forlanges det tit, at helten, for at opnå noget, skal sige tre sandheder. I en række skæmtesagn er prinsessens hånd tilfals for en rigtig dundrende løgn, som æventyrhelten véd at dreje så snildt, at den tilføjer pigen en blodig fornærmelse, og så udbryder hun: »*det er løgn!*« og han har vundet. Og så er der endelig gåderne, hvor den meste tid indsatsen er stor, det gælder liv, frihed, kongedatterens hånd, et rige.

Lad os se lidt nærmere på gåderne. Det er altså billeder, billedtale om en eller anden kendt genstand, fremtoning, i det daglige liv. Vi føler ikke, når vi læser nutids poesi, at der ligger gåder gemte i digterens billeder, fordi de er os så kendte, vi er opdragte med dem, indlevede i dem, men så snart jeg går til en anden periodes digtere end vore egne, mærker man straks noget af det fremmede og påfaldende i digterbillederne.

Jeg behøver jo blot at nævne slige poetiske udtryk som »Stjærnerup sogn« for himlen; eller for Kronborg:

»Du Vandsnog, Stinge-Slange,
som med din Torden-Bug og Lynilds-Mund gjør bange
hvert Krogens Vugge-Barn og Hav-Gud-Undersaat,
som i din Bølge-Vom sit Flyde-Huus gier vaadt.«

Fremsat som et gådespørgsmål kunde dette vers sikkert volde adskillige kloge hoveder bekymringer nok, såvelsom et lignende billede fra samme tid:

»de Levi-Stamme-mænd med pibet Halse-smykke.«¹

hvilket betyder præsterne.

Alle disse »sprikvorter og gådespørgsmål« kunde dog vel sagtens besvares, men går jeg til de islandske skjaldes sprog, står min forstand i regelen helt stille. Der tales om »Kvasers blod« — digtekunsten, »skovens hund« eller »ulv« — vinden, »Endels ski« — vikingeskibet, »skjoldets skælvekniv« — sværdet, de fleste af disse billeder er jo for nutids mennesker hartad uløselige gåder; man må studere hele den tids tankegang for at kunne forstå dem.

I nutids overlevering findes, inden vi kommer til de egentlige gåder, en hel mængde lignende billedlige omskrivninger. Det er imidlertid ikke længer »zirlig« stil eller skjaldeharpens klang i kongeborgen, men det er skæmt, löjer og lun spøg. Jeg nævner verset om »hönen på Kreja«:

»Pladder-i-ask« hedder mit barn,
»Sladder-i-task« hedder min kone,
»Stamp i stald« hedder min hest,
»Strip-i-spand« hedder min ko,
»Grynt-for-dör« hedder min so, o. s. v.

¹ Andersen, Danske Studier s. 67.68.77.

Så er der hele den gruppe af gåder, som jeg kalder »mørke taler«, hvor dog jævnlig billedet ikke længere er gennemskueligt, det er blevet borte i årenes løb. Eksempelvis fremdrager jeg:

»Fire fissilankere, to stjerneblinkere, en vadmeliskæp og et tjærehul?« — En Kat.

»Tobén stod på tolvbén og råbte ned til skævbén: jag firebén af etbén?« — Mand, tolv fag bindingsværk, hund, får, kål.¹

Eller om koen:

»To opstrunkere (horn), fire nedbunkere (bén), to vejvisere (öjne), og den gamle mand (halen) kommer bag efter?«

Gådespørgsmål som:

»Hvad vil du helst have: en ovn fuld af røde drenge (sigtebrød) eller en seng fuld af hvide jomfruer?« (lus).

»Hvad vil du helst have: en stegt sterris (hestepære), en kroppe merris (smörrebrød) eller en solbagt kage?« (kokasse).

En gruppe tit lidet anstændige skæmtehistorier, der kan samles under fællesbenævnelsen »de sære navne«, hører også herhen. En af dem ender:

»Se, I kommer op i eders »Stabutter« (træsko) og ud til »Pavænne« (brønd), ellers har jer »Glæde« (kornlade) snart ende, for »Makafejer« [Markfejer] (hund) og »Makabejer« (kat) har smidt »Knokkellæder« (kødmad) i »Ro« (ild), og sat »Ro« i eders »Glæde«. Her er jo kun navnene på kornladen, hunden, om min gætning er rigtig, og kødmad forståelige.²

Til slutning nævner jeg blot det bekendte udtryk: »at lade den røde hane gale over et hus«, der vel kun

¹ Skattegr. II. 41.240.264.

² Grundtv., Gl. d. Mind. III. 46; Makabejer = Markbider?

forstås, fordi det er så almindelig kendt. Det høres i Norden, i Tyskland, Frankrig, Rusland, så billedet må sikkert være gammelt.

V.

Når jeg sér på de forskellige lejligheder, ved hvilke gåder fremsættes til gætning, viser det sig, at der, som ved ridderspil, er en indsats som kan tabes eller vindes ved nederlag eller sejr. Ødipos vinder liv, brud og kongerige, da han gætter Sfinxens gåde, Gest blinde frelser sit liv, da Heidrek ikke kan tyde hans gåder. Det synes at have været et yndet motiv at frelse sit liv ved en uløselig gåde, fortællinger herom findes også hos os.

En pige var dødsdømt, men kunde vinde frihed og liv, om hun evnede at fremsætte en gåde, som ingen af hendes dommere kunde tyde. En hund, der hed »Tanke«, havde hun, den ihjelslog hun, gjorde sko af dens skind, som hun tog på, derpå sagde hun:

»i Tankeskind står jeg,
i Tankeskind går jeg,
i Tankeskind er jeg både fager og fin.«¹

Jeg skal ikke dvæle ved de mangfoldige nordeuropæiske opskrifter, der findes af denne gåde, som gjorde pigen fri, men fremdrage en sydeuropæisk gådehistorie, hvortil denne og mere kan knyttes.

Et venetiansk æventyr fortæller om en dronning, der har forelsket sig i en fremmed fyrste, hun bestikker da en af sine tjenere til at skyde hendes husbonde på jagten. Han er imidlertid uheldig og skyder istedet hendes elsker.

¹ jfr. Skattegr. VI. 53.^{498.512}, se Wossidlo Rätshel n. 962 m. henv.

Hun tager da i al hemmelighed den ihjelslagnes pandeskal, hans ene öje og to af hans tænder. Af pandeskallen lader hun et bæger gøre, öjstenen indfatter hun i en guldring, tænderne lægger hun ind i hælen på sin sko. Så drikker hun af bægeret, sætter ringen på sin finger, trækker skoene på, går til kongen og siger ham, at hun ikke vil blive længere hos ham og opgiver ham gåden:

»Jeg drikker af det, hvormed han tænker;
jeg bærer det, hvormed han sér;
jeg træder på det, hvormed han tygger.«

Kan kongen i otte dage løse gåden, vil hun gå, og han kan blive i slottet; kan han ikke, bliver hun, og han må gå. Han søger forgæves svaret, men har det held, da han en aften er bleven forsinket, at søge ly hos en bonde. En koft höne kommer på bordet, bondedatteren skærer den i stykker og deler ud, kongen får hovedet, hendes fader Brystet, hendes moder indvoldene; selv beholder hun fødderne og vingerne, som hun deler med sine brødre. Da hendes fader spørger hende om grunden til denne deling, svarer hun: »kongen er hovedet for os alle, har meget at tænke på, derfor skal han have hovedet. Du, som ernærer os alle, skal have brystet for at styrke dig; moder, som føder børn, skal have indvoldene; vi, der skal springe omkring og danse, får vinger og fødder.« Kongen blev overrasket over pigens klogskab, mindedes dronningens gåde, som han forelagde hende. Næste morgen sagde hun, at den måtte handle om en kvinde, som havde ladet et bæger gøre af sin elskers hjærneskal, som bar hans öje i en ring og hans tænder i sine skosåler. Kongen begreb straks sammenhængen, brændte dronningen i en tjørætønde og tog bondedatteren til sin hustru.¹

¹ Se R. Köhler, Das Räthselmärchen v. d. ermordeten Geliebten

Jeg skulde næppe så udførlig have omtalt denne krøniker, når ikke E. T. Kristensens lige udkomne fjerde æventyrsamling havde bragt en oplysende variant. Jeg havde ingen forestilling om, at dette æventyr fandtes på dansk grund. Helten er en prins i en tjenestekarls forklædning, og han kommer med sine tolv svende til et røverslot, hvor han erholder nattely, og da de får en stegt gås til aften, skal han dele den, og det gör han grumme betænksomt med jysk lune. Benene gav han den lamme kone, hun kunde trænge til dem; hovedet fik manden, vingerne pigen, de tolv led i gåsehalsen — for så mange er der — skulde karlene have, af dem var der netop tolv, men til sig selv og sine folk tog han kroppen. Røverne var ikke tilfredse med den deling, men karlen klarede godt for sig. Pigen, der skulde varte så mange op, trængte til vinger for at kunne flyve rask omkring. »Her sidder I, en gammel mand,« föjede han til, »I lader kun til at have lidt forstand, siden I holder tolv karle til at slå folk ihjel, I trænger til et hoved at få bedre forstand af. De tolv karle, som gerne kunde have held til at få et halsbén brækket, kunde trænge til at få et at sætte i stedet. Vi andre, som er tretten, kan jo have kroppen hårdt behov.« Som rimeligt er, mener røverne, at det var bedst straks at slaa den fremmede ihjel, men manden sagde, at kunde den fremmede karl sætte dem et spørgsmål for, de ikke kunde løse, skulde han være fri, have slottet, hvor de gamle vilde tage aftægt hos ham. Det gik han ind på.

hos Pitré og Sabatani, *Rivista di letteratura popolare*, Roma 1877, s. 213 flg., jfr. Crane, *Ital. pop. Tales* s. 311.382. Gonzenb., *Sicil. Märch* n. 1 med henv., Weinb. *Volksk.* VI. 59 med henv., Clouston, *Fictions* II. 329 anm., var. fra Talmud; 493.

För solopgang kom den gamle for at høre om spørgsmålet var færdigt. »Jo,« sagde den fremmede, »og det lyder sådan: der var engang to fugle, de fløj ud på havet og byggede dem en rede, og de fik ti unger, så de ialt var tolv.

»De ti sank under Guds vrede,
den ellefte lever i stor glæde,
den tolvte lever i stor fare;
kan I mig det spørgsmål besvare?«

Det kunde han ikke, så fik den fremmede og hans folk slottet; han ægtede pigen, han gav vingerne, de gamle fik ophold på gården, og de tolv karle kunde søge anden tjeneste.¹ Løsningen ligger i oplevede begivenheder. Prinsens fem brødre og fem søstre, som giftede sig indbyrdes, sank under guds vrede i havet, den ellefte, hans søster, boede i et slot, han selv var i røveres vold og i fare.

To andre danske æventyr kender jeg, som drejer sig om løsningen af gåder, Grundtvig II. nr. 9, gåden lyder:

»En fisk var min fader,
en mand min moder,
en ravn mig fødte,
en lind mig klædte,
en hest en mand mig gav.«

Pigen er født af en mand, som spiste en fortryllet sild, opdraget i en ravnerede på en lind. Kongens stædige hest voldte, at hun blev funden og blev hans hustru.²

Endelig Folkemindesamfundets Æventyr n. 55, hvor gåden lyder:

»En slog to,
to slog tolv,
tolv slog fireogtyve,

¹ E. T. Kr., Æventyr IV. 36 n. 6. ² jfr. Runa VIII. 46.s.

ved Guds ord varmede vi vor mad,
 på himlen sejlede vi over det vilde hav.«

En flaske med gift slog to heste ihjel, deres kød dræbte tolv krager, som atter voldte fireogtyve røveres død. De kogte deres mad ved bøger fra alteret og sejlede over havet på prædikestolens himmel.¹

Til de begivenheder, hvor gådeløsning er en kamp for livet, hører vel også sangermødet på Wartburg i begyndelsen af det 16de århundrede, hvor Klingsor fremsætter gåder, som Wolfram af Eschenbach løser. Måske er der bleven stående et dunkelt minde om en slig dyr indsats, når det i tyske gåder hedder, at den, som ikke kan løse gåden, »hører bøddelen til«, »skal henrettes«, »er død«, »kommer til helvede«.²

Endnu får historien om den russiske Tsar, Ivan den grusomme, at gå med. En mængde af hans vasaller foreslår ham en overenskomst: han skal gætte deres gåder, gör han det, får han tolv tønder fyldte af guld, gör han det ikke, mister han sin trone. Han går ind herpå, det lykkes ham ved en gammel mands hjælp, hvem han som løn tilbyder én af tønderne, at finde løsningen på gåderne, så han er istand til at give de rette svar. Men bagefter snyder Tsaren sin velgører, idet han fylder tønden to trediedel med sand. Den gamle gennemskuede fyrsten og udbrød: »du har bragt falskhed og bedrag ind i det rettroende Rusland. Du bliver aldrig istand til at udrydde dem mere!«³

En hel anden gruppe fortællinger har til æmne ved en gådes løsning at vinde en brud. Der er jo ganske

¹ jfr. Kristens. Folkemind. V. 288 n. 38, XII. Till. s. II. flg. Grimm, K. M. n. 22 med henv.; Wossidlo, Räthsel n. 979 med henv. ² Rochholz, Kinderlied s. 208. ³ Ralston, Songs of the Russian People s. 354.

vist jævnlig et vanskeligt vilkår knyttet dertil, at må bejleren give tabt, gælder det hans liv. Et motiv er givet af den persiske digter Nisami. En dejlig prinsesse, Turandot, var indespærret i et slot, der var gjort utilgængeligt for alle ved tryllekunster. Den, som vilde bejle til hende, måtte opfylde fire krav: han måtte være en retskaffen mand, overvinde slottets tryllevagt, tilintetgøre en slangeformig talisman og skaffe sig hendes faders samtykke. Mange var de, som forgæves havde prøvet deres lykke, og deres afhuggede hoveder sad grinende på slottets tinder. Så kom den rette omsider, han trængte ind i slottet, men prinsessens fader vilde ikke bortgive sin datter, førend bejleren havde løst hendes gåder. Da begyndte prøven. Prinsessen tog to perler ud af sit øresmykke og sendte dem til prinsen, som straks forstod hende: »livet ligner to vanddråber.« Hvori ligheden består, er dog nok en gåde for os Vesterboere. Perlerne sendte han tilbage med tre diamanter: »glæde, d. e. tro, håb og kærlighed, kan forlænge det.« Prinsessen tog alle kostbarhederne og lagde dem i en skål med sukker. Prinsen gættede øjeblikkelig hendes mening: »sansernes søde attrå indblandes i livet.« Derpå hældte han mælk i skålen, hvorved sukkeret opløstes, og han sagde: »som mælken opløser sukkeret, tilintetgör al sand kærlighed sansernes attrå.« Hun drak mælken, hvorved hun sagde til ham, at hun med ham vilde spise mælk og være lykkelig ved hans kærlighed. Tilmed sendte hun ham sin karfunkelring som et ægteskabssymbol. Han tog den i hånden: »af slige smykker findes kun et i verden,« dermed tænkte han på prinsessen. Hun svarede ved at binde ringen sammen med sin ørenrings juveler: »jeg er villig til straks at blive din hustru.« Derpå

fæstede han en glasperle til smykket: »misundelse vil søge at forringe vor lykke.« Hun tog smykket om halsen, og glasperlen fastgjorde hun på sit bryst. Det betød: »forgæves prøver misundelse på at forringe vor lykke; den formår intet mod den ömhed, jeg bærer i mit bryst. Stolt er jeg over min ridders smykke, og det gör min nakke stiv.« Så blev der holdt bryllup.¹

Motivet herfra er brugt og omdigtet, først af den italienske digter Gozzi og senere af Schiller. Man kommer iøvrigt til at tænke på skæmtehistorien om de dispute-rende professorer,² hvor hele kampen udfægtes med tegn, mens hver af parterne lægger sit ind deri.

I Vesterlandene synes det langt ned i tiden at have været en vedtagen form, henhørende til bryllupsskikkene, at enten bejleren eller pigen fremsatte flere eller færre gåder, som modparten skulde løse. I en egn af Rusland, guvernementet Iskof, tillades det hverken brudgommen eller hans venner at betræde brudens hjem, før de har besvaret alle de gåder, hendes venner fremsætter, og der omtales, at i en af byerne i guvernementet Jaroslaf, blev ved en lignende lejlighed handelen, hvis genstand bruden er, afsluttet mellem brudgomsføreren og »sælgeren af bruden« på de vilkår, at der ikke skulde betales penge, men løses gåder, og det skulde ske ved tegn ikke ved ord.³ Mere herom kan ikke oplyses, men tegngåder synes atter her at have spillet en rolle.

I Salzburg i Østerrig har man endnu i forrige århundrede opført et skuespil ved bryllupper med gådeløsning. Beretningen derom er såre fornøjelig.⁴

¹ Friedrich, Geschichte des Räthsels s 52. ² Dania II. 49 flg. ³ Ralston, Songs s. 353. ⁴ A. Hartmann, »Volksschauspiele in Bayern u. Österreich-Ungarn s. 120; afskriften skylder jeg hr. stud. mag. O. Thyregod.

På den fri plads mellem bjærgkirken og kroen skete forhandlingen, som kaldtes »brudespørgsmålet«. Før den kirkelige højtid, men selve bryllupsdagens morgen, fremsatte brudens fader en række spørgsmål, af hvis besvarelse det ligesom gjordes afhængigt, om han vilde udlevere bruden. De første blev besvarede af brudgomsføreren, som den, der trådte i brudgommens sted. De andre blev besvarede af folk i følget.

Spørgsmålene lød:

- I. Først forlanger jeg at vide, hvorfor I holder med hest og våben og værge for min husdör?
- II. Dernæst spørger jeg, hvorfor brudgommen ikke kommer selv, det har dog ellers været skik?
- III. Så vilde jeg nok vide, hvorfor Gud har indstiftet den hellige ægtestand?
- IV. Hvorfor har brudgommen fået lyst til at indtræde i ægtestanden?
- V. Da I har talt om de tolv høje og ædle kvinder, vilde jeg nok have både deres navne og titler at vide.
- VI. Såvidt jeg har forstået Eder, har Gud Herren skabt en kvinde af et af Adams ribbén. Hvor tog han det, i højre eller venstre side?
- VII. Hvorfor har Gud ikke gjort kvinden af hoved eller fod?

Herpå svares:

- I. I mindes jo nok, at da kong Near herskede i Irland, blev han straffet af Herren med en stor drage, som ihjelslog både mennesker og fæ i hans rige, så omsider kongen tilbød sin datter den til ægte, som ihjelslog dragen. Da kong Dave i Vælskland erfór sådant, sendte han ædle og strenge ridere samt stridslystne helte, kongesönnen og andre

mandspersoner for at kæmpe med dragen og vinde kongedatteren ved sværdet. Derfor er der god grund for brudeførerne, når de sendes ud efter bruden, til at komme med våben i hænde.

- II. Vi beder Eder mindes, hvorledes det gik Samson; han rejste til bryllup med fader, moder og alle sine »medkollegaer«, men blev den syvende dag hindret af en løve. Alligevel mødte han til rette tid for selv at holde bryllup med sin brud. Derfor har vi også godt håb til, at brudgommen, som har sendt os, vil komme og holde bryllup.
- III. Da Gudherren i begyndelsen havde ved sin visdom skabt både himmel og jord samt englenes ni kor og den højeste engel Lucifer, ydede denne ikke Gud tak for sin skønnne skikkelse, men blev hovmodig. Derfor vrededes Gud på ham og nedstyrtede ham fra himlen til helvedes afgrund, hvorpå Gud sammenkaldte en rigsdag; dér blev det bestemt, at Gud ved sin almagt skulde skabe et menneske, for at pladsen, der var bleven ledig ved Lucifers fald, kunde fyldes. Så skabte Gud mennesket af jord i sit billede og indblæste ham livsånde, Derefter sammenkaldte Gud en ny rigsdag, hvor det blev vedtaget, at det ikke var godt, at mennesket var ene, men at Gud skulde skabe en kvinde af mandens ribbén og føre hende til ham, og give Adam hende tilægte i Paradisets lysthave. Der har I hovedgrunden til, at Gud har måttet indstifte ægteskabet, og vi håber, at denne redegørelse er tilstrækkelig.
- IV. Herom har jeg ikke udspurgt brudgommen. Dog er det klart, at Guds vise indstiftelse af ægteskabet er hans første grund og den afgørende. Den anden

grund er de tolv høje og ædle kvinder. For det tredie vil også forbindelsen med hans elskede brud og venskabet med hendes forældre og hele hans husvæsen være en grund. Hermed håber jeg, I vil være tilfreds.

- V. Det er vor venlige bøn, at spørgsmålene ej må være for høje, thi vi er ulærde og ej synderlig drevne i det Gamle Testament. Dog har vi hørt omtale, at Eva betyder moderen, Sara den gudfrygtige, Rebekka den lydige, Lea den tålmodige, Rakel den forsigtige, Ester den sagtmødige, Judit den mådeholdne, Susanna den elskelige, Anna den andægtige, Ruth husfruen, og mange flere.
- VI. Gudherren tog ribbenet, hvoraf han dannede Eva af Adams venstre side nærmest ved hjertet, hvorfor ægtefolk bør elske hinanden hjærteligt.
- VII. Når Gud ej dannede kvinden af mandens hoved, er det skét, for at manden skal være kvindens hoved. Når hun ej blev dannet af hans fod, er det fordi han ej skal behandle hende som en skovisk.

Såsnart dette bliver heldig overstået, får brudgommen sin brud.

Dette er ikke enestående. Der findes rundtom i bryllupsskikke »rester« fra længst henfarne tider og meget i retning af et oprindeligt bruderov med lange forhandlinger om brudens udlevering. Herpå skal jeg ikke gå nærmere ind, men fremdrage en bryllupsskik fra Lotringen, vel fra den sidste halvdel af dette århundrede. Der finder en forhandling sted, der i visse måder ligner den salzburgske. Brudens slægt har indelukknet sig i hendes hjem, alle indgange er ej blot låsede og lukkede, men stærkt forramlede med alle slags tunge

genstande. Udenfor står brudgommens følge med våben som belejrerne. Efter lange forhandlinger spørger føreren af brudgomsfølget:

»Hvordan skal vi komme ind? Tal, ædle general!«

»I må synge en linie eller et vers af en vise, som vi ikke kender, så vi ikke kan fortsætte.«

»Ja, så! Hør da:

»For et halvt år siden, da lærkerne sang.....

— »Jeg vandred' i skoven så mangan en gang«.... fortsatte brudeføreren med en vældig basrøst. »Er det en vise at komme med, vil du gøre nar ad os?«

»En pige så dejlig en aften gik ud«.....

— »Hun elsket var af en ridder så prud«.....»nej, holdt, min ven, tag bedre fat!«

»Hør nu da: En dag fra marked jeg kom til mit hjem«.....

— »Jeg træet var af vejen, og aftenen skred frem«.... Den vise sang min oldemoder. Har du ingen, der er nyere?«

»Langs åens bred så blomsterstrøet«.....

— »Min pige og jeg spadsered'«.....Den synger hvert barn i vor by. Vil du i lag med os, må du hitte på noget, der er bedre.«

På denne måde fortsattes kappestriden vel en fuld klokke, og kunde sikkert være vedbleven meget længere, da begge parter var velkendte med både gammelt og nyt. Af og til måtte brudeføreren, der stod i loftsvinduet have en mand ind til kvindfolkene, når hans hukommelse slap os. En kort tid lykønskede belejrerne hverandre til det vundne slag, men på en gang tog så kvinderne fat og svarede med deres dybe altstemmer, og enden på det blev, at belejrerne gav

tabt og et forlig kom i stand, man skulde nu enes om medgiften.¹

Her er jo ganske vist ikke tale om at gætte *gåder*, mens versene er trådte i deres sted, og kampen gælder væsentlig det samme: den ene af parterne skal bringe den anden til tavshed.

Jeg henstiller som et spørgsmål, om ikke vore gammeldags »leverrim«, de norske og svenske »grødrim«, den færøiske kohale, »drunurin«, der kommer ind ved bryllupsbordet, smykket med bånd og stads, og bæres rundt blandt gæsterne og kræver et rim eller en vittighed af hver, — ikke er et udslag af noget lignende, måske en omdannelse af en skik, der stod gådegætningen nær.

I folkesagn og folkeskik er bevaret mindet om dette, at bejleren vinder en pige ved sine gåder. Jeg begynder atter fra Øst, fra det store Rusland.

En dejlig pige vandred' i en have,
at samle roser, det var pigens syssel.
En købmands søn ved havens gærde standsed:
»Gud være din ledsager, skønne pige,
må Gud dig følge, du, som plukker roser!«
— »Jeg takker dig, du købmands søn, jeg takker!«
»Kan du mig gåder løse, skønne pige?
af syære gåder seks jeg dig fremsætter.«
— »Spørg du kun, købmands søn, jeg beder,
»spørg du kun om de gåder seks, de svære!«
»Nuvel da pige, hvem er det, som sejler
højt over træers top i mørke skov på sletten?
Hvad stråler klarere end dagens lys det klare?
Og, pige, hvad er tættere end skoven?
Og, pige, hvad i skovens dyb er rodløst?
Og, pige, hvad er det, som aldrig tier?
Og sig mig sidst, hvor intet øje rækker?«

¹ Folklore Record III. 265.

— »Jeg vil dig svare, købmands søn, vil svare,
 de svære gåder seks jeg dig vil tyde:
 højt over skovens træer månen sejler;
 den klare sol, den overstråler lyset;
 ej træer i skov står tæt som himlens stjærner;
 i skovens krat er kæmpestenen rodløs;
 det store, åbne hav, det tier aldrig;
 i Herrens villies dyb ej øjet trænger.«
 — »Du ret mig nu har svaret, skønne pige,
 de svære gåder seks du ret har tydet,
 derfor jeg nu min højre hånd dig rækker,
 derfor du nu skal vorde købmandshustru.¹

I henfarne dage var det jævnlig skik i Tyskland, at yngre og ældre samlede sig udenfor byernes lumre og støvede gader, i porten, under de skyggefulde lindetræer på engen, i lysthusene, der tilhørte de forskellige håndværksslag. Der morede folk sig med dans og spil, man søgte at overbyde hverandre med sine viser, lystige historier, vittige svar. Og den, som kunde give andre ordets kunstigst slyngede knuder at løse, vandt æreskransen. Slige forsøg i snille og vid kaldte man »gådeknipper« og historiebundter«, og det blev ansét som en stor ære at kunne løse dem.² Så gjaldt det gåder, mørke taler, skæmtespørgsmål, jeg har alt givet eksempler på sådanne, og når unge mennesker mødtes, unge karle og piger, prøvede man kræfter, drillede hverandre, gjorde kur, dengang som nu. Fra slige sammenkomster meddeler jeg en vise:

Der var engang en ungersvend,
 som tvisted' med en pige,
 hun skulde ham syv sønner føde
 og jomfru dog forblive.

¹ Ralston, Songs s. 356. ² Rochholz, Kinderlied s. 213.

»Og skal jeg dig syv sønner føde,
og jomfru dog forblive,
så skal du lave mig vugger syv,
foruden et snit at snide.«

»Og skal jeg lave dig vugger syv,
foruden et snit at snide,
så skal du spinde af havrehalm
de silkestråde så fine.«

»Og skal jeg spinde af havrehalm
de silkestråde så fine,
så skal du mig en svøbe flætte
på syvsindstyve mile.«

»Og skal jeg dig en svøbe slynge
på syvsindstyve mile,
så skal du drive den brogede ko
op ad glarbjærgets side.«

»Og skal jeg drive den brogede ko
op ad glarbjærgets side,
så skal du mig de vilde svin
af grønne skov uddrive.«

»Og skal jeg dig de vilde svin
af grønne skov uddrive,
så skal du ved alle fire hjørner stå
og se, hvorhen de lide.«

»Og skal jeg ved alle fire hjørner stå
og se, hvorhen de lide,
så skal du tælle de stjærner små
som skinner på himlen vide.«

»Og skal jeg tælle de stjærner små,
som skinner på himlen vide,
så skal du bygge en trappe til mig,
at jeg derop kan stige.«

»Og skal jeg bygge en trappe til dig,
at du derop kan stige,

så må du køre mig tømmeret hjem
på isen ved sommertide.«

»Ak, pige, du er mig alt for klog,
du kan dig vel fra mig vride,
for sanden jeg skal aldrig mer
med nogen jomfru strides.«

Opgaverne i denne vise minder meget om den først-anførte fortælling fra Spanien samt de dér meddelte sammenstillinger andenstedsfra, her er blot motivet om de umulige ting stærkere udviklet.

En gådevise følger. Den stammer også fra disse sammenkomster, hvor man søgte at overbyde hverandre i sindrige spørgsmål og vittige svar.

»Ak, jomfru, jeg vil Eder en gåde opgive,
og løser I den, vil jeg ægte Jer.
Sig: hvilket hoved er uden hår,
og hvilket tårn uden tinder står?«

»Min herre, om Eder det så behager,
så skal jeg svare og tale sandt:
spædbarnets hoved er uden hår,
og Babels tårn uden tinder står.«

»Ak, jomfru, jeg vil Eder en gåde opgive,
og løser I den, vil jeg ægte Jer:
hvilken vej er vel fri for støv,
og hvilket træ bærer intet løv?«

»Min herre, om Eder det så behager,
så skal jeg svare og tale sandt:
vejen på havet er fri for støv,
og granen i skov haver intet løv.«

»Hvilken konge har intet land?
ved hvilken strøm findes intet sand?«

— »Kongen i kortspil har intet land,
og tårestrømmen er uden sand.«

»Hvilken tyr er af mod ej fuld,
og hvilken rig ejer intet guld?»

— »Den slagtede tyr er af mod ej fuld,
en gnier på håre har intet guld.«

»Hvilken flamme er uden glød,
og hvilken kniv duer ej til stød?»

— »En malet flamme er uden glød,
en afbrudt kniv duer ikke til stød.«

»Ak, jomfru, ej flere gåder jeg véd,
jeg må lade Jer stå og videre gå.«¹

Ved andre lejligheder synes også gåder at have haft ærinde, altså ikke blot som indledning for bejleren, der bærer sin bøn frem for jomfruen, men som prøve på, at man hører tidens dannelse og gode selskab til. Således forklares Tragemundsvisen, den fremmede beder om gæstfrihed. Inden der bliver lukket op for ham, må han besvare en række gåder.

»Velkommen du rejsende mand.
Hvor var du i nat?
Hvad dækked din seng?
Hvordan bar du dig ad
for at få, hvad du trængte, af drikke og mad?»
— »Du spørger så trofast en mand,
ord har jeg vel og svare jeg kan:
blandt roser min seng var redt,
himlen med stjerner besat
den var mit tæppe inat;
som riddersvend ædel og stolt,
jeg klæder og mad erholdt.« —
»Sig mig da, mester Tragemund,
alt har du sét på jorden rund,

¹ De to viser findes hos Erk, Deutscher Liederhort n. 152. 153 a. jfr. Denham Tracts II. 358, oversættelsen skylder jeg hr. højskolelærer Marius Kristensen, Askov.

hvilket træ er uden Blomst?
hvilken fugl giver ungerne die?
hvilken fugl krøb tungeløs af æg?
hvilken fugl svømmer maveløs på vand,
kan du mig trofast svare herpå,
for mig som en kløgtig svend du skal stå.«
— »Du spørger så trofast en mand,
ord har jeg vel og svare jeg kan:
enebærtræet har frugt uden blomst,
storken, du véd, krøb tungeløs af æg,
flaggermusfugl dier ungerne små,
maven mangler dykand på hav!«
Med disse ord mester Tragemund tav. —
»Sig mig da, mester Tragemund,
alt har du sét på jorden rund,
hvad skinner hvidere end sne?
hvad er hurtigere end hjorten at se?
hvad rager op over bjærgets top?
og hvem går klædt som den sorte nat?
kan du mig svare sikkert herpå,
for mig som en jægersmand skal du stå.«
— »Du spørger så trofast en mand,
ord har jeg vel og svare jeg kan:
sol skinner lysere end sneen hvid,
vinden løber hurtige hjort forbi,
ravnen går klædt som den sorte nat.«
Her mester Tragemund standsed og tav. —
»Sig mig da, mester Tragemund,
alt har du sét på jorden rund,
hvorfor er Rhinstrømmens leje så dybt?
hvorfor er kvindernes selskab så sødt?
hvad gör engen så broget og grøn?
hvad gör en ridder så dristig og stolt?
kan du mig svare sikkert herpå,
for mig som en riddersvend du skal stå.«
— »Du spørger så trofast en mand,
ord har jeg vel og svare jeg kan:
af strømmenes magt er Rhinfloden dyb,
mildhed gör kvindernes selskab så sødt,

græs og urter gör engen grøn,
 kampen gör ridderen dristig og stolt.
 Gerne jeg svarer, har spørgsmål du flér.«
 Her den fremmede standsed og tav. —
 »Sig mig da, mester Tragemund,
 alt har du sét på jorden rund,
 hvorfor er skoven vissen og grå?
 hvorfor er ulven i krattet så klog,
 hvad gör ridderskjoldet bulet og stødt?
 hvorfor sveg mangen en svend sin fælle?
 kan du mig sikkert svare herpå,
 for mig som en kløgtig svend du skal stå.«
 — »Du spørger så trofast en mand,
 ord har jeg vel og svare jeg kan:
 alder gör skoven vissen og grå,
 frugtesløs rovgang gör ulven klog,
 kamp og sværds slag ta'r skjoldets pynt,
 falskhed altid sin fælle sveg.« —
 »Sig mig tilsidst, mester Tragemund,
 alt har du sét på jorden rund,
 hvem er i skoven som kløver grøn,
 hvem som sneen så hvid og skön,
 hvem er sort som det sorte kul,
 og hvem springer gladere end et føl?«
 — Atter du spørger så trofast en mand,
 ord har jeg vel og svare jeg kan:
 skaden har öjne som kløveren grøn,
 skaden som sneen er hvid og skön,
 skaden er sort som det sorte kul,
 glad hun hopper omkring som et føl.«

Denne vise skal stamme fra det 12te århundrede, den har altså en ansélig række år bag ved sig. Mulig kan den sammenstilles med en gådevise, vi kender fra vore egne minder, Svend Vonveds til hyrden. Det hedder:

Så han sig op under bjærg i læ,
 der sad en hyrde og vogtede fæ.

»Hør, du hyrde! jeg tror dig bedst:
og du skal vise mig kæmper flest,
og svar skalt du mig give,
om du vil blive i live.

Hvad er trinder' end et hjul?
hvor da holder man fejerste jul?
hvad fylder alle dale?
hvad klæder fejerst i sale?

Hvad er sorter' end slån i høst?
hvad lyder højere end tyrerøst?
hvor er broen bredest?
hvad er mennesken ledest?

Hvor da ligger den højeste vej?
hvor da skænkes den ledeste drik?
hvor er der mur og fæste?
hvor plejer kæmper at gæste?«

— »Solen er trinder' end et hjul,
i himmerig holder man fejerste jul,
sne fylder alle dale,
mænd klæder fejerst i sale.

Synden er sorter' end slåen i høst.
torden lyder højer' end tyrerøst,
isen er broen bredest,
trollden er mennesken ledest.

Til paradís går den højeste vej,
i helvede skænkes den ledeste drik,
hisset ligger mur og fæste,
og der plejer kæmper at gæste.«¹

I nyere opskrifter, hvor kun spørgsmålene findes,
nævnes et par gåder endnu:

»Sig mig, hvad er mørkere end natten den grå?
og hvad slår vel stærkere end lærkevinger små?
hvor haver solen sit sæde?
hvor vender døde mand sin fjede?«

¹ Grundtvig, Danmarks Folkev. i Udvalg s. 88.

— »Tanken er vel mørkere end natten den grå,
og hjertet slår vel stærkere end lærkevinger små,
i Vesten har solen sit sæde,
i Østen vender døde mand sine fjede.«¹

Efter hele den skildrede opfattelse af gådernes betydning, hvor mennesker mødes, er det let at forstå, at de er fremdragne som underholdningsæmne ved festlige lejligheder. Samsons bryllup, gæstebuddet for de »syv Vise« er alt nævnt, men der er ingen vanskeligheder ved at fortsætte. I et samlingsværk af Athenæus, »Deipnosophisterne«, hvor også samtalerne ved et gæstebud gengives, skal en hel afdeling være fyldt med gådespørgsmål.

Men skikken er ikke forsvunden med oldtid eller middelalder, den kan følges endnu. I de romanske lande, middelhavslandene, går folk som andre steder sammen til fællesarbejde, i Toscana pilles majs, i Auvergne oliven, ligesom folk samledes i »bindestuerne« hos os, i Tyskland i »spindestuerne«. Dertil kom arbejdstiderne om arnen vinteraftener mellem bjærgene, når stormen ruskede i taget og sneen fæg, således i egnen om Verona, i de italienske Marcher, og sikkert mange flere steder. Når hygge og varme inden døre i modsætning til uvejrlig og kulde udenfor førte mennesker sammen og gjorde dem meddelsomme, så kom viser og fortællinger frem, man gantedes og prøvede hverandres snille med gådespørgsmål.

På Sicilien hørte de særlig til Carnevalstiden, og ikke så sjældent var de fremsatte gåder temmelig »uartige«. Det er i det hele vanskeligheden ved at udgive en samling af folkelige gåder, at så mange må overspringes, fordi de ikke tåler at høres af høviske ører. Ja,

¹ Skattegr. II. 97.457. 154.724 jfr. Gr. DgF. n. 18. IV. 742 flg.

somme sér så uskyldige ud, at det er truffet, de i sin tid af damer blev indsendte til Skattegraveren. Nuvel da, på Sicilien var i Carnévalstiden også de uartige gåder tilladelige; »thi almuesfolk mente, at den gode Gud i de dage lukkede et øje.« Men, var de lystige dage forbi, vovede ikke den ræste person mere at komme med slige hentydninger. »Udenfor den rette tid vrededes den gode Gud over dem.« Aldeles lignende forhold omtales fra Spanien.¹

Fra Nordtyskland, Pommern, fortælles, at unge folk på de store gårde samles efter arbejdet og morer sig til sengetid med al slags »Juks«. Især er det viser, der synges, og gåder, der opgives. Man indleder: »jeg sér, jeg sér, hvad du ikke sér« eller: »jeg véd, jeg véd, hvad du ikke véd.« Der svares: »hvad sér du?« »hvad véd du?« så kommer gåde efter gåde, tit ledsagede af hentydninger og vittigheder, der går ud over nærværende personer. Kan den angrebne ikke straks svare og vende latteren, ja, så kommer han til at lide for det.² De meddelte gåder tåler imidlertid ingen gengivelse.

Hermed er det vel bedst at standse. Om gåden hedder gåden: »när en inte vet, hvad det är, då är det något, men när en vet, hvad det är, då är det inte något«³ — det gælder også de to bogstavgåder, jeg har sat i spidsen, den første af dem er på latin, »menneskeslægtens oprindelige sprog, det sprog, som Adam og Eva taledes i Paradis« og den tydes: »o superbe, cur superbis? Terra es, et in terram ibis«, hvilket er udlagt: »du stolte menneske, hvorfor hovmoder du dig? Støv est du, og til støv skal du vorde.« Den anden er

¹ Pitré, Indovinelli s. XXXI. flg. ² Krauss, Urquell IV. 147.

³ Joos, Raadzels s. 23; N. Vadsbo, Gåtor n. 197; Cavall. Gåtor n. 120.

dansk og lyder: »en bager i Bagdad gjorde under tiden store underslæb.« Jeg har ønsket at betegne ved de to valgte sprog, at jeg går ud fra det fælles menneskelige i min behandling af det særlig danske, og jeg slutter så med spørgsmålet: »det er ikke Guds ord, og ikke menneskeord, og ikke djævelens ord, og dog står det i Bibelen?« Svaret er naturligvis, hvad jeg vel i grunden ikke behøvede at oplyse den intelligente læser om: Bileams asens ord.

BONDELIV I SABRO HERRED

for 50 Aar siden.

Paa Grundlag af P. C. Hummeluhrs Optegnelser

ved

EVALD TANG KRISTENSEN.

Bondeggaardens Huse indesluttede forhen en firkantet Gaardsplads, der var lidt længere end bred, og der fandtes aldrig Sidebygninger uden for denne Plads. Stundum var Husene sammenbyggede, men meget sjælden var dog Stuehuset bygget sammen med Udhusene, og oprindelig havde det sikkert aldrig været Tilfældet. Sammenbygningen er altsaa i dette Tilfælde fremkommen ved, at der var blevet Brist paa Husrum og altsaa føjet nogle Fag til de staaende Huse. Ved et Fag forstod man altid det Stykke, der var mellem to Kobbelspænder, og det var aldeles bestemt halvtredje Alen bredt. Altsaa har Gaardens Bygninger for et Par Hundrede Aar siden i denne Egn bestaaet af et lille Stykke Stuehus, dernæst af en Stump Stald, hvori der ogsaa var Lade. Disse Huse var kun til Husbehov, og blev der senere Raad til mere, og Pladsen i dem var altfor trang, saa byggede man et tredje Hus. Men aldrig fandtes der Spor i de gamle Gaarde af, at det fjerde Hus var

samtidig med de to første og maaske det tredje, det var altid af meget yngre Oprindelse.

Husene laa langt, ofte meget langt fra hinanden, saa at der var gjort god Plads til senere Forøgelse af deres Længde. Saadan Forøgelse skete i Regelen ogsaa, og jævnlig byggedes der til begge Ender af Huset, dog selvfølgelig ikke samtidig, alt kom gradevis, eftersom Trangen til Husrum voksede. Man kunde tydelig se disse Tilbygninger, naar man inde i Husene betragtede deres Ovre. Dette var næsten altid af Egetræ og kunde da holde sig meget længe, endog i Aarhundreder. Der fandtes en Del Fag, tit i Midten af Huset, men ogsaa undertiden i den ene Ende alene, der havde deres oprindelig afsluttende Gavle, hvilke var kjendelige paa de borede Huller baade i Spærene og i Hanebjælkerne. I disse Huller havde været indsat Stænger til Lyng- eller Tottegavle. Der kunde først være tilføjet blot et enkelt Fag og senere to eller flere Fag og saa fremdeles, den ene Forøgelse efter den anden. De oprindelige Huse maa nok have været længere (altsaa for mere end to hundrede Aar siden), men naar de faldt sammen af Ælde, og der skulde bygges nye, blev de vel lagte paa samme Plads, men ikke nær saa lange, og dette peger tydelig paa en Tilbagegang i Landbruget, vel nærmest forarsaget ved ødelæggende Krige og fremmede Troppers Ødelæggelse af Egnen. Men som Regel blev de nye Huse byggede efter de gamles Mønster, og den aabne Plads kunde da benyttes til Bebyggelse i Fremtiden, efter som Trangen viste sig.

Efter Svenskekrigen kunde der ikke være Tale om at dyrke store Arealer til Gaardene, og kun den Jord, der laa nærmest ved Byerne, nyttedes til Korn, hvorimod Udmarkerne brugtes til Græsning og for det meste

igjen gik i Lyng. Af Husene borttryddes de Dele, der ikke kunde staa, og de andre blev istandsatte, saa vidt Formuen var til, men i det hele var Husene meget tarvelige og kummerligt udstyrede.

Stuehuset laa næsten altid i den nordre Side af Gaarden. Det skulde være særlig aparte Grunde eller ligefrem bydende Nødvendighed, der skulde tvinge til at lægge det mod en anden Himmelegn. Man kan egentlig let forstaa, hvorfor dette Hus lagdes saadan. Da Dagligstuen var det eneste Opholdssted baade Dag og Nat og absolut maatte vende ud til Sydsiden for dog at have godt af Solvarmen og Sollyset, og man tillige maatte have Udsigt til Gaardspladsen, kunde det ikke lægges anderledes. Det havde sin store Betydning at spare paa Brænde om Vinteren og at faa saa meget Sollys som mulig ind ad de lave Vinduer, og dernæst maatte man stadig kunne have Udsigt til Udhusenes Døre og til, hvad der færdedes i Gaarden. Derimod maatte Haven lide den Ulempe at blive for en Del beskygget af Stuehuset. Den laa nemlig altid norden for dette, men det var da heller ikke saa magtpaaliggende med Dyrkning af Urter i samme som nu om Stunder.

I *Stuehuset* fandtes først en *Forstue*, som var brolagt med smaa runde Kampesten og var omtrent halvtredje Alen i Kvadrat. Paa den var to Døre, den ene til Kakkelstuen og den anden paa den modsatte Side til Uderstuen (Kjøkkenet). Kakkelstuen (Dagligstuen) var det eneste Rum, hvori der fandtes en Kakkellovn, og naar man kom ind i det fra Forstuen, havde man paa den modsatte Væg Døren til Overstuen. Denne sidste Stue var over hele Husets Bredde og paa tre eller fire Fag. Det samme var for Resten Tilfældet med Dagligstuen, men denne var ikke slet saa stor (kun halvtredje

til tre Fag). Bag ved Forstuen var et lille Kammer, hvortil førte en Dør fra Dagligstuens ene Hjørne, nemlig bag ved Kakkellovnen, og en Dør fra Kjøkkenet. Dette Kammer brugtes til Soverum for de voksne Børn eller, hvis saadanne ikke fandtes, som et Slags Herberge for fremmede Gjæster. Kjøkkenet var paa to Fag, og bag det var et lille Mælkekammer paa omtrent tre Alen i Kvadrat, hvor Mælk og Fødevarer var anbragt paa Hylder. Fra Kjøkkenet førte en Dør ud til Salset (Bryggerset), der altsaa laa jævnsides med hint og udgjorde Husets Afslutning til den Ende. Her var Bagerovnen imod den nordre Væg, og her var Bryggerkjedlen, samt en Dør i søndre Side ud til Gaarden. Hele Rummet var brolagt med haandstore Kampesten ligesom Forstuen, men alle de øvrige Rum var forsynede med Lergulv. I hele Huset var Bjælkeloft, og det laa saa lavt, at et velvoksent Mandfolk maatte bukke Hovedet, naar der dandsedes, og hvis der foretoges et Hop, maatte det være med stærkt bøjet Ryg og frem for alt imellem Bjælkerne. I gamle Huse laa Bjælkerne saa lavt, at selv Mænd af Middelstørrelse ikke kunde staa opret under dem, men det kom vist af, at Husene var sunkne i Tidens Løb. Stolperne stod jo paa Syldsten, og Jorden under dem var meget opblødt om Foraaret, saa de sank mere og mere ned ved Husets egen Vægt.

I Dagligstuen opholdt alle Gaardens Beboere sig baade under Maaltiderne og under Aftensædet. Kvindfolkene var der til Stadighed, naar de ikke syslede i Kjøkken og Bryggers; og de havde jo heller ikke nogen anden Arbejdsstue. Den var tillige Sovestue for baade Mand, Kone og Børn, særlig de smaa, samt for Tjenestepigerne. Langs den nordre Væg var der lige Plads for to Alkovesenge, den ene for Enden af den anden,

og som Skillerum mellem deres Fodender var der opsat Brædder, som kun naaede lidt over Sengeklæderne, saa at de, der laa i den ene Seng, kunde ligge og betragte dem i den anden, naar det var lyst i Vejret. I den ene Seng laa som sagt Mand og Kone, og i den anden to Tjenestepiger. Konen laa yderst i Sengen for at have Tilsyn med Barnet i Vuggen, som stod paa Gulvet udenfor Sengen. Sengestokken var omtrent halvanden Alen højere end Gulvfladen, hvorfor der brugtes en Skammel til at træde paa for at komme op i Sengen. Hvor der var Døre for Sengene, var denne Skammel løs og lignede en almindelig Barneskammel, men hvor der ikke var Døre, men kun lange Gardiner for Sengene ligesom ved Himmelsenge, hvilket ofte var Tilfældet, var denne Skammel gjort fast paa Sengens Forside, der naaede helt ned til Gulvet og dækkede for det aabne Rum mellem Sengebunden og Gulvet. Hvor der var Omhæng, var der paa Panelet mellem Sengene anbragt et Haandklæde saa bredt, at det dækkede næsten hele Panelet, og undertiden baade broderet og kantet med Fryndser. Det var en stor Ære for Husmoderen at have dette Haandklæde rent, hvorfor det næsten aldrig brugtes og kun hængte til Stads. Dørene til Alkoverne, hvor saadanne fandtes, var tit prydede med Udskjæringer eller Udsvejfninger, og de øverste Fyldinger i dem havde enten Glasruder eller var med slangeformede opstaaende Tremmer af to Tommers Bredde og en Tommes Mellemvidde. I begge Tilfælde hængte der Gardiner paa den Side af Dørene, som vendte mod Sengen. Ovenover dem var undertiden halvrunde Overdele, der altsaa med den øverste Kant stødte mod Loftet. I et sligt Tilfælde var de to Halvdøre altsaa ikke foroven med vandret men med halvrund

Kant, passende til Overdelene. Sengens Bund var enten Fjæl eller raa utildannede Stænger, der laa omtrent ni Tommer over Gulvet, og oven paa dem var lagt Rughalm i en Alens Højde. For Hovedenden var lagt mere Halm, og naar dertil kom et Par tykke Hovedpuder oven over Underdynen eller -dynerne blev den saa høj, at man næsten sad op og sov. Dertil var man bleven vant fra Barnsben, thi Vuggerne blev redt omtrent paa lignende Vis. Paa Vuggens ene Hovedstolpe var anbragt en Strikke eller et Hosebaand, som førte til Ægtesengen, saa at Moderen kunde trække deri og vugge Barnet. De Børn, der var voksede fra Vuggen, laa i en Slagbænk, som stod op til den søndre Væg nærmest Kjøkkendøren og kun var slaaet ud om Natten. Om Dagen brugtes den til Sæde for Husets Folk. Børnene sattes i Gangvognen, saa længe de ikke kunde gaa. Den stod paa fire smaa Stænger eller Ben, der forneden var fastgjorte i en Ramme, som kørtes paa fire smaa Hjul eller Ruller. I det øverste Bræt eller Dækket var et Hul saa stort, at Barnet magelig kunde staa der, naar begge Halvdelene blev hægtede sammen. Det kunde med sine Fødder netop berøre Gulvet og tilige hænge paa Armene paa det øverste Bræt. Naar Barnet nu var anbragt i Gangvognen, kunde Moderen gaa omkring og passe sin Bestilling baade ude og inde. Det morede sig med at kjøre rundt i Stuen ved at stritte Fødderne imod Gulvet, og kunde i den Stilling ingen som helst Skade komme til. Naar Barnet var vokset saa meget, at det naaede tilstrækkelig over Brættet med Armhullerne, og saa stærkt, at det kunde løfte Gangvognen op fra Gulvet og gaa med den i Armene over Stuen, var det Bevis paa, at det kunde gaa selv, og blev da ikke mere sat i den. Der havdes ogsaa

en anden Slags Gangvogne, som mest benyttedes af Husmændene. En Stang naaede fra Gulvet op til Bjælken og kunde drejes rundt, da der var Endetapper baade foroven og forneden, som gik i et Hul i Bjælken og i et Fodstykke i Gulvet. Paa denne Stang var Ganghjulet anbragt, som drejedes rundt med Stangen, men kun til den ene Side, da der var anbragt en Stopper, som faldt i et Tandhjul. Denne Stoppeindretning var lavet som en Skralde, og naar Barnet blev sat i Vognen og bevægede sig omkring Stangen, frembragte det en skraldende Lyd, jo stærkere, jo hurtigere Barnet bevægede sig. Dette lærte det snart at kjende, og det anstrængte sig da for at frembringe denne interessante Skralden, hvilket var til Nytte for Moderen i Kjøkkenet, da hun paa den Maade kunde kontrollere Barnets Bevægelser. Bilæggerovnen i Dagligstuen var tit sat op som Vindovn og altsaa med Plade til Indfyring. Denne Plade hørte selvfølgelig ikke den oprindelige Ovn til. I den øverste Plade var der saa lavet et Hul, hvorfra et Rør førte op i Skorstenen. Denne Kakkelovnsform blev dog atter forladt, Røret toges bort, og Hullet dækket med en Bund af et Lerfad eller en Potte, som var klinet fast. Her stegte man saa Æbler og Slaaenbær. De Forplader af Kakkelovnen, som ikke var blevet benyttede, blev laante ud til Husmændene, som derved kom i Besiddelse af saa mange Plader, at de ogsaa kunde faa Kakkelovne. Hvad der manglede, erstattedes ved opmurede Lerstenssider.

Der var kun to Fag Vinduer i Dagligstuen, og de var meget smaa, én Alen høje og halvanden Alen brede. Karme og Rammer var af Egetræ, Karmene, paa et Slagvindue nær, fastsømmede og altsaa ikke til at aabne. Antallet af Ruderne i et Vindue var en ni eller tolv

Stykker, og Glasset var indfattet af Blysprosser og af Sol og Vind i Tidens Løb blevne helt grønne og hartad ugjennemsigtige. Under Vinduerne inde i Stuen var en Bænk, hvorpaa Karlfolkene sad. Undertiden fandtes langs hen ad Væggene Paneler, der var meget gamle og forhen havde tilhørt bemidlede Folk, meget smukt udskaarne med Navne og Aarstal. De pæneste fandtes for Bordenden, der var Mandens og Konens Plads under Maaltiderne. Hun sad yderst for nemt at kunne slippe om paa Gulvet. Pigerne og Børnene stod op under Maaltiderne ved den anden Bordende og den indvendige Bordside, de sidste dog nærmest Moderen, for at hun med Træskeen kunde lange dem én paa Øret, hvis de ikke opførte sig skikkelig. Der fandtes kun faa Skilderier paa Væggene, og der var da heller ikke megen Plads til dem. Jeg mindes et Billede, der var opklisteret paa den indvendige Side af Forstuedøren. Det forestillede en Mand med en Stok i Haanden, hvilken han havde løftet til et kraftigt Slag, og underneden var trykt med en stor Skrift: Luk Døren i! Hvis ej du vil, slaar jeg minsæl dygtig til. Dernæst et Himmelsbrev, og øverst paa dette var malet en Engel, der flyvende i flagrende Kvindeskjorter blæste i en Basun. Nederst var aftrykt forskellige Bibelsprog samt moralske og praktiske Leveregler som: Du skal helligholde Hviledagen og aldrig lade din Haand hvile om Aftenen. Undertiden var der opsømmet Viser, som just var bestemte til at anbringes paa Væggene og var i en trykt Ramme. En saadan Vise fortalte om en Fader, der bejlede for sin Datter og udlovede en rundelig Medgift samt at gjøre et stort Bryllup. Der stod i den:

En Salmebog med Sølvbeslag
jeg hende vil forære,

og Gildet paa jer Bryllupsdag
skal her i Gaarden være;
med Maden har det ingen Nød,
for jeg gi'er Gjæs og Risengrød.

Et andet Billede forestillede en Mølle, hvor gamle Folk kunde blive malede om og blive unge igjen. De gamle tandløse Kjællinger og pukkelryggede Mandfolk paa Krykker samt Krøblinger paa Træben sloges vældigt med hinanden om at komme først i Kværnen. Paa den anden Side af Møllen kom de yndigste Piger og prægtigste Karle væltende ud af Mølleværket og sprang livsglade til alle Sider. Et andet Billede forestillede den menneskelige Levealder i elleve Stadier eller Trappetrin. Det midterste var det højeste, og der stod Manden paa de halvhundrede Aar; ved venstre Side var de stigende Trin fra det lille Svøbelsebarn og længere op, og til højre Side var de nedadgaaende Trin, der endte med den livstrætte Olding, som stod paa det nederste. Saadanne Billeder gjorde et voldsomt Indtryk paa os Børn. Et engelsk eller hjemmelavet Stueuhr i Trækasse havde sin Plads paa Væggen ind mod Overstuen.

I *Ocerstuen* var der i Almindelighed to Himmelsenge, som stod op til Indrevæggen. De øvrige tre Vægge var jo Ydrevægge. De var forsynede med Omhæng af mønstret Sirts, som kunde trækkes til Side, og opredte med tunge Dynner og Puder, hvortil Husmoderen selv havde spundet Garnet. Overdynerne var af Olmerdug, og Underdynerne af Bolster i røde og blaa sribede Mønstre; Fjerene i dem var af deres egne Høns, Ænder og Gjæs. Der var undertiden fem, seks Underdyner, særlig naar Familien stod sig godt, og det var en stor Herlighed, naar den fremmede, som fik Natteleje, kunde

drukne i Dyner. Derfor siger den hovmodige Bondeskone i Visen:

I Silkesengen til Loftet, min Datter!

som Svar paa Datterens Spørgsmaal om, hvor Bejleren skal ligge. Fremdeles var der et Par Standkister med buet eller fladt Laag og af én Egeplanke, hvis det var fladt, ligesom ogsaa baade Bund- og Endestykker var af én eneste Planke. Paa Forsiden var Mandens og Konens Navne-Forbogstaver malede. Selve Kisterne var blaamalede og med rødmalede Baand ved Enderne og paa Midten. Heri gjemte Husmoderen hendes selvlavede Uld og Linnedvarer. Saa var der ogsaa et Skab eller to og en Dragkiste. I Skabene hængte Gangklæder, og i Dragkisteskufferne laa Husmoderens fineste Tøj. Der kunde ogsaa være et Skatol af Eg eller Esk eller Elm, men det benyttedes kun sjælden til Penge, da Stedet ikke var sikkert nok for Indbrudstyve. Pengene gjemte Manden derimod i et lille Hængeskab paa den inderste Side af Sengepanelet i Dagligstuen, hvis han da havde nogen. I alt Fald havde han da der sine vigtige Papirer, og paa dette Sted unddroges Skabet for alle uvedkommendes Blikke.

Indbrudstyvene havde særlig Kik paa Gaardenes Overstuer, og de gjorde da ogsaa der tit en rig Høst. Her skal indflettes en lille Tyvehistorie fra *Skjoldlev*. En meget berygtet og farlig Tyv havde gjort Aftale med en Kammerat, Niels Svendsen i Fattighuset, om, at de en vis Nat vilde bryde ind hos Peder Jensen. Niels skulde staa Vagt og paasé, at den anden ikke blev overrasket, og hvis der skulde vise sig en eller anden Fare, skulde han skyde en Bøsse af. Men Niels Svendsen var en Forræder og røbede det hele for Peder Jensen, der da fik Folk fra Byen til at give Møde i al Stilhed,

og de sad nu paa Vagt i Dagligstuen med en Stump Tællelys under en omvendt Lergryde, for at der hurtigt kunde skaffes Lys til Veje. Døren til Overstuen stod paa Klem, og alle lyttede nok saa spændt, men Tyven havde dog taget et Vindue ud og var krøben ind, uden at den mindste Lyd røbede hans Nærværelse. Da afyrede Niels Svendsen sin Bøsse, og straks var Folkene der inde med Lys, men Tyven foer i Raseri mod ét af Vinduerne ud til Gaarden. Han var nemlig kommen ind ad et Vindue ud til Haven, og der turde han ikke gaa ud igjen, da han mente, Faren var der. Vinduet røg langt ud i Gaarden, og han vilde bag efter, men da han saa, at Folk stod med Forke og Møggrebe vendte mod Vinduet, foretrak han at overgive sig, idet han udtalte, at det kunde han takke Niels Svendsen for, og det skulde han ogsaa nok gjøre siden. Tyven blev dømt til otte Aars Viborghus, men Niels Svendsen, der ogsaa var dygtig til at stjæle, fik senere fire Aar det samme Sted, og da han frygtede den andens Hævn, opgav han senere helt Tyvehaandværket.

Uderstuen (Kjøkkenet) var efter almindelige Begreber meget pragtfuldt udstyret. Nu om Stunder er det blevet moderne at hænge alle Slags gammelt (maaske endogsaa nyt) Messing- og Kobbertøj, samt Tallerkener, Fade og andet Husgeraad op paa Væggene i de pæne Stuer, men det vidner efter min Mening kun om et særegent Udslag af Husfruens Forfængelighed og mangelfuldt udviklede Aandsuddannelse. Anderledes var det derimod at se det anbragt i de gamle Bøndergaardes Kjøkken. Der var nu først en aaben Skorsten, hvorfra der fyredes i Dagligstuens Bilægger. I Skorstenen var Arneskjødet, paa hvilket den fritbrændende Ild blussede under Gryden, som var ophængt i en Jærn-

lænke, der kunde hægtes op eller sænkes ned paa Sodstangen. Denne var af Træ eller Jærn og lagt løst tværs over Skorstenen i en Højde af omtrent to Alen over Ilden. Der var en Opsats med Hylde, hvor de store Messing- og Kobberkjedler laa blanktskurede paa den nederste Hylde og vendende Bundene ind mod Væggen, saa at alt det indvendige af disse blanke Kar vendte ud mod den indtrædende. Paa Bordet over de store Kjedler stod forskjelligt Kobber- og Messingtøj saasom Kaffekjedler af forskjellig Størrelse, Kasseroller, et Fyrfad, Lysestager, en Morter o. s. v. Oven over dette Bord var Tinrækken anbragt. I Midten var et Fad af omtrent atten Tommers Gjennemsnit, og ved hver sin Side af dette tolv Tallerkener, alle af Tin og blankt polerede. Under Pudsningen blev de forsynede med en eller anden Forsiring, idet vedkommende dyppede sin Finger i fint Gulvsand og dermed anbragte en Figur ved at gnide paa Tallerkenen. Paa Væggen ved den anden Side af Døren var undertiden anbragt en lignende Opstilling af Tallerkener. Det ene Sæt var af ældre Form og Oprindelse end det andet. Paa Vægpladsen ved den anden Side af Døren var ophængt et Fyrbækken af blankt Messing. Disse forskellige blanke Gjenstande tillige med de hvidskurede Mælkespande med blanke Jærnringe, der alt til Hobe var ordnede med megen Smag, straaled den indtrædende i Møde og afgav et ret prægtigt Syn.

Mælkekammeret var et meget lille Rum, hvor Hylterne var anbragte til at sætte Mælkefade paa. Det var enten Lurfade eller Stavkar, disse sidste lavede af Træstaver med Træbaand om. Hvis Gaarden frembragte mere Mælk, end der kunde rummes herinde, blev der anbragt Mælkefade paa Hylde ved Bjælkerne baade i

Dagligstuen og i Kjøkkenet. En Gang til et Gilde hos vor Nabo tog en Mand, der kom til at rette sig for meget, ufrivillig en Hylde, der stod fuld af Mælkefade, paa sit Hoved, og baade han og de andre Gjæster, der var i Nærheden, fik sig et godt Mælkebad og kom til at se helt morsomme ud. Flødebøtten havde om Sommeren sin Plads i Mælkekammeret, men om Vinteren stod den enten ovenpaa Kakkellovnen eller paa en Stol ved Siden af, for at Fløden kunde blive dygtig sur. Det kunde vare indtil fjorten Dage, inden den blev fuld, og Fløden havde i dette Tidsrum Lejlighed til at blive saa tyk som Grød. Den paa Bunden værende sure Valle udtappedes nu ved at tage Pinden ud, der sad i Hullet ved Bøttens Bund. Smørret smagte meget godt, naar det spistes paa Brød straks efter Kjærningen, men havde Vanskelighed ved at holde sig ret længe.

Mikkel Jensens Kone i Skjoldeslev hed Nille, og hun kunde trække Mælken af alle Byens Køer til sig ved at sætte Knive i Bjælken og saa malke af dem. Af den Smule Mælk, de beholdt tilbage, kunde hun trække Smørret til sig, og derfor havde hun altid en urimelig Mængde Mælk og Fløde, hendes Hylder i Stuen var altid fuldt besatte, og hendes Flødebøtte stod kun i nogle faa Dage, inden den blev fuld. Fløden gav ogsaa altid rigeligt Smør af sig, selv paa Tider, da de andre Koner i Byen ikke kunde faa Smør af Fløden. Til deres Gaard var en meget stor Eng, der blev overrislet med Møddingvand fra de fleste Gaarde i Byen. Mikkel Jensen havde haft stor Indflydelse hos den Kommission, der i sin Tid udskiftede Markerne, og fik da lagt den store og fede Eng til sin Gaard. Der avledes saa meget Hø paa dette Engskifte, at det kunde have forsynet hele Byens Køer med tilstrækkeligt Hø, og hvis denne

Eng var bleven ligelig fordelt mellem Gaardene, havde der været mere Grund for Nille til at malke af sine Knive.

Salset bestod af to Fag med Dør fra Køkkenet og Dør ud til Gaarden. Her var Kobber-Grubekjedelen, som kunde rumme en Tønde, og her var Opgangen til Loftet. Ved Siden af Loftsstigen stod Svinetønden, hvori alt Affald fra Maaltiderne samledes. Ogsaa her var en stor bred Skorsten foran Ovnsmundten.

Karlfolkenes Klædedragt bestod til daglig af ufarvet Vadmél. Indretrojen bares uden paa en Hør eller Blaarlærreds Skjorte. Et Sirtses Tørklæde var svøbt to Gange haardt om Halsen og bundet med en Knude foran. De havde et Par farvede eller ufarvede Vadmél-Benklæder paa og Vest af samme Slags med to Rader Knapper helt op til Halsen. Strømperne var af svært strikket Uldgarn og valkede saa umaadelig tykke, at de baade var varme og dygtig stærke at slide paa. I Fald Folkene skulde ud i koldt Vejr til Markarbejde eller paa Kjøreture, tog de endnu en Vadmélstrøje over Vesten og Kaskjet paa Hovedet. Om Søndagen, eller naar de skulde fra By, tog de Søndagstøjet paa, hvilket bestod af halvslidte Klæder. Kun naar de skulde til Stads til Bryllupper, Begravelser o. lign. tog de Stadsklæderne paa. Først var der nu Kjolen, der var af mørkeblaat Vadmél og med Sølvknapper eller Knapper af andet hvidt Metal; saa Knæbenklæder af de mest forskellige Stoffer: Vadmél, Klæde, Fløjel, Skind, der fastholdtes under Knæene med store Sølvspænder. Her var Lommen til Uhret anbragt lige for Bæltstedet, og der ud af hængte en mer eller mindre svær Sølv-Uhrkjæde, undertiden med et Signet i nederste Ende tillige med én eller flere Uhrnøgler, der tit var lavede af

gamle Mønter, hvorpaa var loddede en Øsken og en Tap. Vesten var af kulørt, broget, stribet eller sort Plys, Fløjel, Silke, Brunel eller andet Kramtøj, og ligeledes forsynet med halvkugleformede Knapper af Sølv eller andet Metal. Dertil brugtes et Silke- eller Sirtses-Halstørklæde og en fin høj Harehaars Hat, sort eller graa. Der brugtes Sko med Sølvspænder og bredhovedede Stangknapper af Sølv i Skjortelinningerne. Skikken at bære Nationaldragt ophørte i denne Egn i Trediverne, hvilket fremgaar tydelig af, at der i min Barndom i Kister og Gjemmer fandtes fine Knæbenklæder af Skind og Fløjel samt Plysses Veste, der havde en halv Tomme brede Striber paa tværs, af de mest straalende røde, gule, blaa, grønne og violette Farver, hvilke min Fader havde brugt, og som nu blev omsyede til mig. Til Ridebrug brugte Mandfolkene Røjsere. Et saadant Par af min Faders hængte paa Loftet. Det morede mig som lille Dreng at stige ned i disse Støvler, der naaede helt op til mit Skræv og var saa stive i Læderet, at jeg kunde sidde paa Kanten af dem ligesom paa en Stol, uden at de gav efter. Til daglig gik man selvfølgelig med Træsko. Paa Hovedet bares den røde Lue, der havde en Dusk i Toppen, som hængte ned, og den Dusk var et godt Barometer for Humøret. Den livsglade unge Karl havde Dusken hængende bag i Nakken, fordi han satte Hovedet højt til Vejrs. Hos den mellemglade, den besindige og selvbevidste hængte den ved Siden, men hos den grublende eller bedrøvede hængte den ned paa Panden. Min Skolelærer, *Lykke*, morede sig en Gang imellem, naar han selv var i godt Humør, ved at gjøre os opmærksomme herpaa. Naar han gjen-nem Vinduet saa Jens Overgaard ride til Vands med sine Heste, kunde han sige: »I Dag er Jens Overgaard

i daarligt Humør, hans Lue hænger ned i Panden,« eller: »i Dag er han glad, hans Lue hænger i Nakken.«

Kvindernes Beklædning var mere forskelligartet end Mændenes. Især skiftede Hovedtøjet efter Moderne. Dette bestod for det meste til daglig af en broget Sirtses Hue, der var syet som en Kappe med Sturr rundt om Kanten. Dette Sturr bestod af Pibelæg, der lavedes med et Pibejærn og saa ud som en Præstekrave. Det laa rundt om Ansigtet og blev bundet under Hagen med to Bændler. Disse Luer brugtes ogsaa af ugifte Kvinder til Gilder og Stads, men da var de prydede med lange to—tre Tommer brede Silkebaand, skiftende efter Moden i forskellige rene Farver, røde, gule, blaa eller grønne. Disse Baand var fastgjorte i Nakken og hængte ligesom dem, Huen under Hagen var bunden med, ned i en Længde af en halvanden Alen og flagrede ved ethvert Vindpust. De gifte Koner brugte til Stads hvide Kapper med Pibesturr og hvide Silkebaand, der dog ikke havde saa stor en Længde som paa Pigernes Luer. Der laa endnu i Moders Gjemmer, da hun var død, Silke- og Fløjels-Huer med guldgalloneret Nakke, som havde været brugt af hendes Moder og Bedstemødre. Gamle Koner brugte til daglig at lægge et stort Tørklæde sammen og binde det om Hovedet i folderige Læg, hvilket gav dem et meget ærværdigt Udseende. Kvindernes Haar blev flettet og bundet i en Knude i Nakken, og i ældre Tider blev der sat en stor bred udgravet Kam af spraglet-farvet Horn, som stod udenfor Kappen og var som en Bagside for denne. Haaret var foran glatkjæmmet med en Skilning i Midten og laa glat ned over Kinderne, samt bøjedes ind om eller under Ørerne. Undertøjet bestod af Hør- eller Blaargarnssærk, ulden Klokke og Skjorter af Vadmél og derover en Livkjole, som var

syet af to eller flere Bredder uden Indskjæringer, blot sammenrynket om Livet, hvorved dens Folder blev flere eller færre, eftersom den var vid eller snæver til. Den var enten af farvet Vadmél eller Hvergarn og i forskellige Striber og Tærner. Dertil kom et tavlet Forklæde af Hvergarn eller Sirts. Et Sirtses Tørklæde om Halsen og sorte Uldstrømper samt Træsko med meget korte Overtag fuldendte den daglige Paaklædning. Benklæder brugtes ikke, disse var endog meget foragtede. Til Gilder klædte de gifte Koner sig i en sort Silke- eller Atlaskes Kjole og med Bælte med Sølvspænde i om Livet. De havde ogsaa lidt tarveligere uldne Kjoler af »Mohær«, Taft o. desl., hvilke sidste ogsaa brugtes af yngre, ugifte Døtre paa deres Udflugter. Dreng- og Pigebørn var klædte ens til deres fjerde eller femte Aar, nemlig i grønfarvet Vadmelskjole, der naaede til Fødderne. Pigerne blev ved dermed hele Barnealderen igjennem, men Drengene skiftede nu om og blev til virkelige Drenge. Sjældn havde de noget paa Hovedet, inden de blev ti—tolv Aar gamle. I mine Drengeaar gik Kvinderne en Tid med Puf-Overærmer, som de kaldte Mammelukker. De var tit meget vide, og man sagde, at det var syndigt at gaa med dem. Som en Himlens Straf blev der da af og til født Kalve med Mammelukker om Benene.

Om Sommeren ved Daggy, altsaa Kl. tre—fire, og om Vinteren Kl. seks—syv stod Manden op og klædte sig paa. Dernæst gik han ud for at fodre eller flytte udestaaende Kreaturer, kaldte paa Karlene og gjorde Forberedelser til Dagens Gjærning. Der blev nu skaaret Hakkelse, og Hestene fodredes. Imidlertid havde Konen purret Pigerne ud, og efter at der var malket, og Mælken var siet, gik en Pige ud i Døren og kaldte højt: »Kom

ind te Dåwel!« Hun behøvede ellers ikke at råbe saa højt, da Folkene længselsfuldt gik og lyttede efter det glædelige Budskab. Davren bestod af Øllebrød, fremsat i et Fad af drejet Træ. Brødet var blevet skaaret i firkantede smaa Tærninger, og derpaa hældtes det kogende Øl, ligesom det blev taget af Ilden, for at Brødet ikke ved at koges sammen med Øllet skulde blive klæget. Træskeerne var fastgjorte i en Rem i Vindueskarmen eller var stukne ind mellem Bjælken og Loftet. Alle spiste af samme Fad, og naar man var færdig, af-tørrede enhver sin Ske med Hænderne og paa Albuerne. Naar Tiderne var gode, fik man et Stykke Ost til Øllebrødet, og det smagte fortræffeligt. Til Eftermad stod Ost og Brød paa Bordet. Naar i Marts eller April Vildgjæssene usynlig kvidrede i Luften og drog nord paa til deres Sommerkvarter, sagde Folkene: »Nu kommer Vildgjæssene med vor Meldmad,« og saa maatte Madmoderen rykke ud med Eftermiddagsmeldmad. Denne bestod af Smørrebrød med Ost eller salt Kjød paa. I Maj, naar Dagene var længtes meget, begyndtes med Fånoens-Meldmad, der var lavet til paa lignende Vis. Man kunde ogsaa til Fånoens-Meldmad faa Pandekager eller Æggeflæsk. Om Efteraaret i November, naar Vildgjæssene under Fløjten og Kvidren højt oppe i Luften forkyndte deres Tilbagevenden fra det kolde Norden, sagde Folkene med dæmpede, klagende Stemmer: »Nu flyver Vildgjæssene med vor Meldmad,« men de glemte at underrette deres Madmoder om, hvad de havde hørt. Klokken tolv Middag blev der, naar Folkene havde Arbejde hjemme, kaldt til Mad, idet en Pige gik ud i Døren og raabte: »Kom ind te Unnenåwel!« Om Vinteren var Middagsmaden Kaal eller Ærter med lidt kogt salt Flæsk eller Medisterpølse til, og undertiden

ogsaa et Stykke Faarekjød, Grød med Mælk til, Mælkegrød, Kjernevælling, Melgrød med Mælk til og Boghvedegrød. Om Sommeren var det Grød, bestaaende af store Byggryn kogt i Vand og spædet med Mælk, naar den var kogt, kold Mælkegrød og Mælkebrød. Til Eftermad efter Grød og Vælling brugtes Ost og Brød, et Stykke Ost at bide paa til bart Brød. Naar vi Børn ikke syntes om den Mad, sagde vor Moder, at saa kunde vi tage det, vi havde med os. Undertiden, naar en Ko havde kælvet, fik vi Kalvesuppe med Melboller saa haarde, at man sagde, de kunde kastes over et Hus og falde ned paa Stenbroen paa den anden Side uden at tage Skade. En sjælden Gang vankede Pandekager, og de løftens var de bedste, for de var bedst bagt, hvorimod den anden Slags paa Grund af deres store Tykkelse ofte var halvraa indvendig. Der blev ogsaa bagt Pandekager af Raamælk, og de smagte meget godt, skjøndt de var haarde at tygge. Kartofler var en staaende Ret til Nadver om Vinteren. De blev fremsatte i et stort Træfad midt paa Bordet. Hver havde sin egen Kniv eller Gaffel siddende ved Bjælken, pillede selv og lagde Kartoflerne i Dynge foran sig paa Bordpladen. Nu blev der fremsat en Kasserolle med Meldyppelse i, og her dyppedes saa omkap. Sjælden kom der en Klat Smør i, ikke større end en Nød, og endnu sjældnere fik de stegt Flæsk til dem. Hvert Menneske fik en Skive omtrent tre Tommer lang og to Tommer bred, og saa fik de alle Lov til at dyppe Kartoflerne i Fedtet, efter at der først var kommet en lille Haandfuld Salt i. Se, det var ret en Herreret. En Dreng, der gik om og tiggede, fik en Gang Kartofler med stegt Flæsk hos mine Forældre. Med ét udbrød han: »Åå, no løwer a bæjer end Gröwen.«

Den Tid, der blev tilovers for Kvindfolkene fra Madlavning og Malkning samt Opvaskning og Skuring af Mælkekarrene, anvendtes til Karten og Spinden. Om Sommeren var Pigerne dog tit ude paa Markarbejde, men om Vinteren dreves disse Beskæftigelser med megen Flid. De havde ikke megen Mælk at passe og sad da stadig ved deres Spinderokke. De spandt Hør og Blaargarn til Linned, og Uld til Strømper og Vadmæl. Naar dette kom fra Væveren, blev det bragt hen til en Stampemølle. Efter' at det saa var blevet strækket ud i den vaade Tilstand, hvori det kom fra Stampen, blev det rullet fast op om en tyk Stok og saa godt gennemtørret. Derefter sendtes det til Farveren, hvis det skulde farves. Hvad de fik tilovers fra eget Forbrug af Linned og Vadmæl, solgte de. At stoppe og lappe Familiens gamle Klæder var Husmoderens Arbejde. Om Morgenens, inden Folkene fik Dævre, blev Gulvet i Dagligstuen fejtet med en Lime, og der blev strøet hvidt Sand. Efter Maaltiderne blev Bordet skuret med en Halmvisk, dyppet i Sand, og vasket og tørret med en Karklud. Karlens indvendige Arbejde var væsentlig henlagt til Vinteren. De passede jo Kreaturerne, skar Hakkelse og tarsk, og saa lavede de næsten alle de Avlsredskaber, der kunde gøres af Træ: Vogne, Plove, Harver, Grebe, Skovle, River, Høledrag, kort sagt alt, hvad de behøvede. En dygtig Karl skulde selv kunne sløve et Hjul, hvilket ansaaes for det vanskeligste Arbejde. De havde selvfølgelig et Huggehus og en Høvlebænk, men denne bestod almindelig kun af et Bræt, der var sømmet paa to Pæle, som var drevne ned i Lergulvet. En Tællestol blev meget brugt, for de fleste Redskaber kunde laves ved en saadan med en Økse og Baandkniv, samt Naver og Spigerbor.

Om Aftenen samledes alle i Dagligstuen. Mens Pigerne i Plasningen var ude at malke Køerne, gik Karlene, der nu ikke kunde se længere til Udarbejdet, ind og satte sig paa Bænkene omkring Bordet eller ved Kakkelovnen. Husbonden satte sig enten for Bordenden eller, naar han var gammel, i Kakkelovnskrogen, og han holdt da, hvis han havde Evner dertil, belærende Samtaler med Karlene og Børnene. Undertiden havde han virkelig saa mange Kundskaber og saa megen Erfaring om Livet og Naturen, at han kunde give noget rigtig godt til Bedste, og alle lyttede da begjærlig efter. Den ejendommelige Stemning, som Tusmørket og det mere og mere frembrydende Mørke frembragte, var i det hele godt skikket til at give og modtage sjælelige Indtryk. En ældre Mand, der havde tjent min Bedstefader som Dreng, fortalte mig, at han søgte at skjærpe Folkenes Tænkeevne ved at udlægge Bibelsprog for dem og give dem Gaader at løse. Samtalerne holdtes baade skjæmtende og alvorlige.

Naar Aftensmaden var færdig, blev denne Underholdning, der lagde Spiren til meget godt i de unge Karles Sjæle, pludselig afbrudt, idet Husmoderen eller ét af Børnene kom med et Tællelys i en Stage, som blev sat paa Bordet, og en af Pigerne satte Kartoffelfadet frem. Der blev nu et Jag med at faa dem pillede og spist. Saa snart Maden var sat til Livs, tog Kvinderne fat paa deres Spinderokke, og Karlene gik i Lag med deres Husflid. Husbonden spandt paa en Haandten det simpleste Hør eller Blaaraaffald fra Hørbryderen til Toter, hvoraf der saa blev lagt Reb. Han spandt ogsaa afstriglede Haar fra Kreaturerne samt Svinehaar fra Slagtingen. Deraf lavedes Haarreb, som brugtes til Køer, der vilde tygge almindeligt Reb. Naar der skulde lægges

Reb, brugtes en Reberbane, de selv havde lavet i Laden. I tidligere Tider, da der var Mangel paa Blaarfald og Haar, flettedes Kotøjr af Vidjekviste. Bindslæt ved Køernes Klavebaand var i Regelen ogsaa forfærdiget af Vidjer. Fremdeles bandt Husbonden Løbe: Sædeløbe, Grynløbe, Tørveløbe o. s. v., ja, selv Tallerkener blev forfærdiget af dette Materiale. Drejede Tallerkener var for bekostelige at anskaffe, men Halm og Vidjer havde man for intet. Til mange af Løbene lavedes Halmlaag. Min Fader fortalte, at det i hans unge Dage var en stor Herlighed blandt Folkene at faa den første Pandekage ved Bagningen, som blev vendt paa et saadant Halmlaag. Det havde gjemt gammelt Fedt i sig fra forrige Gang, og den varme Pandekage smeltede det nu og slugte det. Enkelte Husmænd havde Drejelad og lavede Tøndehaner og andet Drejerarbejde, samt Træskeer, som de saa gik omkring og solgte. Karlene lavede for Resten ogsaa Træskeer, og saa sad de om Aftenen og gravede ud i Skagehænder og Tærskeler og Mangletræer til Pigerne. Selve disse havde de om Søn- og Helligdage hugget til i Huggehuset; men nu kom Forsiringerne eller Udgravningen. For at gjøre sig yndet hos Pigerne gjorde Karlene sig al den Umage, de kunde, for at gjøre Arbejdet net. En Pige satte stor Pris paa at kunne møde til Skagegilde med den smukkeste udskaarne Skagehaand, og den Karl, der havde givet hende den, kunde være temmelig sikker paa at faa hendes Ja. De lavede ogsaa Halmmaatter til Pigerne Træske. Havrestraa var det bedste Materiale dertil. Straaene blev udsøgte med stor Nøjagtighed og skulde være lige tykke, alle visne Bladresten blev fjernede, og Maatten blev nu flettet paa en ejendommelig Maade. En saadan Foræring overbragte Karlen gjerne

i Mørkningen, mens Pigen malkede, og den banede ofte Vejen til hendes Hjærte.

Baade Sønnerne og Tjenestedrengene blev oplærte til at karte Uld samt stoppe Strømper og lappe gamle Klæder. De fik en vis Portion hver Aften, som de skulde gjøre færdig, inden de maatte faa fri.

Imedens Aftensarbejdet stod paa, var der Tavshed over de Karle, som gav sig af med Udgravning i Træ, dertil skulde Tankerne nemlig holdes samlede; men saa gik Munden paa Pigerne, der enten sang Viser eller fortalte Æventyr og Spøgelsehistorier. Historierne var dog mest paa Gang de hellige Aftener. Da kom der fremmede til Stede, som kunde fortælle noget, man ikke før havde hørt. Naar der var skiftet Tjenestefolk, skulde det nye Tyende altid i Førstningen holde for med at fortælle; det, de havde at meddele, havde man jo ikke før hørt. Men var der intet nyt længere, ja, saa tog man fat paa at høre det gamle om igjen.

Aftensædet tog sin Begyndelse efter Høsten, »naar Rønnebærrene var modne«, og varede ved, til Markarbejdet begyndte om Foraaret. Den øvrige Tid af Aaret tændtes ikke Lys. Kl. 10 gik alle til Sengs.

Til Belysning ved Arbejdet om Aftenen brugtes Tællelys og Granpraase. Disse sidste var spaltede ud af Gran- og Fyrretræer, som opgravedes i Moserne og var stærkt gjennemtrukne af Harpiks, hvorfor de ogsaa brændte med en stærk osende Flamme. De havde en Længde af fra 12 til 18 Tommer, en Bredde af indtil en halv Tomme og $\frac{1}{8}$ Tommes Tykkelse. En saadan Spaan blev sat i en Lyseklove af Træ og lidt paa skraa, for at Flammen kunde blive mere ensartet. Men den var jo snart udbrændt og maatte da jævnlig erstattes med en anden. Tællelysene støbte man selv, og

dette var Karlens Arbejde. Den Aften, det Arbejde skulde gaa for sig, blev der lagt en Loftsstige paa to Stole med Ryggene fra hinanden, saa den ene Stige-ende laa paa den ene Stol, og den anden paa den anden. Smørkjærnen blev hældt næsten fuld af varmt Vand og derpaa et Lag smæltet Tælle af en Tommes Tykkelse. Eftersom Tællen svandt, blev der hældt nyt paa, for den skulde altid naa op til Kjærnens Overkant. Paa en hel Del Pinde, der var lavede af Hasselkæppe, var Lysegarnene bundne fast og hængte ned fra, en fem, seks Stykker paa hver Pind. Disse Pinde hængte nu paa Stigens Sidestykker og imellem Tremmerne, og saa dypede man den ene Lysepole efter den anden i den varme Tælle. For hver Neddypning blev Lyset tykkere, det støbtes nu efterhaanden. Men det skulde dypes i en Fart, for at det varme Vand ikke skulde smelte noget af den Tælle, der allerede havde sat sig paa Lyset. Derimod trak man noget langsommere op ad, og saa lod man Spolen hænge paa Stigen, til Lysene var afkjølede, hvorpaa Neddypningen gjentoges. Lysegarnene var altid Blaargarn. Naar der var dygtig varmt i Stuen, fik man de glatteste Lys, men Arbejdet gik da mere sent fra Haanden. Husmoderen paalagde enhver Støber, at nu maatte han vide at holde Enden godt tæt, ellers vilde der blive Knotter paa Lysene. Der støbtes ogsaa et Hellig-tre-Kongers Lys. Fra Midten op efter var det delt i tre Lys, hvoraf de to stod ud til hver sin Side. Støberen brugte jævnlig at putte en Knaldhætte eller en lille Pakke Krudt ind i Lyset paa det Sted, hvor Grenene var samlede. Naar Hellig-tre-Kongers Aften da kom, og Lyset var tændt, morede man sig over den Forskrækkelse, Explosionen frem-

kaldte, og da der tillige blev bælgmørkt i Stuen, fordi Lyslet slukkedes, blev Morskaben endnu større.

Førend Pigerne gik til Sengs, skulde de rage Ilden i Kakkellovnen eller paa Arneskjødet. Der blev paa Gløderne lagt et Par Tørv, og disse igjen tildækkede med Aske. Var Ilden gaaet ud om Morgenens, maatte man hjælpe sig med Fyrstaal og Fyrtønde, hvis man da for Nemheds Skyld ikke foretrak at laane Ild hos Naboerne. Man maatte ikke bede om den som en Gave, og den blev hentet i en gammel Træsko. Første Gang jeg hørte Svovlstikker omtale, var en Morgenstund, jeg endnu ikke var staaet op. Min Fader havde været henne i Smedien og kom hjem og fortalte, at Smeden blot havde lagt lidt Halm i Essen, og saa taget en lille Pind og strøget paa Væggen, den brændte da, saa han kunde tænde Ild i Halmen. Vi var i højeste Grad optaget af denne Fortælling, og havde ingen Ro, inden vi selv fik fat i saadanne Pinde.

Det hørte ogsaa til Karlfolkenes Aftenbestilling at kjærne Smør. Det kunde vare flere Timer, inden Fløden skiltes ad, og undertiden fik de slet ingen Smør. Saa var det naturligt en eller anden Heks, der var løben af med det. I vor By havde vi ogsaa saadan en Kone. Hun havde »onde Øjne«, og det viste sig tydelig en Dag, da hun kom ind hos vores. For saa snart hun saa paa Pigernes Rokke, slog de af, og det blev de ved med, saa længe hun var i Stuen. Samme Kone havde altid Julemærkerne tegnet af med Kridt paa sin Bjælke. Det var tolv runde Figurer, én for hver af Aarets Maaneder, og hun tegnede dem i Dagene fra Juledag til Hellig-tre-Kongers Dag. Hendes Mand var Budefoged, og hun viste altid stor Omhyggelighed for ham, naar han skulde ud at bude til Hove og i det

hele ud at rejse. Hun forsynede da hans Fyrtønde med nyt Tønder, lagde Fyrstaal og Flintesten ved Siden af den i hans Lomme og i det hele passede paa, at han intet glemte. Manden havde en meget smal Stadsvogn at kjøre ud i. Der sad kun én Person paa hvert Sæde, og fem eller seks kunde saaledes sidde i Rad bag hinanden. I den samme Tid var de gammeldags Kurvevogne ved at blive afløste af Fjælevogne med Kringstole.

Naar der kom fremmede i et Hus, sagde de Goddag, saa snart de havde faaet Døren lukket efter sig, og Husmoderen svarede: »Tak og velkommen.« Alle de øvrige i Stuen sagde ogsaa velkommen, men blev siddende ved deres Bestilling, hvis det var en Tigger, der kom. Var det en Person, der lod til at have et Ærinde, rejste de sig og gav ham Haanden. Den Fremmede blev staaende ved Døren, indtil Husmoderen sagde: »Væ så gu å go fræ Daren å sæt jæ nie.« Hvis det var en bedrestillet, bad hun: »Sæt jæ hæn te Skywen.« Han fremtog da sin Pibe, hvis han havde nogen, og gav sig til at kradse den ud paa Gulvet, hvorpaa der sattes en Tobakskasse frem for ham. Det var Børnernes Bestilling at komme med Gløder til ham i et Kobberfyrfad. Husmoderen dækkede nu Bordet med Brød, Smør, Ost og Kjød, samt Brændevin, og bad ham tage en Bid Brød og en Dram. Derefter en Skaal Kaffe og tit en Kaffepuns. Grumset blev ikke taget af Kaffe-kjedelen, inden den var saa fuld, som den kunde være deraf. Min Moder fortalte, at der forhen havde staaet et Stob med Brændevin paa Bordet, hvorefter enhver kunde drikke saa meget, han lystede. Det var, mens Folk selv brændte. Tiggerne blev staaende indenfor Døren og blev aldrig budt til Sæde. Det var for det meste

Kvindfolk, og de havde da en Tværsæk over Skuldrene, hvori Husmoderen hældte lidt Gryn eller stak et Stykke Flæsk, en Skive Ost o. s. v., eller hun gav lidt Madfedt, som de havde en Daase at tage i, men ellers kom alt andet imellem hinanden. Æg gav man nødigt bort undtagen til Paaske, da Tiggerne sjældnen var fornøjede med ét Æg; det bragte Ulykke, sagde de, og to Æg havde man ondt ved at ofre.

Naar der kom Beslægtede i Besøg, skulde Mand, Kone og Børn ej alene bede dem velkommen, men de skulde ogsaa kysse dem, og naar de var meget nær i Slægt som Svogre, Moster eller Faster, Mor eller Farbrødre, skulde de give dem et Kys paa hver Side af Munden. Naar de var beværtede, gik Karlfolkene ud at se paa Kreaturerne og Kornet, mens Kvindfolkene gik op i Overstuen for at tage Klæder, Linned og Sengetøj i Øjesyn. Der blev pakket ud paa Stole af de store Standkister, og Stykke for Stykke blev befølt. Hvert Stykke var mærket, og hvis der var Børn i Huset, var noget af det i Almindelighed mærket med deres Navne, da det saa var bestemt til deres Udstyr. Naar dette Eftersyn var overstaaet, skulde de fremmede have det egentlige Maaltid, bestaaende enten af Boghvedegrød eller Vælling med Bergfisk til Eftermad. Inden Afrejsen vankede der til Slutning en Kop Tevand og en Knægt til en Pibe Tobak og en Passiar.

Til Bohavet i enhver ordentlig Dagligstue, hvor der var ukonfirmerede Børn, hørte et godt Birkeris, som sædvanlig havde sin Plads over Alkovesengen, stukket ind med Haandtaget, saa at Kvistene altsaa vendte ud ad, for at Børnene stadig kunde have Mester Erik for Øje. Dette Ris blev sædvanlig brugt om Aftenen, naar den skyldige gik til Sengs, eller om Morgenens, naar

han stod op. Han gik da i lang Ængstelse og kunde undertiden slippe dermed, naar han viste tydelig Anger. Børnene blev holdt til at vise Høflighed mod alle. »Do ska lisse wal be den fatte Tægger walkommen som sjælle Gröwen.« Præst og Degn skulde de kysse paa Haanden, hvilken Skik tilsidst blev modereret til blot at føre Munden ned mod Haanden uden dog at berøre samme. Børn holdt ikke af at være i disse to Mænds Selskab, og jeg mindes, at da jeg en Dag saa Læreren komme i Gaarden, sneg jeg mig op i Overstuen og krøb der ud ad et Slagvindue, som vendte ud til Haven. Til Præsten skulde vi sige De, men til Læreren Han. Til Forældre og alle gifte Folk skulde vi sige I. Det havde for Resten ofte sin Vanskelighed at træffe den rette Grænse for »I« og »Du« i Tiltale til Folk, man ikke kjendte. Til Jævnaldrende, til Tjenestefolk og til alle ugifte af Bondestanden, ihvor gamle de end var, og hvad enten de før kjendte hinanden eller ikke, sagdes altid »Du«. Men saa snart en Person, man altid havde sagt »Du« til, blev gift, selv om det var en Karl paa 20 Aar eller en Pige paa 15, skulde alle ugifte fra den Dag sige »I«, hvorimod alle før eller senere gifte Folk nu sagde »Du« til dem. Tiltaleformen kunde da skifte flere Gange. Det unge Menneske sagde »Du« til sin Kammerat. Denne giftedes og tiltaltes nu med »I«, men naar den første ogsaa blev gift, blev det atter »Du«.

Moderen lærte Børnene de første Begyndelsesgrunde i Læsning, og naar de havde fyldt det sjette Aar, kunde de i Regelen læse lidt op inden ad af en Bog. Saa blev de sendt i Skolen, og der blev strængt holdt paa, at de skulde lære deres Lektier, inden de maatte komme ud paa Gaden til Kammerater og Leg. I det hele legtes der kun lidet, da Forældrene syntes, at naar Børnene

kunde anvende deres Tanker og Kræfter til Leg, var det dog bedre at anvende dem i nyttig Bestilling. Jeg var usædvanlig lille af Vækst, men da jeg var otte Aar, sagde min Fader, at nu maatte jeg ikke gaa og lege længere, nu skulde jeg til at bestille noget. Han satte mig da til, som en Begyndelse, at kjøre en Harve paa Plovjorden til Vaarsæd. Det var i April, og Frosten var lige gaaet af Jorden. Mine korte Ben kunde næppe komme over de store Knolde og de dybe Huller, og saa blev jeg sat op paa Ryggen af den ene Hest. Det var bidende koldt, og jeg var tyndt klædt, saa jeg frøs jammerligt. I Nutiden vilde en saadan Behandling være bleven anset for barbarisk, men hvis man den Gang havde klaget sig, vilde man være bleven skjældt ud for en forkjælet Unge.

Saa var jeg jo ogsaa Hyrde om Sommeren, mens jeg var Dreng, og det hørte ikke til de letteste Arbejder, da der var saa megen løs Drift. Men jeg havde dog Tid til at øve mig i et og andet. Jeg øvede mig i at kaste med Slynge og havde et Apparat, der kaldtes en Kyleklove. En Træpind paa en Alens Længde blev kløftet saa meget i den ene Ende, at en lille flad Sten af Størrelse som en Valnød kunde stikkes ind i Kløften. Naar man nu tog om Pindens anden Ende og svingede den over Hovedet samt kastede til fremme af al Magt, medens man dog blev ved at holde paa Pindens Ende, fløj Stenen meget langt bort.

Der var i tidligere Tid Stodderkonger i Byerne her omkring. En tyve-aarig Ungkarl, der var blind, giftede sig med en atten-aarig Pige. De var lige velhavende og kom straks i Fattighuset, men for nu at drage Nytte af deres Arbejdskraft til Vederlag for den kommunale Underholdning udnævnte Bymændene i *Skjoldelev* ham

til deres Stodderkonge. Konen tog da den blinde Mand ved Haanden og spejdede ved alle Byens fire Indkjørsler efter Tiggere, der kom fra fremmede Byer. Fik hun nu en saadan i Sigte og ikke havde Manden ved sig, løb hun efter ham, og han kom da med opløftet Knippel og jog Tiggerne bort med Raaben og Skjældsord og Trusel om tørre Prygl. Dette Ægtepar blev velsignet med en dygtig Flok Børn, især Piger, der, da de voksede til, hjalp godt til med Menneskeslægtens Formerelse. Da Stodderkonge-Embedet nedlagdes, tog Trine Himmerigs (saadan kaldtes hun efter Fattighuset, der i daglig Tale kaldtes Himmerig), sin blinde Mand ved Haanden og drog selv ud paa det Haandværk, som hun tidligere med Lovens Sværd havde raset imod. Da alle havde Medlidenhed med den stakkels blinde Mand og hans Ægtefælle, flød der rigelig baade i Pose og i Sæk. Men da Familien stadig blev talrigere paa Grund af Døtrenes Medvirkning, vilde hverken de milde Almisser eller den kommunale Hjælp slaa til. Trine gik da til Præsten og klagede sin Nød for ham. »A vel sæjj Pastoren, a ka Saten gule mæ it kom ui ow et mæ de, a foe; no æ Maren kommen mæ de treddi Båen fåerujen di ande, a hå hwærken Smør hælde Fjæt te Brøet.« — »Giv dig tilfreds, Trine,« sagde Præsten, »saa skal vi se, hvad vi kan gjøre.« — »Næjj, de ka a Saten gule mæ it væ tefres mæ,« svarte hun, hvorpaa Præsten tog en Mark op af Lommen og gav hende. »Tag nu den og kjøb Fedt for, Trine, saa skal vi nok se, at du siden faar mere.« Naar en af hendes Døtre kom hjem og gjorde Barsel, var det en sand Svir for Trine. Hun prajede Gaardmandskonerne for, at de skulde bære Barselmad derop, og der kom da ogsaa rigelig af Levemaade, saa hun kunde have til et Par Maaneder, for saa længe

varede i Regelen Barselsengen. Trine kom en Dag ned til min Moder og sagde i en bebrejdende Tone: »Hå du it hoe, te mi Dætte hå fåt sæ en lelle?« Jo, min Moder tilstod, at det havde hun nok. »Da trowet a mi Salihie så, te do haj sit åp te hend.« Ja, min Moder bemærkede, at hun var bange, der skulde være kommen tilstrækkelig for det første, og saa mente hun, det var bedst at komme, naar de, der boede nærest ved, havde forsynet hende. Jaja, det lod Trine sig ogsaa besige med. »Men no tøgges a, mi Dætte Sine snåe skul komm.« Hun havde nemlig en Datter, der endnu ikke var fyldt seksten Aar, og saa ventede hun altsaa paa, at denne Datter skulde komme i lignende Omstændighed. Aaret efter gik Ønsket i Opfyldelse til Glæde og Velvære for hele Familien i andre to Maanedere. Selvfølgelig var disse Piger ikke regnede i Byen, og man havde stor Morskab af, naar der spilledes i Brudeseng — en Kortleg — at tildele en pæn Karl én af Trines Døtre.

Vi havde ogsaa en Tidlang Natvægter i Skjoldelev. Han var bevæbnet med Morgenstjerne og sang Vægterversene udenfor Vinduerne i hver Gaard. Men Tyvene lagde snart Mærke til, hvor Vægteren sang, og stjal da imens i den anden Ende af Byen. Saa blev den Indretning igjen ophævet.

Bissekræmmere færdedes stadig i Egnen. De var i Regelen Holstenere og gik fra By til By med en stor Tværsæk over Nakken. Naar de kom ind i Stuen, udkrammede de straks deres Sager paa Bordet og holdt dem op for Lyset. De gik meget sjælden bort uden at have slaaet en Handel, da de snakkede godt for sig, og Varerne tog sig godt ud. Handelen var ulovlig, og naar Øvrigheden var paa Jagt efter Kræmmerne, lod

de tit Kræmmerposen i Stikken og løb bort over Markerne. De havde Tilhold paa bestemte Steder, helst Udflyttergaarde, og havde der deres Oplag af Varer.

Der var ogsaa Kjedelførere, som kjørte rundt i Byerne og solgte Kobbertøj. De havde Ret til deres Handel, og man fortalte, at denne Ret havde de faaet, fordi Hollænderne en Gang med Penge skulde have udløst eller bidraget til at udløse en dansk Konge af Fangenskab. Oprindeligt var det Hollændere, der drev denne Handel, og de var meget velkomne, da de havde fortrinlige Varer, meget bedre og sværere end dem, Kobbersmedene i Kjøbstæderne leverede. Omsider blev denne Ret dem afkjøbt eller frataget, og i de senere Aar har man ikke set noget til dem. De havde ogsaa deres Oplagspladser paa enkelte Steder i Byerne, saaledes f. Ex. i Skjoldelev Kro. Baade Bissekræmmere og Kjedelførere kunde nok lide, naar Lejlighed gaves, at gifte sig med en velhavende Enke, der havde en pæn Ejendom, og de ophørte da med Handelen. I Skjoldelev giftede en Enke sig i Begyndelsen af Aarhundredet med en Kjedelfører, der hed Peter van der Raa, og Terp Møllers Enke giftede sig med en Bissekræmmer, der hed Hans Omme. Begge var meget dygtige og ansete Mænd, og Ægteskaberne var meget lykkelige.

Fra Kjedelførerne var der en Gang i Kroen, mens de opholdt sig der, blevet stjaalet en Jærnvægt. De henvendte sig da til Provst Birch om Raad. Han vilde grumme nødig til det, »få no blywwe a mi Salihle få gammel,« sagde han, »de Uund ka no læt fo Majt øwe mæ,« men lod sig dog endelig overtale til at love, at han skulde vise Vægten igjen. I den Tid snakkede Præsten slet ikke finere end Bønderne; for han var jo omtrent lige med dem i et og alt. Han sagde, at naar

Tyven fik Bud, skulde han komme, hvad enten det var Nat eller Dag, og ihvordan han saa var paaklædt, men de skulde lade ham komme og gaa i Fred. En Morgen, da Folkene i Kroen sad ved deres Davre, saa de gjen-nem Vinduerne, at en kjendt Mand kom løbende i bare Skjorte over Gaarden. Han havde faaet det ene Bukse-ben paa, men det øvrige af Bukserne slæbte efter ham, og Vægten havde han i Haanden og lagde den i Kjedel-førernes Vogn, der stod i en Vognport, hvorpaa han skyndsomst igjen forlod Gaarden.

Der var ogsaa Pottemagere fra Javngyde eller en anden By i Vestereggen, som kom kjørende med Ler-
kar. Og der kom Humleførere fra Fyen og solgte til dem, der ingen selv avlede, eller hvis Humlehøst ikke var tilstrækkelig. De anbefalede deres Varer med de Ord: »Ska I ha nue gue fynske Hommel? mi Kuen hå brugt ow dem jæn tåw trej fii Gånng.«

Jævnlig fik Egnen Besøg af de virkelige Kjæltringer fra Vestereggen. Det var da gjerne en Familie, der bestod af Mand, Kone og flere Børn. De smaa Børn, der ikke kunde gaa, blev baarne af Moderen i en Vidiekurv, som hun havde paa Ryggen, og Manden havde sin Glarkiste og sine Klinkeapparater samt en dygtig Knortekjæp i Haanden at værgе sig med, for Kjæltringerne var altid meget ilde lidt af Hundene. Undertiden var det blot et Par enlige Kvinder, der kaldte sig Søstre, og som havde slaaet sig sammen paa Tiggeriet. Beboerne kom i Regelen godt ud af det med Kjæltringerne, der nedsatte deres Fordringer til det allernødvendigste, og da de tjente nogle Skillinger ved at klinke Fade og lappe Kjedler samt sætte Ruder ind, var de ikke allerværst til at hænge paa. De vilde jo nok tigge, hvilket besørgedes af Kvinderne, mens Mæn-

dene var beskæftigede med Arbejde, og de fik ikke saa lidt af Fødevarer, da Beboerne nok vilde være gode ved dem og vel heller ikke var uden Frygt for dem. Sagen var jo, at Øvrigheden stod magtesløs, i alt Fald aldeles intet gjorde for at holde Beboerne fri for dette Overhæng. Jeg mindes som lille Dreng, hvorledes en saadan Familie holdt Frokost. De havde faaet Lov til at sætte en Pande paa Ilden hos os, for deri at lave en Æggeflæskekage. Der kunde have været nok til ti voksne Mennesker, og saa spiste disse to tilligemed et Par Børn det hele. Mine Tænder løb ordentlig i Vand, og det maa Kjæltringerne have opdaget, ti de vilde have givet mig noget med, men min Moder kaldte mig til Side og paalagde mig strængt ikke at spise med disse Folk. Kjæltringkvinden følte sig vist fornærmet over dette, ti hun murkede saa smaat. Det første, saadanne Kjæltringer gjorde, naar de kom til en By, var at skaffe sig et Nattely. Dette fik de uden Prutten i en Lade. Derpaa gik de om i de andre Gaarde og laante Hestedækkener til Sengklæder, og af saadanne til det Brug alene fandtes altid nogle i Beredskab. En Nat, det var meget koldt, var en Familie bleven indstalleret i min Faders Faarestald, hvor de redte Seng blandt Faarene. Jeg laa i Herberget hos Karlen, og det stødte lige op til Faarestien, saa jeg kunde ligge og høre Folkenes Samtale. Den drejede sig forøvrigt kun om et spædt Barn, som de begge vilde have til at ligge paa deres Bryst. Maar Manden syntes, det varede for længe, inden Turen kom til ham, skjændte han paa Konen, fordi hun altid lod Barnet ligge saa længe paa hendes Bryst, nu vilde han have det. Disse Mennesker var ikke døbte, men derimod blev deres Børn døbte, for Øvrigheden drev dem dertil. Opdagede en Præst, at

de var i Byen og havde Børn, maatte de straks forevise Døbeseddel, og kunde de ikke dette, døbte han Barnet med det samme. Dette syntes Forældrene ikke om, og derfor hadede de altid at komme for nær til Præstegaardene.

En Kjæltringkone fortalte min Moder, hvorledes hendes Barn var kommet til Verden. Hun gik og slantrede med Manden hen ad Vejen, da hun med ét fik Fødselsveer og satte sig ned i Vejgrøften. Da hun lettede sig op igjen, laa det lille nyfødte Barn der, og nu tog hun det og bar hen til Præsten for at faa det døbt, men meget nødig — for senere at være i Fred med den Sag.

De ægte Kjæltringer holdt altid Orden med deres Sager og bragte hjem igjen, hvad de havde laant f. Ex. til Sengehjælp, hvilket ikke just kunde siges om de uægte Kjæltringer eller Stodderne, der ofte tog alle de laante Sager med sig. De kunde stikke af midt om Natten og vandre til en eller anden Kjøbstad, hvor de gjorde Varerne i Penge.

En Vagabond, der gik under Navn af Randers-Drengen, laa en Nat i Skjoldelev og var allerede forsvunden om Morgenens, da Folkene stod op. Der blev sendt ridende Bud ud efter ham, og han fandtes i *Galten* paa Vejen til Randers, og der blev han arresteret.

En anden af disse falske Kjæltringer var bekjendt for at være meget luset, og saa havde han den afskyelige Vane at sidde og knække dem med Tænderne. Vi Børn havde hørt dette omtale, men jeg troede ikke, det kunde være sandt. Jeg fik imidlertid Syn for Sagen. En Efteraarsaften nød han Gjæstfrihed i vor Dagligstue, hvor han sad paa Enden af Bænken ved Bordet, indtil han skulde til Sengs i Laden. Han sad hele Tiden og

tog med Fingrene den ene Lus efter den anden, enten op fra Bukserne eller fra Brystet eller Nakken, og puttede dem imellem Tænderne, idet han lod, som om han tørrede Skjægget, hvorved de hvide Tænder hver Gang kom til Syne, og nu endte Snyltegjæsten altid Livet med et lydeligt Knæk. Hvilket Offer bragte en Husmoder ikke her i Form af Gjestfrihed!

Provst *Birch*, der var Præst i Skjoldlev i Begyndelsen af dette Aarhundrede, var en meget klog Mand. I Samtaler med Folk talte han altid ren Jysk, og kun paa Stolen talte han lidt anderledes. Han kunde vise igjen, som vi jo allerede har hørt, og han kunde vende Vinden. Ved den Tid brændte omtrent det halve af *Norring* By. Den laa meget smukt. Gaardene laa paa begge Sider af Vejen, som gik i Øst og Vest, og saa tæt ved hinanden, at en Vogn ikke kunde køre op imellem dem. For at faa Stuehusene i Nord havde alle Gaardene paa den nordre Side af Vejen altsaa maattet lægge deres Lader i en lang Række langs med Vejen, hvorimod de ved den sydlige Side havde Stuehusene og Haverne vendt mod Vejens anden Side. Ilden opkom i den sydlige Side og forplantede sig efterhaanden gennem hele Rækken, samt truede med at gaa over til den anden Side, hvilket vist ogsaa vilde være sket, hvis Vinden havde holdt sig. Beboerne sendte flere Gange under Branden Bud til Provst Birch, som boede en halv Mil fra Brandstedet, med Bøn om at komme og vende Vinden, men han svarede stadig, at han ikke mere turde befatte sig dermed, nu var han bleven for gammel, og han kunde nemt komme til at give tabt, for der var meget at gjøre ved det, og hvis saa var, saa var han ulykkelig. Men der gik atter Bud, og Bønnerne blev endnu indstændigere: han maatte

endelig komme, for ellers brændte hele Byen. Han lod sig da bevæge og red ud i Toften op og ned ved Skjeldiget, som laa op til min Bedstefaders Mark, hvorfra han kunde se Ilden og Røgen fra den brændende By. Han red paa en tre-Aars Klaad og viftede frem og tilbage med et hvidt Lommetørklæde over mod Brandstedet. Da vendte Vinden sig, og saa standsede Ilden. Hele den nordre Side af Byen og enkelte Gaarde i den søndre blev nu forskaanede for Ødelæggelsen. Byen bestod den Gang af femten Gaarde i alt.

Min Mormoder vilde en Gang have Provsten til at vise 80 Rigsdaler igjen, som hun mente var stjaalet fra hende. Efter at have talt en Del med hende, siger han pludselig: »Næjj, bette Mue, de hå mi Salihie it gån såen te; mæn hå I it låndt nowe nue Pænnng?« Hun kom da i Tanker om, at hun havde leveret Peder Lavrsen nogle. »Ja, dææ hå vi et,« svarede Præsten, »han hå mi Salihie fåt dem, no ska I go om te ham å spøø ham aj, mæn I mo it sæjj, te I hå vå ve mæ.« Min Bedstemoder gjorde, som Provsten befalede, og Peder Lavrsen erklærede, at han ikke havde talt de modtagne Penge efter, da han kom hjem, men flyet dem til en Kjøbmand i Randers, akkurat som han havde faaet dem. Nu vilde han lade sin Karl ride til Randers for at spørge Kjøbmanden, om han havde faaet for mange Penge; og hun lovede ham for den Villighed at gjøre ham et gratis Béd ved sin Karl. Det forholdt sig, som Provsten havde sagt; da Kjøbmanden havde faaet Pengene talt efter, viste det sig, at han havde faaet 80 Rigsdaler for mange, og Karlen fik dem med sig tilbage. Saaledes endte den Historie til Glæde for min Bedstemoder og til Forøgelse af Provstens Ry.

Som Hyrdedreng morede jeg mig tit ved at faa en

gammel Husmand paa 91 Aar, som kaldtes *Præst-Ras* eller Gammel-Rasmus til at fortælle en Historie, han selv havde oplevet, da han i sine yngre Dage havde tjent Provst Birch for Kusk. »De wa jen Gång a wa mæ Pråwsten ui å moon. De wa met om Nætten, de bånket på Hærbærrevenneret, da a lo å såw. Rasmus, Rasmus, såå ed, stå åp å spænd di tåw suet Øg få, å kjø hen te Daren, vi ska ui å kye. A ku høø, te de wa Pråwsten, å a goo jo åsse, som han såå. De wa et grusseli Væje bodde mæ Ren å Blæst, å så wa et så mørk, te jæn ku hverken si de jænn hælle åånt. Da a kam hæn te Daren med Uenen, å Pråwsten wa sat sæ åp i en, spuur a aj, hue vi sku kjø hæn. Do ska it bry dæ om noi åånt end å håld ve Tææmen, å læ Bæsteren go, huhæn di wel. Å så kjo vi te, å Bæsteren løb lisse stærk, di kunn, å a vei it, hue vi kjo hæn, få a ku it si noi få Mørki. Tesidst stoj Bæsteren ållstell å vil it go længe. Hål do no kon hie, Rasmus, såå Pråwsten, te a komme tebååg ijæn, mæn om a åsse komme å sæje: Kye no, så ska do it gyer et, ennen a sæje: Kye no i Jessu Navn, håw no de, Rasmus. Da a haj hålt et bette Kuen, så kam åsse Pråwsten — a töt da bestæmt, de wa ham — å sat sæ åp i Uenen å såå: Kye no, Rasmus, mæn han såå it mie, å så bløw a hållen, lissom Pråwsten haj så, a skull. Såen gik et tåw, trej Gång te, mæn de wa liigdan hwæe Gång, å a bløw hållen stell. Ænnele kam han ijæn å sat sæ i Uenen å såå: Kye no i Jessu Navn, Rasmus, å så lo a Bæsteren kjø te, å di rænn lisse stærk, te da vi kam hjæm, da wa di kriihwii ow Skom. De wa de jænnest, a ku si i Mørkit, mæn hue vi wa hænn, de vei a it.«

I mine Drengenaar var der Spøgeri i Mads Møllers Stald i *Skjolddelev*. En Mand, der havde tjent der i Gaarden

som Karl, fortalte, at som han bedst laa i sin Søvn om Natten der inde i Herberg-Sengen, kom der hver eneste Nat Kl. 12 en stor sort Puddelhund gaaende tværs over hans Bryst og forsvandt gennem Døren.

I Niels Pedersens Toft i *Meldheden* mellem Skjoldelev og Hummelure var ogsaa Spøgeri. En Skrædder, som boede nær derved, fortalte, at han havde set det. Det var en hovedløs Kalv, og han saa det rende Panden mod Døren til Fattighuset, som kort forinden var opført der.

Lidt derfra inde i Hjørnet af Præstens Toft ved Hørgaden og Møllevejen brændte der ofte Lys om Natten, hvilket flere fortalte at have set.

Det var ogsaa i mine Drengenaar, der tildrog sig en ret pudsig Tildragelse i *Søften*. Præsten havde faaet en Kapellan, som hed Jørgensen. Han havde en Gang glemt en Bog paa Alteret i Kirken, og saa gik han hen til Degnen om Aftenen og lod ham følge med sig hen og lukke ham ind i Kirken, for han havde jo Kirkenøglen. Da Degnen havde faaet Døren saa meget op, at Kapellannen lige kunde gaa igjennem, kom der noget farende ud fra Kirken og løb imellem Kapellanens Ben. Han blev saa forskrækket, at han faldt bagover og kom da til at sidde paa Ryggen af Spøgelset. Det løb med ham hen over Kirkegaarden, og Kapellannen raabte til Degnen: »Farvel, Madsen, nu sees vi ikke mere i denne Verden.« Han faldt imidlertid af Spøgelset, og nu viste det sig at være en stor Gris, der under Klokkeringingen maa have listet sig gennem den aabne Dør ind i Kirken og saa være bleven lukket inde. Dette er nu en virkelig Tildragelse, og det maa heller ikke synes underligt, at et saadant Dyr kunde i de Dage findes paa en Kirkegaard.

FOR HALVHUNDREDE AAR SIDEN

AF

JENS SCHJØRRING.

Martsdagene.

Det var en Aften i Slutningen af Februar, at jeg i Mørkningen gik i min Stue paa Regensen og røg min Pibe. Hvad der opfyldte mine Tanker, skal jeg ikke kunne sige; men vistnok har det enten været »Fru Theologia«, der fængslede mig, eller »Fru Politica«, der allerede den Gang havde begyndt at stille Fordringer til os unge. Kristian VIII var død for nogle Uger siden, og man var nu mer eller mindre med i Sorgen over ham, i det mindste hvad Flor om Hatten angik, men synderlig dybt gik Sorgen nok ikke hos os Studenter, der snarere lyttede efter hvad Frederik VII førte i sit Skjold. Som jeg nu gik i mine stille Tanker, var det, at en af mine Studenterkammerater fo'r ind ad Døren og uden at give sig Tid til at sige Goddag, elektriserede mig med de Ord: »Der er Revolution i Paris! Louis Philip er forjaget, og Republiken proklameret!« »Vive la republique!« var det første Ord, der slap mig ud af Munden, medens jeg efter gammel Vane løb op

og ned af Gulvet, idet jeg gned Hænderne. Nu var der ingen Ro til at blive inden fire Vægge. Først maatte jeg ind til Naboerne og saa om paa Læsestuen; men hvor forbavsedes jeg ikke ved at se, at Studenterne med stoisk Ro kunde ryge deres Pibe og læse Berlingske. Dernæst maatte jeg ud i Byen og kikke ind i Kaffehusene for at høre, hvad Folk sagde til denne Verdensbegivenhed.

Hvad de københavnske Studenter angaar, da kan man nok sige, at de den Gang — næsten uden Undtagelse — var med paa Frihedens Side. Vist nok gav vi os ikke stort af med Politik, men danske Frihedsmænd vilde vi dog alle være, og »Skandinaviske Selskab« havde beredt Jordbunden herfor. Hvo af dem, der den Gang var i København, husker ikke, hvorledes det fra den Dag af, da Efterretningen om Revolutionen i Paris naaede os, gik Slag i Slag. Et helt nyt Liv begyndte i Studenterverdenen. Man læste ikke synderligt, man kom sammen for at politisere. Man frigjorde sig lidt efter lidt for Sorgen og tog Floret af Hatten. Endnu kunde man i Adresseavisen læse Sørgekvad over Kongens Død; men snart hørte ogsaa disse sidste Suk fra en hændende Tid op. Nu var det ganske andre Interesser, der fyldte Sindene og som Følge deraf ogsaa Bladene.

I Marts begyndte de velbekendte Kasinomøder, der har den ubestridelige Fortjeneste, at have gjort Ende paa Absolutismen her i Landet og ført Udviklingen ind i et helt nyt Spor. Hertil bidrog unægtelig ogsaa det afskyelige Oprør i Slesvig, saa Slesvig-Holstenerne gjorde os egentlig en Tjeneste ved deres Oprør; thi de lærte os, at vi ikke kunde nøjes med den Forfatning, der var Kristian VIII's Testament, og som Frederik VII som en

lydig Søn prøvede paa at føre ud i Livet. Den var en Helstatsforfatning, der gav Hertugdømmerne, som de kaldtes, for meget og Kongeriget for lidt, og med Hensyn til Folkefriheden var det et Skridt frem og et tilbage, saa det var klart, at de Ministre og den Forfatning, som Kristian VIII havde efterladt sin Søn, havde udspillet deres Rolle. Hvis ikke alt skulde ramle sammen, maatte der indgydes nyt Blod i det gamle Statslegeme. Og det ny skulde være »en konstitutionel Forfatning paa demokratisk Grundlag«, — noget, som de fleste af os unge og endnu mindre Folket i det hele forstod, hvad var, men som vi haabede maatte være noget dejligt, og som vi derfor hilste med Jubel.

Allerede den 11. Marts holdtes det første Kasinomøde, som dog ikke fik videre Betydning. Desto større fik det andet, som holdtes den 20. Marts. Man havde da faaet Efterretning om Stændermødet i Rendsborg, hvor Oprøret paa en Maade lovformelig var blevet vedtaget med alle Stemmer mod én — H. Krügers — og samme Aften, som Efterretningen derom kom, blev Kasinomødet indvarslet. Om Eftermiddagen hed det sig paa Kaffe-husene og rundt om i Byen: »I Aften skal Ministeriet styrtes!« Man tænkte sig allerede Muligheden af lidt Revolution med Barikader o. l. Man vilde gerne spille Fransk mænd for en Aften eller to. Men det er Tschernings Fortjeneste at have afværget alle Ubesindigheder i denne vigtige Sag. Thi da der i Mødet hørtes Røster om »straks endnu i Aften« at gaa til Kongen, traadte han frem og sagde med sin Stentorrøst: »Nej, mine Herrer! Vi sove paa det — ikke sandt!« Og det blev vedtaget, og saaledes blev det den danske Maade at tage Sagen paa og ikke den franske, der gik af med Sejren, og det var en stor Lykke.

Der kom dog en tredobbelt Opposition til Orde i Forsamlingen: Fra Reaktionen ved Stiftsprovst Tryde, fra Slesvig-Holstenerne ved Francke og fra Fredsvennerne ved den bekendte forhenværende Skolelærer Rasmus Sørensen. Navnlig husker jeg, hvorledes den sidste talte ivrigt fra Galleriet, rakte sig langt ud over Forsamlingen og fægtede i Luften med de lange Arme. Men Stemningen var aldeles overvældende for »Kasino-mændene«, som Indbyderne snart blev kaldt, og alle de forelagte Resolutioner vedtoges næsten enstemmigt. Allerede inden vi forlod Kasino, hed det sig som Rygte, at de gamle Ministre vilde aftakke, og at Kongen ventede paa de ny.

Næste Formiddag samledes man paa Gammeltorv udenfor Raadhuset, og med Magistraten og Borgerrepræsentanterne i Spidsen gik det betydningsfuldeste Folketog, København har sét, til Slottet, til Kongen. Det var en umaadelig Folkebølge — vel over tyve Tusinde — der nu søgte op til Kongens Gaard; tavse og stille gik man, fire og fire, til Slotspladsen, og Hovedstadens Repræsentanter blev derpaa ført op til Kongen. Kong Frederik stod denne Dag paa Skillevejen; det manglede ikke paa Opfordringer til at jage »Pøblen« væk; men han gik til den rette Side, da han fulgte Folketøget og svarede, at han havde forekommet Folkets Ønske og allerede afskediget de gamle Ministre, og »naar kun Folket vilde have Tillid til Kongen, skulde han være dem en trofast Fører til Ære og Frihed.« Dette Folketog var det højtideligste, jeg har været med til. Man hørte ingen Jubelraab som ved Studentertoget 1845, men en dyb og alvorlig Stemning gik gennem alle Deltagere. Endnu den Dag i Dag efter saa mange Aars Forløb staar det hele tavse Tog, Kongens Fremkomst

paa Svalen og Folkets jublende Hurraer, da gamle L. N. Hvidt havde bragt Svaret, lyslevende for mig.

Denne Dag — den 21. Marts — og den følgende levede Københavnerne som i en Frihedsrus. Alle Forretninger var mer eller mindre indstillede. Man tilbragte Dagen og tildels Aftenen paa Gaden eller i Klubber eller paa Kaffehuse og afhandlede de brændende Spørgsmaal, hvem de ny Ministre skulde være, og hvorledes det vilde gaa i Slesvig. Studenterforeningen blev aabnet for alle Borgere, og Forelæsningerne paa Universitetet holdtes ikke. Det var jo tildels dettes første Lærere, der gik i Spidsen for Bevægelsen. Da man ikke kendte, hvad der gik for sig indenfor Kongens Gaard, vidste man ikke, hvor svær det ny Ministeriums Fødsel var: at man først prøvede flere andre Sammenstillinger, og at det var, efter at disse var mislykkede, og den slesvigholstenske Komites Nærværelse fordrede en Afgørelse, at det i den sildige Nattetime lød i Kongens Sal: »Send Bud efter Kasinomændene!« Og da de saa kom, hvor nær det da var ved, at de havde opgivet at træde ind i Kongens Raad af Mangel paa en Formand, og Kongen da havde resigneret, og alt da rimeligvis vilde være bleven ved det gamle. Det blev da heller ikke noget ensartet Ministerium, det saakaldte »Martsministerium«, der endelig dannedes under den gamle Hædersmand, A. W. Moltke Bregentveds Ægide. Men da man næste Dag — den 22. — læste Navne som Tscherning, Monrad og Lehmann blandt det ny Ministeriums Medlemmer, vilde man knap tro sine egne Øjne. Man jublede, man lykønskede hinanden, og Mænd, som slet ikke kendte hinanden, talte med hinanden, ja omfavnede hinanden. Det var Folket, der højtidelig holdt sin første Frihedsdag. Men ingen som helst Uorden

fandt Sted, uagtet der hele Dagen og Aftenen med bølgede Tusinder gennem Gaderne. Hvad der desuden løftede Stemningen, var den slesvigholstenske Deputations Nærværelse. Man fandt det frækt af dem at komme; men man gottede sig ved Tanken om, at dette infame Parti skulde faa Prygl, naar det nu kom til Krig. Man drømte, at det skulde blive en meget let Sag at afbanke dem. At det store Tyskland stod bag ved Oprøret og vilde række det sin Haand, tænkte man ikke paa.

Dog var det ikke alle, der lod sig rive med af det ny. Ogsaa blandt Studenterne var der enkelte, der holdt paa Ørsted & Co. Mens vi andre sluttede Dagen ved en Bolle for Folkets Sejr, listede min Stuekammerat sig stille hjem og ærgrede sig over, hvad der var sket.

Ja, det var herlige, uforglemmelige Dage, disse Marts Dage. Den kloge Snusfornuft vil sige, det var en Rus; men vi siger, det var mere end en Rus, det var, som C. Ploug har sagt, »en Aand, der blæste hen over Danmarks Sletter«, og »Aanden fra otte og fyrre« indskrænkede sig ikke til København alene; men som den elektriske Strøm nu gaar fra By til By, saaledes gik Aandens Strøm fra Hjerte til Hjerte hele Danmark over.

Vi Studenter, den ny Tids Børn, lagde nu ganske Bøgerne paa Hylden og gik i Stedet for at læse med til de daglige Vaabenøvelser i den saakaldte »Centralskole«. Her mødte Embedsmænd, Borgere og Studenter frivilligt og lærte at eksercere, og dermed gik vel en tre Ugers Tid. Det var de første Skytteforeninger i Danmark.

Efter at Centralskolen var opløst, var der mange Studenter, ogsaa enkelte af mine bekendte, der meldte sig som frivillige til Hæren.

»Jeg kan ikke blive, jeg har ingen Ro,
jeg maa med de andre til Lejren!
Vor Sag er retfærdig, og Gud, tør vi tro,
er med os, han giver os Sejren!«

sang H. C. Andersen, og det er et træffende Udtryk for de Tanker, der opfyldte os unge. Da jeg en Dag fra Læsestuens Vinduer saa en af mine gamle Skolekamerater gaa forbi i den røde Trøje, med Gevær og Patrontaske, var det, som om der var noget, der kaldte paa mig. Men hvad vilde Fader sige? Han havde allerede tidligere i Anledning af mit Fuseri med at skrive Digte advaret mig for at spille min Tid med »Allotria«, d. v. s. uvedkommende Ting. Han var desuden af den gamle Skole, og jeg kunde se af Brevene, at de i Skanderborg havde svært ved at følge med den ny Tid. Endelig besluttede jeg mig sidst i April til at rejse hjem, da Studeringerne i København i den Tid alligevel ikke var noget værd. Jeg haabede da ved personlig at tale med Fader at vinde hans Tilladelse til at gaa med. Da jeg i Hjemmet første Gang sang for dem: »Den Gang jeg drog afsted,« som netop i disse Dage var udkommen, mærkede jeg, at denne Stemningssang, et sandt Udtryk af den patriotiske Begejstring, ogsaa tog dem. Og da saa Budskabet om Paaskeslaget — 23. April — ved Slesvig kom, og flere Flygtninger sønderfra kom igennem vor lille By, var Faders Modstand brudt. Thi Stillingen var nu betænkelig, og da Fader var Patriot, vilde han ikke længere holde mig tilbage. Jeg tog da straks tilbage til København for at ordne mine Sager. Jeg var Regensianer og maatte derfor have Sikkerhed for, at min Plads dér stod mig aaben, naar jeg med de forventede Lavrbær vendte tilbage. Denne Indrømmelse erholdtes let; der

var en patriotisk Aand over Konsistoriet, ja selv over Regensprovsten, den gamle Professor F. C. Petersen.

Mit Krigs Eventyr.

Hvorledes det gik til, at jeg, da jeg vilde gaa med som frivillig, ikke kom til Linien, men til Frikorpsene, kan jeg nu ikke gøre Rede for. Det var nok saaledes, at man efter Slaget ved Slesvig en Tid tænkte paa at rejse Landstormen i Jylland. Da jeg meldte mig som frivillig i Krigsministeriet, har man vist spurgt, om jeg ikke vilde være med til dette. Saa meget kan jeg bestemt huske, at jeg hos Oberst la Cour blev indøvet i Lefægtning i Forening med to andre unge Mænd: Den senere Fabrikant Stallknecht i Horsens og en Broder til Groserer Melchior. Vi skulde sendes til Jylland for at indøve Folk i Lefægtning, som, man havde hørt og læst om i Historien, havde været brugt ved Folkerejsningen andre Steder. Om vi var skikkede til noget saadant, er et stort Spørgsmaal. Men det blev da heller ikke til noget med denne Plan. Det var en af de mange halve Forholdsregler, som 1848 var saa rig paa, men af hvilke en Del glippede, og andre krydsede hinanden. Kort efter, da Orla Lehmann som overordentlig Regeringskommissionær berejste Jylland, raadede han nemlig Folk til omhyggelig at skjule deres Vaaben.

Men vi tre unge var endnu inde paa Folkerejsningen, da vi den 9. Maj tog til Kallundborg for at gøre den berømte Sejlads derfra og til Aars i en lille Jagt. Det blev en langsom Sejlads, saa vi først paa anden Dagen naaede Jyllands Hovedstad, hvor det vrimlede af Ty-skere; men vi rejste som civile uden Uniform. Vi skulde henvende os til Herresædet Lyngbygaard, hvis Ejer var en god Patriot og formodentlig havde været

udsét til at lede Bevægelsen der paa Egnen. Men nu, da Jylland var besat af Fjenden lige til Aarhus, vilde han naturligvis ikke have noget med os at gøre, men henviste os til Oberst Baggesen, der havde Hovedkvarter i Aalborg. Derhen skulde vi altsaa rejse; men forinden gjorde jeg en lille Afstikker til Skanderborg, der var besat af 1800 Tyskere.

Da jeg kom til Aalborg opsøgte jeg straks mine Brødre og Onkels, som alle blev meget forundrede ved at høre, hvad Ærinde jeg kom i, og navnlig husker jeg, at gamle Bedstemoder, der boede som Enke i »Klosterjordet« — en Gyde i Byen — rystede paa Hovedet ad hendes Sønnesøns vilde Planer.

Saa meldte vi os da til Obersten. Han var øjensynlig i Forlegenhed med, hvad han skulde gøre med os, og formodentlig for at slippe fra os paa nemmeste Maade, foreslog han os, at vi skulde slutte os til et Frikorps, som vi kunde finde i Ellitshøj, et Par Mile syd for Byen. Det havde Navn af det nordslesvigske Patrouillekorps og var samlet i Sønderjylland af den forhenværende Lærer C. Jagd. Dets Bestemmelse havde været at danne Stammen til en Landstorm i Sønderjylland, men efter Slaget ved Slesvig maatte det gaa tilbage med Hæren og laa nu helt oppe ved Aalborg. Vi traf vor Mand i Ellitshøj Præstegaard, og han blev øjensynlig glad ved Udsigten til at faa tre dannede Mennesker til at pynte sit Korps med. Det saa nemlig noget tarveligt — næsten sjofelt ud. De menige havde ingen Uniformer og knap nok hele Klæder; kun Geværerne viste, at det var et militært Korps. Vi, som skulde være Befalingsmænd, lod vore Frakker forsyne med rød Krave og Opslag, og jeg fandt mig en Dyrendal hos en Marskandiser i Aalborg.

Hvilken Charge eller Bestilling havde jeg nu? Ja, det kan være vanskeligt nok at sige. Jeg kaldtes Løitnant og var som en Slags Sekretær hos Hr. Jagd; men da Korpset siden indrangeredes i Hæren, fik jeg Munderingspenge som Underofficér. Jeg var en Slags Fourér, maatte altid iforvejen at bestille Kvarter, naar Korpset brød op fra Sted til Sted. Jeg fik en Hest udleveret, og Ridetøj fik jeg af den Præst, jeg laa i Kvarter hos. Jeg troede, det var en Gave; det var jo i »det mærkværdige Aar,« da alle var patriotiske; men hvad Præsten end har tænkt i Øjeblikket, senere, flere Aar efter, maatte jeg betale den samme Sadel, som jeg havde afleveret tilligemed Hesten til Hæren, i dyre Domme. Og det ærgerligste var endda, at den gode Præstemand var af min egen Familie.

Først marscherede vi gennem hele Jylland til Kongeaen, hvor Hæren stod, og derefter deltog vi i Kampene som Patrouiller sammen med et Par Dragoner og nogle Herregaardsskytter.

Det var paa denne Marsch mod Syd, at vor Chef, som var, hvad Bønderne kaldte »en Spekulanter«, med Amtmændenes Tilladelse holdt en Slags Session baade i Randers og Viborg Amter for at udtage, hvem der kunde være brugelig til hans Korps. Det var naturligvis aldeles frivilligt; men det kunde jo ingen Skadegøre, om Bønderne stod i den Formening, at det var befalet af Kongen. Vist er det, at vi holdt Møder i Omegnen af Randers i hvert Sogn, hvor hele Landstormen var stævnet, og at Bønderne mødte i Nationaldragt: Knæbukser med Sølvspænder, og Kofter med Sølvknapper. I Viborg Amt mødte jeg paa Chefens Vegne i flere Sogneforstanderskaber, for at faa dem til at udtage Mandskabet. At dette kunde lade sig udføre, er

atter et Bevis mere paa, at 1848 var et mærkværdigt Aar. Der kom alligevel ikke noget ud af denne Ekstrasektion; thi det hele strandede paa Bøndernes sunde Sans. Da de spurgte, hvem der skulde give dem Lønning og Brød, og vi maatte ud med, at det maatte de selv sørge for, gik det op for dem, at det beroede paa dem selv, om de vilde gaa med i Krig eller ej, og de slog da en høj Latter op, og hele Udbyttet af Sessionen blev kun to Rekrutter. Men det var endda et Under, at de ikke gav os en banket Trøje, som jeg tilstaar, vi ærlig havde fortjent.

Efter dette mislykkede Tog var der ikke andet at gøre end at søge ned til Hæren, der laa ved Grænsen af Nørre- og Sønderjylland. Paa Turen herved kom vi ogsaa til Skanderborg, hvorom Fader skrev i sin Almanak: »Idag kom Jens hertil paa sit eventyrlige Tog med Friskaren.« Jeg førte en Tid Kommandoen, da Chefen rejste til København for at fremstille sig for Krigsministeren. Det gik mig ogsaa godt i denne høje Stilling; alle var mig hørige og lydige, kun en pralende Svensker, der ogsaa var stødt til i Aalborg, voldte mig en Del Ubehageligheder. Han mente, at han var lige saa dygtig som nogen af os andre, og derfor ikke behøvede at stikke op for mig. Da vi saa endelig kom til Grænsen, gjorde vi en Tur ad Haderslev til. I Tørring Mølle laa vi temmelig længe, og det var under dette Ophold, at vi kom i en lille Forpostfægtning, og jeg hørte første Gang Kuglerne fløjte. Pludselig fik vi Ordre til at trække os tilbage og slutte os til en af Bataillonerne. Det var paa dette Tilbagetog — 30. Juli — at jeg igen lugtede Krudtet, og da jeg støvet og varm af Riddet kom ind til mine gamle Tanter i Kolding, blev de meget forfærdede.

Korpset blev nu indorganiseret i Hæren paa den Maade, at vi stod under Forpostkommandøren og gjorde Feltvagter langs med Kongeaaen udenfor yderste Linie. Dette varede fra noget ind i Juli til hen i August. Jeg laa en Tid paa Stensvanggaard i Brørup, det Sogn, som Folk sagde om, havde den »gale Præst« og den »kloge Degn«. Præsten var nemlig en Særling, om hvem der endnu den Dag i Dag gaar en Mængde snurrede Historier. Degnen hedte Niels Hansen, bekendt som juridisk Raadgiver for hele Egnen, dygtig Administrator og Medlem af den grundlovgivende Rigsdag. Her traf jeg en gammel Barndomskammerat, der var ansat ved Toldvæsenet. Han med flere Toldbetjente i Forening med en Læge samledes paa Stensvanggaard, hvor der var Krohold, og jeg kom gerne med til deres Basseraller, der ikke altid var af de allerfineste. En Gang, husker jeg, at én af dem, der var noget omtaaget, begyndte at karessere en Person, der sad noget tilbage i Stuen. Men da denne med tørt jydsk Lune sagde: »A er en Kaal,« vakte det ustyrlig Munterhed hos os andre, medens det paa den omtaagede virkede som en Spand koldt Vand over Hovedet.

Siden kom jeg i Kvarter i Vejen Præstegaard, der vel var lav og lille den Gang, men Luften var alligevel højere og renere end i mange af mine andre Kvarterer. Præsten K. F. Fuglede, en Svigersøn af gamle Prof. R. Nyerup, var en literær og dannet Mand, der blandt andet er kendt for at have haft Indflydelse paa N. J. Termansens Udvikling. Men jeg havde personlig endnu mere Udbytte af Livet i det lille Enkesæde, hvor Enken efter Pastor Tolstrup, der i sin Tid havde været Kapellan hos min Bedstefader i Jebjerg, boede. Navnet gjorde, at jeg blev kendt der i Huset, og snart følte

jeg mig som hjemme. Husets eneste Datter, der var ualmindelig begavet og dannet, med Sans for det komiske, øvede en god Indflydelse paa mig. Hun hed Sofie, blev siden gift med Branddirektør Mynster og blev en kendt og afholdt Kvinde i mange Kredse. Det var et af de faa Bekendtskaber, jeg gjorde i Krigen, som fornyedes og varede gennem Tiderne.

Jeg havde nu snart faaet nok af det Jagdske Frikorps, og da jeg i Slutningen af Avgust fik et Par Dages Orlov for at se til mine Forældre, og Fader raadete stærkt til at lade Jagd være Jagd, meldte jeg uden videre til ham, at jeg haabede, at han ikke havde noget imod, at jeg blev borte med det samme. Men han vilde ikke lade mig slippe saaledes; jeg maatte pænt lystre Ordre og opsøge Korpsen i Vinding i Nærheden af Vejle. Her tilbragte jeg saa den sidste Tid af mit Krigerliv hos Sognefogden, Hans Ladegaard, en mærkelig jydsk Bonde af den Tscherningske Retning, der siden optraadte som Politiker. Her blev jeg kendt med flere oplyste og ejendommelige Bønder, baade Mænd og Kvinder, et Kendskab, der siden fornyedes og vedligeholdtes.

Den 18. September var jeg med til Mønstringen paa Lerbæk Mark og var her med til sammen med hele Hæren at synge: »Det skal ej ske!« Men det var ogsaa mit sidste Møde i Uniform, thi efter Ønske blev jeg nu permitteret.

Et Par Ord om Manden for det hele, vor Chef, forhenværende Lærer Jagd. Han var en Mand uden Grundsætninger, men dristig i hele sin Færd. Han kunde — for at bruge et folkeligt Udtryk — »snakke Fanden et Øre af«. Havde han ikke snakket saa godt for sin Æske, da jeg traf ham i Ellitshøj, havde jeg vel aldrig slaaet mine Pjalter sammen med hans. Da

mine to Følgesvende paa et temmelig tidligt Punkt forlod Korpset, burde jeg have fulgt deres Eksempel; men Hr. Jagd holdt mig tilbage med gyldne Løfter om store Belønninger, noget som han — jeg havde nær sagt heldigvis — ikke holdt et Ord af. Vi kom dog taalelig godt ud af det lige til det sidste. Jeg besøgte ham næste Aar, da han om Vinteren opholdt sig i København, efter at han var bleven optagen i Linien. Siden gik han af som Kaptajn, og som bekendt slog han sig paa Politiken. Men jeg har siden søgt at undgaa ham, naar han paa sine politiske Strejftog kom i Nærheden af, hvor jeg boede. Foruden de to københavnske Kammerater og den omtalte Svensker husker jeg kun et Par af Korpset, den ene for sine Dyder, en lun og støt Jyde, der altid var med mig i det flyvende Korps, men hvor rask det end gik, altid havde sin lille Pibe i Munden — og den anden for sine Lyder, én af de slesvigske Landstormsmænd, der aldrig kunde holde Maade med Flasken og derfor, naar han havde faaet en Taar over Tørsten, ubarmhjertig maatte ligge krum.

Da jeg saa kom hjem til Skanderborg, spurgte Fader spydigt: »Har du nu faaet din Krigslyst styret?« og jeg havde ikke noget dertil at svare, thi jeg maatte tilstaa, at Krigerlivet havde skuffet mig. Jeg skyndte mig derfor at komme over til København for at tage fat paa Læsningen igen.

Hvad Virkningen af Krigslivet paa mig selv angaar, da var den ikke i alt heldig. Aanden, som man havde følt blæse hen over sig i de første Maaneder af 1848, mærkede man ikke noget til senere. Tonen blandt Soldaterne var derimod baade raa og uhøvisk, og man vænnede sig til at tage Del i meget, som ikke var, som det skulde være. Og da Frikorpset næsten ikke

kom til at deltage i den virkelige Kamp for Fædrelandet, var der ingen Løftelse, der kunde hjælpe paa alle de Smaating, som man daglig var nødt til at give sig af med. Men i én Henseende blev min Deltagelse i Krigen dog gavnlig for mig. Den lærte mig, at det var ikke gjort med at synge og tale om Fædrelandet og raabe Hurra for det; men at der vilde mere til. Jeg havde drømt om at blive noget stort og havde derfor smidt Bøgerne paa Hylden. Men Virkeligheden lærte mig, at jeg ikke duede til Krigshaandværket, og at Krigsstien var strøet rigeligere med Torne end med Roser. Jeg kom derfor til at se med venligere Øjne paa det Studium, jeg havde forladt, og tog derfor fat paa det igen med større Glæde.

Jeg har ikke villet give en Fremstilling af Begivenhedernes Gang i det hele. Dette er jo gjort saa mange Steder i Aar, blandt andet har min gode Ven, H. Nutzhorn i Askov, i flere Blade skrevet en længere og paalidelig Afhandling om Martsdagene. Det er blot de personlige Oplevelser, som havde gjort størst Indtryk paa mig, jeg meddeler. Til Grundlag for det første Stykke — Martsdagene — ligger nogle Optegnelser, som jeg gjorde lige straks efter Begivenhederne. De maa derfor anses som temmelig paalidelige. Det andet Stykke er en Fremstilling af Begivenhederne, saadan som de nu former sig for den 70aarige Mand. Mange har i »dette mærkværdige Aar« været ganske anderledes midt inde i de store Begivenheder end jeg, men da man har ment, at det dog havde sin Betydning at se, hvad der oplevedes i Udkanterne af dem, er jeg kommen frem med dette lille Bidrag til dette Aars Historie.

PROF. C. FLOR OG NORDSLESVIGERNE

1844—46.

NOGLE BREVE MED EN INDLEDNING

AF

P. LAURIDSEN.

DET er vel egentlig først med Pastor Ludvig Hertels lærerige Bog om hans Fader, den gamle ansete Præst i Moltrup ved Haderslev, H. W. Hertel, at Almenheden har faaet noget at vide om det Brud, der i Foraaet 1846 indtraadte mellem Professor Flor og de ledende nordslesvigske Bønder. Forfatteren berører det flere Steder og giver S. 147—51 et Omrids af Flor som Politiker og Lærer, der sikkert har overrasket de fleste af hans Læsere. Flor skildres som en mærkelig dobbelttydig Natur, der kun fortjener mindre Sympathi og egentlig kom til at ligge, som han selv havde redet, da de nordslesvigske Gaardmænd vendte sig fra ham. Jeg skal ikke her indlade mig i Strid om Flors Personlighed eller om den Dobbeltthed, som Pastor Hertel vil have opdaget; thi en opmærksom Læser af hans Fremstilling vil straks se, at den i alt væsentlig beror paa Misforstaaelser.¹ Derimod forekommer det mig, at Flors

¹ Kun paa et Punkt skal jeg tillade mig at give en faktisk Oplysning. Flor har ingensinde — saaledes som Johan Ottosen (P.

og Nordslesvigernes Stilling til hinanden 1844—46 er en interessant kulturhistorisk Situation, som fortjener at belyses noget nøjere. I Virkeligheden betegner den jo det første Livtag mellem en Del af vor Almue og den nye Folkedannelse, der var i Færd med at arbejde sig frem: den Kamp mellem Aand og Bondefilisteri, der senere er ført ind i alle Landets Bygder. Foreløbig maatte den gæve Stridsmand for »fri og poetisk Danskhed« vige, ikke alene fordi han savnede Erfaring, Taalmod og maaske ogsaa noget af det rette Greb paa Tingene, men lige saa meget, fordi den nordslesvigske Bondebefolkning endnu ikke var moden til at modtage den Dannelse, som han vilde give den. Samtiden opfattede dette som et absolut Nederlag for Flor; men vi, der kender de trange Stier ad hvilke Folkedannelsen i de følgende 20—30 Aar derefter banede sig Vej ned i Bondekredsene, og kunne maale den Sum af Erfaring, Methode, Udholdenhed og Opdragelse, som det har kostet at føre Højskolesagen til Sejr, ville se med ganske anderledes milde Øjne paa Flors Kamp i Rødding og bevare usvækket Sympathi for ham ogsaa efter Nederlaget.

I et Aarstid har jeg samlet paa Brevskaber, der kunde belyse disse Forhold nøjere. De fleste af disse

H. Lorenzen S. 116) og Hertel efter ham (S. 149) fortæller — optraadt over for Bønderne som den, der havde Indflydelse paa højere Steder, hvilket vel nærmest maatte betegnes som Vigtigmageri eller Pral. Det Brev, som de ærede Forfattere støtte sig til, og hvori Flor skriver: »Jeg er jo vor allereneste Bro til Hans Majestæt,« er skrevet til P. H. Lorenzen under Stænderkampen 1842 og refererer sig til den nøgne Sandhed, at den danske Opfattelse af Striden kun gennem Flor og Kabinetssekretær Adler kunde naa frem til Kongen. Her er slet ingen Plads for Beskyldninger af nogen Art.

ere hentede fra J. Fr. Schouws efterladte Papirer paa det store kgl. Bibliothek, enkelte skylder jeg privat Velvilje. Kun Nr. 1, 2 og 9 har været trykt før (hos Rosendal), men jeg har tilladt mig ogsaa at medtage dem, da de i høj Grad tjene til at udfylde Billedet. Flere af Brevene have en selvstændig historisk Værdi, langt ud over Højskolesagen, og særlig gælder dette vel J. Wegeners interessante Skizze af Forholdene i Nordslesvig i Slutningen af 1844. Meget i hans Fremstilling vil maaske vække Modsigelse, men alligevel mener jeg, at Brevene kunne tale for sig selv, og skal derfor kun forudskikke en orienterende Indledning.

Fra 1838 til 43 havde Flors nationale Virksomhed været ledsaget af et mærkeligt Held. Alt lykkedes for ham. Han og hans nærmeste Venner: C. Paulsen, Dr. Manicus, Pet. Chr. Koch, Fr. Fischer o. fl. havde grundlagt en dansk Presse, en »slesvigsk Bogforening« og fremkaldt Stænderforhandlingerne om dansk Øvrighedssprog i Nordslesvig. Rundt omkring i Landsdelene begyndte de slumrende Kræfter at vaagne og 1840 saa det første danske Sprogreskript Lyset. 1842 havde P. Hiort Lorenzen og Flor fremkaldt den store dansk-tyske Adskillelse, der hurtigt førte til nationale Organisationer saavel i Nordslesvig som i Hovedstaden (den »Slesvigske Forening«, Syvstjernen«), og Lorenzens Stænderkamp førte ligeledes til Højskolens Oprettelse; thi under denne havde Flor, stærkere end nogensinde før, følt Savnet af en dansk Ungdom med Begejstring og Svingkraft, og han gav sig derfor i Lag med Arbejdet for at faa en saadan Ungdom opdraget. Og

ogsaa her havde han Lykken med sig. Trods Fordomme, Modstand og Rænker aabnedes Højskolen i Rødding d. 7. Novbr. 1844 med 20 Elever og med den intelligente og varmtfølende J. Wegener til Forstander. En Direktion med Flor som Formand havde Overledelsen; Hans Nissen i Hammelev, Pastor Hertel o. fl. havde ligeledes Sæde i samme.

Men allerede i Slutningen af Decbr. 1844, altsaa efter kun 7 Ugers Virksomhed, kaldtes Wegener til Præst paa Lolland, og den nye og endnu svage Højskole vilde altsaa om nogle Maaneder staa uden Forstander. Det viste sig meget vanskeligt at finde en passende Eftermand. Flor havde endnu ingen ret Tillid til Fr. Helweg, og han forsmaaede Fr. Barfod, fordi denne ikke var velset hos de dannede og ikke »fri for at være ærlig og naturlig indtil Raahed og Latterlighed.« — Under disse Omstændigheder besluttede han og Hustru selv at optage den Gerning, som syntes at staa for Fald, og i Sommeren 1845 droge de ind paa Højskolegaarden som Vært og Værtinde for Nordslesvigs fremadstræbende Ungdom. Tidligere Historikere gaa ret let hen over denne Sag og betragter deres Handlemaade som det naturligste af Verden, men det er jo dog øjensynlig, at det var en højst mærkelig Beslutning og et modigt Offer, som de bragte Danskheden.

Fru Vilhelmine Frederikke Flor, f. Zeuthen, en Datter af den ansete Embedsmand og rige Godsejer P. C. Zeuthen til Tølløse, var en begavet og oplyst Kvinde med Sands for Kunst og Hjerter for den nationale Sag; men hun var allerede højt oppe i Fyrrerne, og efter et Ungdomsliv paa et sjællandsk Herresæde og det lange Stadliv i Kiel flyttede hun nu pludselig ud til Rødding som Madmoder for 40—50 unge Bønderkarle; og her

maatte hun bogstavelig talt begynde paa bar Bund. I Wegeners Tid havde Eleverne været indkvarterede omkring i Byen, men i Efteraaret 1845 toges Elevhuset i Brug, Højskolen blev, hvad vi kalde Internat, Eleverne boede og forplejedes paa Skolen, og Fru Flor skulde altsaa drage Omsorg for deres legemlige Vel; men hun havde sikkert ikke ret meget Begreb om den nordslesvigske Appetit, og ingen Steds fra kunde hun hente Mønstre eller Erfaringer at gaa efter. Det var derfor forstaaeligt og undskyldeligt, om hun fejlede i første Omgang, og det synes jo at have været Tilfældet, om end de foreliggende Oplysninger ikke give faste Holdpunkter for den Kritik, der rettedes imod hendes Husførelse.

1845 var Flor 53 Aar gammel. Han var født i Hovedstaden, havde modtaget en lærd Opdragelse og havde henlevet sit Liv i lærde Omgivelser. I nogle Ungdomsaar havde han undervist i en Latinskole, senere havde han en kort Tid været Landsbypræst, men fra 1826, altsaa i næsten 20 Aar, havde han beklædt Stillingen som Docent i Dansk ved Universitetet i Kiel. Han var vel nok en lærd Mand; men besad næppe betydelige Lærergaver og var i hvert Fald ikke øvet i at tale til en Bondeungdom, hvis inderste Følelsesliv var ham fremmed. — Han var ikke saa lidt af en Kavalier, der kunde ride en Hest og styre en Vogn; men han havde aldrig i sine Dage haft det mindste med Agerbrug og Gaarddrift at gøre. Han var en højtdannet Mand, heftig paavirket af Datidens nationale og folkelige Rørelser, en af de allerfremmeligste og bedste »Bondevener«, med en myndig Vilje, et kolerisk Sind og en djærv Taleform, der kun daarlig passede ind i den »glante« Omgangstone, der raadede

i de nordslesvigske Bondekredse. For ham »var det egentlige Menneskeliv et poetisk Liv, hævet over Smaaligheden og Spidsborgerligheden«, og nu skulde denne velhavende, helt uafhængige Æstetiker til at stille med Avlsbrug, Højskoleøkonomi og Skolegerning og daglig tage Livtag med noget af det smaaligste og mest spidsborgerlige, som kunde findes: den offentlige Mening i vore Landsbyer for 50 Aar siden. Han var kommen for at bryde denne Mening, for at fornye det nordslesvigske Folkeliv; han opfattede selv sin Stilling som en Missionsvirksomhed for at danne virkelige, poesifyldte danske Mennesker; hans Forkyndelse havde Myndighed, men desværre ogsaa en tilsvarende Brede og langtfra tilstrækkeligt Taalmod.

Alligevel vilde det maaske være gaaet nogenlunde godt og i hvert Fald ikke kommet til et Brud, hvis Flor ikke havde været andet og mere end Forstander for Rødding Højskole. Men han var jo tillige Overleder af hele den nationale Bevægelse, og han kom til Nordslesvig for med endnu større Kraft at fortsætte denne. Man maa vel erindre, at P. Hiort Lorenzens Død indtraf i Marts 1845, og at det sørgelige Dødsfald ikke har været uden Indflydelse paa Flors Beslutninger. Den nationale Stilling var vanskelig. Høvdingpladsen stod ledig, ingen kunde tage den afdøde Stridsmands Gerning op, hverken i Stænderne eller i Hjemegnen; Koch havde nok at gøre med »Dannevirke«, Hans Nissen var gammel, L. Skau ungdommelig uberegnelig, og en beklagelig Splid synes at have hersket mellem de ledende Kræfter. Flor har sikkert ment, at hans Nærværelse var nødvendig; men han kom desværre hurtig i en skæv Stilling, paa den ene Side som Skolens Forstander, der uafbrudt maatte minde Nordslesvigerne om at støtte

deres egen Undervisningsanstalt, paa den anden Side som den myndige Leder, der var vant til at byde og blive adlydt. Flor i Kiel og Flor i Rødding var noget helt forskelligt. Hist havde han været den kloge, hjælpsomme og skjulte Raadgiver, der ikke trængte efter egen Ære, der tværtimod gav med begge Hænder til andre; men i Rødding kunde dette Spil ikke fortsættes. Nu var han selv traadt ind paa Scenen, og nu maatte der helst falde saa megen Glans over hans Person og Virksomhed som muligt. Een Ærgerrighed traadte han i hvert Fald slemt i Vejen, og det gør et meget daarligt Indtryk at se Laurids Skau som den allerivrigste for at faa ham fjernet.

Flors Misstemning imod Bønderne var forøvrigt i fuld Udvikling, før han kom til Rødding. Højskolen var bleven grundlagt og opretholdt udelukkende ved kongerigske Penge; endnu i Januar 1845 var der ikke alene ikke indkommet en Skilling til samme fra Nordslesvig, men der var end ikke gjort det mindste Skridt for, at en Indsamling kunde finde Sted. Skolen levede udelukkende af »Syvstjernen«s Naade og af andre milde Gaver fra Kongeriget. Dette var simpelthen uværdigt, og Flor havde fuldstændig Ret i sine haarde Ord (Brev Nr. 9). Han helmede da heller ikke, før der blev gjort noget, og i de fire første Maaneder af 1845 udstedte Hans Nissen og Laur. Skau endelig en Opfordring om at tegne sig for Aktiebeløb paa 25 Rdlr. for at faa opført et Elevhus ved Højskolen. De nævnte og Pastor Hertel maatte ordentlig lægge sig i Selen for at indsamle et anstændigt Beløb, og i Efteraaret 1845 indviedes Elevhuset »som et smukt Vidnesbyrd om den slesvigske Bondes selvstændige Kraft og opvaagnende Sans for Oplysnings og Kundskabs Herlighed.«

Men Misstemningen vedvarede. Flor følte sig ensom og skuffet og blev bitter ikke alene over de daglige Vanskeligheder, men endnu mere over den Træghed, han saa omkring sig. Han fik i Sandhed at føle, hvad det koster at skabe en ny Aand, og hvilket Indskud af Mod og Tro der maa til, for Dag ud og Dag ind at kæmpe med Fordomme og Ligeegyldighed. Det er bleven sagt om ham, at hans Dom over den nordslesvigske Bonde var ubillig (Sønderj. Aarb. 1895, S. 131), og jeg tør ikke modsige dette, da jeg langt fra kender alle hans Ytringer; men det maa dog tilføjes, at han aldrig opgav sin Tro paa denne Bondestand, og det, synes mig, virker i højeste Grad forsonende. I Brevet til Schouw ^{15/7} 46 (Nr. 15) skriver han de haarde Ord, at »i Grunden have Nordslesvigerne intet Begreb om, og, naar et Par undtages, heller ingen Følelse af dansk Nationalitet«. Ved et første Øjekast kan dette tage sig ud som ren og skær Ubillighed; men man maa huske paa, hvad Flor forstod ved Nationalitet, og hvad Nordslesvigerne vare dengang.

For Flor var »Nationalitet« et Aandsindhold, en Sum af Livsværdier, en Indleven i Folkets Dannelse, men for en saadan Opfattelse var Hovedmassen af Nordslesvigerne dengang endnu ikke nationale. De vare etnografisk danske i samme Forstand, som Bladet er grønt og Himlen blaa, og de vare politisk danske i Modsætning til Hjemmetyskerne, om man vil, paa ret overfladisk Vis Protestdanskere. Nationalbevægelsen havde endnu langt fra naaet at omdanne dem fra Almue til Folk, og det var netop paa dette Punkt, at Kampen stod mellem dem og Flor.

Det hele ligger jo ikke saa overordentlig langt tilbage. De lidt ældre af os Nordslesvigere have jo kendt, levet

sammen med, ja ere blevne opdragne af de Mænd og Kvinder, som Flor omtaler og bedømmer. Vore brave Fædre vare gode danske Mænd; men de kendte kun een Idealitet, som det var Pligt at ofre sig for, og det var den religiøse. De oversaa kun altfor meget det humant folkelige, og først senere Tiders tunge Tilskikkelser og et Liv i Udlændighed og Nød har opdraget dem til ogsaa at give dette Plads i deres Liv. — Det er derfor egentlig ganske ørkesløst at strides om, hvem der havde Ret; thi Nordslesvigerne selv have givet Flor Ret i alle Maader. Da Adskillelsen indtraf, da saa meget visnede i de trange Vinterdage 1864 og i Aarene derefter, hævede Flors »frie og poetiske Danskhed« sig forynget op over Trængslerne og ildnede Folket ikke alene til Modstand imod Fremmedherredømmet, men ogsaa til en sand og kraftig Selvfornyelse i national-human Retning.

Breve.

1. *Flor til P. C. Koch.*

⁵/₁ 1844.

Det forstaar sig af sig selv, at jeg ønsker af Foreningen at vælges til Direktør for Højskolen, da jeg anser min Virksomhed som saadan for aldeles nødvendig, hvis det skal blive muligt for Anstalten at arbejde sig gennem alle de baade nøgne og blinde Skær, som i Mængde true den. . . . Højskolen er og bliver min Hovedplan; thi hvor ofte det end synes, at snart det ene, snart det andet kunde medføre vor Sags Frelse og Sejr, saa er dog alting: Kongens Sindelag og

Løfter, Nationens Begejstring, de liberales Bistand intet andet end Vindpust, og Nordslesvigernes Selvtændighed det allereneste, der kan frelse, og den kan atter kun fødes til Verden ved en Anstalt som Højskolen eller sligt, som kan meddele aandelig Lys og Varme.

2. *Flor til P. C. Koch.*

12/8 1844.

. . . . L. Skaus Hjerteudgydelse til Dem er ganske rigtig, og jeg har ikke een men mange Gange tænkt paa alle de mange Ting, som endnu ere at foretage, før vi den 1. November kunne komme til at begynde. Jeg indser tilfulde, at den største Vanskelighed bestaar i at faa de første Disciple; thi dels har Bonden naturlig Lyst til »at se, hvordan det gaar,« dels ville vore Fjender jo foruden alle de andre Trusler, Raad og Forsigtighedsregler især benytte sig af denne Hang hos Bonden for at forhindre, at Højskolen kan komme til at begynde. Selv de Bønder, som have den største Tillid til Direktionens Medlemmer og navnlig til mig, hvad denne Højskole angaar, kunne dog meget let forsnakkes til at lure af det første Halvaar for at se, hvad denne ny Indretning vil blive til. Derfor maa der mundtlig Tale til, og til denne behøves atter Penge ligesom til Skoleborde, Bænke, Sengesteder, Brændsel osv. Jeg har derfor besluttet om en 8—14 Dage at tage til København for at faa Hul paa Clausens Grunker; thi jeg er ganske overbevist om, at hvis jeg ikke personlig kommer derover, faa vi ikke mindste Gavn af alle de Penge, som den slesvigske Hjælpeforening puger sammen, da Clausen dog bestandig lurar paa gennem dette Middel at naa sit Maal: Latinskole osv. Jeg har

iføvrigt ingen Frygt, at der nok skal komme *nogle* Disciple, i det mindste fra den nærmeste Egn; men Sagen er at faa nogle flinke og opvakte Knægte. . . .

3. *Flor til Joach. Fr. Schouw.*

28/10 1844.

Fra Forstanderen ved Rødding Højskole modtog jeg iforgaars et Brev fuldt af Fortvivelse over Direktionens Uvirksomhed og den store Mangel af al Forberedelse til at faa Anstalten, som skal aabnes den 1. November, i Gang. Sagen er i Virkeligheden ikke saa farlig, som den ser ud, og da Penge er et probat Middel imod slige Vanskeligheder, saa beder jeg som Direktionens Formand den højstærede Comite om en Gave af 200 Rdl. til øjeblikkelig at sendes Hr. Wegener til Disposition.

Ærbødigst

Flor.

4. *Fra Schouw til Comiteen for dansk Undervisnings Fremme i Slesvig.*

24/10 1844.

I Anledning af indesluttede Skrivelse fra Prof. Flor har Etatsraad Hvidt og jeg i Henhold til den givne Bemyndigelse og paa Grund af Vigtigheden af, at Højskolen paa den bestemte Dag (1. Novbr.) anstændigen kan aabnes (der skal saaledes mangle Kakkellovne i Læsesalen), medgivet Laur. Skau 200 Rdl. til Forstander Wegener for efter hans Skøn at anvendes i saadant Øjemed. Vi haabe at vore Colleger bifalde dette Skridt,

og bede Grosserer Meinert om af »Fondet til dansk Undervisnings Fremme« at udbetale den nævnte Sum til mig, der har udlagt Pengene.

5. *Fra J. Wegener til Schouw.*

Rødding, den 21. November 1844.

For lang Tid siden burde jeg have sendt Hr. Professorens en Kvittering for de 300 Rdl. S., som jeg i Slutningen af Oktbr. modtog ved Laur.'Skau; men fordi jeg haabede ogsaa at kunne, med Taksigelse for Penge, sige nogle faa Ord om Stiftelsen, har jeg udsat at skrive til nu. Udenat Comiteen havde tilsendt mig disse Penge, kunde Skolen slet ikke have begyndt, thi da jeg kom herud og troede alt i nogenlunde Orden, var alt i den største Uorden, og der var ej Tegn til, at en Skole om nogle Dage skulde begynde. Der var kun anmeldt tre Elever, og der var ej saa meget som en Bænk. Bønderne vare mismodige og forsagte. Patentet¹ havde betaget dem ethvert Haab. L. Skau ejer intet og har sat paa den slesvigske Sag mere, end han kan taale; Hans Nissen er altid den sidste Trøst, men han maa altid give og handle, naar ingen anden vil, og han var netop ogsaa i den Tid i Pengetrang. Comiteens Hjælp kunde derfor ej komme paa et mere nødvendigt Sted. Jeg haaber ved disse Penge at kunne afhjælpe den første Fornødenhed og faa alt sat i Gang, og jeg skal gøre Comiteen Regnskab for hver Skilling. Jeg venter, at Direktionen snart vil underkaste hele Stiftelsens Finans-Status en alvorlig Undersøgelse og foretage en Forandring i flere Dele; thi den ved næppe, hvorledes den sidder i det, og dersom der ej bliver sørget

¹ Hermed sigtes til Sprogpatentet af 29. Marts 1844.

for en eller anden Udvej til at skaffe Penge, saa vil det hele gaa istaa af Mangel paa de stakkels faa Skilling, som absolut udfordres. Direktionen har givet mig maaske større Magt, end jeg kan ønske; men jeg selv ejer intet; havde jeg noget, har jeg ingen kærere Lyst end at opofre det paa Stiftelsen. Mange Udgifter staa for Haanden, som maa gøres, men jeg tør ej udgive strax hver Skilling, Comiteen sendte mig; og hver Gang, jeg udgiver noget, vender jeg det flere Gange i Haanden. Jeg tillader mig derfor at spørge, om jeg i den yderste Nød maa henvende mig til Comiteen og af denne igen kan erholde en liden Understøttelse? Paa den slesvigske Forenings Bidrag tør jeg ej stole; endnu har man ej hos dens Medlemmer indkasseret det mindste. Efter en simpel Calcul, som jeg har gjort for mig selv, og som ikke er meget lystelig, vil Stiftelsen til 11. Decbr. have en Gæld af 6 à 700 Rdl.; Lønningerne ville for 1ste Halvaar ogsaa beløbe sig til 6 à 700 Rdl. Hvor Direktionen skal tage mere end de 300 Rdl. fra, som Comiteen giver, ser jeg ikke; skønt dette i visse Maader ej vedkommer mig, saa vedkommer det mig dog paa en anden Maade mere end de fleste andre; thi gaar det galt, saa faar jeg ene Ansvar et og Skammen.

Med Hensyn til Skolen selv gaar det bedre, end jeg havde ventet. Her er 20 Elever, og vi vente efterhaanden flere. Schleswigholsteinerne gøre det Utrolige for at hindre, at Nogen sender deres Sønner i Skolen; men Trangen til en saadan Skole er stor, og de unge selv have en saa stor Lyst og Begærighed efter den, at jeg nu ej maa tvivle om, at den jo nok vil faa en saa stor Frequent, som man kan ønske sig. Men Bønderne holde ligesaa lidet her som andensteds af at gøre nogen betydelig Bekostning paa deres Børn; og naar en

simpel Bonde har flere Børn, saa er 150 Rdl. ingen ubetydelig Capital aarlig at ofre paa et Barn, og saa meget vil det omtrent koste, naar man regner Logiet her, saa og at Bonden i Steden for sin Søn, som ingen Løn faar, maa holde en Karl. Skolens negative Virksomhed er imidlertid i Førstningen det vigtigste, nemlig: den vil forhindre, at de store Bønder sender deres Sønner »i det tyske«, som de sige, for at oplæres; det er navnlig dette, som anretter den største Ulykke i Slesvig, og fradrager os, selv blandt Bondestanden, de bedste Kræfter og giver os de farligste Modstandere. Selv nu have de fleste rige Bønder og Sognefogder, der ere schleswigholsteinsk-sindede været i »det tyske« for dog at lære en Smule og kunne være saa fornemme, at de ej prostituere sig blandt »de fornemme«. Jeg har her nogle, som ere tagne tilbage fra »det tyske« og satte her paa Skolen; de ere forresten i alle Maader de ringeste. Hele Fortyskningssystemet her er methodisk indrettet fra Roden af til Toppen, og det er et Mirakel, at det ej har udrettet langt mere, end det har. Jeg har endnu kun kunnet undersøge en liden Del, men saa meget har jeg dog erfaret, at *endnu* er dansk Sprog og Sind herskende flere Mile ned i Angel. Men paa den anden Side er jeg ogsaa overbevist om, at tages der ej snart kraftige Forholdsregler — hvortil man jo rigtignok intet Spor ser — især med Hensyn til Administrationen, saa vil der ej hengaa mange Aar, førend hele Slesvig er tysk med Undtagelse af Haderslev Vesteramt; ogsaa staar Sagerne saaledes, at naar Bonden endnu en liden Tid mærker, at Kongen og Regeringen ikke tager sig af ham, og han skal være tysk, som han siger og tror, saa sender han ikke sin Søn her i Skolen. Flere har sagt mig: »Hvad kan det

hjælpe! Vi skulle dog være tyske alligevel, vi kunne ikke modstaa baade Tyskerne og Kongen.«

Gaar det Ussingske Forslag¹ igennem og iværksættes af Regeringen, øjner jeg ingen Redning, thi dermed vil Slesvig blive nøjere endnu knyttet til Holsteen og dermed tabt. Bønderne frygte det ogsaa meget og se deri, lige saa fuldt som de klartseende, en stor Ulykke. Det nyholstenske Parti, som det sidste Aar er vokset meget, og hvormed det danske Parti her for ganske nylig har sluttet Forbund, er derover og med fuldkommen Ret blevet saa opbragt, at det ganske har kastet sig i Hænderne paa Schl.-Holsteinerne. Selv Olshausen vakler og har ladet sig overtale til at optage schl.-holst. Artikler og underskrive en Petition af samme Art, og han er maaske dog den ærligste, ligesom han er den kloge af hele det nyholstenske Parti. Det vil ikke høre os danske, som sige, at vi ere lige saa meget imod Forslaget, og det beraaber sig stedse paa, at alle liberale i Roskilde Stændersal have stemt for Forslaget. Dette er den første umiddelbare skadelige Følge af dette nye Produkt til at gøre den slesvigske Sag endnu farligere og mere indviklet end forhen. For Schl.-Holsteinerne kommer dette Forslag meget belejligt; de ønske Intet hellere. Nu kunne de med god Grund agitere og raabe paa Propagandaen, og de gøre det ogsaa stærkere end nogensinde forhen.

¹ Den 22. Oktober 1844 stillede Algreen Ussing i Roskilde Stændersal Forslag om, at Stænderne skulde indgaa med en Petition til Kongen, i hvilken han anmodedes om paa højtidelig Maade at erklære, at hele det danske Monarki, de tre Hertugdømmer indbefattede, gik i udelelig Arv efter Kongelovens Arvefølge. Forsamlingen vedtog senere med 59 Stemmer mod 2 en saadan Henkendelse, og denne vakte et uhyre Røre i den tyske Lejr.

Bønderne ville have Laur. Skau igen til København for at fortælle Kongen, hvorledes Embedsmændene nu handle imod dem, fordi de anklagede nogle af dem for Kongen, og at de ej kunne sige Kongen Sandheden, naar de bagefter skulle tiltales og straffes af Embedsmændene. Hvo der ej lever her, gør sig intet Begreb om Lovløsheden og Undertrykkelsen.

Med dybeste Højagtelse

ærb.

J. Wegener.

6. *Fra Flor til Schouw.*

Moltrup Præstegaard, ²⁶/₁₁ 1844.

Højstærede Ven! Tiden tillader mig kun at sende Dem et Par Linier, men Overbringeren, Laurids Skau, kan mundtlig berette og forhandle med Dem. Højskolens Begyndelse er meget god. Af de 20 (om nogle Dage 21) Disciple er en Trediedel Kødhover, Resten flinke. Wegener er, saavidt jeg kan skønne, en Skat for Højskolen; kun at hans Helbred desværre er svagt. Müller¹ er meget god og honnet og ganske brugelig. Jeg vedlægger en Liste over Disciplene, som vil interessere Dem, naar De tager Landkortet til Hjælp.² Om Laur.

¹ Cand. theol. C. F. Müller, 2den Lærer ved Skolen, født Foel Præstegaard 1818, død som Præst i Sønder Lygum 1857.

² Liste over Eleverne ved Rødding Højskole 1844—45:

N. Staal, 17 Aar gl., Søn af Møller Staal, Thyrstrup.

P. Skau, 19¹/₂ Aar, Gaardmandssøn fra Sommersted.

P. M. Sørensen, 18 Aar, Gaardmandssøn fra Moltrup.

Fr. Møller, 17 Aar, Indsiddersøn fra Skodborg.

H. P. Bramsengaard, 19 Aar, Gaardmandssøn fra Vilstrup.

J. J. Møller, 18 Aar, Gaardmandssøn fra Rødding.

N. Windfeldt, 18 Aar, Gaardmandssøn fra Fardrup.

Skaus Valgbarhed har jeg talt med hans Fader, som er Sognefoged, en særdeles forstandig, men ogsaa overmaade stiv og ubøjelig Mand. Han betragter sin Søns moralske, huslige og borgerlige Stilling med stor Frygt, og kun med megen Vanskelighed er det lykkets mig at faa hans Samtykke til at ville staa os bi at faa Sønnen valgbar og kun paa de Vilkaar, at han i det mindste i pecuniær Henseende ikke ved dette Skridt skal udsættes for noget som helst Tab. Jeg har paa en Maade forsikret ham om, at Komiteen hertil var villig, da alle indsaa Vigtigheden af, at L. Skau kunde komme i Stænderne.¹ L. Skau har lovet mig at sætte al Stoltthed og Smaalighed til Side og ganske aabent forklare

S. A. Smidt, 19 Aar, Søn af Tingmand Smidt, Haderslev.

P. Arnkiel, 16 Aar, Degnesøn, Thyrstrup.

B. Refslund, 16 Aar, Gaardmandssøn, Agerskov.

H. J. Bergholdt, 24 Aar, Gaardmandssøn, Arrild.

A. Lorentzen, 20 Aar, Søn af P. H. Lorenzen, Haderslev.

P. Raun, 27 Aar, Teglbrænder, Hammelev.

C. E. Ravn, 17 Aar, Gaardmandssøn fra Øsby.

Th. Windfeldt, 18 Aar, do. fra Fardrup.

J. Boisen, 17 Aar, do. fra Skrave.

C. Lund, 16 Aar, do. fra Skrave.

N. Nissen, 17 Aar, do. fra Øsby.

S. Lund, 15 Aar, do. fra Rødding.

J. P. Appel, 21 Aar, do. fra Aggerskov.

M. N. Møller, 25 Aar, Snedker fra Hjerting.

M. Gundersen, 22 Aar, Gaardmandsøn fra Lintrup.

¹ L. Skau ejede en mindre Gaard i Sommersted, der ikke var stor nok til at give ham Valgbarhed til Stænderne. Ved Komiteens Hjælp købte han derfor en større Gaard i Houst i Vilstrup Sogn i April 1845 og blev valgbar; men da han ved Stændervalget den 27de Jan. 1847 endnu ikke var 30 Aar og ikke havde været Ejer af Gaarden i fulde 2 Aar, naaede han ikke at blive Stændemand før efter Krigen 1848—50.

Dem, hvorledes dette lader sig gøre. Sagen vil blive en Affaire af ca. 1000 Rdl.; thi hans Gaard mangler 600 Thlr. C. i »Taxation«.....

Deres oprigtig hengivne
Flor.

7. *Fra J. Wegener til Schouw.*

Rødning, den 19de December 1844.

Af medfølgende Oversigt over Højskolens finansielle Stilling, som jeg sender Komiteen, vil Hr. Professoren se, at dersom ej Assessor Kiær skal tage sin Gaard igen, Højskolen gaa overstyr og 7000 Rdl. være spildte, saa trænges her til betydelige Tilskud. At Gaarden er købt for dyrt er vist, men det er nu gjort; at den i Halvaaret har været for dyrt administreret, er ogsaa vist; men det staar ej heller til at ændre. Det er en stor Gene, at Direktionens Medlemmer, disse fortræffelige Mænd, bo langt borte og have for mange Ting i Hovedet til ogsaa at kunne have Tilsyn med Gaarden her; indtil for en fire Uger siden, da man omsider efter Flors udtrykkelige Forlangende, overdrog mig hele Bestyrelsen, troede de endogsaa, at den kunde svare gode Renter. Efter at Direktionen omsider er bleven overbevist om det modsatte, saa er i Ængstelighed over at komme rigtig paa det rene med, hvorledes man sidder i det, Tiden halet ud, og den almindelige Indbydelse til at bidrage til Skolen, som skulde stilles til Slesvigerne, er ej endnu sat i Værk; men falder det hele sammen, saa faar jeg Skammen og Skaden, og den moralske Virkning vil være uberegnelig. Jeg har derfor troet at burde tilstille Komiteen en saadan Oversigt.

Men hermed er det ingenlunde min Mening, at Komiteen straks af sig selv skal komme Højskolen til Hjælp eller tilbyde flere Penge; ihvorvel jeg maa takke for det i sidste Brev gjorde gode Løfte; jeg tror meget mere det modsatte, at vi her bør sættes i den allerstørste Knibe, førend der ydes Hjælp; thi det er altfor farligt endnu at vedblive at lade Slesvigerne slet ingen Penge give til Skolen, som om denne ej vedkom dem. Derimod ønsker jeg blot, at Komiteen vilde forsikre mig om, at man ej vil lade Skolen falde, men opretholde den ogsaa da, naar det har vist sig, at Hjælp her fra Slesvigerne selv er ej til at vente; thi det er den eneste Betingelse, under hvilken jeg kan holde mit Mod oprejst og arbejde trøstigt frem paa alle Veje i vore betrængte og utrolige Forhold og Omstændigheder. Her er saa mange Ting i Slesvig, hvortil der bør bruges Penge, som ej kunne tages hos Slesvigerne, at de selv bør opmuntres til at give lidt til denne Anstalt, som de ene nyde godt af. Med Penge kan man her udrette *alt*, uden Penge *intet*; jeg tror ej det var umuligt at gøre hele Slesvig dansk med nogle Millioner.

Eleverne staa meget under, hvad jeg havde ventet mig, og Undervisningen kan ej stemmes meget højere end i en god Borgerskole, skønt alt maa tages paa en anden Maade. De begynde at skrive og udtrykke deres Tanker ret godt, men positive Kundskaber holde de ej af at bryde Hovedet med. At lægge Estrups Verdenshistorie til Grund var et Misgreb af mig; den er dem for lærd og vidtløftig. De, der have været i »det tyske« eller som det hedder »ere tysk lærte«, vedblive at være de allerringeste, og mærkeligt er det, at de ogsaa ere de daarligste i Tysk. Gymnastik og Sang elske de især; naar det hedder »til Hugning!« saa er alt Liv og Glæde,

og de synge »Sødt i Liv og sødt i Død, sødt i Eftermælet«, »Friskt Mod i Gossar blaa!« »Da skal det frie, mægtige Norden« osv. — med en Lyst og Begejstring, saa selv en Schleswigholsteiner maatte blive henrykt. Skolen ligger rigtignok noget uheldigt for Befolkningens hele Masse og det alm. Samkvem. (Jeg har dog tænkt paa, noget efter Nytaar at ville holde nogle offentlige Foredrag Løverdag Efterm. over Slesvigs Historie, statsretlige og privatretlige Forhold for at se, om der vil komme nogen. Jeg havde bestemt at holde en Nytaarsforelæsning over O'Connel, men forsigtige og kloge Venner mene slet ikke, at det gaar an.) (Anm. paa Foden. Jeg opgiver dog dette, da Flor ifølge Brev fra ham, jeg nys fik, ikke mener, at man skal vove det, skønt det er efter Planen for ældre Tilhørere).

Vi have vundet Provsten, og det er en stor Fordel, saa at Amtmanden¹ nu ej kan røre os. Han har allerede forsøgt at blande sig i Skolesagerne, men Provsten afviste ham med, at disse ej vedkom dem, »og eftersom han erfarede, var Skolen især anlagt for at styrke og bevare Nationaliteten og Danskheden, og dette ansaa han, ligesom vist Hr. Conferensraaden, for højlig nyttigt og nødvendigt.« Saa fra denne Side ere vi for Tiden sikre.

Hvad der gør Bondeungdommen her i Tørningelehn mindre oplyst end i Østeramtet er, at den nu confirmeres i sit 14. Aar og ej i sit 16. Aar, som er Tilfældet Øster og Sønden herfor, og ogsaa var det her til for nogle Aar siden, da i denne Sag uheldigvis dansk Cancelli sejrede over det slesv. holstenske, idet Confirmationen fra da af hører til Kirkesager, og altsaa under danske Cancelli, men Skolen under det tyske. Det er

¹ Provst Matzen i Hygum og Amtmand Johannsen i Haderslev

i det hele mærkeligt, og jeg haaber engang ved mange Aktstykker at kunne bevise det: saasnaart det kommer an paa at undergrave Nationaliteten, at fortrædige Embedsmænd osv., saa ere begge Cancellierne enige, og det danske da det tyske underdanig. Opstaar der derimod Strid mellem dem om deres forskellige kollegiale Myndighed over »de undergivne«, saa sejrer almindelig dansk Cancelli, og næsten altid paa Humanitetens, Oplysningens og det aandelige Livs Bekostning. Derfor vilde ogsaa alle Tørninglehns danskfødte Præster til for kort Tid siden, da den nationale Aand begyndte at vise sig, meget hellere staa under og føre alting under det tyske Cancelli end under det danske, hvis Juristeri og Inhumanitet de klagede over. Dette, har jeg bemærket, kan forklare mange Særsyn her.

Hvad der videre skader Skolen, er det over en stor Del især i Vesteregnet af det danske Slesvig udbredte religiøse Pietisteri. Disse Folk kalde Skolen en ukristelig Anstalt, der opmuntrer til Strid og Modstand i Steden for til Fromhed, Eftergivenhed og christelig Ydmyghed, enkelte Præster samstemme heri, fordi her ej læres Religion. Denne Højskolens Ugudelighed er ogsaa omtalt i de sles.-holst. Blade i enkelte skinhellige Artikler, hvis Forfattere ere rimeligvis Rehhoff eller Lorenzen i Adelby. Dette Hellighedsvæsen, hvorover allerede Aagaard klager i sin Beskrivelse, og som ofte er forbunden med de afskyeligste Laster, er især i senere Tider troligen bleven nærret ved Regeringens Foranstaltning ikkun at kalde derhen sande troende Præster. Dette Væsen er i meget forskelligt fra det fynsk-langelandske. Jeg tror, Grunden hertil ogsaa maa søges i Nationalitetens Underkuelse, den Hjærteløshed, hvormed Folket behandles, den Mangel af enhver Godhed fra de regerendes og Øvrighedens Side.

Grundondet i Slesvig ligger i »at det kun betragtes og behandles som et erobret Land, som et Land, man har fratabet Vaabnene, og holder besat med en Trup væbnede Soldater og Officerer, hvilke fremmede kun søge at udsuge og berige sig i Landet. Dette avler hos Folkene lignende Karakter: Mistænksomhed, Hjerteløshed og Pengegerrighed. Men naar Hjertet gaar bort, gaar Nationaliteten med, og nu maa dog noget sættes i Steden for, og dette er religiøs Skinhellighed og Indifferentisme i alt undtagen i Penge, samt en endnu større end i Danmark herskende Forfængelighed og Frygt for Folkemeninger og Domme. Det sidste er det herskende Træk i Flensborg, Angelen og Herrederne vest derfor. Derfor er der heller intet Blad, der har større Indflydelse og indgyder mere Frygt i Flensborg end Korsaren.

Hvad der ogsaa skader den slesvigske Ungdom og Højskolen, er den, især paa det kongelige Arvefæstegods, der forresten i alt er lige saa godt som Selvejendommen, gældende Arvelov. Ældste Søn arver Jorderne; han bliver da en stor Mand, der intet behøver at lære, men kun at drive og drikke. Drukkenskab og Svir i de utallige Kroer er langt mere udbredt her end i Provinsen Danmark. Men med alt dette er der en fortrinlig Aand i Ungdommen her, og stor Udholdenhed og Sejghed, ja Haardhed i Folkestammen. Men uden den kraftigste Understøttelse fra Danmark, især med Penge og ved personlig Samtalen og Opmuntring, vil den dog bukke under. Kongen tror Bondestanden ej mere paa. Den ler En lige op i Øjnene, naar man henviser til Kongen. Jeg maa dog ærlig tilstaa, at Kongen her paa sine Rejser ofte viste sig dansk. Han vilde tilsidst slet ikke mere høre Tak for Patentet af 29. Marts af Bønderne, og spurgte dem engang: »om

de ogsaa vidste, hvorfor de takkede!« hvorpaa de da alle gabede. Forrige Aar examinerede han endogsaa selv i Dansk i Tønder Seminarium og ytrede det stærkeste Mishag over Forsømmeligheden heri; derfor begynder jeg igen at tro, ifølge mange Meddelelser om ham alle Vegne fra, at det er mere Svaghed end Mangel paa god Vilje. Ogsaa har Kongen vist haft fat paa Johannsen, thi siden Efteraarets Begyndelse er hans ydre Fremtræden altid Dansk. Aldeles uden nogen Anledning fortalte han til almindelig Forundring for kort Tid siden nogle af de nordre Sognes Bønder i en pæn Tale, »at han og de vare gode danske Slesvigere, og at det ogsaa var Hans Majs. Villie, at de altid skulde blive det.«

Schlesv.-Holsteinerne have iøvrigt aldrig været saa modige og dumdristige som nu. Deres Blade prædike næsten ligefrem Oprør. Nu læres der »er det Tid til at handle.« De danske udskældes med alle optænkelige Navne; Læredrengene i Haderslev, Tønder, Aabenraa, der ej kunne et tysk Ord, raabe »auf das deutsche Schwerdt«; til Nytaar bereder man sig med Liedertaflen, det schl.-holst. Vaaben osv. til en »grozartige Volksbewegung« og paa »Tod und Verderben der Propagandisten«. Hertugen har opholdt sig længe paa Graasten, og derhen strømme alle Venner til ham; paa Als mener man, at han bereder sig til Noget, men han er ej saa dum. Preetseren og Hertugen ere nu igen Venner. Sprogreskriptet af 14. Maj 1840 eksisterer jo ej mere, og Tysk er derfor ogsaa igen i Gang overalt. I forrige Uge svarede Herredsfoged Bruhn en Bonde: »Hold Mund!« da han forlangte paa Gram, at Advokaten skulde tale Dansk. Ridefogden i Nørre-Rangstrup Herred forkyndte Bønderne, »at han ej bryder sig om Lov og Anordninger,

men gjorde, hvad han fandt for godt.« Amtsforvalter Krogh fortæller i Haderslev ganske offentlig, »hvorledes han min Salighed nok skal lære de opsætsige danske Præstehunde tysk.« Saadant hører til Dagens Orden. Men saa frygtssomme ere Folk her, at jeg ej engang med Penge kan faa dem til at give mig en skriftlig Tilstaaelse for, at de have hørt saadanne Ord. Men Regeringen ser jo daglig i Proklamaer osv., at Embedsmændene skrive tysk; og dog fik de med alt det øvrige Kongen indbildt her, at Reskriptet i alt efterlevedes. — Amtsanklagesagen har Regeringen i Slesvig afgjort saaledes, at en af Amtet udnævnt Ridefoged og nogle Sognefogder under hans Præsidium skulle revidere det; Amtmanden bliver saaledes sin egen Revisor paa en Maade. Der er givet et Udkast til et Reglement for Sognefattigkommissionen, hvori bestemmes, »at naar Ridefogden (der som bekendt kan være en ustuderet og ganske raa Person) finder for godt at møde i Sognekommissionerne, saa har han Forsædet og afgørende Stemme.« Jeg har opmuntret flere gejstlige, at de enstemmig skulde sætte sig imod et saadant Uhyre af en Communalordning; men flere af dem finde, at det er »verdslige« Sager, som maa være dem ligegyldige! ja, jeg kan ej engang faa en Afskrift af dette Udkast. De Aktstykker ang. Resolutionen af 16. Jan. og 26. Okt., som Hr. Prof. vil have læst i Fædrelandet, fik jeg kun Lov til at bruge efter mange og store Betænkeligheder. Ofte bekendtgøres kong. Resolutioner ej engang eller først efter lang Tids Forløb; saaledes forkyndtes den Resolution, hvorefter Bispens afgørende fik Skolevisitationet i det Tørninglehnske, først halvandet Aar efter at den udkom, i Anledning af en Strid. Dersom jeg havde et skriftligt Bevis, kunde jeg endelig lægge for Dagen et

af Kroghs mange Snyderier; men det kan ej faas engang for en Pris af 16 Rdl. Dette maa nu ej forundre. Alt her er tilkøbs; »her ligger et Land« osv. kan siges i mere end een Betydning. At bestikke og bestikkes anser selv den helligste Vesterbo for en ganske ærlig Sag; ja, saa indgroet er denne Demoralisation, at man selv her paa Højskolen, hvor der ej er mindste Grund dertil, har forsøgt ganske fint mig, qua Forstander og Lærer, og endogsaa har lagt to Tolvskillinger paa Bordet for Müller, min Collega! Det gør Vanen.....

En Præst, Koch i Skærbæk, en Præstesøn fra Falster og kaldet ved Krogh, skal være Vesteregnens snedigste Schleswigholsteiner; Provsten har sagt mig, at han har samlet Underskrifter til Tidemands Bank; jeg kender ham ikke.

Som jeg hører af L. Skau, bliver P. H. Lorenzen nok dog nu reddet. Jeg har længe gaaet i Skræk for denne Sag; thi skulde han være overgivet til Schleswigholsteinerne, saa vilde Virkningen heraf være uberegnelig. L. har sine Fejl, men her er ingen Mand i hele Slesvig, der kan udfylde hans Plads og træde frem som han. Han er stærkest i Fortvivlelsen; han er ej bange for noget Skridt og nogen Konsekvens; han er den fuldendteste demokratiske Karakter, og *han fordrer intet for sig selv*; han er ikke utaknemmelig; men han har de underligste Begreber om Mennesker og Forhold, og jeg kender ingen, der mere og uklogere overser disse for Sagens Realitet. Han er mindst af alt Købmand; han véd ej, hvad Penge er, og han har, lige siden hans politiske Liv begyndte, ej tænkt en halv Time rigtig paa sine Handelsaffærer. Hans Legeme som hans Sjæl er i en evig Bevægelse, og han kan ej fatte den Tanke, at de danske skulle lade ham og hans Familie gaa

Armod i Møde for nogle tusinde Dalers Skyld. Det er ej blot det danske og slesvigske politiske Liv, han gaar op i, men det franske, engelske og spanske beskæftiger ham lige saa stærkt. Handelen styrer en Commis og en Søn. Den eneste, som kan lede ham, er Koch, og han har ikke nogen fordelagtig Magt over ham. Jeg tror ej, nogen véd, hvorledes L. sidder i det, mindst véd han det selv. Og det er derfor, jeg — dog ganske hemmelig — vil give Hr. Prof. det Raad, at, for endelig engang at være sikker fra den Kant og faa Sagen paa det rene, man tilbyder ham at ordne hans Sager, mod at han tillader, at man sender en Mand over fra København — der afgør det hele. Han opgiver Handelen til Maj, og han kan leve tarvelig af sin Gaard og den lille engelske Benhandel.

Koch er i den senere Tid begyndt at gaa paa en ny Bane med sit »Dannevirke«, som jeg ubetinget anser for den allerfarligste; det Ussingske Forslags Realisation vil føre Slesvigs Undergang med sig. Han har forkastet Flor og Paulsen, som han skylder alt, og vil nu gaa ene, støttet ved Manicus. Jeg er imidlertid overbevist om, at Koch endnu mener det ærligt med den danske Sag, skønt han uden at sige et Ord til nogen pludselig sadlede om. Det værste er, at han snart vil drage Lorenzen med sig, der derpaa vil rase uden at kunne styres. Nogle Breve, jeg skrev til Lorenzen dels for at trøste ham og hans Kone, dels at bede ham ej lade sig vildlede af Koch, har han været saa uforsigtig at vise Koch; dog indeholdt de intet Ondt om K. men (end)ogsaa varme Følelser for ham. Herover er K. bleven meget vred,¹ og til det meget Sure, jeg her allerede har

¹ Uenigheden er altsaa vel opstaaet om det Ussingske Andragende. Rosendal, der formodentlig kender Sagen fra Breve til

gennemgaaet, hører ogsaa dette, at Koch for en Dags Tid siden har udfordret mig paa Kugler. Dette Kuriosum viser, at han maa være bleven noget tysk. Koch og Laurids Skau have nu aldrig været Venner. Hans Nissen gør ej andet, end hvad Skau vil; men han er Bondestandens Lorenzen paa en Maade; naar han faar en Villie, saa skal den igennem, det gaa, hvordan det vil; han er nu ogsaa meget vred paa Koch for hans forandrede Anskuelse og truer med i Bondestanden at ødelægge hans Dannevirke, dersom han ej vil være ærlig. Her er nu en ogsaa ganske konfidentiel Skildring af vort lille, svage Partis indre Liv, og den er ej meget opbyggelig. Bliver jeg nu uens med Direktionen til, saa er det nok et Brud. Dog — alt jevner sig vel; men det slapper og piner dog, saa længe det varer. Landhusholdningsselskabet har sendt en udmærket Samling Bøger til Højskolen. Men førend det vil gaa ind paa mit Andragende om at lønne en landbrugskyndig som Lærer ved Skolen, forlanger det fuldstændig Oplysning om alle Forhold, Skolens Plan og Hensigt osv. Jeg kan ej vide, om det betyder noget godt.

Jeg har to Gange af Hr. Hasselberg¹ udbedt mig Oplysninger om Deres fortjente Selskabs Agenter her, men ingen faaet; jeg ønsker disse meget; thi jeg hører kun lidt til disse Bøger og slet intet til Selskabets dog saa store og omhyggelige Virksomhed; derfor har jeg Mistanke om, at nogle Agenter ere upaalidelige Folk, ja

Flor, siger, at Wegener i Slutningen af 1844 kom i en heftig Strid med P. C. Koch, hvem han beskyldte for Slesvigholstenisme, en Strid, der vel blev bilagt igen i Januar 1845, men som utvivlsomt, saa længe den stod paa, angreb Wegener stærkt. — Bidrag til Røding Højskoles Historie, S. 39.

¹ Forretningsfører i Foreningen til Udbredelse af dansk Læsning i Slesvig.

endogsaa Fjender. Saaledes blev mig berettet for nogle Dage siden af en bekendt, at en Præst i Tønder Amt med stor Skadefryd havde fortalt ham, hvorledes han havde Selskabets Bøger i sikker Forvaring »oben am Boden«, hvor de nok skulde blive liggende og forraadne. I et andet Sogn, hvor Kirke- og Skolesproget endogsaa er dansk, ytrede Præsten i Anledning af nogle dertil ankomne danske Bøger: Auch nach unsern unschuldigen Bewohnern strecken die gottlosen Propagandisten ihren blutigen Krallen.

Det er underligt for en for sit Fædreland og Folk følende Mand at leve i disse Forhold; man bliver ligesom opløst; man tvivler næsten til sidst selv om de samme Regler og Love for alle menneskelige og guddommelige Ting gælde ogsaa virkelig her som andesteds. Men det sørgelige er, at man maa blive mere og mere overbevist om, at enhver nok saa kraftig Virken for Folkets Side er utilstrækkelig og frugtesløs, dersom man ej kan tvinge Regeringen til at gøre gennemgribende Foranstaltninger. Slesvig maa vindes i Danmark.

Med Højagtelse

ærbødigst

Johan Wegener.

I en Efterskrift til dette Brev meddeler han, at han har faaet Tilbud om Præstekald paa Lolland. Han skriver: »Jeg er for bevæget til endnu at kunne bestemme mig; jeg forlader kun nødig denne vel møjsommelige og for mit Gemyt saa ofte pinefulde Stilling, men dog tillige vigtige og maaske i Eftertiden lønfulde.« — Det var Greo Frijs-Juellinge, der tilbød ham Halsted og Awnede Sogne kald; han tog imod Tilbudet og forlod Højskolen i Foraaret 1845.

8. *Flor til Wegener.*Kiel, ²¹/₁₂ 1844.

Kære Ven! Lad det være et godt Omen, at jeg just skriver paa den korteste, altsaa paa den mørkeste Dag i Aaret; thi saa vil det jo i Fremtiden blive lysere for os. De har for Resten Ret; Dødheden og Dorskheden er til at blive gal over. Men for at De dog ikke skal tro, at De staar ene, vil jeg fortælle Dem, hvorledes jeg sidder i det. Siden jeg kom fra mit Tog til Højskolen, har jeg engang faaet et Brev fra Koch fra København, ellers ikke en eneste Stavelse fra noget Menneske i Nordslesvig. Jeg véd ikke mindste Smule af, hvorledes det er gaaet Laur. Skau med hans mangfoldige Ærinder for Højskolen, for slesvigske Forening, for sin egen Valgbarhed, eller hvad Udfaldet er blevet med Hjælpen til P. H. Lorenzen, hvorom Koch skrev, at Aspekterne vare fortræffelige, efter at et Brev fra mig til Prof. Clausen, som han havde ventet paa, var ankommen. Ogsaa fra Flensborg, hvor jeg tilbragte Løverdagen i stor Activitet for at frelse Flensb. Zeitung, der skulde gaa ind til nuværende Nytaar, og for at bringe den Adresse i Stand, som De (med en daarlig Tilsætning som Bevis paa flensborgsk Elendighed) har læst at være kommen i Stand efter lang Tids Pinagtighed — har jeg lige saa lidt hørt noget . . . Ser De, saadan bliver *jeg* behandlet! Jeg vil ikke tale om, hvorledes Taknemmelighed for mine uafsladelige Opofrelser maatte tvinge dem til at glæde mig med Meddelelser, hvis der var nogen Følelse i dem; men da Erfaringen uophørlig lærer dem, at de hvert Øjeblik trænge til min Hjælp, saa kunde simpel Klogskab sige dem, at naar de ikke underrette mig om alting, saa ere mine Hænder bundne.

Jeg sov heller ikke mere end to Timer i Nat, ikke for at udspekulere nogen Hjælp eller Raad; thi jeg kan aldeles intet foretage, før jeg véd, hvad Udfaldet er blevet paa Laur. Skaus Samtaler med Kongen, Collin, Schouw, Clausen osv., men alene formedelst Oprør i Blodet. Derfor har jeg gaaet en lang Tour i Dag, da jeg, saa godt jeg kan, strider imod, at Spekulationer og Tribulationer skal ødelægge min Mave.

Jeg skrev endnu igaar til P. H. Lorenzen : tillige til Skau og Koch, at jeg maatte endelig have Efterretning fra dem, at de skulde opbyde alt for at samle Penge til Højskolen, hvortil ogsaa Tiendemødet paa Mandag kunde benyttes, og at L. Skau maatte meget vogte sig for Correspondence med Amtmanden om Højskolen. Jeg beder ogsaa Dem, at De ikke indlader Dem paa nogen Ting, da jeg i min Samtale med Amtmanden erklærede ganske decideret, at Forstanderen for Højskolen havde ingen andre Foresatte end hele Direktionen eller foreløbig dennes Formand, og at det var vedtaget som »Forretningsorden«, at hverken Forstanderen eller noget enkelt Medlem af Direktionen meddelte noget som helst »officielle« Meddelelser angaaende Højskolen; men at disse udgik fra hele Direktionen eller dens Formand Iøvrigt talte jeg med ham en hel Time; han er overordentlig ringe og ubetydelig, ringere endog end jeg havde troet; men han var maaske baade forknytt og ærgerlig. Ellers i alt Venskab, kun at jeg temmelig bestemt lod ham forstaa, at han intet havde med os at skaffe undtagen at undersøge, hvis han erfarede eller formodede noget ulovligt. Jeg fraraader Dem paa det bestemteste at læse over O'Connel eller Peel, ja selv over de svenske Konger; thi der er intet Spørgsmaal om, at Amtmanden eller de, som lede ham,

- anstrenge sig for at fange os og navnlig Dem, saa meget mere som Deres Tiltrædelsestale har gjort Dem mistænkelig i deres og selv i Kongens Øjne. Derfor for det *første* ingen Forelæsninger, som »ej kommer dem ved«, men »kun kan forvirre deres Begreber«, ellers lukke de straks Skoledøren.

9. *Flor til P. C. Koch.*

⁴/₁ 1845.

.....Jeg vil ærlig tilstaa, at jeg ingenlunde er glad ved Tingenes Tilstand. Den Uenighed og Mistillid, som nu er brudt aabenbart ud, er ikke uden Fare, i det mindste ikke uden betydelig Skade for vor Sag. Men dette kan De sige Dem selv lige saa godt som jeg, og da jeg ikke altid har det i min Magt, i det mindste ikke ved at bruge Pennen, at tilstoppe Uenighedens Kilde, fordi denne ikke udspringer i Hjærnen, men i Sindet, saa vil jeg overlade dette til Tiden og vor Herre. Wegener forlader os jo nu snart, saa er den Anstødssten borte. W. har vistnok sine Mangler, og jeg er tilbøjelig til at tro, at han ikke i Længden vilde være fuldstændig passende for Højskolen; men nu, da vi skulle tænke paa en Eftermand, indse vi klart, at vi skulle have megen Lykke med os for at finde een af de Hundrede, som De sagde vare i Stand til at fylde hans Plads. Desuden ligger der noget for mig særdeles nedslaaende i, at ikke en Skilling er indsamlet til Højskolen, trods alle mine Bønner, uagtet ingen med Øjne i Hovedet kan negte, at dette Institut er det allervigtigste til Slesvigs og Danskhedens Frelse: uagtet Bønderne, som ej kunne se det og ej bryde sig om

det, dog i det mindste maa kunne se, at deres Sønner paa Højskolen kunne faa den Dannelses, de af Forfængelighed hige efter. Alligevel ikke en Skilling indsamlet af Bønderne. Jeg giver intet Menneske Skylden, men hvad maa de i Kongeriget, som have ofret saa mange Tusinde Rigsdaler hvad maa Regeringen, og hvad maa vore Fjender tro, naar Nordslesvigerne selv opgive ethvert Nationalforsøg, naar de skulle ud med en Specie?

10. *Flor til J. Wegener.*

Kiel, 4. Jan 1845.

. . . . De har nu gjort alt for stort et Bid paa Kundskabstræet om godt og ondt i Danmark, til at De ikke mange Gange skulde komme til at føle dets bitre Smag. Thi den dobbelte Illusion er tabt for den, der som De har fægtet paa selve Kamppladsen: baade den begejstrende, at det stolte nordslesvigske Folk selv fægter paa Liv og Død for det elskede Modersmaal, og den søvndyssende, at Nordslesvigerne selv ønske at blive tyske. Thi De har set, at om end Nordslesvigeren slet ikke er bleven tysk, saa har han for det meste ophørt at være dansk; men tillige har De set, at han *kan* reddes endnu, men at dog Bidragene til Redningen fra Regeringens Side er ingen, og fra Nationens utilstrækkelige. Imidlertid, De kan vedblive at virke med fuld Kraft for den hellige Sag, og jeg er enig med Dem i, at De bør vedblive at staa i umiddelbar Forbindelse med os og Højskolen; paa anden Maade vil *De* næppe kunne faa Ro for Fædrelandets Gespenst, der ved Nat og Dag viser sig for hendes faa, ganske faa, ægte Sønner.

Derefter meddeler Flor nogle Oplysninger om H. H. Krarup, der senere ansattes som Lærer ved Skolen, om en Aolskarl, der skulde antages af Højskolen. Han meddeler ligeledes, at han ikke vil have Fr. Barfod som Wegeners Eftermand og Forstander, da B. ikke er velset af de danede, og da »han ikke er fri for at være ærlig og naturlig indtil Raahed og Latterlighed.« Ellers vilde han være brav med Hensyn til Hjerte og Kundskab, og han kan maaske bruges, naar Højskolen har faaet et Renommé, uafhængig af Forstanderen. — Han ønsker at kende Wegeners Indbetretning til de »Syv« (se foran Nr. 7), da han maa have »Sankning paa alle Aktstykker til Højskolens Historie. Jeg vilde maaske have tilraadet nogle Forandringer deri, da jeg af lang og mangfoldig Erfaring véd, hvor lidt ad Gangen disse vore Venner kan døje uden rent at tabe Mod og Lyst, og hvor umuligt det er dem at begribe Sagernes virkelige Stilling.« — Den 1. Januar er der endnu ikke kommen een Skilling fra Bønderne. »Det er immer Penge, som mangler os.« —

11. Pastor H. V. Hertel til Schouw.

Moltrup, d. 3. Maj 1846.

Et langt og vidtløftigt Klagebrev over Flor. Højskole-direktionen havde besluttet at sende Laurids Skau til København og klage til de »Syv« over Flors Styrelse. Hertel sender dette Brev forud, skønt han er personlig ukendt med Schouw. Her meddeles kun et Brudstykke af Brevet.

..... Da vi for kort siden, efter det sidst afholdte Direktionsmøde, jeg kan vel sige baade forbavsete og nedslaaede over, hvad vi havde erfaret, forlod

Rødding, vare vi enige om, at det var aldeles nødvendigt, at Skolens trofaste danske Venner underrettedes om Tingenes sande Stilling. Skal ikke Skolen falde, maa der ske Forandring. Og jeg tænker, De vil give os Medhold heri, naar jeg anfører Besværinger, som i den senere Tid oftere og fra flere Sider ere fremførte for mig. Skolens Lærere besvære sig over, at de føle sig for underordnede og i en pinlig bunden Stilling; Eleverne klage saa vel over den aandelige som legemlige Føde; Professorens Forelæsninger ere dem for trættende, og med den daglige Underholdning ere de utilfredse; naar det ikke kan blive bedre, sige de, ville de efterhaanden alle drage hjem. Og Bønderne ytre: naar det skal saaledes vedblive, sende vi ikke vore Sønner derhen og ville intet bidrage til Skolens Bestaaen. . . . Naar jeg tænker paa den fast ungdommelige Begejstring, hvormed Prof. Flor opfattede Ideen til Højskolen, paa den varme, redelige, utrættelige Iver, hvormed han har arbejdet for at realisere den, hvorledes han har sat sig Skolens Fremblomstren som sit Livs skønneste Formaal, ligger der noget usigeligt nedslaaende i, at han alligevel ikke skulde være paa sin rette Plads. Og dog er det vel desværre saaledes. Men Prof. Flor formaar ikke at omfatte al den Detaill, der er forbunden med en af saa forskelligartede Funktioner kombineret Post, ikke at gaa ind i alle de Smaaligheder, som ere uadskillelige fra samme. Men deri ligger da heller intet krænkende for den saa højt agtede Mand.

Flor forstaar heller ikke Bonden ret, véd ikke at sætte sig ind i den Maade, hvorpaa han skal behandles; han miskender ham og støder ham fra sig. Men Professoren har jo heller ikke forhen egentlig levet iblandt Bønderne, og har da heller ikke kunnet saa at sige leve

sig ind i deres Ejendommeligheder. Flors bitre Dadel, som det ofte har smertet mig at høre ham udtale, over den slesvigske Bondestand er i høj Grad ufortjent og ubillig og kan kun have sin Grund i Ubekendskab med dens Karakter og i eget, let forklarligt Mismod. — At Direktionens Medlemmer have været holdte saa omtrent i fuldstændig Uvidenhed om Skolens Forfatning, Økonomi og hele Status, om modtagne Pengeunderstøttelser og deres Anvendelse — skal jeg kun i forbigaaende berøre som et Forsvar imod Beskyldninger for Uvirksomhed fra Direktionens Side.

12. *Flor til Wegener.*

Rødding, d. 5. Maj 1846.

..... Nu angaaende Nordslesvig og alle vore nationale Anliggender..... Jeg trænger lige saa meget til at tale med Dem, som De formodentlig ret inderlig gerne vilde tale med mig; thi vi ere maaske de eneste, som ganske have tabt Illusionen om de slesvigske Forhold uden at have tabt Kærligheden, og som have gjort sure og svære Erfaringer uden at have opgivet Haabet om Slesvigs Frelse og Modet at arbejde derpaa. De kan derfor tro, at jeg for Alvor glæder mig til at se Dem i Odense den 25. d. M.; thi det har L. Skau lovet mig. Jeg føler ofte, hvor opmuntrende og styrkende det vilde være for mig at have blot eet Menneske med Forstand at tale med om de slesvigske Sager; men jeg har slet ingen. En født Slesviger kan det ikke være; i det mindste har ingen af dem, jeg kender, Frihed nok til at kunne se deres egen ulykkelige Stilling, og endnu mindre Aand og Hjerte nok til at føle, at den er ulykkelig. Og blandt mine egentlige Landmænd er Sagen

ikke bedre; thi at de alle straks blive kede af Slesvigerne, saasnaart de have kikket dem i Kortet, ligger i Grunden dog kun deri, at de ogsaa selv have tabt deres Nationalitet og Agtelse for sig selv. Det er overordentlig vanskeligt ikke at tabe enten Modet eller Maalet, naar man saaledes staar ene, og derfor glæder jeg mig meget til at møde Dem i Odense og dog endelig tale med et Menneske, som véd Besked og har Interesse...

..... De véd jo nok, at jeg arme Menneske, med al min Kærlighed til Historie og med mit ingenlunde uhistoriske Blik, uheldigvis ikke kan meget af Historien. Det har da ikke alene kostet mig megen Slid og Slæb at læse Historien; men det er naturligtvis hverken bleven saa godt eller saa meget (Fædrelandshistorie til Ende og Alm. Historie forfra til Grækerne), som ifald jeg havde kunnet Historie.

E. S. Jeg antager for vist, at De kommer til Odense. Jeg kommer der kun for muligen at give et Skub til »Bondehøjskolesagen«, som er Danmarks eneste Frelse, og deri kunne vi staa hinanden bi.

Forøvrigt klager han over, at Forældrene ikke ville undvære Børnene i Sommertiden, at hans Hustru ikke kan taale Klimaet i Rødding, at han har maattet høre meget ondt for et Avertissement i Dannevirke om, at Eleverne kunde opholde sig maanedsvist paa Elephuset, ja endog ugevis, særlig da ældre Elever og tilrejsende Mænd, der ville høre Foredrag. Han indbyder Wegener til et 2 à 3 Ugers Ophold ved Højskolen i Sommerens Løb som Rejseforelæser, en Tanke, der optager ham meget; han venter Grundtoig i samme Øjemed. Smlgn. Rosendal, S. 48.

13. *Adjunkt J. P. Sick til Schouw.*

Odense, d. 6. Maj 1846.

Siden jeg afsendte den sidste Skrivelse (De vil have modtaget med Indlæg), har jeg faaet et Brev fra Pastor Wegener, hvilket jeg, da Skau, saa vidt jeg véd, ikke hidtil er rejst til København, og da jeg ikke véd, om De har modtaget yderligere Meddelelse fra ham, tror at burde meddele *Dem*, uagtet det kun er beregnet paa mig. At Skau helst maa blive hjemme, deri er vi vel alle enige; men jeg kan ikke standse ham, skønt jeg for Resten har tilskrevet ham *min* Mening om hans Rejseplan. Men Hovedsagen i Brevet er, at Wegener, der kender de lokale Forhold bedst, og som har vedligeholdt en betydelig og instruktiv Brevveksling med flere Personer derovre, saa bestemt urgerer paa, at Prof. Flors Familie bør forlade Skolen *straks*. Vel ere stærke Ord, som min Ven Brevskriveren undertiden bruger, intet Bevis; men det synes, at han har haft Oplysninger for sig i et større Omfang end Skaus Brev til mig indeholdt. Hvorledes man skulde bevæge Prof. Flor til at bortsende sin Familie, indser jeg, sandt at sige, ikke. Ogsaa vil jeg gerne tro, at de Klager, som føres over Fru Flor ere ugrundede eller overdrevne, men *at* de føres er vist, og saadanne Klager, som udgaa fra selve Skolens Disciple og dreje sig om deres personlige Forhold, deres Fornødenheder og Forplejning o. desl. ere maaske de allerfarligste, fordi de lettest gaa over i de vel tildels velhavende Familier i Omegnen, hvortil Disciplene høre. I dette Punkt synes mig derfor Pastor Wegeners Ytringer at fortjene Paaagtelse. Hvad han for Resten siger om Bestyrelsens Deling mellem saa mange, kan være sandt nok, men

jeg skønner ikke, hvorledes Skolens Direktion skulde gøre det anderledes. Hvad enten imidlertid Flor eller nogen anden for Fremtiden er første Lærer, saa burde vel dennes Funktioner adskilles fra den økonomiske Drift.

14. *Adjunkt Sick til Schouw.*

Odense, d. 27. Maj 1846.

Hr. Professoren finder indlagte Breve¹ fra Haderslev, der kun altfor meget bekræfte, hvad de tidligere Efterretninger lode ane, at Bruddet mellem Bønderne og Prof. Flor er ulægeligt. Vistnok maa man ogsaa her sige: *audiat et altera pars* [ogsaa Modparten maa høres]; men saa meget synes vist, at Flor har været uforsigtig i sin Adfærd mod de gamle og betydende Gaardmænd, at han i Detaillen med Øconomie og Regnskabsføring ikke er Sagen voksen, og at han ved at give Dr. Poulsen for stort Raaderum og Indflydelse selv har svækket sin Betydning som Lærer. At ogsaa Skau, paa engang hans Discipel og Redskab og hans Støtte, har erklæret sig saa stærkt imod ham, viser, at Bruddet som sagt er ulægeligt. Det værste turde være den Omstændighed, at Flors hele Virksomhed og fremtidige Indflydelse, som forhen var saa stor i Nordslesvig, maa anses tabt. Havde han været klog nok til at etablere sig i Haderslev uden at være Forstander, saa var han rimeligvis vedbleven i Virkeligheden at være Diktator i Nordslesvig, som han nu har villet være i urette Tid og Sted.

15. *Flor til Schouw.*

Haderslev, d. 15. Juli 1846.

I Mandags Aftes kom en Expresse ud til mig fra L. Skau og Koch for at bede mig komme til Haderslev,

¹ Disse Breve har jeg ikke kunnet finde blandt Schouws Papirer.

da de ikke paa egen Haand turde have nogen Mening om »det aabne Brev«, som Berl. Tidende havde bragt om Formiddagen. Jeg red derfor herud igaar Eftermiddags og bliver her til i Morgen. Vi have nu besluttet, at Nordslesvigerne skal tage sig Deklarationen til Indtægt som et væsentlig Skridt fremad, og at den slesvigske Forening skøi sammenkaldes til d. 27. d. M. (før lader det sig ikke gøre), hvor vi ville foreslaa, at den (o: den slesv. Forening) tilstiller Hs. Majestæt en Takadresse; men at der i denne tillige udtales den Overbevisning, at den danske Nationalitet ikke opofres, men meget mere bevares og styrkes, Jeg vil i denne Forsamling, som vel neppe bliver meget talrig, prøve Gemytterne, hvor vidt vi i vore Anker og Fordringer til Kongen tør gaa uden at blive ved første Lejlighed desavouerede af dem; thi i Grunden have de intet Begreb om, og, naar et Par undtages, heller ingen Følelse af dansk Nationalitet. Af denne Adresse til Kongen skal saa efter vor Formening tages en Afskrift, som tilligemed en Skrivelse fra Formanden indsendes til Prof. Clausen (forhaabentlig Præsident) i Roskilde Stænderforsamling. Jeg tror, efter mit Kendskab til Forholdene, at dette er den retteste og sikreste Maade at faa en offentlig Stemme fra Nordslesvig angaaende Nationalsagen, saaledes at den kan paaberaabes i Stænderforsamlingen eller af Sagens Organ i Kongeriget: de Syv.

PROTESTANTISK PRÆSTEVÆLDE I DANMARK

I DET 16. OG 17. AARHUNDREDE

AF

CH. WEISS.

DA Katolicismen og Protestantismen brødes om Herredømmet, omtrent fra 1518—1536, var her nogenlunde Trosfrihed i Norden; men da Pavekirkens Magt var knækket ved et kongeligt Paabud om, at nu skulde Luthers Lære være den eneste gældende, da var det forbi med Trosfriheden. Men nu var Ulykken den, at mange lutherske Kirkelærere i selve Tyskland baade inden Luthers Død og endnu mere efter begyndte at glide hen imod Melanchtons mildere Lære, der fik Skyld for at nærme sig Kalvins Lære, og at de unge Theologer i Danmark, naar der var lidt ved dem, ikke mente at kunne nøjes med den Theologi, de havde faaet ved Københavns Universitet. Disse unge Mænd lyttede nu med Begejstring til den Visdomstale, de hørte især ved Universitetet i Wittenberg, og indsugede Lærdomme, som de igen søgte at indprente andre, naar de efter Hjemkomsten til Dan-

mark fik Lejlighed hertil. Det gik taaleligt i Begyndelsen; men man havde dog forstaaet at gøre Kong Christian III ængstelig for, at den rene Lære skulde tage Skade ved fremmed Paavirkning. Paven var han ikke bange for; des mere frygtede han de reformerte, Calvinisterne. Det gav han Eksempel paa, da den polske Adelsmand Johan Lasky i Spidsen for halvandet Hundrede Flygtninge kom hertil fra England i 1553 og bad om Tilladelse til at bosætte sig her med sine Venner. Religiøse Grunde havde drevet dem bort fra England. Skønt de kom hertil i den haardeste Vinter, og der blandt dem var mange syge og frugtsommelige Kvinder, der hvert Øjeblik ventede deres Nedkomst, fik de ikke engang Tilladelse til at udhvile sig her efter Rejsens Besværligheder, men de bleve ligefrem udjagne af Landet som pestbefængte. Kongens Hofpræst Poul Noviomagus havde i en Prædiken, han holdt for Kongen i Kolding Slotskirke, skildret dem som de allerfarligste Kættere, der tænkes kunde, uagtet de vare Protestanter, men rigtignok ikke af den augsburgske Trosbekendelse.

Endnu i seksten Aar gik det ret taaleligt; men i Aaret 1569 lod Kong Frederik II udstede femogtyve Trosartikler, som enhver fremmed maatte gøre Ed paa, inden han fik Lov at nedsætte sig her i Landet. Vægrede nogen sig herved, skulde han inden tre Solemærker forlade Riget, og hvis han ikke gjorde dette, skulde han »uden al Naade straffes paa Liv og Gods.«

I Tyskland havde man imidlertid begyndt at vende tilbage til Luthers strængere Opfattelse af den protestantiske Kirkelære, og en hel Del yngre, hidsige Theologer rettede det ene Angreb efter det andet mod Filip Melanchtons Theorier; han døde 1560 midt i Striden, der ikke døde med ham, men fortsattes tværtimod mere

hensynsløst og endte med Filipisterne — Melanchtons Tilhængere, ogsaa kaldet Kryptokalvinisternes — Nederlag.

Danmarks ypperste Theolog, Niels Hemmingsen, en fattig Bondesøn fra Laaland, (1513—1600) var en Discipel og Ven af Melanchton, og da han 1547 blev Professor ved Københavns Universitet, paavirkede han stærkt de studerende, saa han fik en stor Indflydelse, og det var derfor helt naturligt, at der den Gang blev mange Filipister i Danmark og Norge. Da han tillige var en flittig Forfatter paa de lærdes Sprog, Latin, saa bleve hans Bøger læste i hele den protestantiske Kristenhed, og nu fandt Gammellutheranerne i Tyskland i disse en hel Del kryptokalvinistiske Vendinger. Kurfyrsten af Sachsen, Frederik II.s Svoger, anklagede ham da for Kongen som Vranglærer, og nu stævnedes Niels Hemmingsen til at møde for en Forsamling af Professorer, Præster og Stormænd med Rigskansleren Peder Oxe i Spidsen. Denne Gang slap han med at henvise til »Melanchton og andre, der ere lærdere end de, der staa imod;« dog maatte han kort efter udstede en Tilbagekaldelse af sin Nadverlære, at Kristi Nærværelse ikke var knyttet til Brødet og Vinen i Nadverens Sakrament, men til Troen hos det Menneske, der nød Sakramentet. Men hans Fjender i Tyskland hvilede ikke, før de fik Kongen til 1579 at afsætte ham uden Lov og Dom og forvise ham til Roskilde, hvor han forøvrigt levede ret roligt sin øvrige Tid optaget af sine Studier.

Man tør ikke nægte, at mange af de Smaaligheder i Trossager, som vi betragte med Ligegyldighed, virkelig rejste sig fra alvorlig Omhu for at bevare den lutherske Kirkelære ren og ubesmittet; men vi tør ogsaa tro, at der kunde gribes fejl, og at der blev grebet fejl

ad de rette Midler til sand Gudfrygtigheds Bevarelse og Udbredelse.

Om der end endnu sad mange af Niels Hemmingsens Venner i vigtige Embeder, saa tog dog den lutherske Retroenhed mere og mere til, efter at en i denne Retning stærkt udpræget Mand var bleven theologisk Professor i København i Christian IV.s Mindreaarighed, hans Navn er Hans Poulsen Resen, og han blev senere Sællands Biskop. Hans Mundheld var: »Glemmer jeg dig, min kære Luther, eller din lille Katekismus, da glemmer jeg min højre Haand.«

I Aaret 1594 havde Isak Grønbæk, som var Præst ved Nikolai Kirke i København, holdt en Prædiken i sin Sognekirke; Arild Hvitfeldt og nogle andre Rigsraader havde været til Stede og fundet, at den var kalvinistisk, hvorover de klagede for højere vedkommende. Grønbæk maatte møde for Rigsraadet, der satte ham i Rette for hans Vildfarelse, og han bøjede sig for Stormen, bad de høje Herrer om Forladelse og tilbagekaldte, hvad han havde sagt. Han fik nu Lov at blive i Embedet, ja blev endogsaa senere saa vel anskrevet, at han opnaaede at blive Biskop i Trondhjem.

Forunderligt er det, at Retroenhedens Vogtere først sent fik Øje for den Fare, der truede den rene Lære fra Jesuiterne, i hvis Skoler og Læreanstalter mange unge Danskere og Nordmænd søgte videre Uddannelse. Jesuiterne roste sig af, at de havde vundet flere unge Nordboer for Pavekirken. Det er ikke alene sandsynligt, men ogsaa bevisligt, at der virkelig har været en Del hemmelige Katholiker i Danmark og Norge, og at disse ikke have kunnet lægge saa meget Skjul paa deres Anskuelser, som ønskeligt havde været for dem selv. I et jesuitisk Skrift fra 1601 bliver det paastaat, at de

havde ikke saa faa Tilhængere i Kong Christian IV.s Gaard, og at der i nævnte Aar og den nærmest foregaaende Tid havde vist sig mange Tegn paa Himmelen, der syntes at raade Folk til at slutte sig til den gamle Tro. Vi savne Midler til at modbevise Paastanden om hemmelige Katholiker i Kongens Gaard; men fra Sverige har man et Eksempel paa, at en hemmelig Katholik var ansat som Borgmester i en af Landets Købstæder. Da han blev overbevist om at være Papist, blev han henrettet.

Det var vist nok mest Jesuiternes eget Praleri med de mange Erobringer, de gjorde blandt de unge Nordboer, der gjorde de lutherske Theologer opmærksomme paa Faren; men saa snart som de øjnede den, gjorde de sig Umage for at faa Kongen til at træffe Forholdsregler, som kunde forebygge Frafald fra den lutherske Lære. I Begyndelsen spottede han Bispens Frygt for Jesuiterne, og en Biskop afviste han med de Ord, »at det var bedre, at han og hans undergivne Præster gjorde sig Umage for at blive saa duelige, at de turde indlade sig i Disputation med Jesuiterne og vinde Sejr over dem.«

1602 udgav Mogens Madsen, Biskop i Lund, et lille Skrift om den Fare, der var for den i Landet indførte evangeliske Kirkes Bestaaen ved, at saa mange unge Mennesker Aar ud og Aar ind studerede paa Jesuiternes Læreanstalter. Nu udkom der kort efter et lille Skrift, der indeholdt et stærkt Angreb paa Bispens Skrift. I Malmø var den Gang en meget duelig og vel »berygtet« Mand, Jens Raaby, Rektor. Han havde studeret ved Jesuiter-skolerne, og det antoges, at han ikke var nogen ivrig Protestant. Bispen tiltroede ham Forfatterskabet til Modskriftet mod sin Pjece, og fik derved et lumsk

Horn i Siden paa ham. Da Christian IV derfor under 22. Oktober 1604 lod udgaa en Forordning, der forbød danske Undersaatter at studere ved Jesuiternes Skoler i Udlandet, og det deri blev paalagt Bisperne at vaage over, at ingen, der havde studeret ved udenlandske Anstalter, fik Adgang til Embede i Kirke eller Skole, havde Hr. Mogens Haand i Hanke med Jens Raaby, hvis Forhold blev undersøgt, og 1605 blev han afsat og landsforvist. Ved Frue Kirke i København var en Organist ved Navn Trude Aagesen, som mistænktes for at være hemmelig Katholik, og som uden Tvivl har haft en Del Samkvem med udenlandske Katholiker. I Aaret 1613 eller 1614 blev han ogsaa afsat og landsforvist.

Omtrent samtidig med Raaby i Malmø, var der i Lunds Stift en Magister Jørgen Schrøter, Sognepræst og Provst i Gødestad i Nørre-Halland. Han blev ogsaa afsat og landsforvist. Det var ham, der havde lagt Navn til den Afhandling, Bispen troede, Raaby havde forfattet.

Fra Norge kom der imidlertid alvorlige Efterretninger. Statholderen dersteds og Bispen i Oslo, Mag. Niels Clausen, indberettede til Kongen i 1613, at der var en Del Præster, som ikke alene vare den katolske Tro hengivne, men som ogsaa søgte at udbrede den til andre. Straks satte Regeringsmyndighederne sig i Bevægelse for at gribe slige farlige Forbrydere, og ved et Kongebrev indstævnedes bl. a. fire Præster, af hvilke Kristoffer Hjorth i Oslo, Eggert Hjorth og Jakob Hjorth vare Brødre, til at møde paa en Herredag i Skien den 2. August 1613.

Saa vigtig blev Sagen anset at være, at Kongen selv rejste til Norge for at føre Forsædet i den Ret, der skulde dømme de anklagede, om hvem det berettes, at de i Begyndelsen anstillede sig meget hellige og uskyl-

dige, men at Bispen Niels Clausen, der forhørte dem, »omsider fik frarevet deres Ansigter den Skalkheds Maske, de havde forstaaet at paatage sig.«

Der maa være gaaet meget i det enkelte med deres Udspørgelse, eller der maa have været mange at afhøre, thi Forhandlingerne varede paa tredje Dag, og Kongen veg ikke sit Sæde et Øjeblik, men sad i Retten fra Morgen tidlig til langt ud paa Aftenen. Naturligvis bleve de erklærede skyldige; det gik som i Trolddoms-sager — der ogsaa grasserede stærkt i samme Tid — hvor den anklagede kunde være temmelig vis paa at komme til at bøde med Livet. De af de anklagede, der vare præsteviede, bleve dømte »fra Kald og Kjole, fra Midler og Formue, fra Arv og Odel og til inden tre Solemærker at rømme Kongens Riger og Lande. Der-som de atter indfandt sig, vilde de komme til at und-gælde med deres Hals.«

Et Par Aar efter denne store Kætterjagt i Norge blev den før nævnte Forordning af 1604 paa ny indskærpet ved at indlemmes i Recessen af 1615, hvori det hedder: »Ingen, være sig ædel eller uædel, som overbevises at være af den papistiske Religion, maa herefter tage Arv, men skal være arveløs; heller ikke maa slige Papister bo her i Riget. Findes nogen at have studeret paa jesuitiske Steder, maa der ikke betroes dem noget Kald i Skolen eller Kirken.«

Ved Religionsfreden mellem Katholiker og Protestanter i Augsburg 1552 var det erkendt som noget selvfølge-ligt, at den Kultus, Statsstyreren bekendte sig til, ogsaa nødvendigvis maatte være Undersaatternes; det var baade katholske og protestantiske Fyrster godt enige om; de, der vare af en anden Bekendelse, havde intet andet Valg end at udvandre og se at finde et Land,

hvor de kunde faa Lov at dyrke Gud, som de fandt for godt; men det var slet ikke nogen let Sag.

Ved Siden af al den Intolerance, der laa i Tidsaanden, var der megen bibelsk Kristendom og sand Religiøsitet blandt alle Stænder. Blandt den højere Adel havde vi mange dygtige Theologer, der havde studeret Viden-skaben, ikke for at søge Embede i Kirken, men for deres egen Udviklings Skyld. Som den mest fremra-gende maa vel nævnes den lærde Holger Rosenkrans; for ham var det en Glæde som retskaffen Husholder at tale med sine Omgivelser om Guds Rige og de Ting, som høre Guds Rige til, og at paa vise Guds Veje i hans Husholdning i Naturens og Menneskenes Historie, og i at tale om Tro, Haab og Bestandighed. Hr. Holger hældede til Niels Hemmingsens Syn paa Sagerne, og da han var en ret flittig latinsk Forfatter, lagdes der snart Mærke til hans fra de ledende Theologers afvigende Meninger. Man kunde ikke beskyldte ham for Papisteri, saa at han altsaa ikke kunde gøres formueløs og hjem-løs; man maatte nøjes med Trusler og Formaninger. Ihvorvel saadant Drilleri voldte ham adskillige Bryde-rier, saa var de »højlærdes« Vrede dog ikke ham til saa megen Skade som en Embedsmand, der ikke havde noget at leve af, naar han blev afsat.

Man ser, hvorledes saaret Förfængelighed søgte at hævn sig, naar Lejlighed gaves: Hans Poulsen Resen havde besørget en ordret Bibeloversættelse efter Grund-teksten. Paa Grund af dens Ordrethed var den bleven saa tung og vanskelig at forstaa, at Ivar Stub, der var Professor i Hebraisk i København, tog sig over at kri-tisere Bispens Oversættelse ved at udgive et enkelt Stykke af denne og sammenholde dette med en Over-sættelse, som han syntes. Stubs Oversættelse var

flydende og let at forstaa; men Bispen fik lavet det saadan, at Stub blev afsat fra sit Embede uden Pension.

En anden yngre Theolog, der siden afløste Resen som Sællands Biskop, var Jesper Brochmand. Han var Professor i København og Resens oprigtige og nidkære Meningsfælle. Han fik allerede snart en ikke ringe Indflydelse i de ledende kirkelige Kredse. Han var paa Færde overalt for at passe paa, at Præsterne ikke lærte noget som helst, der kunde tydes som Filipisme eller andet, som stred mod den rene Lære. Omtrent paa samme Tid, som den før nævnte Isak Grønbek havde sine Ubehageligheder med Rigsraadet, havde Mag. Niels Aalborg indsendt et Manuskript til Universitetet for at faa det gennemset. Den ene af de theologiske Censurer havde det liggende et Aars Tid uden at faa Tid til at læse det. Da Forfatteren nu henvendte sig til Censuren, skyndte han sig at sende Skriftet til den anden Censor, H. P. Resen, hos hvem det laa et halvt Aars Tid; saa sendte han det fra sig uden at have læst det, fordi han tænkte, at den anden Censor havde læst det, med Bemærkning om, at det intet urigtigt indeholdt. Men en Snes Aar senere fandt en eller anden, at Forfatteren, der da var Præst i Helsingør, i nævnte Skrift havde udtalt som en Mulighed, at ogsaa Hedningerne kunde blive salige; og uagtet det var Resens Efterladenheds Skyld, at denne Sætning ikke var bleven strøget af Censuren, blev han dog anklaget som Vranglærer og afsat i Aaret 1614. Niels Aalborg vilde imidlertid hellere give noget efter end gaa til Grunde af Mangel, hvorfor han erklærede sig villig til at tilbagekalde sine Ytringer, og det var vel nærmest Grunden til, at han tre Aar senere blev Præst ved Holmens Kirke i København. Værre gik det Ole Koch, Præsten ved Nikolai

Kirke i København; han havde paastaaet og vilde paa ingen Maade tilbagekalde sin Paastand om, at H. P. Resen lærte vrangt om Treenigheden og Kristi mennesskelige Natur. Der blev udtaget Stævning mod ham og optaget Forhør, som naturligvis endte med, at Præsten 1614 blev afsat og landsforvist og kun af sær kongelig Naade beholdt Livet. I denne aandelige Holmgang havde Præsten ingenlunde staaet ene i Kampen; saa betydende en Mand som Fyns Biskop, Hans Knudsen Vejle, og Adelsmændene Hans Munk, Palle Friis og Gjord Kaas havde været paa Ole Kochs Side, og dette skulde straffes. Uheldigvis vare disse Personer ikke helt uangribelige i andre Henseender; Hans Knudsen Vejle kunde ikke sige sig helt fri for kalvinistiske Tendenser og Vendinger, og, skønt han saa godt som havde Bispen til Morbroder — han og Resen vare nemlig Svogre — hvilede Resen ikke, før han fik ham fradømt sit Embede for Calvinisme; Hans Friis dømtes fra Livet for Lejermaal med tre Søstre, der alle vare gifte Koner; Palle Friis ligeledes for at have myrdet en Borger og hans Hustru i Skagen; og Gjord Kaas, der havde be-svangret sit Søkendebarn Niels Kaases Enke, Birgitte Rosenkrans, maatte for denne Forbrydelse, der betragtedes som Blodskam, vandre til Retterstedet tilligemed Fru Birgitte. De nævnte tre Forbrydelser vare saa gamle, at der, som man siger, var groet Græs over dem; kun Resen havde ikke glemt dem, og det kan ikke nægtes, at det ser ud som personlig Hævntørst fra hans Side, at disse gemte og næsten glemte Forbrydelser nu skulde drages frem, netop fordi Gerningsmændene havde staaet paa den landsforviste Ole Kochs Side.

I Aaret 1617 fejrede man i alle lutherske Lande

Hundredaarsfest for Reformationens Begyndelse; og i København gjordes alt, for at det kunde skønnes, at Danmark var et rent luthersk Land; Frederik II.s femogtyve Artikler bleve paa ny indskærpede.

Kristian den IV.s Søster Augusta var gift med Hertug Johan Adolf af Gottorp. Medens Hertuginde var strængt luthersk, var Hertugen næsten kalvinistisk i sine Ansuelser, og til ham søgte sikkert mange, som i Danmark forulempedes, fordi de beskyldtes for Calvinisme. Han søgte endogsaa ved Afsættelse af lutherske Lærere og Præster at skaffe Calvinismen Indgang. Blandt de af ham afsatte Præster er den mest bekendte Niels Hellevad, der døde 1634 som Kristian IV.s Kalender-skriver. 1616 døde imidlertid Johan Adolf, og nu var det forbi med Calvinismens Glans i Hertugdømmet; thi hans Søn stod som Moderen paa den lutherske Side.

Det synes, som om man nu har slaaet sig nogenlunde til Ro i den Tanke, at ingen afvigende Meninger nu turde ytre sig. Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen og Følgerne heraf gave vel ogsaa Tankerne en anden Retning, tilmed, da der ogsaa fremstod Folk, som ytrede sig om andre Ting end Theologi. Blandt saadanne kan nævnes Jørgen og Kristoffer Dybvad, Fader og Søn, der især ivrede imod de ringere Stænders Undertrykkelse af Adelen. De bleve begge afsatte fra deres Stillinger som Lærere ved Københavns Universitet; men deres Tanker døde ikke med dem.

Afvigende Religionsbekendere kunde have det haardt nok i Danmarks Rige; men det var dog væsentlig Præster, det gik ud over. I andre protestantiske Lande bleve ogsaa Lægfolk forviste. Et hollandsk Trossamfund, Remonstranterne, fik dog Lov til at bosætte sig ved Ejderen og byggede Frederiksstad, som opkaldtes efter

den gottorpske Hertug Frederik, Kongens Søstersøn, der var den, der gjorde Udslaget med Hensyn til, at de fik Tilladelse til at bosætte sig her. Hans Hofpræst, Johan Fabricius, havde forgæves søgt at hindre det ved at forestille Hertugen, hvilket Kætteri han gjorde sig skyldig i ved at give slige ugudelige Mennesker Bosættelsestilladelse her i Riget. Biskop Resen var imidlertid bleven en gammel Mand; men Jesper Brochmand var des kraftigere. Han udgav i 1633 sin lutherske Troslære, der var de danske Theologers aandelige Føde i over hundrede Aar efter Forfatterens Død. Han tilegnede Kongen Bogen med en Udtalelse, hvori hans aandelige Syn ret giver sig til Kende. Han siger saaledes: »Fra din første Regerings Tiltrædelse har du arbejdet derhen til, at alle dine Undersaatter maatte tænke og tale ens om de guddommelige Ting. Og dette har du gjort med en saadan Fremgang, at de, der afvige i religiøse Meninger, nu vanke landflygtige omkring, langt borte fra de Riger og Lande, som ere dig undergivne. Men paa en saadan Lykke forstaa kun de at skønne, som af egen Erfaring have lært, hvorledes Ulighed i Religionen er en bestandig Pest og Ødelæggelse for Riger, da den opflammer Forældre mod Børn og Undersaatter mod Øvrighed.

Arild Hvitfeldt siger i sin Bispekrønike: »Vi (Lutheranerne) betænkte os ilde, at vi ikke, da Religionen forandredes, gjorde os et Hoved igen — det vil sige, indsatte os en luthersk Pave — som vi altid kunde svare og se hen til i gejstlige Sager, og hvad Ceremonier, der skulde holdes«; og Kong Frederik III tænkte virkelig paa at gøre et saadant Hoved, der skulde være Oversuperintendent i Danmark og Norge samt i Hertugdømmerne; men saa døde den dertil udkaarede

Mand, Stefan Klotz, et Par Maaneder før Erkebiskop Hans Svane, hvis Efterfølger med udvidet Myndighed, han skulde have været. Det var ikke en Flyvegtrille; Svane var syg, og hans Død ventedes hver Dag; der laa endogsaa et Par Skibe i Flensborg Havn rede til at tage Klotz ombord med samt hans Bøger og Bohave; men saa var det, han døde. Senere har man ikke fra Regeringens Side bestræbt sig for at give en enkelt Mand saa megen Myndighed.

Vi vende tilbage til Brochmand, der blev Resens Efterfølger, efter Kongens egen Kaldelse; men Brochmand vilde ikke modtage Kaldet, før det efter gammel Vis var stadfæstet af Stiftets Præsteskab. Han var en meget from Mand, der ret kunde tale til Folket, hvilket fremgaar af de mange Oplag, hvori hans Huspostil er udkommen og endnu af og til udkommer; men han var, som før sagt, meget nidkær for den rene Læres Bevarelse; og han havde et Øje paa hver Finger med sine Præster. Ogsaa Bispen i Ribe maa have været en meget paapasselig Mand; thi i Aaret 1643 blev Præsten Jørgen Friis i Sevel i Ringkøbing Amt dømt til »Skubkarren paa Bremerholm«, fordi han i en Prædiken havde udtalt, hvad han paa ingen Maade troede at kunne tilbagekalde, »at et Menneske ikke kan tabe den Naade, som han har faaet i Daaben.«

Den synlige Frugt af denne ved Tvang tilvejebragte kunstige Enhed i Troen var, at Kirkerne paa de hellige Dage til Stadighed vare fyldte med Kirkegængere; men man tør ikke paastaa, at den flittige Kirkegang var et Bevis paa lige saa stor Fromhed eller Kærlighed til Guds Ord; snarere var det Vanen eller Frygten for Folks ilde Omtale eller for anden Ulempe, der drev dem derhen; thi der fandt saa megen Soven Sted i

Kirkerne, at der ved hver Kirke var ansat en Mand, der havde det Hverv at gaa omkring med en lang Stok og pikke dem i Hovedet, der vare faldne i Søvn under Prædiken.

Uagtet alt, hvad der saaledes blev gjort for at bevare Troens Enhed, kunde denne dog ikke bevares helt ren. Af Politik maatte man snart tillade Jøder at bo i Altona og Glückstadt, Arminianere i Glückstadt og Frederiksstad, Calvinister i Pinneberg og Papister i Ejderstedt, København, Kristiansstad og Oslo.

Naar vi betragte de to Konger Frederik II og Kristian IV i deres Privatliv, kan man kun undres over, at der virkelig var saa megen sand Guds frygt hos dem, som der dog virkelig var: Begge vare de stærkt hengive til Nydelsen af stærke Drikke, endogsaa til Overmaal; men enhver skal helst maales med sin Tids Alen. Det var ikke anset som en Last at drikke, som de nævnte Konger drak; det var Tidens Mode og Tidens Aand, der i denne Henseende gav dem et Præg, som vi nu finde usmageligt. Det var om at gøre, at Kongen i denne Idræt kunde være den største som i andre Idrætter. Om Frederik II fortælles, at han paa sin Dødsdag, Skærtorsdag den 14. April 1588, lod holde Gudstjeneste i sit Værelse, og at han med høj, klar Røst sang Salmerne med baade før og efter Prædikenen, uagtet han var meget syg og selv havde en tydelig Forstaaelse af, at hans sidste Time stundede til. Da Lægen følte hans Puls, sagde han: »Lad Aaren slaa, som den vil; dette vide vi, at Guds Naade slaar ikke fejl.« Da han efter en kort Bevidstløshed igen vaagnede, sagde han: »Det er en ganske underlig Strid, Døden og Livet føre med hinanden,« men han trøstede sig med Luthers Ord, »at Livet dog skulde faa Overmagt og aflive Døden.« Under

gudelig Samtale blev Klokken fire, og saa forlangte han at komme op af Sengen; men som de lettede ham af denne, daanede han atter hen og var død.

Kristian IV taalte Sandhed paa rette Tid og Sted, selv om denne Sandhed berørte hans egne Skødesynder. Et af de bedste Beviser herpaa afgiver hans Forhold til Præsten ved Frue Kirke, Ole Vind, der var bekendt for sin frygtløse og kraftige Veltalenhed. En Dag vare nogle Hoffolk blevne forargede over hans djærve Tale i Kirken; de anklagede ham for Kongen og lode ham forstaa, at heller ikke han var gaaet Ram forbi. Saa sendte Kongen Bud efter Hr. Ole og befalede ham at holde den samme Prædiken for ham selv. Det gjorde han, og han endte med de Ord, som i Grundtvigs Omskrivning lød saaledes: »Det var, Guds Død! de samme Ord om Løgn og Leflen, Drik og Hor, som i vor Frue Kirke!«

Nu ventede hans Anklagere og vel ikke mindst han selv at blive afsat; men til alles Forbavselse fandt Kongen saadant Behag i hans Djærvhed at Fjerde Kristian tog saa til Orde: »I er en dygtig Præstemand, og præked som I burde.« Kongen udnævnte ham straks til sin Præst og Sjælesørger i Aaret 1645; men allerede næste Aar døde han.

Om Kristian IV. har Hammerich sagt: »Hvor forunderligt maatte der dog ikke se ud i en saadan Sjæl! daglig læste han sit Kapitel i den hellige Skrift; om Søndagen forsømte han næsten aldrig nogen Prædiken; ja man har Eksempler paa, at han, naar han fik noget godt eller mærkeligt at høre om en eller anden Landsbypræst, lod ham tilsige at møde ved Hove at prædike for sig. Derfor kunde han saa godt taale at høre Ole Vinds Prædiken »om Synderne i Kongens Gaard,« ja stundom

kunde han vel ogsaa have Syner af from Begejstring: I det ene Øjeblik Troens, og i det næste Syndens og Lastens Barn.

Hvor ilde vi maa synes om al den Intolerance, Datiden fremelskede, saa kunne vi ikke nægte, at den var fremgaaet af virkelig Nidkærhed for den rene Tros Bevarelse; det var Datidens Tro, at alle de mange Plager og Hjem søgelser, der ramte Riget, vare guddommelige Straffe, fordi Guds Ord ikke blev lært purt og rent nok, som Luther havde givet os det.

Vi maa derfor ikke være for haarde i vor Dom over de Misgreb, der efter vor Opfattelse af Kristendommen bleve begaaede, men huske paa, at enhver Tidsalder skal bedømmes ud fra den selv og efter de Anskuelser, som da raader.

FRA HOVERITIDEN.

AF

POVL HANSEN.

AT der i løbet af det sidste hundredår her i Danmark er sket store fremskridt på landvæsenets område, er en kendt sag, og at bondestanden inden for samme tidsrum har gennemgået en stor udvikling i åndelig som timelig henseende, er i al sin almindelighed lige så bekendt; men vil man prøve på nærmere at bestemme størrelsen af denne udvikling, bestemme højden af det opsving, man sporer på alle områder, da vil man mangen gang komme til at føle, at dette har sin store vanskelighed, idet forudsætningerne herfor: den nødvendige historiske kundskab, som oftest mangler. Kun ved et mere indgående kendskab til forholdene, som de var før og er nu, får man den virkelige målestok for bedømmelsen, og saaledes gennem sammenligning den rigtige glæde af fremskridtet. Efterfølgende skulde være en lille hjælp til at lære *en* side af bondestandens kår at kende, således som de var for lidt over hundrede år siden.

Omtrent ved den tid blev der af den danske regering så vel som af mange enkeltmænd gjort store for-

arbejder i retning af at indlede bondens frigørelse. Embedsmændene måtte give indberetning angående tilstanden på deres egn; skribenter optrådte med små og store bidrag; kommissioner nedsattes, klager blev modtagne, kort sagt: oplysninger søgtes og afgaves på alle områder.

Blandt de ting, man snart blev enig om, der trængte til ændring, var da også *hoveriet*. Intet synes i den grad at have været bonden forhadet, som hoveripligten, og intet saa ødelæggende for ham som den. »Hoveri« eller på gammel dansk »dagværk« kaldtes det arbejde, som fæstebonden skulde yde godsejeren. Det blev Midelalderen igennem afgivet i en meget mådeholden grad; det var ikke nærmere fastsat men ydedes — som det hed — »efter skik og brug«. Men efterhånden som godsejerne efter reformationstiden stadig øgede deres jorder, så voksede hoveriet lidt efter lidt til en utrolig højde og blev omsider for bonden en næsten utålelig byrde, og det netop fordi der ikke i bondens fæstebrev blev fastsat regler for, hvad eller hvormeget der kunde forlanges. Hoveriet blev således blandt de ting, der mest bidrog til at nedtrykke og underkue den danske bondestand. At få denne vilkårlighed ophævet, få hoveriet fastsat og omsider helt afskaffet, var da også noget af det, landbovennerne kæmpede aller ivrigst for.

Blandt de papirer, som i rigsarkivet endnu henligger efter landvæsenskommissionen af 1757, findes følgende ganske mærkelige bidrag til bedømmelsen af det vilkårlige hoveri:

Beboerne af Skydebjærg sogn på Fyn har tidligere tilhørt kongen som »rytterbønder«, men er i tidens løb afhændede af ham til Ruggård gods, hvortil de alt nu i længere tid har været hoveripltige og endda befunden

sig nogenlunde vel, men nu på det sidste er Ruggård bleven købt af en prokurator Duus, og denne mand har da for at profitere af handelen »belastet« dem med et så »ubeskriverligt hoveri og trældom«; at det ikke er dem muligt at holde det ud længer, og det er da deres ydmygelige bøn og begær til kommissionen, at den vil komme dem til hjælp og beskytte dem mod deres plageånd, denne prokurator Duus. Vil eller kan kommissionen ikke det, frygter de, at de alle skal gå til grunde. Deres tilstand beskriver de således:

»En del har han (Duus) pålagt hele driften af gårdens avling, den anden del må hver dag holde en mand i skoven for at fælde træer og sætte favnebrænde, samt desuden køre to—tre gange om ugen i den strængeste vintertid (skrivelsen er dateret den 28. februar 1767) enten til Bogense eller Odense med tømmer og brænde; for bønder i gode egne vil det være strængt, men for os, som bor i en mager egn er det urimeligt at udholde. Vore folk — eller i mangel deraf vi selv — må hver morgen gå næsten to mil hen til gården og dens skove, stå der i et strængt arbejde til fast den mørke nat, for derefter atter at gå de to mil hjem, eller hvis vi ikke kan udholde dette, da at indleje os og vore folk omkring i byerne ved Ruggård.

Heller ikke vore heste kan udholde dette forfærdelige hoveri. De stakkels dyr må jo således først gå de næsten to mil til gården og derfra de omtrent halvtredje mil til Odense med brænde eller tømmer og derefter de tre mil hjem igen. Og ikke nok hermed: I stedet for den hvile, de så højlig kunde trænge til dagen efter en sådan tur, så har det ofte sket, at de atter næste dag har måttet de to mil til gården igen for derfra at tage læs til Bogense — to mil — og endelig atter de fire

mil hjem; ja, vi har endog måttet køre med tømmer til Fraugde, en mil på den anden side Odense, altså en tur på 8—9 mil. Siden mikkelsdag har vi af hver helgård allerede gjort over tyve sådanne langrejser foruden en del andre og mindre, som ikke her medregnes. Dette at vedblive er en sand umulighed for os, især nu efter at kvægsygen har røvet en stor del af vort kvæg. Vore heste er nu så ødelagte af de lange ægter, at vi næppe mere kan pløje vore egne, endsige herremandens marker med dem. Selv er vi så forarmede, at vi ikke mere ævner at holde folk. Bliver hoveriet ikke ret snart formildet, da må vi alle med kone og børn gå fra gårdene og tage fat på betlerstaven.«

Denne klage fra Bønderne i Skydebjærg blev af kommissionen sendt til prokurator Duus for at give ham lejlighed til at udtale sig derom og om mulig retfærdiggøre sig, og dette søger han da i en skrivelse af 14. april på bedste måde at gøre ved at sværte bønderne og tillægge dem de uædleste bevæggrunde. Han har al tid gaaet frem med mildhed, og til trods for at bønderne er halsstarrige, bruger han ikke hårdhed, men har stedse »forsøgt at tale de genstridige til rette med en mildhed som en faders mod sine børn.«

Kommissionen vilde ikke lade sig nøje hermed, men sendte nu bøndernes klage tilbage, ledsaget af prokuratorens gensvar, til amtmanden over Fyns stift med påbud om grundig at undersøge sagen.

Den 22. april svarer amtmanden, og dette svar indeholder da følgende: Han har nu omhyggeligt undersøgt sagen fra bægge de stridendes sider og er derefter kommen til den erkendelse, at bønderne virkelig lider mer, end de kan og bør tåle. Da de i sin tid tilhørte kongen, modtog de for en stor del meget for-

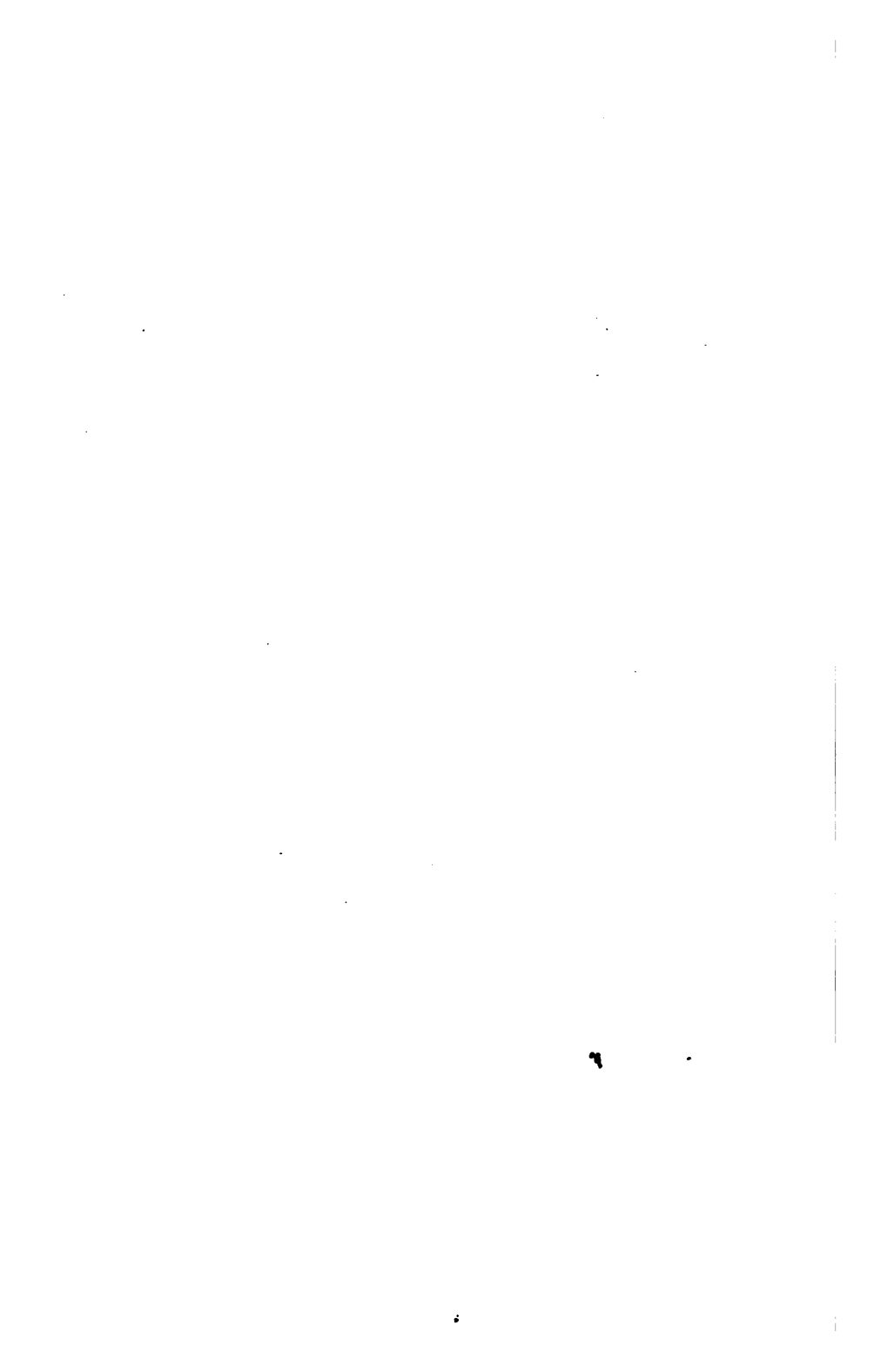
faldne gårde, som de dog efterhånden ved flid og sparsommelighed fik ombygget og istandsat, så den gang, da Duus købte godset, sad hver og en godt i det, men nu: Nu ser man, hvordan den ene efter den anden må gå derfra, gribe betlerstaven og — vel at mærke — lade alt, hvad han har samlet, i stikken til prokuratoren. Amtmanden bliver ordentlig helt varm ved at skildre den tilstand, hvori han har truffet de stakkels bønder og udbryder f. eks. et sted således: »Duus og flere af hans lige synes næppe at tro, at bonden er et menneske, men kun et lastdyr, som bør lide, tåle og bære alt, hvad man vil lægge på det, om det endog skulde segne under byrden.« Det er amtmandens højeste ønske, at der kunde blive sat en bestemt takst for hoveriet, således at man fra bægge sider vidste, hvad man havde at rette sig efter. Så længe man ikke har en saadan rettesnor, har man heller intet middel til at afhjælpe dissens og de mange andre plagede bønders klager.

Det eneste, der i det her omhandlede tilfælde er at gøre, mener amtmanden, består i, om kongen kunde bevæges til over for Duus at tilkendegive sit højeste mishag med et sådant misbrug af herredømmet over de »bortsolgte Rytterbønder.« Det hjælper ikke bønderne at gå til lands lov og ret, ti det er umuligt for dommeren at dømme i det, som loven ingen bestemmelse har om.

Amtmandens råd blev fulgt, og en mishagserklæring som den foreslåede nedskreven og indsendt til den enevældige konge for derpå forsynet med hans underskrift at blive tilstillet prokurator Duus. Hvorvidt derved blev opnået, hvad der var tilsigtet, findes ikke oplyst, men må dog anses for sandsynligt, og det er da

et smukt bevis på, hvordan enevoldsmagten, brugt på den bedste måde, kunde udfylde de manglende lovsteder, og i de enkelte tilfælde træde hjælpende til og sætte vilkårligheden og hensynsløsheden de grænser, som de mangelfulde love ikke mægtede. Desværre er eksemplerne herpå sjældnere, end man kunde have ønsket.

AARBOG
FOR
DANSK KULTURHISTORIE
1899

UDGIVEN AF
POUL BJERGE

KØBENHAVN
LEHMANN & STAGE
1899

KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

VED H. P. WARBERG

INDHOLD.

	Side
L. SCHRØDER: Askov Højskoles første Dage	1
H. F. FEILBERG: Ilden — Arnen — Hjemmet.	36
P. LAURIDSEN: Den gamle danske Landsby. Med ti Byplaner og et Kort	76
POVL HANSEN: Gamle Tider	186

De ti Byplaner, der ledsager P. Lauridsens Afhandling, tilhører »Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab«, der har ladet dem skære til »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« for 1896. Nu har det høje Selskab velvilligst tilladt mig at tage Kopier efter dem, en Opmærksomhed, som jeg særlig skønner paa og er overordentlig taknemlig for.

UDGIVEREN.

ASKOV HØJSKOLES FØRSTE DAGE.

AF

LUDVIG SCHRØDER.

DER er nu forløbet over en Menneskealder, siden jeg i Forening med de Mænd, der havde arbejdet sammen med mig paa Rødding Højskole, *H. Nutzhorn* og *R. Fenger*, tog fat paa en lignende Gerning her i Askov. Selv er jeg kommen saa langt paa Afstand fra den Tid, at jeg roligt kan se paa og vel ogsaa skrive om, hvad der den Gang satte mig selv i stærk Bevægelse, og der er voxet en Læsekrede op, som staar temmelig fremmed overfor, hvad der rørte sig her i Landet nærmest efter Krigen 1864. Det kan da maaske være i sin Orden, naar jeg ved Hjælp af gamle Breve søger at give et Billede af, hvad der foregik i hine Dage.

Skolegerningen i Rødding var bleven fortsat, efter at Krigen var begyndt. Nogle Minder fra hin alvorlige Tid, har jeg fremdraget i Indledningen til andet Oplag af mit af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme udgivne lille Skrift: *Jep og Anne Mari: hvordan min Svigermoder, Oberstinde Charlotte Wagner, en Nat af en østerrigsk Patrouille blev ført til Kolding, men dog*

snart kom tilbage til Højskolen, — at jeg var med ved *Laurids Skaus* Jordefærd, — og at jeg under Krigens sidste Afsnit fulgte Feltpræsten *Peter Rørdam* i en 6 Ugers Tid til de Gudstjenester, han holdt i Middel-fart, ved Hindsgavl, paa Fænø og andre Steder.

Under dette Ophold i det nordvestlige Fyn lærte jeg Sognepræsten *M. Melbye* i Asperup at kende. Til ham er nogle af de Breve skrevne, som jeg vil meddele, og som kan oplyse, hvad der rørte sig hos mig og i de Kredse, hvor jeg færdedes, efter Afslutningen paa den anden slesvigske Krig. Det første er skrevet i Køben-havn 3. September 1864.

»Kære Pastor Melbye! Det blev ikke til noget med at rejse igennem Fyn herover. Vi vare temmelig mange til at gøre Besøg hos Venner, og Rejsen kunde let blive for besværlig. Det mærkede jeg allerede paa min Hjem-rejse til Rødding, da jeg med Nød og Næppe fik en Seng at ligge i paa Snoghøj Færgegaard og saa havde den østerrigske Pladskommandant liggende i Værelset ved Siden af mig og hans Opvarter i den Stue, jeg skulde igennem for at komme til mit Sovekammer. *Der* var slet ikke godt at komme med en hel Familie. Kolding var forholdsvis endnu tættere besat af Øster-rigere. Men naar vi rejste med Dampskib derfra, kom vi dog kun éngang i Berøring med Landets Fjender. Da mine Kvinder aldeles stemte med mig i disse Tan-ker, opgav vi for denne Gang Besøget hos Vennerne, og det bliver skriftligt, jeg maa takke Dem for sidst, ja takke Dem og Deres Hus for alle de gode Timer, jeg tilbragte der i Trængsels-Tiden, og fortælle Dem, hvad godt jeg siden har oplevet.

Det var den 11. Avgust, jeg kom hjem; da var lille Jens [min ældste Søn] netop et Fjerdingaar gammel, og

han var saa rask og stor og smilende, saa jeg næppe kunde tænke mig, det var min egen Søn, og min Hustru var ogsaa rigtig rask. Det var dejligt at komme hjem til dem. Hos *Svejstrup* [Sognepræsten i Rødding] var den Dag baade [Sognepræst] *Balslev* og hans Kone fra Hjortlund¹ og [Sognepræst] *Jens Schjørring* [fra Hodde], saa at der var villige Ører til at høre, hvad jeg kunde fortælle om min Færd paa Fyn, og hvad jeg der havde set og hørt. Og om Søndagen fik jeg i Kirken baade venlige Haandtryk og Nik fra Folk, der vare glade ved at se mig igen og længtes efter at spørge godt Nyt. De Danske kunde ikke godt lade Modet falde. Rigtignok skulde de en af de følgende Dage faa at mærke, hvor nær Ulykken var dem, da den danske Herredsfoged blev afsat; men Trykket frembringer Modtryk; under Trængselen mærker det danske Hjerte bedst, hvor det har hjemme, og Sorgen samler. Det erfor jeg paa flere Maader under mit sidste korte Ophold mellem Sønderjyderne. Den 18. Avgust kørte Svejstrup med sin Søn Poul, Nutzhorn og jeg ned til Agerskov for at se til [Sognepræst] *Boesen*.² I hans Hus traf vi *Appel* fra Tønder.³ Underligt var det at høre af Boesen, at det var nogle af hans bedste Tider, han havde haft i Agerskov.

Jeg tror, at Flertallet af den dansktalende Befolkning nu vil enes om at udtale, at de langt hellere ville se Slesvig delt end skilles fra Danmark. Jeg haaber, det ikke skal vare længe, inden en saadan Udtalelse kommer offentlig frem. Deri blev jeg styrket i de følgende Dage af mit Ophold i Slesvig; i Agerskov vaagnede det Haab.

¹ Balslev har sidst været Præst i Strø ved Hillerød. ² Senere Præst i Harritslev ved Randers. ³ Den senere Valgmenighedspræst i Rødding.

Paa Vejen hjem besøgte vi *Krüger* i Bevtoft; han er tilgavns nedbøjet; jeg tvivler om, at han vil faa en saadan Betydning i Fremtiden, som han har havt;¹ der skal nu yngre Folk frem, og jeg tror, de ere rede eller snart kunne blive det. En saadan ung Mand kom til mig, Dagen før jeg skulde rejse herover, med et Ark Papir i Lommen, hvorpaa han havde skrevet det Stykke, som De vist baade har læst og fornøjet Dem over i den sidste Kirketidende, og som der benævnes »en Røst fra Tørninglen«.² Der er ingen, der har opfordret ham til at skrive det; han er aldeles ikke boglærd; han har kun havt en daarlig Skoleundervisning; — og dog er der en Rigdom og Dygtighed, en Oprindelighed og Dybde i hans Stykke, som man skal lede længe om Magen til. Det tykkes mig at være et Livstegn. Og af dem har jeg set flere. Der var en Kaadner, som er født i Horne [paa Fyn], men i mange Aar har været bosat i Røddings Nabolav, som sagde til mig, da han sagde mig Farvel: »Naar dog det kære Guds Ord ikke maa forstumme imellem os! Det vil dog være det tungeste at bære.« Og saa stod Taaren ham i Øjet. . . . Alt dette skulde pege hen paa, hvad der jo ikke kan bevises, men kun føles, at »Holger Danske« virkelig er ved at vaagne i Sønderjyllands danske Egne. Med den Tro rejste jeg hjemme fra i Dag for otte Dage siden; jeg glædede mig til at bringe Bud derom til Venner i Kongeriget.

Det var strængt for mit Rejseselskab at komme gennem Kolding. Vanskeligt var det at faa et meget simpelt Natteherberg, vanskeligere endnu at udholde Synet af

¹ Imod min Forventning fik Hans Krüger vel sin betydningsfuldeste Gerning efter 1864. ² Se »Dansk Kirketidende« 1864, Nr. 35.

de mange Fjender i den danske By. Forresten gik Rejsen godt herind. Vi havde dejligt Vejr om Søndagen til Dampskibsfarten. Vi sejlede gennem Fænosund, og vi fik tre permitterede svenske Løjtnanter ombord i Assens. Deres Kammerater stode paa Skibsbroen og vinkede Farvel. Regimentets Musikkor spillede »Længe var Nordens herlige Stamme«, og det sang inden i mig: »Atter det skilte følger sig sammen — éngang i Tiden«. Fra Faaborg til Svendborg havde vi til Rejsefæller en dansk Løjtnant, som ellers er Kantor paa Vallø,¹ og en Underkorporal, som ellers er Forstkandidat [Bonnevie]; dem kendte jeg fra Gamborg.² Sent om Aftenen kom vi hertil Byen. Paa Banegaarden stod min saarede Broder [Joh. Schrøder], som nu er helt kvik, og den Familie, som har gjort saa overmaade meget for at pleje ham, Frits Trier og hans Kone. Min Svigermoder var helt underlig ved at komme hjem efter et halvt Aars Fraværelse. Hun er endnu halv fremmed i sit eget Hus.

Jeg har brugt Tiden saa godt som muligt for at træffe Folk, især dem, der skulde rejse, naar Rigsraadet var endt. Jeg havde godt nyt at melde, men fik vel af mere end én det Svar: »Det er det første gode Nyt, jeg hører i lang Tid; her mærke vi lidet til Holger Danske.« *Grundtvig* blev da meget glad over, hvad jeg fortalte. »Ville de danske Sønderjyder blive i Samfund med os, da tror jeg heller ikke, Vorherre lader dem skilles fra os,« sagde han.

Det er en underlig Virvars-Tid; men udaf Virvaret er jo Skabelsen fremgaaet. Derfor tykkes Tiden mig

¹ Adolf Knudsen, senere i nogle Aar Forstander for en Folkehøjskole paa Sandbjærg i Sundeved. ² Feltpræst P. Rørdams Standkvarter.

og at være en Skabelses-Tid. Der gærer meget; men der er ogsaa mange gode Spirer, som komme frem. Det er en Tid, da der kan gøres noget.

Siden vi taltes ved, har jeg tit tænkt paa og gentaget Deres Ord om, at De kunde have Lyst til at nedlægge Præste-Embedet for at skrive *et folkeligt Blad*, om De havde Evne dertil. Blandt andet mindedes jeg derom i mine sidste Samtaler paa Fyn med [Feltpræst] *Rørdam*. Han prædikede nogle Gange om, at Folket stod og faldt med sine Førere, dem, det selv havde valgt, dets Repræsentanter og dets Avisskrivere, — og der var ingen af dem, der vilde tage Vorherre med. Dertil bemærkede jeg en Dag, at Grundtvigs Venner først maatte søge Skylden hos dem selv til, at vi ikke havde en folkelig Avis, der vilde tage Vorherre med; thi P. Olsen¹ vilde forleden Aar begynde en saadan og fik Løfte om Bistand af en hel Del ansætte Mænd, men ingen Hjælp hverken paa den ene eller paa den anden Maade. Rørdam sagde da, at det skulde jeg ikke have sagt forgæves; han skulde gøre, hvad han kunde, for at et saadant Blad kunde sættes i Gang. Tiden var nu til det, mente vi begge. Han gaar da ogsaa og taler med Folk om det, og jeg gør det samme. »Men,« siger *P. Nielsen* fra Lykkesborg,² som jeg traf hos Rørdam, »der behøves 15,000 Rdl. til at sætte Bladet i Gang og 3000 Abonnenter til at dække Udgifterne.« Hvor ere saa de i den grundtvigske Kreds, der kunne og ville ofre saadanne Pengesummer til et Blad? Og dog, *naar* kommer der en bedre Tid?

Saa har jeg tænkt paa, om det ikke er Tid til at gøre

¹ Malermester og Politiker. ² P. Nielsen var dengang Medlem af Rigsraadet; han har siden været en Hovedmand ved Stiftelsen af Valgmenigheden i Kærteminde.

noget for *Skolevæsenet*. Madvig og Monrad skulle erkende, at det ikke længere vil gaa med Tysken [i Skolen], i al Fald ikke med Stilen; Rektoren fra Flensborg [Simesen] bekendtgør, at han vil grunde en højere Realskole, der af det klassiske kun beholder mundtlig Latin, — og saaledes er der vel mere i Gære. Jeg skulde meget beklage, om man foretog en Reform af Latinskolen uden med det samme at ophæve alle Rettigheder og Privilegier, som knytte sig til Examen Artium; naar alle Examiner i »almindelig Dannelse« bortfaldt eller mistede deres Betydning som nødvendig Betingelse for at faa en Embedsexamen, da skulde Skolevæsenet nok udvikle sig frit og godt.

Naar jeg taler med Folk om denne Tid som Virvarets, men derfor ogsaa de ny Begyndelsers Tid, da er der nok dem, der kunne forstaa mig; ingen havde jeg dog i det Stykke mere Glæde af end *N. J. Termansen*;¹ han tykkes mig at aande friere end før. Til *Birkedal* kunde det ikke hjælpe, jeg kom med mine Tanker, {han sagde}: »Der er nu kun én Ting, jeg tænker paa at gøre mit til, at det danske Folk bliver forskaanet for at have Del i Udaaden, Ministeriet paatænker.« . . . — Det kommer mig for, som om der er et levende Baand, der knytter Grundtvigs Venner over hele Landet sammen, og at det Samfundsbaand i et Øjeblik som dette kunde bruges og skulde bruges til at sætte noget i Værk. Og lad saa være, at Oprettelsen af en Avis og Afskaffelsen af en Examen synes lidet ved Siden af Fædrelandets Livsspørgsmaal, saa vilde dog den Examens Afskaffelse have saa meget at betyde, at fra samme Stund den danske folkelige Oplysning havde Frihed her i Landet, og er der noget for det hele Land, som svarer til Skolen

¹ Folketingsmanden for Ribe Amts 4de Valgkreds.

for den snævrere Kreds, da er det jo en saadan folkelig Avis. Og dernæst er det jo netop Livssagen, Folket kom til at deltage i, naar den Vækkelse, som jeg virkelig tror er begyndt i Sønderjylland, ved den grundtvigske Kreds blev ledet ud over det ganske Land som en elektrisk Strøm. *Frederik Helveg*¹ forstod mig nok paa denne Maade, saa vidt jeg skønner, og han sagde til mig: »Naar jeg kommer tilbage fra Møen, kommer jeg til Dem, og da tales vi ved om disse Ting.« Derimod kunde jeg ikke faa ham til at tage til Sorø til Missionsmødet og lægge Folk dér den danske Sag paa Hjærte.

Nu, kære Melbye, har jeg skrevet et langt Brev til Dem ud af det, som lever i mig. Det kan være, at det forekommer Dem at være som en rastløs Famlen efter Virksomhed, medens saadant skal komme som en Gave. Men jeg tænker, De tillige vil finde en dunkel Længsel deri efter at se *dem* rejse sig og rejse sig til fælles Kamp, som ere sig det danske bevidst i Hjærte og Sind. De dunkle Følelser ere dog snart det bedste hos os; er det alt klart som Dagen, da er det ogsaa snart forbi med Hjærternes Gløden. Jeg var glad, om De kunde være enig med mig i Grundfølelsen, at Tiden er kommen, da der kan og skal skabes nyt i vort Folk.« —

Der er vel en Sammenhæng imellem de Spørgsmaal, som i dette Brev ere bragte paa Bane, og den Virksomhed, jeg i forskellige Retninger kom ind i, medens jeg i den følgende Vinter opholdt mig i Kjøbenhavn. *Fr. Helveg* kom til at udgive et lille Blad under Navnet »Danmark«, og efter hans Opfordring skrev jeg jævnlig deri. Men dermed lod jeg ikke Tanken fare

¹ Efter at være afsat som Præst i Haderslev opholdt *Fr. Helveg* sig i Kjøbenhavn, til han blev Sognepræst i Købeløv paa Lolland.

om et mere udpræget grundtvigsk Blad. Da min gode Ven, *Ernst Trier*, der var ved at forberede sig til at oprette Højskolen i Vallekilde, ikke kunde faa J. V. Hoff og Trandberg (Kapellanen og Skolelæreren i Vallekilde) til at udgive et Blad for Folket, der skulde hedde »*den danske Skole*« og svare til dette Navn, saa skrev jeg 22. Marts 1865 til Melbye, om han ikke vilde være Redaktøren, men havde ikke mere Held hos ham end Trier hos de Vallekilde-Mænd, skønt jeg kunde melde, at Grundtvig havde sagt til Trier, at han vilde hilse det Blad med stor Glæde som noget, han længe havde savnet, og som han gjerne vilde skrive i. Da min Formand paa Rødding Højskole, *S. Høgsbro*, i Høst 1865 begyndte sit Ugeblad »*Dansk Folketidende*«, skrev jeg ofte deri.

I »*Dansk Kirketidende*« for 9. Oktober 1864 fik jeg et Stykke trykt om de Forbedringer i det højere Skolevæsen, hvortil der nu var Udsigt. Og jeg kom selv til at være med ved et *Forsøg paa en ny Børneskole*. »De har maaske allerede hørt,« skrev jeg 3. Oktober til Melbye, »at *Grundtvig* samler yngre Mødre og andre Børne-Opdragerinder om sig en Gang ugentlig for at gøre det til en Samvittighedssag for dem, at de skulle holde deres Børn fri for det fremmede, og give dem Anvisning til, hvorledes de skulle bære sig ad. Da min Hustru er med, faar jeg strax Meddelelse om, hvad han har sagt. Resultatet af det første Møde blev, at endel af Kvinderne (foruden Fru Grundtvig: [Landskabsmaler] Skovgaards, [Historiemaler] Constantin Hansens og Handskemager Larsens Koner samt Fru Maribo) besluttede at se at faa en Skole istand, hvori deres Sønner kun skulde undervises i Læsning, Skrivning og Regning som Færdigheder, hvori der kunde kræves Dygtighed

af dem, men forresten i Historie med hvad dertil hører, og hvad Lærerne ellers ved Fortælling og Samtale paa en livlig Maade kunde give Oplysning om; de maatte aldrig have Lexier for og end ikke examineres i, hvad der var dem fortalt; kunde de af egen Drift fortælle noget igen, da var det en anden Sag. Denne Skolegang skulde vare en 2—3 Timer daglig, og saa skulde de have lidt Haandgerning. Nu ere de i Færd med at lede om en Lærer, der kunde begynde Skolen saa snart som muligt. Se, det er nu i den Kreds at lade Daaden følge Ordet. Og derfra vendes saa Spørgsmaalet ud til Grundtvigs trindt i Landet spredte Venner: ville I være med til at holde det fremmede borte fra eders Børn, saa længe til de selv i en 17—18 Aars Alder vælge sig en Livsbane, der maa sætte dem i Forhold til det fremmede, — da kunne de i et Par Aar gennemgaa Pinen, især naar Examenskravene blive lidt mindre, som man nu kan vente. Ville I gøre det? Thi før kan der ikke ventes mere end Hanefjed af de andre. Hvor paatrængende det er at faa saadanne ægte danske Skoler, viser den Kendsgerning, at der ikke er én af de mange grundtvigske Kandidater, som vides at forene Lyst med Evne til en saadan Gerning. [*Kristian*] *Køster*¹ begyndte paa en Skole ifjor; men han fik kun 1—2 Elever, og han var nok ikke livlig nok for vedkommende Forældre. Og de andre, som ere ledige, antages heller ikke at være skikkede dertil. Fru Grundtvig havde fat i mig, for at jeg og Nutzhorn skulde begynde Skolen, medens vi vare ledige, og vi have halvt lovet det, dersom der ikke mælder sig en anden, og dersom vi blot have nogenlunde Udsigt til, at der vil være en, som

¹ Han var Grundtvigs Kapellan fra P. O. Boisens Død 1862, til han selv døde 1871.

kan tage Skolen op efter os, naar vi, som vi haabe, lidt før eller lidt senere komme til Rødding eller til et Sted i Nærheden for at begynde Højskolen igen. Imidlertid leder hver af Damerne i sin Bekendtskabs Kreds efter en dertil skikket Person.«

Den lille Skole kom virkelig i Gang med *H. Nutzhorn* som Hovedlærer, medens jeg mødte nogle Timer ugentlig for at fortælle Historie for Drengene; Brødrene Joakim og Niels Skovgaard ere vel de mest bekendte af dem, der deltog i denne Undervisning. Efter Nutzhorns Opbrud fra Kjøbenhavn kom der en trang Tid for Skolen, til den blev overtaget af *Hans Gregersen*. Det oprindelige Program er vel bleven tillæmpet efter de Krav, Forældrene efterhaanden stillede til Skolen. Men den betydelige Virksomhed, den har øvet i de store Lokaler paa H. C. Ørsteds Vej, har dog adskilligt til fælles med den lille svage Begyndelse i Enkefru Bertelsens Lejlighed lidt højt oppe i et Hus paa Dosseringen med Udsigt til Peblingesøen.

»*Danske Samfund*« har en lang Historie før 1864. Men efter Krigen blev dets Møder taget op paa ny. Da det var samlet første Gang i Efteraaret 1864, begyndte jeg, som der staar i Brevet af 3. Okt. til Melbye, »med et lille Vers af F. Paludan-Müller [fra Vinteren 1863—64], hvori han trøster Danmark med,

at er dets Magt i Rummet ikkun liden,
en Stormagt er det dog i Kraft af Tiden!

Det gjaldt nu, om vi trods den sørgelige Virkelighed kunde holde fast paa, at det havde mere at betyde at være en Stormagt i Tiden end en Stormagt i Rummet. Det laa rigtignok i selve Sagen, at der var mere Sammenhold i den første end i den sidste; thi dette, at

Danmark havde bestaaet i mere end halvandet Tusind Aar i det mindste, vilde jo sige, at Folk i de forskellige Landsdele saaledes havde trængt til hverandre, at de maatte slutte sig sammen i Ungdomsdagene, hvorfor vi ogsaa kunde sige om Baandet mellem dem:

Aldrig briste, skønt de brage,
Rosens-Baand fra Ungdoms Dage.

Og at Prøjssen kun havde bestaaet i halvandet Hundrede Aar, ja, som det er nu [1864], kun i et halvt, vil sige, at Folk i dets forskellige Landsdele aldrig trængte til hverandre, men først kom sammen, da de i Forstandstiden bleve knyttede sammen med et Jærnbånd, som de brød den ene Dag hellere end den anden, om de blot kunde.

Men naar man saa alligevel spottede denne Paabe-raabelse af Historien som en Byggen af tomme Luftslotte paa Oldtidsdrømmes Gyngebund, da var det ikke første Gang, at saadan Spot lød; men da den i sin Tid lød fra Venderen eller Rygboen Dumber til Danmarks Axel Hvide, da tav denne vel strax dertil; men Historien hævnede sig, saa Rygboen siden maatte minde Axel Hvide baade om hans og om Folkets Fortid saavel som om Fremtiden, for at faa Fred.¹ — Men selv om vi ikke ved slig en Henvisning kunde stoppe Munden paa Spotterne, maatte vi dog fastholde vor historiske Anskuelse, da vi ikke kunde opgive den uden at opgive vor egen nordiske Natur. Thi naar vore Fædre sang om, hvorlunde Askur og Embla bleve udrustede til et menneskeligt Liv, da hed det i Volas Spaadom:

Aand gav Odin, Indsigt Hæner,
Loder Farve og Faverhed.

¹ Saxe ved N. F. S. Grundtvig, 2. Udg., Side 637—48.

Og derom kunde der vel tvistes, om Hæner betød Fremtiden, og Loder var ét med Loke og udtrykte Øjeblikket eller Asgaards Dumber: Vist var det, at Odin var Historiens Vætte, saa uden et Forhold til Historien kunde i al Fald Nordboen ikke tænke sig Aand i Menneskelivet. — Turde jeg nu trøste andre, som jeg trøstede mig selv med, at denne Tid ikke blot var en Virvarets, men ogsaa de ny Begyndelsers Tid, da vilde jeg ønske, at Odin maatte være ret kraftig med ved Udrustningen til det ny danske Menneskeliv.«

Ret jævnlig holdt jeg i Vinteren 1864—65 Foredrag i »Danske Samfund«, og blandt mine Tilhørere var der da ogsaa Elever fra Grundtvigs Højskole. En af disse, *Anders Lauridsen*, var en Søn af Peter Lauridsen i Vejen; han søgte mig op, hvor jeg med min Familie boede som Gæst i min Svigermoders Hjem, og lagde mig det paa Hjærte, at dersom jeg skulde søge et nyt Sted for min Højskolevirksomhed, det da maatte blive i Nærheden af Vejen; det har vistnok ogsaa været ham, der bragte mig Hilsen fra sin Farbroder, *Hans Jokum Lauridsen*, at der var et Hus ledigt i *Askov*, som kunde faas til Leje, og hvor Højskolen da kunde begynde.

Sammenhængende Rækker af *verdenshistoriske Foredrag* holdt jeg den samme Vinter for to meget forskellige Tilhørerkredse. Den ene Kreds bestod af Damer med *Fru Grundtvig* i Spidsen, og da hun blev syg, maatte Foredragene forlægges til hendes Hjem paa Gl. Kongevej, hvor jeg ogsaa maatte gennemgaa noget af Historien særskilt for hende og et Par enkelte flere.¹

¹ Ogsaa ved andre Lejligheder var jeg Gæst i Grundtvigs Hjem, saaledes 3. Februar 1865, da der havde været Mindefest om Ansgar i Kasinos lille Sal efter Foranstaltning af det danske Missions-

Den anden Kreds bestod af Rigsdagsmænd, som for det meste boede sammen og alle vare Kirkegængere hos Grundtvig. Imellem dem var N. J. Termansen, Jens Jørgensen fra Bjerregaard og *Kristen Hansen fra Vejstrup*. Den sidstnævnte gjorde mig i Vinterens Løb det Forslag, at jeg skulde være uordineret Medhjælper hos hans Sognepræst, Baggesen, og samtidig begynde at undervise voxne Mennesker der i Egnen. Naar det da viste sig, at Beboerne og jeg kunde komme godt ud af det med hverandre, da tænkte han, det kunde lykkes ham i Forening med nogle Venner at bygge og indrette en hel Højskole. »Termansen syntes godt om denne Plan,« skrev jeg 5. Februar 1865 til Melbye, »og Grundtvig med. Dersom det ikke bliver til noget paa Slesvigs Grænse, da vil Birkedal efter Kristen Hansens Ønske være Mægler overfor Baggesen.«

Der var, da jeg skrev dette Brev, et og andet, som lagde sig hindrende i Vejen for Tanken om at tage fat i Nærheden af Rødding. Den gamle Formand for Skolens Bestyrelse, Etatsraad Flor, var ivrig nok. Han opholdt sig gjerne om Sommeren paa Haddebo i Midt-Sverige og havde tænkt paa at oppebie Aabningen af Jærnbanen til Malmø 1. Decbr. 1864, inden han rejste til Kjøbenhavn. »Men«, skrev han til mig 13. Novbr., »Deres Ytringer til min Søster om, at en ny Røddinganstalt mulig lod sig indrette, og at De derom ønskede at tale med mig, have havt den Virkning paa mig, at jeg nu skal se at komme til Kjøbenhavn saa hurtigt som muligt.«

Flor prøvede, efter at han var kommen til Kjøbenhavn, selskab. Grundtvig havde ved den Lejlighed holdt Festtalen, og bagefter var jeg hos ham til Middag sammen med N. J. Termansen, Birkedal og Køster og de to sidstes Hustruer.

at finde Støtte hos Rigmænd til at hjælpe os i Gang med en Skole nord for Grænsen. Under et Besøg i Rødding i Julen var jeg med Svejstrup baade i *S. Bjært* ved Skamlingsbanke, hvor en gammel Røddingelev, *Lars Laustrup*, ejede en Gaard, som han kunde tænke sig at afhænde til et Hjem for Skolen, og paa *Søgaard* ved Vamdrup, hvor en Kro, der ved Jærnbaneanlægget havde mistet sin Betydning, var til Fals; senere var Opmærksomheden af H. J. Lauridsen i Vejen og hans Brodersøn bleven henledt paa Askov. Flor havde ikke havt Held med sit første Forsøg paa at vække Interesse for Sagen, og Svejstrup havde faaet det Indtryk, at de slesvigske Medlemmer af Rødding Højskoles Bestyrelse stillede sig køligt overfor vore Planer. Disse Forhold i Forening har gjort, at Tanken om Vejstrup dukkede op.

Men 1. Marts 1865 skrev *Svejstrup* til mig om et Møde, han havde havt med de Mænd i Slesvig, der havde med Sagen at gøre, og kunde meddele som »et autentisk Udtryk for de slesvigske Bestyrelsesmedlemmers Votum i Sagen: man ønsker, at De vil begynde en Skole tæt nord for Grænsen (Askov var jo Talen nærmest om).« Og derpaa fulgte et Tilbud om Støtte fra Rødding, som kun er bleven benyttet med Hensyn til Laan af noget Indbo og nogle Læremidler. — Længere henne i Brevet skrev han: »Vi ere blevne allarmede her ved Frygten for, at De skulde gaa til Fyn istedetfor til Askov. Jeg haaber, De holder fast ved Halvøen, og her i Egnen om Rødding véd De da, at der er Venner, som gjerne vil skikke Dem Lærlinger, naar de kan. Heller ikke er der mindste Tvivl om, at en Opfordring til at yde Bidrag til den Skole, De aabner, vil finde god Modtagelse herovre hos ikke faa.«

Nogle Uger efter kunde jeg skrive til Melbye dels om denne Meddelelse fra Svejstrup dels om Flors Opraab til »Danskhedens Venner«,¹ om hvilke jeg nærede det Haab, at det skulde indbringe, hvad der var fornødent til at sætte Skolen i Gang, og jeg tilføjede, at der ogsaa syntes at være kommen en Frugt ud af Vejstrup-Planen. »Samtaler med Kristen Hansen har givet min Hustru Lyst til selv at have Elever paa Kost, og det regner jeg ikke for en lille Vinding. Thi medens jeg paa den ene Side ikke vilde tilskynde hende dertil, naar hun ikke selv fik Mod og Lyst, saa kan jeg ikke lukke Øjnene for den store Fordel, det vilde være for Skolen, at vi kunde leve hjemligt med Eleverne.«

Den 10. April 1865 skrev jeg fra Rødding Præstegaard til Etatsraad Flor: »Min Broder [Johannes Schr.] og jeg kom efter en heldig Rejse² til Kolding Natten imellem Tirsdag og Onsdag, og da vi havde udhvilet os paa Gæstgivergaarden og besøgt en Søn af gl. Hertel i Moltrup, som er Købmand i Kolding, gav vi os paa Vandring ud til *S. Bjært*. Vejen var meget slet, men dog ikke værre for gaaende end for kørende. Lidt over Middag kom vi til Lautrups Gaard, hvor vi blev til Fredag Morgen. Skolesagen blev Lars Lautrup og jeg let enige om; thi han havde fundet, jeg havde Ret i, at de Bjærter helst maatte sunde sig lidt paa den Ting; det var nemlig kommen ham for, at en og anden var halvt bange for Skolen, siden det syntes at blive Alvor med at bygge en saadan dernede. Derimod havde han ikke skiftet Mening om den Ting, at Stedet godt vilde egne sig for en Skole i Fremtiden. — Fredag Morgen lod Lautrup spænde for sin Vogn; han vilde

¹ Det findes i mine »Meddelelser fra Folkehøjskolen i Askov«, 1869. ² med Istransport over Storebælt.

selv køre os til Vejen. Hen paa Eftermiddagen kom vi til *Peter Lauridsens* Gaard i Vejen,¹ og da snart efter Mandens Broder, *Hans Jokum Lauridsen*, kom hjem, gav vi os paa Vandring til Askov. Vi saa Huset² og talte med Ejeren; Lautrup, min Broder og jeg bleve hos ham om Natten. Hans Jokum Lauridsen og en af de Askov-Bønder, *Peter Jørgensen*, mødte igen Lørdag Morgen tidlig, og vi begyndte, hvor vi havde endt om Aftenen. Ved Middagsbordet kom vi da til en Aftale; om Eftermiddagen blev der gjort en foreløbig Opskrift af Vilkaarene, — og Stedet var lejet. Lautrup syntes godt om Handelen og mente nok, der kunde blive en Skole. Nu skal jeg gøre Rede for Handelen.

Ejeren *Jens Ebbesen* skal omdanne og istandsætte Stuehuset saaledes, at det kan tages i Brug til 1. Maj og er fuldt færdigt til 15. Maj, hvad det indvendige angaar; dog skal jeg betale Loftstrappen og Indretningen af et Loftskammer. Jens Ebbesen skal fremdeles i Sommerens Løb opføre et 7 Fags Hus til Skolestue med Forstue, Gæstestald, Klynehus m. m. og udjævne Gaards- og Have-Pladsen. Jeg skal betale i Leje for Sommeren dette Aar 20 Rd. Men fra Nov., naar den anden Bygning kan tages i Brug, bliver Lejen 40 Rd. halvaarlig, som betales forud. Jeg er bundet i to Aar fra Nov., saaledes at jeg til 1. Nov. 1866 kan opsiges Huset til 1. Nov. 1867; dog kan jeg lade en anden Højskolelærer komme i mit Sted som Lejer. Jens Ebbesen er derimod bundet i 5 Aar fra Nov., saaledes at han først 1. Nov. 1869 kan opsiges os til Fraflytning

¹ Grønvang, som Sønnen, Fabrikant Johannes Lauridsen, helt har ombygget. ² Stuehuset af en nedlagt Bondegaard, der aldrig var bleven færdigt, da baade Gaardmanden og hans Hustru vare døde, kort efter at de — for tidligt — vare flyttede ind i det.

1. Nov. 1870. Endvidere forpligter han sig til, dersom vi ønske det, at sælge Bygningerne med Haveplads for 2500 Rd.«

Efter at denne Aftale var truffen, drog jeg til Rødding, hvor jeg blev i den stille Uge. Jeg var med Svejstrup og *Peter Larsen (fra Dons)*¹ til en Forsamling hos Peter Lauridsen i Vejen, hvor jeg talte over det Vers:

Mindet lader som Ingenting,
er dog et lønligt Kildespring.

Anden Paaskedag prædikede jeg for Svejstrup, idet jeg gik ud fra Verset:

Herren han er dog Sine tro,
ogsaa naar de mistvi'le.
Roser han lod paa Torne gro,
lærte os saa at smile.

I det meste af de to næste Uger var jeg i Askov for at have Øje med Byggeriet. Den 28. April kørte jeg til Kolding og besøgte saa forskellige Folk af P. Larsens Vennekreds i Dons, Starup og Ferup. Den 1. Maj tog jeg imod min Hustru i Kolding. »Næste Dag, da vi kørte til Rødding,« skrev jeg 16. Maj til Flor, »besøgte vi vor ny Bolig paa Vejen. Min Hustru var godt fornøjet, og det frydede Jens Ebbesen, at man var tilfreds med Frugten af hans virkelig betydelige Anstrængelser. Lofterne bleve ikke malede færdige, før i den første Uge af Maj, og Komfuret og de to Ovne, vi begynde med, kom først herud for en Uge siden, saa at der slet ikke kunde være Tale om, vi kunde være tidligere paa Færde, end vi vare, da vi indpakkede vort Tøj [i Rødding] den 6., 8. og 9. og flyttede det i 6 Læs,

¹ Den bekendte Lægprædikant Ole Peter Holm Larsen, der før havde boet i Skræppenborg paa Fyn.

paa Præstens og Højskolens Vogn, den 10. og 11. Maj. Det var vor lille Søns Aarsdag den 11., og samtidig med, at vi kom med de to sidste Læs Flyttegods, kom Fru Svejstrup herover med min Hustru og Jens [Sønnen]. Da vajede der Flag ved »Højskolen« — som Huset allerede kaldes — og paa Nabogaardene. Vi tog endnu St. Bededag til at hvile ud i Rødding og holdt vort endelige Indtog her i Lørdags. Til Oplysning om Folkestemningen skal jeg foruden Flagningen nævne Forsyningen af Spisekamret, som er sket meget rigeligt baade fra Rødding Præstegaard og fra Peter Jørgensens og Jens Ebbesens. Hertil kommer, at begge de nævnte Gaardmænd helt igennem have været saa tjenstvillige, som vi kunde ønske, hos *Peter Jørgensen* har min Broder og jeg havt Tilhold en 14 Dages Tid, uden at han har forlangt Vederlag, eller vi kunnet byde ham det, og hos Jens Ebbesens maatte vi endelig spise til Middag i Søndags o. s. v. — De Askover har i al Fald hidtil kun havt Udgifter i Anledning af os. Maatte det vinde og vare, hvad der lever hos dem af Velvilje for Skolen!

Hvad Sommerskolen angaar, da har jeg sagt og vil fremdeles sige og skrive til Bekendte heromkring, at jeg begynder den 1. Juni, og Pigerne skulle betale 15 Mark [5 Kr.] maanedlig for Undervisning. Jeg venter ikke noget meget talrigt Besøg, men jeg er ogsaa godt fornøjet med at prøve Pigeskolen i det smaa. En Elev fra Grundtvigs Højskole, som stadig mødte i Danske Samfund, har paa Grund af, hvad han der hørte af mig, skrevet, at han vilde have sin Søster herhen. Vi faa muligt flere længere borte fra. Jeg tænker paa hver Lørdag Eftermiddag at holde Foredrag for Skolelærere og andre viderekomne. Større Møder vil jo ikke saa

godt kunne gaa om Sommeren, og jeg har heller ikke Plads til saadant, før Skolehuset bliver bygget. Er det Godsejerne, der have købt *Søgaard Kro* til en Højskole?« — Jeg henstillede, om vi skulde bygge Skolehuset noget større end paatænkt.

Den 19. Maj svarede Flor: »*Søgaard Kro* er det naturligvis Godsejerne, der har købt; thi hvem skulde det ellers være? I deres Højskole faa vi altsaa en Medbejler, som kan blive os temmelig ubehagelig, maaske endog farlig ved sin Nærhed. Men derved er intet andet at gøre, end at vi, uden at lade os forstyrre af de andres Værk og Væsen, bruge vore Kræfter, saa godt vi kan og efter vor bedste Overbevisning. Om Skolehuset bør gøres nogle Fag større, tør jeg ikke have nogen Mening, da det beror paa Sandsynligheden af Elev-Tilgangen, hvilken vel nu, da vi faa en rig Medbejler, vil være dobbelt vanskelig at bestemme.

Det har gjort mig ondt at læse den Opfordring fra Carlsen og Flere, som staar i »Morgenposten«. Vi Grundtvigianere ere ikke vel skikkede til at befatte os med politiske Spørgsmaal i dette Ords indskrænkede Betydning. Vi synes kun at have sikkert Syn og, hvad hermed følger, roligt Mod og fast Beslutning, naar Talen er om *aandelig Frihed* og *virkelig Oplysning*. Og det er imod vor Natur at danne noget politisk *Parti*, da vor Hovedgrundsætning er aldrig at gøre noget, om hvis Rigtighed vi ej ere fuldkommen paa det rene. Derfor kan den ene af os aldrig være sikker paa at have de andre med sig i de rent »politiske« Spørgsmaal og Afstemninger, hvilke mer eller mindre altid ere Døgnanliggender, som ingen Indflydelse have paa vort evige Liv. [Her kommer en længere politisk Betragtning, som slutter med:] For mig er, som De véd, »Danskheden«

i Virkeligheden det vigtigste, ja det eneste vigtige; thi saa kommer det andet af sig selv. Kan vi bare faa Danskheden til at vaagne og udbrede sig hos Folket i Jylland, saa har vi prædiket »den rette Politik«.«

Den 26. Maj skrev jeg til Flor: »Egnens Folk vise sig fremdeles meget imødekommende mod os. Det er vanskeligt at beregne i Penge al den Tjeneste, vi have af dem. For saa vidt er her en god Grund for Skolen; men det er jo meget muligt, at det bliver smaat nok med Elevbesøget baade i Sommer og til Vinter. Jeg søger at give saa mange af Røddings og mine gamle Venner som muligt, Underretning om, at vi begynde til 1. Nov., og at Betalingen for Kost og Undervisning bliver 12 Rd. om Maaneden, som er mindre end i Rødding; om nogen Tid vil jeg saa sætte det i de nærmeste Købstæders Aviser. Det vilde være til stor Nytte, kunde vi faa en skikkelig Præst [til Sognet];¹ thi vi savne meget Kirkegangen i Rødding.«

I Sommeren 1865 begyndte *Kampen om Grundlovsforandringen* at komme stærkt frem, og ved et Vælgermøde for Ribe Amts fjerde Valgkreds i *Bække* tog jeg Ordet med et Spørgsmaal til den Mand, der vilde stille sig imod N. J. Termansen. Jeg gjorde udførligt Rede for Sagen i et Brev til Flor. Den 5. Juni blev der holdt *Grundlovsfest i Skibelund*, hvortil H. Nutzhorn havde givet Møde. Grundlovsfesten i Ribe Amts fjerde Valgkreds blev tidligere holdt i Eskelund. Men 1863 var 5. Juni bleven fejret med en stor Fest i Rødding Præsteskov, og Mænd fra Røddings Annex, Skrave Sogn,

¹ Tetens var Sognepræst i Malt Sogn, i hvis østlige Del Askov ligger, men tog sin Afsked 1865. Det vilde have haft stor Betydning for Skolen, om der var kommen en Præst i hans Sted, der kunde arbejde sammen med Skolen.

gav Stødet til, at der nu blev holdt en Fest i Skibelund Krat tæt ved Landegrænsen, og her samledes især Termansens Venner med Sønderjyderne, medens hans Modstandere mødtes i Eskelund. Ogsaa om denne Fest gav jeg Flor en udførlig Beretning, da den havde fremkaldt et Angreb paa os i »Kolding Avis«. Her skal dette kun berøres, fordi det hører med til Billedet af det begyndende Højskoleliv i Askov, at *den politiske Bølgegang* tidlig kom til at vugge vor lille Baad. Grundlovsstriden har vel ogsaa havt sin Del i, at der voxte mere end én Skole frem, som vilde kappes med vor i Grænseegnen.

20. Juli skrev Flor til mig: »Vort Foretagende synes at udfordre ikke blot Mod og Lyst, men ogsaa Anstrængelse og godt Sammenhold for at kunne lykkes. I et Brev fra min Søster modtog jeg igaar Hr. Ross's Bekendtgørelse angaaende Søgaard Landboskole, og hun føjede til, at Pastor Helveg ved et Besøg havde talt om, at ogsaa en privat Person vilde anlægge en Højskole lige ved den slesvigske Grænse.¹ Ja, det ser altsaa ud, som det nu er Skæbnens Vilje, at der skal aflægges en offentlig Prøve paa, *hvilken Art* »Oplysning« der bedst kan tilfredsstille Landbomængdens (helst hele Folkets) Trang og Ønsker. Det er jo ikke mig personlig, men mine unge Medarbejdere, De og Deres Medhjælpere, der skal udholde denne Vædekamp. Men jeg vil dog ikke undlade som en lille Opmuntring at bemærke, at hvad mig angaar, da er jeg for gammel vant til Livets Medfør til let at blive angst eller snart at blive træt, samt at De kan stole paa *min* Bistand

¹ Her sigtes ventelig til en Skole, der blev oprettet i Vejstrup-rød. Senere blev der rejst en Skole i Eskelund i bestemt Mod-sætning til den i Askov.

(saa vidt jeg kan yde nogen), saa længe De selv bevare Mod og Lyst og drive Værket saaledes, at vi kan være det bekendt for Gud og hele Verden. Ross har jeg iøvrigt set og talt med hos *Vinsted*,¹ hvem han hjalp i det første Halvaar. Vi ansaa ham for en i alle Henseender hæderlig Mand. Han gik ganske ind paa Vinsteds Maade, vil altsaa formodentlig efterligne hans Værk og Væsen saa vidt muligt. Paa hans Medhjælp vil jo endel bero. Det er ikke usandsynligt, at denne Skole vil falde i manges Smag, om den end, hvad jeg formoder, i aandelige Kræfter og indre Liv vil komme til at staa tilbage for vor. Men lad os nu, uden Angst og uden Uvilje mod vor Medbejler, gøre vore Sager saa godt vi formaa, og til den Ende mere fæste vore Øjne og Tanker paa Askov end paa Søgaard, saa faar vi se, hvad Tiden lærer os om Bondeungdommens »Lyst« og »Trang«.

Den 31. Juli fortalte jeg Flor i et langt Brev om Skolegerningen i de to forløbne Maaneder med 7 kvindelige Læringer. »Det har været os et overmaade fornøjeligt Arbejde med disse Piger, som vel ikke vare ældre, end at man kunde tiltale dem med du, men dog gamle nok til at tage imod det meste af, hvad vi kunde byde dem. Ved Undervisningen af dem tænker jeg Banen er brudt for en kvindelig Højskole, om vi faar Mod paa en saadan til næste Aar. Vedkommende Pigers Forældre og Værger har nemlig været meget tilfredse med Skolegangen, og for de fire Pigers Vedkommende ikke blot med Fremgangen i Syning, men ogsaa

¹ Vinsted, der nu er Apotheker i Horsens, havde været Lærer paa Rødding Højskole i adskillige Aar og var ogsaa min Medlærer der i Vinteren 1862—63; men i 1863 oprettede han en Landboskole i Aagaard i Angel.

i fuld Bevidsthed om, hvad aandeligt og hjærteligt Udbytte de skulde have deraf. Der har været en Frygt hos flere af de dygtigere Bønder og Bondekoner for, at min Hustru skulde være for københavnsk til at oplære Pigerne og let kunde forfine dem; men saa vidt de have lært hende og navnlig ogsaa vor Skole at kende, tror jeg nok, slige Betæneligheder ere blevne besejrede. I den senere Tid har min Hustru gennemgaaet endel af »Valdemar den Store og hans Mænd« med Pigerne; jeg havde begyndt paa det, men kunde ikke tage det smaat nok med dem; de forstode lidet eller intet af det, da jeg læste det for dem; men siden min Hustru har faaet fat, har det faaet en anden Gænge. Jeg havde da og nok at gøre med at fortælle for dem, læse og skrive med dem. Min Broder har lært dem en Del Blomster at kende og tjent til Reserve for mig med Læse-Øvelser og sligt.

Forsamlingerne om Lørdag Eftermiddag ere gaaede over al Forventning godt. Jeg havde tænkt at kunne være Skolelærere og enkelte [andre] mere oplyste til Nytte ved at holde nogle Foredrag for dem om Menneskelivet; en almindeligere Deltagelse turde jeg ikke vente i de travle Maaneder Juni og Juli. Imidlertid mødte strax ved den anden Forsamling endel Kvinder, som ingenlunde kunde regnes til de mere oplyste, og den fjærde Lørdag blev det mig klart, at jeg ikke turde indrette min Tale efter Skolelærere; thi andre Godtfolk vilde nok være med. Den Dag havde jeg talt om Hyrdkongen i Mamre Lund, Abraham, og Josefs Herre, Ægypterkongen Farao, for at vise den forskellige Maade, hvorpaa Ungdomstiden kunde benyttes.¹ Ved at tale i

¹ Jeg har senere skrevet om »Kong Abraham og Kong Farao« i Nord. Maanedsskr., 1872. II, S. 1.

denne Retning mærkede jeg, at jeg fremdeles for den videre Kredses Skyld maatte holde mig til den bibelske Historie. Derfra kunde hentes Bidrag nok til Oplysning om Menneskelivet, og det bibelske Billedsprog er Folket kendt med fra Barndommen af; hvad man siger det deri kan det forstaa. Det kan i Grunden slet ikke hjælpe at tale til Folk med et andet Billedsprog end det tillærte. I Barndommen skal Modersmaalet nemmes, og det Billedsproget saavel som det daglige Tungemaal; i Ungdomstiden skulde Livet oplyses ved Hjælp af det Modersmaal, som halv ubevidst tilegnedes af Barnet; men endnu kan det dog naaes at bøde paa det forsømte, at lære Mænd og Oldinge et nyt Billedsprog er derimod umuligt. Omtrent saaledes sluttede jeg og maatte derfor holde mig til den bibelske Historie. Men Dem meddeler jeg Slutningen, for at De kan give det tilkende, om De ikke kan dele Betragtningen. — Det var den 1. Juli, jeg talte om Abraham og Farao; Lørdagen efter talte jeg om Moses og Jøderne — atter for at oplyse Ungdomstiden.¹ Den Lørdag havde vi vor store Stue helt fuld; alle Stole vare besatte, og en Fjæl maatte bruges som Bænk; der var vel en halvhundrede Mennesker, og det samme Tal naaede vi omtrent baade den 15. og 22., og vi kom vel *over* det sidste Lørdag, da vi sluttede; i al Fald kom her saa mange, som vi nogenlunde kunde tage imod.

De tre sidste Foredrag have drejet sig om følgende Ting: 1) Ved et Blik paa Hedningekvinderne Rahab og Ruth oplyste jeg Hedningernes Stilling til Gudsriget, og ved at paapege Tilbagegangen fra Josvas til Samsons og Elis Dage oplyste jeg, hvordan det naturlige Menneskeliv

¹ Smlgn. min Afhandling: »De ægyptiske Ungdomsindtryk« i Nord. Maanedsskr., 1872, II, S. 401.

nødvendig er rigere i Barndommen end i Ungdommen og atter rigere i Ungdommen end i Manddommen og Alderdommen, medens det kun er ved at have Vorherre til Lærer, at man kan voxe og gaa fremad; 2) Samuels Historie oplyste den Sætning: naar Nøden er størst, er Hjælpen nærmest; 3) Fortællingen om Saul og Davids Kamp med Goliath betegner ikke blot Overgangen fra Guds-Riget til Konge-Riget, men ogsaa fra Indbildningskraftens til Følelses-Tiden, fra Helte- til Ridder-Tiden. — Hvad jeg her har antydnet som den egentlige Kærne i Foredragene, have vel kun de fremmeligste af Tilhørerne rigtig fattet og paaskønnet; de andre have fornøjet sig ved at blive mindede om de gamle, vel kendte, bibelske Fortællinger og ved de oplysende Bemærkninger, jeg helt igennem knyttede dertil. Før Foredraget sang vi gjerne en Sang; saa brød jeg af i Midten, og da sang vi igen, ligesom efter at jeg havde sluttet Talen. Det hele tog i Reglen en to Timer. — Der var en Del Skolelærere, som kom hver Gang de kunde; fra Nabogaardene have vi haft nogle meget flittige Gæster; fra Skrave Sogn kom stadig et Par af mine gamle Elever og flere Gange andre. Mest Betydning har dog nok det havt, at adskillige meget anséte Gaardmænd fra Omegnen have fundet sig vel ved at komme her. En Dag var her saaledes fire Gaardmænd, som havde kørt et Par Mil for det samme; den ene havde sin Familie med, saa de var to Læs. Hovedmanden, *Anders Simonsen* fra Ravnholt, har været Amtsraadsmedlem og nyder megen Agtelse.¹ Det er tilmed Folk, som før have havt en meget begavet Lærer² for deres Børn, der

¹ Den gamle Hædersmand, der ogsaa har været Medlem af Rigsdagen, lever endnu. Baade Børn og Børnebørn af ham have været Elever paa Skolen. ² *Simon Jørgensen*, som døde 1865. *Peter*

ogsaa holdt Foredrag for *dem*, saa jeg af den Grund dobbelt kunde glæde mig over, at de skønnede paa, hvad jeg sagde, og gjerne vilde have, jeg imellem skulde komme over til dem og holde Foredrag. Endelig havde de for halvanden Aar siden ogsaa været med at forsøge at faa en Højskole oprettet paa deres Kant;¹ da den imidlertid ikke vilde gaa, haaber jeg, de nu vil støtte os; én Elev [til Vinterskolen] blev igaar meldt derovre fra. Hvem der som disse var kommen langvejsfra, bød vi saa et Stykke Smørrebrød og en Kop Thé, inden de forlod os; min Kone havde megen Fornøjelse af saaledes at beværte Folk i al Tarvelighed, og Udgiften derved er let dækket ved den »Smaaredsel«, der kommer til vort Køkken af Æg, Ost, Fløde, Hvedekage, Kyllinger, Kartoffler m. m.

I den sidste Uge har vi haft en stor Opmuntring af en anden Art. Der er et meget ansét Institut i Odense, som bestyres af en Fru *Heins*.² Denne Dame, som jeg nok havde hørt nævne, men aldrig set, havde hørt endel om mig, og skrev mig i den Anledning til, at hun gjerne vilde tilbringe en otte Dages Tid hos mig for at blive bekendt med, hvordan jeg tog Pigeskolen. Jeg svarede tilbage, at hun skulde være mig velkommen, men at Pigeskolen var for ubetydelig til at bære Navn af Højskole, saa jeg undredes paa, at hun, der havde Kolds Skole saa nær, vilde søge over til mig. Denne

Larsen kørte hans Lig den over to Mile lange Vej fra Røj, der ligger østligt i Gesten Sogn, til Brørup Kirkegaard. En Søster til ham havde været gift med Peter Larsens Søn Johannes. Ved denne Jordefærd var jeg første Gang i Røj. Jeg mindes, at vi over den afdødes Baare sang Kingos: »Nu rinder Solen op af Østerlide«, som han havde sat særlig Pris paa. ¹ I Verst. ² Forfatterinden til en Række meget brugte Læsebøger, Fru *Julie Heins*.

Advarsel virkede imidlertid ikke. Fru Heins er godt kendt med Kolds Skole og staar i Venskabs Forhold baade til ham og hans Søster; men hun vilde nu engang herover. Idag er det otte Dage, siden hun kom, og igaar tog hun ned til Svejstrup for at være der et Par Dage. Hun var da til Stede ved Undervisningen en hel Uge og til Slutning ved en Lørdags-Forsamling. Os var det en stor Fornøjelse at have en saadan Gæst, der havde Forstand paa, hvad vi tog os for. . . .

Sidst i denne Uge tænke vi at begynde en lille Udflugt, først til [Rigsdagsmand] *Jens Jørgensen* paa Bjerregaard; men derfra tænker jeg at rejse vesterud for ved [Hjælp af] Pastor *Schjørring* at blive kendt med Bønderne i Varde-Egnen. — Gud ske Lov for de lyse Udsigter. Stundom trækker der vel en Sky over Himlen; men Solen sejrer dog tilsidst.«

Det var et mærkeligt Besøg vi gjorde hos *Jens Jørgensen*. Peter Larsen fra Dons kørte os derned; paa Vejen besøgte vi *Morten Jørgensen* i Fløjstrup, Jens Jørgensens Broder, der senere blev vor Skole en fuldtro Ven, og som har knyttet et Legat til den. Der var stor Forsamling paa Bjerregaard den Aften, vi var kommen, og da maatte ogsaa jeg tale. Men de følgende Dage holdt jeg Foredrag hver Morgen, inden Gaardens mange Folk begyndte deres travle Gerning. Medens min Hustru med sin Søn gav sig paa Hjemrejsen, drog jeg dels til Vogns dels til Fods over *Brande*, hvor min Svoger, *L. Wagner*, da var Hjelpepræst, og videre med ham til *Staby*, hvor der hos Højskoleforstander *A. Sørensen* var et Møde af hans gamle Studentervenner under Præsten *P. K. Algrens* Forsæde. Derfra fulgtes jeg saa med *J. Schjørring* til Hodde Præstegaard. Jeg saa da sikkert første Gang de vestjyske Høvdinger, *Bollerup*

Andersen, som forlængst er død, og *Niels Møller* paa Letbæk Mølle. 7. September var der Vennemøde i Kjøbenhavn, og paa Hjemvejen derfra besøgte jeg med min Familie Melbye i Asperup for at gøre Bekendtskab med hans ældste Søn og tre andre unge Mennesker, der vare meldte til Vinterskolen.

Da jeg først i Oktober havde givet Flor Besked om Udsigterne for Vinterskolen, svarede han nogle Dage efter: »Tak for Deres Underretning om Tilstanden og Forholdene derovre, som for Øjeblikket vel ikke se glimrende ud, men for mig dog heller ikke har noget nedslaaende. Naar vi vil være Talsmænd for den *Erkendelse*, at det aandelige og indre er vigtigere end det materielle og ydre, maa vi altid være fattede paa at *begynde* med færre søgende end den modsatte Læres Forkyndere; men er der nogen virkelig *Natur* i Folket, og vi ikke blive trætte og sløve før Tiden, saa skal vort Arbejde nok *efterhaanden* gøre sin Virkning.« — For mig stillede Udsigterne sig lysere end for min gamle Ven, saa vidt jeg kan slutte af vor Brevvexling. 18. Oktober skrev jeg, at jeg temmelig sikkert kunde vente 25 Elever til Vinteren; mulig blev det 30.¹ »Jeg tror ikke,« hedder det i mit Brev, »vi maa fortryde *Valget af Stedet*. De har selv oftere fremhævet som et Fortrin ved Rødding, at Skolen der ikke var udsat for saa mange Nysgerriges Blikke. Dette gælder om muligt endnu mere om Askov. Dernæst er det en af de faa Egne, hvor der er nogen Vækkelse i kristelig Retning, uden at de vakte ere blevne staaende ved Hernhutisme eller Pietisme, og i folkelig Retning, uden at Bondevenne-Førerne have skaffet sig Indflydelse. Vi have vore slesvigske Venner i Nærheden, og vi ere blevne mod-

¹ Inden Vinteren var forløbet, var Tallet 42.

tagne med Velvilje af *N. J. Termansens* jyske Venner. Ogsaa fordi det er bedst at være udenfor den politiske Hvirvel, foretrækker jeg dette Sted fremfor et, der var nærmere en Købstad.«

Den 3. November 1865 blev Skolen aabnet med Taler af Flor og Skolens Lærere, Nutzhorn, R. Fenger og mig. Desuden talte Præsten Melbye, en gl. Rødding-Elev og *P. Larsen* fra Dons, »der i en hjertelig Tale ønskede Guds Velsignelse over Skolen.«¹ Den 14. November fortalte Flor i Danske Samfund i Kjøbenhavn om Indvielsen af Skolen, som han var meget glad ved; men han tog Sagen med altfor stor Vidtløftighed for en Forsamling, der i Forvejen havde hørt et længere Foredrag.

Endnu skal jeg gengive det meste af et Brev, jeg skrev til Flor Lille-Juleaften 1865, fordi det dels giver et Billede af *Vinterskolen* ligesom det af 31. Juli af den første Sommerskole for Piger, dels fører Tanken hen paa en *kirkelig Bevægelse*, der kom til at gribe stærkt ind i vort Liv i de første Aar, da vi arbejdede her i Askov.

»Kære Etatsraad Flor! Tak for Deres venlige Brev, som jeg gjerne nu vilde besvare med en lille Beretning om, hvad vi har oplevet siden sidst. Rigtignok er jeg derved i en lille Forlegenhed, da jeg ikke husker, om mit sidste Brev blev skrevet før eller efter vore første *offentlige Foredrag*, den 30. November, da *Fenger* talte om Spat hos Hesten, *Nutzhorn* om Tyskheden i Danmark i forrige Aarhundrede og jeg om Iduns Komme til Asgaard. Vi havde fuldt Hus og adskillige Gæster om Aftenen, som fik et fjærde Foredrag at høre, da *Peter Larsen* fra Dons kom, medens vi spiste; han var lige kommen fra Kjøbenhavn og berettede om sin Færd

¹ Dansk Folketidende 1865, Nr. 7.

derinde i den birkedalske Sag.¹ Nu havde han bestilt Birkedal til Dons til den efterfølgende Lørdag, og da vilde han ogsaa sende en Vogn hen efter et Læs herfra. Det tog vi gerne imod, og da Nutzhorn og jeg havde holdt vore Foredrag om Morgenens, lod vi Fenger og Johannes [Schrøder] sørge for Resten; Johannes niverede da en Linje med Eleverne, medens min Hustru, Nutzhorn og jeg tilligemed to Elever, Melbyes Søn og Jens Henriksens Søn,² kørte til Dons. Her var et stort Vennemøde, der modtog *Birkedal* med Jubel og i Selskab med ham havde en rigtig god Aften. Vi laa hos Bertelsens i Starup om Natten;³ men næste Dag mødte ogsaa Fenger, min Broder og en Del flere Elever hos P. Larsen, og da maatte først jeg fortælle noget (om Menigheden i Jerusalem), og saa holdt Birkedal en Prædiken over Evangeliet paa Kirkens Nyaarsdag; men der var vel over 500 Tilhørere samlede i Peter Larsens Storstue. Det blev aftalt, at Birkedal næste Dag skulde komme til Askov paa Vejen til Rødding. Rygtet derom, som Lørdag Nat kom til vor Naboby, løb rundt som Ild i Blaar, saa Mandag Eftermiddag Klokken 2 var vor Skolestue fuld, og en Del stod udenfor Vinduerne. Da kom Birkedal, og da kom *Søjstrup* med Provst *Blædel*⁴ og Jægermester

¹ Vilhelm Birkedal var bleven afskediget som Sognepræst i Ryslinge. Men hans gamle Menighed holdt fast paa Forbindelsen med ham, hvad der som bekendt førte til den Bevægelse, der satte Frugt i Valgmenighedsloven. ² Henrik Henriksen, som efter C. Bergs Død blev valgt til Folketingsmand i Kolding. ³ Nutzhorn var i 1864 bleven forlovet med en Datter af Sognefoged Johan Bertelsen i Starup. ⁴ Ludvig Blædel, Sognepræst i Nustrup, hørte ligesom Hans Søjstrup til den Kreds af Præster, der havde levet sig sammen med Birkedal, da han var i S. Omme.

Krøjer,¹ der netop var til Gæst hos ham, og den sidstes Døtre; der kom ogsaa Præsten fra Vejen [Viggo Hansen] og endnu en Præst; men omtrent Halvdelen af de forsamlede havde hjemme i Sønderjylland. Det var da især til denne Halvdel, Birkedal vendte sin Tale, hvis Indtryk en Indsender til Høgsbros Blad [Skolelærer Tjellesen i Eskelund] har beskrevet.² Svejstrup og Skrumsager svarede paa Sønderjydernes Vegne. Bag-efter havde vi et meget fornøjeligt Middagsmaaltid, hvor alle vare meget oprømte.

Efter den Dag gik Skolen igen sin rolige Gang med de smaa Mellemspil, Onsdag og Lørdag Eftermiddag, da vi altid have nogle Fremmede,³ og Søndag Aften, da en Del af Byens Folk tilligemed Eleverne samles paa Skolen for at høre paa Oplæsning; dertil er navnlig brugt Bjørnsøns Fortællinger: En glad Gut og Synnøve Solbakken. I Torsdags sluttede vi Undervisningen før Jul med ny *offentlige Foredrag*; *Fenger* talte da om Roedyrkning, som han lovede Folk at give dem praktisk Anvisning i, om de ønskede det; *Nutzhorn* fortalte om Møens Land og Folk, og jeg talte om den hedenske og kristelige Jul for dermed at give et Bidrag til Oplysningen af Forholdet mellem det folkelige og det kirkelige;

¹ Krøjer ejede Engelsholm, da H. Svejstrup var Præst i Nørup, og var siden den Tid hans nære Ven. ² Dansk Folketidende I, S. 43 f. ³ I de trykte Meddelelser om Skolens Virksomhed 1865—68 har jeg fortalt, at jeg i en af disse Vintre har holdt mine Foredrag over de nordiske Gudesagn om Onsdag Aften, og der er da Fremmede, som have fulgt dem fra først til sidst. En Onsdag i November 1865 var N. J. Termansen til Stede som Tilhører ved min Fortælling og Udlægning af Hadding-Sagnet. Lørdagen forud havde han i mit Sted om Aftenen holdt Foredrag, nemlig om Indvielsen af Vallekilde Højskole, og navnlig gengivet sin egen Tale fra denne Fest.

jeg viste, hvordan det hedenske og det kristelige i Middelalderen var blandet sammen i Juleskikkene; men hvordan den folkelige Jul derfor ikke skulde bekæmpes, men agtes for et Forbillede paa den kirkelige.¹ Vi havde ogsaa denne Gang fuldt Hus, deriblandt et Læs fra Dons og Ferup, et andet fra Røj og et tredje fra Skanderup Sogn, som ligger i Søgaards Nabolav. Endel af disse Fremmede bleve om Aftenen og havde deres Fornøjelse af at synge under Nutzhorns Ledelse.

Hvad Elevtallet angaar, da er der Udsigter til, at vi i Januar faar 36. Naar jeg faar Vished om Tallet, tænker jeg at skrive Ansøgningen til Kultusministeriet.

Blandt Egnens Folk møde vi fremdeles megen Velvilje. I Slagtetiden blev vi meget rigeligt forsynede med Kød. Til Jul har min Hustru faaet 5 Ænder, 2 Gæs, 1 Hare og $\frac{1}{2}$ Lpd. Smør. Men hvad der snart har rørt os mest, det er en Gave til Skolen fra en ung Skolelærer, som ingenlunde har Overflod; han bad mig tage mod 10 Rd. til Skolen, men ønskede ej, jeg skulde tale om, hvem der havde givet dem; og det varede ikke længe, saa kom hans Søster, som er hyppig tilstede ved vore Møder, og som siden sit Ophold paa Kolds Skole har god Forstand paa de Ting, til min Hustru og sagde, hun vilde gjerne fornøje os med noget, fordi vi saadant helt levede for Skolen; men hun vidste ikke, hvad vi mest trængte til, og bad derfor, om min Hustru vilde tage imod nogle Skillinger; det var 5 Rd. 2 Mk., hun trykkede hende i Haanden; efter Giverens Kaar véd jeg ikke, vi have faaet større Hjælp af nogen. Under disse Forhold staar vort Regnskab ganske godt. Jeg har sat 500 Rd. i Kolding

¹ Foredraget blev trykt i Dansk Folketidende og senere i »Gammelt og Nyt«, Kolding 1885.

Diskontokasse og har dog endel Penge mellem Hænder. Men det er godt at have en betydelig Driftskapital her som allevegne.¹ Derfor skal De altid have vor Tak, fordi De saa godt har hjulpet os til at være fri for Næringssorger. Uden Dem i Ryggen kunde vi i al Fald ikke have vist i stort Omfang (d. e. med saa gode Lærer-Kræfter), hvad det er, Højskolerne vil udrette.

Igaar var Fenger og jeg i Kolding for at købe lidt ind til Julen; da fik vi ogsaa Skolens Julegave fra de københavnske Boghandlere, som Bogbinder Rasmussen har indbundet — ham i Frederiksberggade, der plejede at indbinde for det clausenske Legat [Prof. H. N. Clausens Boglegat], og som gjerne gør noget for Sagens Skyld.² . . . Den 13. Januar skulle Eleverne have Juletræ, hvortil deres Værter og Værtinder rimeligvis ogsaa møde; min Broder er Formand for Kommitteen, der ellers bestaar af Elever, og som forhaabentlig indretter Festen paa det bedste.«

Selv havde vi dengang alle de Læringer paa Kost, som vi havde Plads til; men det var kun 7; de andre boede da udenfor Skolen. Efterhaanden som vi fik mere Plads, voxede Kostgængernes Tal. —

¹ Læserne ville smile over Udtrykket »betydelig Driftskapital« brugt i denne Sammenhæng. Men det tjener til Oplysning om de smaa Forhold, hvorunder vi begyndte, at 500 Rd. da kunde nævnes paa denne Maade. ² I mine »Meddelelser fra Folkehøjskolen i Askov«, 1869, findes en Liste over de Bøger, der har dannet Grundstammen til vor nu forholdsvis store Bogsamling. Der er ogsaa meddelt et Regnskab fra de tre første Skoleaar, som viser, at der af de Penge, Etatsraad Flor havde indsamlet, kun var brugt godt 1400 Rd., for hvilke Penge, der havdes Værdier i Bygninger og Boskab. Resten af Indsamlingen, Flor havde sat i Gang, kunde da bruges til Nybygninger paa den Jord, som i 1869 blev indkøbt sammen med hvad der fra først af var lejet med en Forkøbsret for Lejeren.

Naar jeg er kommen til Ende med denne Askov Højskoles ældste Historie, »fortalt efter Kilderne«, saa tænker jeg paa, hvad jeg har skrevet til min Ven Præsten i Asperup i det Brev, der staar forrest i Rækken af dem, jeg har benyttet: det er en Virvarets Tid; det er en gærende Tid; men det er ogsaa en Skabelses Tid; der er mange gode Spirer ved at bryde frem; — og: der er et levende Baand, som knytter Grundtvigs Venner over hele Landet sammen; dette Samfundsbaand skulde i Øjeblikket bruges til at sætte noget i Værk. — Baade med Hensyn til Stat, Skole og Kirke, kom Gæringen stærkt frem. Men:

hvor der er gærende Kræfter,
skyder det Aaret efter —,

og det var det stærke Samfundsbaand mellem Grundtvigs Venner Landet over, der i hvert Fald hjalp Folkehøjskolesagen til at voxe frem. Det kendtes — for at blive ved 1865 — i Vallekilde; det kendtes ogsaa i Askov.

ILDEN — ARNEN — HJEMMET.

AF

H. F. FEILBERG.

ENHVER kender den ejendommelige følelse af hygge og velvære, der kan komme over én, når man en vinteraften i mørkningen sidder i en varm stue, ilden brænder i kakelovnen og kaster sit lys omkring i værelset; udenfor hvirvler sneen og stærke vindstød griber i huset, men indenfor er varmt og, som Nordmanden siger, »koseligt« i hver en krog. Man befinder sig vel, kan måske skænke staklerne, der færdes ude, en medlidende tanke, men få kommer i hu, hvad der er skét, inden slig aftens hygge kunde opleves. Og når man vågner en mørk nat og ønsker lys, så stryger man blot en tændstik, straks er det der, der er ikke den ubetydeligste vanskelighed forbunden ved at tænde lys eller lampe eller, om man ønsker det, gøre ild op i kakelovn eller på skorsten, at sige da, når man har tørv eller brænde.

Således har det imidlertid ikke været alle dage og jeg behøver kun at gå tilbage til min egen barndom for at drage helt andre forhold frem. Dengang var det

ikke ved nattetide så let at skaffe lys som nu; ja vist havde man kakelovne, også dem, der kaldes »vindovne« til forskel fra »bilæggerovne«, og havde man først ild og brændsel, var det ikke svært at skaffe en varm og hyggelig stue. Men at få ild eller lys, kunde til tider blive vanskeligt nok. Skulde der tændes lys ved nattetide måtte man først ud af sengen, så gjaldt det at finde svovlstikkerne. I mit hjem har jeg sét omtrent fodlange, tynde fyrrepinde, med svovl på begge ender, så de kunde bruges mere end én gang. Dernæst måtte man ud i køkkenet, på den åbne arne rage asken, hvormed om aftenen gløderne var dækkede, tilside, stikke svovlstikken til en glød, så tændte svovlet, og når det havde brændt og stinket sin tid, gik der ild i fyrrepinden, og så kunde man tænde et tællelys. Men nu sætter jeg, at der var skét et uheld, at ilden havde været skødesløst »raget« om aftenen og var gået ud, så stod man der, og det næste råd måtte prøves: at søge fyrtøjet op. Det fandtes i en langagtig træ- eller metalkasse og bestod af en flintesten, et fyrstål og nogle klude, der var brændt til tønder. Så slog man i mørket løs på stenen, der lå i kassen, med fyrstålet, indtil en gnist havde fænget, man blæste noget i tønderet, og fik derpå ved hjælp af svovlstikken ild. Tønderet slukkedes ved at man lagde en tung blyplade i rummet, hvor det lå. Men var nu svovlstikkerne slupne op, ja, havde man en glød, en ildklemme at holde den med, et tællelys eller en tynd pind, kunde man, når man forstod kunsten, blæse gløderne i flamme og tænde. Men var ilden i huset gået ud, tønderet blevet fugtigt, så fyr-tøjet af den eller andre grunde ej vilde gøre gavn, ja, så stod man der, kunde efter omstændighederne græde eller bande, som man havde lyst til, men råd var der

ikke, uden at vente til dagen gryede eller da at gå ud, søge den nærmeste nabo, om der var nogen, og »låne« noget ild, en glød eller to, som man bar hjem i en træsko med aske i. Man beder om at »låne ild«, ej om at få den, og ingen »giver« ild bort. Måske ligger der oprindelig en forestilling bagved, at ved at bortgive ild, giver man noget af husets lykke bort. Når man ser hen til sådanne vanskeligheder, er det at forstå, at det herhjemme som andensteds kan være en husmoders ros, at hun aldrig i sit lange liv har ladet ilden gå ud på sin arne. En engelsk præst fortæller om en gammel kone, der kort før sin død ytrede: »jeg er vis på, at jeg bliver salig; jeg har været gift i tre og tresindstyve år, men aldrig i dem ladet ilden gå ud på skorstenen.«¹ Det var i de tider, da husmoderen skulde have sin tanke ved de tusinde ting inden døre, vanskeligere end nu, da arbejdet i så mange måder er delt, at styre et hus godt.

Det kunde altså volde bryderier at skaffe ild, især da på et énbol, hvis beboere havde langt til naboer. I tilfældige sagnagtige fortællinger fra Island kommer den samme vanskelighed frem. Engang var ilden gået ud på Grimsø, der ligger en 5—6 mil nordfor Island. Det var ved vintertide, sundet mellem øen og fastlandet var islagt, og man antog, at det kunde bære. Folkene bestemte sig til at sende karle ud for at skaffe ild og valgte dertil de raskeste, de havde. Tidlig om morgenen i klart vejr begyndte de rejsen, mange fulgte dem ud på isen, ønskede dem lykkelig rejse og snart lig genkomst. Så skiltes de, men opgaven var ikke let, thi midt ude fandtes en bred revne, som de sprang over på en nær, om hvilken så sagnet fortsætter for-

¹ Baring-Gould, Str. Superstitions, s. 118.

tællingen, at han
 en björn. I en
 siges, at ilden v
 langt for at søge
 den og skal gå
 og åser« for at f
 farlige veje.¹ Må
 ild op uden andr
 I denne samme
 Gretters saga. I
 et købmandsskib
 med stærk frost
 gede sig, at de e
 deres mening liv
 på den modsatte
 tænkte på at ro
 af den dermed fo
 at i forrige tider
 der ikke var ban
 det var dem til
 nu. »Mener du,
 har ord for at ej
 Islændere?« Ja,
 farlig, han tog s
 bukser, opkiltede
 bandt om, hvorpå
 kar med sig. De
 frossen, og han
 trold, så folkene
 en uvætte. Grett
 den, kom bort o
 mændene berøm

¹ Arnason, Thjod

tapperhed, påstod, at han ikke havde sin lige og anså sig for frelste, fordi de havde fået ild.¹

Denne farlige udflugt havde jo ikke været nødvendig, om de havde kendt til at frembringe ild ved gnidning f. eks., hvad så mange vilde folkeslag forstår.

Hvad her tilfældig er blevet opbevaret som træk i fortællinger, det angår helt andre ting, at ild er gået ud og, at det har været vanskeligt at skaffe den, kan vel i ældre tider i Norge og Sverige, som her i Danmark have været hverdagsbegivenheder, og det går med ilden, som for tiden her i Askov med vandet. Man regner det for en selvfølge, at alle har vand og vand nok, men først, når man må undvære det, mærker man, hvad den lette og sikre adgang til det betyder.

Men ilden har jo vel ikke altid og alle steder været den lydige og villige tjener, den er nu. Skønt jeg ikke mindes nogensteds at have truffet pålidelige meddelelser om et folk, der ikke kendte brugen af ild, tør man vel antage, at der har været sådanne, og at ilden engang i slægtens historie er bleven fundet og taget i tjeneste. Man behøver jo kun et øjeblik at dvæle ved tanken om, at ilden blev taget ud af verden, for at opdage, at noget nær det meste af vor civilisation med det samme var borte: arnested, kogt mad, varme, hjemmets hygge i vintertiden. Men ikke blot dette, alt hvad der hedder industri, hvor metaller anvendes, forsvandt med det samme. Selv vilde folkeslag har forstået ved ildens magt at fælde træer, udhule både, smede metaller. Brugen af ild må have været det første uhyre fremskridt, som slægten gjorde, når man går ud fra, at mennesker har måttet arbejde sig frem i denne syndens og dødens verdens til at herske over jorden og de kræfter,

¹ Gretters S. kap. 38.

der bor i den. Det er derfor ikke at undre sig over, at de forskelligste folk har digtet fortællinger om, at guder eller mægtige væsener ejede ilden, men skjulte den for mennesker af en eller anden grund; men så skete der noget, et dristigt dyr, en »kulturhelt«, stjal, røvede, skaffede ilden, bragte den til jorden, i menneskers eje, og lykkeligere tider begyndte. Efter som folket, hvori en sådan fortælling er opstået, er vildt, er sagnene i høj grad fantastiske.

En stamme af nordamerikanske Indianere fortæller: Indianerne havde mad nok, men ingen ild til at koge den med. Langt, langt borte henimod solens opgang var der et land, som ingen Indianer havde sét, der havde Kareya gjort ild, gemt den i en tønne og sat to gamle hekse til at passe den for at hindre Indianerne i at stjæle den. Prairieulven var imidlertid Indianernes ven og lovede dem, at han nok skulde skaffe ild.

Dermed gik han ud, kaldte dyrene sammen, hele flokken fra løven til frøen. Han stillede dem op i en række langs vejen fra Indianernes bolig og til det fjærne land, hvor der var ild, således, at de svageste blev stillet nærmest hjemmet og de stærkeste nærmest ilden. Så tog han en Indianer med sig og skjulte ham ved en høj, men gik selv hen til det hus, hvor de to hekse sad, som vogtede ilden. Han bankede på døren, den ene af dem kom ud, og han sagde: »God aften!« de svarede: »god aften!« »Det er farlig koldt i aften. Kan jeg ikke få lov til at sidde ved eders ild?« »Kom ind!« sagde de. Så trådte han ind, strakte sig langs ilden med snuden mod flammen, snuste til varmen og syntes, at nu havde han det hyggeligt og godt. Tilsidst hvilte han sin snude på det ene forben og lod som han sov, mens han hele tiden holdt øje med de gamle hekse.

Men de sov aldrig, hverken dag eller nat, og han lå der og grundede over, hvad han skulde gøre, uden at kunne finde svaret.

Næste morgen gik han ud til Indianeren, der lå i skjul og sagde til ham, at han skulde angribe heksene, mens prairieulven lå derinde, og lade, som han vilde stjæle ilden. Derefter gik ulven tilbage til heksene, bad igen om at måtte komme ind, det fik han straks lov til; thi det kom aldrig i deres tanker, at en ulv vilde stjæle ild. Så lagde han sig atter tæt ved bålet, og da Indianeren gik løs på teltet og heksene fo'r ud efter ham, greb ulven en brand med tænderne og løb ud ad den anden dør, ja, han næsten fløj hen ad marken. Men heksene fik øje på de flyvende gnister, vendte sig bort fra Indianeren, forfulgte ulven og kom ham nærmere og nærmere. Ligesom han mistede vejret, nåede han løven, denne greb branden og løb til det næste dyr og således fortsattes, men heksene var så hurtige under forfølgelsen, at de enkelte dyr lige netop havde tid til at række branden til den næste i rækken, så var de der. Den næstsidste i Rækken var egeret. Han greb hurtig branden og skyndte sig så stærkt, at der gik ild i hans hale, han rullede den op over ryggen og brændte da den mørke plet, der er at se den dag idag under hans skuldre. Frøen var den sidste, men, stakkels dyr, han kunde jo ikke løbe, så lukkede han sin mund op så højt han kunde, egeret kylede ilden deri, frøen slugte den i et nu, sprang til, men heksene var så nær, at den ene af dem greb ham i halen — dengang havde frøerne hale — den gik af, og derfor er frøer nu haleløse. Han svømmede lang tid under vandet, så længe han på nogen måde kunde holde vejret, dukkede så op og spyttede ilden ud i en stamme drivtømmer,

og der er den bleven siden og har været godt gemt, og kun når Indianere gnide to stykker træ imod hinanden, så kommer den ud.¹

I en anden fortælling siges, at den, som røvede ilden, — denne gang fra månen, — efter sit komme til jorden rørte ved klipper, træer og grene, som alle optog noget af ilden i sig og gjorde Indianernes hjerter glade.²

Et om muligt endnu vildere sagn er optegnet blandt en Indianerstamme nord for Californien: i begyndelsen var der ingen laks og ingen ild, alle dyrene holdt råd for at tale om, hvad de skulde gøre. Tilsidst bestemte de dem til at udsende bæveren og spætten for at skaffe begge dele. Ilden fandtes hos laksenes høvding, som boede i det yderste Vesten. Derhen rejste da bæveren og spætten, den første svømmede, den anden fløj. Ankomne tæt ved husene, som stod ved en flod, lod bæveren spætten flyve i forvejen for at spionere. Denne kom snart tilbage og fortalte, at der var to huse, som stod hver på sin side af en dam, i hvilken folkene plejede at hente vand. De aftalte en plan og tog straks fat på at sætte den i værk. Bæveren gravede en gang fra dammen og hen til høvdingens hus, lagde sig, hvor folkene hentede vand og stillede sig an som død. Det varede ikke længe, før lakshövdingens datter kom ud, opdagede den døde bæver og løb straks tilbage for at kalde på mændene. De kom og rådførte sig indbyrdes. En af laksene sagde, idet han drejede dyret om: »bæveren, véd I, er grumme klog. Jeg tror ikke, at han er død, han har vist noget for.« En anden laks sagde: »han er dygtig til at bruge både hænder og fødder, bygger dæmninger over alle bække og floder, så vi ikke kan komme forbi, og når jeg prøver på at springe over,

¹ Folk. Rec. V. 96. ² Folk. Rec. V. 102 jfr. s. 135.

griber han mig i sine fælder. Han har noget for.« Den tredie laks sagde: »kan I dog ikke se, at han er død?« De andre vilde dog ikke tro ham, og en af dem svarede: »vi vil kildre ham, så skal vi snart mærke, om han er levende eller død.« De kildrede ham så i den ene side og han var lige ved at le; men da han ikke rørte sig, bar de ham ind i huset og gjorde sig rede til at flå ham. Netop som dette skete, fløj spætten hen og satte sig ved dammen. Så kom laksene i tanker om, at de vilde fange ham og løb ud. Bæveren åbnede imidlertid sine öjne ganske lidt, og da han så, at han var alene, sprang han rask op, greb ilden og høvdingens yngste datter, som lå i vuggen, og flygtede gennem den underjordiske gang, han havde gravet sig. Med det samme fløj spætten sin vej. Da de var komne et stykke bort, tog de noget cederbast af vuggen og kastede det i floden, derfor er dér så mange laks. Ligeså kastede de cederbast i Pitt River, dér skabte de også laks i mængde. Da de kom til Yale kastede de både vuggen og barnet i floden, derfor samles der dér så mange laks nedenfor strömhvirvlerne.

Så gav bæveren de døde ilden; men nu vidste menneskene ikke, hvordan de skulde få ild, de sendte da odderen ud efter den. Han lånte en kniv af sin bedstemoder, og den gemte han i sin kjole og drog afsted for at træffe de døde, som han fandt i deres hus, hvor de dansede. Da de var færdige dermed, vilde de bade og vaske sig. Odderen sagde: »vent et öjeblik, jeg skal hente vand til eder!« Da han kom ind i huset med den fulde spand, om ved den ene ild, der brændte i huset, lod han, som han snublede, og hældte vandet i ilden, så den gik ud. »O ve,« sagde han, »jeg snublede,« og gik atter ud for at fylde spanden. Da han

igen kom ind i huset, hældte han vandet ned over den anden ild, og der blev ganske mørkt derinde. I en fart tog odderen sin kniv, skar hovedet af de døde høvding, strøede støv på halsen, at den ikke skulde bløde og løb sin vej med hovedet. Förend folkene havde fået ild tændt igen, var støvet blevet gennemtrukket af blod, høvdingens moder mærkede det, og da der igen var bleven lyst, opdagede de, at høvdingens hoved var skåret af. »I må imorgen gå til odderen,« sagde den døde høvdings moder, »og købe hovedet af ham.« Det gjorde de, men odderen havde bygget sig ti huse og havde fået sin bedstemoder til at sy sig ti forskellige klædninger. Da de døde kom, viste han sig snart på taget af et af husene, snart på et andet og hver gang i forskellig dragt, så at de døde troede, at der var mange folk. De sagde til bedstemoderen: »vi vilde gerne tilbytte os vor høvdings hoved for rejsekapper.« Hun svarede: »min sönneson vil ingen kapper have.« Så bød de hue og pile, dem afslog også bedstemoderen. Da græd både træerne og de døde, så bedrøvede var de, men regnen er træernes tårer. Omsider tilbød de døde ham ildboreren, redskabet, hvormed de tændte ild. Den modtog bedstemoderen, og siden den dag, har menneskene ild, men de døde fik høvdingens hoved tilbage.¹

Vi gör nu et langt spring over et stort hav til Sandwichøerne, dér véd man også at fortælle om, hvorledes det gik til, at menneskene først fik ilden. Fra begyndelsen kendte de den ikke og måtte finde sig i at spise deres mad rå.

I underverdenen levede fire mægtige: Mavike, ildens

¹ Fr. Boas, Indianische Sagen v. d. Nord-Pacifischen Küste Amerikas (1895), s. 42.s.

gud, solguden Ra; Ru, der bar himlen og som den sidste, hans hustru, Buataranga, der vogtede vejen til den usynlige verden.

Ru og Buataranga havde en berömt sön, der hed Mavi, og allerede i sin ungdom havde fået plads som styrer i menneskeverdenen. Han måtte som alle andre nöjes med ukogt føde. En gang imellem besøgte Buataranga sin sön; hver gang det skete, spiste hun sin mad alene. Hun bragte den med sig i en kurv fra underverdenen. Mens hun en dag sov, kikkede han i hendes kurv og opdagede, at hendes mad var kogt. Efter at have smagt på den, mærkede han, at det således var en forbedring i sammenligning med den rå mad, han hidtil havde spist. Sagerne kom fra underverdenen, dér måtte de sikkert kende hemmeligheden med ilden. Han bestemte sig til at drage til underverdenen, sine forældres hjem, og ventede, at han dér kunde få så meget at vide, at han for fremtiden kunde tillade sig den nydelse, at spise kogt mad.

Såsnart Buataranga næste dag drog hjem, fulgte han hende, uden at hun vidste det, gennem skoven. Det var ikke særlig vanskeligt, da hun altid både kom og gik ad den samme vej. Da han tittede gennem de høje rør, så han sin moder stå ved en sort klippe, til den sagde hun:

»Ligesom skyer, når solen frembryder, sig hastelig spreder, således åbner jer fluks I porte til landet i dybet!«

Ved disse ord lukkede klippen sig op og Buataranga gik derind. Mavi gemte omhyggelig de magiske ord i sin hukommelse, drog straks bort for at søge guden Tane, der ejede en flok mærkelige duer. Han bad Tane alvorligt om at låne ham en af dem. Den første,

han fik, kunde han ikke bruge, og gav den straks tilbage til sin Ejernmand. En anden, der blev ham tilbuddt, vragede han også; den, han vilde have, hed Akastu, som betyder den frygtløse, det var en rød due, Tanes særlige yndling. Den var så tam, at den kendte sit navn og kom altid tilbage til sin herre, hvor langt den så end fløj bort. Tane vilde nødig miste den og Mavi måtte love, at den skulde blive uskadet givet tilbage. Da Mavi havde fået den, gik han glad bort, idet han førte den røde due med sig og opsøgte det sted hvor hans moder var steget ned. Klippen åbnede sig, da han fremsagde den magiske besværgelse, han lod duen flyve ind og fulgte selv bagefter. Nogle fortæller, at Mavi omskabte sig til en lille flue, satte sig på duens ryg og fulgte den således ned i underverdenen. To glubske demoner, der stod på vagt ved indgangen, greb forbitrede efter duen for at æde den, men det lykkedes dem heldigvis kun at gribe dens halefjer, dem mistede den, men fortsatte forøvrigt lykkelig sin flugt ned i skyggeriget. Mavi var bedrøvet over uheldet, som havde truffet hans ven, Tanes, due.

Såsnart Mavi var kommen ned til underverdenen, opsøgte han sin moders hjem; det var det første hus, han så; hun bankede støvet af sine klæder, og han hørte lyden af slagene. Den røde due satte sig på et ovnhus ligeoverfor det skur, hvor hun arbejdede. Da hun så duen, standsede hun og gættede straks, at den kom i besøg fra oververdenen, for ingen af duerne i skyggeriget var røde. Buataranga sagde til duen: »Kommer du ikke fra dagslyset?« Duen nikkede. »Er min søn, Mavi, ikke med?« Jo, duen nikkede igen. Buataranga gik så ind i huset, og duen satte sig på et brødfrugttæ. Mavi omskabte sig til menneske, kyssede

sin moder, som spurgte, hvordan han havde båret sig ad med at komme derned og hvad han vilde. Mavi tilstod straks, at han var kommen for at lære hemmeligheden med ilden at kende. Buataranga sagde: »den eneste, der kender den, er ildguden Mavike. Når jeg skal koge, beder jeg altid din fader hente mig en brand fra Mavike.« Mavi spurgte om, hvor hans hus var. Hans moder viste ham vejen og sagde, at hans bolig hed Areaoa, d. e. huset af banian stammer. Men hun bad Mavi være meget forsigtig, for ildguden var en gal karl og forfærdelig hidsig.

Mavi gik dog dristig hen til ildgudens bolig; røgen, der steg op derfra, var hans vejviser. Mavike var netop ved at koge en ovnfuld mad, blev den fremmede va'r, hørte op med sit arbejde og spurgte, hvad han ønskede.

Mavi svarede: »en brand af din ild.« Den fik han. Mavi bar den hen til en strøm bagved brødrugtræet, og dér slukkede han den. Han gik tilbage til Mavike, fik en ny brand, som han også slukkede. Da han kom tredie gang, var ildguden ude af sig selv af raseri. Han ragede aske og emmer ud af sin ovn og gav den dristige Mavi dem på et stykke tørt træ, — de blev også kastede i strømmen ligesom alle brandene, han havde fået.

Mavi var nemlig kommen i tanker om, at det kunde kun lidet nytte ham, at han havde ild, når han ikke forstod at frembringe den, om den slukkedes for ham. Meningen var, at han vilde yppe kiv med ildguden og med magt tvinge ham til at meddele hemmeligheden, som han alene kendte. På den anden side kendte ildguden sin vældige styrke og besluttede at knuse denne uforskammede person, der vilde fravryste ham hans

hemmelighed. Mavi bad for fjerde gang den opbragte ildgud om en brand. Mavike anmodede ham om at forföje sig bort, eller han skulde blive kylet höjt op i luften, Mavi var nemlig kun lille af vækst, men han var uforsagt og ytrede, at det skulde være ham en fornöjelse at prøve, hvad ildguden duede til. Derpå gik Mavike ind i sit hus og bandt sit krigsbælte om sig, men da han kom tilbage, så han, Mavi havde rejst sig til en kæmpes störrelse. Mavike lod sig dog ikke for-knytte, men greb ham med begge hænder og kastede ham i vejret så höjt som en kokospalme. Mavi gjorde sig let, da han faldt ned, så han slet ingen skade led ved sin luftfart. Mavike, som var til det yderste op-bragt over, at hans Modstander var sluppen levende, greb ham atter, samlede alle sine kræfter og kastede ham op i vejret langt höjere end den höjeste kokospalme, men Mavi led ingen skade, og nu kom turen til ham. Han tog ildguden, kastede ham op i en svimlende höjde, greb ham som en bold, kastede ham atter og greb ham atter. Sikker på, at alt dette kun var forberedelser til det afgörende kast, der vilde göre en ende på ham, bad den stønnende Mavike for sit liv, han vilde betale, hvad det skulde være.

Så fik ildguden lov til at drage ånde. Mavi sagde: »jeg vil skåne dit liv på ét vilkår, sig mig hemmeligheden med ilden, hvor skjuler du den, hvordan får du den?» Mavike lovede alt, og førte ham ind i sit vidunderlige hus. I det ene hjörne lå der en bunke fine trævler og kokosnødder, i et andet törre pinde af Banyan-træet til at göre ild med. Midt i stuen lå to pinde for sig selv, den ene af dem gav ildguden til Mavi og bad ham holde fast, selv greb han den anden, drejede den hurtig rundt, idet han sang:

»Skjult bag din bark og dit ved, o banyan træ, i dit indre ildens lue er gemt; jeg kommer med bøn og begæring: skynd dig, bryd frem! Ved stærke og tryllende ord jeg dig tvinger ild, du må lyde, bryd frem! jeg venter, din herre befaler.«

Da sangen hørte op, så Mavi til sin glæde en svag røg rejse sig fra det fine støv, der fremkom ved de to pindes gnidning mod hinanden. Røgen blev stærkere, ildånden blæste på den, en lille flamme brød frem og blev øget ved kokostrævlerne. Dernæst tog Mavike de tørre pinde og kastede dem på ilden, der snart til Mavis forundring blussede op som et stort bål.

Således blev ildens hemmelighed funden, men Mavi besluttede at hævne sig på sin modstander ved at sætte ild på hans hus; længe varede det ikke, før flammerne allevegne brød frem, snart var hele underverdenen et luende bål, der fortærede ildguden og alt, hvad han ejede, selve bjærgene smeltede, og klipperne brast i den uhyre hede.

Men för Mavi forlod skyggernes rige, tog han forsigtig pinden til at bore ild med, skyndte sig til brødfrugttræet, hvor den røde due, »Frygtløs«, rolig sad og ventede. Først måtte han have dens hale i orden, at Tane ikke skulde blive vred, og ingen tid var der at spille, thi flammerne truede allevegne. Han satte sig atter som flue på fuglen, der greb en af ildtænderne i hver klo og fløj hen til indgangen, Mavi fremsagde besværgelsen, klipperne åbnede sig, og han nåede sikkert frem til oververdenen. Hans moder hjalp duen forbi de barske vogtere, hvorpå Mavi igen antog menneskelig skikkelse og bragte duen tilbage.

Men ilden var kommen ham i forkøbet. Kongerne Rangi og Mokoïro ræddedes for deres land, thi den fremvæltende ild truede alle med ødelæggelse. Mavi

ophød alle kræfter og omsider lykkedes det ham at få flammerne slukkede.

Men beboerne af Mangaia benyttede sig af lejligheden til at få ild og koge deres mad; en tid gik alt godt, men en dag slukkedes dog ilden, og da de ikke kendte dens hemmelighed, var de ikke istand til at skaffe ny ild.

Mavi derimod havde altid ild i sin bolig, hvordan det gik til, forstod ingen, og mange var de, som spurgte. Tilsidst forbarmede han sig over menneskene og sagde dem, at ilden lå skjult i hibiscus planten og banyan-træet, og den kunde kaldes frem, når man brugte ild-borestokkene, som han viste dem, og så lærte han dem tillige ildgudens sang, som de skulde nynne, når de brugte stokkene.

Siden den dag havde alle beboerne ild og lys og kunde koge deres mad, thi nu havde de lært at bruge ildstokkene.

Den engelske missionær, som meddeler dette sagn, slutter: ofte når jeg havde siddet og hørt på denne fortælling, blev jeg spurgt: »hvem lærte dine forfædre at tænde ild?«¹

Vi må atter gøre et stort spring til et folk, der bo'r os langt nærmere, Finnerne. De véd også om, at mennesker ikke altid har haft ilden, men de fortæller, at den er kommen herovenfra.

Himlens gud, Ukko, slog ild. Pludselig brød et lyn-glimt frem, da han huggede med sit sværds ildglimtende od og gnistrende klinge i himlen, bag stjernernes gærde. Ilden brød frem ved hans hug. I en gylden pose skjulte han gnisten, i et gemme af sølv, og gav den til en pige, at hun skulde vugge den, til luftens pige, at

¹ Gill, Myths & Songs from the South Pacific (1876) s. 51.

hun skulde gyngede den. Men pigen vuggede den på den lange sky, på himmelranden vuggede luftens mø den, frem og tilbage gyngede hun flammen i den gyldne vugge, båret af sølvbeslåede remme. Remmene brager, guldvuggen klang, skyerne drev, himmelrummet drøuede, en bræmme dannedes i luften, mens ilden blev vugget og flammen blev gynget. Pigen vedblev at vugge ilden, at gyngede luen, med sine fingre hun ordnede ilden, med sine hænder hun kælede for flammen. Men ild faldt fra den tåbelige kvinde, luen fra den ligegyldige, fra hendes hænder, som svingede den, fra hendes fingre, som kælede for den. Pludselig faldt den røde gnist; den røde dråbe suste, gnistrede gennem himmelrummet, gennem skyerne, sank ned gennem de ni himle, de seks stjernesaede firmamenter.

I et nu brød den luende gnist frem, den røde dråbe faldt derfra, hvor skaberen havde slået, hvor luftens Ukko havde frembragt ilden, gennem en sodet skorsten, gennem de tørre tagbjælker i Tuuris nye hus, i Palvonens loftløse bolig, og da den var kommen der, begyndte den at udføre slette gerninger, at iværksætte slette gerninger, den sårede døtrenes bryst, de små pigers arme, drengenes knæ gjorde den fortræd, mandens skæg sved den. Moderen gav sit barn die i et uselt rum under det sodede røghul. Da ilden kom ind, brændte den moderens bryster, barnet i vuggen, fo'r ud, vedblev sit løb, brændte først noget land, meget land, mange moser, brændte øde, sandede marker, mørke skove, styrtede sig ud i en sø, i Aluesøens bølger. Aluesøen blev antændt, gnistrede af den luende ilds gnister, den rejste sig over sine bredder, strømmede op over skovens fyrretræer, svulmede, så fiskene, så aborrerne lå på den tørre jord.

Nu fortsætter Kalevala¹:

fiskene de så sig rundtom,
 frygted, livets kår blev svære,
 abborn, som har kroppen kroget,
 prøved på at gribe gnisten,
 kunde dog ej gnisten fange,
 men tilsidst sig helten nærmed,
 helten ildens gnist nedslugte,
 svælged ned den klare flamme.
 Alue sit fordums leje
 søgte atter, og tilbage
 strømmed under sommernatten.
 Da en liden stund var rundet,
 gribes svælgeren af smærte,
 kommer slugeren i vånede,
 lider nød den altfor mætte,
 svømmed frem, tilbage atter,
 svømmed én dag og en anden,
 langs de bølgekrante holme.
 mellem sten, hvor lakse dvæle,
 rundt om tusend øers fremspring,
 ind i hundred odders bugter.
 Hver en odde til ham råbte,
 hver en ø han hørte sige:
 ej i disse stille vover,
 ej i Alue den trange,
 kan jeg finde den, mig sluger,
 den, som vil mig stakkel dræbe,
 mig som lider beske kvaler,
 smærter, som mig luen volder.

Denne klage hørte »den blanke laks«, som barmhjærtig slugte helten, men selv kort efter fik ildens smærter at føle i sine indvolde og måtte gentage heltens klage. Så kom »den grå gedde« og slugte laksen, men den kom også til at lide glødens smærter. I søen var ingen,

¹ Kalevala v. Collan Sang 47.240 flg.

der kunde dræbe den, forgæves knytter den gamle Väinemöinen og Ildmarinen et garn af lindebast, kvinderne drager ud med det, der arbejdes, alt forgæves. Så prøver mændene på fiskedrætten,

og man støder og man stamper,
drager våd og slæber rask det,
ud i vige, op mod klipper,
op mod Kalevalas stengrund,
fisken, som de ønsked fange,
søger de forgæves alle.
Gedden grå, de søgte efter,
fandt de ej blandt søens vande —
fattig fangst, kun lutter småfisk.

Fiskerne taler sammen, spørger hverandre undrende, om alle raske svende, alle Kalevalas sønner er døde, siden det går så ilde. Dette hører den gamle Väinemöinen, der svarede:

alle helte ej er døde,
end er mænd i Kalevala.

Han knyttede et andet våd, det blev kastet ud, gang efter anden forgæves, men omsider

steg en pusling op af havet,
rejste sig en helt af voven,
trådte frem på bølgeryggen,
greb til ordet straks og talte:
»Trænges der en mand at pulse,
som med stang i vandet støder?»

Gamle trygge Väinemöinen
tog til orde selv og svared:
»nogen trænges til at pulse,
som med stang i vandet støder.»
Helten, havets mand den lille,
rykked op en fyr på stranden,

tog et træ fra fyrreskoven,
fæstede dertil en klippe,
tog til orde da og spurgte:
»skal med al min kraft jeg pulse,
alt hvad mine kræfter evne,
eller jævnt, som det behøves?»

Den gamle, kloge Väinemöinen mente, at han vilde få nok at gøre, om han kun pulsede, som behov gjordes. Så kastedes atter våddet ud, og denne gang fangedes en sværm af fisk, og da garnet blev ført i land, var den grå gedde, de så længe havde eftersøgt, fangen. Da Väinämöinen knap vovede at gribe gedden uden »stenhandsker« eller »kobbervanter« på hænderne, faldt en kniv ned til ham fra himlen, han greb den

og med den han kløved gedden,
vided den med mundens åbning,
og i maven på den slugne
fandt han laksen straks, den blanke,
men i laksen atter fandt han
helten med de glatte sider.

Denne fisk skar han atter op, og i den opdagede han et blåt garnnøgle, udaf det trillede et rødt garnnøgle og da han løste det op, fandt han ildens gnist, som var kommet ned fra himlen. Mens han overtænkte, hvorledes han skulde føre ilden med sig til sit mørke hjem,

gnisten bort fra hånden flyver,
Väinämöinen skæg den svider,
begge Ilmarinens kinder
og hans hænder stærkt den brændte.

Frem gik gnisten på sin vandring
langs med Aluesøens vover,
skjulte sig blandt enerbuske,

tændte ild i hedens ener,
 derpå ind i skoven fo'r den,
 skovens skønne grantræ'r lued,
 længer ind den drog i landet,
 halve Pohjalandet brændte
 og en del af Savos grænser,
 Karjala på begge sider.

Gamle, trygge Väinämöinen
 rejser sig og bort han vandrer,
 drager ud i ødemarken,
 hvor den vilde flamme rased,
 dér tilsidst han ilden fanger
 under tvende stammers rødder
 i en rådden stammes bugtning,
 i en el, hvis bul var trøsket.

Så formanede han ilden og sagde:

Ild, som Jumala har dannet,
 lue, som af Ukko skabtes,
 lidet dig har dybet båded;
 fjærne egne, som du søgte,
 gav dig intet roligt tilhold.
 bedre gør du, om du kommer,
 søger hjem i gråstensovnén,
 atter gemmer dig i asken,
 skjuler dig i kul og gløder,
 at du kan om dagen bruges
 til en birkeild på arnen
 men om natten sikkert gemmes
 under askens gyldne hobe.

Han fangede ilden i en birkesvamps tønder og bar
 den bort i en kobberkedel, skjult under bark, og så
 bragte han den

til de tågedækte klipper,
 til de mørke øers skare;
 ild på hver mands arne lued,
 lyst der var i hver en bolig.

Her standser vi et øjeblik og sér tilbage. Alle sagnene er enige om, at slægten oprindelig ikke kendte ilden, men den er bragt, og ad overnaturlig vej, til mennesker. De to første Indianersagn er øjensynlig dem, der ligger længst tilbage, de er i en vis betydning ældst, ikke således at forstå, at de er optegnede for årtusinder siden, det er langtfra, alle de meddelte fortællinger skriver sig fra den sidste menneskealder, men de hører til et fjærnt tidsrum i vor slægts udviklingshistorie, mærkelig blandt andet ved, at i folkets forestilling de styrende magter er dyr: pattedyr, fugle, fisk, insekter endogså. Dyrene er stærkere, klogere end mennesker, er deres hjælpere og herrer, og mennesker træder i tjenesteforhold til dem. Under fortællingen benyttes så lejligheden til at forklare, *hvorfor* et eller andet dyr har et vist mærke; ilden findes i sten eller træ, fordi den er tabt dér på vejen eller gemt derinde. I de to sidste fortællinger er de hjælpende magter guder i menneskeskikkelse, dyrene spiller nok ind med, men er ikke længer de ledende, derfor må disse fortællinger sikkert tilhøre et mere fremskredet trin i slægtens udvikling end de to første. Endnu kan mærkes, at både på Sydhavsøerne og blandt Nordamerikas Indianere er det redskabet, hvormed ilden frembringes, som det gælder at få fat på. I Finland er dette redskab øjensynlig ukendt eller glemt, det eneste, man dér ved om ildens oprindelse, er, at den kommer fra himlen, fra skyrandens mørke bræmme som et lyn, og den gør store ulykker, inden den tæmmes.

Jeg fremdrager så et nyt billede fra ildens historie; skönt det stammer fra en ældgammel optegnelse blandt Grækerfolket, turde det tilhøre en endnu senere tid i udviklingen.

Det var i tidernes begyndelse, guderne havde i jordens skød skjult, hvad der skulde tjene til menneskers næring. Den gamle digter Hesiod siger: havde de ikke det, kunde du i én dag have vundet ved dit arbejde, hvad du kunde leve af i et år, om du intet bestilte, — og så fortsættes:

Trøstigen kunde man hænge i røg rorpinden af skibe, uden at ænse den virksomme stud og de trældende muldyr.

Zeus os røvede alt, fordi han i sinde var harmfuld over den list, som var øvet en gang af den snilde Prometheus, hvorfor mod menneskers æt han pønsed på sådanne kvaler. Ilden forborgen han holdt, men den kraftige søn af Japetus stjal den igen til menneskers brug fra den vise Kronide, skjult i det hule rør, uanset af lynenes herre.

Snart dog vred udi sind genlød skysamleren Zeus' ord: »søn af Japet, som i listige råd kan stå dig mod alle, at du har stjålet min ild og bedåret min tanke, dig fryder. Dog skal det vorde for dig og de kommende slægter en skade; kvaler jeg yder dem fluks istedetfor ilden, og alle ville sig glæde i hu, men det, som de elsker, dem fælder.«

Sligt han mæled og lo; de guders og menneskers fader fluks Hefaistos befol, den kunstberømte, at ælte hurtigen jord udi vand, tildele den menneskets tale samt dets kraft, og at ligne den må Horaernes ynde, skabt i en piges indtagende form. Athena befol han mæn at lære sin dont og at væve de kunstige tråde; ynde at øse fra hovedet ned, Afrodite befol han, samt en fortærende kærlighedskval og en smærtelig længsel. Give den pige en træskelig hu og et hjerte med lumskhed måtte Hermeias, — den mægtige drot Kronion man adlød.

Straks den herlige haltende gud udformed i leret, efter befaling af Zeus, en bly og jomfruelig skabning; hende Athene, blåøjet og væn, udpyntet og klædt, mens de Kariter, gudinder af æt, og den værdige Peitho hængte om halsen en kæde af guld, tidsløbets gudinder, skønne af hår, hende skænkede en krans af de vårlige blomster

Da hun så var pyntet og der i hendes bryst var lagt
 »løgne og træskeligt spind, ja tillige et hjerte med lumskhed»
 fik hun røst og navnet Pandora og blev sendt Epime-
 theus som gave. Denne glemte Prometheus' advarsel,
 aldrig at modtage

»skænk af Olymperen Zeus, men at sende den atter
 bort, for at ikke for menneskers børn sligt blev til et uheld.

Gaven han tog, og han mærked det først, da det ord var
 fuldbragt.

Hidtil levede her på jord de menneskers stamme
 såre befriet fra ondt og foruden møjsommeligt arbejde,
 ja, uden sygdommes kval, som bevirker, at mennesket ældes.

Men Pandora spredte kurvens indhold ud over verden,
 al smærte og ulykke, håbet alene blev tilbage, da hun
 lukkede låget, alt som Zeus havde befalet.

Nu over mennesker bredte sig fluks vel tusinde plager,
 nu opfyldtes med kvide vor jord, nu fyldtes og havet;
 både ved nat og tillige ved dag sig listede sygdom
 uindbudt til menneskers barm, samt bragte i stilhed
 mangan en kval, thi den listige Zeus forbød den at tale,
 intet hvad denne beslutter i hu kan vi lettelig undgå.¹

Hos Æschylos siger Prometheus i sin vånde, smeddet
 til klippen:

»Jeg gav jordens børn en skat
 og derfor er jeg spændt i dette marteråg;
 med snildhed bort jeg listed og gemte skjult
 i rørets hulhed ildens gnist, som lærer blev,
 til største held for jordens børn, i hver en kunst.²

Med ilden fik slægten kulturen og alle dens gaver,
 men som den mægtige Kronions straf det bundløse

¹ Hesiodos, Sysler og Dage v. 45 flg. Meislings Overs. ² Dorphs
 Overs., s. 10.

dyb af smærte, som menneskelivet rummer. Det er også en forklaring af, hvorfra gråd og smærte har sin oprindelse.

Vi er imidlertid ikke endnu helt færdige med fortællingen om ildens oprindelse. Ad mærkelige veje, hvor de så har ligget, og i passelig omklædning og med et stænk af löjer i sig, er en eller anden gammel hedensk krønike blevet omdigtet til en from legende for at gøre den hellige Antonius endnu mere tiltrækkende for folket end han var i forvejen. Den er bleven fortalt 1893 af en lille knægt, der hverken kunde læse eller skrive, på Corsica, og synes at være temmelig almindelig der på øen. Den lyder:

Den hellige Antonius var svinehyrde, og en skön dag opgav han sit erhverv, hengav sig til fromme betragtninger og opslog sin bolig i ørkenen. En lille gris, som han holdt grumme meget af, vilde ikke forlade ham, vedblev at være hans ledsager hele hans liv igennem og fulgte sin herre overalt, når han blev anmodet om at gøre besøg et eller andet sted. En særdeles kold vinterdag kom den hellige mand i tanker om, at han havde lyst til at besøge helvede for at se de fordömtes pinsler og røve ild fra djævlene. Naturligvis fulgte grisen sin herres fodspor og gik med ham ind i den gyselige hule, der var fuld af ild og røg, og hvor de oprørske engle og mennesker, der havde forladt livet med dødssynder på deres samvittighed, opholdt sig.

Såsnart St. Antonius var gået ind ad dören, løb smådjævlene, der stod på vagt, hen til Lucifer og meldte ham det. Han svarede:

»Det kan ikke være en fordömt sjæl, manden er sikkert retfærdig; lad ham være i fred, om han har lyst til at blive her!«

Men nu var der grisen! Den gjorde som andre grise, snuste omkring her og der, gryntede, væltede hvad der stod og bragte uorden i djævlens sager til deres store ærgrelse. Snart måtte de lægge brænde sammen, snart samle stumper af kork op, eller rejse grebe, forke eller andre genstande, som det lille asen havde væltet. Det var endda ikke det værste, men den alvorlige og tavse helgen havde sat sig tilrette på en sæk kork lige midt i gangen, hvor han varmede sig med sin tunge stok i hånden. Hver gang en djævel gik forbi for at bringe Lucifer en melding om, hvordan han havde lokket et menneske, der endnu levede her i verden, til at begå en synd, så løftede den hellige mand sin kæp og lod den falde med al sin magt over djævelens nøgne, røde rygstykker.

De underordnede djævla klagede bitterlig herover til Lucifer, som blev nysgerrig efter at se, hvordan den overmægtige helgen så ud, der uden videre pryglede hans underordnede, og sagde da til nogle af dem med grov røst:

»Løft mine øjenlåg!«

Straks løb seks smådjævla hen og tog hver sin ildtang, som de nogle øjeblikke holdt inde i ilden, til den var bleven rødglødende; med disse tænger greb de i Lucifers øjenhår og løftede således øjenlågene i vejret. To barske, rædelige øjne skelede hen efter St. Antonius. Lidt efter, sagde Lucifer:

»Nu har jeg sét nok!«

Djævlene slap med tængerne og øjenlågene gled ned som to slåer for porte.

St. Antonius lod sig på ingen måde forstyrre ved dette syn, men blev ved at prygle løs på djævlene, der kom forbi ham og bragte meldinger, om hvad ondt de

havde udrettet, mens hans trofaste gris blev ved at snøfte omkring og vælte alt, den kom i nærheden af.

Da omsider tre dage var gåede, bestemte den hellige mand sig til at gå tilbage til sin ørken. Nu havde han sét helvede, de fordømte, djævlene; hans stok var der gået ild i, og han kunde være tilfreds med sin rejse. Han nikkede til grisen, gik ud, og djævlene drog et letelsens suk som for at sige: »nu er vi da slupne for den fortrædelige karl!«

Så snart St. Antonius atter indåndede luften i vor verden, svingede han sin brændende stav i kreds, ligesom præsterne plejer at gøre, når de lyser velsignelse, samtidig med at de stænker vievand på forsamlingen, og sagde tre gange:

ild, ild,
ild gennem landet,
ild over verden!

Fra den stund blev ilden udbredt her på jorden, tidligere kendte menneskene ikke dens brug.¹

Ja, således lyder legenden, jeg har fulgt originalen så nær, som jeg evnede. Der er nu kun en lille fortælling tilbage, hvor også dette motiv, at hente ilden, bruges for at forklare farven hos én fugl, og en andens natteliv.

Rødkælken, hedder det, har gjort vor slægt en stor tjeneste. Der behøvedes et bud for at bringe himlens ild til jorden. Så svag, som den var, påtog rødkælken sig at udføre dette arbejde, der var så farligt. Nær var det blevet skæbnesvangert for den modige fugl; thi der gik ild i dens fjer og flammen angreb selv de fine dun, som dækkede dens hud. Alle fuglene undrede sig

¹ A. de Gubernatis, *Rivista delle Trad. pop. Ital.* I. 499.

over den lille fugls store og opofrende mod og delte deres fjer med rødkælken, at den atter kunde få noget at skjule sin nøgne krop i. Uglen var den eneste, der holdt sig borte fra de øvrige, og nægtede at tage del i de andre fugles gave. Men de blev så til gengæld vrede på uglen og tålte den aldrig mere i deres selskab. Derfor sidder den skjult hele dagen og kommer først frem, når det begynder at mørknes.¹

Således er ilden altså kommen i menneskers øje, den er kommen som noget nyt, der stammer fra himmelske eller underjordiske magter, stærkere end mennesker, og har omdannet slægtens liv. I de meddelte sagn kommer ildens personlighed ikke frem; den bliver os tydeligere, når vi ser hen til andre efterretninger, som historien ejer. Herodot (III 16) fortæller, at Kambyses, Perserkongen, befalede sine folk at brænde Amasis' lig, og følger til: dette var en ugudelig befaling, thi Perserne tror, at ilden er en gud, og de brænder under ingen omstændigheder deres døde. Ægypterne på den anden side betragter ilden som et levende dyr, da den æder, hvad den kan få fat på og så, overmæt, dør sammen med sin føde. Der har man nærmest set på ildens fortærende magt, den æder som Loke i det nordiske æventyr, ikke blot kødet, men benene og fadet tillige og kaldes af jætterne »den grådige».²

Anderledes har Middelhavsfolkene i Italien og Grækenland betragtet den. For dem er den hjemmets velsignede guddom, der bringer lys, varme, lykke inden døre, og med hvem alle lyse magter er forbundne. Hvert hus i Grækenland og Rom ejede et alter, på hvilket der altid måtte findes aske og gløder, og hver

¹ Bosquet, *La Normandie Romanesque* (1845), s. 220. ² Alvismål 27, »frekr».

husfader måtte som en hellig pligt sørge for, at ilden hverken dag eller nat slukkedes. Om aftenen var det den sidste gerning at gemme ilden under asken, og om morgenen den første at lægge kviste til den. Så længe familien var til, brændte ilden på hjemmets arne og alter, slukt ild og tilintetgjort hjem eller familie betydede det samme. Det var ikke ligegyldigt, hvormed ilden næredes, nej, visse bestemte træsorter skulde bruges, ingen andre, thi ilden måtte holdes ren, som alle dens omgivelser, intet urent måtte kastes i den, ingen brødefuld handling udføres i dens nærværelse. En bestemt dag hvert år, i Rom den 1. Marts, skulde hver familie slukke sin hellige ild og tænde en ny. Med ilden kunde det gå som med vandet, det blev urent ved brugen, men når den tændtes påny, måtte det ikke ske ved flint og stål, men ved solstråler og brændeglas eller ved at gnide to stykker træ, til den fremkom. Ilden dyrkedes som gud, der ofredes blomster, røgelse, vin, frugter, ja dyr til den; man bad den om hjælp, som man henvender sig til den mægtige, man bad om helbred, rigdom, lykke. En sådan bøn er opbevaret og den lyder:

Arne, hver dag blomstrende gör os og altid giv lykke,
du, som er evig og skøn og ung og atter os nærer;
du, som er rig og mægtig, o tag vort fattige offer,
giv til gengæld lykke, og lad os ej undvære helbreds
liflige kår!

Til arnen søgte man i dødsfare og nød. Da fjenderne trængte ind i Priamus' slot, fører Hekuba den gamle konge til alteret, der står midt i huset under åben himmel, beskygget af et gammelt laurbærtræ, der böjede sine grene over det, og så sagde hun:

»skynd dig, red dig herhen, os alle vil alteret skærme, eller vi dør med hverandre!« — Så talte hun lydt og modtog ham og satte den gamle ved alterets fod blandt de andre.¹

Da Alkestis skal dø for at redde sin ægtefælles liv, går hun til arnen og beder:

»Gudinde, ned jeg vandrer til de dødes land,
for sidste gang jeg knæler da med bøn til dig:
skærm mine moderløse glutter! giv min søn
en kærlig hustru, min datter giv en sødel mand!
Og lad dem ej, som deres moder, rykkes bort
af tidlig død, men lad dem i lyksalighed,
i fædrelandet leve fro til sildig stund!«²

Æschylos skildrer Agamemnon, der kommer sejrende hjem fra Troja, men hans første gang er ikke til guder og menneskers herre, skytordneren Zeus, men det er til arnen, dér vil han takke guderne, som sendte ham ud, men atter førte ham lykkelig tilbage.³ Når manden kom hjem, knælede han under bøn for arnen, inden han så sin hustru og kyssede sine børn, ligeså når han drog bort.

Ilden måtte aldrig slukkes; skete det, var det en gud, som hørte op at være til. Der blev kastet tørt græs på arnens ild, man hældte i ilden Grækenlands glødende vin, olie, røgelse, offerdyrenes fedt. Disse ofre modtog guden, rejste sig strålende glad, nu var det tid at bede til ham og tillidsfuld opsteg bönnen til ham af menneskehjærterne. Han havde bagt brødet, han havde kogt den velsmagende mad. Før man begyndte måltidet, lagde man på alteret det første stykke af maden, hældte det første bæger vin i flammen, inden man drak, det var gudens del. Ingen tvivlede om, at han spiste og

¹ Virgil Aneis II. 523. ² Euripides, Alkest. 164 flg. Wilsters overs. ³ Æschylos Agamemnon v. 850.

drak, man så jo luen vokse og lyse, når den fik næring, guder og mennesker delte den nærende mad i fællesskab.

Dette kunde jo naturligvis udføres langt mere og andre folk, f. eks. Veda-folket nævnes, men det meddelte turde være tilstrækkeligt. Jeg ønskede at pege på arnen og dens gud, som husets og familiens skytsånd. Det er så ligefremt for naturfolk og afgudsdyrkere at se på tilværelsens velgørende, ubevidste magter som personlige, villende væsener. Bagved *vort folks* nutidsliv ligger forestillinger, der i mange måder må have svaret til de her fremstillede, ilden har i folkets tankegang været en hellig, viende magt. Under Hakon den Gode i Norge skulde der midt på gulvet i gudehuset være ild, og kedler derover, og man skulde bære de fyldte bægre omkring ilden.¹

Thi:

ild er bedst
blandt menneskers sønner,
og solens syn,
når man sit helbred
have kan
uden i laster at leve.²

Som bestemt retslig vedtægt fortæltes det i sagatiden, at mænd, som indtog land til eje, fo'r om det, eller over det, med ild. Der bruges udtrykket: »han indtog efter gammel sæd et stykke land med ild.«³ Som nærmere bestemmelse blev der befalet af Harald Hårfagre, at ingen måtte indtage større stykke land, end han sammen med sine skibsfolk var istand til at overfare med ild på én dag. Man skulde gøre bål, når sol stod i øst, og det skulde brænde til nat, siden skulde folkene

¹ Snorre, Munchs overs. s. 66, jfr. Fornm. S. VI. 442.¹⁷ ² Hávamål.

³ Peters. Isl. Færd IV. 24. 138. Landnåma III. 6. V. 3.

fortsætte deres gang og gå til sol var i vest og dér tænde en anden ild.¹ Endnu medtager jeg, at en Normand, Helge, tændte en stor ild ved munden af hvert elveløb og tilegnede sig således hele fjorden mellem næssene.² Jeg tænker mig nu, at hvorledes end skikken i tidernes løb er bleven tydet eller brugt, har det oprindeligt været en brand af arnens ild, der er bleven ført om jordlodden, som skulde indtages i hjemmets tjeneste.

Således er der lagt ild i hømarkens eller sædemarkens fire hjørner³; den sidste nat i året blev der båret ild rundt om huse og marker i England for at skaffe frugtbarhed og lykke. I Henrik II's tid fik plovkarlene et traktement for at bære ild rundt om deres husbondes korn St. Hansaften. Kongedag blev der i Gloucester og Herefordshire tændt bål for enden af de nylig tilsåede hvedemarker.⁴ Endnu skal det somme steder i Skotland være skik at føre ild nyårsaften rundt om huse og marker.⁵

Hos slaviske folk består endnu skikken at føre ild fra det gamle hjem ind i det nye, således i Rusland. Når en familie flytter, rages ilden med omhu sammen og lægges i en spand. Den føres højtidelig ind i den nye bopæl og hilses dér med ordene: »vær velkommen, bedstefader, i det nye hjem!« Ja, det går på sine steder endnu højtideligere til. Når alle møbler er førte ud af huset, tænder den ældste kvinde sidste gang ild på arnen, så snart den har godt fat i brændet, rager hun det hele ned i et hul på skorstenen og venter, til

¹ Landn. V. I. ² Landn. III. 12. jfr. Cav. Wärend I. 191. ³ Hofb. Nerike s. 223; Sæve Åkerns Saga s. 26 (Gotland). ⁴ Gomme Folklore Relics of early Village Life s. 147. ⁵ Simpson, Buddhist Praying-Wheel, s. 79.

det bliver middag. Der er i forvejen sørget for en ny potte og et hvidt klæde, og når solen står højest skraber hun ilden forsigtigt ned i krukken og dækker den med det hvide klæde, så lukker hun husets dør op, vender sig til arnen og siger: »velkommen, bedstefader til vort nye hjem!« Derpå bærer hun krukken til den nye bolig, hvor døren står åben og i døren husfaderen og husmoderen. Den gamle kone slår på dørstolperne og siger: »er vi, der kommer i besøg, velkomne?« Manden og konen i huset bøjer sig dybt og siger: »velkommen til det nye sted, bedstefader!« Derefter går den gamle kone ind i huset, idet hun følger husfaderen, som går foran med salt og brød. Hun sætter krukken på arnen, tager klædet af, vifter med det henimod alle fire hjørner og tømmer ilden ud på arnen. Krukken bliver slået i stykker; om natten bliver skårene af den begravne under det »forreste hjørne«. Er afstanden så lang, at det bliver umuligt at føre ilden med sig, så tager man istedet ildskovlen eller andet, der hører med til det gamle hjemms arne.¹

Det er skytsånden fra det gamle hjem, man fører ind i det nye.

Om nu ikke længer alt er så tydeligt, turde der være skikke omtalte, som minder om, at arneilden er hjemmets skjærmende guddom.

Der fortælles, at drikoffer er bragt til arneilden. Den gammeldags fisker på Gotland fører en brændende pind gennem sit garns masker eller lader en glød falde gennem nettet, eller slår ild over sine redskaber med sten og stål. Når ilden på arnen i hans hjem knitrer, kaster han straks noget i den til offer, en stump brænde eller bark, det samme gör man, når gryden

¹ Ralston, Songs of the Russian People s. 120. 137.

koger over.¹ Vil man i Cornwall gøre noget for at undgå ulykke eller tab, går man til husets arne, rører med sin pande ved topstenen i buen over den og kaster en håndfuld tört græs eller andet, der vil brænde, ind i ilden.² Der nævnes fra Norge, at de, som ej havde vættehøje, hvor de ofrede, hældte en lille skål drikke, eller ölurt i arnens ild.³ Lignende omtales i Lapland, hvor ildstedet har erholdt det norske navn »ara«.⁴ Ja, det fortælles som sandsynligt, at endnu så sent som 1890 har der været gamle koner i Norges ensomme fjældbygder, der samler det første skind, der kommer på mælken i gryden, kaster det i ilden som offer til luen.⁵ Endnu anfører jeg den mærkelige gamle skik: »at drikke Eldbjörgs minne«, der huskes og måske bruges delvis den dag idag. Efter den ældste meddelelse, jeg kender, plejede husmoderen kyndelmisse at gøre stærk ild på arnen. Når den brændte bedst, lagde hun tykt smör på en fladbrødske og skænkede en skål öl. Så kaldte hun alle husfolkene sammen og stillede dem i en halvmåneformig kreds overfor ovnshullet, hvorpå de med knæbøjninger, lykønskninger eller bønner spiste en mundfuld af brødet og drak »Eldborgs« skål af øllet. Hvad der blev tilovers af mad og drikke kastedes i ilden, så ventede man i det kommende år at forskånes for ildsvåde (Bohuslen). I Norge er dette skét tyvendedags jul, den 13. Januar. Man lagde flere fang birkeved på skorstenen. Såsnart ilden var udbrændt, karede man gløderne frem på peishellen. En stor bolle, fuld af stærkt, godt juleöl, som man havde gemt til dette brug, gik fra hånd til hånd; idet man rejste sig op,

¹ Säve, Hafvets S., s. 20, jfr. Cavallius Wärend I. 162. ² Gomme, Folkl. Rel. 96. ³ Faye, s. XXII anm.; Fritzn., Lapperne, s. 136.

⁴ Friis, Lapp. Myth., s. 91. ⁵ A. Chr. Bang, Småstykker, s. 330.

bukkede man dybt for ilden og sagde: »e drikker St. Ildbjörsminne te«. Derpå tog man lidt øl i en ske, skvattede det hen på gløderne og bad, at den røde hane ej måtte gale over hus og ejendom. Når alle havde drukket, tog gamlekonen en eller anden ske fuld af øl, undertiden brændevin, satte den ind i ilden og lod den brænde op. Ved sengetid ragede man gløderne pænt sammen og sagde halvhøjt:

»Ikveld vil e elden raka,
imorgo vil e han levande taka;
hjælp me Gu' å Sante Knut,
at alder min verme slokna ut!«¹

Meddeleren föjer til: for mindre end 20 år siden (o: 1859) var denne skik endnu almindelig på flere steder i bygden, og den følges tildels endnu (1879). Denne ildtilbedelse finder man også ellers spor af. Somme gamle har for vane at kaste en klype mæl ind i ilden, hver gang de koger grød. Også salt har været ansét som et passende offer.²

Ved denne skik, der jo ligner resterne af et hedensk offermåltid til ildens ære, er der indtruffet en af de snurrige omdannelser, der har skabt en ny helgen. I den gamle kalender kaldtes trettendedags jul »eldbjörgsdagen«,³ den dag, man slukkede eller »bjærgede« ilden, efter at julegæsterne var farne af gårde. Ordets betydning var glemt, kalendernavnet stod der, så drak

¹ til et lign. rim er sagtens hentydet Nyland IV. 65; i Sverige: »jag fäster denna ild i glö, såvíst som jungfru Maria var mö«, Rääfs håndskr. Saml. (Stockholm). ² Bergh, Nye Folkeeventyr, s. 71. Wille, Optegn., s. 186; — Hazeliu, Nord. Museet V. 7. VI. 39; Finn Magnusen, Den første Novemb. (1829), s. 139; Grimm Myth. s. 595. ³ Aasen har »eldbjörgsdag«, fjortendedags jul, 7. Januar; islandsk eldbjargarmessa; Bang, s. 330.

man St. Eldbjörgs minde, med bön om, at hun vilde værge hjemmet.

Alt dette synes simplest og lettest at kunne tydes som stumper og stykker af gammelt hedenskab, der ved friske skud af skjulte rødder har bevaret livskraft indtil vore dage. Men er det så, at ilden oprindelig har været dyrket som hjemmets gud, så er det at forstå, at man ved ildens hjælp har viet og rensset. Det er alt nævnet, at fiskerne kastede en glød gennem deres net; herhjemme har man kastet ild gennem nyt linned, nye klæder; der lægges glød i masken, når der brygges, under kærnen; i koens drikke, når den har kælvet, i börns og voksnes vaskevand, i mælk, som gives bort; barselkonen må gå over gløder, når hun går til kirke. Ild skærmer mod hekses trolddom o. s. v., o. s. v.¹ I Norge førte man arbejdsfolkenes kolde mad over ild, inden den blev bragt dem på marken. Skotske almuesfolk bar ved hjemmedåb barnet tre gange, vel med solen, omkring den brændende arne, et nyfødt barns svøb føres gennem røgen af luens ild. Det nyfødte barn svinges tre gange over ilden med ordene: »gid flammen fortære dig nu eller aldrig!«² Der skal være ild på arnen eller lys tændt, sålænge det spæde barn ikke er kristnet, kort sagt, ilden sætter et skel mellem det magtesløse menneske og dets eje på den ene side og alle onde magter på den anden. Ilden er husets, hjemmets, menneskets trofaste ven. Dette har også fundet i sene tider sit udtryk ved, at under arnen bor hjemmets gode vætter (bolvättar),³ derfor må ingen fremmed rage i ilden eller røre i asken.

¹ se Feilb. Jysk Ordb. under glød, lys; Folkevennen VIII. 463 flg. ² Finn Magn. s. 133 flg. ³ Cavall. Wärend I. 272, Nyland IV. 65.

Endnu drager jeg en række skikke frem, som er de sidste udløbere af denne tankegang. Man skal lade nykøbt ko æde hø, henlagt på arnen, så trives den. Er der kommet et nyt dyr, hund, kat eller høne til gården, tager man det hen til skorstenen, mens ilden brænder og kradser med dets fod stiltiende tre gange på skorstenens bagvæg, så kan det ikke løbe bort. Er der købt en ko, som længes i den nye stald, holder man glød og lys foran den, eller lader den se op i skorstenen,¹ der hér, som ved flere lejligheder er trådt i den åbne arnes sted, der engang har været i stuens midte, således at man har kunnet færdes rundt om den.

Kommer en ny tjenestepige ind i et hus, må hendes første gang være til skorstenen, dér skal hun røre ved ildtangen; i det hele skal enhver, der på et fremmed sted længes, gå hen til skorstenen og se op i den. I Sverige er regelen, at en ny tjener, der tiltræder sin plads, og som ønsker at blive, får smurt en »smörgås«, som han spiser, siddende på arnen, derefter må han se op i skorstenen. Kommer en tjenestepige til huset, skal hendes første gerning være at gribe om stolpen, der bærer dækket over ildstedet og bære en spand vand ind. Så er hun præsenteret for husets to venner, arnens og kildens magter, først derefter hilser hun på husmoderen. Lignende skikke træffes i Nordtyskland.²

Men vi kan fortsætte. En enkelt beretning fra Danmark om den unge hustrus modtagelse i sit ny hjem er bleven bevaret, ganske vist ikke meget udførligt. Hun blev af den forrige husmoder ført til ildstedet,

¹ Jonsson, Möre, s. 8; J. Kamp, Folkem. 184.42, Thiele, Overtro nr. 280; Wuttke, Aberg. nr. 107; Folkeven. XI. 456.295 (Norge).

² Hazel. V. 36 (Västerbotten), Aminson VIII. 107; Pomm. Volks. III. 186.9, VI. 141.11; Schindler, Aberg. s. 192.

måtte tage ildtangen i hånden, blev derefter røget med en ulden klud, uden at hun selv forstod, hvad det alt-sammen betød.¹ I Sverige skal bruden føres ud til skorstenen og røre i gryden; tilmed skal hun se ind i ovnen, hvor man må sørge for, at der findes noget mad. Dette vil bringe hende lykke.² I Skotland førtes hun til arnen, hvor hendes første arbejde skulde være at gøre ild på; derpå svingedes kedelkrogen tre gange om hendes hoved i den treenige Guds navn, idet ønsket udtaltes, at hun måtte blive en god husmoder.³ Hvor arnestedet er vedblevet at stå frit, gives bruden en slev i hånden og hun føres så tre gange omkring ildstedet, andre steder om kedelkrogen. Hér og dér kræves det udtrykkeligt, at ilden skal brænde, mens denne omgang finder sted. Blandt Esterne kaster hun penge eller andet som gave i brønden og ilden. I Grækenland føres den nygifte hen til arnen for at hilse på den.⁴ Vi kan gå tilbage til kejsertidens Rom: at røre ved ild og vand blev dér brudens første gerning i det nye hjem.

Endnu er der et trin tilbage. Særlig vigtig om ikke den vigtigste blandt de indiske bryllupsskikke er denne, at bruden tre gange førtes om ilden. Mens dette skete, kastede hun et offer af ristet korn, blandet med mimosa-blomster og bestænket med offerfedt, i den. Således sker det endnu i huset, hvor brylluppet står. Ved hendes ankomst til det nye hjem, gentages det. En af brudgommens venner modtager hende dér, fører hende tre gange om ilden, idet han siger: »du som har milde öjne, som ej volder din ægtefælle mén, du som bringer lykke og kraft, som styrer huset vel, og som skal føde helte-

¹ J. Kamp, s. 86.¹⁵⁰. ² Hazel. III. 31., Rääf, Ydre H. I. 116.

³ Gomme, Folkl. Rel., s. 105. ⁴ Mélusine IV. 125 (nygræsk).

modige sønner, din mands brødres veninde, du glade, måtte dit komme bringe os lykke!«¹

Så har hustruen gjort sin skyldighed, har fremstillet sig for arnens lykkebringende, skærmende guddom, bragt ham offer, hun, som af alle husets beboere kommer til at træde ham nærmest og trænger mest til hans gode villie, hun kan da håbe, at hjemfredens velsignelse vil blive hendes eje.

Hvad der kunde tænkes at være en ejendommelig omdannelse af denne skik medtager jeg. Fra omegnen af Köln fortælles, at en mand købte et hus. Da han kom for at tiltræde ejendommen, var alle naboerne samlede. Den ældste af de tilstedeværende tog ham ved hånden og førte ham tre gange omkring et bord, der var opstillet midt i stuen. Da han forundret spurgte, hvad dette skulde betyde, blev der ham svaret, at han først efter denne ceremoni retslig var indtrådt i sin ejendomsret og var bleven medlem af kommunen og bylaget. Da arnen ikke længer står frit, men støtter sig til en af husets vægge, træder det fritstående bord sagtens i dens sted.²

Hermed slutter jeg dette kapitel af ildens historie, der er adskillige andre foruden. Blot en historie tilsidst. Den kan oplyse læseren om, at ild er ikke altid den samme.

Engang kom den svenske konge ind til en gammel kone og bad om ild til sin pibe. Hun så op på den fremmede og spurgte: »hvad slags ild skal det være?« »Hvad slags?« sagde kongen, »af ild kender jeg kun én

¹ se Weinhold. Frauen I. 375. 408. Kuhn, Nordd. Sagen, s. 439. 470, 522. XXIV. Plutarch Quæst. Rom. nr. 1, se Jevons Romane Questions, se C flg.; Schröder, Hochzeitsbräuche der Esthen, s. 128 flg. ² Urquell IV. 112 flg.

slags.« »Deri tager I fejl,« svarede den gamle, »se, først er der »herre-ild«, dernæst er der »bonde-ild«, men den simpleste er »tigger-ild«.« »Ja så, men hvordan er dette at forstå?« »Det er jo noget, som hvert barn forstår; »herre-ild«, det er, når jeg tænder ild på lyset i en lysestage, sætter den på en tallerken og stiller den på bordet. Tænder jeg derimod ild i en udkløvet pind af mosefyr, så er det »bonde-ild«, men »tigger-ilden«, det er en glød, raget ud af emmerne.«

Således var den gamle kone klogere end kongen; men da han var en fin herre, måtte han naturligvis have »herre-ild«, og den fik han.¹

¹ Sæve håndskr. Saml. III. nr. 327 (Upsala).

DEN GAMLE DANSKE LANDSBY

EN REDEGØRELSE

VED

P. LAURIDSEN.

EFTER den store Landbo-Mindefest 1888, der saa grundig oplyste Udskiftningens og Udflytningernes Historie saa vel som det store økonomiske Opsving, der ledsagede dem, har vor historiske Forskning med Forkærlighed vendt sig imod Landsbyen før disse Omdannelser. Den gamle Fællesskabs-Landsby, saa planfuld og systematisk, saa ærverdigg ved sin Ælde og Uforanderlighed gennem Aarhundreder, saa mærkelig i sin Modsætning til vor Tids strængt gennemførte Særeje og individualiserede Liv, er atter kommen til Ære og Anseelse og er bleven ikke alene et mærkeligt Gransknings-emne i og for sig, men synes, ud derover, ogsaa at skulle aabne os ny Indblik i vort Folks Liv i de mørke Tider, hvorfra faa eller ingen skrevne Kilder ere naaede ned til os.

Saa snart man for Alvor begynder at tænke over vore gamle Landsbyer, vælter en Række Spørgsmaal ind paa Undersøgeren. **Hvornaar og hvorledes** ere disse Byer opstaaede?

Vort Land har været beboet i 5000 Aar. De yngre Skaldyngers Folk have kendt Kvæg- og Kornavl, og fra

Broncealderen have vi talende Minder om Dyrkningen af vore vigtigste Kulturplanter. Gaar vore Landsbyers Oprindelse saa langt tilbage, eller er der sket et nyt »Landnam«, en ny Kolonisation i den efterkristelige Tid, f. Eks. i Folkevandringstiden? Rundt omkring i vort Land findes urgamle Bopladser udenfor de nuværende Landsbyer, og ad arkæologisk Vej kunde her sikkert fremdrages adskilligt Nyt af Betydning, men et saadant Arbejde foreligger endnu ikke, og foreløbig nødes vi derfor til at lade dette Grundspørgsmaal ligge. Derimod synes vi at kunne nærme os det ad sproglig Vej. Mange Tusinde af vore Landsbynavne ere opstaaede ved Sammensætning med Personnavne, disse Personnavne bære et bestemt sproglig-historisk Præg, og det er ikke længere helt unyttigt at spørge: »Naar levede Bjørn, efter hvem Bjørnstorp har Navn, naar Gøtær, om hvem Gørslev minder; naar boede Svend i Svendsmark, og naar ryddede Ubbe sig Jord til Dyrkning af Ubberød?« De nyere Sprogundersøgelser ville her kunne give os nogen Vejledning, og dette Spørgsmaal vil derfor blive behandlet i det følgende.

Den anden Hovedside af Sagen, Spørgsmaalet *hvoreledes*, kan maaske synes lige saa vanskelig. Ere vore Landsbyer oprindelig Enkeltmandsforetagender, der kun ved fortsat Opdyrkning og Arvedelinger have faaet Fællesskabspræget over sig, eller er dette Fællesskab født med selve Landsbyen, skabt som med eet Slag af en Slægtflok eller en »Kreds af Mænd«, der ved forenede Kræfter ryddede Skov og Stenrøser, opbyggede Landsbyen og gjorde Strøget beboeligt? Vi staa her foran Grundmodsatningen i Nutidens agrarhistoriske Opfattelse, den Modsatning, hvorom al Granskning og al Diskussion til syvende og sidst drejer sig. Er vort

Landbrug begyndt som en Enkeltmands- eller som en Fællesskabssag? Den sidste Antagelse har nu omtrent europæisk Hævd. En Række berømte Historikere og Nationaløkonomer have søgt at paavise, at alle primitive Folk begynde i Fællesskab, at Enkeltmanden ikke er noget udenfor Slægten. Det er derfor Slægten eller Slægtgruppen, den patriarkalske »Storfamilie«, dannet under Hyrdelivet, der er den egentlige Kulturbærer i Oldtidens Liv, og det er disse »Storfamilier«, vi skyldte Landets Opdyrkning og Landsbyernes Opstaaen.

Opfattelsen er i højeste Grad betagende og forførende, intet er heller vissere, end at Fællesskabet har været et alment Gennemgangsled for alle Kulturfolk; men saa snart Uoprindeligheden skal godtgøres, brister Bevisrækken, og Historikeren maa tage sin Tilflugt til Gisinger og Fantasier, der ikke have det aller mindste med sand Historieskrivning at gøre. Historisk set vide vi aldeles intet om saadanne Slægtflokke eller om et saadant fælles »Landnam«, ja naar vi frigøre os for alle fremmede Undersøgelser og Resultater og med uheldede Øjne se paa vore egne Kilder, der ere langt klarere og langt fuldstændigere end alle Vesteuropas agrarhistoriske Efterladenskaber fra ældre Tid, turde vi endogsaa komme til en stik modsat Opfattelse. I vore ældste Optegnelser møde vi Enkeltmandsejendom, et Særeje ikke saa meget forskelligt fra det, vi kende i vor egen Tid, Ejendom i sammenhængende og større Jordstykker — i Modsætning til den stærkt adsplittede og udstrimlede Form, der mere og mere arbejdede sig frem gennem hele Middelalderen.

Dette strider imod de raadende Theorier, men det giver os et nyt og frisk Syn paa den Side af vor Historie, og Sporet er vel værd at forfølge videre. Ifølge

den gængse Opfattelse har ingen nævneværdig Udvikling fundet Sted i 1000 Aar i Landsbyens Indretning, i Opdykningsmaade og Jordfordeling. Vi have ingen virkelig Landboudvikling, ingen Agrarhistorie i al den Tid. Et forbenet System skal — trods skiftende Slægter og Ejermænd og trods de voldsomste Omdannelser rundt omkring i det øvrige Liv og Samfund — have holdt sig uforandret fra Landets første Opdyrkning og indtil Frederik VI's Dage!

De mest ansætte Agrarhistorikere, som Oluf Chr. Olufsen, Georg Hanssen, A. Meitzen o. fl., have ofret al deres Skarpsindighed eller bindstærke Værker for at paavise, at den Vang-, Aas- og Agerinddeling, der fandtes ved Fællesskabets Ophævelse, var urgammel, oprindelig, med hele Oldtidspræget over sig; men hvis disse Mænd blot havde haft Lejlighed til at følge Forandringerne i en halv Snes sjællandske Landsbyer fra Christian d. Femtes Matrikel 1688 til Udskiftningen 100 Aar efter, vilde de have kunnet skaane sig selv for megen Hovedbrud og Verden for en Del unyttig Lærdom. Videnskaben fremmes nu engang ikke undtagen ved omfattende Virkeligheds-lagttagelser, og det er netop dem, det i saa høj Grad skorter paa i den agrarhistoriske Bogverden.

For den nyere Opfattelse, der studerer den bevarede historiske Levning, mister selv Fællesskabet en Del af sin krystalliserede Form, og der kommer frem for alt Liv og Udvikling ind ogsaa i vor Agrarhistorie. Kilderne tillade os at gribe en ældre Agerfordeling, »*Bolskiftet*«, netop da det er i Færd med at bukke under. Vi se, hvorledes dette System afløses af »*Solskiftet*« eller den Form for Ejendomsfordeling, som vi nu betegne med Ordet: Markfællesskab; hvorledes ikke alene

Landsbyen, dens Form og hele ejendommelige Indretning, drages med ind i Omdannelserne, men ogsaa hvorledes dette System saa med streng Følgerigtighed erobrer alle Landets dyrkede Egne, udsletter næsten ethvert Minde om den ældre Jordfordeling, og først brydes, da det gennem den adsplittede Ejendomsform og den ødelæggende Dyrkningstvang er i Færd med at udmagre vort Agerbrug og vor Bondestand.

Det er en Oversigt over de her antydede Undersøgelser, jeg i det følgende vil give, og jeg støtter mig ved dette Arbejde særlig til nogle Afhandlinger af Professor Johannes Steenstrup,¹ en Opsats af Kandidat Sigurd Nygaard,² et Par Foredrag, som jeg selv har holdt i Oldskriftselskabet,³ samt en Række Arkivundersøgelser.

I. Om en Del af vore Landsbyers Navne, Arealtilligende og Ælde.

Det er ikke min Hensigt her at give en Fremstilling af vor Stednavnetolkning; jeg meddeler kun et Par Hovedpunkter, der ere nødvendige for Forstaaelsen af det følgende. — Den største Del af vore Landsbynavne ere sammensatte Ord og bestaar af et Arts- eller Grundord og et Bestemmelsesord. I saadanne Former som Skovby,

¹ Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne. Hist. Tidsskr. 6. R. 6. B. Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie. Hist. Tidsskr. 6 R. 5. B. ² Danske Personnavne og Stednavne. Hist. Tidsskr. 7. R. 1. B. ³ Om gamle danske Landsbyformer af P. Lauridsen. Aarb. for nord. Oldkyndighed og Historie. 1896.

Bjørnstorp, Sejerslev og Værløse ere —by, —torp, —lev og —løse Grundordene, og alle have engang været selvstændige Ord i Sproget; Skov—, Bjørn—, Sejer— og Vær— ere Bestemmelsesordene. Denne Regel gælder ogsaa mange nuværende Enstavelsesord som Andst, Tilst, Aars o. s. v., der kun ved Afslibning have faaet den korte Form og i vore ældre Kilder fremtræde som Toledsord: Anstath, Tilsted, Aaros.

Grundordene kunne indordnes under to store Hovedgrupper. Den *første* omfatter *Naturgenstande eller Naturforhold, der ere blevene overførte paa Bynavnet*. Byens Beliggenhed paa en Høj, ved en Skov eller Sø, paa en græsrig Slette (Løse), i et stort dyrkeligt Omraade (Heim, —um), paa et Næs eller ved en Fjord have afgivet Grundlaget for Stedets Navn med en bestemmende Tilføjelse. Her hen høre Endelserne:

—bjerg, —dal, —eng, —ing(e), —fjord, —heim (um), —holm, —holt, —hoved, —høj, —klint, —kær, —land, —lund, —løse, —made, —mark, —næs, —ore, —os, —skov, —sten, —sø, —toft, —tved, —vad, —vig, —ø, o. s. v.

Det vil være let at anføre Navne, hvori disse Ord indgaa, og det turde derfor være overflødigt at anføre Eksempler. En Del af Grundordene ere sjældent forekommende, enten fordi Naturgenstanden optræder mindre hyppigt, eller fordi den kun i ringe Grad egnede sig til Bebyggelse; det er saadanne Ord som Fjord, Klint, Sten, Vad, Vig o. fl. Til Gengæld ere andre saa meget hyppigere, og visse finde en saa rig Anvendelse, at man deraf med Sikkerhed kan slutte, at de navngivende Naturgenstande maa have været meget almindelige i Oldtiden. Her hen høre, som vi kunde vente, Skov, Holt og Tved, men lige saa hyppigt eller hyppigere træffe vi paa

Endelserne (o: Grundordene) —inge, —heim (um) og —løse. — De to første Endelser ere fælles for alle germanske Sprog og træffes som Stednavne fra Island til dybt ned i Tyskland (Thüringen, Lothringen, Tübingen — Bierum, Dockum i Holland). Ifølge Oberst Emil Madsen, der ved sine Undersøgelser af sjællandske Stednavne har indlagt sig saa store Fortjenester, betegner Ordet —*inge* (ing) »mere eller mindre udhævede Fordybninger i Jordsmonnet, hvor der enten endnu findes eller har været Eng. Ordet, der staar i Forbindelse med Oldnordisk »engja«, blive trang, indsnævres, har i sin Oprindelse snarere betegnet Terrainformen end den samme ledsagende Eng, da der i Stednavne, naar Enge findes af andre Former eller mere udstrakte, gerne er anvendt andre Ord som Made, Løse til at betegne dem. Især ere Stednavne, der ende paa —ing, hyppige ved langstrakte Eng- og Mosestrøg, f. Eks. ved det Mosestrøg, der gennemskærer Falster. Ved Dalsænkningen, der adskiller Nørre- og Sønderjylland, træffe vi Kolding, Folding, Føvling, Aaling, Ravning; ved Sneumaa, Gørding, Bramminge, ved Ribeaa: Stepping, Varming o. s. v., o. s. v.

Heim, der sædvanlig afslibes til —*um*, betød oprindeligt hele Verden, men i snævrere Forstand ogsaa Omraade, Kreds, Hjem, og i Stedsnavne tager det ikke særlig Sigte paa den menneskelige Bolig, snarere paa et Hjemsted for visse Naturforhold eller visse Frembringelser. Fleskum Herred, tidligere Fleskium, syd for Aalborg, er det Herred, der udmærker sig ved de mange Engdrag og Pytter (Flasker); en By Fleskum findes ikke. Kornum skreves tidligere Kornhem, Kornegnen, og Smørum Smørhem (1085).

I disse Ord er Terrainnavnet altsaa overført paa

Bopladsen; men dette er sikkert ikke mindre Tilfældet med Ord paa —løse. Om denne Endelse har der staaet en ret livlig Strid; men den turde nu i det væsentlige være udkæmpet. Helt opgivet er Tolkningen med —løs, fri for, dels fordi der ellers ikke haves Eksempler paa, at et abstrakt Begreb indgaar som Grundord i et gammelt Navn, dels fordi det vilde være helt urimeligt at opkalde Steder efter det, som ikke findes paa dem, og denne Urimelighed springer dobbelt i Øjnene, naar netop det findes, som ifølge Forklaringen skulde mangle. Madeløse kan ikke have været »fri for« Eng, Jord- og Vandløse ikke for Jord og Vand; Arløse savner ikke Aaen, og Sengeløse har altid haft fortrinlige Søenge. — Det er atter her Oberst Madsen, som ved sine Iagttagelser i selve Marken har banet Vej for en rigtigere Opfattelse. Han gør først opmærksom paa, at det danske —løse staar i nær sprogligt Slægtskab til det angelsaksiske *læsu*, der betyder en Græsgang, og senere have Professorerne Johannes Steenstrup og H. Møller yderligere begrundet denne Antagelse. Derefter tilføjer Obersten: »Altid findes Navne, som oprindeligt have Endelsen —løse (afsleben til —else), i det storformede Terrain ved ofte vidtudstrukte Moser, Enge og lavtliggende, flade Strøg, hvor de bekvemmeste naturlige Græsgange findes. Saaledes træffes ved Aamose Aa og dens Tilløb: Merløse, Tølløse, Vandløse, Uggerløse, Stenløse (Stenmagle og —lille), Nidløse, Ondløse, Jordløse; ved Susaa og dens Tilløb: Skudderløse, Spragelse, Farringløse, Benløse, Træløse, Vredsløse, og saaledes videre ved de fleste større sjællandske Vandløb. Udenfor disse, men dog stadig ved Eng- og Mosedrag, forekomme kun ganske faa sjællandske Bynavne paa —løse (Gamløse, Melløse, Aareløse, Grumløse, Kyndeløse,

Vemmeløse), og i det hele synes den væsentlig at være indskrænket til Østdanmark, da man hidtil fra Jylland kun har kunnet fremdrage ét sikkert Navn med Endelsen, nemlig Hvalløse i Galten Herred, Aarhus Amt. Men det maa hertil bemærkes, at vor Navneforskning endnu ikke er naaet særlig dybt ned, og navnlig at den ikke har bemægtiget sig det uhyre Navnestof, der fandtes paa vore Marker før Udskiftningen, da enhver lille Aas havde sit særegne Navn. Jeg fremhæver dette, fordi jeg i Modsætning til Prof. Steenstrup mener, at Endelsen —løse ikke altid betegner et Bynavn. Allerede Oberst Madsen anfører det ovennævnte Madeløse (Eng ved Gavnø) og Skagelse (en Huk paa Sejro), og under mine Undersøgelser af sjællandske Landsbykort og Markbøger fra ældre Dage har jeg truffet det nogle Gange som sidste Led i et Aasnavn, f. Eks. Øster- og Vester-menløse i Sengeløse Sogn og Korsløse paa Aarslev Bymark ved Slagelse. Det er vel sikkert nok, at Græsgangens Navn er bleven overført til den paa samme opstaaede By; men det kan ikke antages, at der er opført en By paa hver Løse eller Græsgang, og videre Undersøgelser ville sikkert kunne fremdrage en Række Lokalnavne, som i Oprindelse og Sammensætning ganske svare til vore Landsbynavne paa —løse.

Den anden Gruppe af Grundord betegner *Opdyrkningen, den egentlige Bebyggelse, den menneskelige Bolig eller Samlinger af saadanne*. De vigtigste af disse ere:

—bo, —bod, --bol, —boli (—bøl, —bølle), —by, —lev, —ryd, —stad (—sted) og —thorp.

Listen er ikke fuldstændig; ogsaa andre Artsord skyldes menneskelige Indretninger eller menneskelig Virksomhed deres Oprindelse; —ager betegner, selv om det i Oldtiden

havde en videre Betydning, dog først og fremmest den opdyrkede Mark, —hov og —vi Gudehuset, —borg den befæstede Plads o. s. v.; men da disse Ord ikke inddrages i den følgende Undersøgelse, nøjes jeg her med denne Antydning. —*bo*, —*bod*, —*bol*, —*boli* og —*by* udgaa af en fælles sproglig Rod, af Oldsprogets —*bu*, —*bo*, en Gaard, en Bolig. Bod (bothæ) synes at have betegnet et Udflyttersted med selvstændigt Jordbrug, en Hytte. (Nutæbothæ, Haddæboth, Nøddebo, Haddeby). *Bol* er særlig Navnet paa vort Lands ældgamle Dykningsenhed, den normale Gaard, de samlede Jordstykker, der vare tilstrækkelige til en fri Mands Underhold og hans Husstands Arbejde; med Aflednings- og Formindskelsesordet —*boli* gaar det i det yngre Sprog over til —*bøl*, —*bølle*. (Poppenbol—Poppenbøl, Sønderbol—Sønderbøl, Bondebol—Bondsbøl o. s. v.). —*by* betød oprindeligt det samme som —*bu*: en Bolig, en Gaard, og denne Bemærkelse har Ordet endnu bevaret i Norge, paa Bornholm og delvis ogsaa i Vestjylland, medens det i det øvrige Danmark er gaaet over til at betyde en større Samling af Gaarde.

—*lev* (i Oldsproget —*leif*) er nu uddød, men fandtes endnu i Brug ved Middelalderens Slutning og betød da Odel, Arvegods, Efterladenskab. Gaarden — hedder det i Datidens Breve, »er mit rette Fæderne og Oldeleffue (1445); Holm har været i Hr. Eskilds Olde Leffue af Arildstid (1475); — — har været i min Faders Være og i hans Oldefaders Lefve (1476); Ooswidh var hendes rette Oldhe lewæ af heden hööss (1480). Gaarden kom ud af hans Oldeleffue (1501).« Hertil svarer det gammelsvenske *ætælef*, Arvegods.

Men i et Par Ord fra den tidligste Middelalder viser sig en noget afvigende Betydning, som er af Vigtighed.

Vort »*Konunglef*« betegnede ikke Kongernes Arvegods (Patrimonium), men Kronens faste Ejendom, Kron-godset, det Jordegods, der af Fortidens Konger var erhvervet til Kronens Underhold og Magtudfoldelse. I Sverige betegnede »*Sigridlev*« paa samme Maade det af Sigrid Storraade erhvervede eller sammenbragte Jordegods. I begge disse Ord peges hen snarere paa Samleren, Frembringeren, end paa Arveladeren, og i denne Betydning anvendes Ordet ogsaa i den yngre Edda, hvor Sværdet kaldes »*Finns leif*«, »*Dains leif*«, fordi det er smedet af Dvergene Finn og Dain. Ogsaa i Angelsaksisk bruges Ordet i denne Bemærkelse, og i Bjovulfskvadet kaldes Værget ligeledes *Filenes* eller *Hamrenes Værk* (*låfe, leif*). Den oprindelige Betydning af —*leif* har altsaa været: det frembragte, det, der er skabt ved Arbejde, Produktet. Og det er i denne Bemærkelse, at det indgaar i saa mange gamle Stednavne, saa vel inden for vort Riges oprindelige Grænser fra Ejderen til Gøtaelven som i Thüringen under Formen —*leve*; men i begge Udbredningsomraader altid i Forbindelse med et Personnavn i første Led, og denne Person maa da opfattes som Frembringeren, Skaberen af den Ejendom eller den opdyrkede Plet, der paa saa mærkelig Vis har ført hans Navn ned til vore Dage. Gørslev, Gunnerslev og Haderslev ere Gøtærs, Gunnars og Hathærs Værk eller Ejendom; deres Slægts Odel og Arvegods.

Til —*stad* eller —*sted* turde det være overflødigt at give nogen Forklaring. —*ryd* er den ryddede og opdyrkede Skovlod eller Skovegn og forekommer under Formerne —*ryd*, —*rød*, —*rod* (*roj*) i særdeles mange danske Stednavne lige fra Sydslesvig til Halland.

Oprindelsen til og Betydningen af Ordet *Thorp* har

jeg ingensteds set ordentligt forklaret. Paa Provinslovenes Tid betød —torp en Udflytter- eller Aflæggerby i Modsætning til Adelbyen, den oprindelige By. Derfor siger Anders Sunesøn, at Torp »er den By, som vides at være opstaaet af en anden«, og den samme Tanke kommer atter og atter frem i jyske og sjællandske Lov. Det vilde dog sikkert være urigtigt at tillægge denne Forklaring en afgørende Betydning; det er en juridisk, lovfortolkende Opfattelse af Udflytningsbevægelsen i hans egen Samtid, men historisk set er denne meget for snæver. Den kan umulig finde Anvendelse paa alle de Byer, der i Middelalderen endte paa —torp, nu paa —rup, —drup og —strup, fordi flere slet ikke kunne være Aflæggerbyer i den Forstand, Anders Sunesøn opfatter dem; og i hvert Fald kan det godtgøres enkeltvis, at Byer paa —torp endog før den historiske Tids Begyndelse vare naaede langt videre i Opdyrkingen end nærliggende Byer paa —lev og —by, som vi paa Forhaand erklære for Adelbyer. Dog derom mere siden. Vort Thorp er det samme Ord som det tyske *Dorf*, og hvis dette medfører Begrebet »Nybygge«, maa det i hvert Fald gaa meget langt tilbage.

Det ejendommeligste ved de her nævnte Endelser turde dog være den Maade, hvorpaa de tage Bestemmelsesord til sig. Endelsen —by, saa nær i Slægt med —bo, —bol og —boli, findes næsten udelukkende sammensat med Naturgenstande, medens alle de andre lige saa udelukkende træde i Forbindelse med Personnavne.

Som Eksempler paa Sammensætninger med —by opstiller Professor Steenstrup følgende mærkelige Rækker. —by indgaar Forbindelse

I. med Naturgenstande eller Ord, der betegne Stedets Beliggenhed:

Aaby	Lundby	Lyngby	Dalby	Nordby
Kjeldby	Risby	Oreby	Højby	Sønderby
Kærby	Skovby	Sandby	Holmby	Østerby
Osby	Withby	Stenby	Næsby	Vesterby
Rørby	(Vedby)	Wælhælby	Dragby	Gammelby
Strandby		(Vejlby)	(Draaby)	Mejlby
Sundby			Ør(e)by	
Søby				

II. med en af Mennesker skabt Genstand:

Brøndby	Husby	Stangby	Harghby	Kværnby
Broby	Borgby	Stokby	Viby	Mølleby
				Tømmerby Kirkeby

III. med Samlingsnavne som Karleby, Bondeby.

Derimod findes i Kong Valdemars Jordebog af 68 Navne paa —by kun 5, hvori et Personnavn med Sikkerhed kan paavises, nemlig Bramsby, Getesby, Knutsby, Stensby og Thoræby, og selv disse kunne fra nærliggende Naturgenstande være overførte paa Byen; Getesby ligger saaledes paa Gedserodde og Knutsby paa Knudshoved.

Det kan derfor ikke nægtes, at en fast Regel ved Navnegivningen her gør sig gældende. Med en mærkelig Omhu synes vore Forfædre at have undgaaet at knytte Personnavne til nogle af de største Gaardsamlinger, vor ældste Bebyggelse fremviser, medens de lige saa omhyggeligt have søgt at bevare Mindet om den nybyggende Person i alle de øvrige Endelser af samme Rod. Forklaringen turde maaske dog ikke være saa vanskelig. I Husby, Borgby, Harghby, Viby, Hovby, Kirkeby, Taarnby har Huset (den faste Plads), Borgen, Harghet, Viet, Hovet, Kirken og Taarnet været tilstede før Byen, der maa være opstaaet omkring disse Værker og har opslugt den ældre Bebyggelse, uden hvilken

Borgen, Viet eller Kirken ikke kan tænkes. En Del andre Navne paa —by forudsætter ligeledes nogen Samfundsudvikling, for at Byen overhovedet kunde navngives, som det er sket. Broby er opstaaet ved en Bro, der maa have været til før Byen, Kværnby og Mølleby omkring Møller, Vadsby og Væthælby ved kendte og benyttede Vadesteder; de fem Tjærebyer i sjællandske Skovegne høre formodentlig ogsaa herhen lige saa vel som Brøndby, Stokby, Medelby o. fl. a. Bag ved mange Steder paa —by øjne vi altsaa en ældre Bebyggelse. Dette bekræftes endvidere ved de hyppige Navne paa —by, der ere sammensatte med Verdenshjørner. Det er ikke bevisligt og heller ikke rimeligt, at ethvert Nørby eller Østerby har haft et tilsvarende Sønderby og Vesterby, men det er sikkert nok, at disse Byer have ligget Norden eller Østen for andre Bebyggelser, at de ere yngre end disse eller nogle af dem og have faaet deres Navn ud fra dette Forhold, ja det vilde maaske ikke være helt urigtigt under en lignende Synsvinkel at inddrage ogsaa saadanne Bynavne som Strandby, Dragby (Draaby), Næsby, Lyngby, Oreby o. a. Derpaa skal jeg dog ikke lægge nogen Vægt her; kun saa meget vil jeg hævde, at en stor Del af vore Stednavne paa —by ikke pege hen paa den første Opdyrkning af Landet, men paa en yngre Samling omkring Kultussteder, befæstede Pladser og lignende, og den sproglige Udvikling (i Dansk og Svensk) af »*bu*« (Boet, Enkeltgaarden) til det kollektive *by* (en Samling af Gaarde) holder Skridt hermed. Endelig kan der mindes om, at Navnedannelsen paa —by fortsattes helt op til Reformationen, om ikke endnu længere ned i Tiden. I disse Forhold maa vi søge Grunden til, at —by saa sjældent indgaar Forbindelse med et Personnavn; disse

Anlæg skyldte ikke Enkeltmands-Virksomheden, men snarere Samfundsudviklingen deres Oprindelse, og det var derfor naturligt, at de i Navnet optog Bestemmelsesord, som enten angav den samlende Kulturgenstand eller de særlige Natur- eller Beliggenhedsforhold, hvor disse Sammenflytninger fandt Sted.

Helt anderledes stiller Sagen sig med de øvrige Endelser: —bo, —bol, —boli, —lev, —sted, —thorp og —rød. Det er Professor Johannes Steenstrup, som i den oftnævnte Afhandling først har gjort Rede for denne Sag (ved en enkelt Endelse suppleret af Kand. Nygaard) og derved ført et videre historisk Syn ind i vor Navneforskning. I al Korthed skal jeg sammenstille deres Resultater.

Det er allerede omtalt, at Endelsen —*lev* altid indgaar Forbindelse med et Personnavn, og det saa udelukkende, at mellem de halvfjerde Hundrede Stednavne paa denne Endelse, som findes, skal der næppe kunne anføres en eneste Undtagelse. Vi kende intet Skov-lev, Kirke-lev, Ager-lev, Sø-lev, Bro-lev e. l. — Det samme gælder om Sammensætninger med —*stad*, dog ikke saa følgestrængt. Gennemgaa vi imidlertid vore ældste Kilder: Kong Valdemars Jordebog, Lunde Gavebøger, Esrombogen og Ribe Oldemoder, ville vi finde, *at af Stednavne paa —stad ere kun 3 à 4 Procent sammensatte med andre Ord end Personnavne*, altsaa netop det modsatte Forhold som ved —by. Selv i saadanne Ord som Tisted, Ystad og Isted har Professoren med Held paavist Personnavnet.

Overfor mange Stednavne paa —*thorp* kunde man ved første Øjekast — ogsaa naar man tager Hensyn til deres Beliggenhed — være tilbøjelig til at forklare dem efter Naturforhold. Saaledes gør Professor Steenstrup

træffende opmærksom paa, at enhver, der ser Lønstrup (ved Hjørring), hengemt mellem Bakker og Klitter, straks vil være tilbøjelig til at udlede Navnet af dens Beliggenhed »i Løn«, og dog er dette ganske urigtigt. Byen hed oprindeligt Løthenstorp af Personnavnet Løthen! Derfor kommer Agerup heller ikke af Ager, men af Agi, Agge, Aage, Bakkerup ikke af Bakke, men af Personnavnet Baghi, Bakki, ligesom Katstrup af Kati, Taagerup af Toki, Tommerup af Tumi, Sollerup af Sølvi. Der findes i Danmark intet Bjergerup eller Dalerup, men derimod baade et Dalstrup og et Dallerup af Mandsnavnene Dal og Dali; ligeledes to Byer Nordrup, Northorp, af Personnavnet Nori, ja selv Kærstrup'erne udleder Professoren af Egennavnet Ker.

Hvor mange af vore Smaabyer paa —thorp ere ikke opstaaede i eller ved en Skov, og dog have kun saa saare faa af dem i deres Navn bevaret Mindet om denne Beliggenhed. I det nuværende Danmark have vi kun et eller to Skovstrup'er, i Sønderjylland findes et Skovrup, i Skaane et Skogstorp; enkelte andre Bynavne have Formen Skorup, Skoverup, men disse kunne lige saa godt og maaske rigtigere forklares som sammensatte med Personnavnet Skori eller Skaghi. Dette er i højeste Grad betegnende for den Maade, hvorpaa —thorp sammensættes. Indenfor vort Riges oprindelige Grænser findes omtrent halvfjerde Tusinde —torper, i Tusindvis ere de opstaaede i og omkring Skov, og dog have kun fem eller seks dette Ord som Bestemmelsesled. Navnene paa —by ere mindst fem Gange sjældnere end Navnene paa —thorp, og dog have vi indenfor det samme Omraade mindst en halv Snes Skovbyer.

Men ogsaa Undtagelserne fra Regelen have deres Interesse. De falde i to Klasser. Den første tager

Bestemmelsesord til sig paa noget lignende Vis som —by, og vi træffe da Former som Skovstrup, Sundstrup, Højrup, Lyngerup, Sørup, Nyrup. Vi have en syv—otte Sørup'er, en halv Snes Nyrup'er, men ellers er den Art Sammensætninger sjældnere; de findes ikke i vore ældste Kilder, og Stederne ere sandsynligvis opstaaede efter, at de faste Regler for Navnegivningen havde mistet deres Hævd. — Den anden Klasse har endnu mindre Betydning; i denne sammensættes —thorp med skæmtende eller spottende Ord som Rumperup, Sneglerup, Uglerup, og de bære egentlig kun Vidne om den Ringeagt, som Adelbyens Beboere nærede for Udflyttere, en Følelse, som man endnu i vor Tid kan møde lyslevende.

Overfor den store Masse af —torper have disse Undtagelser kun ringe Betydning; de bekræfte Regelen, og gaa vi tilbage til vore ældste Kilder, ville vi finde, *at kun 3 à 4 Procent af —torperne indeholde som Navnets første Led andre Bestemmelsesord end et Personnavn.*

Den samme Regel gælder for Sammensætninger med —bo og (endnu sikrere) med —ryd.

Overfor Endelsen —bøl, —bølle har Kandidat Nygaard foretaget en lignende Undersøgelse. Han paaviser, at mindst 96 Procent af disse Navne ere sammensatte med Mandsnavne; i Bandsbøl, Randbøl, Havbølle og Tullebølle indgaa de gammeldanske Personnavne Band, Randi, Hakæ, Toli o. s. v. Imod hans Undersøgelser kan der gøres den Indvending, at han ikke har taget Hensyn til de mange Sammensætninger med —bol, som findes i vore ældre Kilder, netop fordi Bolet var Dyrknings- og Ejendomsenheden. Disse Sammensætninger vise, at —bol kunde indgaa Forbindelse med

andre Bestemmelsesord end Personnavne, jeg anfører blot et Par Stykker: Ornummebol, Barnebol, Sønderbol, Gamlebol, Kirkebol, Storebol. Det kan derfor synes noget tilfældigt, om netop Sammensætningen med Personnavne alene skulde være bleven bevaret i vore Stednavne.

I vor ældste Navnegivelse træffe vi altsaa en langt større Regelmæssighed, end der paa Forhaand kunde ventes. De gamle have ikke givet deres Bopladser Navne efter Lune og Indfald, saaledes som vi døbe vore Gader og Villaer. De have ladet sig lede af en virkelig Navnelov, eller som Prof. Steenstrup udtrykker det, der har raadet *en bestemt Praksis for, hvilke Arter Ord og Navne, der forbindes med de enkelte Endelser*. Dette er baade en interessant og frugtbar lagttagelse, og dens historiske Betydning vokser, naar vi lægger den til Grund for yderligere Slutninger.

Hvorpaa beroede denne Praksis? Hvorfor have vore Fædre knyttet Personnavnet til omtrent alle de Endelser, der betegne den menneskelige Boplads, til —lev, —stad, —torp, —rød, —boli og —bo? Her gives kun ét Svar: Fordi disse Byer skyldte den i Navnet anførte Person deres første Anlæg, den bebyggende og opdyrkende Begyndelse. Det er Nybyggeren, »Landnamsmanden«, der er foreviget i Bynavnet. Gunnerslev, Sigersted, Løthenstorp, Ubberød og Tokiboli kaldes saaledes, fordi en Gunnar, en Sigar, en Løthen, en Ubbe, en Toki have tømret det første Hus og gjort det første Spadestik i den Jord, der senere formede sig til Ejerlaget med hans Navn.

Alle disse Stednavne pege derfor bestemt og afgørende hen paa Enkeltmands-Virksomheden, paa det individuelle Initiativ ved Landets Opdyrkning og Bebyg-

gelse. Lad et Eksempel gøre os det ret klart, hvad dette vil sige. Sjælland har op imod 1350 Landsbyer eller landsbylignende Anlæg. Fra disse kunne vi drage et halvt Hundrede, der enten ikke have Bypræg eller ere opstaaede i de sidste Aarhundreder. Af gamle Byer faa vi da c. 1300. Af disse ere igen c. 650 eller Halvdelen sammensatte med —lev (c. 83), —stad (c. 30), —torp (c. 470), —rød (c. 50), —bølle (5); hvilket med andre Ord vil sige, at hveranden By i Sjælland fortæller os gennem sit Navn, at den er opstaaet ved Enkeltmandens Nybyggervirksomhed. Dette er en historisk Iagttagelse af Rang.

Som Modprøve kunde vi vel være berettigede til at spørge: Hvor mange af Øens Bynavne have da bevaret Mindet om Stammeafdelingens, om Slægtflokkenes fælles Virksomhed ved den første Opdyrkning? thi dette er jo netop Forudsætningen for den herskende agrarhistoriske Opfattelse. Men er det da ikke en paafaldende Mærkelighed, at ikke et eneste Stednavn indeholder noget saadant Minde?

Hele den første Afdeling af Øens Stednavnestof, Ordene paa —um, —inge, —løse, —bjerg, —sø o. s. v. ere absolut stumme overfor Spørgsmaalet; den anden Afdeling afviser det som ganske uberettiget, og kun i de c. 130 Navne paa —by kunde man maaske endnu søge Fodfæste for den gamle Opfattelse, hvis ikke netop saa mange af disse Stednavne vare sammensatte med Kulturgenstande af en senere Oprindelse end selve »Landnamet«.

Dette Resultat vil ganske sikkert vække Modsigelse. I al Almindelighed vil man maaske nok indrømme Opfattelsens Rigtighed overfor Byer, hvis Navne ende paa —bol, —torp og —rød, baade fordi disse Byer som oftest have et ringe Jordtilliggende og i det hele taget ere af sen Oprindelse. Det kan saaledes ikke nægtes, vil man sige, at —bol og —boli oprindelig betegnede Enkeltmandsejendom, selv om Byerne nu ere voksede op til store Ejerlag. Lige saa bestemt vise Kilderne os, at Hovedmasserne af Torperne have begyndt ganske smaat; endnu i Valdemarstiden fremtræde de fleste med kun to, ét eller endog et halvt Bol, senere derimod med mange eller dog flere Gaarde. Det samme gælder Byerne paa —rød, og vi kunne derfor umulig afvise den Tanke, at mange Tusinde af vore nuværende Landsbyer skyldte Enkeltmandsvirksomheden deres Oprindelse.

Men de ere allesammen sene Dannelser; de stamme, naar det kommer højt, fra det 12. eller 11. Aarhundrede; de ere ikke egentlig Kolonisation, Nybygd, »Landnam«, men kun en Opdyrkning af de levnede Strækninger fra dette: Knopskydninger ud fra ældre Bebyggelser. De bevise derfor intet om den Maade, hvorpaa vore Fædre fra først af satte sig i Besiddelse af Jorden; hvis vi ville have noget at vide derom, maa vi vende os til de urgamle Byer paa —lev og —stad, der gaa tilbage til det 8., 5. og 3. Aarhundrede, ja maaske endog ere ældre end vor Tidsregning!

Det er da ret heldigt, at der netop om dette Emne foreligger to indtrængende Undersøgelser, en sproglig-historisk af Kandidat Nygaard og en agrarhistorisk af Prof. Johannes Steenstrup. Den ene behandler Byernes Navne, den anden fortrinsvis deres Størrelsesforhold, og det kan da være interessant at se, hvad de lære os.

Skønt Hr. Nygaards er den yngste og hovedsagelig fremkaldt ved Professorens Undersøgelser, begynder jeg dog med denne for saa længe som muligt at fortsætte Sporet.

Hr. Nygaard indleder sin Undersøgelse med det Spørgsmaal: Hvad er det for Navne, der indgaa i Stednavne paa —lev, —sted, —torp, —bølle og —rød? Paa hvilken Tid have de været anvendte som Navne paa levende Personer, og er det de samme Navne, der indgaa i de forskellige Klasser af Stednavne? Hvis vi kunne afgøre disse Spørgsmaal, faa vi tillige et Middel til at fastsætte tilnærmelsesvis Grænser for Dannelsen af de forskellige Arter Stednavne og derved et Bidrag til Bebyggelsens Historie.

Et afgørende Bevis for at Dannelserne med —torp, —bølle og —rød ere nyere eller i hvert Fald have vedvaret længere ned i Tiden end de med —lev og —sted, afgive de Bynavne, der ere sammensatte ikke med nordiske Navne, men derimod med Helgennavne eller andre bibelske Navne. Disse Navne kunne ikke være indkomne i Dansk før i det 10. og 11. Aarhundrede og alle Dannelser, hvori de optræde maa derfor tilhøre dette Tidsrum eller være endnu yngre. Efter Kandidatens Fremstilling træde disse Helgennavne kun i Forbindelse med Endelserne —torp, —bølle og —rød, ja med spærret Skrift fremhæver han udtrykkelig, *at i intet Tilfælde noget —lev, eller —sted i sig bærer et kristeligt Navn*. Til denne Klasse af Stednavne henhøre Abrahamstrup, Aleksandertorp (Alsønderup), Anderstrup, Davidsthorp, Davidsrød (nu Djævelsrød), flere Jonstrup'er, Jenstrup, Jestrup, Klavesbølle, Knudstrup, Knudsbøl, Kristrup (Christiærnsthorp), Kirstenstrup, Larstrup, Mariestrup, Mogenstrup, Munkerød, Nielstrup, Otterup, Ottestrup,

Ottesbøl, mange Pederstrup'er, Perstrup, Povlsbøl, Povlstrup, Villumstrup, Villestrup, Vilsbøl og flere.

Det er dog kun i et forholdsvis ringe Antal Stednavne, at den Art bibelske Bestemmelsesord indgaar. Den overvejende Part af vore Torper og Rydbyer træde i Forbindelse med nordiske Navne. Dette skønner man, naar man gennemgaar Listen over de falstringske Torper i Kong Valdemars Jordebog 1231. De vigtigste af disse ere:

Algutsthorp (Alkestrup) sammensat med Algut.		
Asgutsthorp	—	Asgut.
Babæthorp (Baarup)	—	Babbæ.
Bosæthorp	—	Bosæ.
Biørnæthorp (Bjørup)	—	Biørn.
Biørnsthorp (Bjøstrup)	—	Biörn.
Brothærtorp (Brarup)	—	Brothær.
Brusæthorp (Bruserup)	—	Brusæ.
Dukkæthorp (Dukkerup)	—	Dukkæ.
Grimulfsthorp (Grimmelstrup)	—	Grimulf.
Haddæthorp	—	Haddæ.
Hyldæsthorp (Hillestrup)	—	Hildær.
Idringsthorp (Idestrup)	—	Idring.
Kietilsthorp	—	Ketil.
Olæfsthorp	—	Olaf.
Ormsthorp	—	Orm.
Rafnsthorp (Ravnstrup)	—	Ravn.
Rysæthorp (Riserup)	—	Risæ.
Sothathorp (Saaderup)	—	Sothæ.
Stangæthorp (Stangerup)	—	Stangæ?
Stubbæthorp (Stubberup)	—	Stubbæ.
Sulæthorp (Sullerup)	—	Sulæ.
Syghærsthorp	—	Sighær.
Thorirsthorp (Taastrup)	—	Thorir.
Thorkilsthorp (Torkilstrup)	—	Thorkil.
Tokæthorp	—	Tokæ.
Thrulsthorp (Trugelstrup)	—	Thruls (Thorgisl).
Tonnæthorp (Tunedrup)	—	Tonnæ.

Tostæthorp (N. Tostrup)	sammensat	med	Tostæ.
Uggelæthorp	—	—	Uggelæ?
Øpæthorp (Øverup)	—	—	Øpæ.

Her er to Ting, som vi særlig maa lægge Mærke til. For det første, at de Personnavne, —torperne indeholde, i alt væsentlig falde sammen med de Navne, vi kende paa danske Personer i det 12. og 13. Aarhundrede. Gennemgaa vi vore skriftlige Kilder fra denne Tid, ville vi meget hyppigt træffe paa Navne som Biørn, Grim, Ravn, Tokæ, Tostæ o. s. v. Bynavnet er altsaa opstaaet ved Forbindelse med et i Tiden almindelig kendt og benyttet Personnavn, og, for det andet, Forbindelsen opnaaes ved det almindelig brugte Ejefald. I Tostæthorp og Brothærthorp findes det samme Ejefaldsmærke, som man ogsaa vilde bruge, naar man f. Eks. sagde Tostæ Hus eller Brothær Hus ɔ: T.s eller B.s Hus. Med andre Ord: man har endnu fuldstændig opfattet Stednavnene som virkeligt dannede ved Personnavnene i Ejefald, og det kunde man kun gøre, *for saa vidt Byerne ved deres Begyndelse virkelig vare Enkeltmands Ejendom.*

Af vore Stednavne paa —torp, —bølle og —rød maa man altsaa kunne se, hvilke Personnavne, der have været almindelige, før end Overgangen til den bibelske Navneskik fik Overtaget. Kandidat Nygaard finder følgende Navne som særkendelige for Byer paa —torp: *Akæ* (10 Aagerup, Agerup), *Allæ* (5 Allerup), *Anæ* (9 Anderup, Andrup), *Asmund* (3 Asmindrup, 6 Assendrup?), *Attæ* (9 Atterup), *Bersæ*, Bessæ (6 Bisserup, Bistrup), *Biarnæ* (6 Bjerndrup, Bjerdrup), *Biørn* (7 Bjerndrup, Bjørnstrup, Bjørup, Bjøstrup), *Bo*, *Bovæ* (20 Borup, 3 Baarup), *Brand* (6 Brandstrup, Brangstrup), *Brothær* (10 Brorup, Brarup, Brostrup), *Bondæ* (8

Bondrup), *Dalæ* (8 Dallerup, Dollerup), *Ebbæ* (6 Ebberup, Ebdrup), *Eghæl* (11 Ejlstруп, Eistrup), *Eskil* (10 Eskilstrup), *Fathær* (25 Farup, Faarup, Fastrup), *Geræ* (5 Gerdrup, Gerup), *Getæ* (4 Getterup), *Grim* (4 Grimstrup), *Gunnæ* (7 Gunnerup), *Hakun* (5 Haagendrup, Havndrup, 1 Hunderup), *Karæ* (10 Kaarup, Karup, Korup), *Karl* (8 Karlstrup, Kastrup), *Ketæl* (10 Kelstrup), *Kolæ* (7 Kollerup, Kullerup), *Krok* (7 Krogstrup, Krustруп), *Mulæ* (6 Mullerup, Mollerup), *Olaf* (5 Olstrup), *Pathæ* (1 Paderup, 8 Paarup), *Ravn* (7 Ravnstrup, Rangstrup), *Reghæn* (6 Rigenstrup, Reinstrup, Reistrup), *Sibbæ* (4 Sibberup), *Smith* (9 Smidstrup), *Sten* (6 Stenstrup), *Stubbæ* (14 Stubberup), *Sunæ* (6 Sonnerup), *Sven* (20 Svenstrup), *Tannæ* (8 Tannerup), *Tholf* (16 Tolstrup, Tulstrup), *Thruels* (9 Trulstrup, Trugelstrup), *Thorir*, *Thorsten* (17 Taastrup), *Thorth*, *Tovæ* (27 Torup, for saa vidt Torup ikke er det samme som Thorp), *Tokæ* (5 Tagerup), *Ulf* (14 Ulstrup).

Stednavnene paa —bølle og —rød indgaa ganske tilsvarende Forbindelser. Vi have Allerød, Andebølle, Asminderød sammensatte som Torpnavnene. Adserbøl-Adserstrup (*Assær*), Borød-Borup, Bosebøl-Boserup (*Bosæ*), Brandsbøl-Brandstrup, Brosbøl-Brorstrup, Dollerød-Dollerup, Ebberød-Ebberup, Ejlsbøl-Ejlstrup, Farsbølle-Farstrup, Gadsbølle-Gadstrup (*Gassæ*), Gederuth-Getterup (*Getæ*), Hunderød-Hunderup (*Hundæ*), Kallebøl-Kallerup (*Kallæ*), Kararyth (*Kaared*)-Karup, Lillerød-Lillerup (*Lille*), Nakkebølle-Navtrup (*Nakkæ*), Søllerød-Søllerup (*Sølvæ*), Terkelsbøl-Torkilstrup, Taagebøl-Taagerup-Taagerød, Ubberød-Ubberup (*Ubbæ*), Ullebølle-Ullerød-Ullerup (*Ulvæ*), Underød-Underup (*Unnæ*), Vognsbøl-Vognsrød-Vognstrup (*Waghæn*), Villebølle-Villerup (*Willæ*).

Ved Hjælp af disse Undersøgelser kommer Hr. Nygaard til en omtrentlig Tidsbestemmelse for disse Navnes Dannelse og dermed tillige selvfølgelig for Byernes Tilblivelse. Han sammenfatter sine Resultater i følgende Hovedsætninger:

I. Stednavne endende paa —torp, —bølle og —rød ere i det væsentlige sammensatte med Personnavne, der vare almindelig brugte i Tiden omkring 1100—1300.

II. Desuden ere de sammensatte med de i dette Tidsrum almindelig brugte Helgennavne og bibelske Navne.

Medens vi altsaa ved disse Endelser i de fleste Tilfælde kunne forklare Stednavnet ved Hjælp af Personnavne, der forekomme i vore ældste skrevne Kilder, stiller Sagen sig ganske anderledes, naar Talen er om Byerne paa —lev og —sted. Vi kunne med Grund formode, at det er Personnavne, der indgaa i Forbindelsen, men vi finde kun faa af disse Navne anførte i det 11—12. Aarhundredes Kildeskrifter, disse Navne maa altsaa være ældre end denne Tid; vi kunne kun naa frem til dem ved sproghistoriske Undersøgelser, ved Sammenligning med oldislandske og oldhøjtyiske Navneformer, og dog bevæge vi os her paa et meget usikkert Grundlag. Det er især afdøde Arkivar O. Nielsen, der ved sit fortrinlige Værk: Olddanske Personnavne, har indlagt sig Fortjeneste af denne Sag, men han har betegnende nok ofte maattet lade sig nøje med en Formodning, og Stjærnen foran Navnet angiver, at han i den ældre danske Literatur ikke har kunnet finde noget Eksempel paa Navnets Forekomst, men alene ud fra Stednavnet antager dets Tilstedeværelse. Vi have altsaa intet sikkert Udgangspunkt og Fortolkningen kan i

mange Tilfælde svinge mellem forskellige i Lyd nærliggende Navne.

En stor Del af Dannelserne paa —lev og —sted ere sammensatte med ældgamle Mandsnavne paa —ar, Oldhøjtysk —hari, Oldislandsk —arr eller —irr. Endelsen svækkes allerede i det 11. Aarhundrede til —ær, og i Ejefald forsvinder r paa Grund af meget svag Betonning. I de faa —torper, der kunde antages at være sammensatte med den Slags Navne, finde vi derfor intet r foran Ejefaldsmærket s, medens dette bevares i —leverne og —stederne. Derfor have vi Hemmerslev, men Hemmestrup (af *Hemar, Edda: Heimir), Hillerslev, men Hillestrup, Hildesruth (af *Hildar, isl. Hildir). Ogsaa i dette Forhold ser Hr. Nygaard et nyt Vidnesbyrd om den Forskel i Dannelsesstiden, der gør sig gældende mellem de to Klasser Stednavne, sammensatte med Personnavne.

Forfatteren opstiller en saa vidt mulig fuldstændig Liste over de Byer paa —lev og —sted, i hvilke han antager, at der indgaar et Mandsnavn paa —ar. Her nøjes jeg med at anføre nogle Eksempler.

Agnslef (Avnslev), Anstath af Agnar (isl. Agnarr).

Alleslev (Allerslev), Allested af Alvar (isl. Olvir, oht. Alfheri).

Bendslev (Bindslev), af *Benar (isl. Beinir, oldhøjtysk *Benehar).

Brandæslev (Branderslev) af *Brandar.

Brundeslev (Brønderslev), Brunæstathæ af *Brundar.

Fulcarslev (Falkerslev) af Folkvar.

Fjallerslev af Fialar.

Og saaledes videre: Frerslev, Fredsted af *Frithar, Gaardslev af *Garthar, Gunnerslev af Gunar, Gøtherslev, Gørslev af Gøtar, Hathærslev af Hathar, Hemmerslev af Hemar, Hærslev, Herrested af *Hervar, Hillerslev, Hyllested af *Hildar, Højslev, Høghæslev, Høgestad af

Høkær, Retheslev, Rerslev, Rested af Rethar, Rorslev, Roslev, Rosted af Roar, Ruthmarlev (Remmarlev) af *Rothmar, Sigerslev af Sighar, Ullerslev, Ulslev af Ulvar, Ørslev, Ørsted (Øtherslev, Øthæslev) af Øthar o. s. v.

I det hele opfører Forfatteren 49 Navne paa —ar, oprindelig —hari, der forklares = Herre, som indgaaende Forbindelser med —lev og —sted. Disse Navne have da vel — tilføjer han — fra først af kun været baarne af frie, ejendomsbesiddende Mænd og været særlig yndede af de Danske i Aarhundrederne før den nye Religions og det nye Aandslivs Sejr.

Men Endelserne indgaa Forbindelser ogsaa med andre Mandsnavne, og Forfatteren tilføjer derpaa en Liste paa 28 Navne: *Alvi (Alvælev), Anundr (Anundælev), Ar (Aarslev), Biarki (Birkelev), *Blangr (Blangslev), Barghi (Borrælev), Dyrí (Dyrlev), Esi (Eslev), *Fjalín (Fjellingslev), *Fiarir (Ferslev), Frithi (Frejlev), Haghni (Hagne-Havnelev), *Halli (Hallelev), Helghi (Helgelæf), Iarundr (Errindlev), Mar (Marslev), Randi (Randlev), Rolfr (Røstet), Skioldr (Skjolddelev), Skuld [Kvindenavn] (Skuldelev), Trygvi (Tryggelev) o. s. v.

Det er — siger han videre — ikke længer det 12. og 13. Aarhundreders Navne, vi have med at gøre. Derimod vise Navnene stærke Lighedspunkter med dem, vi kende fra den ældste islandsk-norske Literatur, fra Eddadigtene og fra de Brudstykker af norske Skjaldedigte, vi have bevaret fra det 9. og 10. Aarhundrede. Navne, som de oldislandsk-oldnorske: Agnar, Einar, Fjalarr, Fraðmarr, Hávarr, Heimir, Hildir, Hróar, Hreiðarr, Hróðmar, Somarr, Svafar, Valdarr, Viðarr, Onundr, Bjarki, Fridgeir, Hogni, Horvir, Iorundr, Marr o. fl. genfinde vi her i afgjort *dansk* Iklædning og uden den u-Omlyd, der er særegen for det oldnorske; det hele

maa da med Nødvendighed føre os til den Antagelse, at vi her have at gøre med en Navnerække, der i lige Linie nedstammer fra det nordiske Oldsprog, og vi faa saaledes to Lag Personnavne: *Et ældre Lag, der indeholdes i Stednavnene paa —lev og —sted, og et yngre, der findes i byerne —torp, —bølle og —rød.*

Det ældre Lag dannes af mere sammensatte Personnavne, det yngre ofte af Etleds- eller dog *mindre sammensatte* Navne som Akæ, Bo, Dalæ, Gunnæ, Karæ o. s. v. Grænsen mellem dem maa dog ikke opfattes som skarp. En Del af de ældre Navne (som Harald, Helge, Germund) ere blevne bevarede i Middelalderen, og de kunne derfor ogsaa findes i nogle Stednavne paa —torp, —bølle og —rød; men, vel at mærke, er det kun som Undtagelse; vi finde aldrig et ældre Navn indeholdt i mange af disse Stednavne. I Falsterlisten findes et Sighærtorp af Sighar; vi have Allestrup sva- rende til Alleslev, men da vi desuden have et Allerslev uden et tilsvarende Allerstrup, tyder dette bestemt paa, at det første Navn er dannet paa et tidligere Stadium end det sidste. 'Tage vi derimod de typiske —torper, da finde vi intet tilsvarende —lev og —sted. Der haves 10 Aagerup, 10 Brorup, 25 Farup, 10 Karup, 20 Svenstrup uden et eneste tilsvarende Agelev, Brolev, Farlev, Karlev, Svenslev eller —sted.

Dette kan ikke hidrøre fra den Tilfældighed, at —torpernes Antal er over ti Gange saa stort som Antallet af —lev'er og —sted'er; thi betragtes Sagen omvendt, ville vi se, at de fleste af Navnene —lev og —sted slet ikke findes i de tre andre Klasser, og at de, naar de findes, kun ere meget svagt repræsenterede. Vi have 10 Byer Allerslev, Alleslev, Alslev, men kun et Par Allestrup, flere Aarslev, Brønderslev, Frerslev, Enslev,

Ferritslev uden tilsvarende Torpnavne, ja vi have endog ti Byer af Navnet Ørslev og fire Ørsted uden saa meget som et eneste Ørstrup, Ørsbølle eller Ørsrød! Hvis man udleder alle Ørslev'erne og Ørsted'erne af Øthar, og man antog, at Dannelserne paa --torp og --lev vare foregaaede paa samme Tid, maatte vi vente mindst 200 Ørstrup'er!

Der kan saaledes vel ikke være nogen Tvivl om, at Bebyggelsen af de her behandlede Steder er foregaaet i to forskellige Tidsrum. For den ældre Afdelings Ved kommende er det vanskeligt, for ikke at sige umuligt blot tilnærmelsesvis at angive Begyndelsestiden. Om det ældste beboede Sted paa --lev er blevet til før Kristi Fødsel, i det 5. eller i det 9. Aarhundrede, se vi os fuldstændig ude af Stand til at afgøre. Kun saa meget tør vi sige, at denne Art Bebyggelse er ældgammel og for den Sags Skyld gjerne kunde henføres til de ældste nordiske Folk. Derimod kunne vi med større Rimelighed angive Tidspunktet for dens Ophør. Endnu i det 12. Aarhundrede vilde man kunne danne Navne paa --thorp, --ryth og --boli, fordi disse Endelser dengang vare gangbare Ord i Sproget, medens --lev derimod forlængst havde tabt sin Gangbarhed og paa den Tid altsaa heller ikke kunde træde i nye Forbindelser.

Støttet til disse Grunde og den hele foranstaaende Undersøgelse fremsætter Forfatteren sluttelig sin Mening i følgende Sætninger:

Alle Dannelser af Bynavne paa --lev ligge i det mindste noget før Aar 1000, og Navnene paa --sted følger i Hovedsagen med. Derimod maa de yngre Dannelser paa --torp o. s. v. have vedvaret i det 11., 12. og ind i det 13. Aarhundrede.

I. Vi finde to Lag Navne i de med Personnavne

sammensatte Stednavne, et ældre, bestaaende af oprindelig urnordiske Navne indgaaende foran Endelserne —lev og —sted, og et yngre, bestaaende af det 12. og 13. Aarhundredes Navne, i Byerne —torp, —bølle og —rød.

II. Dannelserne —lev, —sted er Grundtypen; —torp, —rød, —bølle senere Betegnelser. Bebyggelsen er for Grundtypens Vedkommende foregaaet før Aar 1000, men vedvarer for Udflytningernes og Rydningernes (—torp, —bølle, —rød) i de nærmeste Aarhundreder efter Aar 1000.

Jeg har meddelt et saa udførligt Uddrag af Hr. Nygaards Afhandling, dels fordi den indeholder saa mange fortrinlige lagttagelser over vore gamle Stednavne, dels ogsaa fordi jeg maa modsige ham, og derfor ønsker, at Læseren har fyldige Oplysninger i Hænde. Fra et agrarhistorisk Synspunkt maa der nemlig gøres de kraftigste Indsigelser imod hans Hovedsætning om Lagdelingen af vore Stednavne ved Aar 1000. Denne er øjensynlig skæv, forfejlet og kan overhovedet kun naas ved en utilfredsstillende Benyttelse af vort Stednavnestof.

Jeg skal først gøre et Par sproglige Bemærkninger. Forfatteren lægger Vægt paa, at Endelser paa —lev ikke findes i den danske Kolonisation i Nordengland i det 10. Aarhundrede og slutter deraf, at Ordet *lev* maa være uddød herhjemme før dette Tidspunkt. Det forekommer mig dog, at man overfor en saa speciel Endelse, der kun omfatter halvfjerde Hundrede af vore mange Tusinde Stednavne, ikke har Ret til at drage en saadan Slutning; dens Ikke-Tilstedeværelse kan lige saa godt hidrøre fra rene Tilfældigheder, som have sproglige Grunde. Dernæst minder jeg om, at det svenske Ord *Sigridlev*, Sigrid Storraades Ejendom eller Efter-

ladenskab, ikke kan være dannet før ved Overgangen til det 11. Aarhundrede, og dengang maa Ordet »lev« altsaa have været gangbart i Nordisk; dennne Antagelse er saa meget mere berettiget, som Ordet »leve« i ældre Dansk forekom ikke alene i S sammensætningerne »Konunglev« og »Oldeleve«, men ogsaa som et selvstændigt Ord (se foran Side 85) i Sproget lige op til Reformationstiden. Og endelig er Forfatterens bestemte Paastand om, *at —lev eller —sted ingensinde i Stednavne træder i Forbindelse med et bibelsk Navn*, heller ikke rigtig. I Vemmenhøg Herred i Skaane findes Kirkebyen *Anderslev*, og her møde vi altsaa et Helgen navn i Forbindelse med —lev, ganske paa samme Maade som i Anderstorp, Christiaærnstorp o. s. v.

Dette er dog endnu ikke det væsentligste. Forfatteren har øjensynlig ikke haft hele det herhen hørende Navnestof fra alle Rigets gamle Dele nærværende i sin Hukommelse og fremme til Behandling, da han nedskrev Afsnittet om Parallelerne mellem de to Lag; thi ellers maatte han have givet dette en langt fyldigere Behandling og først derigennem naaet at overbevise os og begrunde sin Læresætning. Nu kan der imod ham opstilles en højst ødelæggende Modliste; jeg giver her kun et Uddrag og medtager af Hensyn til Pladsen navnlig ikke alle Bynavne paa —stad. Som man vil se, findes de gamle Endelser —lev og —sted meget hyppigt forbundne med de samme Bestemmelsesord som —torp, —ryd og —bøl.

Allelev-Allerup.
 Alleslev-Allestrup.
 Alslev-Alstrup.
 Anderslev-Anderstorp.
 Avnslev-Avnstrup.

Balslev-Balstrup.
 Ballingslev-Ballingstorp.
 Bindslev-Bindsbøl.
 Bjerlev- {Bjerrød.
 {Bjertrup.

Blangslev-Blangstrup.	Ingelslev Ingelstrup.
Bramslev-Bramstrup.	Jenslev-Jenstrup.
Brandelev-Branderup.	Jerslev-Jerstrup.
Brandsted-Brandstrup.	Jurslev-Jurstrup.
Brundeslev-Brunæsbøl.	Købelev-Køberup.
Dyrlev-Dyrrød.	Marslev- { Marestrup.
Elsted-Elstrup.	{ Marstrup.
Estlev-Estæruth.	Nørlev-Nørtorp.
Eslev-Estrup.	Oplev-Optorp.
Everlev- { Everrød.	Ormslev-Ormstrup.
{ Everdrup.	Randlev-Randrup.
Falkerslev-Folkestorp.	Remmerlev-Romerstrup.
Fjällerslev-Fjällarstrup.	Rerslev-Rerstrup.
Flavlev-Flovtrup.	Roslev-Rostrup.
Frejlev-Frejstrup.	Sallev-Sallerup.
Fredsted-Fredstrup.	Sibbelev-Sibberup.
Frøslev-Frøstrup.	Sigerslev-Sigerstrup.
Gaarslev-Gaarestrup.	Skafteløv-Skafterup.
Gislev-Gistorp.	Sneslev-Snestrup.
Gjerlev-Gjerdrup.	Søllested-Søllerød.
Gjerslev-Gjersbøl.	Tangelev-Tangetorp.
Gundravelev-Gundratorp.	Terslev-Tersbøl.
Gunnerslev-Gunnarstrup.	Tinglev-Tingerød.
Gødelev-Gøderup.	Tolslev-Tolstrup.
Gørlev-Gørtorp.	Torslev-Torstrup.
Haaslev-Haastrup.	Trudslev-Trustrup.
Hallelev-Hallarød.	Tryggelev-Tryggerød.
Haslev-Hastrup.	Ulslev-Ulstrup.
Helgelev-Helgetorp.	Ulsted-Ulsrød.
Herslev- { Herrestrup.	Vallev-Valæruth.
Herrested- {	Vemmelev-Vemmetorp.
Hilleslev- { Hillestrup.	Vinslev-Vinstorp.
Hillested- {	Vinterslev Vintersbøl.
Hundelelev- { Hunderup	Ørslev- { Ørstorp.
Hundested- {	Ørsted- {
Hundslev-Hundstrup.	Øslev-Østrup.
Højslev- { Højstrup.	
{ Høgestorp.	

Hr. Nygaard opstiller o. 80 Forbindelser mellem —lev og —sted og urdanske Personnavne, der slet ikke eller kun i ringe Grad træde i Forbindelse med de yngre Endelser. I den ovenstaaende Liste findes derimod det samme Antal Forbindelser, som vise en lige saa stærk Parallelisme mellem de to Sæt af Endelser. Jeg er ikke blind for, at enkelte nu enslydende Sammensætninger kunne være opstaaede ved Afslibning af forskellige Bestemmelsesord og oprindelig altsaa ikke have været Paralleler; men deres Antal er ikke stort, og tilmed kan det være yderst vanskeligt at naa Klarhed paa dette Punkt. Er Eslev og Estrup sammen-satte med Esi, eller er det sidste maaske dannet af Esgi? Kommer Hundeleve-Hunderup af Hundæ eller af Hunæ eller af begge Navnene? Jeg ser bort fra saadanne tvivlsomme Tilfælde, da Resten er righoldig nok. Af Listen fremgaar utvivlsomt følgende:

I. Mange af de urdanske Navne, som Hr. Nygaard henregner udelukkende til —levgruppen, indgaa Forbindelse ogsaa med —torp, —rød og —bøl, f. Eks. Dyri, Folkvar, Gunnar, Halli, Høkær, Roar, Rothmar, Rolfr, Tryggvi, Øthar o. s. v. Forfatteren affærdiger disse Paralleler paa en alt for nem Maade, og det er mig umuligt at se, hvilken Forskel i Dannelses-tiden, der skulde kunne sluttes ud fra saadanne Sammensætninger som Dyrlev-Dyrrød, Hallelev-Hallerød, Høgeslev-Høgestorp, Rerslev-Rerstrup, Ørslev-Ørstorp. Vel forsikrer han paa det eftertrykkeligste, at vi ikke have et eneste Ørstorp, svarende til de ti Ørslev'er og fire Ørsted'er, men hvad Værd har en saadan Forsikring overfor de to skaanske Ørstorp'er? Ligeledes lægger han stærk Vægt paa, at disse gamle Navne hvert for sig kun en enkelt Gang træde i Forbindelse med —torp, —rød

og —bøl, men derimod oftere med —lev og —sted. Dette er i flere Tilfælde rigtigt, i andre meget urigtigt, og til syvende og sidst beror det hele vel paa et statistisk Fejlsyn. De Personer, der grundlagde Nybyer, udtoges jo dog ikke efter deres Navne, og naar man fra vore Stednavne vil drage Slutninger om de mest gængse Personnavne i Oldtid eller Middelalder, er man sikkert inde paa en vildsom Sti. Vi kunne se, at visse Navne ere ret gængse; men vi kunne aldeles ikke se, om de have været hyppigere end andre, der forekomme sjældent eller maaske slet ikke i Stednavne. Det samme gælder om deres Forbindelser med de forskellige Endelser; her er ikke og kan ikke opstilles nogen Regel. Ligeledes paaviser Forfatteren en stærkere Afslibning i Torp- end i Levnavne (Hemmerslev-Hemmestrup, Hillerslev-Hillestrup), og han slutter deraf, at Torpnavnet er en yngre Form; men dette slaar heller ikke altid til; saaledes er Rerstrup sammensat ganske som Rerslev, og Romerstorp synes endogsaa at have bevaret den oprindelige Form langt bedre end Remmerlev (af Rothmar).

II. Med fuldstændig Tavshed forbigaar Forfatteren hele Rækker af Stednavne paa —lev. Som Eksempler nævner jeg: Bjerlev, Islev (Estelev), Gislev, Gjerlev, Hundslev, Jurslev, Nørlev, Oplev, Sallev, Sibbelev, Skaftelev, Sneslev, Tangelev, Tolslev, Vallev o. s. v. Som man ser, bestaar første Led her af ganske korte Navne, og flere af dem stamme utvivlsomt ikke fra Oldtiden, men have et rent middelalderligt Tilsnit. Navne som Geræ, Hundæ, Skaftæ, Sibbæ, Tolf o. s. v. høre jo netop til den Navnekreds, der ifølge Hr. Nygaards egen Fremstilling er særkendelig for det 11. og 12. Aarhundredes Stednavnedannelse. Vi komme da til følgende Slutninger: Stednavne paa —torp, —rød og —bøl

kunne indeholde urdanske Personnavne, og disse Byers Dannelse kan derfor gaa tilbage i den graa Oldtid. Bynavne paa —lev og —sted sammensættes ikke alene med Oldtids-Personnavne, men ogsaa med middelalderlige, ja i et enkelt Tilfælde endog med et bibelsk Navn, og den Art Bydannelser maa derfor være fortsat op igennem det 10. og 11. Aarhundrede. En Lagdeling af vore Byer med Aar 1000 som Grænse kan aldeles ikke fastholdes. Bynavnene paa —lev og —sted vil jeg sammenligne med en Kegle, der har sin Grundflade dybt inde i Oldtiden og med sin Spids rager op imod Valdemarstiden. Endelserne paa —torp, —rød og —bøl danne den omvendte Figur. Heraf følger, at Byer, der ende paa —lev og —sted, ogsaa kunne være Aflæggerbyer og at de paa samme Vis som Torperne kunne hidrøre fra oprindelig Enkeltmandsvirksomhed.

Før Professor Steenstrup skrev sin bekendte Afhandling: »Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelses Historie«, forelaa der ingen sikre Oplysninger om Landsbyernes Størrelsesforhold. Fra Provinslovene havde vi arvet Udtrykkene: Adelby og Torp, altsaa Modsætningen mellem oprindelige Byer og de fra dem udgaaede Nydannelser, og dermed forbandt vi uvilkaarlig Forestillingen: store og smaa Byer; men om denne Forestilling var rigtig, ja om der overhovedet fandtes Byrækker, som gjorde sig gældende fremfor andre, og mulig allerede ved deres Navne antydede denne fremragende Stilling, derom forelaa ingen historisk Redegørelse af Betydning før 1894.

Professorens Afhandling hviler dels paa det nøjeste Kendskab til vor ældre Middelalders Samfundsforhold, dels paa et uhyre Kildestudium i vort Landbrugsarkiv

(Matrikularkivet). Her er brudt et nyt Spor, aabnet en ny Vej, der sikkert hyppig vil blive befaret, indtil det endelig lykkes os gennem Studiet af Nyhedsforhold at kaste Lys over de mange mørke eller halvmørke Partier af vort ældre Samfundsliv.

Afhandlingen tager sit Udgangspunkt i Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog 1231. Denne Liste opregner alle daværende Byer paa Øen, ialt 110, og tilføjer ved hver enkelt dens Matrikelstørrelse eller Skyldsætning, baade efter den gamle Beregningsmaade, efter Bol, og efter den yngre og mere fintmærkende, efter Mark Skyld, det vil sige, efter Størrelsen af det Sædekorn,¹ som den dyrkede Jord kunde modtage.

Forfatteren ordner da først disse Byer efter deres Endelser og opstiller følgende fem Hovedgrupper:

4	Byer	ende	paa	-næs
8	—	—	—	-ingæ
14	—	—	—	-lev
15	—	—	—	-by
51	—	—	—	-torp

og 18 lade sig ikke ordne i Grupper, fordi de kun forekomme én eller to Gange.

Ved Hjælp af det for Byerne opgivne Bol- og Marktal ordnes de dernæst efter deres Gennemsnitsstørrelse indenfor hver Endelse, og for de fire største Grupper faas da følgende Orden:

Byer	paa	-lev	have	6.8	Bol,	9.1	Mark	i	Gennemsnit
—	—	-by	—	6.4	—	9.2	—	—	—
—	—	-ingæ	—	4.9	—	7.7	—	—	—
—	—	-torp	—	1.6	—	3.3	—	—	—

¹ 1 Mark Korn (Rug eller Byg) var 8 Øre à 3 Ørtug à 10 Skæpper. En Mark Jord i Skyld var altsaa et Areal, hvori der aarlig kunde saas 30 Tdr. haardt Korn i de dyrkede Dele. Det erindres, at den største Del af Landet dyrkedes efter Trevangs- eller Femvangsbruget.

Heraf ses, at i øverste Række staa de Byer, der ende paa —lev og paa —by, de ligefrem kæmpe om Forrangen. Noget under dem staa Byerne paa —ingæ og tilsidst Torperne, hvis Jordtilliggende i Gennemsnit kun udgør en Trediedel af Byernes i første Række.

Disse Tal ere et virkeligt Væsensmærke; de ere ikke opstaaede ved at tage Mellemstørrelsen mellem stærkt varierende lave og høje Tal; thi de enkelte Tal indenfor hver Gruppe bevare en nogenlunde ens Størrelse. Kun to af 14 Byer paa —lev gaa ned under 8 Mark, fire af de 14 paa —by ligeledes, og kun otte af de 51 Torper med et Gennemsnit af 3,3 Mark hæve sig op over 4 Mark. Dette synes da at vise, at et bestemt Areal eller en vis Jordværdi er ejendommelig for Byer med de omtalte Endelser.

Endvidere, disse saa stærkt fremtrædende Navnegrupper repræsentere tillige Hovedmassen af Falsters Kirkebyer. Kun fire af Øens 27 Sogne have andre Navneendelser; de øvrige 23 fordeles paa følgende Maade:

Af de 14 Byer paa —lev ere 8 Kirkebyer						
—	15	—	—	—by	—	7
—	51	—	—	—torp	—	5
—	8	—	—	—ingæ	—	3

Nogle Tilfældigheder have vel nok gjort sig gældende ved Sogneinddelingen, personlig Indflydelse, Rigmandslune o. s. v.; men alligevel maa vi være berettigede til at slutte, at Byerne paa —lev allerede paa hint fjærne Tidspunkt maa have været saa fremtrædende, at noget over en Fjerdedel af Øens Kirker tilfaldt dem. Næsten det samme gælder Endelsen —by, medens derimod —torp kun i Kraft af det store Byantal har kunnet gøre sig gældende som Nr. 3 og springe —ingæ forbi. Dog er kun hver tiende —torp Kirkeby, hvorimod

—ingæ er repræsenteret ved $\frac{3}{8}$ af sit samlede Tal blandt Sognavnene.

Desværre indeholder Jordebogen ikke en lignende Topografi fra vore øvrige Landsdele. Vi have mange spredte Oplysninger om Byernes Bol og Skyldsætninger, men ingen samlede Lister eller Oversigter. Ved Hjælp af de gamle Kilder er det derfor umuligt at inddrage større Afsnit af Riget i Undersøgelsen; dette kan kun gøres paa Grundlag af de nyere, særlig vor nyeste Matrikel fra 1844. Det er dette, Professor Steenstrup har gjort, han begyndte med Præstø Amt og Falster, i det hele 9 Herreder med 114 Sogne, og han valgte denne Egn, fordi han haabede her — langt fra Hovedstaden og i en tidlig opdyrket Landsdel — at træffe Nutidsforhold, som endnu kunde afspejle de ældre Tilstande. Undersøgelserne skuffede ham ikke, og det hvad enten han gik ud fra Hartkornet eller fra det simple Areal. Resultatet fremgaar af følgende Liste:

Matriklen 1844				Falsterlisten 1281			
-lev.....	1109	Td. Land	120	Td. Hartkorn	6.8 Bol.	9.1 Mark	Skyld
-by.....	862	—	90	—	6.4	—	9.2 —
-sted.....	844	—	86	—			
-løse.....	744	—	72	—			
-inge.....	739	—	80	—	4.9	—	7.7 —
-mark.....	622	—	58	—			
-bæk.....	489	—	44	—			
-torp.....	468	—	45	—	1.6	—	3.3 —
-skov.....	421	—	37	—			
-rød.....	275	—	16	—			
-holt.....	198	—	19	—			

Vi se heraf, at Forholdet mellem Byerne i det væsentlige er bleven bevaret. Den Herskerstilling, som Byerne paa —lev og —by indtog, hævde de endnu;

—ingæ staar vedvarende i Midten og —torp maa nøjes med den beskedne Plads, som alt Falsterlisten anviste den. Mindst ere de Byer, hvis Navneendelser minde om Træbevoksning og Rydning: —skov, —rød, —holt.

Endelig er det interessant at sammenholde Jordebogen 1231 og Matriklen 1844 med hinanden for Falster alene. Vi faa da følgende Oversigt:

	1844			1231		
	Areal	Hartkorn		Bol	Mark	Skyld
-by	987 Td.	109 Td.	1 Skp.	6.4		9.2
-lev	990 —	106 —	5 —	6.8		9.1
-inge	882 —	106 —	3 —	4.9		7.7
-torp	484 —	50 —	1 —	1.6		3.3

I de forløbne seks Aarhundreder have —by og —lev holdt hinanden Stangen, saaledes som Forholdet fremgik af Skyldsætningen efter Mark; derimod er Byerne paa —ingæ rykket stærkt henimod Landskabets Storbyer, og Torperne, der 1231 kun vurderedes til en Tredjedel af de store Byer, værdsættes dog nu til Halvdelen af dem. Forholdsvis har Opdyrkningen altsaa været stærkest i de mindre Byer.

Professoren inddrog derefter Nordfyn, (9 Herreder, 124 Landsogne) og Østjylland fra Limfjorden til Kaløvig, eller den største Del af Aalborg Amt og hele Randers Amt (18 Herreder, 229 Sogne), hele Aarhus Amt (12 Herreder, 126 Sogne) og som et femte Omraade Vejle Amt (9 Herreder, 89 Sogne) i Undersøgelsen, ja fristet af de særegne Forhold i Frederiksborg og Ribe Amter tog han tilsidst ogsaa dem med, og hans Beregninger og Granskninger kom da til at omfatte 71 Herreder, 821 Sogne, eller Halvdelen af Danmarks Jord. Her er saaledes ikke sparet paa omfattende eller indtrængende Arbejde; baade hvad Jordsmon og Folkemaal angaar,

er der taget det mest omhyggelige Hensyn til de forskellige provinsielle Afsnit. Forholdene ere fremdragne, som de ere, og vi kunne trygt stole paa de vundne Resultater. Det følger af sig selv, at ingen Bebyggelse, hverken nuomstunder eller paa et hvilketsomhelst tidligere Standpunkt, har bevæget sig efter strængt afstukne Linier, i mathematiske Rubriker. Det menneskelige Livs Bølgegang med Regler og Undtagelser gør sig gældende her som paa alle andre Omraader, og det er kun Hovedtrækkene, vi kunne haabe at genfremstille. Gennem en tusindaarig Udvikling søge vi kun at opdage de Hovedlinier, som Bebyggelsen har fulgt, at skimte de Forhold, hvorunder vore ældre Byer (paa —lev, —by, —inge, —løse) og Hovedmassen af Aflæggerbyerne (paa —torp, —rød, —skov, —holt) ere traadte ind i Udviklingen. Historisk set vide vi saare lidet eller intet om dette Forhold; men naar vi se, at den første Række af disse Endelser i Nutiden som Regel er knyttet til store Byer, den anden derimod til mellemstore eller smaa Byer, og naar dette gentages fra Landskab til Landskab, saa slutte vi deraf, at Grundforskellen gaar tilbage til Oprindelsen, at den hviler paa en Tidsforskel i Anlægget. I Nutiden indtager snart —lev og —by, snart —inge og løse den første Plads blandt vore Landsbyer, selv om de maaske rent stedligt kunne vige Pladsen for —torp. En omfattende Oversigt fra alle de behandlede Omraader stiller os overfor en Tredeling af Byerne. Den første Gruppe indeslutter Byerne paa —lev, —by, —løse og —inge, hvor snart den ene, snart den anden Endelse har Forrangen; den anden omfatter Byerne paa —torp og —skov med flere stærke Afvigelser opad, og den tredie Smaabyerne paa —rød og —holt. Dette vil nærmere ses af omstaaende Oversigter I—II.

Oversigt I.

	Præste Amt og Falster					Odense Amt (og Vinding Herred, Svendborg Amt)					Aalborg og Randers Amt					Aarhus Amt				
	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer
		Tdr.	Skp.				Tdr.	Skp.				Tdr.	Skp.				Tdr.	Skp.		
-lev	30 ¹	120	»	1109	19	25	95	7	913	13	27	77	3	1203	19	16	75	7	899	8
-by	51	90	7	862	20	47	91	3	831	17	36	69	7	1203	18	20	72	»	897	8
-sted ...	7	86	7	844	4	8	91	6	932	5	26	66	3	1239	8	12	64	4	1188	6
-inge ...	24	80	5	739	4	14	109	5	1015	8	24	81	3	1228	17	36	75	6	1274	19
-løse ...	7	72	6	744	3	6	115	5	1187	5	1	51	4	563	»	»	»	»	»	»
-torp ...	143	45	5	468	12	121	61	7	593	20	241	36	4	774	39	107	35	4	633	10
-skov ...	10	37	6	421	1	6	40	7	576	»	4	58	4	1066	»	5	30	1	552	»
-rød	4	16	4	275	»	7	32	6	333	1	1	34	5	432	»	»	»	»	»	»
-holt ...	4	19	4	193	1	»	»	»	»	»	3	38	4	614	»	4	36	4	503	»

¹ I første Kolonne angives Antallet af Byer med den nævnte Endelse, i de to næste Middelkøllet for disse Byers Hartkorn og Areal.

Oversigt II.

	Vejle Amt				Til sammen i de anførte fem Omraader				Frederiksborg Amt				Ribe Amt						
	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer	Antal	Hartkorn		Tdr. Land	Kirkebyer				
		Tdr.	Skp.				Tdr.	Skp.				Tdr.	Skp.						
lev . . .	7	91	1	1169	5	105	92	1046	64	10	117	6	1306	5	3	56	5	1884	1
by . . .	13	37	3	805	4	167	72	919	67	20	98	7	1090	9	7	22	7	890	3
sted . . .	13	92	1	1196	7	66	80	1069	30	3	65	5	911	2	15	71	1	1773	6
inge . . .	10	93	2	1263	4	108	88	1102	52	5	66	3	721	2	12	32	2	1254	1
løse . . .	3	3	3	3	3	14	79	831	8	11	140	5	1667	6	3	3	3	3	3
torp . . .	64	62	2	955	10	676	48	684	91	75	37	2	465	7	58	38	3	1348	12
skov . . .	6	40	6	1562	3	31	41	835	1	3	3	3	3	3	6	41	3	1102	1
rød . . .	3	3	3	3	3	12	27	846	1	29	50	6	669	5	3	3	3	3	3
holt . . .	7	34	2	433	3	18	32	435	1	11	48	6	697	1	5	25	5	817	3

Oversigt III.

Første Gruppe.

Byerne paa -lev, -by, -sted, -inge og -løse.

Tønder Hartkorn	Præste Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Vejle Amt
120-	-lev	—	—	—	—
110-	—	-løse	—	—	—
100-	—	-inge	—	—	—
90-	{ [-løse] -by	-lev -sted -by	—	—	-inge -sted -lev
80-	{ -sted -inge	—	-inge	—	—
70-	-løse	—	-lev	{ -lev -inge -by	—
60-	—	—	{ -by -sted	-sted	—
50-	—	—	—	—	—
40-	—	—	—	—	—
30-	—	—	—	—	-by

Anden Gruppe.

Byerne paa -torp og -skov.

60-	—	-torp	—	—	-torp
50-	—	—	-skov	—	—
40-	-torp	-skov	—	—	-skov
30-	-skov	—	-torp	{ -torp -skov	—

Tredie Gruppe.

Byerne paa -holt og -rød.

30-	—	-rød	-holt	-holt	-holt
20-	—	—	—	—	—
10-	{ -holt -rød	—	—	—	—

Oversigt IV.

Første Gruppe.

Byerne paa -lev, -by, -sted, -inge og -løse.

Tønder Land	Præste Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Vejle Amt
1200-	—	—	{ -sted -inge -lev -by	-inge	-inge
1100-	-lev	-løse-	—	-sted	{ -sted -lev
1000-	—	-inge	—	—	—
900-	—	{ -sted -lev	—	—	—
800-	{ -by -sted	-by	—	-by -lev	-by
700-	{ -løse -inge	—	—	—	—

Anden Gruppe.

Byerne paa -torp og -skov.

1000-	—	—	-skov	—	{ -skov 1562 Td.
900-	—	—	—	—	-torp
800-	—	—	—	—	—
700-	—	—	-torp	—	—
600-	—	—	—	-torp	—
500-	—	{ torp skov	—	-skov	—
400-	{ -torp -skov	—	—	—	—

Tredie Gruppe.

Byerne paa -holt og -rød.

600	—	—	-holt	—	—
500	—	—	—	-holt	—
400	—	—	—	—	-holt
300	—	-rød	—	—	—
200	-rød	—	—	—	—
100	-holt	—	—	—	—

Ved denne Klassesdeling er det ligegyldigt, om vi lægge Værdi- (Hartkornet) eller Arealmaalet (Tønder Land) til Grund for Undersøgelsen. Det følger af sig selv, at Arealtallene i Landets magre Strøg, særlig i Jyllands Sand- og Hedeegne, maa gaa stærkt i Vejret for at kunne give det samme Hartkorn; men Tilvæksten findes i alle tre Grupper, og de fundne Grundlinier komme til Syne ogsaa ved denne Beregningsmaade. Dette vil fremgaa af Oversigterne III og IV, hvoraf den første er efter Hartkorn, den sidste efter Areal.

For end yderligere at belyse dette Forhold, hvori de omtalte Bygrupper staa til hinanden, meddeler Professorens endnu en Liste. I denne gaar han ud fra —torp som Enheds- og Sammenligningspunkt, og Byerne stille sig da paa følgende Maade:

	Præste Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amt	Aarhus Amt	Vejle Amt	De fem Omraa- der tilsammen	Frederiksborg Amt	Ribe Amt
-lev . . .	2,6	1,5	2,1	2,1	1,4	1,9	3,1	1,4
-by . . .	1,9	1,4	1,9	2,0	0,5	1,4	2,5	0,5
-sted . .	1,9	1,4	1,8	1,8	1,4	1,6	1,7	1,8
-inge . .	1,7	1,7	2,2	2,1	1,4	1,8	1,7	0,8
løse . .	1,5	1,8	„	„	„	1,6	3,7	„
-torp . .	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
-skov . .	0,8	0,6	1,6	0,8	0,6	0,8	„	1,0
-rød . .	0,3	0,5	0,9	„	„	0,5	1,3	„
-holt . .	0,4	„	1,0	1,0	0,5	0,6	1,3	0,6

Endnu maa der siges et Par Ord om de afvigende Forhold i Frederiksborg og Ribe Amter. I Frederiksborg Amt udvise Tallene for de to første Bygrupper de samme Forhold som i de fem normale Omraader.

Klasserne have følgende Hartkornstal: —løse 140 Td., —lev 117 Td., —by 93 Td., —inge 66 Td. og —sted 65 Td. Torperne staa paa deres sædvanlige Plads med 37 Td., —skov findes ikke. Men derimod frembyde Endelserne —ryd og —holt en stor Afvigelse. Endnu i Middelalderen var en stor Del af Nordøstsjælland en vild, kun lidet opdyrket Skovegn; her fandtes store Udviklingsmuligheder for Rydning og nye Byanlæg, og denne er da ogsaa bleven udnyttet. I Landskabet findes nu 29 Byer paa —rød og 11 paa —holt, flere af disse ere Kirkebyer, en enkelt er Købstad, og deres Gennemsnitshartkorn beløber sig henholdsvis til 50 og 48 Td. — eller, med andre Ord, til mere end det dobbelte af deres Værdi i Landets øvrige Egne.

I Ribe Amt ere Forholdene endnu mere afvigende og interessante. Selvfølgelig synker Hartkornet her over hele Linien, og selv den første Bygruppe naar ikke Øernes laveste Tal for de samme Endelser, idet —sted har 71 og —lev 56 Td., ja Byerne paa —torp og —skov med henholdsvis 38 og 41 Td. staa endogsaa over —inge med 32 og —by med 22 Td. Disse Afvigelser forekomme mig i højeste Grad betydningsfulde.

Undersøgelsens Hovedresultat er dette: *Vore Landsbyer lade sig ordne i bestemte Klasser efter deres Navneendelser og samtidig dermed indordnes de i Klasser efter deres Jordtilliggendes Størrelse eller Værdi.*

Men hvorfor er dette saaledes? Skyldes dette deres første Anlæg som store eller smaa, er Størrelsesforholdet oprindelig knyttet til Endelsen? Eller stammer det ikke snarere fra de Udviklingsmuligheder, som Anlægene fra først af havde foran sig, altsaa i første

Linie *Begyndelsestiden*, der bestemte, om Egnen var svagere eller stærkere bebygget, Pladsen mindre eller mere optaget, og dernæst *Jordbundens og Terrainets Natur*? For Professor Steenstrup gjaldt det hovedsagelig om at afdække de store Grundlinier i vor Bebyggelse, og han kunde derfor nøjes med at pege paa Reglerne, at fastslaa Hovedtrækkene; men vi andre, der ville forstaa, hvorfor disse Grundregler ere tilstede, kunde nok have ønsket, at han havde meddelt os langt mere af sin Rigdom. For os have det ikke-regelrette, det abnorme, Afvigelserne, en særlig Betydning.

Allerede ved Opgøret over Falster saas det, at Byerne paa —inge i de sidste seks Aarhundreder fra en beskeden Mellemstilling ere voksede op til Jævnbyrdighed med Byerne paa —lev, saaledes at disse to Bygrupper nu have $106\frac{5}{8}$ og $106\frac{3}{8}$ Tdr. Hartkorn hver i Gennemsnit. Dette skyldes altsaa ikke selve det oprindelige Anlæg, men den mindre Bygruppes Udviklingsmuligheder. Rydbyerne i Frederiksborg Amt vise nøjagtig det samme Forhold. De ere nu forholdsvis store Byer eller Ejerlag, ikke fordi Endelsen —ryd i og for sig knyttes til store Anlæg eller betegner saadanne; men fordi Jordbundens Skovbevoksning i ældre Tid har afgivet Spillerum for Rydning og Opdyrkning.

Omvendt staa vi i Vestjylland overfor det Særsyn, at Bebyggelser, som man i hele det øvrige Danmark vilde undse sig ved at kalde By, her bære det Navn: Ejerlag paa 22 Tdr. Hartkorn, der altsaa nærmest indtage en Mellemstilling mellem vore Storgaarde og egentlige Byanlæg. Denne Afvigelse kan ikke hidrøre fra sproglige Forskelligheder; tværtimod, det vestjydske —by staa Oldsprogets *bu* langt nærmere, end den Forestilling, vi nu forbinde med Ordet, og Udgangs-

punktet, det oprindelige Anlæg, har derfor sikkert nok været ens baade her og der; men i Vestjylland savnedes de nødvendige Udviklingsbetingelser, den frugtbare Jordbund; Bydannelsen standsede under Tilløbet og staar nu som et Rudiment, som Minde om et Udviklingstrin, der i det øvrige Land er dækket af yngre Tiders Vækst og Liv. — Overfor Byerne paa —inge kan der gøres de samme lagttagelser. Paa Fyn ere de Storbyer med 109 Tdr. Hartkorn, i Vestjylland Gaardssamlinger med 32 Tdr.

Hvorfor ere da de østdanske Byer paa —by, —løse og —inge store Byer? Sikkerlig ikke, fordi Endelsen antyder et oprindeligt Byanlæg eller paa hemmelighedsfuld Maade knytter et Størrelsesbegreb til Bynavnet; men fordi de ere gamle Anlæg, opstaaede i frugtbare og indtil da kun lidet opdyrkede Egne. Der er allerede foran talt tilstrækkeligt om disse Endelser. Det er blevet paavist, at —by ofte maa opfattes som en (forholdsvis) yngre Dannelse omkring ældre Kulturgenstande (Side 88). Ved —løse forstodes det aabne, græsrigt, let dyrkeligt Terrain langs Aaer og Lavninger; for de første Agerdyrkere i stor Stil maatte et saadant Jordsmon frembyde sig som det naturligste Angrebsfelt, og derfor opstod her Bopladser, som senere, uhindret af Natur eller Mennesker, kunde udvikle sig til store Byer eller Ejerlag. Noget lignende gælder om —inge (se foran Side 82).

I denne Forbindelse maa jeg endnu sige et Par Ord om Byerne paa —lev og —torp. Som alt paavist, sammensættes den første Endelse hovedsagelig med urdanske Personnavne, og derfor maa Byerne være gamle. De have haft baade Alburum og Tid til at udvide sig fra den Enkeltmandsbegyndelse, som deres Navne antyde; og gennemgaaende høre de derfor til Landets

største Byer. I Sjælland have de et Gennemsnits-Hartkorn paa 120 Td., og indenfor det nuværende Danmark er over Halvdelen af dem (57 %) Kirkebyer.

Men i nogle Tilfælde findes —lev sammensat med middelalderlige, i et enkelt endogsaa med et bibelsk Personnavn; disse Stednavne betegne altsaa yngre Dannelser, selv om de ikke overalt ere knyttede til smaa Byanlæg. Det forekommer mig ikke som en Tilfældighed, at Tolslev (1395: Tolfuesleue) i Esgrus Sogn i Angel kun er en ganske ringe Bebyggelse, oprindelig en Gaard, at Kummerlev i Brede Sogn syd for Ribe bestaar af fire Gaarde, og at Tangelev paa Salling er Enestegaard. Det er simpelthen Sinker, vi møde i disse Tilfælde, og selv indenfor —levgruppen faas da en Skala fra det mindste til det allerstørste. I sin Oversigt meddeler Prof. Steenstrup, at af 27 Byer paa —lev i Nordjylland med 77 Td. Hartkorn i Gennemsnit falde ni eller en Trediedel ned under 50 Td., eller, med andre Ord, de staa jævnsides, maaske under de større Torper, og i de vestjydske Amter, hvor Afstanden mellem Grupperne kun er ringe, maa dette i endnu højere Grad være Tilfældet.

Af Kand. Nygaards Undersøgelse have vi set, at Endelsen —torp hovedsagelig træder i Forbindelse med middelalderlige Personnavne, og Hovedmassen af disse Byer maa derfor være opstaaet i denne Tid, nærmere bestemt før Midten af det 13. Aarhundrede, da de bibelske Navne ellers vilde have faaet Overtaget. Gennem Provinslovenes Udtryk kunne vi skimte en stærk Nybyggervirksomhed, der maa have staaet i Forbindelse med et aandeligt Opsving, en forøget Kraftudfoldelse og Energi i Folket; Tanken føres uvilkaarligt hen paa Valdemarstiden, og det saa meget mere, som der paa

denne Tid rundt omkring i Nabolandene spores en lignende kraftig Opdyrkningstrang og Kolonisation. — Ganske vist vare Hovedlinierne i Landets Bebyggelse trukne, men stedvis fandtes Plet ved Plet, der kunde bringes under Plov og Kultur, og gaa vi ud i Marken, ville vi hurtigt opdage, at Hovedmassen af vore Torper ere opstaaede ved en saadan Efterkolonisation. De ere grundlagte paa Smaajorder, adskilte fra Hovedbyens Mark ved Vandløb, Eng- og Mosedrag, Bakkestrog eller andre Naturhindringer, og de ere forblevne Smaabyer, fordi de fandt Pladsen optagen til alle Sider.

Men dette gælder ikke alle Byer paa —torp. Foran have vi set, at adskillige af disse indgaa Forbindelse med olddanske Navne; under den danske Kolonisation i Nordengland i det niende og tiende Aarhundrede træffes ogsaa Torpnavne, og adskillige af vore Herreder, der stamme fra den forhistoriske Tid, opkaldes ligeledes efter saadanne Byer (Tyrstrup, Ravnstrup Herred). Det kan derfor ikke omstrides, at adskillige af Torpanlæg-gene gaa meget langt tilbage, og dette stemmer ganske med den Figur, som flere af disse Byer endnu gøre i Landskabet. Torpbyer som Menstrup, Faardrup, Nordrup, Ballerup, S. Stenderup o. m. a. staa, baade hvad Areal og Hartkorn angaa, ved Siden af vore største Byer paa —løse, —inge og —lev. I Nordslesvig findes paa en Strækning af 2—3 Kvadratmil kun Byer paa —torp og —bøl, og det er simpelthen umuligt at paapege de ældre Byer, hvorfra disse skulde være udgaaede. Byer paa —torp kunne være Adelbyer lige saa fuldt som Byer paa —løse, —inge og —lev. Dette fremgaar delvis ogsaa af Professor Steenstrups Undersøgelser. I Aalborg og Randers Amt gaa ti Byer paa —torp langt op over Middeltallet baade for —lev, —by, —sted og

—inge, og i Aarhus Amt staa tolv Torpbyer paa Højde med disse Endelser.

Hovedsummen af denne Undersøgelse kan da sammenfattes i følgende Sætninger: Byerne paa —løse, —by, —inge og —lev ere paa gode og mellemgode Jorder store Byer, fordi de ere gamle Anlæg; Byerne paa —torp, —skov, —ryd, —bøl og —holt ere som Regel mindre Byer, fordi de ere opstaaede i Middelalderen og ikke have haft Alburum til en frodigere Udvikling; en skarp Grænse kan ikke drages mellem de forskellige Anlæg, og det er umuligt at knytte et bestemt Størrelsesbegreb til alle disse Endelser. De yngre Byer have udviklet sig fra Enkeltmandsejendom, og alt taler for, at det samme er sket i de ældre.

Hidtil have vi beskæftiget os med Landsbyernes Navne og Arealtiliggende; men i det følgende skulle vi vende os til deres Form, Indretning og Agerfordeling og se, hvad de lære os.

II. Om Landsbyernes Form.

Nu til Dags kunne vi kun lære lidet af at betragte vore Landsbyers Form. Udskiftningen og Udflytningen i forrige Aarhundrede, fortsatte Magelæg og Udflytninger i dette have sprængt de gamle Landsbyer, udvisket deres oprindelige Præg eller i hvert Fald tit gjort dem til sørgelige Rester af fordums Storhed, og kun det øvede Øje kan endnu hist og her finde Rester eller Antydninger af de oprindelige Forhold. Ingen vil af

sig selv falde paa, at her kan være noget særligt at iagttage.

Anderledes stiller Sagen sig, naar vi tage gamle Landsbykort foran os, og det er da heldigt, at vi her have en maaske ret enestaaende Kildesamling. Under den store Landboreform forlangte Rentekammeret nemlig, at der til dette skulde indsendes et Eksempplar af de optagne Bykort, og disse gemmes nu i et Antal af flere Tusinde i vort Landbrugs (Matrikel-) arkiv. De vise os altsaa, hvorledes vore Landsbyer saa ud paa det Tidspunkt, da Markfællesskabet ophævedes, da de sæd-gamle Ejendoms- og Dyrkningsregler sprængtes. Paa en Maade ere disse Kort temmelig moderne Kilder; men det maa vel erindres, at Byformen før Udskiftningen var smeddet saaledes ind i Fællesskabet, at den kun vanskeligt kunde forandres. »Bystedet« bestod af den indre Gadeplads, der var Fællesjord og ikke maatte bebygges, og af de gamle Botofter, der holdtes i Særeje. Bag dem begyndte Fællesfangest eller Vangen, og af den kunde intet Areal udskilles uden Forstyrrelse af Agerfordelingen. Samejet holdt Botofterne i Spændetrøje fra begge Sider, og dette maatte i høj Grad bidrage til Byformens Bevarelse. »Om man — skriver en Forfatter i forrige Aarhundrede — ikkun vil bygge et Fag Hus eller to eller anlægge en liden Bihave, skal der først holdes en polsk Rigsdag; der skal handles med alle, man skal give gode Ord til Bønder og Proprietærer, til Landsbyfogeder og Fogeder, til Favoriter, til Koner, Jomfruer, Frøkener og Fruer, man skal bruge Kneb og Overtalelser, Drikke- og Stikkepenge; kort sagt, man skal anvende alle de Kunster, en Richelieu nogensinde har forstaaet og brugt, og dog undertiden gøre sig for-gæves Umage, om en eneste af denne polske Rigsdags

Mænd trækker Sabelen og raaber: Jeg vil ikke! — Det er jo sikkert nok, at vort Bondeliv i gamle Dage beherskedes af en uhyre Konservatisme og Stillestaaen; ved Sammenligning med Bestemmelserne i det 13. Aarhundredes Provinslove ser man endvidere, at mange Byer dengang maa have haft de samme Grundlinier som i det 18. Aarhundrede, og vi kunne derfor ikke være i Tvivl om, at vore Bykort fra 1760—1800 ofte afbilde middelalderlige Dannelser. Med andre Ord, de ere Levninger fra en Tid, hvorom vi vel have skrevne Oplysninger og Lovsteder, men ingen Afbildninger, og de blive da pludselig Kilder af høj Rang.

Det er disse Landsbykort, jeg har lagt til Grund for mine Undersøgelser. Først henvendte jeg min Opmærksomhed paa de største, saakaldte Adelbyer, helst saadanne, der danne et helt Sogn for sig eller kun have en enkelt lignende By ved Siden af sig (Eks. Brøndby-øster og -vester; Ledøje, Thorslunde, Sengeløse, Strøby, Lille Hedinge, Tune, Vindinge, Hejninge, Gudum, Vemmeløv o. s. v.), idet jeg gik ud fra her at træffe de mest oprindelige Anlæg, uforstyrrede af Torp- og Ryddannelser. Det er ogsaa fra saadanne Byer, jeg har hentet Typerne; men det viste sig snart, at disse fandtes lige saa fuldt i Byer paa —torp og —rød; jeg inddrog da ogsaa disse i Undersøgelsen, nøjedes ikke med spredte Byer rundt omkring i de forskellige Landsdele, men gennemgik visse Egne som Nestved—Korsør, en Del af Nord-sjælland, Falster og flere Herreder i Østjylland By for By. Efter paa denne Maade at have gjort Prøve paa Iagttagelsernes Rigtighed, stadig støttet af Generalstabens Maalebordsblade, tror jeg da at kunne opstille følgende tre Grundformer for vor Bybebyggelse i gamle

Dage: I. **Den sluttede By** (Rundbyen), II. **Langbyen** og III. **Terrainbyen**.

Det er disse tre Byformer, vi skulle se lidt nærmere paa, idet jeg blot forudskikker den Bemærkning, at ved By forstaas her udelukkende dennes Gaarde og deres

Fig. 1. Hejninge. Slagelse Herred. 1768.

Beliggenhed til hinanden. Vore ældre Byer bestod af Gaarde, Bymarken tilhørte Gaardene og Ejerlaget dannedes af Gaardmænd. Smaabesidderne: Kaadnere og Husmænd komme som yngre Snyltere slet ikke den gamle By ved og maa altid tænkes borte, for at man kan faa den rette Byform frem.

I. *Den sluttede By* (Rundbyen) er den mærkeligste og for store Dele af Landet tillige den almindeligste Form. Bystedet er ombygget. Som i en Krans eller en Ramme omslutte Gaardene med deres Tofter en stor indre Plads, et Torv eller, for at bruge det gamle Ud-

tryk, »en forta«. De ligge ordnede i lige eller letbøjede Rækker, som Telte i en Lejr og forme Byen til et afsluttet hele.

Formerne ere dog meget afvigende. Snart danne Gaardrækkerne kredsagtige Figurer eller Ovaler (Hejninge,

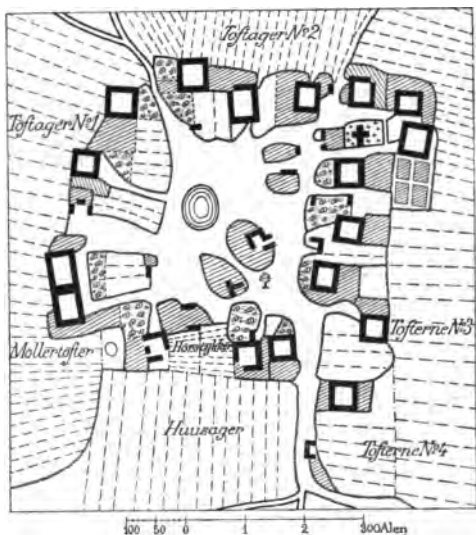

Fig. 2. Lundforlund. Slagelse Herred. 1770.

Fig. 1, Sømark, Lisbjerg, Kirkestillinge, Forlev, Hallenslev), snart korte eller lange Firkanter (Lundforlund, Fig. 2, Sengeløse, Fig. 3), Rhomber (Herstedvester) eller trapezagtige Former (Tune, Vindinge, Skørpinge, Gerlev); men i alle Tilfælde tilstræbes en Omfatning af et stort, bygningsfrit Midtparti. Nogle ere dobbelte Byer og bestaa af to sammenbyggede Kredse, hver omkring sin egen Gadeplads og sit Gadekær (Staverby paa Falster, Menstrup). Mange meget store Byer bestaa egentlig kun af

tre eller to Gaadrækker; en kort bebygget eller ubebygget Endeflade og to Langsider, der med en Udbugning paa Midten bøje sig sammen i den modsatte Ende omkring et noget tilspidset eller konisk Gadeparti (Brøndbyøster, Ledøje, Lille Hedinge, Vaalse).

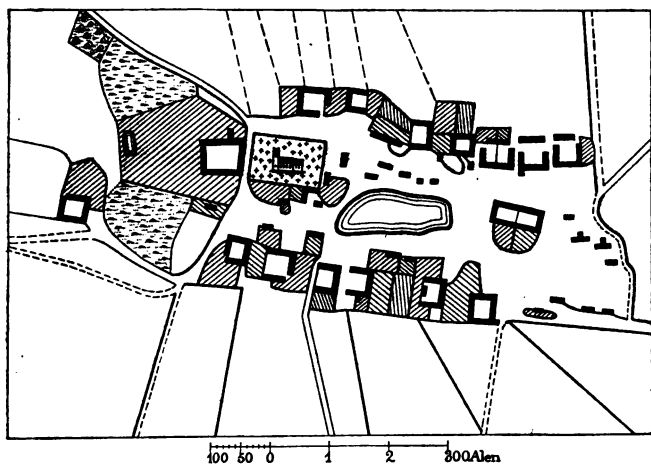

Fig. 3. Sengeløse, Smørum Herred. 1780.

Ser man nærmere paa Sengeløses Byform, bemærkes det, at den egentlig kun bestaar af to parallelle Gaadrækker, der ligge i en Afstand af 2—300 Alen fra hinanden. Gaarden paa den vestlige Kortsider er Præsteboligen, der af nærliggende Grunde har faaet sin Plads opad Kirken og sikkert er af yngre Oprindelse. Den samme Byform findes i Smørum, Avedøre, Husum, Hemmershøj og mange andre sjællandske Byer. Byformen er et Parallelogram; men kun Langesiderne ere bebyggede, og Endelinierne lukkede med Hegn.

Det er sandsynligt, at en stor Del af vore firkantede Byer ere begyndte paa denne Maade, og jeg har derfor

ikke ment at burde henregne dem til en særegen Type. Til den sluttede Form høre da ogsaa saadanne mere uregelmæssige Sammenstillinger, der omfatte Gadepartiet i en ufærdig Firkant (Arnfold ved Husum), i Kileform (Bjergby paa Mors), eller som uden at danne bestemte matematiske Figurer mere eller mindre fuldstændigt omslutte et større Bytorv, ofte forenede med udløbende Bebyggelse langs en eller flere Veje, hvorved der dannes Blandingsformer mellem Rund- og Langbyen (Havetofte, Løjt, Gredsted, Jellinge, Hasle, Vejlbj, Gudum o. s. v.).

Disse rundbyggede Adelbyer have stor Interesse. Som Regel ere de store Byer. Bystedet kan have et Areal paa over 30 Td. Land, oftest omfatte de fra 15—30 Gaarde. I de mest udprægede Former er Anlægsplanen snorret, symmetrisk; alt er Orden og Regelrethed, der udelukker enhver senere Tillæmpning. Som Eksempel kunne vi tage Tune i Tune Herred. Ved Kortlægningen 1795 havde Byen 25 Gaarde, kransstillede i en noget skæv Firkant omkring en meget stor Gadeplads, hvorpaa Kirken, nogle Landbol og Gadehuse. Fra Nord til Syd kan Bystedets Middelbredde anslaaes til 600 Alen og dets Længde til o. 800 Alen; det omfatter altsaa et Areal paa 34—35 Td. Land — Byen er en Herredsby, den gaar altsaa tilbage i den forhistoriske Tid, og det kunde derfor synes, som om vi her havde Lov til at drage visse Slutninger om saadanne gamle Landsbyers Anlægsmaade. Nogle faa Familier vilde ikke bebygge et Bysted paa 35 Td. Land eller slaa sig ned omkring en Gadeplads paa 15—20 Td., og det alene af den Grund, at deres Bosættelse derved maatte tabe ethvert Bypræg; — og senere tilfældige Sammenflytninger kunde ikke grupperes paa den anførte regelrette Maade uden

under en kraftig og varig Overledelse, der ikke kan forudsættes.

Vi have derfor kun Valget mellem et af de to: Enten ere disse Byer straks blevne anlagte paa den beskrevne regelrette Maade, eller ogsaa have de paa et senere Udviklingstrin undergaaet en Omordning, en systematisk Regulering. Enkelte nordiske Forfattere have haft fat paa Spørgsmaalet og skrevet helt dybsindigt derom. Disse sammenbyggede Byer — sige de — ere naturlige Udviklinger af vore nomadiserende Forfædres Lejrpladser. Da Stammedelene eller Slægtflokkene skilte sig ud til selvstændigt Liv og satte sig i varig Besiddelse af de store Bymarker, anlagde de samtidig Byerne i de her beskrevne Former. De ere Fællesforetagender af alt bestaaende Foreninger, »Storfamilier«, »Kredse af Mænd«, eller hvad man nu i sin Forlegenhed vil betegne dem ved. Efter at vore Fædre vare blevne bosiddende, forblev Kvægavl dog Hovederhvervet; dette Hovederhverv matte værnes: Kvæget skulde beskyttes mod fejdende Naboer og vilde Dyr og om Natten bringes i Sikkerhed indenfor Bypladsens Hegn, under Ejerens og Vagtholdenes Tilsyn; derfor blev Byen lukket og fik Form af en Runding eller Firkant med en aaben Plads i Midten omkring et Vandingssted eller en Dam. Derfor nærme saa mange af vore Byer sig til Kredsen, Kvadratet eller det korte Parallelogram, netop fordi disse Figurer indslutte det største Rum med de korteste Begrænsningslinier, og som altsaa des lettere kunde indhegnes, overses, bevogtes og forsvares.¹

Dette ser altsammen meget rimeligt ud; det er ogsaa sikkert nok, at nogle af de nævnte Hensyn have gjort

¹ P. V. Møller: Strödda Utkast rörande Svenska Jordbrukets Historie. Stockholm 1881.

sig gældende ved Byanlægget; men dermed er endnu intet bevist om Tiden for dette Anlæg. Hovedtanken i nærværende Afhandling er at paavise, at vore Byer — gamle som unge — have gennemgaaet en lang Udvikling, før de overhovedet bleve til Byer, og at Enkeltmandsvirksomheden højst sandsynlig ligger bagved dem alle som første Begyndelse. Ogsaa Byformen er et Produkt af Udviklingen, et Udslag af en middelalderlig Regulering, og dette vil i det følgende blive bevist, saa godt som saadant lader sig bevise.

Med Undtagelse af Vestjyllands Hedeegne og Bornholm findes den *sluttede* By udbredt over hele Landet, fra Svans til op imod Skagen og fra Hedefladerne til Sundet; men fortrinsvis hører den hjemme paa den sjællandske Øgruppe og i Østjylland fra Limfjorden til ned imod Horsens Fjord, hvor den største Del af Adelbyerne og mange Torper ere prægede i denne Form. Ud imod Hederne blive Byerne mindre, Bebyggelsen formløse, der er ødslet med Plads, og Ombygningen af Gadepladsen bliver ufuldstændig, men alligevel kan Formen tydelig genkendes. I Fjends og Lysgaard Herred ligge Rundbyerne Søby, Fly, Vrov, Bjørsting, Sjørup, Torning m. fl. ud imod den store Karupflade og paa den anden Side af samme, paa Hammerum Herreds store Bakkeø, træffes atter uregelmæssige og noget forkomne rundbyggede Byer (f. Eks. Hestlund i Bording Sogn). I de magre Hedeegne træffes Enestegaarden som Bebyggelsestypen, men overalt, hvor Jordbunden har været i Stand til at nære større Samlinger af Familier, gør Rundbyen sig gældende.

Udenfor Danmark findes denne Byform kun paa et yderst begrænset Omraade. Den tyske By i de oprindelig tyske Lande mellem Alperne og Rhinens Munding

er en Hobby (Haufendorf). Bystedet er aflangt eller kredsagtigt ligesom hos os, men den gennemførte, indre Planmæssighed med Bytorv og Gaarde i ydre Rækker savnes ganske. Gaardene naas kun ad Gyder og Stræder, og det hele minder om en rent tilfældig, regelløs Oprindelse, en Sammenhobning.

Derimod findes de samme eller ganske tilsvarende Former i de gamle vendiske Lande fra Kielerfjord til henimod den russiske Grænse. Disse Lande bleve, som bekendt, Genstand for et nyt »Landnam«, en ny Kolonisation ved Vendernes Fordrivelse eller Underkuelse i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, idet Vestfalere, Hollændere og Frisere satte sig fast rundt omkring i Østersøens Kystlande.

De smukkeste Paralleler til danske Byformer findes paa Øen Femern og til Dels i Østholsten. Øen tæller 40 Byer, der alle ere anlagte efter samme Plan. Bystedet er en rektangulær Plads, indrammet af Gaarde enten paa fire, paa tre eller kun paa to Sider. Paa Gadepladsen findes Grandested med Stene til Bylagets Medlemmer, Majtræ og Gadekær. Hele Byen er omgivet af Stendiger og har som Regel tre eller to Udgange, der lukkes om Natten og tilses fra hosliggende Husmandsboliger. 37 af disse Byer nævnes i Kong Valdemars Jordebog og ere altsaa ret gamle. Ifølge de nyeste preussiske Kort ere 5 af dem endnu bebyggede paa alle Sider, 12 paa tre og 15 paa to Sider; Resten er mere eller mindre udvisket. Man træffer altsaa de samme Anlæg som paa Sjælland; firkantede Byformer som Lundforlund, Parallelogrambyer som Sengeløse, ja selv den ovale, tresidede Dannelse som i Lille Hedinge, Tvillingbyformen som i Menstrup, forstadsagtige Tilbygninger ved »svorne« Tofter som i Vemmelev fore-

komme paa Øen (Kopendorf, Dänschendorf, Gollendorf o. s. v.).

Enkelte Forfattere have ment, at Byformen her skulde være af vendisk Oprindelse og gaaet i Arv til de tyske Nybyggere, der fulde af Pietet for deres fordrevne Forgængere skulde have fastholdt det gamle Byanlæg. I og for sig er dette en meget usandsynlig Gisning, og den kunde kun faa Betydning, hvis Byformen bevislig var indskrænket til førslaviske Byer og ikke fandtes hverken i helt nye Byanlæg eller hos nærboende, ikke-vendiske Folk; men begge Dele er Tilfældet. I Femernlisten i Kong Valdemars Jordebog skælnes imellem Øens slaviske eller gamle Byer og Nybyggerbyerne, der opstode i Slutningen af det 12. Aarhundrede og delvis have Navn efter danske Hærmænd som »Hænríc Scærpíngertorp, Daudithorp« o. s. v. Men netop disse Byer ere anlagte i streng Overensstemmelse med de danske, uden at man kan forudsætte, at de ere opførte paa ældre slaviske Bytomter. Men her vinde vi tillige en Tidsbestemmelse for disse Anlæg. I Slutningen af det 12. og i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede efterlevedes paa Femern under dansk Styrelse de Regler, som i saa høj Grad have formet vore Byer, og det Spørgsmaal ligger saare nær: Stammer den danske Byregulering da ikke fra samme Tid?

Den sluttede Byform har i Tidens Løb været udsat for store Forstyrrelser, selv længe før Udskiftningen. Den forøgede Opdyrkning, Bolenes Kløvning og Bondens Ulyst overfor Udflytning stillede Krav til nye Byggegrunde, som Bystedet ofte ikke kunde tilfredsstille uden Brud paa Regelmæssigheden; Gaardene kunde ikke faa Plads i Rækkerne, og der opstod da Tilbygninger eller en Art Forstæder, der ville blive omtalte i Afsnittet om Toften.

Men ogsaa paa anden Maade truedes Landsbyformen med Udviskning, og her vare det 11. og 12. Aarhundredes Kirkebygninger særlig farlige. Hyppigst opførtes de enten i eller umiddelbart op ad Byen, enten paa Gadepladsen, i en af Gaadrækkerne eller bagved samme. Den simpleste Form bestod i at give Kirken en Botoft ligesom en af Gaardene og at indordne den i Rækken som enhver anden Bygning. Dette er sket i Hersted-vester, Lundforlund og i en Mængde østjydske Byer; men det er ikke det almindeligste og har næppe ret tiltalt den religiøse Følelse. Hyppigere træffes Kirken midt paa Gadepladsen, saaledes at Gaardene som en Krans sluttede sig om det hellige Sted, og dette paa én Gang blev Byens aandelige og materielle Midtpunkt. Dette er Tilfældet med næsten alle Kirkebyer i Københavns Nærhed (Brøndbyøster, Sengeløse, Herstedøster, Glostrup, Ballerup, Tune, Vinding o. s. v.). Med Kirken fulgte imidlertid ofte Præstegaarden, altid Degneboligen, der laa paa Kirkens Grund, og Bypladsens Bebyggelse var saaledes indledet. — Endnu værre kunde det gaa, hvor Kirken anbragtes umiddelbart bag Gaadrækkerne ved en af Byens Hovedtilgange. Her var Plads til ny Bebyggelse, og i Middelalderen med dens stærke religiøse Rørelse har Kirken øvet en stærk dragende Magt paa Befolkningens Sind. Bønderne søgte hen og byggede om den, og i saadanne Byer, kunde der da opstaa hele Forstæder omkring Kirken, sommetider endog med Gaarde i dobbelt Række, hvorved den gamle Bykreds truedes med at blive sprængt (Grindløse, Fig. 4, Kirkehelsinge, Tilst o. s. v.)

Men desuden skabte Samfundsudviklingen to Underklasser i Landbefolkningen: Gaardsæderne og Husmændene. Disse havde ingen Jord, ingen Botoft i Byen,

større, og i begge afsluttes Gaden i en stor, halvt eller helt udenbyes Plads, der træder i Steden for Rundbyernes indre Bytorv. — Dog træffes ogsaa mere sammensatte og uregelmæssige Bysteder. I mange Tilfælde hidrører dette fra, at en Markvej, lodret paa Bygaden, meget tidlig er bleven bebygget. Ved Vejenes Sammenstød opstod en Art indre Byplads, paa eller ved denne

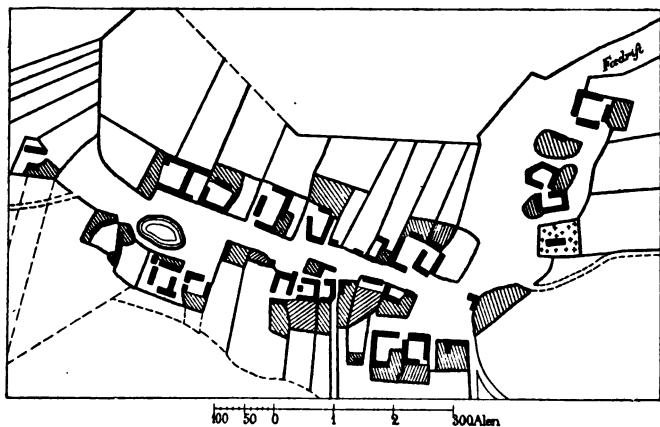

Fig. 6. Udby, Randers Amt. 1780.

opførtes Kirken og de øvrige fælles Indretninger; Bønderne søgte at henlægge deres Gaarde i dens Nærhed, omkring Kirkepladsen opstod en Gruppe af Gaarde, der gav dette Parti en rundbygget Form, uden at en saadan formodentlig har været tilstræbt ved det oprindelige Anlæg.

I de simpleste Former er Langbyen lige saa fuldt som Rundbyen nøje begrænset og sluttet. Men Bystedet og Byformen havde ikke den bindende Magt. Efter Ildsvaader, Hærgninger eller andre Ulykker eller ved nødvendige Udvidelser kunde nye Botofter udlægges

udenfor Bystedet langs Vejene uden mindste Forstyrrelse af Regelretheden og uden Tab for de flyttende. Selv længe før Udskiftningen vare en stor Del af disse Landsbyer derfor saa opløste eller saa udviskede i Formen, at de kun have ringe Interesse i denne Sammen-

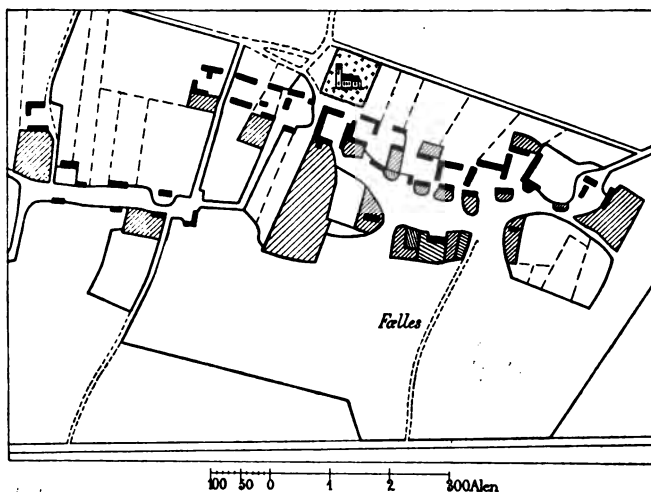

Fig. 7. Brovst i Thy. 1812.

hæng, ja muligvis have de aldrig været underkastede nogen Regulering.

Langbysten og omdannede Former af den høre fortrinsvis hjemme i Sydjylland, Slesvig og den største Del af Fyn; men de findes ogsaa i Landets øvrige Egne. Da Anlægsplanen er saa simpel og naturlig, skulde man tro, at den var et Fælleseje for alle Folk, og dog skal dette ikke være Tilfældet. Tyskerne ville ikke vedkende sig den, og i Nord-europa fandtes den oprindelig kun hos skandinaviske Folk og i de sént koloniserede Slaverlande. De om Rundbysten fremsatte Bemærkninger gælde altsaa ogsaa denne.

III. *Terrainbyen* bestaar af en eneste Gaardrække, opført paa en Skraanings Fod ud imod en Sø, langs en Aa eller en Engstrækning, paa en gammel Havstok o. l. I det givne Eksempel (Brovst i Thy, Fig. 7) ligger Gaardrækken langs en Engstrækning, i Rødovre langs en Sø, i Thorslunde langs en Aa, i Jyllinge (Sømme Herred) paa Havstokken ud imod Roskilde Fjord, i Vust og Klim ligeledes paa gamle Havstokke. Bypladsen ligger sædvanlig langs Gaardene og er ofte meget stor; se Figuren, hvor denne er betegnet med Ordet: Fælles. I det hele er denne Byform ret hyppig rundt omkring i Landet.

Om Bypladsen. Baade i danske og svenske Landslove kaldes Bypladsen »forta«. Vi have endnu dette Ord i nørre- og sønderjydske Folkemaal (»Forte«), hvor det betyder en indhegnet Drivvej for Kreaturer, en indhegnet Mark-, Eng- eller Skovvej, en Indkørsel til en Gaard fra Gaden eller Landevejen, en snæver Gennemgang eller Smøge mellem to Huse o. s. v. Det er ligeledes nær beslægtet med vort »Fortov«, en Gang eller Sti langs Husrækken mellem denne og Gaden, en Græsstrimmel ud imod en Sø, langs en Strand, et smalt Jordstykke langs en Vold eller en Bygning. Men rundt omkring i nordisk Landsmaal har Ordet en noget udvidet Betydning. I Svensk betyder »tå« en »oduglig betesmark, litan inhägnad betesmark för små kreatur.« I Norsk findes Ordet »Taag« (svarende til vort Fortog), og dermed betegnes en Kvægfold, en Grind, indgårdet Plads for Kvæget, før det slippes ud paa Græsgangen. Det jyske »Forte« kan have samme Betydning, og

Pastor Feilberg giver følgende Forklaring: »Forte er en Græslod, bestaaende af Græsmark, Eng, Kær; ved Staby findes Pallesbjerg Forte. Norden og Østen for »æ Kloster« er der en Forte, som kaldes Klosterkær; en Mark kan udlægges som Forte (Holstebro), omtrent = Ovredrev.« I Kongeaadalen findes endnu Minder om saadanne Forter. Paa jyske Udskiftningskort ses af og til, at Fædriften, den store Fællesvej ud til Ovredrevet, udvider sig til et Indelukke fælles for hele Ejerlaget, til en indhegnet Samlingsplads med en Vanding. Ved Nørre Kongerslev f. Eks. omfattede denne Samlingsplads et Areal paa 7 Td. Land. Paa et Kort fra 1810 over Bording Sogn, Hammerum Herred, findes Øst for Kirken og Kirkegaarden en flere Tønder Land stor, aaben Plads, der bærer Indskriften: »Fælles. Kirkens Fortog«, og tilhørte hele Sognet. Saadanne Kirkens Fortog findes ogsaa andre Steder, og deres oprindelige Bestemmelse har øjensynlig været at danne en Samlingsplads for de kirkebesøgende, for Brude- og Ligskarernes Køretøjer og Heste. Da Bording Kirke ligger udenbys, have vi altsaa her Fortog som Betegnelse ikke alene paa en Plads, men paa en Samlingsplads ved en Bygning paa aaben Mark. — Byen Sørbymagle i Antvorskov Lén havde Græsningsret i Søndre Ovredrev, der var skovgroet. En meget bred Fædrift førte fra Byen ud til dette, og dette udmundede i en træløs Plads, der paa Kortet fra 1770 kaldes »Fortoget«. Altsaa: den forreste Del af et Ovredrev omkring Fædriftens Udmunding, hvor Byens Kvæg samledes til Malkning og Hjemførsel, bærer Navnet *Fortog*.

Efter disse Oplysninger maa vi være berettiget til at antage, at »forta« (Fortog, Forte) ogsaa kan betyde en Samlingsplads, særlig en *indhegnet* Samlings- og Græs-

ningsplads for Kvæg, og med denne Tolkning tror jeg det muligt at forstaa Provinslovenes og vore øvrige ældre Kilders Ytringer om denne Sag.

I gamle Dage havde vore Købstæder ikke blot Fortov inde i Gaderne, men ogsaa »fortaa« udenfor Byporten, paa Marken. Saaledes hedder det 1512: Hr. Jep Heye skænkede København Stad 100 Mark for det Kvæg, »handh haffuer gangendes paa stadz forthaa;« og 1586 faa Helsingørs Borgere Ret til at indhegne deres »forthaa oc grund indtil skouffuen«. Her er øjensynlig Tale om større Arealer, om store Strækninger, der kunne optage og føde hele Kvægflukke eller udstykkes i Løkker til et stort Antal Borgere, og det kan ingenlunde være tilladt at opfatte »forta« og Gade som ét og det samme.

Klarest og mest enkelt vise Forholdene sig i de én-rækkede Terrainbyer. Ved det oprindelige Anlæg er der ikke gjort det mindste Forsøg paa at ombygge et Gadeparti; men ikke desto mindre findes her umiddelbart op til Gaardrækken en stor, for hele Byen fælles, indhegnet Lod, Byens Samlingsplads eller Grind, dens »forta«. Dette ses af Kortet over Brovst i Thy (Fig. 7, Side 141). Gaden er nærmest kun Vejen ind under Gaardrækken; forta'en derimod hele Fællesarealet syd for Byen, der i dette Tilfælde er forblevet ubebygget lige til Fællesskabets Ophævelse. Jyllinge i Sømme Herred havde en lignende »forta« mellem Gaardrækken, Roskildefjord og Hegnene paa de to andre Sider. Den bestod for største Delen af side Strandenge med talrige Kildevæld og blev senere delvis bebygget med en Række Fisker- og Gadehuse; men endnu ved Udskiftningen i Slutningen af forrige Aarhundrede havde Byen en bygningsfri »forta« paa over 182,000 □ Alen eller 13 Td.

Land. I Thorslunde og andre Terrainbyer fandtes tilsvarende Forhold.

Om Langbyernes »forta« er det vanskeligt at give sikre Oplysninger, fordi Forholdene her tit vare udvikede længe før Udskiftningen. Som alt nævnt, havde Nørre Kongerslev en udenbys Samlingsplads for Kvæget; i andre Byer (Eks. Engedal i Davbjerg Sogn, Sjørup i Vrov Sogn) var Fædriften forsynet med Vandingsteder og saa bred, at den i og for sig kunde danne en udenbys »forta«. I Udby, Randers Amt, udmundede Bygaden i en stor »forta« umiddelbart op til Byen, hvorfra en bred Fædrift førte ud gennem Vangen til Ovredrevet. Denne Byplads er delvis endnu bevaret, fordi Kirken er opført paa den. I Nørre Darum fortsattes Gaden mod Øst ud paa et Areal paa 256,000 □ Alen, der kaldtes Sandgaden, og herfra udgik Markvejene. I Varpelev i Stevns er Bypladsen med Gadekær lagt ind i den ene Gaardrække og optager saaledes en Del af Bysiden.

I den sluttede By falde »forta« og Gade sammen, d. v. s. Gaden eller Byvejene ere en ringe Del af hin. Som beskrevet er Byen bygget omkring en stor, stærkt indhegnet, ledlukket Plads, og paa denne løb Vejene som Hjulspor fra Gadeled til Gadeled. »Forta« er Landslovenes tekniske Udtryk for dette Bytorv med dets Færdselsveje. Jydske Lov siger, at »forta scal were femtæn fauhme breth eller sua breth som eghor wille at orues« (o: komme overens om); men Meningen med det nævnte Maal kan kun være at fastsætte et Minimum. Bypladser paa 2—3—400 Alens Bredde er ganske almindelige. Et Torp som Getterup i Onsild Herred har en »forta« paa 7, Fjeldsø i Rinds Herred paa 15, St. Brøndum syd for Aalborg paa o. 18 Td. Land. De

store Adelbyer rumme ofte Torve paa 10 til 20 Td. Land, og det var altsaa hele Marker, der laa inde i disse Byer. Forøvrigt henvises til de medfølgende Byplaner.

Dette indre Byrum maa opfattes som Rundbyens store Fællesgaard. Gaardene havde som Regel ingen Særveje ud til deres Marker, udadtil afsluttedes Botoften med et Hegn, og bag dette laa Vangens Agerskifter, der fordeltes uden Hensyn til Gaardenes fjernere eller nærmere Beliggenhed til dem. Bag sit Toftegærde traf Ejeren altsaa ikke eller dog kun rent tilfældigt sin egen Part af den nærmeste Aas. Al Kørsel, hele Indbjærgningen af Hø og Korn, ja hele Byens Driftsarbejde og Færdsel foregik da over denne Plads til Gadeledene og Markvejene. Som Byens »Grind« eller Kvægfold var den desuden stærkt indhegnet af Botofternes indre Sten- eller Risgærder. Her samledes Byens Kvæg om Morgen og afleveredes igen om Aftenen, naar Byhyrdens Dont var til Ende, og ofte tilbragte det vel Natten med paa Pladsen, hvorfor denne altid var forsynet med Vandinger eller Gadekær, ogsaa ofte med en Fællesbrønd eller med naturlige Kildevæld.

Men foruden at være Fællesgaard og Kvæggets Samlingsplads, var den tillige Byens Tingsted eller »forum«. Her stod Bystevnet med Grande- eller Tingstenene og Majtræet, under hvis Skygge den lille Republiks Anliggender drøftedes og afgjordes, og her samledes Ungdommen til Fest og Leg. Bystevnet i *Davinde* paa Fyn var 15 Alen i Tvermaal. Hver Gaard i Byen havde sin Sten, nogle forsynede med Ejermærke, kredsstillede omkring Majtræet. I andre Byer som Valby ved København, Farum, Nagelsti paa Østlolland o. s. v. ses endnu i vore Dage forkomne Rester af disse Gade-

stevner. Det er utvivlsomt, at Bypladsen i Fællesskabets Dage har været alle kær. Provinslovene tage den i kraftig Beskyttelse, Byfreden hvilede over den (»Hwilken man, thæn annæn i heel slaar utan sak innæn byssæns ræt ællær fortaa — — — tha mistæ sint hovæt«), Beboerne søgte at udsmykke den, og endnu i forrige Aarhundrede, førend Udskiftningen saa haardhændet og skaanselsløst tilintetgjorde vore Landsbyers Særpræg, fandtes mangen sjællandske Byplads prydet med Lunde og Plantninger (Fig. 1) eller med indhegnede Smaahaver til fælles Dyrkning af Kaal, Hør o. s. v.

De ejendommeligste Forhold indtræde dog, hvor Gaardrækkerne ere byggede omkring en Sø, saaledes at Bypladsen væsentlig er en Vandflade. De smukkeste, mig bekendte Eksempler paa denne Byform er Fjeldsø i Rinds Herred (Fig. 8), Voldsted i Hornum Herred og Sønderby i Baag Herred, Fyn. Denne sidste By bestod ved Opmaalingen 1775 af 27 Gaarde, der med deres Botofter omsluttede den 208,890 □ Alen store Sønderby Sø. Ved den oprindelige Anlæggelse maa omtrent hele det indre Byareal have været Vand. Dette kan med endnu større Sikkerhed ses ved Voldsted. Paa Udskiftningskortet 1786 er den en ovalagtig, helt ombygget By. Næsten hele Gadepladsen er Sø, og Vejene løb enten bag om Byen eller langs Søbredden inden for Gaardrækken. Paa et Kort fra 1813 har Søen et Areal paa 250,000 □ Alen, men er allerede da delvis forvandlet til Eng, og paa Generalstabens Maalebordsblad er den svunden ind til et stort Gadekær.

Vi have adskillige andre Søbyer; jeg skal nævne Alling ved Silkeborg, Esby og Agri paa Mols, St. Sjørup og Raaby ved Udbyhøj, Gjævnø paa Stevns, Vissinge i Smørum Herred o. s. v.

I den gamle By fandtes et fast System. *Botofterne*, der vare i privat Eje, korresponderede med Agrene ude i de dyrkede Arealer, og *Forta'en*, der tilhørte hele Byen, svarede til de fælles Græsgange, Ovredrevene,

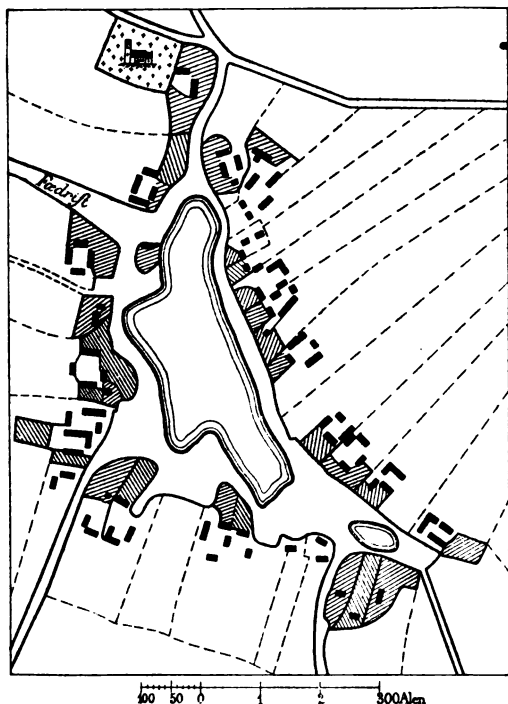

Fig. 8. Fjeldsø, Rinde Herred. 1798.

hvor enhver Bymand, stor eller lille, havde Græsningsret. Mellem dette ydre og indre Fællesareal dannede *Fædriften* Forbindelsesvej, ligeledes baandlagt med Fællesskabs-Tvangen, og derfor hedder det i Jyske Lov: »Engi man maa byggi a forta, forthi forta er alle menz« og ligeledes: Hvo som sættes i Vang fra Adelby

(o: bliver Udflytter) skal af sit eget skaffe sig forta og Fædrift. Det følger dog af sig selv, at disse Fædrifter eller brede Færdselsveje kun fandtes ved Byer med faste Ovredrev; hvor derimod hele Bymarken var inddelt i tre eller fem Vange og altsaa vekselvis helt under Drift, benyttedes snart den ene, snart den anden Markvej til Fægang, og disse naaede derfor ikke nogen usædvanlig Bredde. I Fællesskabets sidste Aarhundreder træffes de ejendommelige Fædrifter derfor kun ved de færreste Byer.

Om Toften. Det vigtigste Afsnit i den gamle By var Tofterne. De bestemte ikke alene Gaardenes Beliggenhed til hinanden og derigennem Byens Form, men paa Landslovenes Tid og endnu langt senere hele Agerordningen eller Skifternes Fordeling ude i de dyrkede Arealer. Botofterne vare Markfællesskabets Sjæl, Ordner, Regulator. »Toft er Agers Moder«.

I de gamle Lovsteder er der Tale om tre Slags Tofter, nemlig *gamle Tofter*, *svorne Tofter* og *Hørtøfter*, og jyske Lov synes endelig at antyde en Forskel mellem bebyggede og ubebyggede Tofter.

Jyske Løvs **gamle** Tofter ere det samme som Botofter, Hovedtofter, Hustøfter, Bygge- eller Aabyggetøfter: den Plads med Hjelm-, Træ- og Kaalgaard, hvorpaa Bondens Huse stod. Det er i Almindelighed ganske smaa Arealer, stærkt indhegnede og beskyttede. Kun her var Fællesskabsbonden absolut Eneherre, ved hans »Brofjæl«, der fra Forta'en førte ind paa Hustøften, begyndte Arnens Fredhellighed. Og det var denne Hovedtoft, der spillede en saa stor Rolle i Fællesskabet, ved Agrenes Fordeling og Rækkefølge, ved det hele Beskatningssystem o. m.; men disse Forhold ville nærmere blive omhandlede i et følgende Afsnit.

Om *svorne* Tofter er der skrevet en hel Del Urime-ligheder, som jeg ikke her skal imødegaa. Jydske Lov, hvorfra Udtrykket er hentet, siger, at der kan indtages *svorne* eller nye Botofter i og ved Byen af Jorder, som før vare Agerland, naar alle Bolsmændene ere enige, og naar der af disse Jorder udlægges passende Stykker til forta eller til Gadepladsens Udvidelse (J. L. I. 51.). *Svorne* Tofter ere altsaa Botofter, og kun med Hensyn til Alderen adskille de sig fra *gamle* Tofter. Her er samme Forskel som mellem Veje af *Arild* og *svorne* (d. v. s. nye) Veje, der ere udlagte af »de tolv Selv- ejere, som med deres Ed skulde afgøre og vidne.«

At dette forholder sig saaledes, følger ligefrem af Besiddelsesforholdene. Naar en By ved Opdyrkning af nye Jorder, ved Rydning i Skov eller Alminding, ved Oprettelsen af nye Agerfald eller Aase, forøgede Gaar- denes Antal, kunde disse nye Gaarde ingensteds finde Plads i Byen efter den herskende Ordning. De gamle Botofter havde deres vedtægtsmæssige eller lovbestemte Bredde og vare i privat Eje, paa Gadepladsen maatte ikke bygges, i Vangen lige saa lidt, og de eneste Ud- veje vare altsaa enten at danne Aflæggerbyer, Torper, ude paa Marken eller at anlægge nye Botofter ved selve Byen. I sidste Tilfælde skete Udvidelsen ved en Forlængelse af Forta'en ud i Agerskifterne, og om denne Forlængelse lagdes da de nye Botofter. I Lang- byerne kunde denne Forlængelse foregaa, uden at man nu er i Stand til at paavise den, men i de sluttede Byer maatte disse *svorne* Botofter fremtræde som usystematisk Tilhæng, som Forstæder udenfor den gamle Bylinie, og her tillade vore ældre Kort os endnu et Indblik i Udviklingens Gang.

Den hosstaaende Byplan af *Faardrup* i Vester Flakkebjerg Herred viser en saadan udvidet By og giver en Forestilling om, hvad man rettelig skal forstaa ved *svorne* Tofter, idet der ved Byen er opført ligesom en Forstad, en yngre tilbygget Del paa Tofter, udtagne af Arealer, der før vare Agerland, og hvoraf ligeledes en Del er gjort til forta eller Gade.

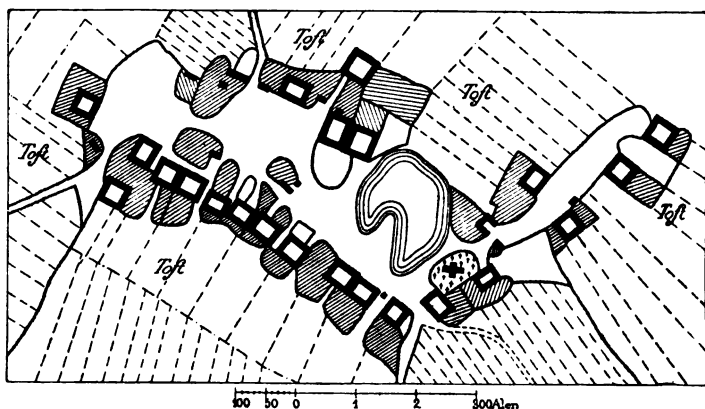

Fig. 9. Faardrup, Flakkebjerg Herred. 1770.

De samme lagttagelser kunne gøres ved at betragte Vemmeløvs, Hesselagers (Fig. 10) o. m. fl. Byers Omrids i ældre Tid, ligesom den udvidede By ogsaa findes paa Femern.

Om **Hertoften** have Meningerne i tidligere Tid været stærkt delte, og nogen tilforladelig Forklaring findes ikke hos ældre Forfattere; men ved at gennemgaa en stor Mængde vestsjællandske Bykort er jeg bleven opmærksom paa, at der før Udskiftningen ved flere Byer fandtes smaa Lodder eller Skifter umiddelbart op til Hustofterne paa disses ydre Side ud imod Marken. I Almindelighed ligge de paa saadanne Steder, hvor

Hustofterne ikke ere lige dybe, hvor forskellige Afsnit af Byens ydre Hegn springe snart kortere, snart længere ind i Vangen og paa to Sider afgrænse et Indhug fra Marken, der ikke uden Forstyrrelse af Regelretheden kunde lægges til den nærmeste Aas. Disse Stykker ere

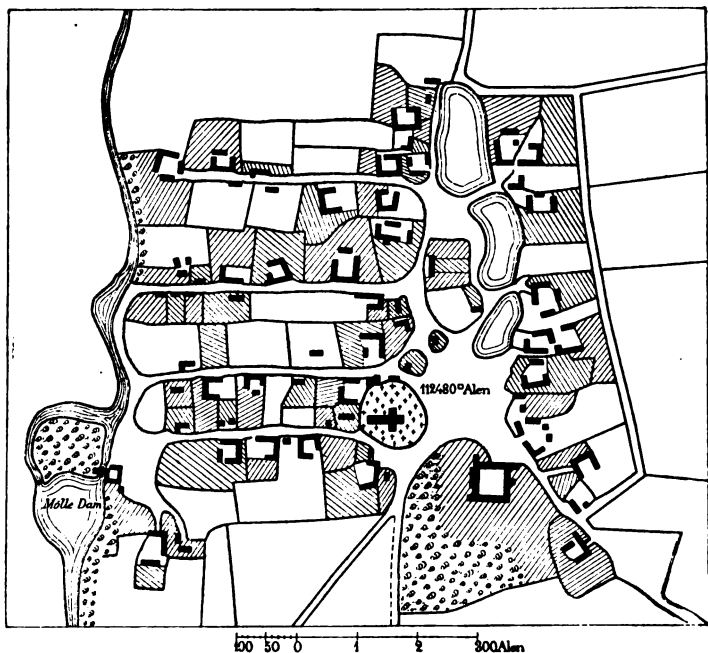

Fig. 10. Hesselager, Gudme Herred. 1795.

udstrimlede i ganske smalle Lodder, svarende omtrent til Byens Antal af Gaarde; de synes at være blevne henregnede til Byen i snævrere Forstand, og deres Beliggenhed maatte gøre det nødvendigt, at der ved en fornyet Rebning blev paavist Skel mellem dem og Vangen, hvilket Provinslovene foreskrive. Disse Lodder

bære som oftest Navnet »Hørskifter«, »Hørstykker«, »Hørhave« (se Fig. 2), dog forekomme ogsaa »Hørtøft«, »Jomfrustykker«, »Hampestykker«, »Smaa Toftestykker«, »Havestykker« o. s. v.

Ogsaa hos Angelsakserne forekom saadanne Hørstykker, der kaldtes »flaxham«. Endvidere omtales de i vor senere Literatur. I Afsnittet om Rebning siger A. Berntsen (Danmarckis oc Norgis fructbare Herlighed 1652): Byes Indtægt er det Stykke Jord, som alle By-mænd tillige indtage af en deris Marker til Erfte eller Hørsæd, hvilket Indtægt da kaldes Erfte- eller Hørvænge;« paa et Kort over Sørbymagle fra 1770 ligger dette Indtægt eller denne fælles Byjord netop ligesom Hørhaverne indkneben mellem Hustofterne, Gadehegnet og den bagved liggende Vang, og er altsaa vel kun et andet Ord for det samme Begreb. Dog have disse Hørvænger sikkert ogsaa sommetider ligget paa selve Gadepladsen (Eks. Arnfjold ved Husum) eller ude paa Marken. I Landmaaler-Instruksen ved Matrikuleringen 1683 hedder det: »Tofter, som man til Haver bruger paa Landet, forstaas Frugt- og Kaalhaver samt gode Jorder, som til Kaal og Hørfro sommetider indgærdes,« og hermed kan endelig sammenlignes H. F. Feilbergs Beskrivelse (i »Dansk Bondeliv«) af Gadepladsen i Nordby paa Samsø.

Paa Sjælland har Hørtøften altsaa været et ringe Stykke Fællesjord eller et lidet Indvænge sædvanlig umiddelbart bag Hustofterne, sommetider grænsende helt op til Gadehegnet, og efter de givne Oplysninger kan Provinslovens Bestemmelse om, at tolv Oldinge skulle sværge Skel mellem Hørtøft og Vang eller »Ollandæ« ikke volde Vanskeligheder.

Hermed har jeg beskrevet de egentlig gamle Toft-

former; men det er dog muligt, at der allerede paa Provinslovenes Tid forekom en anden Art Tofter, nemlig nærliggende Dele af Vangen, visse Aase op til Byen, der vare stillede paa en lidt særegen Maade inden for Fællesskabet og paa moderne Vis kaldtes Tofter; i hvert Fald synes dette at kunne slutes af enkelte Ytringer i Jydske Lov, og senere forekomme disse ubebyggede Tofter meget hyppigt. »Toft — siger A. Berntsen — er et Stykke *Jord i Vangen* næst Bondens Gaard, og som ingen anden haver Part udi, omskjønt det ei kan være indgrøftet eller gierdet, som det ligevel gemenlig er. Dersom endog Gaarden ligger midt udi By, saa Toften ikke kan haves ved Gaarden, skal Bonden dog have Tofte i Vongen, ligesom han haver Forthe i By.« Der kan dog ikke være mindste Tvivl om, at den gamle Forfatter her udtaler sig altfor bestemt. De fandtes hyppigt, i visse Egne af Landet vare de vel endogsaa almindelige, navnlig i Jylland, men af Markbøgerne fra 1683—88 ses ogsaa, at mange Byer slet ikke havde den Art Tofter; det samme fremgaar af forrige Aarhundredes Kort over Bymarkerne, og i Vestsjælland i det mindste vare de ikke indhegnede. Naar Ævret opgaves, hørte ogsaa disse Jordstykker til den fælles Græsning.

Om Vang, Aas og Ager. Da jeg her er kommen saa dybt ind paa Fællesskabets tekniske Side, skal jeg som en Art Afslutning paa dette Afsnit ogsaa sige et Par Ord om selve Markens Inddeling. Det er bekendt nok, at Skaane og Øerne havde *Trevangsbrug*, en stor Del af Østjylland ligeledes *Tre- eller Femvangsbrug* og den øvrige Del af Halvøen (ogsaa Sønderjylland) det saakaldte *Græsmarksbrug*, hvorved forstodes, at Jorderne inddeltes i fra 8 til 16 à 20 Tægter eller Aarsgøder.

Alt dette maa dog ikke tages særdeles bogstaveligt. Man kan ingenlunde, saaledes som vore Historikere pleje at gøre det, gaa ud fra, at enhver ødansk Landsby havde sine Jorder inddelte i tre Marker. I Sydsjælland fandtes mange med fire Vange (Eks. Baarse ved Præstø), i andre, særlig i Skovegne med stærkt bakkede Jorder, fandtes slet ingen Vange, men derimod Indelukker, Vænger, »Hauger« med en højst uregelmæssig Aasinddeling. Ikke faa sjællandske Byer havde kun to Vange. Herpaa skal jeg anføre som Eksempel Vridsløsemagle og Sengeløse. I den første By fandtes en Øster- og en Vestervang; men i den Vang, der laa Fællede, indelukkedes en særlig Rughave, snart i den ene Ende, snart i den anden, saaledes at hver Vang havde tvende Rug haver, der brugtes i tre Aar og hvilede det fjerde. — 1682 beskrives Sengeløse Bymark paa følgende Maade: Byen har to Vange, Søndervang, der i Aar er Bygjord, og Østervang, der er Fællede. Fra Østervangen er en Part nord for Byen indelukket til Rughave, som aarligen bruges, og under begge Vange findes en Del Agre og Aase, som hvert Aar indelukkes fra Fælleden og aarlig ligge i Vang. — Dette er altsaa et ret sammensat Dyrkningssystem.

Det følger af sig selv, at den stærke Udnyttelse af Jorden, som Tre- og Femvangsbruget betegner, slet ikke kunde bringes til Anvendelse paa Vestens skarpe eller magre Jorder, og vi træffe derfor her Græsmarksbruget. Den ældste grafiske Fremstilling af dette Brug skyldes den slesvigske Korttegner Johannes Mejer, der 1642 udarbejdede en Række Kort over Landsbyerne i Aabenraa Amt. Af dem ses, at næsten alle disse Byers Marker vare inddelte i otte eller ni Skifter eller Indtægter, hvoraf fire—fem vare under Plov, Resten udlagte til Græs. Nøjagtig de samme Forhold træffes et

halvt Hundrede Aar senere i Vestjylland, kun at Indtægternes eller *Aarsgødernes* Antal kunne være fordoblede. Jeg skal anføre nogle Eksempler paa denne Markinddeling. Davbjerg By bestaar af ni Aarsgøder, hvoraf fire saas og fem hvile. Bording i Hammerum Herred har otte Aarsgøder, hvoraf tre bruges og fem hvile; Hestlund har ti, hvoraf tre bruges og syv hvile. Haderup By i Ginding Herred har ti Gøder med fire Aars Brug og seks Aars Hvile, men i Sognet findes ogsaa Jorder, der ere inddelte i atten Gøder med fire Aars Brug og fjorten Aars Hvile. Enestegaardene i Hodsager Sogn have fra ti—tretten Aarsgøder med tre—fire Aars Brug og seks—ni Aars Hvile; men i de allermagreste Egne forsvinder endog enhver fast Inddeling af de dyrkede Dele. Derfor hedder det i Volstrup By i Hjerm Sogn: »denne By kan ej visse Navn gives til Aarsgøderne, eftersom et Aarsgøde kan ligge paa tre—fire forskellige Steder; thi det befindes ej saaledes, at de paa et Sted et ganske Aarsgøde kan foretage. De saa to Kjærv Byg, en Kjærv Rug, tre Kjærv Havre; hviler seks Aar.« Og dog ere vi ikke hermed naaede ud til det yderste. »Sal By i Ginding Herred — hedder det i Markbogen 1688 — har to Udmærker, der ere maalt samptlige Bymænd til, eftersom Udvisningsmændene ikke vidste nogen anden Forklaring; enkelte Agre saas i to Aar, hvile i tredive Aar; Resten er Græsgang og Hede.« — Rundt omkring i vor historiske Literatur træffer man paa Udtalelser om, at de jyske Heder i gamle Dage have været opdyrkede, fordi Agerrene og Rygge kunne paavises; men i de allerfleste Tilfælde hidrøre disse sikkert fra en eller anden Rovdrift, og bevise ikke det allermindste om en ældre Bebyggelse.

I disse vestjydske Egne forsvinde imidlertid ikke alene de faste Aarsskifter fra Jorderne, men selve Fællesskabet antager en anden Karakter eller rettere sagt, hører helt op. Jeg tænker selvfølgelig ikke her paa de talrige Enestegaarde, men paa de smaa Ejerlag eller Gaardsamlinger, der have udviklet sig i Tidens Løb af saadanne Enestegaarde. I mange af disse Ejerlag frembyder Agerfordelingen intet mærkeligt, men i andre, der ogsaa have deres Jorder i Samling, følge Ejerne ikke med hinanden Ager om Ager fra det ene Fald til det andet. Bestaar et saadant Ejerlag f. Eks. af tre Gaarde, ejer Bonden Nr. 1 maaske Agrene fra 1—24, derefter følger Nr. 2 med et lignende Antal og sluttelig Nr. 3, og saaledes fortsættes Marken rundt. Denne Agerfordeling kaldes »Fled«; Markerne ere delte ikke efter Agre, men efter Brud eller større Dele af Brud; det alternerende Markfællesskab har ikke naaet frem til Udvikling; vi synes at staa overfor Rudimenter af en ældre Jordfordeling, der har holdt sig her paa de magre Jorder, men er bleven tilintetgjort paa de bedre af den kraftigere Udvikling og de talrigere Besiddere.

Fra Bølling Herred kan hentes talrige Eksempler baade paa Fællesskab og Fled; i Hanning Sogn findes saaledes begge Dele ved Siden af hinanden. Skaarup har Fællesskab, men Finderup og Aarup Fled. Hanninggaard og Annexpræstegaarden danne et Ejerlag med seks Brud eller Fald. Det første eller 25 Agre tilhører helt en enkelt Mand, i det andet har han Ager fra 1—5 og 15—46, i det tredie Ager fra 30—44 o. s. v., og begge eje hver en indgrøftet Toft paa henholdsvis 22 og 23 Agre.

Om Øernes Trevangsinddeling skal jeg endnu gøre en

enkelt Bemærkning. Vangene deltes ved Hegn, som oftest Gærder, men hvor Gærdsel manglede, ogsaa Diger eller Grøfter. Disse Hegn løb fra Byen ud til Markskellet, men her bøjede de som oftest ikke af for at følge dette hen til det næste Vangehegn, hvorved Byens Vange vilde være blevne aflukkede imod Nabobyerne; de fortsattes tværtimod ind paa den næste Bys Mark og kom saaledes til at indhegne et meget stort Areal, der kunde tilhøre to—tre—fire Byer. Disse Byer havde altsaa en Art Sameje i den store Mark uden dog som Regel at have Fællesskab. De forskellige Ejerlags Skel kunne være noget udfligede eller takkede, men helt urimelige Grænser ere sjældne. Derimod laa saadanne Byer i Dyrkningstvang med hinanden. Naar den ene By havde Vaarsæd eller Fællede, maatte den anden ogsaa have det; de maatte enes om at saa, høste og opgive Ævret samtidigt, og da en By med sine tre Vange saaledes kunde staa i Dyrkningstvang med mange Nabobyer, lagdes herved en uhyre Hemske paa det enkelte Ejerlags Handlefrihed. (Se herom videre: Povl Hansen, Bidrag til det danske Landbrugs Historie. 1889.)

I store Træk er Vangen altsaa Dyrkningsénheden og ikke andet. Ejendomsénhederne fandtes derimod i Aasene. En Aas (Agerskifte, Fald, Brud, Sladde) var en nøje begrænset, ensartet, god eller ringe Del af en Vang og indeholdt i Reglen lige saa mange Agre som Ejerlaget Gaardmænd. (Se Kort S. 183.) Inddelings-Grundlaget var Jordsmonnets Beskaffenhed. Hvor Marken var meget uens, indeholdt pludselige Spring fra Muld til Sand, fra Ler til Grus, hvor Bakker, Kær, Eng, Sig eller Moser laa indstrøede i frugtbare Jorder, fandtes smaa Aase, medens det omvendte fandt Sted, hvor den rene Muld eller Sandjord bredte sig over større Flader. Landsby-

kortene fremvise Aase saa uendelig smaa, at de næppe nok rumme nogle Skæpper Land, delte mellem 12—20 Ejere, og paa den anden Side Agerskifter, der havde en Længde af 14—1600 Alen og en Bredde af 4—500 Alen. Professor Olufsen vil have bemærket, at de største og længste Aase altid fandtes i Nærheden af Byerne, fordi de vare de først opdyrkede; men jeg tror ikke paa Rigtigheden af hans Iagttagelser. Meget ofte træffes ude ved Byskellene særdeles lange og brede Agerskifter, og helt inde ved Byen vil man i hvert Fald altid være sikker paa at træffe adskillige Smaalodder og Fald. (Se Side 151 om Hørtøften.)

Aasinddelingen var den vigtigste for Bonden. Derpaa beroede Bymarkens retfærdige og ligelige Fordeling, den enkelte Ejendoms Godhed og Værdi. Det hele Ejendomssystem savnede rolig Fasthed; alt kunde anfægtes, alt hvilede paa Overenskomst, Forlig og Jevning ved Reb og Vurdering, og her var da ret en Tumleplads for Jordgriskhed, Misundelse og Skinsyge. Vore ældre Forfattere paastaa, at Aas- og Agerdelingen var uforanderlig og derfor urgammel; men dette er helt urigtigt. For ikke faa sjællandske Byer har jeg sammenlignet Markbøgernes Beskrivelse 1682 med Udskiftningskortene 1780—90 og fundet, ikke alene at mange nye Aase ere opstaaede ved Deling af ældre, men endogsaa — og det ingenlunde i faa Tilfælde — at de yngre Agerskifter ere blevne pløjede paa tværs af den gamle Dyrkningsretning, fra Nord til Syd mod fra Øst til Vest.

Denne levende Trang til Ensartethed og Ligestilling maatte uafbrudt tvinge Ejerlaget til Udjævninger, til nøjere og nøjere Aasinddeling, og heri maa man da først og fremmest søge Grunden til den fortvivlede Besiddelsesform, den uhyrlige Adsplittelse, hvori Systemet

tilsidst udmundede og undergravede sig selv. I jævnt store sjællandske Byer vare Markerne inddelte i 60—70—100—150 Aase, og enhver Gaardmand havde da som Regel sine Jorder 3: Agre spredte paa lige saa mange Steder omkring paa Bymarken. Sengeløse havde o. 60, Gerlev ved Kallundborg o. 90, Aarslev ved Slagelse o. 140 Aase o. s. v. Det hørte ingeniunde til det sjældne, at store Byers Marker vare udstykkede i 4—5000 Agre, fordelte mellem 20—30 Bønder, og som Regel fulgte disse Bønder efter hinanden i vekslende Følge fra Aas til Aas uden nogen Steds at besidde større sammenhængende Stykker.

Men af denne Inddelingsmaade følger endvidere, at disse Aase vare af højst ulige Beskaffenhed og Godhed, og derfor ogsaa underkastede forskellig Dyrkning. De dyrkede Vange afgave i Sommertiden ingeniunde overalt det stor- og ensartede Skue, som mangan Forfatter med Behag har dvælet ved i sine Skildringer. Mange Aase egnede sig hverken til Rug eller Byg, men besaaedes med Boghvede, Havre eller andre Nytteplanter, og i magre Egne kunde endnu flere slet ikke følge med i det udmarvende Trevangsskifte; de tilsaaedes kun hvert tredie, fjerde, femte, sjette Aar, ja Eksempler paa tolv til tyve Aars Hvile kunne hentes fra mangan sjællandsk Landsby, og i disse Hvileaar frembragte de kun en Smule Hø eller Mosefoder. Saadanne Aase eller »Holme« kaldtes »Oragre«, fordi de vare udtagne af Dyrkningsfølgen, og Ordet er sandsynligvis i Slægt med Ornum 3: den Jord, der sondredes ud fra Bolsinddelingen. At forsøge en Statistik over saadanne Agre vilde være helt uoverkommeligt; jeg nøjes med at anføre et Eksempel blandt hundrede andre. 1688 havde Landsbyen Kirkestillinge ved Korsør i Enemarksvangen

32 Aase; af disse fulgte 15 Trevangsbruget med to Aars Sæd og et Aars Hvile; Resten vare Oragre og benævnes saaledes. Tre af disse tilsaaedes hvert 6. Aar, to hvert 9., seks hvert 12. og Resten hvert 15., 18. eller 30. Aar.

Alle disse Aase have hver sit Navn, og her er altsaa en svimlende Rigdom. Hovedmassen er sammensat med Ord, der betegne Naturgenstande (Hvide Stens Agre, Lerbjergs Agre, Kilde Aas, Kæragre o. s. v.) eller med andre nærliggende Ord (Kirkeagre, Skelagre, Præstærøgle). Mange minde om Aasenes Form eller Beliggenhed (Tærningerne, Sylene, Krogene, Langagre, de vredne Stykker, Holmene o. s. v.), og omkring næsten enhver By findes Navne som Toftagre, Byagre, Gadeagre, Kirkeagre og Vejagre. Mange ere Skæmteord (som Parykmagerstykker, Paradiskrogen, Sildehoved) eller grove Platheder. — De fleste Navne gøre ikke Indtryk af høj Ælde; men visse komme dog uafbrudt igen fra Sogn til Sogn, og da nogle af disse findes baade i Gøt- og Svealandene, turde de gøre en Undtagelse. Herhen høre: Stiesagre, Spjeldene, Humperne, Hylleagre, Røgelseagre o. fl. — Paa de fleste sjællandske Marker forekommer Aasnavnet »Grandskifte«, der overalt betegner ganske smaa Englodder, udskiftede mellem samtlige Bymænd. Mange Byer have 3—4—5 saadanne Grandskifter. I Skovegne træffes ofte paa Ordet »Tokkene« (Skjoldstokkene, Sømosetokkene, Ballemosetokkene, Skovvostokkene o. s. v.), og herved forstodes en uregelmæssig og ufuldstændig opdyrket Aas, som paa Grund af sin Beliggenhed i Mose, Kær, Eng eller Skov ikke kunde afgive dyrkelig Grund nok til et helt Agerskifte. De enkelte Agre ligge derfor snart i Øst og Vest, snart lodrette paa denne Retning, og de færreste ere lige store.

Om *Øvredrevet* henviser jeg til P. Hansens foran- nævnte Bog: »Bidrag til det danske landbrugs historie: jordfællesskabet og landvæsens kommissionen af 1757.« Kbhvn. 1889.

III. Om Bol og Solskifte.

Betragter man under ét de symmetriske anlagte Byer og de efter nøje Regler udstykkede Marker, der dyrkes fra dem, faar man et meget stærkt Indtryk af, at Byformen og Markfællesskabet ere voksede op sammen, eller med andre Ord, at Byformen og Jordfordelingen kun ere to Sider af det samme urgamle Fællesskab, der fra de ældste Tider har bestemt Landets Bebyggelse og Opdyrkning, ja man fristes endogsaa til fra det 17. og 18. Aarhundredes Byer og Bymarker at slutte tilbage til Landets ældste Kulturformer. Det er paa saadanne dristige Tilbageslutninger, at O. C. Olufsen har grundlagt sin berømte Afhandling om vor ældre Landsby (Vid. Selsk. Skrifter, 1821). Den Agerfordeling, han ved egne Maalinger havde truffet paa rundt omkring i Landet, genfandt han i vore Provinsloves Vedtægter, og han sluttede deraf, at den maatte være urgammel og føres tilbage til Landets første Bebyggelse.

Deraf fulgte, at han maatte betragte vore ældste Landsbyer som Fællesforetagender af »en Kreds af Mænd« eller af alt bestaaende Foreninger. De ere ikke tilfældige Grupperinger om en enkelt Gaard som Kærne, de have ikke udviklet sig gradvis, og lige saa lidt ere de

Frugten af tilfældige Sammenflytninger gennem Aarhundreder, men organiske Helheder, anlagte efter en bestemt Plan og gennemførte med det samme. »Begyndelsen til Anlæget — siger han — har vistnok været at bestemme, hvor Landsbyen skulde ligge, sandsynligvis ogsaa Byggepladsen og Hustofte for hver af de lodtagne Gaarde. Dernæst udsaa man den Strækning, hvor det første Agerskifte skulde være, udmærkede dette og delte det i begge Ender i Agre mellem de lodtagne ved virkelige Maal. — — — Saa tog man en anden Strækning ind til et andet Agerskifte, delte dette ligesom det første og saa videre, indtil man havde nok.« — Paa den Maade opstod Dyrkningsenheden, *Bolet*, der omfattede Toft i By, Agre i de forskellige Aase og Andele i Skove, Græsgange og Heder. Det var ikke et geometrisk, men et arithmetisk Begreb, en Regningsenhed, en økonomisk Lighed af den samlede Bymarks Stykker eller Agre; altsaa forskellig fra By til By, men dog med det Indhold, at det kunde ernære en fri Mand og hans Husstand. Bolet var altsaa den oprindelige Grundenhed i Landsbyerne, og paa Danmarks »jævne og ligebeskafne Jordbund skete Bebyggelsen ved Byer.«

Denne tiltalende, men historisk set ganske ubegrundede Gisning grebes af de tyske Agrarhistorikere Georg Hanssen, U. Maurer, A. Meitzen o. m. a. Da de gammeltyiske Landslove ikke indeholde noget af Betydning om Markfællesskabet, hentede de Grundlaget fra nordiske Lovsteder, men fortrinsvis fra Olufsen. Hans Opfattelse af Bolet, af Jordfordelingen, af Byens Oprindelse skødes ind under de tyske Forhold, og ved Hjælp af knappe og vanskelige Steder hos Tacitus og Cæsar lykkedes det at opbygge en aandfuld Theori om Landboudviklingen lige fra Urgermanernes Nomadeliv til den

holstenske Kobbeldrift. For tre Aar siden udgav Meitzen et Kæmpeværk, der endnu bygger helt og holdent paa denne Opfattelse, og i alle Retninger maa betragtes som et udmærket Pulterkammer for gamle Synsmaader og Fantasier. Efter hans Opfattelse ere vore ældste Landsbyer anlagte af Slægtflokke i det Øjeblik, da Stammerne traadte ud af Hyrdelivet og sloge sig ned paa faste Bopladser.

Men medens den Olufsenske Opfattelse gik sin Sejrs- gang i Evropa, hævdede en enkelt dansk Historiker sin Stemme imod den. I Caspar Paludan-Müllers berømte Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874) er hele anden Afdeling en skarp Indsigelse imod Olufsen. »Hverken han eller Velschow — hedder det — have holdt sig fri for at opstille deres Systemer paa en *Forudsætning* om Landets første Bebyggelse, der ikke alene ikke lader sig bevise, men som næppe udholder en alvorlig Prøvelse, og som derfor i Forbindelse med de mange i saa dunkel en Sag uundgaaelige Gætninger vækker Tvivl om Grundvoldens Fasthed og Bygningens Sikkerhed.«

Ligesom Olufsen begynder han sin Undersøgelse med en Forklaring af Ordet *Bol* (paa Latin Mansus) og definerer det som »et særskilt Stykke dyrket Jord«. Bol er et Kvantitetsmaal, et sammenhængende, selvstændigt, udmaalt, rebetret Areal, en fastliggende Underafdeling af Bymarken, altsaa i allerhøjeste Grad en *geometrisk* Størrelse, der en Gang for alle havde sin bestemte Beliggenhed og sine faste Grænser. »I Kilderne findes Intet, der viser Bolet som en Samling af Jordstykker spredte over Bymarken, saaledes som det tyske Hufe og den danske Bondegaard i Fællesskabets Tid; og det kan ikke forenes med, at en By kun udgør

ét Bol, eller med det saa hyppigt forekommende Tilfælde, at Gaarde eller Jordstykker ligge i ét Bol, eller med de faste Navne paa saa mange Bol, der kendelig ikke ere Navne paa Ejendomme, men paa Jordstykker. Ordet betegner tydeligt nok ikke et helt *Jordbrug* med alle dets Bygninger og alt dets Tilliggende, men den dyrkede Jord til et Jordbrug.« (Vid. Selsk. Skrifter, 5. R., 4. B.)

Til en vis Grad havde Paludan-Müller Ret, og hans Indsigelse vil alle Dage blive staaende som en mærkelig Milepæl i den agrarhistoriske Granskning. Det er ubestrideligt, at Bolet i mange Torper og andre mindre Byer oprindeligt bestod af hele Brud, og at først en senere Udvikling her har skabt det, vi kalde Markfællesskab. Men uheldigvis vilde eller kunde Professoren ikke behandle Spørgsmaalet agrarhistorisk. Han søgte ikke Fodfæste i en yngre Tids sikre Meddelelser om disse Forhold; han nøjedes med Slutninger ud fra de middelalderlige Kildesteder, der kunne modbevises ud fra lige saa gamle Kildesteder af samme Art, og paa denne utilfredsstillende Maade naaede han frem til den Opfattelse, at Bolet overalt og altid var et sammenhængende, dyrket Areal. Det er da ogsaa meget betegnende, at Professor K. Erslev i sin Bog om »Valdemarernes Storhedstid« ganske underkender Paludan-Müller!

Vi have altsaa to stridende Opfattelser af Bol. Ifølge Olufsen og Erslev er Bolet en Regningsenhed i By, en *arithmetisk* bevægelig Størrelse; ifølge Paludan-Müller et sammenhængende, udmaalt, dyrket Areal, et *geometrisk* Begreb. Bag Opfattelserne skjuler sig Grundspørgsmaalet i vor Landboudvikling. Ved Hjælp af vore middelalderlige Kilder kunne vi ikke komme til Klarhed over Spørgsmaalet; dertil ere de altfor magre

og utilstrækkelige, og naar to saa skarpsindige Historikere som Paludan-Müller og K. Erslev ud fra de samme Kilder komme til stik modsatte Resultater, slutter jeg deraf, ikke at de bevæge sig i vrang Tanke-rækker, men at Kilderne ikke due. Ligesom Prof. J. Steenstrup ud fra vore nuværende Byers Størrelsesforhold søgte at oplyse os om deres ældre Tilstande, saaledes maa vi ogsaa ved at fremdrage yngre Oplysninger skaffe frisk Blod ind i den hensygnende Under-søgelse.

I en Aarrække har jeg syslet med Spørgsmaalet, og i det følgende skal jeg fremsætte den Opfattelse, hvortil jeg er naaet, uden at indlade mig paa streng videnskabelig Bevisførelse, der forhaabentlig vil fremkomme andensteds. — De nye Kilder, som jeg særlig har benyttet, ere Præsteindberetningerne 1652 og 1657 om Bol paa Sjælland, der findes i Rigsarkivet, den store Kildesamling til Kong Christian Vs Matrikul 1682—88 og nogle fortrinlige Kort over sydsjællandske Landsbyer, omkring 1770, der findes i Matrikularkivet.

Trods alle Ufuldkommenheder ere de første en Kilde af høj Rang og give os Indblik, som ikke kunne skaffes til Veje andensteds fra. Jeg skal her fremhæve enkelte Hovedpunkter. — Det er allerede mærkeligt, at saa godt som alle Præster henvise Bolsinddelingen ikke til Byen, men til Byens Mark. Det hedder: »Denne Bys Jorder ere afdelte i to, seks, otte Bol. Tommerup har to Bol Jord i Marken; Aversies Marker ere i fordums Dage »skift« i seks Bol o. s. v., ja det gaar saa vidt, at Præsten i Lellinge udtrykkelig skælner imellem Byen og Marken. *I Byen* — skriver han — er der seksten Gaarde, og *udenfor Byen* er Marken delt i seks Bol, som tilmed staa for højst ulige Skyld og Landgilde.

Det er ikke Gaardene, de enkelte Andele, der omtales som boldelte, men Marken. Bolet synes at hæve sig op som en ældre, selvstændig Afdeling ude paa Jorderne, uafhængig af de tilfældige Besiddelsesforhold i Byen. — Fra S. Stenderup, før 1864 et Sogn i Sønderjylland, hvor de gamle Inddelinger og Matrikler bevaredes meget længere end i Kongeriget, haves ganske tilsvarende Oplysninger. Byen bestod af syv Bol, og ved en Opmaalning 1709 kunde endnu nøjagtig angives, i hvilket af disse Bol hver enkelt Ager faldt, helt uafhængig baade af Byens store Gaardantal og Aasinddeling.¹ For den Olufsenske Opfattelse er dette allerede højst generende lagttagelser, og dog er det kun Veernes Begyndelse.

Da jeg begyndte paa disse Undersøgelser, vilde Tilfældet, at Indberetningerne fra Ringsted Herred først faldt mig i Hænderne. Heri skriver Pastor Peter Søfrensen i Førslev følgende: »*Belangendes Bol kan jeg ingen Underretning give, eftersom disse Marker ikke ere udi visse Bol afdelte, men Agrene mestens alle ved Skift og Maal udskiftede.*» — Uvilkaarlig læser man den gamle Præstemands Ord to Gange. Hvad er det egentlig for noget Kætteri, han siger? Førslev By-mark er udstykket i Agre ved Skift og Maal, og dog har den ingen Bol; men ifølge Olufsens Forklaring skulde Bolsinddelingen jo netop bestaa i denne Udskiftning af Agre ved Maal eller Reb! Hvorledes er et saadant Sammenstød muligt? Pastor Søfrensen levede midt i Fællesskabets Dage, han havde tilmed raadført sig med sine Sognebønder, der heller ikke vare rene Sinkere i denne Sag; men ikke des mindre stiller han Bolsinddelingen og det da herskende Fællesskab op

¹ Det højst oplysende Brevskab ejes af cand. jur. Thygesen, Lykkesgaard, S. Stenderup.

som Modsætninger. Uvilkaarligt faar man en Fornemelse af, at det er Gulddaaase-Olufsen, der har taget fejl.

Hvis dette imidlertid var enestaaende Tilfælde, kunde og burde de maaske bortforklares som Misforstaaelse; men de komme igen, atter og atter, med en næsten utrolig Haardnakkethed. Frederik III's Præster føre ligefrem Krig imod Frederik VI's Professor. Præsten i Gentofte skriver: »Om Bol kan intet meddeles, da de herværende Bønder som Skovboer ikke, saaledes som Hedeboerne, tilforn ere lagde i Bol.« Fra Søllerød heder det: »Der er ingen Bol her i Skoven, ejheller have de nogensinde været brugelige,¹ saaledes som udenfor Skoven paa Heder, hvor de have slet Mark og deres Agerjord lignet og jævnet.« Præsten i Tystrup og Haldagerlille skriver: »Hvis der ved Bol skal forstaas Boljord, da findes der i disse to Sogne, som ligge i Skoveggen, ingen; Markerne ere ikkun smaa og tilmed med Skov, Moser og Moradser betagne.« — Efter at have læst disse Indberetninger undersøgte jeg Markbøgerne for de samme Sogne, men fandt her ligesom i Førslev det skønnest udviklede Markfællesskab, og jeg stod altsaa igen over for den tidligere Modsætning: *Bol og Fællesskab*.

Alligevel er Undersøgelsen skreden fremad. Vi have faaet Rede paa, hvorfor disse Sogne ikke have været inddelte i Bol: »Deres Marker ere ikkun smaa, og tilmed med Skov, Moser og Moradser betagne.« Bolsindelingen maa have krævet større, sammenhængende og ensartede Arealer, og paa en eller anden Maade maa den have været af geometrisk Natur.

Sagen er, at Præsteindberetningerne fra 1652—57 aabne os Indsigt i en hidtil helt upaaaagtet, helt ny

¹ I middelalderlige Kilder staar dog Søllerødgaard og Gentofte anført med Bol; men det er vist kun et andet Udtryk for Mark Skyld.

Modsætning mellem bolskiftet og ikke bolskiftet Jord.

Af Middelalderens Landslove og Skattebøger vide vi, at Bolsjorden stod i Modsætning til Ornum og Stuf, Gribs- og Rydjord. Den første Slags Jord, Ornum, har fra første Færd været unddraget Bolsinddelingen; den anden, Stuf, udsondredes deraf ved en særegen Akt, og de to sidste, Ryd- og Gribsjord, opstode som dyrket Land, efter at Bolsinddelingen var foretagen. Heri er intet uforklarligt og intet overraskende. Sædvanlig drejede det sig kun om Smaating, i det højeste om nogle særmærkede Agerskifter, om nogle enkelte Gaarde eller Gaarddele i By eller om nogle Torper, opstaaede paa Gribs- eller Rydjord. Men Præsteindberetningerne gaa langt videre. De opstille hele Sognes, ja hele Herreders Jorder som Modsætning til de bolskiftede Arealer, idet de skælnes imellem *Bolsjord* og *Tokkejord*. Her er den egentlige Modsætning, og kun ved Forstaaelsen af denne kunne vi vente at trænge ind i den gamle Inddelings Væsen.

Hvad var da Tokkejord? I den trykte Literatur findes ingen brugbare Forklaringer. Arndt Berntsen, der 1652 var Byskriver i København og i mange Retninger en maadelig Kender af Datidens Bondeforhold, siger, at Tokkejord paa Sjælland betød nogle Smaaagre, der laa til Præstegaardene; men de samtidige Præster fortælle, at hele Sogne bestode af den Slags Jord, og vi kunne derfor ikke lade hans Forklaring gælde. — I sønderjydske og skaanske Landsmaal betyder »Tok« en ringe Del, et Fjed. Der tales om en Tok Hør = en ringe Del af et helt Knippe, og om at »tokke« sig nærmere til en anden. I Fællesskabets Dage forekommer Ordet — som vi have set — som et ret almindeligt Aasnavn paa spredt liggende, uregelmæssige, ikke fuldt opdyrkede

Agerskifter i Mose, Kær, Krat og Skov. Navnet haves i Kindertofte, Gudum, Vedby Nørre, i Horns Herred o. m. a. St. (Se Annaler Nord. Oldkyndighed 1863, S. 330.) Det betegner Aase, hvor Jordbundens Beskaffenhed ikke tillod en hel Opdyrkning, og hvor altsaa ogsaa Fordelingen mellem Ejerlagets Medlemmer forblev ufuldstændig og tilfældig.

I vort ældre Retssprog bruges Ordet *Tokkeskifte* om en foreløbig, ikke tilfredsstillende Arvedeling. Særlig oplysende er i saa Henseende en Herredagsdom 1557 mellem Arvingerne efter den skaanske Adelsmand Jens Holgersen Ulfstand. Den ene af Parterne kræver endelig »Skift og Jaffnet, da dem kun er gangen et Tockeskit imellem, og da de kunne fremlægge Brev paa, at naar deres Broder Gregers Ulfstand var bleven myndig — — — skulde al den forne Tockeskit, Arv, Gaard og Gods indføres igen, som om det aldrig skift var, og da skiftes efter Loven — — — med Lod og ret Læg.« — Tokkeskifte var altsaa en rent foreløbig, ufuldstændig Fordeling, et Skifte mere paa Slump og modsat Skifte efter Lod og Ligning. Af et Brev fra Anna Grubbe paa Vallø 1584 ses, at ogsaa Marker og Skove ved Arvedelinger kunde blive Genstand for et saadant Tokkeskifte, og vi føres derved tilbage til vort egentlige Emne. (Rosenvinge: Gl. danske Domme. I.)

I Oldtiden, da Bolsinddelingen foretoges, maa Tokkejord have været saadanne Arealer, som paa Grund af Bundens uensartede Beskaffenhed ikke egnede sig til at opdyrkes eller rettere ikke vare opdyrkede i sammenhængende Brud, og derfor som Mose- og Kæragre, som ufuldstændige Ryd i Skov og Krat ikke kunde lægges i Bol, eller, som Præsten i Farum 1652 udtrykker det, »ikke kunde gaa i Maal med anden Jord.« Bols-

jorden er de store opdyrkede Arealer ude paa Sletterne og paa de svagt rundede, letdyrkelige Bakkestrøg, *Tokkejorden* de forhen spredt liggende Agre i det kuperede Terrain mellem Skovbanker, Moser, Kær og Søer, som det endnu den Dag i Dag kan ses i Nordsjælland, i visse Egne mellem Lejre og Sorø, i Tystrup-Bavelse Afsnittet og paa Refsnæs Halvø.

Jeg lægger slet ingen Vægt paa de Egne, hvor Præsterne i deres Indberetninger helt forbigaa Bolsinddelingen; jeg anfører kun Sogne, hvor det 1652 udtrykkelig siges, at de ikke have bolskiftet Jord, og herhen høre da Sogne som Hvalsø, Særløse, Ringsted Landsogn, Harrested, Alendmagle, Førsløv, Asnæs, Refsnæs, ja i Raklev Sogn møde vi endog det Særsyn, at selve Kirkebyen har Tokkejord, medens derimod de nærliggende Torper, Nostrup og Kallerup ere boldelte. Om Asminderup Sogn i Odsherred hedder det: Asminderup har $1\frac{1}{2}$ Bol, Svinninge $5\frac{1}{2}$ Bol og noget Gribsjord, Brente og Svenstrup have Tokkejord, og Skafterup har ingen Bol, men »mest en Del Enemærke-Indelukker aarlig.«

Her kunde maaske indvendes, at Tokkejord ikke er noget gammelt Begreb; men det er netop det, det er. I vore historiske Kilder findes det paa selve Landslovenes Tid. 1309 erhvervede Sorøkloster nogle Ejendomme i Skulkethorp, deriblandt adskillige »Agre, som kaldes Thokke« (aliquibus Agris, qui Thokke dicuntur), og selve Ordet findes som første Led i flere Stednavne: Tokke-Skov i Karise Sogn, Tokkekøb-Skov i Blovstrød Sogn, Thoklund i Hjerm, Tokkerup i Allerslev Sogn ved Lejre, Tokkerup Ovredrev i Flakkebjærg Herred, Tokkerup i Faxe Sogn, Tokkerup i Kettinge Sogn; formentlig ogsaa Toksværd.

Endnu maa her gøres en enkelt Bemærkning. Vi have

set, at Byer som Raklev, Kirkehvalsø, Særløse o. a. kun havde Tokkejord, medens derimod nærliggende Byer paa —strup vare boldelte. Disse sidste Byer maa altsaa paa det fjærne Tidspunkt, da Bolsinddelingen foretoges, have været længere fremme i Opdyrkning end Nabo-byerne paa —lev og —løse, dem vi nu uden Skrupler vilde betegne som Adel- eller Moderbyer. Den her meddelte Adskillelse mellem bolskiftet og ikke-bolskiftet Jord kiler sig ind ogsaa i den formalistisk-sproglige Inddeling af vore Byer i ældre og yngre efter Endelser og tilintetgør den som fast Regel, endog set fra Opdyrkningssynspunktet.

Men Præsteindberetningerne 1652 hjælpe os endnu et stort Skridt længere frem. Præsten i Baarse ved Præstø, Hr. Hans Borup, der begynder sin Indberetning i Jesu Navn, meddeler, at *Baarse By har ni Bol Jord i Marken, otte smaa Jorder i hvert Bol*. Hvad de andre Præster antyde i vage Ord og almindelige Talemaader, giver han i faste Træk. Hr. Hans fortjener en Plads i dansk Agrarhistorie.

Her er altsaa et fast Udgangspunkt, og paa den lykkeligste Maade støttes dette Udgangspunkt af to senere Kilder. Vi have ikke alene den noget yngre Markbog fra 1782, men ogsaa et ganske fortrinligt Kort fra 1770 med den mest nøjagtige Fremstilling af Byens Vange, Aase og Agre i Fællesskabets sidste Aarti, og vi kunne altsaa ikke alene kontrollere Præstens Indberetning, men delvis endogsaa genfremstille Bolsinddelingen paa Baarse Bymark. Med andre Ord: Vi staa over for et bestemt Eksempel paa den gamle Bolsinddeling, over for den historiske Levning.

Baarse By og Bymark udmærker sig i tre Retninger fra den almindelige sjællandske Landsby. Dens Byform

er ikke reguleret, d. v. s. Gaardene ere ikke samlede i fortløbende Rækker omkring Gadepladsen, men falde ud i tre afsondrede Hobe, og Gaardenes Matrikel-Numre bevæge sig ikke Byen rundt fra Øst til Syd, Vest og Nord, men springe paa den mest usystematiske Maade fra den ene Hob til den anden. Dens Marker ere delte i fire Vange, disse igen i Aase som sædvanligt, men Bymændene (ialt 28) følges ikke ad med Ager om Ager fra Aas til anden, saaledes som ellers var Skik; men Grupper paa tre à fire eje udelukkende et vist Antal Aase i hver Vang. Mellem Markbog og Kort ligge hundrede Aar, og Udviklingen har sat stærke Spor i Omdannelser af Aase og nye Opdyrkninger, men i hvert Fald nogle af disse Ejendomsgrupper (paa tre—fire Bønder) kunne endnu kartografisk paavises, og det fremgaar heraf, at de hver for sig have haft to større Afsnit, (et større Antal sammenhængende Aase) i hver af Byens fire Vange, altsaa ialt otte Afsnit, eller som Præsten udtrykker det, »otte smaa Jorder i hvert Bol.« Disse Jordstykker, der i 1682 varierede mellem 13 og 26 Tdr. Land, betegne den gamle Jorddeling. De laa omkring i Vangene efter Jordbundens Beskaffenhed og Afstanden fra Byen. Indenfor dem havde »Bolsbrødrene« deres Agre, igen fordelte efter Gaardenes Størrelse og Jordens Godhed, *de laa i Bol sammen*, og egentlig havde de kun Dyrkningstvangen tilfælles med de øvrige Bymænd.

Det er min Overbevisning, at vi her staa over for den historiske Levning, saa godt og sikkert afhjemlet baade ved samtidige Oplysninger og samtidige Opmaalinger, som det kan forlanges. I Baarse bestod *Bolet af større, dyrkede Jordstykker, fordelte omkring paa Bymarken* efter dennes Godhed og Fraliggenhed. Overfor

Olufsen er det nye i Opfattelsen: *de samlede Arealer*; overfor Paludan-Müller: *deres Beliggenhed i Byens forskellige Vange*. Jeg opfatter ikke Bolet som *ét* sammenhængende Stykke dyrket Jord — selv om det stedvis kan have været dette — men jeg er endnu langt fjernere fra den Olufsenske Opfattelse, der betragtede Bolet som en Samling af hundrede eller flere hundrede Agerstrimler, spredte over hele Bymarken.

Bolsinddelingen stammer fra Oldtiden. Det Jordegods, som Svend Estridsen skænkede Roskilde Domkirke som Sonebøde, var boldelt, og Inddelingen gaar altsaa længere tilbage end alle vore skrevne Kilder. Den var en Matrikulering, en Værdsættelse, en Lighedeling, sandsynligvis det materielle Grundlag for Ledingspligten. Hver Bolsmand i By tildeltes *lige store og lige gode* opdyrkede Arealer i *hele Brud*. Disse sammenhængende Arealer kaldtes endnu i det 17. Aarhundrede *hele* Jorder i Modsætning til den underordnede Agerdeling, og denne Deling i Brud eller Jorder fandtes ogsaa i Byer med kun *ét* Bol. Om Riseby, ogsaa i Baarse Sogn, hedder det: Denne By med ni Gaardmænd er *ét stort Bol* og er derudi *otte hele Jorder*. — Byer med en spredt Opdyrkning i bakke- og mosefulde Skovegne kunde ikke boldeles, fordi de savnede sammenhængende Brud, »*hele Jorder*« der kunde gaa i »*Maal*« med anden Jord: de havde Tokkejord. Men netop derfor maatte Bolsinddelingen ved fortsat Opdyrkning blive forældet, og, for saa vidt som den medførte Pligter, tillige uretfærdig. Under det store Opsving i Valdemarstiden gik den derfor af Brug og afløstes af Skyldsætningen efter Udsæd (Mark Skyld), som traf alle dyrkede Arealer; men derom skal jeg forøvrigt ikke udtale mig her.

For at kunne opstaa krævede Bolsinddelingen hverken

et fælles »Landnam« eller fælles Opdyrkning, ja ikke engang egentlig Sameje. Den er blot en Værdsættelse, en Jævning eller Ligning af Ejendommene; men den Maade, hvorpaa denne Ligning udførtes, peger bestemt og afgørende hen paa, at den opdyrkede Jord i Oldtiden har været fordelt paa en hel anden Maade end i Middelalderen, og at *Markfællesskabet kun kan være Frugten af en senere yngre Udvikling*. I Byer med flere Bol og Bolsmænd og med uopdyrkede Jorder (og saadanne fandtes jo i alle) maatte der nødvendigvis opstaa en Art Sameje, men dette blev paatvunget Besidderne ikke af de dyrkede, men af de udyrkede Arealer, der laa hen til fælles Brug og Nytte. Her havde enhver lige Ret, og naar disse Arealer som Gribs- eller Rydjord bragtes under Plov, kunde de selvfølgelig tvinges over paa den fælles Haand, Ejerlaget, og fordeles efter den i Byen raadende Inddelingsgrund, og saaledes arbejdede de Vedtægter sig frem, der ligge til Grund for Middelalderens Jordfordeling. — Det er utvivlsomt, at den vestjydske Ejendomsform »Fled«, som jeg skildrede i forrige Afsnit, har bevaret ikke lidet af den gamle Jordfordeling. Gaardmændene i Flinderup besad deres Jorder i sammenhængende Stykker, i hele Brud eller større Dele af dem, de vare inden for disse Stykker fuldstændig Herre over den egentlige Dyrkning, og de havde Sameje i de uopdyrkede Arealer, Heder, som omgav Kulturlandet. Skyd ind under dette Øernes frugtbare Jord, en større Befolkning, en videre dreven Opdyrkning, og vi ville i meget have et træffende Billede af en dansk Landsbymarks Udstykning for tusind Aar siden. Denne Agerfordeling holdt sig i Vestjylland, fordi den sterile Jordbund ikke tillod nogen nævneværdig Udvikling; men alle andre Steder blev den sprængt

af den voksende Befolkning og dens Krav paa Ejendom. *Det middelalderlige Markfællesskab er opstaaet ved Arvedelinger.* Dengang var Jord den væsentligste Form for Ejendom, den egentlige Arvegenstand, og alle arvede, Sønner saa vel som Døtre; men dette kunde kun ske ved en fortsat Sønderdeling af Bolet i stadig mindre og mindre Stykker, ved Døtrenes Giftermaal gled en Del af Jorderne ud af Slægtens Eje, ved Køb og Salg kompliceredes disse Forhold end yderligere, og fortsat igennem Aarhundreder maatte denne Udvikling ikke alene føre til Bolets Sønderlemmelse, men ogsaa skabe et regelløst og ret uvejsomt Markfællesskab. Dette blev saa, sandsynligvis i Valdemarstiden, reguleret, men inden jeg gaar over til at omtale denne Akt, maa jeg endnu sige et Par Ord om Byformerne.

I forrige Afsnit skød jeg Spørgsmaalet om deres Oprindelse fra mig; men nu vil en Sammenligning mellem Byernes ældgamle Boltal og deres yngre Bebyggelse med Gaarde ogsaa her kunne vejlede os. Falsterlisten frembyder det naturligste Udgangspunkt, og jeg henter Kendsgerningerne fra denne Ø. I Jordebogen 1231 opføres Vaaelse (Valnæs) med ti Bol, og Byen maa altsaa engang have bestaaet af ti lige store Ejendomme. Ved Matrikuleringen 1682 talte den 42 Ejendomme af Gaardmandsklassen, og ved Udskiftningen 1809, da den blev kortlagt, havde den 44 Botofter ordnede i to parallelle Rækker omkring en 1200 Alen lang Gade. Kortet viser, at Byen falder i to Dele. Den ældre Del bestaar af en torækket Parallelogramby som Sengeløse omkring en 200 Alen bred Gade; paa denne ligger Kirken og Præstegaarden, ved dens Afslutning i Nord og Syd føre fire Veje ind i Byen, og et stort Gadekær afspærrer den fra den yngre Del, hvor Rækkerne ere skudte

sammen omkring en 100 Alen bred Gade. — Kirkebyen Gundslev opføres i Jordebogen med seks Bol, men havde ved Udskiftningen atten Gaarde ordnede om en firkantet Gadeplads paa 6 Tdr. Land. Staverby i Skelby Sogn opføres med otte Bol, men fremtræder 1809 med sytten Gaarde i udpræget dobbelt Byform. — Disse store Byformer kunne altsaa umulig føres tilbage til Bolsinddelingens Tid; her maa være foregaaet en senere Ordning.

De samme lagttagelser springe endnu stærkere frem, saa snart Torperne drages med ind i Undersøgelsen. De fleste falstringske Torper bestode af tre, to, ét eller et halvt Bol; men ved Udskiftningen fremtræde selv disse Byer i højst regelmæssig Form. Denne kan umulig være oprindelig, d. v. s. samtidig med Torpets første Bebyggelse; thi som Regel maa Smaatorpet være begyndt med en enkelt Nybygger, der forsynede sig godt med ledig Jord, og først forøget Opdyrkning og senere Kløvninger kunne have skabt Byen. Sønder Grimmestrup er begyndt med ét Bol og ejedes 1231 af en enkelt Mand, men ved Udskiftningen var Torpet en By paa fire Gaarde i Halvkreds omkring en betydelig Gadeplads. Det samme gælder Alkestrup i Maglebrænde Sogn, men 1809 omfattede Byen fem Gaarde i gammel Byform. Baarup i Lille Brænde Sogn bestod 1231 af to Bol, 1809 af otte Gaarde i rundagtig Byform omkring Gaden; Ravnsø i Nørre Alslev Sogn havde 1231 to Bol, 1809 derimod tretten Gaarde, ordnede i parallelle Rækker omkring en meget stor Gadeplads. Bruserup i Væggerløse Sogn opføres i Listen med ét Bol, men havde 1809 otte Gaarde omkring en Gadeplads paa 37,000 □ Alen.

Nøjagtig de samme Forhold genfindes paa Sjælland. Hvad enten vi tage ældgamle Byer paa —lev eller

middelalderlige Smaatorper, store eller smaa, unge eller gamle Byer, ville vi som Regel finde dem regulerede efter de samme Vedtægter. Hvorledes er dette gaaet til, og hvad kunne vi vide om denne Regulering?

Jydske Lov (1, 55) har en mærkelig Paragraf, hvis Hovedindhold er følgende: »Gaar Solskifte paa By, da skal hver Mand opgive sin Hævd i al Mark, uden det er Ornum eller Kirkestuf eller nogen Mands Særkøb, det man ej véd, hvem skerte skal . . . Siden rebes først Tofter, der i By ligge, saa ingen Mand maa det formene. End falder nogen Mands Reb under anden Mands Bygge, og vil han ej rømme, da har hin Ret at tage af hans ubygte Jord paa Marken, hvor han vil, Reb for Reb. . . Saa som Toft skiftes i By, saa skiftes og al Markjord.«

Det ses heraf, at ved *Solskifte* maa forstaas en dobbelt Handling. Først selve Byens eller Botofternes Ordning og Udmaaling (»Siden rebes først Tofter, der i By ligge«), en Ordning, der ingenlunde behøvede at falde sammen med den ældre Tilstand (»End falder nogen Mands Reb under andens Bygge«) — og dernæst en systematisk Rebning og Fordeling af Agerskifterne i Overensstemmelse med den nye Byregulering (»Saa som Toft skiftes i By, saa skiftes og al Markjord«). Denne Rebning eller Udmaaling omfattede hele det dyrkede Areal med Undtagelse af Ornum, Kirkestuf og særkøbt Jord, Gribs- og Rydjord droges derimod med ind i den samlede Delingsmasse.

Vi have adskillige Beskrivelser af saadanne »Solrebninger«; en af de mest oplysende er den, der fandt

Sted i Øster Højsted i Slags Herred i Sønderjylland 1513, og som nøje slutter sig til Lovstedets Forskrifter. Arbejdet udførtes af tolv Selvejere paa følgende Maade. Først ordnedes Hustofferne saaledes, at der til hver Otting lagdes en Toft paa 40 Roder (à 9 Alen) i Længden og 6 i Bredden; men enkelte Gaardmænd fik en Overskudstoft, fordi Jorden var mindre god o. s. v. Efter denne Byregulering vendte Rebsmændene sig til Marken og tilrebede hver Otting 18 Alen Ager »for Plov og Le« i vaadt og tørt, i Eng og Græsning, altsaa i de forskellige Agerfald efter Bundens Beskaffenhed. Endvidere fandtes paa Bymarken, to Enemærker, dels tilhørende Bymændene, dels en fremmed, men da ingen af dem vare stenede eller stablede og altsaa ikke betragtedes som Ornum, »svores« de ogsaa til Solrebet og fordeltes til Ejerlagets Medlemmer.

Solrebning eller Solskifte er altsaa en Regulering af Byens Botofte efter Gaardenes Matrikelstørrelse og Toftjordens Beskaffenhed, og en systematisk Inddeling af Marken i Agerfald og Agre, og disse sidstes Fordeling uden Hensyn til ældre Hævd eller Brug (Ornum og Stuf undtagne), kun vejledet af det i Byen raadende Delingsgrundlag. Før Solskiftet blev Bymarken tvungen tilbage i hele Ejerlagets Haand, den enkelte maatte opgive alle erhvervede Sær- eller Brugsrettigheder, han beholdt kun en Aktie i Samlagets Jord, der enten udtryktes ved Bol eller Dele af et Bol eller ved Mark Skyld eller dens Dele (Øre, Ørtug o. s. v.). Bag Solskiftet skjulte sig altsaa den foran omtalte, paa Bymarken hvilende Fællesskabstvang, der kunde tilintetgøre al Enemærkeejendom, al særlig Brugsret til Gribsjord og Ryd og fremtvinge en Lighedeling efter et forud givet Forhold.

I Sverige, hvor Udviklingen naaede senere frem end hos os, omtales Solskiftet ret udførligt i Landslovene. Ifølge disse kunde det fremtvinges, naar en enkelt Grundejer forlangte det. Han kunde kræve Byen ordnet efter Lovsvedtægterne, hvilket kaldtes at »læggia by til lagha læghis.« Deri indbefattedes: 1) en Byregulering, 2) en Ordning af Marken i Fald eller Aase efter Jordbundens Beskaffenhed og 3) en systematisk Fordeling af Agerskifterne indenfor disse Aase enten efter Botoftens Beliggenhed i By eller efter Lodtrækning (i Vester-götland).

I og for sig er Byreguleringen, Botofternes Ordning og Træbygningernes Omplacering (der ogsaa kunde være en Flytning, smlgn. Jydske Lov 1, 55) selve *Solskiftet*. Bystedet skulde danne en langagtig Firkant: ved en Gade skulde denne atter deles i to Halvdele paa langs, og ligeledes skulde hver Botoft bestaa af en saadan langagtig Firkant, hvorfor Solskiftet ogsaa kaldes »quadrata divisio« (kvadratisk Deling) og de efter det regulerede Byer »villa quadrata«. Botofterne ordnedes efter Solens Gang, d. v. s. efter Verdenshjørnerne, i Rækker, der gik fra Øst til Vest, fra Syd til Nord; deres Størrelse angav Ejendommens Størrelse, og deres Beliggenhed eller Numer den Orden (paa Dansk det Solfald), hvori Agerskifterne skulde følge paa hinanden ude paa Marken. Alle disse Agre udrebedes efter »attung« eller Mark Skyld i forholdsvis Størrelser, og for saa vidt var Solskiftet en Udjevning af ældre Uregelmæssigheder, en »Jævnførsel«. »Nu stander By i Jævnførsel og rette Solskift. . . . Da er Toft Agers Moder; da skal Ager efter Toft ligge.«

I denne Belysning fremtræde vore middelalderlige By- og Ejendomsformer i skarpere Omrids; de komme

os nærmere og blive forstaaelige. Som alt beskrevet nærmer Hovedmassen af vore Bysteder sig til Kvadratet, den langstrakte Firkant eller Oval eller nærliggende Melleformer. Dette gælder saavel ældre som yngre Byer. Botofterne og Gaardene ligge ordnede i Rækker efter Verdenshjørnerne fra Syd til Nord, fra Øst til Vest; hele Byformen fremtræder i en Skikkelse, der umulig kan være opstaaet ved en tilfældig Sammenflytning gennem lange Tider eller ved en ukontrolleret Udvikling. Den er fremgaaet af Eftertanke, Plan, Regulering. I vort Naboland kaldtes denne Regulering Solskifte, af Jydske Lov se vi, at det samme System har haft Lovshævd hos os, og vi slutte deraf, at de foran beskrevne Byformer ere Resultater af dette, at de ere *solskiftede Byformer*.

Dette gælder lige saa fuldt om Markens Regulering, og her kan Beviset føres med endnu større Sikkerhed. Allerede Jydske Lov giver Grundregelen, at som Toft skiftes i By, saa skal al Markjord skiftes, men den yngre sjællandske Lov (II, 55—56) udtrykker dette ganske anderledes klart og bestemt. »Saaledes som hvers Hovedtoft er solfaldet i By, saaledes skulle ogsaa hans Agre (»limænæ«) ligge solfaldet i Marken.« Hoved- eller Botoften havde en repræsentativ Evne; den stod i Spidsen for Ejendommens Tilbehør af Jord, som et Hoved knyttede den alle de mange spredte Led sammen til en Enhed, og ved sit Sted i Byen tjente den som Rettesnor ved Agrenes Fordeling. I Byplanen havde den en bestemt Beliggenhed imod Solen, den kunde ligge Solen, nærmest, d. v. s. være Nr. 1 i Rækken fra Syd eller Øst, eller fjernest: Nr. 1 fra Nord eller Vest o. s. v. Dette kaldtes dens *Solfald*, og derefter havde den sit Numer i Rækken. Denne Beliggenhed eller dette Nr.

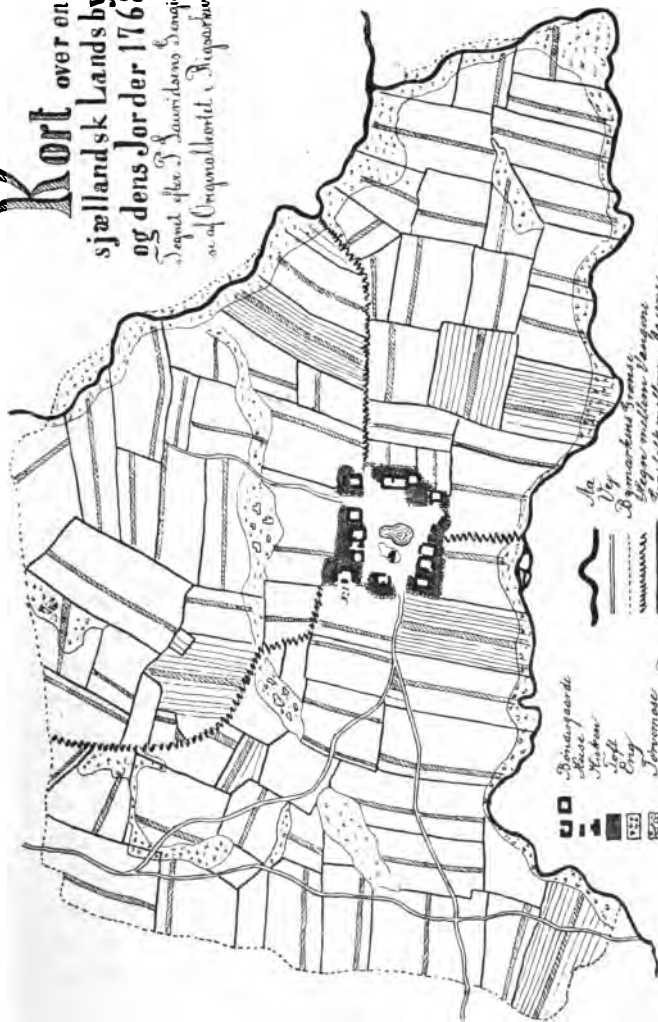
bestemte Agerordningen ude i Aasene, altsaa Loddernes Solfald eller Følgerække fra Syd eller Øst, eftersom Aasen var rebdelt. Derfor kunde man fra Gaardens Numer slutte sig til Numrene paa dens Agre og omvendt. »Limænæ« i Marken faldt som Hovedtoften i By eller laa solfaldne, som Hjemtoften var solfalden, og ligeledes betegnede Tofternes vedtægtsmæssige Bredde, om Ejendommen var en Helgaard eller kun en Del af fuld Ejendom; derigennem blev den tillige Skattenorm, eller som skaanske Lov udtrykker det: »For husætoft skal man læping, innæ ok stuth rethæ.« — Byen i snevrere Forstand blev et formindsket Spejlbillede af hele Markfællesskabet, med ét Blik kunde man overse, hvor meget hver Gaard ejede, og i hvilken Følgerække dens Dele skulde søges. Solskiftet er saaledes utvivlsomt et snildt System.

Det er interessant at sammenligne Baarse By og Mark med en almindelig solskiftet sjællandsk Landsby, og jeg meddeler derfor her et sammentrængt Kort¹ over Aarslev ved Slagelse, der kan staa som Mønster paa saadanne Byer.

Begge ere oprindelig Bolbyer, Baarse med ni, Aarslev med syv Bol, men Baarse har ingensinde været underkastet Solskifte. Derfor er Byen ikke reguleret, dens Gaarde falde ud fra hinanden i tre selvstændige Grupper, de have intet Solfald efter Verdenshjørnerne, men Numrene springe fra den ene Side til den anden, fra Gruppe

¹ Kortet er udarbejdet efter et Udskiftningskort 1770 og en vidtløftig Procesakt i Rigsarkivet. Det her meddelte Sammen drag er bestemt til Skolebrug, og derfor er der indtegnet en Kirke i Byen, skønt Aarslev ikke er Kirkeby. Paa gammel Vis er Kortet desorienteret, idet Syd er opad og Nord nedad; dette maa erindres ved Benyttelsen.

Kort over en sjællandsk Landsby og dens Jorder 1768. Afskud efter J. Lauridsens Skægned. og af Originalkortet i Rigsarkivet.

 Bindegaard
 Kirke
 Kilde
 Skole
 By
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov
 Skov

 Åa
 Vej
 Dyrtæktens Grænse
 Bøges mellem Vandene
 Græstæt mellem Åaerne
 Græstæt eller Stue mellem Byerne

Ager, Alle de saaledes skænnede Stue
 udgør til sammen den jordlod, der hører til Gaarden Nr.

til Gruppe, uden at det nu er muligt at opdage den vejledende Tanke. Agerfordelingen ude i Marken er lige saa uregelret. Aasene ere ikke fordelte med Ager om Ager mellem samtlige Gaardmænd, men Grupper paa tre—fire Gaardmænd eje mange sammenhængende Aase, »Hauger« og Indelukker, og hele Fordelingen gør et højst uroligt og tilfældigt Indtryk. 1770 var Baarse endnu i det væsentlige en »bolskiftet« By.

I Aarslev er alt anderledes. Gaardene ligge i en Firkant omkring Gaden. Nr. 1 begynder i det sydøstlige Hjørne af Byen, derefter fortsætter Matrikulnumrene regelmæssig deres Gang til Nr. 14, der afslutter Rækken ved Siden af Nr. 1. Paa samme regelmæssige Maade er Marken inddelt i Aase; her findes ingen »Hauger«, særskilte Aase eller Indelukker; alt er paa det nøjeste udstykket mellem de fjorten Besiddere, der have Ager i hver Aas. Alligevel er Følgerækken i Aasene ikke udelukkende bestemt ved Gaardenes Solfald i By; men paa ægte sjællandsk Vis er Fordelingen sket ved en Kombination af Solfald og Lodtrækning. Bønderne have trukket Lod om, hvem der skulde være Nr. 1 i hver Aas, og derefter bestemte Gaardenes Solfald i By Resten. Trak Bonden Nr. 1 Ager Nr. 1, fulgte de efter hinanden fra 1—14, som Hovedtofterne faldt i By, men trak f. Eks. Nr. 6 den første Ager, fik 7 Nr. 2 o. s. v. Byen rundt fra dette Udgangspunkt. Paa denne Maade er Solskiftet ordnet i de fleste sjællandske Byer. Dog kan man ogsaa finde smukke Eksempler paa, at den oprindelige Solskiftetanke er bevaret følgestrængt, saaledes at Nr. 1 i Byen ogsaa overalt har Nr. 1 Ager i de talrige Aase (Vaaelse paa Falster, Ø. Vedsted ved Ribe).

Det er utvivlsomt, at Solskiftesystemet stammer fra Valdemarstiden. Derfor taler ikke alene de solskiftede

Byformer paa Femern, der ikke kunne være ældre end Knud den Sjettes Regering, og de noget senere Udviklingsforhold i Sverige, men tillige en Række Smaatræk i vore egne Landbrugsforhold, som jeg dog ikke her skal komme nærmere ind paa. Solskiftet og Matrikulationen efter Udsæd (Mark Skyld) ere sikkert kun to forskellige Sider af samme Sag.

Hovedudbyttet af denne Undersøgelse er da dette: *Vore Landsbyer og Landsbymarker, saaledes som de fandtes før Udskiftningen og kendes fra Landslovene og andre Kilder, have faaet deres Form og Skikkelse ved en middelalderlig Regulering, der kaldes Solskifte, og derfra kan intet sluttes om den oprindelige Bosættelsesform; se vi derimod hen til den ældre Bolsinddeling, den gradvise Udvikling saavel i ældre som i yngre Byer og til den overvældende Masse af Stednavne, der i deres Sammensætning med Personnavne minde om Enkeltmandsvirksomheden, om det private Initiativ, tvinges vi ligefrem til den Overbevisning, at vort Landbrug er begyndt ikke som en Fællesskabs-, men som en Enkeltmands-sag.*

GAMLE TIDER.

AF

POVL HANSEN.

I de to ord »stavnbaandets løsning« gemmes der nu lige så mange og lige så skønne minder, som der for hundrede år siden gemtes håb. Ingen kan skrive vort folks historie de sidste hundrede år, uden at han jo atter og atter derfra må tage sit udgangspunkt eller vende tanken tilbage dertil. *Det*, som de ord betegner, blev som et bæger af vand fra Urds kilde hældt ud over vor gamle hensygnende folkestamme, atter grønnes de tørre og visne grene, atter skyder de blomster og sætter frugt.

Men forud for enhver dyb og betydningsfuld afgørelse i et folks liv, enhver stor og indgribende omdannelse af samfundets former må der altid gå et trofast og grundigt forarbejde: alle veje mod målet må omhyggeligt undersøges, grundene prøves, og midlerne vælges, ti først hvor dette er skét, kan der skrides til afgørelsen med sikkert håb om, at den vil lykkes, og at den vil blive til velsignelse for samfundet.

Men lige så sikkert som det er, at »stavnbaandets løsning« blev af en sådan betydning for vort folk, lige så sikkert er det også, at kun få afgørelser har været

forberedt så længe og så omhyggeligt. Hen imod en menneskealder er gået til disse forberedelser og undersøgelser. At tilstanden efterhånden — især på Sjælland — var nærved at blive utålelig, derom var alle enige; det var ikke alene for bonden, at fremtiden syntes gråt i gråt, men næsten for alle. Kom man imidlertid til spørgsmålet om, hvad grunden da var til elendigheden, og hvad der måtte gøres for at få tilstanden bedret, da ophørte i reglen enigheden og gav plads for de mest forskelligartede opfattelser, *nogle* mér eller mindre vel overvejede, *andre* derimod temmelig forskruede og med stænk af det komiske. En mængde af bægge slags er opbevarede mellem de forskellige landbokommissioners efterladte papirer; de er som oftest i form af »forslag« eller »betænkninger« indsendte af privatmænd til kommissionernes overvejelse.

Disse linier skulde tjæne som indledning til en meget ejendommelig »betænkning« fra en af Holbæk amts større landmænd, daværende »propriétaire« L. Fritzer til Aggersvold. I sin hélhed vil »betænkningen« dog muligvis falde læseren for bred, men med bibeholdelse så vidt muligt af forfatterens egne udtryk skal jeg gå let hen over de mindre ejendommelige steder:

Forfatteren begynder med at gøre gældende, at ingen af de danske landsdele kan have i den grad nytte af virkelige forbedringer for bondestanden som Sjælland. Han beviser ved en samstilling af de fynske og sjællandske landboforhold, at tilstanden på Sjælland er langt værre end på Fyn eller andre steder; og hvorfor, spørger han, er dette tilfældet, hvad er grunden til landboernes dårlige tilstand på Sjælland, da den dog efter forfatterens mening egentlig burde være bedre der end anden steds.

Sjælland er, siger han, lige så frugtbart som Fyn og mere end Jylland, og dertil kommer de gode afsætningsforhold til København. Det kan altså ikke være landets *ufrugtbarhed* eller dårlige *afsætningsforhold*, der bærer skylden. Det kan heller ikke være *mangel på beboere*; der er her forholdsvis lige så mange som i Fyn. Det kan heller ikke være *mangel på gode avlsmænd*, de er lige så gode som på Fyn. Heller ikke *hoveri*, ti vil man tage en hoverifri bonde fra Fyn og én fra Sjælland, da er denne langt tilbage for hin. Heller ikke *levemåden*, ti jeg finder at Sjællands bønder lever meget ringe og næsten altid af det, som ej er kostbart: et stykke sur ost og brød fornøjer ham i mangel af bedre. Man mener vel, at bonden er meget tilbøjelig til fylderi og drik, det kan dog langt fra siges om alle bønder. Fynboerne lever meget delikatere, ti da de ej kan udbringe småting som høns, ænder, kyllinger og æg i penge, så spiser de dette selv.

Heller ikke *overdådighed i klædedragt*, ti de anender ej derpå noget, som kan kaldes kostbart; stedse at være pyntet er ej i deres smag, men skal det endelig en gang være, da består pynten næsten udelukkende i hjemmegjort vadmél og fåreskind. Fynboerne er her langt foran: Vadmél uden farve og stempling holdes kun for det almindelige, man ser ikke sjældent klædesklæder.

Heller ikke i *bygningssmåden*; bøndernes beboelseslejligheder på Sjælland er mange steder meget tarvelige; de tænker sjælden på selv at forbedre dem, det lader de godsejeren om, så man her tit har det særsyn, at den ene bonde må under navn af hoveri gøre den andens hus i stand. De fynske boliger er meget bedre

Heller ikke i *husgeråd*; det er yderst sjældent at se flere opredte sænge, end de nødvendige for beboerne til at ligge i, og lige så sjældent at se beslæde kister eller lignende. Hos Fynboerne derimod finder man gerne opredte sænge, beregnede på gæster samt egekister, bestemt til børnenes udstyr. Det er *der* en almindelig regel, at lige så mange pigebørn lige så mange kister bør en bonde have.

Heller ikke *for høj indfæstning af gårdene*; mange fordrer gårdene udbedrede, før de tager imod dem, vil altså ret egentlig *have* i stedet for at give. I Fyn derimod indfinder sig straks en mængde »bejlere« til de ledige gårde. Man forlanger ikke selv noget men spørger blot, hvad der skal gives.

Nej, intet af alt dette er skyld i den sjællandske bondes dårlige tilstand, de virkelige grunde er derimod følgende:

1) *Den store mangel på tjenestefolk* på Sjælland; ti deraf følger, at husbonden (d. e. godsejeren) tit ikke kan opdrive en fuldvoksen karl til at overtage en fæstledig gård men må tage til takke med én, der ikke er stort andet end en dreng; samme har naturligvis aldrig lært nogen ordentlig driftsmåde, førend han således pludselig bliver gårdmand, og han bliver selvfølgelig aldrig nogen dygtig bonde.

2) Den mængde af gårdmændenes plageånder, som man ser i skikkelse af *husmænd*. De har deres vigtigste ophav fra den masse gårdmænd, der »forsidder« deres gård og bliver husmænd eller indsiddere. Det er ikke usædvanligt i en landsby at træffe to—tre gange så mange husmænd som gårdmænd. Hvad lever de af? Ikke én af snesen kan et særligt håndværk. En del af dem, der før har haft gård i to—tre år og derved

beriget sig, antager nødig fast arbejde, men hjælper blot gårdmanden med høst og tærskning. Når der ikke er mere at bestille, skrider de til at betle og trygle, til skovtyveri og lignende. De gør samme skade for gårdmændene på et gods som rotter og mus, de undergraver hans lade og giver slette leveregler, de udsuger ham ved at tage blodrenter, ti ejer de blot 10—20 daler, da kan de, ved at låne dem ud, af renterne få både sæd, fodring og føde til et større beløb end hele kapitalen. Alt dette ser de unge karle godt, og de vil derfor heller være husmænd end gårdmænd. -- Altså følger deraf, at husmændene billigen bør hades og undertrykkes som onde urter eller andet ukrudt i en kornager, og da særlig de husmænd, der flakker omkring fra ét sted til et andet på grundlag af, at de er frimænd.

3) Den store mangel på *»huslige fruentimmer og piger«* blandt bondestanden i Sjælland. Forskellen mellem Fyn og Sjælland er her så stor og betydelig, at »jeg på lige stort gods kan producere tre—fire gange så mange huslige og velvoksne piger på Fyn som på Sjælland. Dette er en stor mangel for den sjællandske bonde. Ti for en bonde er en god og dygtig hustru højst magtpåliggende, af hende afhænger al den indre økonomi, og på denne beror igen hans meste velværd; på hende hviler ikke alene husets fornødenheder såsom mad, renlighed og anden pleje, som manden og tjenestefolkene vedrører, men hun må også forstå opdræt af kvæg, får, svin, gæs og mere. Men har bonden fået en dårlig husholder over disse ting, da er han sin undergang vis.« For Sjællands vedkommende er det desuden en stor skæbne og tab, at de fleste unge piger iler og tracter efter København« og købstæderne i det hele. De piger, som efter at være kommen der,

anstiller sig vel, kommer sjældent tilbage; kun de, der enten lider skibbrud eller er udygtige til at bane sig vej, kommer, og disse må »den gode sjællandske bonde« da tit tage til takke med. »Jeg tilskriver altså dette lands uformuenhed til dels kvindekønnet og deres kondevitte og derfor næsten dels fritager mændene, . . . ligesom jeg for en stor del tilskriver kvinderne på Fyn de fynske bønders velstand. Kvinderne er *der* huslige og rige. — Når en rig bonde i Sjælland bliver enkemand, siges om ham, at han bliver fattig, fordi han ej kan blive godt gift, men når en fattig bonde på Fyn bliver enkemand, siges, at nu bliver han rig, fordi han kan gøre et godt giftermål igen.«

Disse forskellige onder måtte man se til at afhjælpe: Hvad husmændene angår, da burde godsejerne have ret til at tage, hvem af de yngre blandt dem han vilde, og sætte dem til de ledige gårde, og hvis de da ikke tager ordentlig vare på gården, da burde der findes en lov, som man kunde straffe dem efter som »for andet tyveri, ti hvad enten man tilvender sig en andens gods på den ene eller den anden måde, kommer ud på ét. Ja en sådan straffelov burde endogså kunne udstrækkes til konen, som godt kan have sin del af skylden. Den nuværende straffelov duer ikke; ti hvad hjælper det vel en godsejer, om han efter lovlig proces får en sådan svigagtig bonde i fæstningsarbejde en føje tid, når han måske har bedraget ham for 100, ja 200 rdl.«

Om kvinderne mener proprietairen, at de »burde stedse tjæne og forblive på det gods, hvorpå de er fødte (stavnsbindes altså), dog såsom Guds styrelse bør vise sig i en så vigtig affære som ægteskab, så skulde de dog have lov til at gifte sig med hvem og hvorhen de vilde. København kan godt forsyne sig selv med

tjænestefolk, når man bare ikke vil være så fin på det.« Men med hensyn til ægteskabet, bemærker proprietairen dog til slutning, at såsom tidlige ægteskaber giver mange betlere, så »burde det ikke tillades nogen karl på godset at gifte sig, førend hans husbond fandt, at han ved håndværk eller på anden måde kunde forsørge kone og børn.«

Heldigvis blev det ikke proprietair Fritzer til Aggersvold og hans meningsfæller, der den gang kom til at lede omdannelsen af vore landboforhold.

AARBOG

FOR

DANSK KULTURHISTORIE

1900

UDGIVEN AF

POUL BJERGE

KØBENHAVN

LEHMANN & STAGE

1900

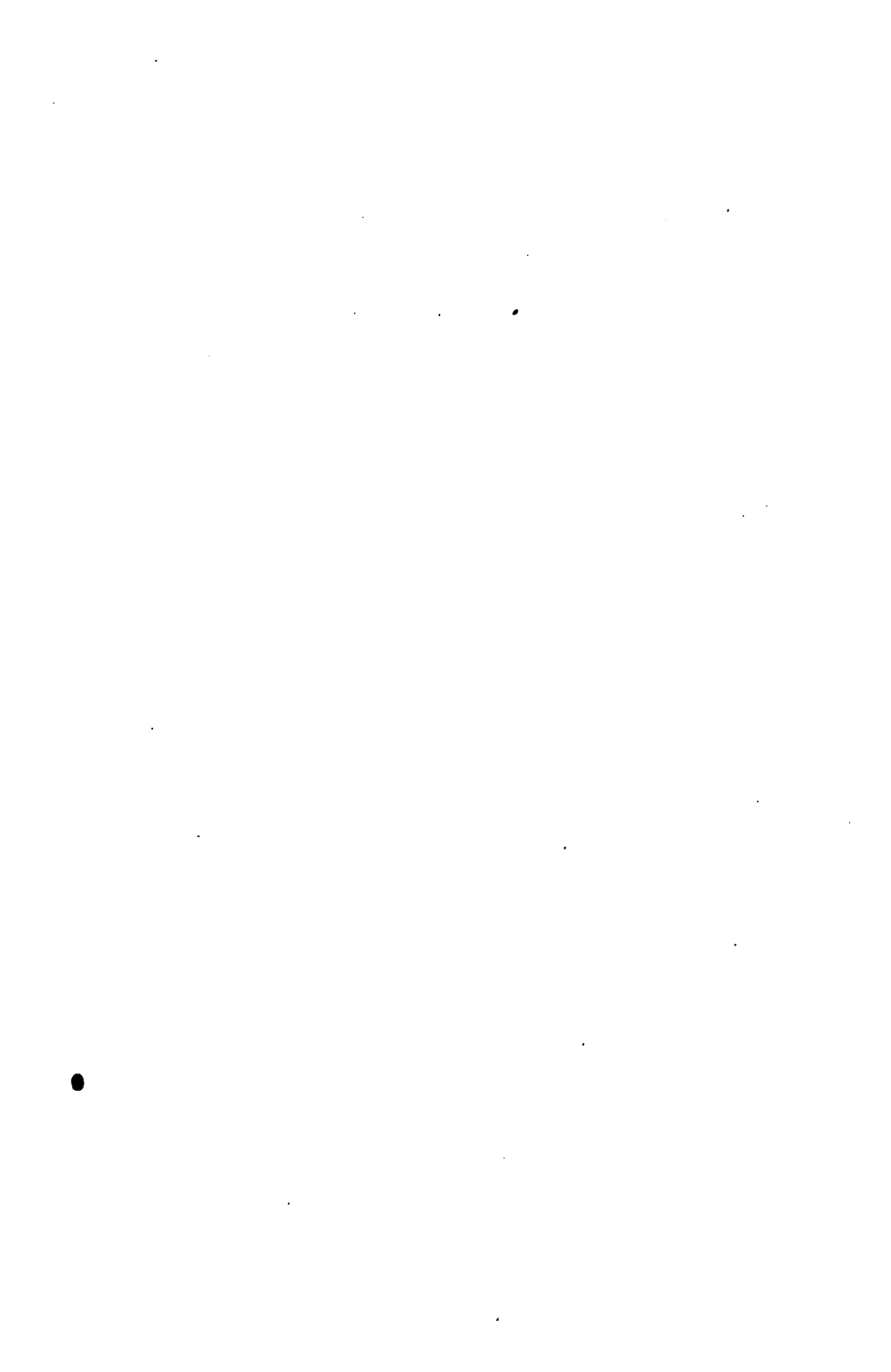
KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

VED H. P. WARBERG

INDHOLD.

	Side
H. F. FEILBERG: Paradisminder og paradishåb	1
EVALD TANG KRISTENSEN: Fra Sabro Herred i første Halvdel af dette Aarhundrede	57
L. SCHRØDER: Nogle Minder om Jens Schjørring fra Tredserne	86
SEVERIN KJÆR: Vornede tvinges til Stavns	96
PÆDER JENSEN: Kobber-Jens, en selvhjulpen Mand fra Aarhun- dredets Begyndelse	135
POVL HANSEN: Bidrag til hegnenes historie.....	155
Register til Aargangene 1891—1900	165

PARADISMINDER OG PARADISHÅB

AF

H. F. FEILBERG

PARADIS skal være et persisk ord og betyde lysthave. Det har fået i vort sprog en særlig betydning som navnet på det sted, hvor slægtens første forældre efter fortællingen i første Mosebog 2. boede. Der står blot ganske kortfattet fortalt: »Gud Herren plantede en have i Eden mod øst og satte dér mennesket, hvilket han havde gjort. Og Gud Herren lod opvokse allehånde træer af jorden, som var lystelige at se til og gode at æde af og livsens træ midt i haven og kundskabens træ på godt og ondt. Og der gik en flod ud fra Eden til at vande haven, og derfra deltes den og blev til fire hovedstrømme.« Det er en ganske kort og tør fortælling. Men det er jo let at forstå, at når slægten i tidens løb fra syndens, grådens og dødens tågede og mørke lande så tilbage, er dens hjemstavn bleven skønnere og skønnere, alt som byrderne i udlændighedslandet blev tungere at bære. Paradis er blevet et navn, der rummer himmeriges glæde. Jesus siger i sin sidste stund til røveren: »idag skal du være med mig i Paradis«.

Mens fortællingen i det Gamle og Nye Testaments bøger er ganske kortfattet eller kun gæmmer antydninger,

findes der i andre gamle skrifter en udmaling af stedets lykke og skönhed.

I en gammel apokryfisk bog, Adamsbogen¹, fortælles, at Gud på den tredie dag plantede haven østlig på jorden, ved verdens østlige grænse, dér, hvor der kun findes hav, det hav som omslutter den hele verden og som støder op til himlen. På den nordre side af haven ligger der et hav, der har ubeskrivelig rent, sødt og klart vand, så klart, at man derigennem kan se verdens dybde, og bader nogen sig i vandet, bliver han rén ved dets renhed, hvid ved dets klarhed, selv om han var sort. Dette hav blev skabt af Gud efter hans villie; thi han vidste forud, hvad ske skulde, og hvad han selv vilde göre, vidste, at mennesket på grund af sin synd måtte forlade haven, at der skulde fødes blandt slægten retfærdige mennesker, de måtte dø; men på den yderste dag, vilde Herren tage deres sjæle, når de vendte tilbage til legemerne og neddukke dem sammen med alle bodfærdige syndere i dette havs vand.

Men da Herren jog Adam ud, lod han ham ikke bo på havens nordgrænse, for at han og Eva ikke skulde bade sig i havet, renses fra deres synder, glemme deres misgerninger, så de ikke mere mindedes dem under tugtens smærte. Heller ikke vilde Gud lade Adam bo ved havens sydgrænse, fordi nordenvinden, som blæser hen over den, fører træernes søde duft med sig sydpå, for at Adam ikke skulde glemme sin skyld og trøstet ved træernes søde duft, forsömme at göre bod for sin synd. Men den barmhjertige og nådige Gud, der styrer alt vel, lod Adam bo vest for haven, hvor der ligger et stort udbredt land, i en bjærghule.

Da Adam og Eva trådte ud af havens port og så det

¹ Dittmann, Das chr. Adamsbuch des Morgenlandes (1853), s. 13.

store, udbredte land for sig, stenene, sanddyngerne, ræddedes de og faldt på deres ansigt som døde. Thi de havde boet i havens det dejlige land med de tætte skove og befandt sig nu i et fremmed land, de ikke kendte og aldrig havde sét, og de var endnu fyldte af lysrigets nådegaver og havde ikke sans for jordlivet.

Herren forbarmede sig da over dem med sit ord og sagde til Adam: »om fem dage og en halv dag vil jeg udsende mit ord og udløse dig. Fat nu mod, gå ind i hulen, som jeg har befalet dig!«

Så trøstede Adam sig, da han hørte dette ord, fordi Herren lovede, at han vilde udløse ham.

Med hvert trin nu, Adam og Eva tager bort fra haven, gribes de af modsætningen mellem för og nu. Deres legemer stråler ikke som för, bjærghulen synes dem et fængsel. »Hvad,« udbryder Adam, »er klipperne her i sammenligning med havens dejlige egne! Hulen er snæver, haven var vidtstrakt; den er mørk, haven strålede i lysets klarhed; her ligger stenene tæt, hist står træer; ved hvis fod er dynger af søde frugter! Med vore öjne så vi Guds engle, himmeriges herlighed, og nu!« Thi da Adam knælede til bön, opløftede han sine öjne mod hulens loft, og da han så de mørke klipper over sit hoved, brast han i gråd og slog sig for sit bryst, thi ikke længere så han himmelen og alle Guds herligheder over sig.

Således fortsættes nu, jeg skal ikke dvæle længere herved, jeg ønskede kun at pege på, hvorledes alt tidlig fantasien griber billedet af slægtens vidunderlig skønne hjem og stiller det i modsætning til al den pinagtighed, som rummes i det syndige menneskeliv, således som det nu engang føres her på jorden. Vi lægger jo ind i ordet »Paradis« alt hvad hjertet kan tænke sig livsaligst og lysest:

dér græder ingen, did når ej døden,
dér sorgen tier, dér endes nøden,

men udenfor, dér er de tunge tanker, dér er slid og slæb, dér river og nager tornene, dér råder synd og død og alle deres følgesvende.

Der blev én tid talt om paradisminder i slægten, således kaldte man slægtens drømme om dens lyse barndomshjem. Det blev forstået ligefrem, som der fra slægt til slægt var bevaret dunkle minder: barndomsindtrykkene var så stærke og rige, at de fulgte slægten dens levnedsløb igennem. Jeg har ondt ved at fatte med de erfaringer for øje, som historien bringer om slægternes evne til at mindes, at et sådant billede kan være bleven fastholdt gennem tusinde slægtled, hvem véd gennem hvor mange? Der er jo meget, der tyder på, at vor slægt er langt ældre på jorden, end man tidligere har tænkt sig. Slægten har en kort hukommelse, man optages af nutiden, dens stræb, dens arbejder og glemmer hurtig fortiden. Sære lidet huskes af, hvad der skete få slægtled tilbage. Blandt de ting, som synes at have siddet længst fast, er dunkle erindringer om den »sorte død« og den forfærdelige elendighed, som fulgte i dens spor. Det er optegnelserne, skriften i sten, på lertavler, på pergament og papir, der fortæller os om de henfarne dage, og hvad mennesker har i dem stridt og lidt, håbet og frygtet.

Når der så rundt om blandt hedningefolkene findes dunkle sagn om en gylden tid, der ligger forud for enhver historie, om et fremtidshjem, hvor alt hvad mennesker her længes og sukker efter, nås, sér jeg det helst som et vidnesbyrd om, at fra Gud og til Gud går vejen, derfor stiger i sindet billederne op fra hans rige som sjælenes udspring og som fremtidens mål,

snart dunklere, snart klarere, men mest lyse og livsalige.

Slægten har ikke altid haft de kår, som den nu lever under:

»Nu der jo hersker en alder af jærn, og aldrig om dagen, er for kummer og kvide vi fri, ej heller om natten; stædte i nød, fra himlen vi får de bedrøvende sorger, ja endogså for os vil glæden sig blande med kummer.«

Således klager den gamle græske sanger, Hesiod, men det *har* været anderledes, thi

»Efter at guders og menneskers æt fremrunde tilhobe, først en alder af *guld* imellem det talende jordfolk dannede hine, som bor i Olymp, de evige guder. Kronos leved med dem, — dengang han hersked i himlen, — guderne vare de lig, og de kendte ej kummer i hjærtet. Frie de leved for kvide og harm: ej tyngende alder kendte man dengang; i fødder og hånd bestandigen friske, mored de sig udi lystige lag og var fri for det onde. Rige var de på frugt og for salige guder så kære, selv deres død var en slummer så dyb; ja, samtlige goder ejede disse, thi kornet opsteg af den frugtbare jordbund villigt, i rigelig mængde og hob. Ja, ret efter tykke hver fuldførte sin dont udi mag i en rigelig velstand.«

Dette var en lys og lykkelig tid, men nye slægter fulgte, først »en sølverne æt«, med hvilken synd og sorg begynder:

»ikke den frække, fornærmende hån de forstode at fjærne selv fra hinanden endog; ej vilde de guderne dyrke, heller ej lægge en skænk på de saliges hellige altre, hvilket er skik for enhver i sit hus.«

Derefter: »den tredie slægt af de talende mennesker, dannet af erts.«

Alt blev for digterens syn tungere og mørkere, han udbryder derfor tilsidst:

»Ak, gid ikke jeg selv her stedtes imellem den sidste, gid jeg forinden var død eller og undfangen derefter!«

Ja, men éngang så ubeskrivelig meget lysere og lykkeligere da slægten først udgik af skaberens hånd og guddommen rådede.

Som der er et lyst og lykkeligt punkt i slægternes barndom, er der ét sted i verden, hvor denne lykke atter kan findes. Det er på de »Saliges Øer«, langt ude mod vest, tæt ved det sted, hvor Atlas bærer himlen på sine stærke skuldre, dér, hvor verdens ende er. Sövn og Død bor dér, dér er underverdenen med Aidoneus og Persefones slot, »Dag og Nat går dér ud og ind, møder hinanden med en flygtig hilsen på dörtrinnet og nikker til hinanden, idet hver går til sit. På disse øer har Kronos sit rige, han, den lykkelige gamle, troner dér med sit bølgende, lange skæg, blandt de udvalgte.

Der samledes Heroerne:

»Skilte fra menneskets øvrige slægt udi liv og i bolig, Zeus Kronion dem flyttede bort til en kant af vor jordkreds, fjærnt fra gudernes hjem; just dér sit rige har Kronos. Disse nu samtlige bo, — deres hjerter ej kender til kummer — I Okeanos den hvirvlende strøm på de Saliges Øer. Helte med lykkelig lod. Sine frugter så søde som honning bringer den nærende jord, tre gange blomstre de årlig.«

Hos Homer beskrives det samme Paradis, hvis porte engang skal oplukkes for helten Menelaos, og Proteus siger til ham:

»Guderne selv skulle føre dig ud til grænsen af jorden til den elysiske mark, hvor den guldhårs drot Rhadamanthos bor, og hvor menneskets liv henrinder så let og så saligt: der er ej fygende sne eller bidende frost eller regnskyl, nej, men fra dag til dag en frisk, mildt viftende vestvind lader Okeanos lufte til køling for menneskens sønner.

En dejlig have, vogtet af Hesperiderne er plantet på en af øerne; dens dejligste smykke er træet med de gyldne æbler, vogtede af Hesperiderne, ambrosiske kilder vælder frem fra øernes velsignede jordbund. Zeus og Hera fejrede dér deres ægteskabs lyseste og lykkeligste dage, og naturen bugner i sin rigeste fylde, men aldrig nåede nogen sømand så langt mod vest, at han fik lov at sætte sin fod på disse livsalige kyster.

Koret hos Eurypides synger:

Til den abildbevoksede kyst jeg da kom,
de hesperiske sangerskers hjem,
hvor Poseidon, den rådende drot
for det blålige hav,
har skipperen spærret den videre vej,
hin hellige grænse før himlen,
som hviler på Atlas' skuldre,
hist hvor kilders ambrosiske væld
henstrømmer med rislen om Zeus' palads,
og hvor landet, velsignet og helligt,
selv gudernes lykke forøger.¹

Også hos de nordiske folk er der en dunkel dröm om en sådan lys tid, når det hedder i Völuspå:

Aser mødtes
på Idas slette,
alterkreds og templer
oprejste de højt;
esser de anlagde,
ædle malme smeded'
tænger og kunstige
redskaber danned.

De legte med tavl
i borgen så glade
intet mangled
de af guld;
indtil did kom trende
Thursers møer
meget mægtige fra
Jætternes verden.

¹ Hesiod, Sysler og Dage 110 flg., Meislings Overs.; Preller Griech. Myth., s. 33, 53, 439; Odysseen IV, 561 flg., Wilsters Overs.; Euripides Hippolyt 753 flg., Wilsters Overs.

Og den lyse tid skal atter vende tilbage, når den sidste store kamp er gennemstridt. Völven ser op komme

anden gang	dér skulle påny
jord af havet,	forunderlige,
herlig grøn;	gyldne tavler
fosse nedstyrter,	i græsset findes,
fjæld-ørnen dog	som de i tidens ophav
søgende fisk	ejet havde,
flyver derover.	Guders fyrste
Aserne mødes	og Fjølners slægt.
på Ida sletten	Usåede agre
og om den vældige	skulle da frugter bære,
jordomgiver tale.	alt ondt forsvinde,
Dér de erindr	Balder genkomme,
fortids store dåd	han og Høder bo
og den høje guds	i Odins salige våning.
gamle lære	Vide I end eller hvad!

Er dette måske nu en dunkel genklang fra en kristen prædiken et eller andetstedsfra i syd eller vest, billederne er blevne grebne, tilpassede efter hedenske tanker og hedenske håb. Det er atter menneskehjærtets længsel mod et Paradis.

Blandt mange af jordens folk findes forestillingen om et sådant lykkeligt sted. Hos nogle søges det i vest, hos andre mod øst. Der er ikke sjælden i folketroen, bagved udsmykninger og omdannelser, et stykke af livets virkelighed at finde, når man kan få held til at se det. Primitive folk, — jeg bruger kun dette udtryk i mangel et bedre —, kender jo ikke til naturlove eller tydning af, hvad de ser og oplever ved hjælp af naturlove. Den enfoldige skånske kvinde, som i luftspejling sér en by med tårne og tinder, spørger ikke, hvorfra dette spejl-billede kommer, men stirrer i stille betagelse derpå og udbryder: »det må være det nye Guds Jerusalem!«

Når Paradislandet er søgt imod vest, måske mest blandt Kelter i Vesteuropa, tænker jeg mig, at det er de pragtfulde solnedgange over det store hav, der har fremkaldt forestillingen om vidunderlandet hinsides havet. Enhver, der har øje for naturskønhed, kan jo blive greben af den storslåede pragt, der udfolder sig, når sol går ned blandt skyer. På den lyse baggrund tegner sig mægtige, sønderrevne bjerge, her lange afrundede rækker, hist lave høje med borge og kapeller; forhænget, skyerne, ruller til side og danner den mægtige port, hvorigennem solen er gået ind, det er, som man så et glimt af en vidunderlig skønhed stråle sig imøde gennem solporten, der et øjeblik står åben, til livets dejlige land.

Jeg behøver jo blot at minde om Ingemanns vers:

Fra tusind tårne funkler guld,
porten skinner som ravet;
med strålestøtter underfuld
sig borgen spejler i havet.
Guds sol går i sit guldslet ind,
skinner i purpurklæder;
i rosensky på borgens tind
står lysets banner med hæder.

Der behøves jo slet ikke her en digters fantasi eller hans malende ord for at se porten til det lukkede land en stund åben ved solnedgang i vest, det kan ethvert barnligt sind, og indenfor »rosenskyernes volde« rejser sig så himmeriges blanke borg, hvor sjælene samles.

Andre folk har søgt paradislandet i øst. Måske har det bibelske udtryk, at Edens have var plantet i øst uvilkårlig virket på forestillingen, men solopgangens pragt, når solen rejser sig efter nattemørket, gennem rødmeende skyer, mens tågerne flyr, drager ud som gennem porten med flöjdöre, der står vidt åbne, giver

atter stof nok for fantasien til at digte et vidunderland hinsides.

Hvor så end Paradiset søges, i øst eller vest, i syd eller nord, ét fælles træk synes at findes allevegne: det er såre vanskeligt at nå frem til det: få finder indgangen, færre kommer ind, og den, som det lykkes for, får sjældnen lov til at blive. Tiest er det vel utilgængeligt. Paradiset er mistet. Det kan ikke genvindes. Det ligger hinsides det store hav, hvorhen intet skib nåede; ude i den øde, brændende hede sandørken, vejen er strøet med de forulykkedes blegede ben; det findes bag fjældenes skinnende snetinder, der stråler i den opgående sols lys, men selv ikke den dristigste fjældstiger fandt vej over de bratte skrænter og de svimlende afgrunde. Det er der, men — kun sukket, længselen når det.

På sin færd gennem de vejløse ørkenner på Tibets grænse, forsøgte den svenske rejsende, Sven Hedin, at bestige et bjærg, Mus-tag-atas top, det lå i en vældig snedækt fjældgruppe. Dér fortalte Kirgiserne ham, at oppe på bjærgtoppen lå en gammel stad, Djanaidar, der var bleven opført på en tid, da alle jordens mennesker var fuldkommen lykkelige, og eftersom der siden ikke havde fundet nogen forbindelse sted mellem staden og den øvrige jord, er dens indbyggere endnu den dag i dag fuldkommen lykkelige. Dér findes haver, som året rundt bærer de herligste frugter, blomster, som aldrig visner, kvinder, som altid er unge og skønne, alle livets nydelser hører til det daglige brød, kun døden, kulden, er banlyste.¹

Vedaernes Paradis ligger hinsides skyerne, dér råder ublandet salighed, attråen og dens tilfredsstillelse fødes samtidig, således tales der om det i Rig-veda:

¹ Sv. Hedin, Færd g. Asien I. 121 (dsk. overs.).

»I det evige lys, i den verden, hvor solen har sin plads, i den udødelige verden, der aldrig forgår, giv mig dér min bolig, o Soma!

Hvor kong Vaivasvata hersker, hvor himmeriges skjulte bolig er og de mægtige vande, giv mig dér det evige liv! Hvor livet er frigjort, i den tredie af himlene, hvor verdener lue i stråleglans, gör mig dér udødelig!

Hvor der er ønsker og attrå, hvor den klare Somas skål står fyldt, hvor der er føde og glæde, gör mig dér udødelig!

Hvor der er glædens lykke, hvor fryd og lyst råder, hvor vor attrås begær opfyldes, gör mig dér udødelig!«¹

I senere skrifter beskrives et indisk Paradis, som rigdommens gud Kurveru ejer det, på følgende måde:

Himlen er otte hundrede mile lang, fem hundrede og seksogtresindstyve mile bred; vinden, krydret af ti tusinde blomsters forskellige duft, vifter i sagte luftninger, og landet, der er prydet med guld og juveler, stråler som fuldmånen. Det er gennemskåret af kanaler med klart vand, fulde af fiske, vandfugle, åkander; der er trapper, hvis trin er af guld; der er skove og haver, hvori guden og hans udvalgte mødes til fest. Kurveru selv sidder på en trone, der stråler som middagssolen og hviler på en seng, som i glans kappes med hans trone. Om ham samles guderne, Siva og Durga, tusinde gudinder, smykkede med ædle stene, skinnende som lynet, ja mange flere. Men foran dem danser Apsarerne, Gandharverne synger og spiller på himmelske strengeleg, og alt hvad andre himle ejer af herligt og stort findes her.²

Jeg medtager en skildring fra det gamle Persien, hvor der engang i længst henfarne dage boede en heltekonge,

¹ Journ. of Am. Folk. III. 187. ² Ward, Hindoos II. 356, jfr. Wilson, Wishnu Purana I. 172.

Yima, som længe havde hersket med fred og lykke, så indtraf det, at en hård vintertid kom over hans land. Da samlede han sine undersåtter, de drog ud, fandt etsteds en skærmet og fredelig plet, hvor de levede i uforstyrret lykke. I deres samfund fandtes hverken overmod eller krybende væsen, hverken dumhed eller vold, hverken fattigdom eller bedrag, ikke elendige eller vanskabte mennesker, hverken lange tænder eller kæmpelegemer. Folket sukkede ikke under smitte, spredt af nogen ond ånd. Det boede blandt duftende træer og gyldne søjler; kvæget havde ikke mage på jorden i størrelse, ypperlighed og skønhed. Menneskene var smukke og højvoksne, deres føde ambrosia, og de kendte ikke til at savne. Derfor var det intet under, at tiden svandt for dem, et år syntes dem kun en enkelt dag.¹

Den skønhed og nydelse, der står for ethvert folk som det herligste, det livsmål, der synes mere attraktivt end ethvert andet, drømmer man om, har sin hjemstavn i Paradiset. Når det end ikke her i livet, vindes det måske dog efter døden, så tåler man jordelivets nød og møje for engang at nå Paradislivets herlighed.

Ude ved det mægtige hav, der mod øst beskyller Asiens kyster, er der Paradissagn. Etsteds langt borte ligger de »Saliges Øer«, hvor, véd ingen at sige, men det fortælles af folk ved kysten, at de har set et mægtigt træ rage op over havet. Det er det træ, der findes på toppen af Fusan, det største bjærg på øerne. Men når folket på Japans kyst ser det, fryder sig over synet, varer det sjælden ret længe, inden det atter svinder, måske for aldrig mere at lade sig tilsyne. Håbet kan de dog ikke slippe, at det engang må lykkes mennesker

¹ Rawlinson, *Five Gr. Monarchies* II. 341.

at finde vejen til øerne. Alt er så forunderlig smukt dér. Træerne grønnes og blomstrer året rundt, lune vinde lugter, himlen er blå, og tiden går sporløst hen for den lykkelige slægt, som bor dér. Døden fandt aldrig vejen derud. Lidelse og smerte kendes ikke, fred og glæde fylder dagene. Når trækfuglene i efteråret forlader Japan og drager ud mod øst, opsøger de Horaisan, det er øernes navn.

Det er skét, at dristige søfolk har sejlet ud fra Asiens fastland for at søge Horaisan, de har så nået Japan, bedragne af Fujiyamas skinnende top, hvilken de antog for Fusanbjærget. Men de tog fejl, thi Horaisan ligger langt, langt fra Japan, og kun himmelske magter ævner at føre mennesker dertil. Enkelte gange er det dog skét, at mennesker har fundet vejen, en eneste vendte atter tilbage derfra, den vise Japaneser Vasobiove. Det er jo let at forstå, at når guderne i deres barmhjærtighed lod et dødeligt menneske finde vejen derud, havde han ikke lyst til at ombytte den fuldkomne lykke, han dér fandt, med det sædvanlige jordiske livs sorger og nød.

Der fortælles, at der engang regerede en såre grusom kejser i Kina. Hans livlæge, Jofuku, var ked af tyrannens ondskab, hans liv svævede desuden daglig i fare, så sagde han en dag til herskeren: »giv mig et skib og følgesvende, lad mig prøve, om jeg ikke skulde kunne finde Horaisan og derfra bringe dig udødeligheds urten med tilbage, som vokser på Fusan. Med den har du intet at frygte af døden, og du vil komme til at herske over alverden.« Dette forslag behagede kejseren, han udrustede et skib og lod sin læge med stort følge rejse til Horaisan. Jofuku indskibede sig med sine folk, kom først til Japan, men drog derfra videre og nåede virkelig omsider de Saliges Øer. Han nød der i fulde

drag sin lykke, opgav rént at vende tilbage og lod kejser være kejser. Men Japaneseren Vasobiove, der af hans egen mund hørte fortællingen om disse begivenheder, kom også til Horaisan, og det på følgende måde.

Han var bleven gammel, tilbragte sine dage i nærheden af Nangasaki, kun to tjenestefolk havde han, en kok og en karl; de måtte blive hjemme, når han selv i en lille båd sejlede ud på havet for at fiske, det var hans yndlingsadspredelse, og han kunde undertiden blive flere døgn borte. Da den ottende fuldmånenat indtraf, den skønneste blandt dem alle, drog han ud på havet for at slippe for de mange besøg, der den dag plejede at komme. Han greb sin fiskesnøre, satte sig i båden, drog ud på havet, og da han var en dygtig sømand, var det ham ligegyldigt, om dagen eller natten traf ham på søen. Sædvanlig sejlede han langs kysten og glædede sig over egnens skönhed. Således også denne gang, men da trak et uvejr op med mørke skyer og øsende regn, natten blev begsort, og stormen brød frem i sin vælde, bølgerne rejste sig, og hans lille båd tumlede de med som en bold. Masten knækkede og blæste ombord med sit sejl. Men trods alt bevarede Vasobiove koldblodigheden, kæmpede for sit liv, mens båden drev værgeløst for stormen; efterhånden anslog han afstanden han var nået fra hjemmet til mere end tusinde mile. Dagen brød frem, men stormen øgede sit raseri, havet var som en kogende, sydende kedel med himmelhöje brusende bølger, og således gik det i tre døgn. Han havde hengivet sig i sin skæbne og opgivet alt håb, men pludselig standsede som ved et underværk bølgenes rasen, stormen lagde sig, det blev blikstille og af stjernernes stilling så Vasobiove nu, hvor langt han var kommen bort fra sin hjemstavn, Japan. Land var

ikke at opdage, og på lykke og fromme måtte han sejle videre. Heldigvis havde han sin fiskesnøre i behold og fristede livet ved de rå fisk, han fangede. Således gik den ene dag efter den anden, dagene blev til uger og efter tre måneders forløb nåede han Dyndhavet, hvorom dunkle efterretninger kendtes. Han havde nær sat livet til dér, thi i det hav findes ingen fiske, men han vedblev dog at ro, skönt kræfterne var lige ved at svigte. Han mærkede så en dag, at en landvind, der førte med sig duften af blomster og krydrede urter, mødte ham. Atter fattede han mod, og efter nogle få besværlige timer endnu lagde han til ved Horaisons kyst.

Han vidste ikke, hvor han var, men følte sig gennemtrængt af en ubeskrivelig følelse af lykke og glæde, træthed og farer var glemte. Som han så sig omkring, nærmede en ærværdig gammel mand sig til ham. Han hilsende Vasobiove på kinesisk, — det var netop den samme Jofuku, der i sin tid var rejst ud for at søge udødelighedsurten, — fortalte ham, hvad han havde oplevet og sluttede med at sige, at han havde opgivet enhver tanke om at vende tilbage til Kina. Men da Vasobiove hørte, hvor han var, priste han guderne for den store lykke, der var bleven ham til del, han slog sig til ro i Horaisan, blev der vel et par hundrede år. Det er vanskeligt at bestemme tid, hvor intet ændres, hvor ingen fødes og ingen dør. Dagen hengik med dans og musik, i samtale med kloge og åndrige mænd, i omgang med fine og elskværdige kvinder.

Men så skete noget forunderligt, Vasobiove trættedes af livslysten i dette land, og han længtes efter *døden*. Den var uopnåelig: her var ingen dødbringende gifte, ingen dræbende våben. Havde han prøvet at styrte sig ned fra en fjældtinde, løbe hovedet mod en fjældvæg,

alt var forgæves, det havde altsammen været som et fald på bløde puder. At springe i havet nyttede lige så lidt, bølgerne vilde have båret ham oppe som en fjer.

Hvordan skulde han komme til at dø? Længe vidste han intet råd, men omsider opdagede han en udvej. Han lagde mærke til de store trækfugle, der gæstede landet, tæmmede en kæmpestor stork, og valgte den til sit ridedyr over det store hav. Da tiden forekom ham passelig, forsynede han sig med rigeligt forråd, besteg storkens brede ryg og fløj på den ud over havet. Mange vidunderlige lande så han på sin æventyrlige rejsefærd, og efter mærkelige hændelser nåede han omsider sin hjemstavn Japan, hvor han kunde fortælle sine landsmænd om, hvad han havde oplevet i det fjærne Horai-san. Men hvad der lå hinsides stjærnerne eller under havet, derom kunde Vasobiove intet fortælle, hvad der heller ikke behøvedes, thi hvad himlen rummer, har Buddha meddelt os, havets hemmelighed har Mashimataro åbenbaret, og hertil behøver intet at føjes.¹

På de nordligste japanske øer bor et halvildt uddøende folk, Ainoerne, hvis liv og sagn er blevet omhyggelig undersøgte. Hos dem findes en mængde fortællinger om rejser til et Paradisland, snart går vejen gennem en mørk fjældhule ud i et sollyst land, snart er det en fisker, der driver ud over havet og kommer til fjærne, lykkelige egne; snart er det en fiskers søn, Urashima, der ude på havet møder søgudens datter, holder bryllup med hende i et land, hvor der aldrig er vinter, hvor ungdom og skönhed varer evigt; men han forlader hende, tror, at han kun har været en kort tid borte, og da han kommer hjem, er et langt tidsrum svundet og alt forandret. Alle disse fortællinger bærer præg af et

¹ Brauns, Jap. Märch. u. Sag. (1855), s. 146 flg.

naturfolks for os så tit ubegribelige og forvirrede tankegang,¹ og jeg dvæler ikke videre ved dem.

Vi drager så mod øst til Stillehavet til Indianerne i Nordamerika. De kender sagn om de lykkelige jagt-distrikter, som ligger mod vest, hvor solen går ned, og hvor alle gode mennesker samles.

De ejer også fortællinger om de »Saliges Øer«, en af dem lyder:

Der var engang en dejlig Indianerpige, som skulde have ægtet en ung, smuk Indianer, der havde været tapper i krigen og var bleven hædret af sin stamme. Men hun døde pludselig lige inden brylluppet. Den unge kriger blev dybt bedrøvet, og al fred i hans sind og glæde ophørte fra den dag, hun blev jordet. Tit gik han til det sted, hvor kvinderne havde gravet hendes grav og sad der tung i sind, mens hans venner mente, at han havde gjort bedre i at drage på jagt eller søge adspredelse i krigens farer. Men hans hjerte var dødt, og han forsømte såvel sin krigskølle, som bue og pile.

De gamle havde fortalt om, det mindedes han, at der var en sti, som førte til sjælenes land, den besluttede han at opsøge og følge.

En morgen drog han hjemmefra efter at have gjort alt rede til rejsen. Først var han usikker om vejen. Hans folks tro havde sagt ham, at han skulde gå sydpå. Det gjorde han. Dag efter dag fortsatte han vejen, uden at nogen forandring indtraf. Skove, bjerge, dale, strømme, alt havde det vante udseende. Jorden var snedækt, da han forlod sit hjem, sneen lå højt i driver og böjede træernes grene mod jorden. Da han havde vandret nogen tid sydpå, fik skoven et friskere udseende, sneen svandt, træerne stod med bristende knopper.

¹ Chamberlain, Langu., Mythol. of Japan (1887), Tokyo, s. 20 flg.

Uden ret at have mærket overgangen, opdagede han, at vinterens og sneens land lå bagved, luften var bleven mild og ren, de tunge skyer sank bag horisonten, himlen var klar og blå over hans hoved, og mens han gik videre, så han udsprungne blomster for sin fod og hørte fuglene synge over sit hoved. Nu vidste han, at vejen var den rette; thi alt dette stemte med de gamles fortællinger. Omsider opdagede han en sti, der førte ham først gennem en lund, dernæst over en lang og høj fjældrække. Øverst oppe på en af højderne så han et hus.

Udenfor stod en gammel, hvidhåret mand med dybtliggende öjne, der strålede som ild. En lang skindkjortel var løselig kastet over hans skulder, en stav havde han i hånden. Den unge kriger vilde fortælle sin historie og fremføre sit ærinde, men havde næppe fået begyndt, før den gamle standsede ham, idet han sagde: »jeg har ventet dig, og har netop rejst mig for at byde dig velkommen til min bolig. Det er kun få dage, siden hun, som du søger, kom her forbi, hun var træt, og hvilede hos mig. Kom ind, så skal jeg svare på dine spørgsmål og sige dig besked om vejen herfra og videre frem.« Da den unge kriger en stund havde hvilet sig, førte den gamle høvding ham bort fra sin hytte, pegede ud i det fjærne og sagde: »sér du bugten hist og den vidtstrakte slette på den anden side. Dér er sjælenes land. Du står her på skellet, min hytte er indgangsdøren, men dit legeme kan du ikke tage med, det må blive her, såvelsom din bue og dine pile, din taske og din hund. Du skal finde det altsammen her, når du atter kommer tilbage.«

Med disse ord gik den gamle tilbage til hytten, og jægerens frigjorte sjæl fortsatte vejen, dens flugt var

hurtig som fuglens. Alt havde sit naturlige udseende. Skoven, træernes blade, strömme, søer mødte Indianerens öje i de kendte former og farver, men alt var skönner og mere strålende, end han nogensinde för havde sét det. Vilde dyr sprang ham forbi så let og frygtløst, at han forstod, at dér aldrig blev udgydt blod. Fugle med skinnende fjer sad i træerne eller svømmede på vandet. En ting undrede ham, hverken den tætte skov eller andet hindrede hans vej, han bevægede sig tværs igennem det altsammen: det var kun billeder, skygger af virkeligheden. Nu forstod han, at han var i sjælernes Land.

Efter en halv dags rejse gennem et land, som bestandig blev skönner, kom han til bredderne af en udstrakt sø, midt i hvilken der lå en stor og smuk ø. En kano, gjort af en hvid, skinnende sten, lå fastgjort ved kysten. Nu så han atter, at han havde truffet det rette; thi den gamle høvding havde sagt ham besked om det altsammen. I båden lå der et par blanke årer. Indianeren sprang straks ud i den og greb årerne, men opdagede så, til sin ubeskrivelige overraskelse, idet han vendte sig om, at pigen, han søgte, sad i en båd netop mage til hans egen. Hun roede som han, og de var hurtig ved hinandens side. Samtidig var de stødte fra land, og nu fulgtes de ad over søen, hvor bølgerne rejste sig, som vilde de opsluge bådene, men netop, når de brød sig over dem, var det, som de spredtes, smuttede bort, det var kun skygger, der mødte dem. Skuespillet gentoges atter og atter, næppe var én skummende bølgetop bristet, för en anden rejste sig endnu mere truende. Stadig ræddedes de, og deres frygt øgedes, da de gennem det klare vand på bunden så dynger af ben, rester af dem, som havde lidt skibbrud.

Men den store ånd havde bestemt, at de skulde nå frem; thi hverken deres tanker eller handlinger havde været onde. Dog så de mange rundt om sig kæmpe for deres liv, men synke i bølgerne. Der var gamle og unge, mænd og kvinder, der var af hver alder, alle slags mennesker; nogle nåede frem, andre sank. Kun småbørns både så ud, som om de slet ingen bølger skulde møde. Omsider var al frygt og fare overstået, og begge sprang de ud af kanoerne, der stødte mod kysten af de »Saliges Ø«. Luften var dér føde, styrkede og nærrede dem. De vandrede sammen hen over de dejlige marker, hvor alt frydede både øjne og øren. Hvor de nu færdedes var ingen storme, der var ingen vinter, ingen kolde vinde; ingen led af kuld eller sult, der var ingen grave og ingen gråd over døde, ingen krig eller blodsudgydelse. Vilde dyr løb frygtløs omkring, luften var også deres føde, ingengjorde dem fortræd.

Den unge kriger vilde gerne være blevet der for stedse, men han måtte tilbage til sit legeme. Fyrsten, kongen på øen, »Livets Herre«, så han ikke, men han hørte hans røst, der lød som vindens sagte susen: »du må vende tilbage til det land, hvorfra du er draget ud,« sagde han, »din tid er endnu ikke kommen, dit livs arbejde ikke færdigt, vend tilbage til dit folk og bliv en god mand. I lange tider skal du være din stammes fyrste. Min dörvogter skal sige dig lovene, du skal bringe dit folk. Når han har givet dig dit legeme tilbage, skal han meddele dig, hvad du har at gøre. Du må lytte til hans ord. Engang skal du vende her tilbage og mødes med den sjæl, du fulgte her hen, og som du nu må forlade. Hende har jeg modtaget. Her forbliver hun så ung og så lykkelig, som hun var, da hun forlod sit snedækte hjem!«

Disse ord klang i den unge krigers øren, da han vågnede, — det var en dröm, han var endnu i sneens, hungerens, dødens og tårernes mørke og vejrhårde land.¹

Selv om der i denne fortælling, hvad der er mig umuligt at eftergå, skulde findes i udtrykkene nogen tilpasning til vesterlandsk smag, kunde det tungsindige og vemodige i drømmen vel også være ægte og stamme fra indiansk tankegang.

Der turde sagtens også være forskel i opfattelse af den fremtid, mennesket længes efter og håber på efter de forskellige folkeslags åndelige udvikling. Jeg har søgt efter i sagnsamlinger fra Indianere og Eskimoere, der bebor de uhyre strækninger langs Stillehavet nord for Fristaterne og fra folkene ved de store søer Athabaska og Slavesøen, uden at træffe andet end underlig barnagtige og usammenhængende historier om mennesker, der har besøgt de dødes rige eller er stegne op til himmelen. Begge steder synes tilværelsen fuld af farer og vanskeligheder, og man kan end ikke skimte noget, der ligner en håbets eller en dröms lykke. Det kunde se ud, som om livet er så hårdt i de isbundne, vinterhårde egne, hvor de lever, at der ikke kan være tale om andet end blot at vinde det allertarveligste til klæde og føde, udover det, og hvad dertil hører, rækker ingen tanke.

En kort prøve meddeler jeg:

Der levede et steds en mand, der elskede sin hustru højt. Hun døde og blev begravet. Manden var overmåde bedrøvet. Han græd og fastede. Om natten, da alle folk sov, gik han hen til sin hustrus grav, åbnede den og lagde sig ved hendes side; men Losserne, som boede på bjærget, vejrede liget, løb til for at slæbe det

¹ Schoolcraft, Inform. concern. the History, Condition etc. of the Indian Tribes (1853) I. 321.

bort. De åbnede graven, en kastede manden på ryggen, en anden tog konens lig og bragte dem til deres høvding. Han boede i et hus under jorden, og de kastede manden og konen ned til ham gennem døråbningen. Høvdingen vilde straks æde manden, men da han nærmede sig for at gribe ham, udbrød han: »denne stinker endnu, han er ikke død!« Manden sprang da op, han havde skjult en kniv under sin kappe, den trak han frem og dræbte alle Losserne. Derpå drog han hjem. Han var så inderlig bedrøvet, fordi han havde mistet sin hustru. Så bad han sin fader om fem bjørneskind, og af dem tilskar han sig hundrede par sko, tog dem med sig og gik ud for at opsøge sin hustru. Han gik ind mellem bjærgene og fastede. Derpå gik han længere ind i landet. Efter at han havde vandret en stund, så han røg opstige i det fjærne, og da han kom nærmere, opdagede han et hus på en prærie. Der boede Pelikanen. »Hvor går du hen?« spurgte den. »Jeg søger min døde hustru!« svarede Indianeren. »Det er en vanskeligt sag, søn,« sagde Pelikanen, »kun de døde kan finde vejen, for levende er rejsen overmåde farlig.« Imidlertid gav han Indianeren et tryllemiddel, der skulde hjælpe ham. Så gik den unge mand videre, kom først til en kæmpe, der åd alle, som gik forbi; ham slap han lykkelig fra ved hjælp af tryllemidlet. Også slangen med de to hoveder lykkedes det ham at undgå. Om-sider traf han en fugl, der spurgte ham, hvor han gik hen. Da han havde gjort rede for sig, svarede denne, at ingen levende kunde komme ind i de dødes land, og rådede ham til at vende om; men manden fortsatte sin vej. Endelig kom han til en stor sø, hinsides hvilken de døde boede. Da han ikke vidste, hvorledes han skulde komme over, brast han i gråd. Han kunde se

de døde danse og blandt dem sin hustru. Da hørte han en røst, som sagde: »intet menneske kan tage sit legeme med til himlen; først naar du er død, kan du komme herover. Men du skal vide, at Gud vil gøre dig lykkelig, give dig klæder og rigdomme. Din hustru kan du ikke få tilbage. Sæt dig ned, luk dine øjne, knæl og bed!« Det gjorde han, så kom klædninger, heste og andre rigdomme til ham. Han tog dem, drog hjem og blev en vis og mægtig høvding.¹

Der er jo her noget, der kunde tyde på, at fortællingen var en gengivelse af et sagn, der stod det oven for meddelte nær, men som det lever hos et langt rårere folk.

En krønike fra det nordvestlige Canada, syd for polar-kredsen, fortæller om en forfærdelig vinter, der engang indtraf på jorden. Der faldt så megen sne, at alt blev begravet derunder, kun toppen af de allerhøjeste graner ragede op over den.

Det var ikke til at holde ud, alle dyrene, der sammen med mennesket levede på jorden, brød op for at drage til himlen og søge varme dér; thi på jordens uhyre sne-marker var der kun udsigt til sult og død. De måtte skynde dem, om ikke alverden skulde forgå.

Egernet, som var det behændigste af alle dyrene, klatrede op i et af de højeste træer, gjorde et hul i himlen og sprang derind. Det er det hul, vi kalder solen. Alle undrede sig og kaldte Egernet en stor høvding.

Igennem dette hul gik så alle dyrene bagefter Egernet ind i himlen, desværre kom han for nær til varmen derinde, og så blev hans hale sveden. Men fra den tid af var der dag på jorden, tidligere havde kulde og mørke rådet.

¹ Boas, Indian. Sagen v. d. Nord-Pacifisch. Küste Amerikas (1895), s. 41. s. 7.

Björnen, som herskede i oververdenen, var dog utilfreds hermed og sagde til Egernet: »dersom det hele Tiden er lyst, hvordan skal man så kunne gå på jagt!« Så lagde han et stort og tæt skind over det hul, egernet havde gjort, og det blev nat. Natten er nemlig Björnens værk, han holder af mørke, bor under jorden i en mørk hule. Han er tilmed ond og vogter sammen med sin søn varmen i oververdenen. Varmen er gemt i en stor lædersæk, der er ophængt på en af grenene af et vældigt træ, som gror midt i himlen. På det samme træ hænger i poser alle de andre ting, der fra himlen kommer til jorden; i én er der regn, i en anden sne; godt vejr og storm har hver sin pose såvelsom kulde og varme.

Nu gjaldt det at få fat i den pose, der var varme i, det var ikke helt let, thi Björnen og hans søn havde deres bolig ved foden af træet og holdt bestandig vagt.

Rensdyret, som det hurtigste, påtog sig omsider at røve posen med varmen i, det lykkedes, men Musen havde fået sine sko i stykker og mente, han kunde skære en smule læder ud af varmesækken til at flikke dem med. Det gjorde han, men så slap al varmen ud på engang, sneen smeltede, den store vandflod kom over jorden, og både mennesker, dyr og fugle omkom.¹

Jeg behøver ikke at fortsætte, her er jo kun lyset og varmen tilbage, som gör himlen mildere end den isbundne jord.

Hos Grönlænderne synes forestillingen om et lykkeligere hinsidigt liv at have fået noget fastere former. Over jorden findes en oververden, den blå himmel hvælver sig over den som en skal, der siges at dreje sig om et höjt bjærg i nord. Det er et virkeligt land med bjærg, dale, søer. Menneskesjælene kommer efter

¹ Pétitot, Trad. indiennes du Canada Nord-Ouest (1886), s. 373

døden enten til over- eller underverdenen, men den sidste har fortrinnet, er rig på varme og næring; dér opholder de lykkelige døde sig og kaldes Arsissut: »de, som lever i overflod.« De, som kommer til oververdenen lider kulde og mangel. I havet er der masser af sæler og narhvaler, og alle havets dyr beherskes af en stor kvinde, i hvis hår der hænger sæler og narhvaler; når troldmændene kan nå ind til hende under havet og komme til at rede hendes hår, kommer havdyrene til kysten og kan fanges. I himlen er der varme og krækkebær. Börn, der ombringes, og dødfødte börn kommer til himlen og forårsager nordlys. De tager hverandre i hænderne og danser rundt i slyngninger og svingninger. Snart snor de sig i spiralform op om den ene fløj, snart åbner spiralen sig igen. De spiller bold med et hvalroshoved eller deres efterbyrd, og når de ser forældreløse börn, løber de henimod dem og kaster dem omkuld. Deres leg ledsager de med en pibende, hvislende lyd.¹ Begge steder er der altså til at være, men i havets verden er dog bedst.

Det er, som det bestandig lyder gennem disse fattige folkeslags tale: »hvor der blot er varme nok og mad nok, dér er Paradis.«

Jeg forlader nu fremmede og fjærne verdensdele for at vende tilbage til Europa og til folk, der står os nærmere, og begynder med et slavisk folk, Russerne. Langt borte mod øst er Solens hjem på en ø, der til alle sider er omgivet af havet. Dér søger Solen hvile, når dens arbejdsdag er tilende. Derhen søger sjælene af småbörn, der dør i den spæde alder. De leger blandt træerne og plukker af deres gyldne frugter. Ufødte sjæle lever

¹ Rink, Eskim. Ev. og Sagn II. 182, Medd. om Grönl. X. (1888), s. 112. 113.

dér og venter på legemer, de kan tage bolig i, de vender atter dér tilbage, når de forlader legemet. Ingen kolde vinde blæser, aldrig når vinteren frem til disse lykkelige steder. Forbillederne til alt, hvad der lever på jorden findes dér, insekter og trækfugle drager ud derfra om foråret for atter at vende dér tilbage i efteråret. De mægtige vætter, der råder for flod og regnskyl, tordenens, stormenes, uvejrets vætter, sætter hverandre stævne dér. Dér bor Slangen, ældre end alle andre slanger, den profetiske Ravn, alle ravnens ældste broder, den største og ældste af alle fugle, som har jærnnæb og kobberklør, og dér er biernes moder, den ældste blandt bierne.

Fremdeles er der en dryppende eg, i hvis skygge slangen Garafena hviler, ved siden sidder Zarja, som stammer fra guderne. Når Slavoneren i henfarne dage bad, vendte han sit ansigt mod vest og anråbte guderne om at fri ham fra sår og sygdom og give ham mod, elskovslykke, lykke i jagt og fiskeri og velsigne hans hjem. Sammesteds findes en mærkelig sten, der hedder Alatuir, under hvis leje lægedoms floder fremvælder. Men på den sad en dejlig pige, der syede blodige sår sammen.

Dette synes at have været den oprindelige forestilling, men under påvirkning af kristelige tanker skifter billedet. Stenen ligger ved Jordanflodens bred, over den er rejst en gylden kirke eller en guldtrone, hvorpå herren sidder, eller hvor Guds hellige moder har plads; tæt ved den en skov af cypresser eller en gylden trappe, ad hvilken erkeenglen Mikael stiger op mod himlen. Tilmed er forestillingen trængt ind, at disse vidunderlige lykkelige egne skal søges mod øst, og man mener, at dette skyldes Alexander sagaen. Der fortælles jo

nemlig om Alexander, at han på sit æventyrlige tog østpå nåede vidunderlandet Indien og verdens ende. Efter én beretning lod han sig der gøre en vogn, forspændt med Griffer, som bar ham op mod himlen, hvis hemmeligheder han vilde udforske. Han kom så højt, at jorden syntes ham en lille sten, hvorum havet slynge sig som en drage; men den almægtige gud tålte ikke hans overmod, styrtede ham ned i en øde skov, hvorfra han først efter mange dages omflakken fandt frem til mennesker. Efter en anden fortælling kom Alexander til en flod med sødt duftende vand. Da udbrød han: »denne flod må have sit udspring i Paradiset!«

Han tvættede sit ansigt med det duftende vand, blev ved at følge floden mod strømmen og nåede omsider til Paradishavens port.

»Luk øjeblikkelig porten op!« råbte kongen.

Men indenfor lød en røst:

»Denne port bryder ingen op med magt; den hører Herren til, kun de retfærdige oplades den for.«

»Jeg er en mægtig og stor konge. Giv mig i det mindste noget fra Paradiset!«

Et dødningehoved blev rakt ud til ham.

Alexander tog det, lagde det på en vægtskål, alt hvad guld og sølv, han ejede, på en anden, men det viste sig, at hvor meget der end var, dødningehovedet kunde det ikke opveje.

På hans tog fulgte jødiske vismænd ham, og han spurgte dem, hvad det betød.

»Menneskeøjjet af kød og blod,« svarede de, »bliver aldrig mæt. Dødsriget og afgrunden kan ikke mættes, så kan og menneskens øjne ikke mættes.« (Salomons Ordsprog 27.20).

»Kan I bevise, at det er sandt?« spurgte kongen.

Så tog de en håndfuld jord, dækkede dødningehovedet dermed, straks steg vægtskålen i vejret.¹

I en sén nordisk Saga, fortællingen om Erik Vidførle (13—1400), er der et æventyr, der vist hører ind under Alexandersagnene, i altfald under den gruppe af fortællingen, der henlægger Paradiset mod øst etsteds i Indiens nærhed.

Erik søgte efter Paradiset, havde i følge med sig Erik Danske. Da de havde rejst længe mod øst, kom de til de mørke lande, hvor stjærnerne kunde ses hele dagen. I mange dage gik de vild blandt tætte skove og høje fjælde, men kom omsider til en å, der udstrømmer fra Paradis. Over den var en stenbro, men på broen en stor drage med gabende svælg. Efter nogen forhandling vendte Erik Danske tilbage, men Erik Vidførle sammen med en svend farer med draget sværd løs på udyret, blev opslugt af den og fandt sig først i et tæt mørke, lidt efter lidt lysnede det op, og Erik så for sig et vidunderlig dejligt land, urterne fagre som purpur, fyldte med blomster, floder af honning flød over alle enge. Landet var lavt, en stor slette; ingen fjælde eller banker så man; solen skinnede, der var hverken skyer eller mørke, ingen blæst, men rørte en luftning sig, da førte den den sødeste blomsterduft med sig. Længe fortsatte han vejen over dette sletteland for at søge hus eller by, at de kunde få at vide, hvor langt det strakte sig, da opdagede de omsider noget, der som en halmstak hang ned af luften. Derhen vendte de deres fjed og så, at det var et tårn, der ikke blev båret på piller. Da de kom

¹ Ralston, Songs of the Russian People 112 flg., 374 flg.; Klemming, Konung Alexander (1862) v. 9037 flg.; Tendlau, Jüdische Sagen 47.

hen dertil, opdagede de, at en høj stige var opstillet på den søndre side af tårnet, uden at de forstod, ved hvilken kraft det mægtige tårn svævede i luften. Derpå gik de op ad stigen og traf et hus, pyntet med kostelige tæpper, i det et sølvbord, hvorpå hvidt, sødt duftende brød. Fremdeles var der et guldfad, hvorpå alle slags kødmat med de lifligste frugter. Ligeledes var der en kande, smykket med ædelstene, samt en gylden kalk, begge fyldte af god drik. Desuden en seng, bred og med kostbare skind.

De undrede sig såre over det altsammen, og Erik sagde: »her er Udødelighedslandet, som jeg med så stor anstrengelse og besvær de mange år søgte!« Siden takkede de gud, som lod dem finde dette land.¹

Længere behøver jeg ikke at gå, en guds engel åbenbarer sig for de to rejsefæller, som atter vender tilbage til menneskernes verden efter deres æventyr i de fjærne lande. Hvor forbilledet er for denne skildring, véd jeg heller ikke, en mængde æventyr fortælles fra Indien i middelalderen, mulig findes en tilsvarende fortælling iblandt dem.

Nu, da vi nærmer os vore egne landemærker, kan vi spørge: er der ikke noget, der kunde minde om Paradislængsler, som endnu er opbevaret under én eller anden form i sagn eller saga her i Norden eller i det hele i Nørdeuropa blandt Germaner eller Kelter. En fortælling som den om Olav Tryggesons dröm, er jo af kristen oprindelse. Han så en stor stenstøtte, der hævede sig så højt, han kunde öjne. Udenpå den var trin indhugne, som han klatrede opad, til han var nået over skyerne. Da mødte han så sød vellugt, at han aldrig

¹ Fornald. Sögur III. 668; m. h. t. »Odäinsakr«, Paradisets navn, se Müller Saxo 163, samt Notæ Uberiores 131, »Undensakre«.

havde fornummet dens lige. Rundt om sig så han skønne steder, blomstrende af alskens yndighed, skinnende mænd, iførte hvide klæder, prydede med alskens glans og herlighed og fulde af jublende fryd. Under de omgivelser lyder så guds røst til ham, han roses, fordi han aldrig har dyrket de »forbandede afguder«, får at vide, at han skal drage til Grækenland, for at få Guds navn kundgjort, han sér endnu et glimt af helvedes kvaler og bevæges ved det altsammen så stærkt, at han drager ud for at lære evangeliet at kende.¹ Om denne vision kan der jo ingen tvivl være, er den oplevet eller digtet, stammer den fra Kristendommen.

Men så er der jo sagnene om Valhals borg, den daglige kamp og det daglige gilde dér. Hvor så end disse sagn har deres dybere grund, så meget synes klart, at de kun i ringe mon har fået skikkelse i folkets tro eller forestillingskreds. Vi må prøve andre veje for at finde skildringer, der i nogen måde kunde synes at udtrykke den længsel, der søger bort fra det daglige livs slid, nød, sorg, fra vinterens kulde og sult.

Da kristendommen i den tidlige middelalder drog fra middelhavslandene nordpå og søgte at vinde tilhængere blandt de barbariske folk i Mitteleuropa, har missionærerne utvivlsomt i mange måder måttet lempe sig frem. Vistnok blev templer brændte, afguder huggede i spåner, hellige træer fældede, men det er kun den ene side af sagen. I mange måder blev ydre former stående, helligdomme bevarede, men de fik nye navne, man søgte at give dem nyt indhold.

De store hedenske guder kom i visse måder lettest ud af verden, og for hedningernes tanker faldt deres virksomhed og skikkelse sammen med den kristne

¹ Kap. 76. Ráfn, Oldn. Sagaer I. 124.

Alfaders, med den hvide Krists. De kristne helgener tog deres part af den hedenske gudeverden. Thor opstod i fornyet skikkelse som Hellig Olav; Freja og vist i Syden Fru Venus, som Jomfru Maria. De lavere gudeskikkelser skjulte sig i de mørke skove, i fjæld og sø, de blev det skjulte folk, huldre-folket. Hinsides den travle menneskeverden, gemt i skovenes dyb var Alfelandet. Kun nu og da fik mennesker et glimt af dette riges skjulte herlighed at se, de var jo blevne udlændinge, bortkyste af korset, af den »hvide bjældeko«, kirken, af præsternes messer og sange, men havde taget deres eje med, guld, skatte, dyre stene, og vidunderligt var deres rige. Overfor menneskeverdenen kan de stå venligt, komme som gæster, byde mennesker til gæst, de kan give lykke og trivsel, men også tage den og volde sot og sygdom uden ende.

Det kristne menneskefolk vil nødig opgive gammelt og godt nabolag med huldrefolket, de var vel i forståelse med hverandre, da Odin og Thor styrede verden; man offrede senere i stilhed til dem for at holde venskabet vedlige. Nu og da drages menneskene mod deres rige, ungersvenden får en brud fra Alferiget, møen bliver Elverkongens hustru, men — en dobbelthed gør sig gældende. På den ene side dette folks dragende magt med al den herlighed, de har i eje; på den anden side rædslen over de naturmagter, for hvilke alle disse mangfoldige vætter er et udtryk. Dertil kommer endnu den kristnes onde samvittighed: han har hos alferne givet sig djævelske magter i vold, der vil øde hans sjæls salighedshåb. Så bliver alfernes lyse rige, hvor paradisk det end kan være, en rædsel, en fristelse. Får man et glimt at se deraf, er der ikke andet at gøre end at værgе sig med korsets hellige tegn og snarest muligt at fly.

Et af disse sagn har i vore dage fået digterisk behandling, fortællingen om ridder Tannhäuser fra Rhinegnene. Hans navn er bleven verdensberømt ved R. Wagners opera. Måske har en historisk person lånt sagnet sit navn.

Om Tannhäuser hedder det da, at han drog østpå, ledsaget af sin faders tro svend, Eckart. Han søger det bjærg, hvor Fru Venus troner i al sin herlighed. Om-sider når han Hørselbjærget i Thüringen ved Eisenach, drages af de tryllende toner og træder dansen med elvermøerne trods Eckarts bøn og advarsel. De fører ham hen til en høj klippeport, der står åben, så han kan se ind i bjærget, Venus sidder dér på sin trone, Apollo med sine sangere, Gratier, Nymfer, kort Sydens gamle gudehof, der har skjult sin herlighed i det mørke bjærg. Venus modtager ham med åbne arme, hun deler sin trone og sit leje med ham, — og bjærget lukker sig; men udenfor sidder den trofaste Eckart og holder vagt og advarer hver, som nærmer sig, mod at gå ind til de djævelske magter i fjældet.

Så gik dagene, et år var henrundet, Tannhäuser vidste ikke, at det var mere end en time. Der må så være sket noget, der vakte ham af rusen, noget som da Agnete i havets dyb hørte kirkeklokkerne ringe, han vågnede og ræddedes, forlangte af Fru Venus frihed til at gå, hvor han vilde. Hun gør ham det ene bud større end det andet, men han svarer, at hans hjerte er bleven sygt, han må bort, og da hun endnu holder fast på ham, kalder han på Maria, den rene mø, og nævner Fru Venus en djævel. Så bliver porten lukket op, han får lov at gå, men føler sin synd så forfærdelig stor, at han må til Rom, skrifte den for paven, om den kan tilgives.

Han når så omsider frem, erholder foretræde hos pave Urban, som just står med en stav i sin hånd. Men da paven hører, hvor stor en synd han bærer på, udbryder han: »för grönnas denne törre stav, end du finder nåde hos gud.« Håbløs drog Tannhäuser tilbage til bjærget. Han udbød: »Maria, rene mø, nu må jeg fra dig skilles,« bankede på fjældets dør, som straks sprang op for ham, Fru Venus kom ham med åbne arme i møde, og nu bo'r han hos hende, til engang dommedag gryr, og alt hvad bundet er bliver løst. Men da pave Urban tre dage efter mødet med ridderen atter så den törre stav, havde den skudt grene og grønne blade, og paven opdagede, at han havde dømt for hurtigt og for hårdt, sendte bud ud i alverden for at finde Tannhäuser, men det var for silde, fjældet havde lukket sig over ham.

En anden mindre skærende slutning på sagnet findes også: Eckart, som holder vagt der uden for, får den blomstrende stav, går med den i hånden mod fjældets dør, som straks springer op, men lukker sig atter bag ham, som nu sammen med sin herre venter der inde på guds nåde, når den yderste dag oprinder.¹

Dette er vel i denne form et sént og udsmykket sagn. Kærnen deri er, at ridderen er bleven bjærgtagen, lokket af det skjulte lands herlighed, af dejlige kvinders elskov. Derinde er et tilhold mod menneskelivets trængsel og håbløse sorg, derinde er ikke vinterens bitre kulde eller sommerens brændende hede, måske hverken smærte eller død. Fru Venus er Elverpigen, der fører ham ind i sit slot. Men rædslen for naturmagterne, som intet menneske dog helt tör give sig i vold, den har i sagnet

¹ Witzschel, S. aus Thüringen I. 137, Lütolf S. s. 86. Pierers Convers. Lexicon und. Tannhäuser.

fået form af den onde samvittighed og vækker uro. Forsøget på at rive sig løs strander. Kun en kort tid er ridderen fri, han drages atter ind i Alfelandet for at blive der.

I bjærget bor ellers mor Hulda, hos hende riddere og svende i den mægtige hal. Når natten falder på, drager de ud med gny og glam over menneskernes verden. De farer gennem luften med sus og brus, Eckart er en af de sidste i skaren, men hvor man på jorden hører hundenes glam eller stormens brusen, gör mennesker korsets tegn og søger ly, det er Odins jagt, den vilde jæger og hans følge, der farer forbi.

Hermed sammenstiller jeg den middelalderlige fortælling om Thomas fra Erkeldoun, Thomas Rimer eller Thomas den sanddru, som han også kaldes. Han lå en dag på en af bakkeskrænterne af Eildon Høje, da han så en dame komme ridende henimod sig, så vidunderlig dejlig, at han antog, det måtte være himmeldronningen selv. Hendes hest var af fuldendt skönhed, i dens manke var bundet tredive og ni sølvklokker, som ved hvert af dens trin klang. Sadelen var af elfenben, smykket med indlagt guld. Hendes stighböjler og hele hendes dragt svarede til hendes stolte fremtræden. Buen bar hun i hånd, pile ved sit bælte, førte tre mynder med sig i bånd og tre støvere fulgte hende. Thomas blev betagen af elskov til hende. Hun advarede ham; kyssede han hende, blev han hendes slave. Han kunde ikke modstå. Men i det öjeblik hans læber rørte hendes, blev hun forvandlet til den styggeste, gamle heks, man kunde se for sine öjne, lammet i den ene side af kroppen, det ene öje hængende ud af sin hule, hendes hudfarve gul og gusten. Styg, som hun var, kunde Thomas nu ikke mere løsrive sig fra hende, og da hun bad ham

tage afsked med den klare sol og den grønne skov og følge hende til Alfelandet, måtte han adlyde. Vejen faldt ind gennem bjærgets mørke hule, hvor de tre dage drog gennem nattemulmet. Til tider hørte de brændingens larm fra havets bred, til andre tider vadede de gennem floder af blod, der krydsede deres sti. Omsider nåede de frem til en dejlig have, og Thomas, som var ved at segne af mangel på føde, udstrakte sin hånd og greb efter frugterne; men damen forbød ham det, det var de æbler, der havde været skyld i, at slægten var bleven udjaget af Paradiset. Da han så op på hende, opdagede han, at hun havde genvundet al sin vidunderlige skønhed ved at indånde Alfelandets luft påny og var om muligt dejligere end nogensinde. Hun satte sig ned og beføl ham, at han skulde lægge sit hoved i hendes skød, og så forklarede hun ham, hvordan landet var, hvor de nu opholdt sig. »Ad vejen tilhøjre,« sagde hun, »drager de salige menneskesjæle til Paradis, og sér du den brede, udtrådte sti, der går ned i dybet, den fører de fortabte sjæle til stedet for den evige straf; den tredie hist, over den mørke hede, leder sjælene til det sted, hvor pinen er mindre, og hvorfra de kan løses ved bön og messe. Men den fjerde vej, der går henimod den strålende borg, det er vejen til Alfeland, og den følger vi. Kongen, som bor i slottet, er landets fyrste, og jeg er hans dronning. Men,« föjede hun til, »hellere vilde jeg slæbes tildøde af vilde heste, end at han måtte vide, hvad der er skét imellem os!«

Så var de da i Alfeland og sangen om folket dér lyder:

Men vi, som færdes i Alfes land,
vi kender ej sygdom og sorg,
her græder ingen, og smærte når
ej til vort folks strålende borg.

Vi Alfer skifter så let vor ham,
snart kæmper vi er, snart små,
en nøddeskal er os en hal så vid,
hvis tillie vi danser oppå.

En rosenknop er os en seng så blød,
på blad vi sejler i å,
os vinden bærer som frøets dun,
og solstråler gynger vi på.

Dronningen pålagde Thomas streng tavshed, helst måtte han slet intet sige. For at støtte ham, vilde hun fortælle, at hun havde frtaget ham mælet, da de forlod Midgård (the middle earth).

De gik ind gennem køkkendøren og fandt sig midt i en travl og festlig sværm, som den kunde træffes i en stor lensfyrstes bolig. Tredive hjortekroppe lå på det mægtige bord, talrige kokke var ifærd med at udstykke og tilberede dem. Vældige mynder opslikkede det drypende blod og frydede sig ved at snuse til vildtet, de havde opjaget. Kongen modtog i hallen sin dronning uden spørgsmål eller mistanke. Riddere og damer opførte danse. Til trods for udmattelse og sult var Thomas ikke sén til at deltage i morskaben. Han syntes, at ganske kort tid var gået, da dronningen tog ham til side og sagde, at han måtte rejse tilbage til menneskeverdenen. Forundret så han på hende, og hun spurgte, hvorlænge han mente at have været der. »I det højeste en uge,« svarede Thomas. »Du tager fejl,« sagde hun, »du har været her syv år, og nu må du bort. Imorgen kommer budet fra helvede og kræver tiende. Så smuk en mand, som du, vilde straks blive tagen, den skæbne er for ond til dig. Derfor, skynd dig, vi må afsted!« Kort efter var han atter i sin hjemstavn og hørte fuglenes sang i skoven. Dronningen tog ømt afsked med

ham og gav ham, inden de skiltes, den gave, at han aldrig formåede at sige et usandt ord. Thomas bad sig fritagen for denne farlige gave, der vilde gøre ham det lige umuligt at være i kirke eller på torv, ved kongens hof eller i fruerbur, men alfedronningen var ubönhørlig, derfor fik Thomas i tiden ry som profet, thi alt hvad han sagde, indtraf.

Men hans æventyr i Alfelandet fik et efterspil. Thomas blev en berømt mand. Som Sybilles spådomme lever hos os, nævnes hans forudsigelser endnu ned til vor tid blandt den skotske almue. Han var da engang i besøg hos jarlen af March på hans herresæde, havde kvædet henfarne heltes drape, aftenen var kommen, — da lod et skrig blandt det forsamlede folk, en statelig hjort og en snehvid hind stod og ventede derude, de lod sig ej kyse af uroen og larmen. Et bud søgte Thomas Rimer og fandt ham i sengen; men næppe hørte han, hvad det angik, før han sprang op, kastede klæderne om sig:

»først blev han bleg, så blev han rød,
i hast han råbte dér:
afsted jeg må, mit glas udrandt,
min livstråd brusten er.«

Han fulgtes med dyrene ud, hvor skoven var tættest og mørkest og er siden den tid kun sjælden sét af ganske enkelte blandt hans landsmænd.¹

Mens Alfelandet således efter de skotske fortællinger må søges ad mørke veje som en del af den underjordiske verden, hvorhen menneskesjæle drager til helvedes pine, eller til skærsildens salighedshåb, et stykke hedensk Paradis, hvor fortidens mægtige fyrster samles og holder

¹ W. Scott, *Letters on Demonology* IV. (Paris 1898), s. 345; *Minstrelsy of the Scott. Border* (London 1839), s. 414.

fest, synes efter adskillige irske sagn dette rige at måtte søges på bunden af de dybe fjældsøer.

Engang levede der en konge, O'Donoghue, lige berømt ved sin visdom i fred, som ved sin tapperhed i krig, æret og elsket af sit taknemmelige folk som ingen anden. Længe havde han været konge i landet, da han engang samlede sine stormænd til en prægtig fest. Mens han under larmen slog til lyd for at blive hørt, kom en profetisk ånd over ham, han talte om, hvad der skulde ske i de kommende dage så alvorligt og indtrængende, at folket, der lyttede i åndeløs stilhed, snart ræddedes, snart jublede, snart rejste sig i forbitrelse mod den talende. Midt under sin tale rejste han sig langsomt, gik alvorlig ned til søens bred, trådte ud på vandet, som bar ham. På vandspejlets midte blev han et øjeblik stående, vendte sig om, så tilbage, vinkede til afsked og forsvandt bag tågesløret.

Men det fortælles, at nu og da, om ved den 1. Maj, kommer han tilbage at besøge sit hjem. Man kan se en skumbølge rejse sig over søen, den bevæger sig langsomt over vandet, men bag den drager O'Donoghue frem på sin hvide hest, fulgt af en glimrende skare af Alfelandets riddere og svende.

I grevskabet Galway levede et ungt forlovet par, Kormak og Marie. Deres bryllupsdag var alt bestemt; da Marie pludselig forsvandt, uden at det var muligt at opdage noget som helst spor af hende. Der blev søgt efter hende ved dag og nat i hver en mørk krog af skoven, i hver en kløft i hver en bjærghule, men alt forgæves; alle opgav håbet om at finde hende, kun Kormak kunde ikke give tabt.

En aften var han gået ud, havde sat sig på en fremspringende klippe ved søens bred. »Nej,« udbrød han,

»hun kan ikke være død. Hun må være søtagen og leve under Korrib søens bølger. Jeg hører hendes røst i bølgernes brusen, sangene jeg har lært hende, i deres klingende rislen. Hvorfor vender hun ikke tilbage til mig? Hun må være bunden ved stærke trolddomsord!«

Søen lå blank og stille. En enkelt skummende bølge rejste sig og rullede langsomt hen over vandets spejklare flade. Fuldmånen skinnede, og Kormak blev va'r, at en skare lette og luftige skikkelser ganske langsomt bevægede sig frem bag den. Først en fanebærer, derefter et glimrende tog af riddere med funklende hjelme og rustninger, skjolde og spyd skinnede i månens stråler, vandspejlet gyngede sagte under deres gangeres trin. Om deres skikkelser hang tågefug, der lyste i alle regnbuens farver, og når en luftning greb dem, spredtes disse strålende tågeslør ud over søen. Man hørte først sagte, mumlende røster, men efterhånden brød toner frem, en sang, vidunderlig betagende, steg og sank i langsom højtidelig takt.

Kormak sad og stirrede halv bedøvet på synet, vidste ej, om han vågede eller drömte. Men han samlede al sin kraft, rev sig løs fra trolddommen og udbrød:

»Du hellige Krist, frels hendes sjæl!«

Næppe lød det hellige navn, för skaren spredtes, skrig og djævelske hyl hørtes, tågen bredte sig over søspejlet, men ved hans side stod Marie, ung, lys, skönere end nogensinde, frigjort ved det stærke ord, han havde udtalt¹

Endnu en fortælling, der hører ind under samme gruppe fremdrager jeg, den stammer fra Sverige og lyder:

En torsdagskvæld gik en gammel mand, Löfberg, hjem gennem en af landets mange tætte og mørke skove.

¹ Grimm, Irische Elfenmärch. 181. 191.

Månen skinnede klart. På engang stod han inde i skovørkenen foran en høj mur med gitterport, det var så lyst, at den gamle kunde som ved den klareste dag se træer og buske hænge fulde af frugter og bær, der strålede som ædelstene. En stund standsede han og stirrede på al denne herlighed, så vendte han sig for at gå bort, men i det samme stod hos ham en gamling, der sagde, at han var ejeren, og bad ham komme inden for og plukke, som han ønskede. Löfberg var dog klogere end som så, vidste, at det var troldenes list, sagde, at han med Guds hjælp nok snart skulde komme hjem, dér havde han alt, hvad han ønskede sig. Straks sloges porten i med et vældigt bulder, et hvirvelvejr kom farenende, så det knagede i trætoppene, rev hans hat af og kastede den over muren. I samme øjeblik var synet borte, og han stod alene i den mørke skov.¹

Jeg nævner disse sagn fra fortællingen om Tannhäuser til historien om troldens Aladdinshave i skoven én gruppe, fordi der i dem alle bevidst og klart kommer frem, at vel er der lys, skønhed, overflod i den lokkende og dårende verden, som de gamle guder og deres arvtagere, Alfefolket, råder over, hvad enten de er skjult i bjærget, i jordens eller søens dyb eller i den mørke, ensomme skov, men denne verden er ond, og det er bedre at lide trængsel og nød her i syndens og sorgens verden med det kristne salighedshåb som ledestjærne end at sidde dér i Alfebo uden håb og at glemme tiden. Med andre ord: hvordan de sagn end oprindelig har lydt —, som vi kende dem, er de påvirkede af Kristendommen.

Jeg har allerede nævnet, at Alfelandet, Huldrelandet, er hyllet i tåger, skjult for sædvanlige menneskers øjne.

¹ Hofberg, Sv. Folksägner, s. 164; Djurklou, Nerike s. 67.

Blandt norske og islandske sagn kan man finde enkelte, hvor denne nys omtalte modsætning mellem Alfer og Kristenfolk slet ikke kommer frem. Der fortælles i Norge, at mennesker dybt inde i skovene, bag fjæld og urd, kan træffe gilde, blanke gårde. Man har hørt fortryllende musik, lyden af brægende får og geder, af grises grynten. Som landet er fattigt, er forestillingen om denne skjulte herlighed såre tarvelig. Et par omvandrende kræmmere blev forsinkede i skoven, stødte derinde uventet på en stor gård, hvor de forlangte natteherberge, som de også fik og det både med øl, mad og brændevin. Næste morgen gjorde de en handel med deres værtsfolk og blev betalte med lutter sølvpenge, men da de så tog afsked og bød gårdmanden vederlag for hans gæstfribed, vilde han intet modtage, viste dem på ret vej, og da de et øjeblik vendte sig bort fra ham, var alt forsvundet, og skovens øde omgav dem på alle sider.¹

Et nyt træk er, at det skjulte ligger fjærnt ude mod vest i det store hav:

»Til havs, i vest for Helgelands skær,
der svømmer en ø på de skinnende vover,
men kommer engang en sejler den nær,
da sænker sig skyer derover;
og skjult er da den vinkende strand,
og ingen kan øen bestige.
Med tanken kun tør kystboen hige
mod vest til det dejlige Alfeland.«

Det kan hænde, når fiskere komme hjem fra deres farlige dagværk ude på det vilde Nordlandshav, at der findes kornstrå fæstede ved styret. Så siger man, de er sejlede over Ud-Røst eller et andet Huldreland,

¹ Faye, Norske Folkesagn 38; jfr. Asbj. III. 374.

hvorom sagn går i Nordlandene. De viser sig kun for fromme og fremsynte mennesker, som er i livsfare på havet, ude på det store dyb, hvor intet land findes. Solen skinner dér over grønnere græsgange og rigere agre end andre steder i Nordlandene, og lykkelig den, som kan komme til en af disse solbelyste øer eller blot få dem at se, siger Nordlændingen. Udenfor Røst, en ø ved Lofotens sydspids, ligger et sådant Alfeland med grønne bakker og gule bygagre, det hedder Ud-Røst, derom er følgende sagn.

På Værø, tæt ved Røst, boede engang en fattig fisker, der hed Isak, og som intet andet-ejede end en båd og et par geder, som kærtingen holdt livet i med fiskeaffald og de græsstrå, de kunde sanke omkring på fjældene. Men hele hytten havde han fuld af sultne børn. Alligevel var han altid fornøjet med, hvorledes Vorherre lagede det for ham.

En dag var Isak ude at fiske et par mil til havs, da faldt der mørk tåge over båden, og ret som det var, røg det op med en storm så overhændig, at han måtte kaste al fisken over bord for at lette båden og bjærge livet. Det var ikke nemt at holde den flot, men han snoede farkosten nok så vakkert både mellem og over styrtssørerne, som var færdige at suge ham ned hvert øjeblik. Da han havde sejlet med slig fart 5—6 timer, tænkte han, han snart måtte træffe land etsteds. Men det led og skred, og stormen og tågen blev værre og værre. Så begyndte det at bæres for ham, at han styrede til havs, eller at vinden havde vendt sig, og tilsidst kunde han skønne, at det måtte være så, for han sejlede og sejlede, men han nåede ikke land. Ret som det var, hørte han et fælt skrig foran stavnen, og han troede ikke andet, end at det var draugen, som sang

ligsalmen hans. Han bad til Vorherre for kone og børn, for nu skønnede han, at hans sidste time var kommen. Bedst han sad og bad, fik han se skimtet af noget sort, men da han kom nærmere, var det bare tre skarver,¹ der sad på et stykke drivtømmer, vips, var han forbi dem. Således gik det både langt og længe, og han blev så tørst og så sulten og så træt, at han ikke vidste sine arme råd, og sad næsten og sov med styrstangen i hånden. Men ret som det var, skurede båden mod stranden og stødte. Da fik han, Isak, kanske öjnene op. Solen brød igennem tågen og lyste over et dejligt land. Bakkerne og bjærgene var grønne lige op til toppen, ager og eng skrånede op imod dem, og han syntes at kende en lugt af blommer og græs så sød, som han aldrig havde kendt för.

»Gud ske lov, nu er jeg bjærget, dette er Ud-Røst!« sagde Isak ved sig selv. Ret for ham lå en bygager med aks så store og fulde, at han aldrig havde sét magen, og gennem den bygager gik der en smal sti op til en grøn, tørvsat jordhytte, som lå ovenfor ageren, og på toppen af hytten græssede en hvid ged med forgyldte horn, og yver havde den så stort som på den störste ko. Udenfor sad der en liden blåklædt mand på en krak og smattede på en snadde. Han havde et skæg så stort og langt, at det nåede ham langt ned på brystet.

»Velkommen til Ud-Røst, Isak,« sagde manden.

»Velsigne mødet, fa'r,« svarede Isak, »kendte I mig da?«

»Det kan nok være,« sagde manden, »du vil vel have hus her i nat?«

»Var det så vel, var det bedste godt nok, fa'r!« sagde Isak.

¹ søravne.

»Det er slemt med sønnerne mine, de tåler ikke kristen mandlugt,« sagde manden, »har du ikke mødt dem?«

»Nej, jeg har ikke mødt andre end tre skarver, som sad og skreg på en stok drivtømmer,« svarede Isak.

»Ja, det var sønnerne mine det,« sagde manden, og så bankede han ud af piben og sagde til Isak: »du får gå ind så længe, du kan være både sulten og tørst, kan jeg tænke.«

»Tak som byder, fa'r!« sagde Isak.

Men da manden lukkede op døren, var der så gildt derinde, at Isak blev rent forbavset. Sligt havde han aldrig sét för. Bordet var dækket med de prægtigste retter, mælkefade med fløde, rødfisk, dyresteg, fladbrød med leverfedt, sirup og ost på, hele hobe med bergenskringler, brændevin og øl og mjød og alt det, som godt var. Isak åd og drak alt det, han orkede, og endda blev tallerkenen aldrig tom, og alt det, han drak, var glasset lige fuldt. Manden spiste ikke stort, og ikke sagde han stort heller, men ret som de sad, hørte de et skrig og en rammel udenfor, da gik han ud. Om en stund kom han ind igen med de tre sønner sine, det kvak lidt i Isak, i det samme de kom igennem døren, men manden havde vel fået deres uvillie dæmpet, for de var nok så blide og godlyndte, og så sagde de det, at han måtte holde bordskik og blive siddende og drikke med dem, for Isak rejste sig og vilde gå fra bordet; han var mæt han, sagde han. Men han föjede dem i det, og så drak de dram om dram, og imellem tog de sig en tår af øllet og af mjøden. Venner blev de og vel forligte, og tilsidst sagde de, at han skulde gøre et par søture med dem.

Så opholdt Isak sig i længere tid der på øen, men

og hans gæster var samlede, i fremmed kvinde i en fremmed elvet. Hun istemte et kvad og grene, plantet på den fjærne ø, s heste skummer og blinker. egende syn er den hvide slette, oplege. Som slyngplanten om a tonernes klingende træ på er ukendt såvelsom forræderi, men alt er som den sødeste er er ingen smærte; sorg og ingen knuges dér af sygdom rigt og skönt, at der ikke en.

de kvinde længe om det vid- ndes hjemstavn, men på en så, hvorhen hun gik, men nde.

sit skib, drog mod vest, blandt dem også til Ung-

Alfheim kendes også fra ten Kormak ved en grå- at hvor store smærter år grenens klokker rin- r dyssede i sövn.¹

om, hvordan det skete, kom til at foretage n blev en ældgammel slægt, levede sidst hos ngang den kristne mis- var skét, at hans års

mennir, forbrydere af forskellig art, som har søgt skærm mod loven bag ødemarkens endeløse fjæld- og lavastrækninger, eller som ved dom er blevne fredløse. Lidt efter lidt er disse sagn blevne mere og mere fantastiske. De fredløse får mere og mere skikkelse og natur som Alfefolket, og de, som endnu færdes i menneskeverdenen forestiller sig, at bagved de uhyre sandørkener og lavastrækninger, hvor intet menneske har sat sin fod, midt inde i sneklædte jøklers isverden, er frugtbare lyse dale, hvor mennesker lever et lykkeligt liv, når folket, som dér har hjemme, lukker de stængte døre op for dem. Tæt tåge eller svære snestorme danner landets grænsevagt. Når så mennesker længe har flakket om i uvej eller tåge og mistet både vej og landkending, fortælles, at stormen har lagt sig, solen er brudt frem, de har sét en frugtbar dal, deri boliger og mennesker, der havde travlt med markarbejde, de er blevne budte velkommen, har levet en stund derinde, er enten med vejvisere vendte tilbage, eller er forblevne hos Alfefolket, — *tör jeg vel sige*.¹

Der er endnu blot en enkelt fortælling tilbage, som jeg så slutter med, den er fra Irland, og dér er ganske anderledes fart og pragt i skildringen end i de stilfærdige, blege nordiske sagn. Altid har man på Erins² grønne ø vidst om det vidunderlige Alfeland at sige, nu og da er der gået bud mellem folket dér og menneskenes verden. Der var fest i kongeborgen, og den mægtige fyrste Bran havde søgt ensomhed, men hvor han gik, og hvor han stod, hørte han den smukkeste musik bag ved sig. Den dyssede ham omsider i sövn, men idet han vågnede, så han en gren af sølv med hvide blomster liggende ved sin side. Da han havde bragt

¹ Arnas, Thjód sögur. II. 189 flg. ² Irland.

den hjem i kongeborgen, og hans gæster var samlede, opdagede de på en gang en fremmed kvinde i en fremmed dragt stående midt på gulvet. Hun istemte et kvad og sang om træet med sølvgrene, plantet på den fjerne ø, rundt om hvilken havets heste skummer og blinker. En lyst for øjet og et kvægende syn er den hvide slette, hvor skarerne holder kampege. Som slyngplanten om egen snor glæden sig om tonernes klingende træ på Sølvskyens Slette. Gråd er ukendt såvelsom forræderi, intet er hårdt eller besk, men alt er som den sødeste musik, der når sjælen. Der er ingen smærte; sorg og død når ikke øens bred; ingen knuges dér af sygdom eller ælde. Landet er så rigt og skönt, at der ikke findes dets mage under solen.

Således sang den fremmede kvinde længe om det vidunderlige land, der var hendes hjemstavn, men på en gang var hun borte, ingen så, hvorhen hun gik, men sølvgrenen forsvandt med hende.

Næste dag udrustede Bran sit skib, drog mod vest, kom til mange vidunderlande, blandt dem også til Ungdomslandet.

En klingende sølvgren fra Alfehjem kendes også fra andre sagn, bringes til sagnhelten Kormak ved en gråhåret ridder og har den magt, at hvor store smærter end mennesker sukker under, når grenens klokker ringer, bliver de lidende mennesker dyssede i søvn.¹

Men så var der fortællingen om, hvordan det skete, at helten, kongesønnen, Ossian, kom til at foretage rejsen ind i Ungdomslandet. Han blev en ældgammel mand, den længstlevende af sin slægt, levede sidst hos Irlands helgen, St. Patrik. Da engang den kristne missionær spurgte ham, hvordan det var skét, at hans års

¹ Nutt, Voyage of Bran I. 2. 190.

tal havde været så stort, fortalte han: Efter den skæbnesvangre kamp ved Gavra, hvor så mange af os faldt, var vi en dugvåd morgen på jagt langs søens bredder. Træer og hegn duftede af blomster, småfuglene kvidrede på grenene. Det varede ikke længe, før vi rejste hjorten fra den tætte skov, så den sprang over sletten og hundene med højt glam i dens følge.

Mens vi så til, opdagede vi en rytter, der hurtig nærmede sig os vestfra, vi kunde se, det var en pige på en hvid ganger. Alle lod vi jagten fare og stirrede på pigen, der standsede sin hests hurtige løb, eftersom hun kom os nær. Finn og hans helte blev i høj grad forbavsede; thi aldrig før havde de sét mage til hendes skønhed. På hovedet bar hun et fint, gyldent diadem. En brun silkekjole, oversået med gyldne stjærner, omsluttede hendes lemmer. Den var på hendes bryst sammenhæftet med en guldbroche og var så lang, at den nåede fra hendes skuldre til jorden. Hendes guldhår faldt ned over hendes klædning i lyse, gyldne, krøllede lokker. Hendes öjne var klare som dugdråber på græs, og mens hendes lille hvide hånd holdt tömmen og styrede gangeren med et gyldent bidsel, sad hun lettere på dens ryg end svanen på søens gyngende vover. Over hendes hvide hest var bredt en glat, flagrende kåbe; hestens sko, var af røden guld og i Erin fandtes ikke nogen bedre eller skønnere hest.

Da hun langsomt nærmede sig Finn, tiltalte han hende høvisk med følgende ord:

»Hvem er du, dejlige, unge fyrstinde? Sig os dit navn, din hjemstavns navn, og hvilket dit ærinde er!«

Med sød og mild røst svarede hun:

»Ædle konge, jeg har gjort en lang dagsrejse, min hjemstavn ligger langt, langt ude i Vesterhavet. Jeg

er kongens datter i Livets Land, mit navn er Niam med guldhåret.«

»Hvorfor kommer du da over havet til vort fjærne land? Har din ægtefælle forladt dig? Eller hvad sorg har truffet dig?«

»Min ægtefælle har ikke forladt mig; thi aldrig gav jeg nogen mand min tro; men jeg elsker din tapre søn, Ossian, og kærligheden til ham har ført mig til Erin. Ej uden grund gav jeg ham mit hjærte, thi jeg har hørt om hans mod, hans mildhed, hans ædle herkomst. Riddere og fyrster har attrået min elskov, de var mig alle ligegyldige, ingen mand vandt mit hjærte, før jeg hørte din søn Ossian nævne.«

Da jeg så den dejlige pige med det skinnende, gyldne hår og hørte hendes ord, blev jeg greben af elskov til hende. Jeg gik hen til hende, tog hendes fine, lille hånd og sagde til hende, at hun strålede for mig som den klareste stjerne, og der var ingen kongedatter i den hele vide verden, jeg hellere tog til hustru, end hende.

Hun svarede da: »så lægger jeg ved mit ord det bånd på dig, at du på min hvide hest straks skal følge mig til Livslandet, landet, hvor den unge aldrig ældes. Det er et land, der ikke har sin lige i verden. Der er fuldt op af guld og sølv og kostbare stene, af honning og vin, og træerne bærer samtidig frugt og blomst og grønne blade. Du skal få hundrede sværd og hundrede kjortler af silke og flöjl, hundrede hurtige gangere og hundrede slanke, fintsporende jagthunde. Hjorder uden tal af køer og flokke af får med gylden uld, en rustning, som intet sværd kan gennemtrænge og et sværd, der aldrig ramte forgæves, fra hvis klinges hug ingen nogensinde frelste sit liv. Fest er der hos os daglig

og lege med uskyldig skæmt. Hundrede fuldt væbnede krigere skal stå rede på dit råb, harpespillere skal fryde dit hjerte ved deres søde toner. Du skal bære kronen som konge i Livets Land. Aldrig før bortgav min fader den til nogen blandt menneskernes børn, og den skal skærme dig dag og nat i kamp, under slagets mangfoldige farer. Årene, som svinder, skal ikke bringe dig affældighed eller død. Ung skal du vedblive at være til evige tider i din manddoms styrke og skønhed. Alt dette og mere til, som jeg ikke nævner, skal blive dit eje. Jeg vil være din hustru, om du vil følge mig til Livslandet.«

Jeg svarede, at hende alene elskede jeg blandt alle jordens kvinder, og villig drog jeg med hende til ungdommens lyse land.

Da min fader Finn og vort folk hørte mig tale således, og vidste, at jeg forlod dem, opløftede de tre høje sorgens råb.

Derpå kom min fader hen til mig, tog min hånd i sin og sagde bedrøvet:

»Ve mig, søn! nu går du fra mig og aldrig mere vender du tilbage.«

Hans mandige åsyn blev mørkt af sorg, og skönt jeg lovede, at jeg snart skulde komme igen, og sikkert troede, at det vilde ske, kunde jeg dog ikke tvinge mine tårer, da jeg bevæget kyssede min faders kind.

Så sagde jeg farvel til mine kære følgesvende, sprang op på den hvide hest bag kongedatteren. Hun rørte den med sin pisk og den galopperede hurtig og jævnt mod vest, til vi nåede kysten. Da dens guldskoede hove rørte bølgerne, vrinskede den tre gange og rystede sig, standsede intet øjeblik, men sprang på havet så hurtig som skyggen af den flyvende sky farer hen over jorden

en forårsdag. Vinden indhentede bølgerne, vi løb forbi vinden, så vi snart tabte landet af syne og så kun voverne, der rejste deres skummende toppe foran os, og de bølgende søer bag os. Mange vidunderlige lande så vi, øer, byer, skinnende hvide huse, stolte slotte, mærkelige skikkelser mødte vi, men uden ophør fortsatte vi vor vej mod vest.

En skildring af en ø, hvor de overnattede, og hvor Ossian besejrede en kæmpe, overspringer jeg og fortsætter:

Ved daggry sagde Niam til mig, at nu måtte vi bryde op, vi besteg hesten, som galopperede ud mod havet, men såsnart dens hove rørte havbølgen, rystede den sig og vrinskede trende gange, og vi ilede gyngende afsted udover havets klare, grønne flade, som forårsvinden langs bjærgenes grønne lier, og vi så kun de brusende og skummende vovers dans foran os og bag os. Atter kom mærkelige syner og underlige skikkelser os imøde, dog uden at lade os forstyrre fortsatte vi ilsomt vor vej. Men da blev himlen mørk, og solen skjulte sig bag truende skyer. Uvejret brød løs, de knitrende lyn slog ned rundt om os, stormen blæste op fra alle sider, bølgerne rejste sig brölende rundt om os, men den hvide hest fulgte sin vej, så rolig og så hurtigt som för, gennem de store bølgers hvirvlende skum, som blændede vore øjne. Intet sinkede dens løb, intet skræmmede den, den fortsatte sin vej uden at vende sig enten til højre eller til venstre.

Omsider standsede uvejret, og solen brød frem, og da jeg så op, lå der lige foran os et land. Det var grønt, vide blomsterstrøede sletter, blå bjerge, klare søer og brusende fosser. Tæt ved kysten rejste en strålende borg sig, skinnende af guld og dyre stene, der lyste i

alle regnbuens farver, blå, grønne, purpurrøde og gule. Ved siden af borgen var huse, byggede af de ypperste mestere, de var smykkede med skinnende ædle stene. Jeg spurgte Niam om navnet på dette dejlige land, og hun svarede:

»Det er min hjemstavn, Livslandet, alt hvad jeg har lovet dig, vil du finde dér.«

Da vi nåede kysten, steg vi af hesten, og vi så en flok krigere med ædel anstand og iførte lyse klæder komme os imøde for at byde os velkommen. Efter dem fulgte en stor strålende skare, i hvis spidse kongen selv. Han bar en klædning af lyst, gult fløjel, besat med ædelstene, og en krone, der funkede af guld og diamanter. Dronningen gik bagefter, ledsaget af hundrede skønne møer, og da de kom nærmere, syntes jeg, at mage til kongen og dronningen her i skønhed, ynde og majestæt så jeg aldrig.

De hilsede deres datter med et kys og derpå tog kongen min hånd og sagde i nærværelse af alt folket:

»Her er Ossian, Finns søn, for hvis skyld min datter Niam rejste over havet til Erin; her er Ossian, som skal ægte Niam med Guldhåret! Tusinde gange velkommen, tapre Ossian. Aldrig ophører din ungdom her i landet, al lykke og glæde venter dig. Min datter, den guldhårede Niam skal være din hustru, jeg er kongen i Livslandet.«

Så takkede jeg kongen, böjede mig dybt for dronningen; derefter gik vi ind i kongeborgen, hvor et festligt måltid stod rede. Vi holdt derefter gilde i ti dage, og den sidste af dem blev den dejlige Niam med Guldhåret min hustru.

I Livslandet levede jeg mere end tre hundrede år, men for mig var det, som kun tre år var henrundne

siden den dag, da jeg skiltes fra mine venner. Da begyndte jeg at længes efter min fader, Finn, mine gamle kampfæller, og jeg bad Niam og kongen om lov til at besøge Erin. Kongen sagde ja, Niam svarede:

»Jeg giver dig min tilladelse, skönt dybt bedrøvet. Jeg frygter, du kommer aldrig tilbage.«

Jo, vist vilde jeg vende hjem til hende igen, hun behøvede hverken at tvivle eller frygte. Den hvide hest kendte vejen og vilde føre mig sikkert tilbage.

Så fortsatte hun med følgende ord, der forekom mig helt ufattelige:

»Jeg vil ikke afslå din bøn, skönt din rejse volder mig stor sorg og frygt. Erin er ikke længer, hvad det var, da du rejste derfra. I stedet for Finn og hans folk vil du finde en skare præster og munke, — husk nu godt på, hvad jeg siger dig. Stiger du ned af den hvide hest, kommer du aldrig tilbage til mig. Jeg gentager min advarsel, sætter du din fod på Erins grønne jord, ser du aldrig mere igen dette lyse land. Endnu engang, o Ossian, du min elskede ægtefælle, stiger du ned af den hvide hest, mødes vi aldrig mere!«

Jeg lovede nøje at rette mig efter hendes ord, jeg vilde ikke stå af hesten. Men da jeg så ind i hendes søde ansigt, så hendes bitre hjertesorg, brød mine tårer frem med magt, — jeg kunde dog ikke opgive min rejse til Erin.

Så besteg jeg den hvide hest, der galopperede med mig over havet, vinden løb forbi bølgerne, min hest indhæntede vinden, snart lå Livslandet langt bag os, og vi nåede omsider Erins grønne kyster.

Rundt om i landet drog jeg, nøje undersøgte jeg hvert sted, hartad intet genkendte jeg, så forunderlig var alt ændret. Finn og hans helte var døde, jeg så

kun smådrengene, mænd og kvinder på små heste, de hilsede mig høfligt og venligt og så på mig med forbavselse, undrede sig over min mægtige skikkelse, min persons højde og majestæt.

Jeg gennemstrejfede landet på kryds og tværs, søgte kendte steder og var ved at vende hjem, da nogle af dværgene kom hen og bad mig om hjælp. En hel flok havde forsøgt at løfte en sten, det var halvvejs lykkedes, men de, som stod inde under den, var ikke stærke nok til at bære dens vægt, kunde hverken rejse den på enden eller komme bort fra den og var lige ved at knuses under den.

Det syntes mig skam og skændsel, at så mange skulde forgæves tumle med en sten som denne. Om Oskar havde levet, havde han grebet den i sin højre hånd og kastet den langt bort hen over hovedet på dem alle. Da jeg havde sét lidt på dem, samlede jeg mine kræfter, böjede mig ned, tog stenen, kastede den syv favne bort og frelste således de små mennesker. Ved stenens tyngde brast imidlertid sadelgjorden, jeg greb for mig for ikke at falde, og kom til at sætte begge mine fødder til jorden.

Men i det øjeblik hesten følte sig fri, rystede den sig og vrinskede. Som en forårssky farer afsted for vejret fo'r den bort og lod mig stå dér hjælpeløs og bedrøvet. Der skete pludselig en stor ændring med mig, mine øjne blev dunkle, mit åsyns sunde rødme blegnede, jeg mistede min styrke og sank sammen og var i et nu bleven en stakkels svag, vissen, blind, rynket olding. Den hvide hest kom aldrig mere tilbage. Mit syn, min ungdom, min styrke var borte. Efter den dag er årene henrundne i håbløs sorg, med længsel efter min yndige, unge hustru, den dejlige guld-

hårede Niam, i det jeg i vemod mindes min fader Finn og min ungdoms tabte og savnede kampfæller.¹

Her ender fortællingen om Ossians besøg i Livets Land, som så mange af de andre med en skærende mislyd.

I de omstående blade har jeg forbigået den kristne middelalders forestillinger om Paradiset, hvor det lå, hvordan det så ud, dets forskellige afdelinger, også dyrenes Paradis. Der kunde have været meget derom at fortælle. Jeg har opsøgt fortællinger, der selv om de var stærkt omdannede, kunde have en oprindelig hedensk grund i sig og ladet de andre ligge, såvelsom rejserne for at søge det jordiske Paradis. Der er blevet påstået, at blandt de tanker, der førte Columbus til at foretage det æventyrlige tog over verdenshavet, var også den mulighed medtaget, at han kunde finde Paradiset.

Så har vi vandret en lang vej både i tid og rum, fra den antike græske oldtids historieskrivere til sogn optegnede i vore dage, fra det yderste øst til det yderste vest, og mere endnu, fra naturfolk med deres barnlige, for ikke at sige barnagtige, og forvirrede tankegang til et udviklet folks strålende helteskikkelser og skildringer.

I dem alle omtrent kommer det træk frem, at Paradiset eller det lykkelige land, hvor der er godt at være, er fjærnt, vanskeligt, eller umuligt at nå, og bliver der en enkelt gang lukket op for en udvalgt, der tiest er en jordisk stormand, småfolk når i reglen ikke frem, så er det jo, som om nok en stund hjærte, sind og tanker kan fyldes af herligheden, men kun for en stund, længselen vågner, eller også kan et brud ske mod landets vedtægt, — livslandets herlighed mistes. Det skjulte land, som menneskehjærtet drömte om, ejede ikke så stor

¹ Joyce, *Old Celtic Romances*, s. 385.

en fylde, at *alt*, hvad hjertet ellers elsker, kan medtages eller glemmes; men kommer længselen efter menneskeverdenen op, er glæden forbi, og skal et menneske atter tilbage til jordelivets kår, er han bleven hjemløs. Fortællingen ender med et suk, i vemod: er det dog ikke altsammen en drøm?

Såvidt er hedningefolkene nået, dette er et stykke af fortællingen om alskabningens længsel mod frigørelsen i Guds rige.

FRA SABRO HERRED

i første Halvdel af dette Aarhundrede.

Paa Grundlag af P. C. Hummeluhrs Optegnelser

ved

EVALD TANG KRISTENSEN

Landbruget.

Skildringen af Landbruget paa en Gaard i *Skjoldeslev* under Frisenborg Gods kan staa som et Exempel paa den hele Egns Landbrug, og i de efterfølgende Linjer skal da fortælles, hvorledes det var i Meddelerens eget Hjem, mest efter hvad han selv kan huske, noget efter hvad hans Fader har fortalt ham.

Der skal begyndes med den Tid paa Vinteren, da de sidste Rester af den tarvelige Høst fra sidste Aar var fortæret af Kvæg og Heste. De blev da i Skikkelse af Benrade med Skind paa jaget ud i Skoven, som laa tæt ved Gaarden, tit under tykt Snelæg og i klingrende Frost eller ogsaa i Regn og Blæst. Der maatte de saa gaa og bide Knopper af Træer og Buske for at stille deres Sult. De forsultne Stakler af Kreaturer faldt jævnlig omkuld paa Vejen derud og maatte saa hjælpes paa Benene igjen af Gaardens Folk. De havde en Pels af Uld i Steden for Haar, der var af indtil fire Tommers Længde, og de blev vogtet der ude af en større Dreng eller Pige, undertiden af en gammel Opholdsmænd. Bønderne brugte selvfølgelig deres egne Børn

som Vogtere, i Fald de havde nogen, og Børnene begyndte med den Bestilling i en Alder af otte—ni Aar, og i Smaahusene undertiden tidligere. Drengen var kun klædt i en Skjorte, et Par Bukser, en Vest og en Trøje af Vadmel, og Pigen i et Skjørt med Livstykke, saa de frøs ynkelig, men saa lærte de at tænde Baal der ude af de nedfaldne Kviste, som de fik slæbt sammen og stukket Ild i. Vanskeligheden bestod i at faa Ilden til at give det første Livstegn, da der jo ingen Svovlstikker havdes, men kun Fyrtønde og Fyrstaal. Fra Tønderet, der helst lavedes af tørret og revet Piletrøske, forplantedes Gnisten til Tørv eller et Stykke raaddent Træ, og efter megen Møje fik Børnene da Held af det og frydede sig saa ved at sidde om Baalet og varme de næsten stivfrosne Lemmer.

Hvis der havdes Tag paa Gaardens Huse, som ikke var alt for gammelt, blev det brudt af til at fodre med om Aftenen og Morgenen, da man haabede paa, at næste Sommers Halmafrøde skulde blive saa rigelig, at der kunde blive lagt nyt Tag op. Men undertiden blev dette Haab jo skuffet, og Huset blev da staaende Vinteren over uden Tække.

Min Faders Gaard ved Skjoldelev havde over 6 Tønder Hartkorn og et Areal af over 70 Tønder Land, hvoraf de 16 Tønder var Hede og Mose, der laa en halv Mil fra Gaarden, dernæst et lille Stykke Engmose, omtrent én Tønde Land, som laa en Fjerdingsvej borte, og en tre Tønder Land Skov tæt ved Gaarden. Herpaa holdtes en Besætning af fire Heste og en Følhoppe samt én eller to Plage, otte eller ni Køer foruden Unghøveder og hen imod en Snes Faar. Men Hestenes Arbejdskraft var saare ringe paa Grund af den usle Foderstand, de var i. I det mindste én af dem maatte

saa at sige daglig afsees til Hoveribrug, og de øvrige brugtes vel til Arbejdet der hjemme, men det var heldigvis afpasset efter deres Kræfter. En Gang imellem brugtes de ogsaa til at kjøre til Kjøbstaden med, naar der havdes noget at sælge. Dette bestod i Æg, Høns, Ænder, lidt Smør og Ost, samt Favnbrænde. De Gaardmænd, der havde Raad til det, købte nemlig Bøge paa Roden i Frisenborg Skove, og deraf toges, hvad der kunde bruges, til Gavntræ. Noget af det solgte de, og noget brugte de selv tillige med Toppen. Det storslaaede Favnbrænde kjørtes til Randers eller Aarhus.

At Køerne under saadanne Forhold kun gav lidt Mælk, er selvfølgeligt. Hen paa Foraaret kælvede de fleste af dem, og derfor var det yderst knapt med Mælk i den sidste Del af Vinteren. Men naar saa Sne og Frost hørte op, spirede Græsset frem i rigelig Mængde over alt baade i Skov og paa Mark, og da kunde Kreaturerne faa rigelig Næring. Der brugtes nemlig aldrig Efteraarsbrak eller Efteraarspløjning. Jeg husker endnu den Henrykkelse, jeg som fire Aars Barn en Gang blev sat i ved at komme ud i April og se Skovbunden, ligesom og Agrene, bedækket med et hvidt Blomstertæppe og med det isprængte grønne Græs. Da syntes jeg, Verden var dejlig, men har aldrig set det Syn siden.

Naar altsaa Køerne havde kælvet i Foraarstiden, og de fik rigelig Føde i Græsset, kom de efterhaanden til saa meget Huld, at de kunde give en Del Mælk, og der tilvirkedes da noget Smør, hvorefter det meste solgtes; ti det var Luxus at bruge Smør hjemme i Husholdningen. Men Priserne var smaa, og denne Indtægtskilde var da alligevel ikke af de store.

Man begyndte nu at pløje Grønjord, hvori der skulde saaes Boghvede, Hør og Vikkehavre, og derefter kom

den øvrige Pløjning, da der aldeles intet var pløjet om Efteraaret. Marken var inddelt i ni Sædskifter, hvoraf det første tilsaaedes med forskjelligt, som ovenfor nævnt, det næste med St. Hansrug, altsaa i det Skifte, der Aaret før havde givet Boghvede, Hør og Vikkehavre. Siden afløstes denne Rugsort af Provstirugen, tredje Sædskifte var Byg og saa Havre to Aar i Rad, ligesom det endnu bruges flere Steder. Endelig hvilte Jorden som Græsmark i fire Aar. Især det sidste Aar havde Græs-jorden et fortryllende Udseende i Foraartiden med de mange hvide Smærer, hvori Bierne summede travlt omkring. Men for os stakkels barbenede Hyrder var det just ikke behageligt jævnlige at faa en Braad ind mellem Tæerne; den sagtnede nemlig vor Gang i flere Dage. Da den røde Kløver fremkom, blev der sagt, at nu skulde Verden nok til at forgaa i Honning.

Til Pløjningen brugtes Hjulplov, hvis Skjære var af Træ, beslaaet med Jærn, og Muldfjælen ligeledes af Træ. Den forspændtes med seks Heste i Gammeljords Pløjning og fire Heste til Stubjordspløjning. En Karl eller stor Dreng kørte Hestene, og en Karl styrede Ploven. Han var forsynet med en Plovkjæp til at støde Muldet af Muldfjælen og rense Ploven for Ukrudtsrødder. Harven var udelukkende af Træ, og Naglerne, der holdt Bullene sammen, var lavede af tykke Egekjæppe, meget stærke og seje. Harven var let at trække, da den ikke bed sig dybt i Jorden, og der kørtes med to eller tre Harver efter hinanden, saa hver af dem kun var forspændt med to Heste. Til at køre dem brugtes Dreng eller Piger, som ellers passede Kreaturerne, og det var ret ejendommeligt at høre den idelige Knirken, Skrigen og Knagen, som fremkom ved Trædelenes Gnidning mod hverandre.

De Gaarde, der ikke selv havde Børn til Kreaturpassning eller anden Smaatjeneste, fæstede ukonfirmerede Tjenestebørn ude fra vestlige Egne. De kom selv gaaende og gik fra Gaard til Gaard om Vinteren for at erhverve sig en Tjeneste til Foraaret og helst én straks. Lønnen for hele Sommeren med Foraar og Efteraar, altsaa i ni Maaneder, var én eller to Rigsdaler samt et Par Træsko læppet og krammet, et Pund Uld til Strømper eller Klæder og selvfølgelig Kost og Losi. Karle og Piger maatte Husbonden i Regelen selv ud at fæste. Han klædte sig i Søndagsdragten, tog sin sølvbeslagne Spanskrørskjæp i Haanden (hvis han havde en saadan) og gik paa Lykke og Fromme til en anden fjerntliggende By, i Regelen vester paa, indtil han ved at spørge sig for fandt, hvad han søgte. En Karl fik i Løn for et helt Aar tolv til fjorten Rigsdaler, et Par Træsko læppet og krammet, et Pund Uld, tolv Alen Blaarlærred og seks Alen stampet Vadmel. En Pige, der kunde paa-tage sig alt forefaldende Arbejde, altsaa brygge, bage, malke, spinde, fik syv—otte Rigsdaler, et Pund Uld og et Fjerdingskar eller en halv Skjæppe Hørfrø saaet i Marken, og den deraf voksende Hør blev tilberedt ligesom Gaardens egen Høravl.

Tidlig paa Foraaret, naar Frosten var gaaet af Jorden, og den endnu var meget vaad, blev Hegnene reparerede. Karle og Drengene flettede ny Ris i Hullerne af Risgjærderne og lagde Græstørv i Hullerne af Jorddigerne.

Muldvarpeskuddene paa Agre og Enge blev spredte af Piger og Drengene, og saa blev Husene istandsatte baade ud- og indvendig uden Haandværkere blot ved Husets egne Folk og med Hjælp fra Naboerne. Det udvendige Arbejde udførtes gjerne i Midsommertiden inden Høhøsten. Der blev hentet nogle Læs fedt Ler,

og dette æltedes af Heste, indtil det blev en sej Masse. Nabolagets Piger og enkelte Husmandskoner blev saa tilsagte til Klinegilde, og de udførte da Arbejdet, medens Gaardens Karle og Drengene brugtes til Haandlangere. Hver Kvinde havde sin Spand, hvori Leret var udrørt til en tynd Vælling, der kaldtes Lebi, dernæst en Lebibørste, lavet af bredbladet skarpkantet Græs (Seg) hvilket ikke var let at faa, da det kun voksede enkelte Steder. Haandlangerne gav hver Kvinde en Klump Ler omtrent saa stor som et Kohoved, og deraf tog de Stykker med de blotte Hænder og bearbejdede dem for at gjøre Leret endnu mere klæbrigt. Haandfulde deraf kastedes nu ind i Væggenes Huller og Revner, og med en forbavsende Færdighed jævnedes de dem med Hænderne, hvorpaa hele Fladen blev overstrøgen med Lebibørsten, til den var glat og jævn. Dagen efter blev Væggen atter overstrøgen, i Fald den viste Revner. Pigerne var under dette Arbejde absolut Karlernes Overordnede og lod dem ofte føle deres Herskermyndighed paa en temmelig ublid Maade. Gud hjælpe den Karl, der ikke ved Føjelighed, Raskhed og Elskværdighed søgte at vinde sine kvindelige Foresattes Bevaagenhed, og en ubetydelig Forseelse eller Mangel paa Agtpaagivenhed kunde let paa et Vink af en af Pigerne bringe dem alle til at bruge det Ler, som de stod med i Hænderne, og som var bestemt til Væggen, imod den stakkels Slave, og i overgiven Kaadhed overdængede de ham da saaledes med Lerbolde og Lervælling af Spanden, at han saa ud som en uformelig Masse. Efter Slagets Ophør kunde han se det henslæbte Ler, der var Frugten af et møjsommeligt Arbejde, henslængt til ingen Nytte, og han kunde da begynde forfra igjen. Der gaves ingen Appel over slige Overfald, Kvindernes egen Dom

var øverste Instant, og Manden og Konen og hvem som helst, der var Tilskuere, optog det hele med hjertelig Latter. Karlen vovede ikke at smide igjen, ti dette vilde kun forøge hans Kvaler; han maatte endog den følgende Tid taale at være Gjenstand for Vittigheder, Spot og Drillerier, hvis der ikke overgik ham værre Behandling. Man levede godt ved saadant et Klinegilde. Pandekager med et Stykke Flæsk indbagt midt i, var den staaende Ret, men det var tillige Bondens øverste Livret.

Naar Væggene nogle Dage efter var blevne tørrede, blev de kalkede, hvilket Gaardens Piger selv udførte. Det var et Arbejde, der ved Øvelse var bragt nær til Kunstfærdighed. Kalken var tyndt udrørt i Vand og med en Kalkbørste blev saa Væggen overstrøgen med meget let Haand, men aldrig med mere end ét Strøg paa hvert Sted, for hvis man atter kom over det, der allerede var strøget, vilde Leret opløses og blandes med Kalken til et grimt graat Overtræk. Man maatte forbavses over Pigernes Færdighed, da de jo ingen stadig Øvelse fik i at kalke. Enten blev nu hele Nedredelen af Huset, baade Stolper og Vægge, overkalket, eller, naar det skulde være pænere, Stolper og øvrigt Træværk »sat af«, d: malet med en brun, rød, sort eller grøn Mælkefarve, saa at altsaa Farven blev rørt ud i Mælk, hvilket tit var et eller andet haandsnildt Menneskes Bestilling, hvis ikke Pigen gjorde det.

Reparationsarbejdet indvendig i Stuehuset udførtes af Gaardens egne Piger i Regelen til Jule- og Paaskehøjtid.

Naar Kornet var saaet og nedharvet, begyndte man at grave (skjære) Tørv. I Tørvemosen havde Folkene Arbejde hele Tiden, fra Vaarkornet var saaet til Høslæt, naar undtages den Tid, der brugtes til at køre

Møg ud og saa St. Hansrug, omtrent fra først i Juni til midt i Juli. Folkene udførte i den Tid ikke mere Arbejde, end de magelig kunde have gjort i otte—ti Dage. Manden havde ikke noget hjemme at give dem at bestille og vilde da helst have dem ude af Øjnene. Mosen laa i Regelen langt fra Hjemmet, og der blev da baaret Middagsmad ud til dem. Den øvrige Mad tog de selv med, og naar de da om Morgen kom til Arbejdspladsen, begyndte de straks at spise Meldmad, Davren havde de jo faaet hjemme, og saa hvilede de igjen til Klokken ti, elleve, hvorpaa de hængte i til Klokken tolv. Efter Middagsmaden hvilede de igjen til Klokken fire, eller gik sammen med andre af Byens Folk og drev al Slags Leg og Løjer. Der arbejdedes saa fra fire til fem og nu spistes Eftermiddagsmeldmad, hvorpaa der igjen hviledes et Par Timer til lidt før Solnedgang, da de skulde til at tænke paa Hjemturen efter den vel anvendte Dag. Det maa ogsaa mærkes, at Arbejdet paa Grund af Anstrængelsen altid gik meget langsomt for sig i selve den tre Timers daglige Arbejdstid.

Nu stod endelig Høslætten for Døren. Der avledes kun Enghø, da Kløver i den Tid ikke kjendtes. Hvor Engen kunde faa Overrisling uden stor Ulejlighed, avledes ret godt Hø, og det var en af Landbrugets bedste Støtter.

En Gaards Værdi beroede især paa, hvor mange Læs Hø, der avledes, og derfor var Bønderne lige nord for Randers Fjord vidt og bredt bekjendt for deres Storhed, til deres Gaarde hørte nemlig store og fortrinlige Enge. Ved Udskiftningen fik Markerne ofte meget uheldige Inddelinger, eftersom hver Gaard skulde have Eng, ihvor uheldig den end laa for Marken. Store Strækninger blev benyttede til Eng, endskjøndt de kun

lidet egnede sig dertil. Men Høet derfra brugtes til Faarene, da det var fint, og aades helst af dem.

Jeg tror, at der den Gang var dygtigere Slættere end nu. Igjennem Arbejdet paa Hovmarken havde de tilegnet sig en stor Færdighed i at bruge Høleen, og man hørte jævnlig: »De ær en villele Kåel te å go mæ en Hjölle«. En saadan Karl var bekjendt i Miles Omkreds.

Efter at Høet var indbjerget, toges fat paa Høstarbejdet. Det var just hverken glædeligt eller strængt, da Afgrøden var saa ringe. Men for selve Arbejdsfolkene var det den glædeligste Tid af Aaret, naar Julen undtages. De fik bedre Kost, Sigtebrød og Panderkager, ja endog en Snaps Brændevin til Maden eller et vist Kvantum for hele Høsten. De villeste Karle lagde nu deres Dygtighed for Dagen ved at tage et Skaar meget hurtigt og smukt, og ved at gaa urimelige lange Strækninger uden at hvæsse Leen. Leens Blad var hjemmesmeddet og meget tungt, for at det bedre kunde følge Jorden. En let Le vilde have sprunget over mange af Straaene. Lebladet blev pennet paa en lille Ambolt, som kaldtes Pennested, med en meget haard Hammer, og saa hvæsset med en Stryge af porøst Egetræ, hvori med en Kniv var indgnedet fint Sand. Høledraget havde en stor Bøjning, der under Brugen bevægede sig over venstre Arm og Skulder. Det havde paa den yderste Ende en fire Tommer bred flad rund Knop, hvorpaa Strygen og en Sandpose var hæftet. Dette tjente til at holde den tunge Le i Balance. Hvis Kornet var langt nok, blev det strags bundet i Neg, men for det meste kunde der ikke laves Baand af det, og saa blev det slaaet paa Skaar og behandlet som Enghø. Ofte gav Afgrøderne ikke synderlig mere i Skjæppen end Udsæden. Jeg husker endnu tydelig et Stykke Havre

paa min Faders Mark i 1841 eller 42. I det Fald Jord kunde der saaes ni Tønder Havre eller fem Tønder Rug, men man kunde baade ride og kjøre hen over Stykket, uden at det vilde lide det mindste derved. Hvert Straa stod vel i en Afstand af en halv Alen fra dets Nabo, og der fandtes kun fra én til fem Kjærner paa et Straa. Da hele Udbyttet var lagt paa Høstvognen, var der kun et halvt Læs. Som Modsætning hertil kan jeg anføre, at femten Aar efter, da Brak og Mergling var benyttet, avledes paa samme Stykke Jord efter fem Tønder Udsæd 68 Traver Rug eller lige saa mange Læs, der gav en Tønde i Traven, altsaa 68 Tønder Rug i det hele. Det øvrige Korn var lige saa daarligt og fuldt af Ukrudt: Blaamænd, Morgenfrüer, Agerkaal, Hejre, Klinte og almindeligt Græs. Tidsler og Skræpper samt Følfødder mindes jeg som Barn aldrig at have set paa Marken.

Naar det sidste Skaar var taget paa Høstmarken, og der ikke havdes mere Brug for Leen, gik alle Folkene hjem og stillede sig i Række uden for Vinduerne. Der strøg Karlene deres Leer med en voldsom Allarm og truede nu med at nedhugge Kaalene i Haven. Madmoderen maatte da lægge et godt Ord ind for dem ved at bede dem bænke sig ved Brød og Brændevin og Kaffe-puns. Skaargildet har maaske sin første Oprindelse herfra. Nu blev Lebladene slaaede af Skaftene og omhyggelig gjemte.

Til Skaargildet indbødes enhver, der havde gjort selv det ubetydeligste Høstarbejde, og man brugte ofte for Spøg at gaa ind paa Naboens eller en god Vens Mark og tage lidt Del i Arbejdet for at fortjene Skaargrød. Der var Koner eller Husmænd, der benyttede sig saa meget af denne Skik, at de ikke vilde have fast Høst-

tjeneste, men gik paa Dagløn fra én til anden for at komme til saa mange Høstgilder, som mulig. Det var jo en ren Svir for dem, ti ikke nok med, at den ene af Ægtefællerne havde fortjent Skaargrøden, men sammes Mage og alle Poderne blev ogsaa indbudt, og en beregnende Familie kunde da drive det til med hele sit Afkom at overvære alle Byens Høstgilder.

Alle skulde være glade ved det Gilde, og det gik da meget livlig til. Først beværtedes med Kjødsuppe med Melboller, og der var hertil slagtet et Lam, som i Forvejen var udset som Offer, derefter fik man Risengrød. Men i tidligere Tid fik man ikke Suppe, men Boghvedegrød og saa Bergfisk dypet i Smør til Eftermad.

Det gjaldt nu om at æde sig rigtig overmæt, og man havde ligefrem Lov til at foræde sig. Der maatte ikke være Tegn paa Knaphed med Næringsmidlerne, og de fattige Koner i Byen kom med deres Krukker og fik dem alle fyldte med Madvarer. Det gjaldt om at udtømme Husmoderens Forraad, og alle Husets Kvinder havde travlt med at bære ind. Blev et Grød- eller Mælkefad tømt, klappede alle med deres Træskeer paa Kanten af Fadet saa længe, til det atter fyldtes. Tit nøjedes man ikke med at søbe med Skeerne, men nogle satte endog Fadet for Munden og drak for at faa det tømt. Til Hævn for den drillende Klappen søgte nu Pigerne at lede en af de gjemte Høleer op, denne blev anbragt paa et Drag, og under en saadan Klapsalve kom da en Pige ind i Stuen med Leen og gav sig til at stryge den af alle Kræfter for at overdøve den anden Lyd. Dette gjorde Karlene meget flove, men det var sjælden, dette Fif lykkedes, da Leerne i Regelen var gjemt godt. Derimod hændte det ikke sjælden, at Kvindfolkene maatte erklære sig fallit med Hensyn til

Madforsyningen. En Karl hentede da undertiden en Gedebug, eller i Mangel deraf en Vædder, ind i Stuen og forestillede under alle Slags Grimacer, som han forsøgte at presse Mælk af den. Det skete under almindelig Munterhed. Men hvis det nu skulde hænde, at en Pige kom ind og strøg en Høle under Væddermalkningen, var det et Bevis nok paa, at de ikke havde fortjent deres Skaargrød, og saa var Skammen nu saa meget des større for Karlene; der vilde spotte andre og ikke havde deres egne Sager i Orden. En saadan Begivenhed fortæltes over hele Byen under stor Munterhed. Længere ned i Tiden, da der havdes mere Mælk, udartede Spøgen, idet Karlene da kunde have Spande eller andre Karmon gjemte inde under deres Sæder, hvori de hældte Mælken.

Til Skaargildet dandsedes der i Overstuen først efter de unges egen Sang, og senere i Aarhundredets Begyndelse efter Fjolen, som da blev indført, fortæller de gamle.

Efter Høsten blev Kreaturerne drevne løse ud paa Stubbene og kunde da bjærge Føden hvor som helst paa Marken. Det var den bedste Tid for dem, da der nu var rigeligt og godt Græs, især hvis der kom nogen Regn, og Køerne gav da ogsaa nu den bedste og fedeste Mælk. Deraf lavedes Ævresmør, hvoraf hengjemtes et Lispund eller tyve Pund til Brug ved højtidelige Lejligheder om Vinteren. Saadan blev Kreaturerne ved at gaa, til Vinteren drev dem hjem, undertiden til Jul, naar Vejret var gunstigt. I vor Egn var der Skov, hvor de kunde gaa i Læ, og hvor Græsset ogsaa holdt sig længst. En Flok Gjæs, som man selv havde opdrættet, dreves ogsaa ud paa Stubbene og blev senere slagtede og solgte i Kjøbstaden paa et Par enkelte nær, som saltedes til eget Forbrug.

Efteraarspløjning brugtes jo ikke, og Mandfolkene kunde altsaa nu hvile sig ud efter den lille Anstrængelse, Høstarbejdet havde forvoldt dem. Der udførtes saa hjemme i Husene, hvad der kunde forefalde. I Særdeleshed optoges Tiden af Tærskningen af Kornet til Brød; men den blev udført saa langsomt som mulig, for at man ikke skulde fristes til at ødsle med Halmen til Kreaturerne, og desuden var den nylig tærskede Halm bedre til Kreaturfoder end den, der laa i længere Tid og blev muggen. Naar saa det tærskede Korn skulde sælges, blev det paalagt Pigen, at hun ikke maatte skumme Hejrerne for meget af, da disse Kjærner ogsaa fyldte i Kornet, og slet ikke var saa foragtede i Brødet som nu.

Gaardmændene havde, naar der ikke var Ophold paa Gaarden, en lille Biindtægt ved at udleje en Bolig til en Husmand. Til hver Fæstegaard var der nemlig en Opholdsstue for den sidst afgaaede Fæster, der formedelst Alderdom og Svaghed eller for at tage en Søn fri for Krigstjeneste havde afstaaet Gaarden til et af sine Børn — eller maaske ogsaa til en fremmed — og nu fik sit Ophold af den efter Overenskomst og henlevede sine sidste Dage i en Opholdsstue. Denne Bolig bestod af Forstue, Stue og Køkken samt Stald til en Ko, nogle Faar og en Gris, Plads til Tørv og lidt Foder og saa et Stykke Jord til Have. En Husmandsfamilie kunde have en saadan ledig Lejlighed for otte—tolv Rigsdaler aarlig. Han havde selv sin Ko og to—fire Faar, der hver fik Lam, samt en Gris til eget Brug. Koen og Faarene græssede i Vejgrøfterne om Sommeren. Paa Auktioner i Skovene købte han Engstykker til Slæt, og Kjørselen af Høet og Tørvene, som han fik Lov til at skjære paa en anden Mands Moselod, samt den øvrige

Kjørsel fik han af en Gaardmand for lidt Arbejde eller for det meste for intet. Lidt tærsket Halm til Foder blev ham ogsaa velvillig overladt. Grisen blev fodret med Affald og med lidt Melklid, som kjøbtes paa Møllen for en Ubetydelighed. Det synes uforstaaeligt for Nutidsfolk, at en Husmand kunde ernære Kone og en fire—seks Børn med en Dagløn af 8—12 Skilling om Vinteren og 24 Skilling om Sommeren, og dog var en saadan Familie saa velnæret og tilfreds, at Gaardmandsfamilien ikke havde det bedre. Husmanden og hans Familie betragtedes som hørende til Gaarden, og der herskede altid et skjønt og hjærteligt Forhold imellem begge Familier og deres Børn, der særlig gav sig Udslag i gjensidig Raad og Hjælp og Trøst under Modgang og Sygdom. Jeg mindes endnu med Glæde efter 50 Aars Forløb de Folk og deres Børn, der boede i min Faders Husstue. Disse fredelige Forhold bidrog ikke lidet til at mildne Bøndernes tunge Kaar. At høre Husmanden om Morgenens komme fløjtende og syngende ud af sin Dør for at gaa til sit Arbejde var som et godt Varsel for Gaardmanden for den kommende Dag, og det var her som altid, at det gjør godt at se glade Mennesker om sig. Det turde anbefales i Nutiden, ikke at uddybe Kløfterne, men have fælles Bestræbelse hen imod Glæde og Tilfredshed med hinanden.

I ældre Tid havde Fæstegaardene deres Jorder fordele paa mange forskellige Steder, idet de skulde have ligelig baade af den gode og af den daarlige Jord. Men til Grund herfor laa maaske ogsaa en dybere (politisk) Grund. Under slige Forhold vilde en Bondeopstand være vanskeligere at rejse. Alle Gaarde havde lige mange Agre, men efter Størrelsen af det Areal, der var tildelt hver Gaard, lignedes Agrenes Bredde.

Havde en Gaard dobbelt saa meget Areal som en anden, havde den ogsaa dobbelt saa brede Agre, men de var saa vidt mulig lige lange. Hver havde kun én Ager paa en Vang, og disse Agre blev udmaalte med Reb og saa tit sammenpløjede, at de blev indtil en hel Alen højere i Midten end ude ved Renene. Den gode Jord fandtes da i Midten af Ageren. Om dette gjordes for at aflede Vandet eller for ikke at friste Naboerne til at være for nærgaaende, kan jeg ikke sige, men tror dog nærmest det første, da det sidste let kunde afværges, eftersom alle høstede paa samme Tid. Man har ogsaa angivet en anden Grund, nemlig, at Ageren derved fik en større Overflade, og det kan der gjerne være noget i. Paa min Faders Mark var de højryggede Agre med forskjellig Bredde endnu synlige indtil over Midten af dette Aarhundrede, og han var rigtig godt kjendt med, hvilke Gaarde i Byen enhver Ager havde tilhørt. Den første Ager havde tilhørt den første Gaard i Byen, den næste havde den næste Ager og saa fremdeles, indtil hele Rækken af Gaarde og Bolssteder var gennemgaaet, hvorefter der begyndtes forfra igjen. Naar Agrene gik i Øst og Vest, havde det nordre Værp Urter og Mosser, som ikke fandtes paa det søndre. Det nordre var koldt og ufrugtbart, men det søndre mere frugtbart, end hvis det havde været dyrket som horizontal Flade.

Paa et endnu tidligere Standpunkt skal Jorderne slet ikke have været fordelt mellem Gaardene, men baade Dyrkning og Indhøstning foregik i fuldstændigt Fællesskab ligesom paa Hovmarken, saa at hver Gaard havde sit Bed at pløje og harve, som hver Gang blev udmaalt med Reb. Lige saadan gik det med Kjørsel af Gjødning og Høstarbejdet, saa det var kun et Tilfælde, om

nogen fik den Jord at høste Kornet paa, som han havde pløjet og gjødet. Hele Fæstegodset var slaaet sammen til en eneste stor Mark, der for Fæsterne bar et fuldstændig hjemløst Præg. I endnu ældre Tid, da Bønderne var Selvejere og kunde pantsætte og sælge deres Gaarde, maa Jordfordelingen og Ejendomsretten have været som nu. Om Middelalderens Jorddyrkning laa et skjønt Vidnesbyrd under Lyngen paa min Faders Lod paa Skjoldeløv Hede. Det var ved 1852, han opdyrkede Stykket. Da Lyngen var afbrændt, viste Jorden sig med fuldstændig inddelte Agre, hvilke alle var snørige og afmaalte med lige stor og passende Bredde, ligesom og med et passende Fald paa Siderne ned imod Renene; saa at altsaa Agrene baade i praktisk Form og Skjønhed stod fuldstændig paa Højde med Nutidens bedst kultiverede Agre. Paa en enkelt af dem var begyndt en Oppløjning, idet der rundt omkring dens Rene var pløjet en Fure, som laa saa tydelig og smuk, som om den kun var et Aar gammel. Efter den 500-Aars Hvile fortsatte min Fader den begyndte Pløjning, og Hestene fulgte Furen som en kjendt Sti. Efterhaanden som den øvrige Hede blev opdyrket, fandt man flere af disse mærkelige Rester af Fortidens Landbrug.

En vigtig Begivenhed, der havde Indflydelse paa Kornavlens i det ganske Land, indtraf i Begyndelsen af dette Aarhundrede.

Der var saa at sige overalt Misvækst i Rugafrøderne. Der dannedes en Slags Rust eller Svamp paa Straaet, som gjorde dette uskikket til at frembringe Kjerne, og som truede med at gjøre Landet brødløst. Om denne vigtige Sag forhandlede der baade i Blade og Landbopskrifter og fremsattes forskellige Formodninger, uden at nogen af dem fandt almindelig Tilslutning. Skolelærer

Schöler i Hammel, der var et Stykke af en Videnskabsmand, var kommen til det Resultat, at den meget yndede Sirplante Berberis, som dyrkedes i de bedre stillede Landboeres Haver, ja endog paa Digerne om Marken, var en Mellemstation for en Snylteplantens Udvikling, der frembragte den ødelæggende Rustsvamp. Han forfægtede sin Anskuelse med stor Dygtighed og havde en svær Kamp at bestaa med en Del indflydelsesrige Modstandere, Herremænd og Præster, der alle dyrkede den smukke Plante med stor Forkjærlighed og ikke vilde have den udryddet. Schöler lod sig ikke forknytte og fik Processer paa Halsen, men beviste Rigtigheden af sin Paastand. Endelig lod Regjeringen nedsætte Kommissioner til Undersøgelse af Sagen, og en kongelig Forordning paabød saa Udryddelsen af Berberissen, samt forbød dens Dyrkning under stræng Straf. Der blev nu stor Sorg i de finere Kredse, da de skønne Buske blev opgravede og brændte. Birkedommer Søren Stillings Frue og Døtre i Hammel græd deres modige Taarer, da Hækkerne omkring Birkedommermarken blev overgivet til Ilden, og de forbandede den slemme Skolelærer, men Bønderne i Omegnen nedbad Velsignelse over ham.

Da Gaardens Gjødning som Følge af den daarlige Avling og det deraf følgende ringe Kreaturhold, var sparsom, søgte man at formere sin Gjødningss beholdning ved stadig at grave Møddingstederne dybere, idet man, hver Gang Møddingen udkjørtes, tog et Lag Jord med, som var gennemtrængt af Møddingvandet. Men Stedet blev da til sidst saa dybt, at Hestene ikke længere kunde trække Læsset op deraf. Det kunde ikke nytte at fylde ny Jord i, da Stedet aldrig senere kunde blive

saa fast, at der kunde kjøres derpaa med Læs. Man fandt da paa i den tørre Sommertid at fylde Hullet og saa straks efter lade Møddingstedet pikke. Derefter kjørte man saa afskrælet Muldjord paa, som blev taget fra Byens Fællede eller andre Steder, hvor det tilsyneladende ingen Skade kunde gjøre. Derved fik man en betydelig Del mere Gjødning. Men Ænderne mistede den dejlige Møddingflod, der lignede en lille Dam. og hvori de laa og snagede Dagen lang.

Der var ogsaa enkelte Gaardmænd, der fik Husmændenes Gjødning og Affald. Dette blev da kjørt hen paa et bestemt Stykke Jord, og saa fik Husmanden som Erstatning for Gjødningen Halvdelen af denne Jord besaaet til eget Brug, dog imod selv at levere Sædekornet. Denne Gjødningsmaade kaldtes for Halvsmøg. Det hændte da, at en eller anden snedig Gaardmand gjødede denne Jord rigtig tæt, saa at den i lang Tid derefter laa i en fortrinlig Gjødningskraft, og saadanne Jordstykker blev tit paaviste i min Barndom. Forresten tror jeg, at begge Parter stod sig bedst derved; ti Husmanden behøvede ikke at levere saa meget Sædekorn til det lille Stykke, og høstede selvfølgelig meget mere derpaa, end om Gjødningen var spredt over et større Areal af den forsultede Jord.

Havedyrkningen maa i hine ældre Tider have været et ikke uvigtigt Led i Landbruget. Træerne i Haven gav Læ for de mangan Gang skrøbelige Huse, saa de kunde staa meget længere, end om de havde været helt udsatte for al Slags Vejr og Vind, og man kunde finde Huse, der var mere end to hundrede Aar gamle og dog endnu i god Stand.

Det var væsentlig nyttige Frugttræer, der dyrkedes, Æbler, Pærer, Kirsebær og en Mængde forskellige Slags

Blommer. Opkjøbere af Træfrugt rejste omkring i Frugt-tiden. Jeg husker, at min Fader solgte adskillige Tøn-der Æbler hvert Aar af en Abild, som bar en mørk Frugt. Det gav jo en lille Skilling i Lommen, og den var ikke at foragte i hine kummerlige Tider. Kjøkken-urterne var de almindelige, og dog skal jeg særlig nævne Sennep, men den graa blev altid foretrukken for den gule.

I Følge Fæstebrevet hørte der til Gaarden Rettighed til at holde Svin i Skoven, »naar Olden er«. Dette var til gjensidig Nytte, da Herremanden herved fik en Del Træfrø rodet ned i Jorden og fik denne løsnet, saa at Frøet kunde spire, og der efterhaanden kunde danne sig ny Underskov. Hvornaar denne Skik ophørte, véd jeg ikke, men den var brugt i hans Ungdom. Maaske den saa ophørte ved hans Overtagelse af Gaarden, da Svineholdet i hans Tid var indskrænket til kun at have en So, der fik Grise i to eller tre Aar og saa blev slagtet. Grisene solgtes paa et Par Stykker nær, der fededes og brugtes i Huset.

Til at udføre Smedearbejdet havde man en fælles Bysmed, som man mangfoldige Steder har endnu. Han havde Brugen af en Jordlod med Hus og Have, som Bymændene havde i Fæste af Godsejeren, men Smedien var deres egen. De drev saa hans Jordlod i Fælles-skab og leverede ham Smedematerialier, samt gav ham Kosten i den Tid, han arbejdede for dem. Naar ingen havde bestilt ham til at smede for sig, havde han Lov til at arbejde for sig selv eller smede for hvem som helst.

Vedligeholdelsen af Byvejene skete paa den Maade, at Grøfterne i Sommertiden rensedes for Dynd, der ka-stedes op i Vejens Huller og Fordybninger. Herefter

strøedes der et Lag Grus eller Sand ovenpaa omtrent i samme Mængde, som man bestrøer et Stuegulv, for at Vejsynet kunde se, at man havde været der. Om Efteraaret og Vinteren blev Vejene næsten ufremkommelige. Vognhjulene gik i Dynd til Navet, og Hestene havde nok at bestille med at trække den tomme Vogn. Hvis Vejen gik lidt op ad Bakke, maatte alle, der var paa Vognen, staa af. Landevejene var ikke stort bedre. Ved at færdes paa den gamle Aarhus—Viborg Landevej over Mundelstrup Mark sidst i Fyrreerne, følte man dog en vis Tilfredsstillelse ved det Gode, man nu havde opnaaet, ti en Snes Alen mod Syd saaes den ældste Landevej, der blot bestod af Hjulspor, det ene ved Siden af det andet. Disse blev aldrig jævne, men man kørte i samme Spor, indtil de var saa dybe, at Vognakselen slæbte paa den midterste Banke. Der kørtes nu over paa Marken ved Siden af, og her dannedes da et nyt Spor. Vejen kunde paa den Maade naa en ubegrændset Bredde, og her var da i alt Fald over et halvt hundrede hen imod en Alen dybe Hjulspor. Om de kjørende for at undgaa Sammenstød kørte paa bestemte Spor i Øst og paa andre i Vest, har jeg intet hørt, men vist er det, at i Fald to Vogne mødtes paa ét Sted, var det umuligt for dem at komme forbi hinanden. Dette kan mulig have været medvirkende Aarsag til, at hele Byer fulgtes ad i samlet Vognrække paa de store Landeveje. Et Tilfælde mindes jeg at have hørt, hvor to Vogne mødtes og ikke kunde komme frem for hinanden. Den ene Vogn blev da ved fælles Anstrængelse løftet op af det dybe Spor og bragt over i et andet. Den Vej havde min Fader kjørt paa i sine yngre Dage.

Netop der paa Mundelstrup Mark har man i vore

Dage kunnet se alle fire Vejformer tæt ved Siden af hinanden. Først Oldtidens Veje med de dybe Hjulspor, tæt ved Siden af en ældre Landevej med Indgrøftning, saa atter tæt derved den ny Chaussé, indrettet helt efter Nutidens Fordringer til en god Vej, og endelig Jærnbanen, som har Station ved Mundelstrup. Herved fremstilles Kontrasten imellem Nutid og Fortid i den stærkeste Belysning. Dette Stykke Jord burde have været *fredet og indhegnet* til Efterslægtens opbyggelige Betragtninger, og i alt Fald var det da et Stykke Kulturhistorie, der oprulledes for Beskueren, hvilket ikke var at foragte.

Husbygning og Indarbejde.

Naar der skulde bygges et nyt Hus i Byen, blev en eller anden bygningskyndig Mand udset til at lede Arbejdet, og de øvrige Arbejdere bestod saa af Mænd og Karle og Sønner fra de andre Gaarde i Byen. De mødte da med deres Save og Syldøkser og tog fat hver paa sin Bestilling. Der brugtes særlig Egetømmer, dog kunde man, hvis der var noget knapt med dette, anvende anden Slags Træ i Tagværket og især til Lægter. Men man holdt sig dog stadig Talemaaden efterrettelig: Den, der bygger sit Hus af Silje, El og Pil', han faar aldrig Hvil'. Tømmeret var umaadelig svært og holdbart. Der anvendtes i Almindelighed 18 Tommer brede og 6 Tommer tykke Stolper, og det øvrige Tømmer var i Forhold derefter. Den bygningskyndige Mand optraadte som Tømmermester eller Formand, og alle Medhjælperne fik hver sit Arbejde anvist af ham. Nogle

kom til at save Tapper, andre til at bore Huller til Nagler, ti alt Tømmeret blev naglet sammen, atter andre kom til at hugge Taphuller, hvilket udførtes med Syld-øksen, et Redskab, der lignede et halvanden Tomme bredt Huggejern og var bøjet i en ret Vinkel, samt forsynet med et Skaft af omtrent halvanden Alens Længde. Med dette huggede de Taphullerne paa fri Haand og vandt efterhaanden betydelig Færdighed deri. Et saadant Hus blev rejst i Løbet af faa Dage, og derefter gjordes et lille Gilde for Folkene med Mad og Drikkevarer samt Dands og anden Lystighed.

Nu skulde Huset tækkes, og saa skulde Skelettet til Væggene indsættes. De var altid vendrede, og der ind-sattes nu først to Tommer tykke Egestavre op og ned i Væghullet med omtrent 9 Tommers Mellemrum. Derimellem flettedes Hesselkjæppe paa tværs, indtil Rummet var fyldt, og saa lagde Klinepigerne den sidste Haand paa Værket ved at smække Ler ind i den vendrede Væg baade ind- og udvendig saa længe, indtil den var helt fyldt ud i Plan med Træværket. En saadan Væg kunde fortrinlig modstaa Indbrudstyvene, den var ikke til at slaa ind uden med umaadeligt Arbejde og stor Allarm. I de senere Tider afløstes de vendrede Vægge af raa Lerstensvægge, men disse fik ikke lang Levetid til udvendig Brug, ti de havde de modsatte Egenskaber af vendrede Vægge. Disse var stærke og med lidt Reparation næsten uforgjængelige, men hine var saa uholdbare, at hvor Vind og Regn stod paa, kunde de skylles ned paa faa Dage, og for en Indbrudstyv var det en let Sag at gaa igjennem en saadan Væg, selv om den var velmuret.

Al den Ler, som brugtes til Klining, blev taget paa Byens Fællesjord. I tidligere Tid toges det endog midt

i Byerne, hvorved Vejene i disse har faaet en endnu synlig fordybet og hullet Overflade, hvilket gjorde dem i Regntiden næsten ufremkommelige. Men det var da ogsaa kun i gammel Tid, man saadan tog Leret, hvor man nemmest kunde komme til det. I senere Tid blev der gravet Damme inde i Byerne for at have Vandbeholdninger, og saa blev der udlagt Lergrave udenfor dem paa Fællesjorden til at tage Ler af. Undertiden beklædte man Væggene baade ud- og indvendig med Halm, der fæstedes med Lægter, som sloges fast uden paa Stolperne. Denne Halm beskyttede Væggene og gjorde dem lune, hvorfor man særlig brugte dem paa de Steder, hvor Sengene havde deres Plads.

Taget blev tækket med Halm og med Lyng, naar det kneb med at faa det første Materiale. Gavlene, der stod lodrette, var næsten altid tækkede med Lyng, eller, hvor denne ikke havdes, med Halmtotter. Der blev da mellem Bjælken og Hanebjælken og mellem den sidste og Spærene helt op til Topspidsen opsat tre Tommer tykke Stænger, helst af Egetræ, med mellem en halv Alens og tre Kvarters Mellemrum. Mellem disse Stænger blev da lagt sammenbøjede Halmtotter ved Siden af og ovenpaa hverandre med Enderne ud- og indad, indtil de aabne Steder var fyldte. Disse Totter var omtrent ni Tommer lange, saa at altsaa Gavlen fik denne Tykkelse. En saadan Gavl kunde, hvis den var omhyggelig opsat, tage sig ret smuk og karakteristisk ud og kunde holde næsten i et Aarhundrede. Vejr og Vind kunde ikke gjøre den megen Skade, men dens værste Fjende var Spurvne og især Rotter og Ildere, som gik paa Jagt efter hine og gnavede Huller i Totterne, og derved efterhaanden gav Luften mere Adgang.

Skorstenen i Huset førtes kun op i Højde med Bjælkerne, og Røgen maatte da selv bane sig Vej ud gennem Aabninger i Taget. Min Fader fortalte, at dette ogsaa havde været Tilfældet med hans Stuehus, og der viste sig ogsaa tydelige Spor af Røgen, idet baade Spær og Lægter var stærkt sodede og derved blevne helt uangribelige af Orme og Raaddenskab. I min Barndom fandtes et saadant Hus i Lading Bjørnkjær, og det beboedes af en Mand ved Navn Svend.

Bagning af Brød udførtes af Bønderne selv. I hver Gaard var en Bagerovn, hvori der kunde bages Mel af en Tønde Rug, og naar Husstanden bestod af seks, otte eller ti Medlemmer, kunde dette slaa til i en Maaned. Den vægtigste og bedste Rug blev taget til Brød, blev saa kjørt til Møllen og malet med det samme, for at man kunde være sikker paa at faa Mel af sin egen Rug. Enhver saa nøje efter, at Mølleren ikke tog mere i Told end lovligt var. De udbrændte Gløder fra Ovnen, naar den hededes, blev ragede ud i Ovngraven for at blive omdannede til Smeddekul, som var meget søgte i de Tider.

Ølbrygning udførte man ligeledes selv, og Maltet gjorde man ogsaa selv. En Tønde Byg blev sat i Støb, og saa, naar Spirerne var en tre Tommer lange, hældt ud paa et Loft for at tørres noget. Den fuldstændige Tørring og Røgning fik Maltet saa i Køllen. Flere Mænd var fælles om en saadan, undertiden hele Byen. Den var en seks Alen bred og ni Alen lang, af Bindingsværk med Straatag og afdelt i to Rum, hvoraf det forreste, der intet Loft havde, benyttedes til Oplag af Brændsel. Det bestod i Regelen af friskskovet Egetræ, som ansaaes for at være bedst til det Brug, eftersom det gav en kraftig og bitter Røg. I det andet Rum tørredes

Maltet. Her var opført en »Gris« af Mursten, halvanden Alen lang og en Alen bred, med Huller af omtrent tre og fire Tommers Størrelse. Ovenpaa Bjælkerne var lagt Brædder, hvori var boret en Del Huller af omtrent en Tommes Diameter. Paa disse Fjæl udbredtes den halvtørrede Maltstøb, som under Fyringen nedenunder blev gjennemtrængt af en tæt og kvælende Røg, og hele Støben blev da forvandlet til en kaffebrun Masse, der, naar den var bleven kold, hældtes af Flagerne ned paa Gulvet og saa skovledes op. En saadan Maltrøgning tog omtrent fjorten Dage. Manden maatte helst selv passe dette Arbejde, da det skulde udføres med stor Omhyggelighed, og under stadig Holden-vedlige af Ilden baade Dag og Nat. Humle til Øllet avlede man altid selv i Haverne.

Hen paa Efteraaret, naar alt Markarbejdet var endt, toges Spinderokkene frem, og naar Rønnebærrerne var modne, tændtes der Lys i Stuen om Aftenen. Faarene var klippede for anden Gang i Aarets Løb, og den Uld, der ikke var solgt, skulde nu kartes og spindes. Det var et kjedeligt Arbejde for et Par enkelte Kvindfolk at sidde alene og karte al den Uld; og Mandfolkene vilde ikke have noget dermed at gjøre, de vilde ikke tage sig Kvindegjærning paa, hvorfor de ogsaa saa ned paa Vesterboerne, der sad og baade kartede og spandt, som om det kunde være underordnede Væsener. Der blev da indbudt til Kartegilde. Paa en bestemt Eftermiddag ved Kl. 1—2, naar de var færdige med Middagsmaden og Malkningen hjemme, mødte da en Pige fra hver Gaard, som de var i Fællig med, tillige med enkelte Husmandskoner eller ugifte enlige Kvindfolk, hver med deres Karter under Armen, og saa tog de fat paa Arbejdet med først at skruppe, siden at karte Ulden til

Tæjer, alt under livlig Snakken og Fortællen af alle mulige Nyheder under Spøg og Skjæmt, Fortællen af Æventyr, Trolde-, Nisse- og andre Sagn, Syngen af gamle og nye Viser. Der opvartedes med Sigtebrød med Faarekjød og Rullepølse paa, samt Pandekager og Kartofler med stegte Flæskeskiver til Aftensmad. Naar den var spist, kom Karlene og Sønnerne fra de Gaarde, hvis Piger eller Døtre var med, for at tage Del i Underholdningen. De gamle Kvinder maatte op med deres Æventyr og Spøgelsehistorier og begyndte tit selv uden Opfordring. Derimod gik det ikke saa let med at faa Pigerne til at synge Viser, de gjorde sig ofte meget kostbare og var vel ogsaa noget undselige. Med den daværende Slægt blev de gamle Overleveringer her i Egnen skrinlagte, for det var kun de gamle, der sang gamle Viser og fortalte Æventyr, de unge derimod sang af de nye Viser.

Der dandsedes ikke til Kartegildet, da der maatte arbejdes hele Tiden, i Regelen til Midnat, og efter at baade Pigerne og deres Gjæster Karlene havde faaet »Kvælds-Nætower«, gik de hver til sit.

Det var almindelig Skik, at Husmandskonen fik saaet Hør til Halvs med Gaardmanden. Hun leverede da en halv eller hel Skjæppe Hørfrø, som blev saaet i et samlet Stykke Jord af Gaardens. Naar Tiden var, blev Stykket rusket af Gaardens Folk og Husmanden eller hans Kone i Fællesskab, efter at hver Part havde faaet tildelt sin Halvdel af Stykket. Ved denne Lejlighed var der saa Gilde, og da Pigen ogsaa havde et Hørstykke, som blev rusket, var hun og Husmandskonen fælles om at give Mjød og Brændevin, hvilket blev sammenblandet til en gruelig Drik, der kaldtes Polak, og Folkene sluttede da Dagens Besvær med en ubehagelig

Rus. Hørren blev nu spredt paa en Græsmark og der blev den bleget, og saa blev der holdt *Braadgilde*. Der blev tilsagt Karle fra Nabolaget, som man var i Fællig med, og de kom nu for at bryde Hør. Der blev gravet en fire—fem Alen lang og et Par Alen dyb Grav, der var saa bred, som Hørren var lang. Den blev nu lagt over Graven i omtrent tre Tommers Tykkelse paa Stænger af Træ, og i Bunden af den lagdes Tørveild, som stadig holdtes vedlige. En Kone fra Byen, som var vant dertil, havde sin Bestilling med at tørre Hørren, hvorpaa den bares hen til Karlene, som med Braaden (Brøden) knækkede Veddet i Hørren, saa at den nu kunde skages. Her fik Folkene ogsaa en bedre Leve-maade end til daglig Brug, hvorfor Brændevin og Pandekager, undertiden med Honning paa, ikke maatte mangle.

Derefter kom *Skagegildet*. Der blev ogsaa her tilsagt Piger fra Nabolaget og enkelte Husmandskoner til i Forening at skage Hørren. Til dette Gilde skete det undertiden, at de fik Fjolen i Gang, og Piger og Karle dandsede da i Overstuen. I ældre Tid dandsede de efter deres egen Sang, men det ophørte tildels i mine Forældres Barndom.

Et Gilde staar endnu tilbage at nævne, og det er *Vævegildet*. Hen imod Slutningen af Vinteren, naar der var spundet et betydeligt Oplag af Uldent og Linned, blev det hele baaret eller kjørt hen til Væveren for at trendes. Da gjorde Væveren *Trendegilde* for Husmoderen, som sad og saa til, at ikke noget blev stukket til Side, imens han trendede. Naar Væven var færdig, bar Væveren den hen for at aflevere den og faa sin Betaling, der bestod i lidt Skillinger i rede Mønt og dernæst Faarelaar, Pølser, Flæsk og forskellige

andre Fødevarer. For ham blev der da gjort Væve-gilde, som bestod i dækket Bord med Brød og Brændevin samt de traditionelle Pandekager.

Biavlen trivedes frodig i den Tid og gav en god Skilling af sig. Om Efteraaret blev en Del af Staderne slagtede. En saadan Kube med Indhold blev løftet op og sat paa et Sold, der var lagt over et i Jorden gravet Hul, hvori fandtes nogle brændende Tørv, som kunde røge dygtig. Derved dræbtes Bierne eller bedøvedes i alt Fald saa meget, at man nu kunde vende Kuben om og saa røre det hele, baade Bier og Voks og Honning, sammen til en Grød i en Balje eller Kobberkjedel, hvorpaa det førtes hen til en Opkøber, som rejste omkring i Kroerne og forud havde bekendtgjort, hvad Tid han kom. Prisen for en saadan Blanding var fire eller fem Mark for en Pot. Som Eksempel paa, hvor vidt en dygtig Biavler i den Tid under gunstige Omstændigheder kunde drive det, kan anføres, at min Faders Farbroder, der havde Hinne-rup Brogaard i Fæste, havde i Regelen 80 Vinterstader; men den Plads var jo ogsaa særlig begunstiget, idet den laa ved Eng og omgivet af Skov baade mod Nord, Øst og Vest. Han var saa fortrolig med Bierne, at han ragede Sværmen i Kuben med de blotte Hænder, og han kunde være overdænget af Bier, uden at de stak ham, men han slog heller aldrig efter dem eller gjorde dem anden Fortræd end at tage Livet af dem paa den oven for fortalte Maade, naar den Tid kom. Ellers havde man i Almindelighed i en Gaard mellem fem og ti Stykker Bistader.

En Del Honning blev dog ogsaa brugt i Huset til dettes eget Brug. Alle forstod at blænde Mjød, og til Gilde skulde man gjerne opvarte Kvindfolkene med et

Glas Mjød, ligesom ogsaa Pigerne fik Mjød i Legestuerne. Det bekendte Mjødskum spistes til Brød, og det var ikke fri, at Fattigfolk tit købte det i Gaardene og brugte det i Steden for Smør. Senere afløstes det til samme Brug af Sirup.

Anmærkninger.

De *Side 79* omtalte Husgavle af Halmtotter kan endnu sees enkelte Steder. Jeg saa i Juli 1900 en saadan Gavl i *Randlev*, syd for *Odder*. Arbejdet var udmærket udført, og Totterne fuldstændig regelmæssige og alle af samme Størrelse.

Til *Side 82*. Paa min Opfordring til P. C. Hummeluhr om at skrive nogle af de Viser og andre gamle Overleveringer op, han har hørt som Dreng, sendte han mig ogsaa en Del Opskrifter. Det var dog særlig *Skjæmteviser*, og nogle af dem var af den Art, at man ikke kan lade dem trykke.

E. T. K.

NOGLE MINDER OM JENS SCHJØRRING

FRA TREDSERNE

AF

L. SCHRØDER

DEN første Gang, jeg saa Jens Schjørring, var vist nok i Pinsen 1861. Kristian Køster, der døde som Grundtvigs Kapellan, var dengang Huslærer hos Sognepræsten i Ryslinge, Vilhelm Birkedal, og han havde bedt H. Nutzhorn og mig om at besøge sig. Det var Pinse-aften, at vi kom med Dampskibet over Storebælt, og han var til Stede med en Enspænder for at hente os. Natten var lys, og jeg har Mindet om en mild Stemning, som laa over Køreturen til Ryslinge. Det var Morgen, da vi kom til Sengs, saa vi havde ikke mange Timer at udhvile i, naar vi skulde i Kirke Pinsedag, og det vilde vi naturligvis. Da vi vare komne i Klæderne, bleve vi modtagne af Birkedal, som havde opsat sin Morgenandagt, til hans unge Gæster kunde være med. Vi sang ved den Lejlighed Salmen:

Herrens Røst, som aldrig brister.

Og jeg har siden altid tænkt paa den, naar jeg skulde faa Billedet frem af Birkedal; der var næppe nogen af Grundtvigs Salmer, der passede bedre i hans Mund.

Det var rige Dage, vi tilbragte paa Fyn. Køster saa lyst paa alle Birkedals Venner, og det var en Glæde

at lade ham føre os sammen med dem. Vi lærte Birkedals Familie og Friskolelærer Kr. Appel at kende; vi kørte sammen med Birkedals Døtre og Kr. Køster til Svendborg og besøgte Præsten J. S. Brandt i Ollerup; men vi gik ogsaa med Køster over til *Sødinge*, hvor den præsteviede Jens Schjørring havde en lille Højskole.

Fire Aar efter, da min Virksomhed ved Rødding Højskole var bleven afbrudt, og jeg havde taget Bolig i Askov for der at forsøge, om det kunde lykkes at faa en Folkehøjskole i Gang, som jeg nu mente, den skulde drives, var Jens Schjørring bleven Sognepræst i *Hodde* og *Tistrup* ved Varde, og da kom vi i en Aarrække til at arbejde sammen paa mange Maader.

Den 21. Juli 1865 skrev han til mig fra Hodde Præstegaard, at han havde havt Brev fra *Albrekt Sørensen*, der var Forstander for Staby Højskole, at der hos ham skulde holdes »et vestjysk grundtvigiansk Møde« den 16. og 17. Avgust, hvortil Indbydelse var udgaaet fra Algren og Lassen Knudsen, og hvortil der ventedes flere. »Det er,« skrev Schjørring, »egentlig en Tanke, som jeg udtalte for Lassen Knudsen ifjor, at vi gamle Studenterkammerater, Algren, Knudsen, Jensen, Gjerløff, Sørensen [og jeg] skulde mødes engang, saa det bliver jo paa en vis Maade et privat Møde. Men da jeg tror, at der ogsaa kommer andre, f. Ex. Gad fra Mors og Konradsen fra Salling, tager jeg ikke i Betænkning at indbyde Dem og Deres Svoger Wagner. Der-som De vil mødes her, skal jeg med Guds Hjælp give Befordring til Staby.« Alle »de gamle Studenterkammerater« ere nu døde; P. K. Algren døde som Præst i Aakirkeby, L. T. Gjerløff som Præst i Randlev, J. L. Knudsen som Præst i Lejrskov, N. J. Jensen som Præst

i Ebeltoft, og nu i 1900 baade Jens Schjørring i Ørslev og A. Sørensen, der har været Præst og i en Aarrække tillige Provst i Vendsyssel. Min Svoger og jeg tog imod Indbydelsen uden dog at ville benytte Tilbudet om at køre med Schjørring fra Hodde. Fra Bjerregaard, hvor jeg i Begyndelsen af min Sommerferie havde holdt bibel-historiske Foredrag hver Morgen for Rigsdagsmanden Jens Jørgensens Husfolk, tog jeg en Søndag Morgen dels til Vogns dels til Fods over til *Brande*, hvor Ludvig Wagner var Hjælpepræst. Og i Forening med en Lærer fra Sognet drog vi saa atter dels til Vogns dels til Fods over Herning til Snejbjerg og derfra næste Dag til Staby. Vort Tøj var jo stadig paa den lille Vogn; men for at spare Hesten gik vi en hel Del af Vejen. Jeg har endnu et Indtryk af et stolt lynggroet Bakkestrøg med en vid Udsigt, men har ikke noget imod at se det dækket med Graner, hvad jeg formoder vil ske ved den Plantage, som skal bære Mourier-Petersens Navn. Vi saa ogsaa Kirken i He med de to Skibe, hvorom man fortalte, at den ene var No Kirke, som var flyttet derover.

For saa vidt var Sammenkomsten i *Staby* mig en Skuffelse, som der ikke var noget offentligt Møde. Men det var værd at mødes med »de gamle Studenterkammerater«; af Algren, Kolds gamle Lærer paa Snedsted Seminarium, fik jeg et stærkt Indtryk; det er maaske den eneste Gang, jeg rigtig har talt med ham; A. Sørensen forekom mig dengang, som altid, naar jeg siden har truffet ham, saare elskværdig.

Jeg havde indbudt Schjørring til at være med ved vor Skoles Aabnings-Højtidelighed først i November. Men han skrev nogle Dage iforvejen, at han havde faaet Forhindringer og altsaa maatte »nøjes med Beskrivelsen

af Asgaards Indvielse«. Imidlertid gik der siden sjælden noget Aar hen, uden at vi kom sammen nogle Gange, saa længe Schjørring var i Hodde. Og det var ikke faa Elever, han efterhaanden indmeldte paa Askov Folkehøjskole, saaledes 10. Marts 1868: »Kristen Jensens Datter Kirsten Marie i Adsbøl og et Søsterpar Maren og Elisabeth Pedersen [fra Bjerge] i Ølgod.« Ved samme Lejlighed fortalte han om den »Bygdepolitik«, som var kommen frem i Vardeegnen i Anledning af, at man der vilde have en Højskole: Først kæmper man for at faa den »i æ Herred«, saa »i æ Sogn« og endelig »i æ By«; da Øster Herred vilde have den, vilde Vester og Skads Herred hver ogsaa have en, men »slog sig dog tilsidst sammen af Frygt for Grundtvigianerne i Øster Herred«. »Og her i Øster Herred,« fortsætter Schjørring, »har Sogn staaet imod Sogn saa skarpt, at det har været meget nær ved at sprænges. Den Glæde, som jeg har haft og har ved at faa en lille Skole, er derfor ikke ublandet. Den bliver nu tæt ved Bollerup Andersen i Vestkær«. Den gamle Rigsdagsmand *Bollerup Andersen* og den senere Rigsdagsmand *Niels Møller* i Letbæk Mølle var sammen med den ovennævnte Gaardejer Kr. Jensen i Strelluf nogle af Jens Schjørrings bedste Venner. Der kunde nævnes flere, der paaskønnede den varmhjærtede og folkelige Præst, de havde faaet til Egnen. Men han havde alligevel ikke let ved at slaa sig til Ro derude.

Den 15. Februar 1869 fortalte han mig i et Brev, hvordan det var gaaet ham paa en Tur til Kolding og Dons, da Alminde-Viuf Præsteembede, hvortil Dons hører, var bleven ledigt. I Kolding fik han at vide, at *Peter Larsen* var rejst bort med P. Dons og P. Hansen (Ferup), og at min Svoger, *L. Wagner*, som da var

Kapellan i Seest, ogsaa var udrejst. »Jeg tænkte da et Øjeblik: nej — det synes, som om du skal lade den Fugl flyve. Imidlertid skulde jeg jo have Nattekvarter et Sted i Dons eller Nebel og tog da til P. Dons. Der blev Ane [P. Dons' Hustru] meget oplivet ved mit Besøg og vilde samle Folk om Aftenen for at glæde mig; og blev da samlet: Bertel Dons, Augustinus [Sørensen], Jørgen Ravn og Marinus Jørgensen. Vi kom jo straks ind paa Sagen, og Jørgen Ravn gjorde mig det Spørgsmaal, *om jeg spekulerede*. Paa Vejen havde det imidlertid klaret sig saaledes for mig, at der var *to Spørgsmaal*, jeg vilde have Svar paa: 1) om de vilde danne Valgmenighed og altsaa ikke ønskede en Ven til Sognepræst, — og 2) om de vilde arbejde paa at faa Deres Svoger [L. Wagner] til Sognepræst, — og dersom disse to Spørgsmaal bleve besvarede med nej, da kunde jeg søge Kaldet. Begge Spørgsmaal bleve besvarede med nej. Menighedens Stilling var nemlig denne: P. Larsen havde faaet Blod paa Tanden i Kjerteminde og havde havt dem samlede Fredag efter Hjemkomsten og *tilbudt* at bygge en Kirke i sin Toft, uden at forlange, at de skulde danne en Menighed. Dette gav Folk sit Minde til; men ellers var de kun tre, der vilde have Valgmenighed: P. Larsen, N. Hansen (Brakker) og Marinus. Da kom om Lørdag Bud om Fritz' [Sognepræsten] Forflyttelse. Dette tog P. Larsen og alle de andre som *et Fingerpeg* fra Vorherre, og de besluttede at bide, til de saa, hvem de fik til Sognepræst, men i øvrigt *intet gøre*. Wagner havde tilbudt sig, og P. Larsen havde talt med Svendsen [i Jelling] om, at der var to Kald ledige, et i Alminde og et i Dons, og han kunde faa hvilket han vilde. Jeg synes, Stillingen er god; — dersom de ikke faar en Ven, da har de meget

mér Kraft til at sætte paa Sagen, og da vil der vistnok blive en Valgmenighed, *skønt der er egentlig ikke 20 Familier*. Men dersom Ministeren (som han engang har lovet), sender dem en Grundtvigianer, da vil de blive, *dersom han kan samle dem*. . . . Det staar nu for mig, ligesom da jeg var hos Dem, at *jeg tør søge det*, — og er egentlig glad ved, at P. Larsen ikke gør noget for nogen bestemt eller i det hele for at faa en Grundtvigianer. Derved bliver min Stilling meget friere, dersom jeg skulde faa det. Jeg tør søge Kaldet, men gør intet videre. Jeg mener, at det passer til Menigheden. Er det Guds Vilje, at Deres Svoger [Wagner] skal faa den Plads, saa faar han det. Men vi véd dog ikke, om det er hans rette Hylde. Det kan dog ikke nægtes, at der er fler, som have kendt P. Larsen og de andre meget længere end Wagner og har ældre Rettigheder hos dem end han, — og iblandt disse er ogsaa jeg. Jeg mener, det er tvivlsomt, om Ministeren tør give Wagner Kaldet paa Grund af hans Ungdom. For det Tilfælde bør der være en ældre Grundtvigianer, der søger det; derfor søger jeg det. Jeg vilde grumme nødig, at Wagner skulde se paa mig som en ubehagelig, paatrængende Person, der kommer og jager ham væk. Dersom han skulde *fristes* til at se saaledes paa mig (og vi er jo alle Mennesker), saa vil De kunne hjælpe ham til at komme til et andet Syn. Folk i Dons sagde, at Deres Svoger vilde faa Seest, hvis en Grundtvigianer kom til Alminde. Derom vil jeg ikke dømme; men i saa Fald var det jo ikke umuligt, at vi kunde bytte, saa han kom hertil.«

Schjørring fortæller videre i Brevet, at Skolelærer *L. Mouridsen* fra Velling nu tænkte paa at overtage Højskolen i Vestkær. Han vidste, at det vilde være mig

kært, — og naar Mouridsen kom til at staa for Højskolen, kunde han (Schjærring) *meget tryggere forlade Egnen*. Derpaa fortsætter han: »Lad mig nu med et Par Ord vide Deres Mening om denne Sag efter fornyet Prøvelse. Thi — som skrevet — jeg vilde grumme nødig handle *imod* Deres Raad. . . . Tak til Dem og Deres Hustru for sidst. Som altid følte jeg mig rigtig oplivet og befrugtet ved mine Samtaler med Dem og ved Opholdet paa Skolen.«

Den følgende 23. Februar skrev Schjærring atter til mig om samme Sag: »Allerførst, Tak for Deres Brev, kære Schrøder! og Tak, fordi det kom ikke blot i Deres eget, men ogsaa i Deres Hustrus Navn. Jeg har dog ogsaa erfaret, hvor velsignet det er at være to om Raadet, — og netop i denne Sag, hvor min Hustru styrker mig til dette Skridt . . . Ja, Tak for Raadet, skønt det var jo intet Raad, men var dog, hvad jeg havde ventet i heldigste Tilfælde. Det er unægteligt ikke let at bryde op fra Vesteregnet, og jeg er heller ikke saa stærkt opsat paa det. Jeg er ingenlunde *træt af det her*; tværtimod tror jeg at kunne mærke (paa mine Tilhørere), at jeg og mit Vidnesbyrd gaar fremad. . . Det staar for mig, at jeg ikke kan faa *Menigheden* dannet. De misforstaar mig ikke; jeg mener Menighed i dybeste Forstand, de Helliges Samfund. Her er gjort ikke saa lidt; men de sidde dog tildels hver for sig. . . Dette er det, som jeg længes saa meget efter; jeg følte det strax i Dons og har følt det saa tidt, at skønt der er kun 20, er der dog et Samfund. *Undværlig* er ingen, det har Birkedal saa tidt sagt mig og andre. Efter min egen Mening har jeg udrettet langt mer i Fyen end her, og naar jeg dog kunde undværes der, saa maa jeg ogsaa kunne det her. Det sværeste ved

at gaa til Dons har De kort og meget tydeligt udtrykt i Deres Brev (at være bestaltet Mægler mellem Donsingerne og de andre). Denne Opgave er ikke let, og jeg kan heller ikke sige, at jeg er saa opsat derpaa, at jeg vilde sætte Himmel og Jord i Bevægelse derfor. Men jeg ræddes dog heller ikke for den, især naar jeg kommer som fri Mand. Thi enhver troende Præst, i hvis Sogn der er noget Liv, eller er en Menighed, har i Grunden den Opgave. Jeg har den ogsaa her; jeg beholder den, om end ikke Samfundet eller de Troende her er saa vidt udviklede som i Dons. Men man tør maaske haabe, at de gamle grundmurede Kristne i Dons vil hjælpe til selv at løse Opgaven. De har jo dog ikke skilt sig i borgerlig Henseende fra de andre. — At Svendsen skulde ville være Fripræst i Dons, kan jeg dog ikke rigtig forstaa. Hvorfor skulde han søge derhen, hvor de knap og nap er 20, naar han kan faa 40 i Jellinge? Det skulde da være, fordi Donserne var saa meget mer elskværdige, hvilket de maaske ogsaa er. Det er rigtig nok Kolds Plan; men jeg synes ikke, det er rimeligt, at den bliver opfyldt. — Hvad Vejen angaar, da vil jeg tilstaa, at Termansen (da vi var sammen ifjor i September i Varde ved Landstingsvalget efter Bollerup Andersens Død) slog paa, at der skulde jeg hen, og han vilde arbejde derfor. Jeg kunde ikke andet end tænke lidt derpaa (saa De sér, at jeg allerede ifjor omgikkes med den Tanke at forlade Vesteregnet). Dette vidste De jo ikke noget om og talte saa siden med Rambusch (i S. Omme) om det samme. Thi han var og er meget opsat derpaa.«

Den 1. Marts 1869 skrev Schjørring, at han siden sidst havde faaet to Breve, der i Forening havde bevirket et Omslag i hans Alminde-Planer. »Det ene er

fra *Termansen*, som minder mig om den gamle Aftale fra ifjor, at jeg skulde afløse Hansen (i Vejen) — en Aftale, som ingen er mere glad ved end jeg; men jeg troede ikke, det havde været andet end en løselig Tanke hos Termansen, og at *De* ikke deri stemmede med ham. Men da det nu synes, som om baade Termansen og De vil mødes i, naar Vejen bliver ledig, først og fremmest at kaste Øjet paa Hodde Præst, — saa siger jeg: Tak som byder, og vil gerne følge Vinket. Det andet var fra Balslev [i Hjortlund], som gav mig det Indtryk, at man paa *højere* Steder var meget stemt for Deres Svoger, som man antog for mere konservativ og bedst kunde blive alt for alle.«

Da V. Hansen blev forflyttet fra Vejen, var det *H. Søjstrup*, der blev hans Eftermand. Han havde taget sin Afsked som Sognepræst i Rødding, og det blev ham vanskeligt at holde ud derovre uden fast Gerning. Der var intet Sted, hvor han paa en mere naturlig Maade kunde vedligeholde Forbindelsen med sine Venner sønden Aa end i Vejen-Læborg, og han søgte og fik Embedet der, skønt Indtægten var mindre end den Pension, han oppebar som forhenværende Sognepræst i Rødding og Skrave. Jens Schjørring har sikkert fundet det i sin gode Orden, at hans, Termansens og min fælles ældre Ven blev Præst i Vejen.

Hvad der er anført af Schjørrings Breve til mig, kan give en Forestilling om, hvordan der udviklede sig Fortrolighed og Venskab imellem os. Vi kom snart til at sige du til hinanden. Ofte mødtes vi ved Foredragsmøder. Over Holsted, hvor Branddirektør Mynsters boede, Aastrup, hvor J. K. L. Petersen, og Faaborg, hvor C. S. Heiberg var Præst, gik Vejen imellem Askov og Hodde, til Jærnbanen i Vestjylland kom i Brug. Ikke

sjælden har jeg prædiket i J. Schjørrings Kirker eller talt i Lunden ved Letbæk Mølle. Vi rejste engang sammen paa en længere Tur i Vestjylland, hvor vi baade besøgte J. F. Plesner i Vedersø, C. Østergaard i Husby og M. A. S. Lund i Fjaltring. Schjørring var, ikke mindst paa saadan en Rejse til hans Fødeegn, en saare fornøjelig Rejsefælle. Her i Askov saa vi ham ofte til Efteraarsmøder og ved andre Lejligheder, ogsaa efter at han havde søgt og faaet Sognekald paa Sjælland. Han er en af dem, Folkehøjskolen i Askov skyldte meget; derfor lagde den ogsaa en Krans paa hans Grav.

SEVERIN KJÆR:

VORNEDE TVINGES TIL STAVNS.

DET tunge Aag, Vornedskabet, der for tvende Aarhundreder tilbage hvilede paa den danske Øbonde, maatte, som rimeligt var, sætte dybe Mærker og skære sig saaledes ind i Mindet, at det ikke let igen lod sig udslette. Det er derfor ej heller til at undres over, at »den klagende Bondes Sang«, Rusticus queribundus, som *Niels Hansen*¹ forfattede 1668, har kunnet give en Afændring eller Efterklang, der er bevaret ind til vore Dage, og som en lille Skolepige i Kalundborgegnen, der har lært den af sin Farmoder, synger saaledes:

»Jeg er mig en Bondemand
ud af ringe Stamme,
har kun lidt, hvoraf jeg kan
imod andre bramme.
Alle Mand foragte mig,
alle Mand vil plage mig,
er det ej en Jammer!

¹ *Niels Hansen* var vist fra Vindinge ved Vordingborg og Broder til Hr. Michel Winding, Sognepræst i Moseby paa Falster. Niels Hansen fra Vindinge nævnes 9. December 1674 i Baarse Herreds gejstlige Justitsprotokol som »en lærd Person og Degn udi Stevns Herred«.

Kongen Skat jeg give maa,
intet maa mankere.
Skattekorn jeg ligesaa
rigtig maa levere;
intet maa staa til Restans,
men alting imod Kvitans
rigtig maa leveres.

Mit Landgilde og jeg maa
til mit Herskab yde,
mine fede Gæs og Faar
gaa til deres Gryde,
Fogeden jeg ogsaa maa
smøre Støvlerne oppaa
med en Tønde Hvede.

Hoveri jeg ogsaa maa
ugedags forrette:
Lukke Gærde, pløje, saa,
og foruden dette
siden maa jeg meje Græs,
sætte det i store Hæs
og saa siden høste.

Kommer jeg af Marken hjem,
saa er det helt silde,
mat og træ er hvert et Lem,
maa jeg ligge ilde:
Paa min Seng der næppe er
nogen Dyne eller Fjer,
hvorpaa jeg kan hvile.

Den tungeste Tanke for den Vornede var sikkert den, at han kunde sælges, bortgives eller bortbyttes og saaledes være Genstand for Handel og Vandel som en viljeløs Ting. Men tungt var det ogsaa for den vornede Bonde, naar han paa en eller anden Maade var kommen bort fra sin Hjemstavn og ind paa et fremmed Gods, en fremmed Stavn, havde der bygget sig et Hjem op, sad

med Hustru og Børn ved Hus eller Gaard og saa pludselig blev revet og drevet derfra for at tvinges ind paa sin Fødestavn.

Det er herom, at den tidligere Herredsfoged i Fakse *Christen Østerssøn Veylle* skriver 1665 i sin Gloseforklaring:

»Somme Husbonder kunne og være saa sindede, at om de befinde en fattig Mand, som først haver opbyggt en øde Gaard og kan der nogenledes nære sig, eller og kan synes at have noget lidet Forraad, — og han i det ringeste kan forse sig — straks kan kaste hannem ud og føre hannem paa et andet øde Sted og endelig tvinge hannem til den i lige Maade at opbygge, indtil han bliver slet forarmed og med Hustru og Børn geraader i største Elendighed. Hvorover mange — formedelst saadan haard Tvang og Trældomsaag — blive modvil-lige, dovne og lade, saa de af ret Had imod Øvrigheden fortrædelig hensidde og agte hverken om deres Næring eller Avlsbrug, meget mindre om deres Gaardes Opbyg-gelse, som alt for meget er for Øjne, og mangen god Mand uden Tvivl befinder.«

Og det er ligeledes herom, at *Mogens Vingaard* i en historisk Vise om Vornedvedtægten skriver 1702:

»Skulde og nogen ved Trældom sig vrie,
og han vil flytte fra Husbonden hen,
det hannem kommer da visselig til Svie,
naar de faar hannem opsporet igen.«

Det skal dog erindres, at ingen kunde paa retmæssig Vis drive en Vorned til Stavns, uden han stod med lovlig Dom i Haand og dermed kunde bevise sin Ret til Personen.

Hvorledes nu slig Jagt efter Vornede kunde gaa for sig, skal der her meddeles enkelte Eksempler paa, hen-tede fra sjællandske Tingbøger.

Hammer Herreds Tingbog ²¹/₂ 1688:

Det var i Fasten 1688, at Ridefogdens Tjener paa Vordingborg Slot, Hans Kyse, med et større Tog af Bønder og Bønderkarle kørte i Slæde hen til Lundby ved Skælskør for at hente en vorned Bonde, Hans Mortensen, over hvem der var erhvervet Dom for hans Vornedrettighed, saa han kunde føres til Vordingborg Len for der at antage Gaard eller Hus.

Toget naaede godt nok Lundby. Hans Kyse fik snart Fingre i Manden, — der ikke kunde tænke paa at gøre nogen Modstand, — den Vornedes Kone og Børn, samt den gamle syge Konemoder, hvilke de tillige med de faa fattige Ejendele stablede paa Slæderne. Hvad, der ellers var paa Gaarden, maatte Hans Mortensen lade blive tilbage; thi dermed skulde der klares Restancer og Fæld hos Stedets Herskab.

Alt, hvad der var vundet ved hans aarelange Slid og Møje paa Stedet, maatte han lade blive tilbage, Venner og Kendinge, Grander og Byfæller maatte han sige Farvel til for stedse.

Saa agede Slæderne bort fra det gamle Hjem. Hans Mortensen sad og harmede sig, Bitterhed kom op i hans Sind. Da var det, som det gamle grimme Ord: »Fælles Skade trøster!« fik Magten over ham, og han udbrød: »Der tjener en af Prins Jørgens vornede Karle ovre i Ørslev!«

»Saa tage vi ham med!« sagde Hans Kyse. Og de agede ad Ørslev til og fangede ganske rigtigt Niels. Men da han var nappet, vilde han ikke, at hans Kammerat i Stubberup skulde gaa fri, hvorfor han siger: »Der tjener end en vorned Karl i Stubberup.«

»Saa rejse vi dertil og tage ham med!« sagde Hans

Kyse. Og det gjorde de. Karlen Jep Hansen blev indfanget og maatte age med; her hjalp ingen Udflugter.

Men, der de vilde rejse videre med disse tvende Karle, sige de begge: »Der tjener en fremmed Karl i Bøgelunde, som, efter hvad vi formene, er født paa Vordingborg Gods.«

»Vi tage ham med og!« sagde Hans Kyse.

Og som de kørte paa Hjemvejen, kom de til Bøgelunde, hvor de holdt paa Gaden og bedede; da kom der en Karl ud af Gaardsportens Gadelaage fra det Sted ligefor, hvor de holdt; og stod han og saa vist paa dem.

De to unge, fangne Vornedkarle gloede og en Stund vist paa ham, saa sige de: »Der staar den Karl, som vi skulle have!«

Da gik Ole fra Snertinge hen ad Gaden. Der stod en liden, lav Mand med et langt, gult Haar uden for en Gaard. Saa siger Ole til hannem: »Kan man ikke faa en Kande Øl at købe?«

»Nej!« sagde Manden med det gule Haar, nok saa hvast.

»End hos jer Nabo?«

»De har intet!«

»End i den Gaard her ligeoverfor?«

»Jeg vil ikke tro, de har noget!« sagde Manden med det gule Haar, og vendte han sig brat bort.

Ole fra Snertinge gik alligevel hen mod Gaarden, som Karlen, de vilde fange, Søfren Svendsen hed han, stod hos. Men da Søfren saa den fremmede Mand komme, mistænkte han hannem straks, løb ind i Gaarden og smak Laagen i. Laagen sprang imidlertid straks op igen og blev staaende paa vidt Gab. Men Manden med det gule Haar, der stod og slet ingen Ting vidste om Øl, var ingen anden end Søfrens Madfader Rasmus Basse.

Flere af Bymændene kom ud paa Gaden. Saaledes stode Brødrene Anders og Hans Mule uden for deres Gaarde, og de og flere med trak nu hen mod Rasmus Basses Port, hvor Manden stod stille med bøjet Hoved; men da han saa Byfællerne komme frem, løftede han Hoved og Haand, vinkede mod Bymændene og sagde: »Gode Grander farer med Fred og Lempel!«

Men da Ole fra Snertinge, Hans Kyse og flere med i det samme vilde gaa bag efter Søfren ind i Gaarden, blev Bassen vred, knyttede Haanden, truede mod dennem og raabte:

»Det skulle I vide, I Sønderbønder, at øve I Vold mod Søfren og fører hannem af hans frie Frelse, skal det komme eder dyrt at staa. Hvi kunne I og fare saa frem mod eders egen Ligemand og Broder!«

Mændene gik alligevel ind i Gaarden, brøde Døren op til Søfrens Kammer, trak ham med Vold og Magt frem og slæbte ham ud paa Gaden. Søfren gjorde ingen videre Modstand; men alt imens raabte alligevel Mændene til ham: »Vil du ikke age med? Vil du intet med?«

»Ja, jo! Det kan jo intet nytte mig, jeg stritter mod Overmagten,« svarede Søfren; »men jeg kommer nok snart tilbage igen.«

Imidlertid kom Rasmus Basses Kvinde og Pigen der i Gaarden, Kirsten Nielsdaatter, begge grædende og klagende ud paa Gaden, fordi der handledes saa haardt og ilde mod Søfren. Og hans Madmoder siger da: »Lader dog Stakkelen faa mere Tøj paa, at han intet skal fryse til Døde i denne haarde Frost.«

Fik han saa og Lov til at gange tilbage ind i Bassens Gaard; men flere af Mændene fulgte med og vogtede hannem. Saa drog han flere Klæder paa, og Pigen fik

ham et Par Vanter, mens Kvinden hentede et Hestedækken, som han og skulde have at skærme sig mod Kulden med.

Men alt imens blev Søfren ved sit Mundhøv: »Jeg kommer nok igen.«

Saa drog Slædetogtet til Vordingborg Slot med sin rige Fangst. Bonden Hans Mortensen og de tvende vornede Karle Niels og Jep kunde ingen Frihed vente sig, de havde Vornedvedtægten mod sig og maatte lystre. Anderledes forholdt det sig med Søfren Svendsen; hvad ham angik, stillede Sagen sig ikke saa heldig for Ridefoged Gert Villumsen; Karlen vedblev nemlig at paastaa, at han ikke var født paa Vordingborg Gods; og efter alt at dømme var hans Udsagn rigtigt.

Ridefogden, som nu anede Uraad, fik da i al Hast et Par Mænd fra Hammer til at gøre sig et Ærinde ned ad Skælskørkanten til; og som ved en Hændelse skulde de med det samme tage ind i Bøgelunde og bede hos Rasmus Basse, hvor der da skulde lirkes ved Sagen. Alt gik efter Beregningen. Den ene især af Hammermændene, Tiel Pedersen, var et usædvanlig dygtigt og snildt Hoved, der forstod baade at køre og vende med sin Tale. Han fik ogsaa i en Fart Talen ført hen paa den fangne Karl Søfren, som nok Ridefogdens Folk ved en Fejltagelse havde taget bort der fra Gaarden.

»Ja, det var skammeligt, som de fore frem imod hannem,« sagde Rasmus Basse; men nu har jeg ogsaa meldt Sagen for min gode Herre og Husbond, Kancelliraad Herluf Trolle til Snedingegaard. Han skal nok skaffe mig min gode Søfren igen.«

»Ja, nok!« sagde Tiel; men det tager svare og lange Stunder, og imidlertid sidder Karlen og svælter paa

Taarnet i Vordingborg. Nej, giv I dem en Forpligt paa, at I tager jer Karl igen uden al Paatale, saa kan I tro, at de gerne og straks slipper ham løs der ude fra Slottet.«

Kvinden faldt i med og bad: »Gør det, Rasmus, at vi snarlig fanger Søfren tilbage igen!«

Og Pigen stemmede endnu ivrigere op og bad sin Madfader: »Hjælp Søfren løs!«

Da sagde Rasmus Basse eftertænksomt: »Ja, Børn, men hvordan skulde saadant et Papir sættes op?«

Det var Tiel Mand for. Han skrev straks en Revers og Forpligt for Rasmus Basse, lydende paa, at Rasmus vilde tage imod sin Karl uden nogen Paatale eller Paaanke for hans Fratagelse og Annammelse. Og Bonden satte sit Bomærke under.

Saa rejste de to Hammermænd hjem og leverede Ridefogden dette Frelsebrev. Det var og paa høje Tid, det kom. Herluf Trolle havde nemlig allerede lagt Sag an mod Hans Kyse, idet han lod sin Ladefoged paa Snedinge føre Klagen frem paa Tinge som en Volds-sag mod hans Bonde Rasmus Basses Tjenestekarl, og klagedes der endvidere over, at Porte og Døre vare brudte itu, samt megen Skade og Molest udøvet.

Hans Kyse forsvarede sig: Han førte Vidner for, at Karlen var gaaet godvillig med, og at der hverken var øvet Tvang eller Trudsel imod hannem. Hammermændene kunde bevidne, at der intet havde været i Stykker paa Rasmus Basses Porte eller Døre der i Bøgelunde, den Stund de vare der; thi der var hverken indsat ny Nagler eller Dele noget Sted. Han, Hans Kyse, troede jo efter de tvende andre Karles Udsagn, at Søfren hørte under Vordingborg Slot; men gør han ikke det, da er han en Løsgænger; thi han er ved Nattetide rømmet

fra sin Tjeneste i Sibberup, som er Hr. Otto Krabbes Gods til Holmegaard. Men er han Løsgænger, da befrier Loven dennem, endog de toge ham. For øvrigt har hans Madfader givet sin Forpligt og Revers, at han vil tage Karlen igen.

Trods alle Beviser og Modforestillinger dømmes alligevel Hans Kyse til at føre Søfren uskadt, fri og frelst tilbage til Bøgelunde og til der at aftinge med Rasmus Basse angaaende Skadesløsholdelse for Afsavnet af Karlen.

Det blev altsaa alligevel en tvivlsom god Fastefangst og Slædefart for at drive Vornede til Stavns. De havde gjort Fingrene for brede, der de toge Søfren Svendsen med.

Jungshoved Birks Tingbog ²²/₂ 1689, o, s. v.:

Nede i Bønsvig paa Øen bag Præstø boede i 1689 en gammel Bonde, Peder Hansen Tærsker. Han havde boet der paa sin Gaard i mange Aar, om ved de otte og tyve, lige siden den store Svenskekrig, straks efter at Fjenden var draget ud af Landet, havde han siddet inde med Gaarden.

Trods de trange Tider havde Peder Tærsker ved usædvanlig Flid og Paapassenhed, støttet af sin brave Hustru Inger Simonsdatter og den dygtige Søn Morten, bjærget sig godt og arbejdet sig op til efter Tidens Forhold særdeles gode Formuesvilkaar, saa han sad langt lunere i det end nogen af de andre Bymænd. Sønnen havde allerede for mange Aar tilbage faaet Fæste paa Halvdelen af Gaarden, saa Fader og Søn arbejdede sammen og bare Byrderne i Fællesskab. Alt gik godt. Nu traf det imidlertid saa, at den gamle Kvinde i sin høje Alderdom blev ramt af den slemme Syge »Popelsi«

(Apopleksi) og blev sengeliggende. Dog, da de havde Raad til at holde kvindelig Medhjælp, gik det alligevel, og det gik godt.

Men saa kom Ulykken som et Lyn fra klar Himmel. En skønne Dag i Vinteren 1689 bleve baade Fader og Søn stævnedes til at møde paa Birketinget. Baron Jens Juel til Juellinge, Søheltens Broder, lod Hans Skytte af Arnøje møde frem med en Dom, der efter Tingsvidner var udstedt paa Juellinge Birketing allerede den 21. August 1684, og efter hvilken Morten var dømt til at pleje sin Vornedrettighed paa Baronens Gods.

Prins Jørgens Ridefoged paa Vordingborg Slot mødte selv som Forsvar for Bonden i Bønsvig og siger, at det først skal bevises, at denne Morten er den omtvistede Person, thi det vides, at Peder Tærsker, som boede i Trolses Hus ved Jørslev, havde tvende Sønner ved Navn Morten, hvoraf den ene blev født for fire og tredive Aar siden, men denne, som her er, han er meget ældre, som skal blive bevist.

Hans Skytte fra Arnøje vil dog intet høre herom, men mener, at det er klarlig bevist, at Morten er Baron Juels Vornede.

Da træder den gamle Peder Tærsker frem og beder om at maatte stedes til Forhør, saa han kan give sin Forklaring. Han edfæstedes og berettede: I den Gaard, som han fæstet haver og ibor, haver han til nu tilstundende Mikkelsdag Anno 89 været bosiddende i otte og tyve Aar. Da han kom til Stedet, var hans Søn ungefær ti Aar og kunde køre Plov. Og fæstede han Gaard af salig Hr. Generalløjtnant Rosenkrans. Men nogle Aar derefter, da de taledes om Ufred og Udskrivning, fæstede han af salig Hr. Grev Kristoffer Parsbjerg, som da ejede Jungshoved, ved hans Fuldmægtig og Ridefoged Niels

Kristensen Lamberg den halve Gaard til Sønnen, paa det han kunde beholde sin Søn hos sig og hjælpe hansen med Driften. Og haver denne heller ingen andre Steder tjent eller været henne siden end hos Faderen, og haver begge med hinanden svaret al Tynge af Gaarden, kongelige Skatter og Herskabets Landgilde. Derhos forklarede Peder Tærsker, at han foruden denne sin Søn Morten har haft en anden Søn Morten, som for rum Tid siden er død og blev begravet i Ljunge Kirkegaard ved Sorø.

Hans Skytte spørger nu: »Hvilken af de to Mortener blev født i Jørslev, og hvilken var den ældste?»

Dertil Bonden svarede: »Ingen af mine Sønner, de Mortener, véd jeg at være født i Jørslev!»

Og bekræftede han dette ved højeste Ed; hvorpaa han tilføjede, at han aldrig haver fæstet Hus eller Gaard paa Juellinge Gods. Og ved han sig nu ellers ikke at erindre, hvilken af de Mortener der var den ældste, eftersom det er saare lang Tid siden, og han er nu en gammel, svag ihukommende Mand ved tre og firsindstyve Aar, som haver haft med sin Kone otte Børn, af hvilke og en Søn Niels findes begravet i Herfølge Kirkegaard.

Peder Tærskers gamle Kvinde Inger blev paaraabt, men hun kunde i sin høje Alderdom, sengeliggende som hun var, ikke møde paa Tinget. Der havde derfor ogsaa været skicket to af Bønsvig Mænd til hende for at høre hendes Vidne paa hendes Seng; disse Mænd stode nu frem og vandt, at Inger Peder Tærskers havde givet samme Forklaring som hendes Mand.

Ridefogden spørger derpaa og siger til Peder Tærsker: »Eftersom I siger, at I haver fæstet Gaard af General-løjtnant Rosenkrans og siden til jer Søn af Hr. Kristoffer

Parsbjerg, haver I da intet Fæstebrev, sligt med at bevise?»

»Ja, jo!« svarer Bonden. Og derpaa fremlagde Sønnen i Retten et Fæstebrev paa forseglet Papir under Niels Lambergs Haand, forrige Ridefoged paa Junghoved i Parsbjergs Tid, skrevet og underskrevet 24. Januar 1664 og indeholdende: at Parsbjerg havde fæstet og stedt Morten Pedersen den halve Part af hans Faders Gaard i Bønsvig; og havde han deraf i Fæstepenge eller Indfæstning givet fire Rigsdaler.

Ridefogden sætter herefter i Rette, at eftersom Morten Pedersen fremlægger Fæstebrev af 24. Januar 1664, saa han altsaa i næsten 25 Aar har været Fæster, da maa han fri at være efter Lovens 3—14—14, der siger, at hvor en Vorned upaalt i tyve Aar haver fæstet og været bosiddende, der skal han for Vornedrettighed befries; og her saa meget mere, som det ikke udførlig bevises, at han er barnefødt paa Baronens Gods.

Derefter faldt straks paa Birketinget følgende Dom: Efter Lovens 3—14—14 bliver Morten Pedersen fri at være, da han upaalt i tyve Aar, frelst fra Baronens Vornedrettighed haver fæstet, stedt og boet; tilmed da det ikke udførlig og fuldkommen bevises, at samme Morten Pedersen er barnefødt paa Hans Excellences Grund og Stavn — da derfor meldes han fri og frelst at være.

Efter denne Dom troede Fader og Søn, at den hellige Grav var vel forvaret. Men de glædede sig for tidligt, det skulde ikke blive derved. Baron Jens Juel lod Sagen forfølge videre.

Nede paa Jungshoved Birketing lod Prins Jørgens Ridefoged vel og paa ny føre en hel Mængde Vidner frem, der alle gentagende udtalte sig *for* Morten: Han

var en halv Snæs Aar, da han efter den store Fejde kom med Faderen til Gaarden i Bønsvig, og kunde han da køre Plov baade hjemme og til Hove, køre Vogn og hjælpe Faderen med alt Arbejde, saa han alstille haver været ene Dreng eller Karl.

Hans Skytte af Arnøje var paa Baronens Vegne for Retten til Stede, medens Kald og Varsel blev afhjemlet, og det første Vidne sin Sandhed forklarede, men da, uagtet det andet Vidne stod under Forhør, gik han fra Retten, idet han sagde: »Hertil haver jeg intet at svare!«

Saa gik han, endog han blev ombedet at blive nærværende den Stund, Vidnerne deres Sandhed og Kundskab aflagde; han gik alligevel, — hvad de otte Stokkemænd bleve foreholdte at tage i god Hukommelse.

Men hjemme paa Juellinge Birketing havde Sagen en helt anden Gænge, der blev Morten Pedersen dømt til at være Baronens Vornedrettighed skyldig; hvilken Dom stadfæstedes paa Sjællandsfar Landsting.

En Dag straks i Vinteren 1690 kom saa et mægtigt Tog henne fra Juellinge: Baronens væbnede Tjenere i Spidsen for et Følge paa tredive Vogne og Slæder styrede ned til Bønsvig. Hans Skytte havde den over Morten erhvervede Vorneddom i Lommen. Og nu grebe de Morten. Hans ældgamle Fader, Oldingen paa tre og firs, og den syge, sengeliggende gamle Moder bleve tagne med, da de ikke kunde bjærge sig ene der paa Stedet, naar deres Støtte blev taget bort. Alle de tredive Vogne og Slæder bleve pakkede fulde af Sæd og Sul, Boskab og Varer af alle Arter; men Bæster og Kvæg, Faar og Svin, kort, alt, hvad der kunde flytte sig selv, dreves med i Flok. Og — saa gik Toget hen til en slet, øde Gaard i Taastrup, Hellested Sogn, paa Baronens Gods.

Alt, hvad Fader og Søn i det lange Aaremaal havde hejet og slidt sammen, blev reddet for Baronens øde Gaard.

Men hvad blev saa Følgen af denne Drivning til Stavns? Det blev den, at den før saa sindige og flittige Morten blev til et forvildet Menneske. Han havde faaet et saa dybt Brud paa sin Retsfølelse, at han sagde til sig selv: Handle de saaledes mod dig, saa er det ligegyldigt, hvad du gør.

Det varede ikke længere end til Aftenen op mod den følgende Pinse, før Morten rykkede ud paa en halsløs Fart. Med to Vogne tog han ned ad Øen til. Pigen kørte den ene, og hun passede sig selv. Men med Morten agede Skytten og Ladefogden fra Juellinge. Da imod Natningen, som de vare komne ud paa Jungshoved Ø, i Bønsvig Stræde, sagde Morten: »Staar af her. Det er ikke vel, I ses i Byen. Jeg kommer siden!«

Og kastede han da en Pose med Mad samt en Træflaske med Øl af til sine Medfølgere; der toge Varerne, gik om bag Gærdet og lagde sig ved et Træ med deres Bøsser. Men Morten kørte op hos Niels Gren, som var gift med hans Søster. Svogerens vare alt længe til Sengs; men Morten lukkede sig selv ind, bød dennem et venligt Godaften og sagde: »Jeg kan vel køre mine Heste og Vogn ind i Agerummet til Kornladen og give dem noget Hø over Balken?«

»Ja, gør du saa,« sagde Niels Gren; stod han saa straks op og drog Klæderne paa.

Da han kom ud i Gaarden, bad Morten hannem følges med op i Byen til Jørgen Hurtigs Peder. Hvad han og gjorde. De tvende Mænd taledes nu ved en Stund afsides; men Svogeren hørte intet, hvad de havde tilsammen.

Saa siger Niels Gren: »Gak nu med hjem, at vi kunne fange Natterol!»

»Jeg kommer bag efter,« svarede Morten.

Svogeren gik da hjem; men han saa eller mærkede intet til Morten den udslagne Nat.

Morten kom ikke heller. Han var gaaet ud til sine Kammerater ved Træet bag Gærdet; og den Tid, han kom til dem, havde han en Bøsse med. De toge nu alle tre fat paa Madposen og Bimplen; men der de havde affaaet Mad, gik de neder frem ind i Skoven og lagde sig paa en Holm i Mosen.

Pinsemorgen hørte Markvogteren, da han kom ud ved Skoven, to Skud. Da var Solen saa højt oppe, at den skinnede over Trætoppene, saa Klokken kunde være ungefær ved fire Slæt. Malkepigerne havde ogsaa hørt Skud henad Stinderholdt til i Bregnemarken. Det samme havde været Tilfældet med Kirkefolkene, som de vandrede til Pinsefesten, der Solen var opgangen.

Der blev dog intet agtet paa disse Skud. Men om Eftermiddagen, som Aftensang var ude ved tre Slæt, da Skovløberen, som han plejede van, gik ud at se sig om, traf han paa en Holm i Lillevang tre Karle liggende næsegrus, og hver af dennom havde sin Bøsse hos sig. Han taledes intet til dem, ej heller saa de op til ham. Men da han havde med sig en liden Dreng, bad han hannem løbe op til Bønsvig og kalde Bymændene did ud. Mændene kom. Og nu blev der en hidsig Jagt efter de tre Karle. Vildttyvene, som de maatte være, sprang hurtigt op, grebe deres Bøsser og løb ind i Buskene, sprang siden over tvende Gærder; men der de kom over det andet Gærde, lagde de an med Bøssen over Gærdet mod Bymændene, løb saa igen, alt hvad de kunde, ud paa Overdrevet hen ad Bønsvig til.

Skytten, den ene af dem, raabte, alt imens de løb: »Morten, Morten! Vi ere ilde farnel!«

Op til Bønsvig Mænd, da de vare ham nær, raabte han: »Lader os være ubevarede! I faa kun Skam til Takke.«

Men der de fik hannem fat, toge de Bøssen, som han alt imellem havde peget ad dennem med, og var den baade spændt og ladet. Hans Holm og Rasmus Hovmand vidne, at der de toge hannem, bød han dem en Skindtrøje med Sølvknapper udi, vilde de lade ham fare. Men de grebe ham, førte ham op til Byen; og der Skovrider Melchior Folsash fra Lundby var hentet, lod denne Skytten føre ud til Taarnet i Vordingborg.

De to andre Karle slap.

Bønsvig Mænd kendte godt den ene af dem, Morten. De vidne selv, at de kendte ham paa hans graa Hat og graa Kjol. Men kan ske, de ikke kunde opløbe hannem, kan ogsaa ske, at de ikke *vilde*.

Da det imidlertid maatte formodes, at Morten ud paa Aftenen vilde liste sig bort fra Øen gennem Præstø, blev Ladefogden fra Jungshoved med tvende Mænd skikkede derud for at passe ham op.

Da, som de stode paa deres Post, og Klokken kunde være om ved elleve, kom ogsaa ganske rigtig, som de havde tænkt sig, Morten listende ind over Østerbro, og sprang han straks ind i Haverne, der han mærkede Uraad. Men Ingvor Ladefoged løb omkring, kom frem for hannem og greb hannem der i Haverne. De andre kom til; og fulgte nu alle tre Morten ned ad Jungshoved til.

Men under Vejs, som de droge fremad, bad Morten dennem, at de for Guds Skyld vilde slippe hannem; de havde dog intet godt af, at de kunde føre ham i

Fortræd; han havde allerede faaet Fortræd nok alligevel.

»I kunne lige saa godt slippe mig, som Bønsvig Mænd lode mig fare,« føjede han til.

»Vi gøre det ikke!« svarede de kort.

Men Niels Klant spurgte hannem og sagde: »Hvi var I dog saa daarlig, Morten, at komme her neder og gaa i Prinsens Vildtbane med Bøsse?«

Da svor Morten en stor Ed og sagde: »Mig er alt lige godt nu, som de haver saa trasakket med mig! Og skal jeg ikke lyde og gøre, hvad mit Herskab befaler mig? Saa gjorde jeg, da jeg var her neder, saa maa jeg og gøre der. Jeg haver været tilsagt at køre for Skytten og Ladefogden til Stavreby, da de vilde derfra over til Møen. Jeg havde ikke selv Bøsse med, det er bare fejl; det var Skyttens Bøsse, jeg bar i Skoven. Men havde jeg kun været saa forklog som bagklog, og flyet Skytten sin Bøsse igen eller kastet den bort fra mig i Skoven, der de kom efter mig, da havde jeg nu været ubevaret og uden Skade.«

»Men hvi skulde jer Pige og age en Vogn frem?« spurgte Niels Klant videre.

»Den laante jeg hende, der hun skulde neder til »Offers og Guds Bord«.«

»Men I haver jo end Krudthorn og Hagelpung hos eder!« sagde Ladefogden, der han red ved Siden af ham.

»Det er Skyttens; tager og flyer ham, hvad hans er,« sagde Morten stille, og gentog han nu paa ny sin Bøn og sagde: »Lader mig saa fare i Fred, gode Venner!«

»Vi gøre det als intet,« svarede de stille igen.

Men som de kom ned i Smidstrup Stræde, og Ladefogden vendte sin Hest om og talede med Mændene og sagde, at de maatte gaa fortere, da i det samme

sprang Morten tværs over Vejen, hen i Stubbene og undløb fra dennem.

Der blev skikket Bud hen til Juellinge, men Ladefogden var ikke til at træffe. Og da de samme Kaldsmænd kom til Mortens Gaard i Taastrup, græd Kvinden sine bitre Taarer og sagde: »Han er als intet hjemme, nej, han er intet!« Saa græd hun igen, slog sine flade Hænder mod sine Laar, slog dem sammen igen og vred dem.

Men nede paa Jungshoved Birketing traadte Ridefogden den 17. Juli frem og lod sætte i Rette: Efterdi de tre Vildttyve kom agendes i Flok og Følge, sammenrottede, gik i Skoven med Bøsser, hvor der hørtes Skud, og siden en ihjelskudt Raabuk er funden, da bør de tre Vildttyve for deres Krybskytteri i Prinsens Vildtbane efter Forordningen af $\frac{8}{12}$ 88, Art. 11 og 18, at have deres Liv forbrudt, Sagens Omkostninger skulle de betale, og deres Bøsser være fortabte.

Den 31. Juli 1690 faldt den endelige Dom. Herredsfogden Jens Madsen Hvid i Baarse med otte tiltagne Meddomsmænd vare tilkaldte fra Herredet, for at ikke Mortens Kendinge og Venner skulde komme med og kende og melde partiske i Sagen. Dommen kom da til at lyde: Da, eftersom Skytten paa Juellinge Ting den 10. Juli haver med Ed bekræftet, at han aldrig haver skudt Vildt paa Jungshoved Ø, men Bonden i Taastrup fik ham med her neder, saa dømmes de ikke fra Livet, men efter Forordningen af $\frac{8}{12}$ 88, Art. 17 og 18, bør alle tre at arbejde udi Jærn paa Bremerholm i trede Aar, deres Bøsser have de fortabt, Procesomkostning skulle de yde, og Skytten har derhos at betale Ridefogden for den Forplejning, han nød udi Taarnet.

Stensby Birks Tingbog: $\frac{1}{10}$ 1689 o. s. v.

Laurs Kristoffersen hed en fattig, vorned Bonde, der i Aaret 1689 sad inde med en af Prins Jørgens Gaarde nede i Ørslev ved Vordingborg. Manden var flittig og stræbsom, han kriblade og krablede sig fremad, men lige kort kom han; thi naar det lysnede en Smule, kom altid brat ovenpaa Uheld, saa med Bæster og Kvæg, saa med Faar eller Svin: En Gang, da det saa aller bedst ud for ham, faldt pludselig Sygdom paa alle hans fire Heste, og de bleve slaaede ned for Skabs Skyld; han maatte da sælge et Par smukke, lovende Stude, en ravnsort og en rødgrimet, som han havde i Ophejning, for at faa de nødvendige Heste igen. Laurs fik sig ogsaa et Par smaa sorte Heste og var godt kørende. Men saa kom der andet i Vejen. Altid skulde der komme noget. Det var, som Ulykken hang efter ham, som om han var født til den. Og til Stadighed regerede Smalhans baade inden og uden Døre.

Saa var det en kønne Septemberdag 1689, at Laurs fik i Sinde at age i Besøg hen hos sin Moder. Kvinden var glad for den Køretur; thi det var dog altid til en »Omvendelse« at komme lidt ud af den daglige Trædemølle. De fik de to smaa sorte for, og saa kørte de helt hen til Smerup ved Vemmetofte, hvor Farmoderen boede.

Rejsen frem gik godt, den gamle Bedstemoder tog vel imod dem, hvilket livnede op. Og da de skulde tænke paa at drage hjemad igen, kom Moderen ikke alene med et Par Ænder og en Gaas, men oven i Købet fik de baade i Pose og Sæk. Det fyldte godt i Vognen. Glade og taknemmelige droge Parret af Gaarde.

Men, som de havde naaet Midtvejen mellem Smerup og Kissendrup, kom Ridefogden og Skytten fra Alslev-

gaard paa deres Heste rendendes efter dennem; og Ridefogden raabte til Laurs, at han skulde vende om og køre til Alslevgaard, efterdi han var deres Vornede.

Hvortil Laurs svarede: »Nej, det gør jeg intet. Haver I nogen Dom over mig, da kan I lade mig den høre.«

Men da raabte Ridefogden brat: »Laurs, jeg skal vel vise dig den, faar jeg dig først herop til Gaarden.«

Men da Laurs alligevel ikke lod sig hverken lokke eller true til at følge med dennem, red Skytten hen for ved Hestene og stødte dem i Næsen med Bøssen, og saaledes han med Magt tvang ham til at vende om og køre op til Alslevgaard igennem et Gærde, som Skytten tog Hul paa.

Ridefogden havde truet Bondekonen til at staa af Vognen. — Og der stod nu den stakkels Maren Pedersdaatter paa Vejen og maatte se paa, hvor de tumlede med hendes Mand og tvang hannem paa Vej til Alslevgaard. Den stakkels enlige og svage Kvinde kunde als intet, støtte eller sty sin kære Husbond. Hun kunde blot græde, klage og jamre. Men det vilde de haarde Menesker intet agte paa. Saa vendte hun sig og slæbte sig fremad paa den lange Vej til Ørslev. Men da hun endelig, langt om længe, træt og sorrigfuld naaede hjem, kunde hun endda slet ikke finde Fred eller Ro i Gaarden, siden Manden var hende saa haardelig frataget, hun maatte af Sted paa ny, paa standende Fod ilede hun til Ridefogden paa Slottet for hos hannem at forklage sin svare Nød.

Gert Villumsen tog vel imod hende og talte mildt og trøstende for den stakkels bedrøvede Kvinde.

Og Ridefogden lod det ikke blive ved Ord alene. Allerede Dagen efter skikkede han tvende Mænd, Laurs Laursen i Vordingborg og Rasmus Skrædder af Ugledige,

intet selv komme efter det, og maatte han ingen faa at hente hannem noget.

Gik vi saa ud at tale med Staffen Ladefoged, eftersom Ridefogden ej endda var opstanden. Og vilde vi vurdere Heste, Vogn og hvis andet, Laurs førte med sig. Da svarede Staffen: »Hestene kom ud i Aftes i en Fenne, men vi ville snart faa dem i Gaarde igen, naar Ridefogden staar op, før tør jeg intet befatte mig med dennem.«

Og Klokken var da omtrent 9¹/₂ paa Dagen.

Saa gik vi alligevel hen og vurderede Vognen, som stod med Haver, Bagsmække og Agestol paa, saa og Seletømmer og Halskobbel, alt tilsammen for otte Sletdaler. Et Par Ænder, som svømmede i Graven, og som Ladefogden foreviste os og angav at tilhøre Laurs, satte vi til en Mark. Men Gaasen var paa Stien indsat med flere Gæs, saa den kunde vi ikke vurdere. Og Sækken og Posen, med hvad deri fandtes, maatte vi paa ingen Maade faa at se.

Endelig kom vi til Ridefogden og bade hannem gentagende om, at Hestene maatte hentes hjem, saa vi den-
nom kunde vurdere; men han vilde det ej tillade.

Han læste vor Beskikkelse, gav os derpaa skriftligt Svar og tillige den mundtlige Besked, at han om tre Dage vilde komme neder til Vordingborg for at tale med Ridefoged Gert Villumsen; og vilde han da med sig tage en Vorneddom paa Laurs Kristoffersen med flere andre, som hans Formand havde erhvervet for otte Aar siden, og med hvilken Dom han vilde bevise, at Laurs var en Vorned til Alslevgaard. Dertil vi begge svarede og sagde: »Det tro vi als intet, at I haver Dom over hannem; thi han er intet eders Vornede her.«

Men Ridefogden smilede kun dertil og sagde: »Det

hvis de ikke havde været her, havde han slaget mig ihjel, fordi jeg ikke kunde eller vilde bekende at være Vorned her til Gaarden.«

Disse Laurses Ord vedstode og stadfæstede alle de de nævnte, som og nu vare hos os i Borgestuen. Og Ladefogden paa Gaarden, som og stod hos, sagde: »Ja, jeg vilde ikke have saa mange Hug, som Ridefogden gav Laurs, hverken for tyve eller tredive Rigsdaler.«

Og Vagten konfirmerede det samme, at Ridefogden havde handlet meget ukristeligt mod Laurs og holdt ved at slaa hannem, indtil han nødtvungen maatte sige og bekende, at han var Vorned til Alslevgaard. Og da maatte Kokkepigen være overværende dertil og lægge Haand paa, medens Laurs bekendte at være Vorned.

Siden viste Laurs os sit Hoved paa ny. Og befandt vi det at være ganske hovent oven i, med fire eller fem blodige Huller og mange blaa Rimper tværs over og en Del langs over, saa han var ganske øm og ikke kunde taale, at nogen rørte derved. Og hans Hat inden i, som han viste os, var blodig oven i Pullen. Han klagede sig derhos, at han var saa mat og forslagen, at han næppe kunde flytte sine Fødder, omendskønt han ikke havde Jærnet paa, som han nu havde.

Saa spurgte vi hannem ad, om Ridefogden gav ham nogen Mad?

Dertil Laurs svarede: »Nej, jeg faar intet, uden saa Tider der Kokkepigen forbarmer sig over mig og giver mig en Sild; men den tør jeg tidt intet æde, fordi jeg intet kan faa at lække mig paa bag efter.«

Da bød jeg, Rasmus Skrædder, af min Fattigdom at ville fly og borge hannem et Par Marks Penge at købe sig nogen Mad for. — Men han svarede, at han kunde

hver Dag. Hin Aften, da han kom fuld hjem fra Haarlev Præstegaard og pryglede Laurs i Borgestuen, havde han i Lommen en Præsteattest fra Hr. Knud Kristensen der i Haarlev, som lød paa, at Laurs var vornedfødt paa Grev Otto Rantzaus Gods til Alslevgaard; og den 27. September fik han paa Fakse samt 3. Oktober paa Bjæverskov Herredsting ført Vidne om Laurs Kristoffersens Fødestavn og Vornedrettighed.

Men heller ikke Gert Villumsen paa Vordingborg Slot havde ligget paa den lade Side. Han havde Gang efter anden ladet kalde og kære til Fakse Herredsting over Laurs Kristoffersens haarde Paagribelse og ilde Medfart; men aldrig kunde han faa Laurs frem; Ridefogden paa Alslevgaard holdt paa ham.

Den 3. December naaede Gert Villumsen dog alligevel paa Fakse Herredsting at faa Dom over Ridefoged Hans Pedersen for hans Voldsfærd imod Laurs; for hvilken Medfart Gert Villumsen havde ladet sætte i Rette, at Ridefogden burde lide paa Ære, Liv og Gods.

Efter den Dom blev Hans Pedersen bange. Laurs slap ud af Borgestuen paa Alslevgaard, og snart efter var han hjemme i Ørslev. Men paa Slottet i Vordingborg lode de, som vidste de intet af, at Bonden var vendt tilbage, men vedbleve at sende det ene Krav efter det andet til Alslevgaard.

Hans Pedersen tav stille. Dog en Dag ud paa Foraaret 1690 var han vaagnet paa ny og mødte pludselig paa Stensby Birketing med alle sine Bevisligheder og Fordringer paa Laurs Kristoffersen, hvem han havde ladet kalde. Og fordrer han der Dom for, at Laurs er Vorned til Alslevgaard.

Gert Villumsens Fuldmægtig var paa Tinget, men gav han sig Mine af, at han intet vidste om, at Vorned-

sagen skulde for den Dag, eller at Laurs var vendt tilbage til Gaarden i Ørslev.

Det ene Ord tog det andet, saa efter en kort Stunds Forløb stode Ridefogden og Fuldmægtigen som tvende udprægede holbergske Sagførere og dængede hinanden til med Skænden og Haansord.

»Herimod alt dette vidtløftige, indførte Snak burde intet svares!« raabte Ridefogden.

Og Fuldmægtigen raabte straks imod: »Nej, her er intet at svare paa denne vrang Tale, fuld af Ufornuft og unødvendig Snak. Nu har han et halvt Aar med-handlet Laurs og vilde intet slippe hannem fri. Han er dømt til Ære, Liv og Gods; men kan intet huske. Dommer, tag og læs Kendelsen fra Fakse Herredsting!«

Dommeren læser.

Og Fuldmægtigen fortsætter paa ny: »Maaske kan Sr. Hans Pedersen have glemt det, efterdi det er saare længe siden: — Ære, Liv og Gods — men nu maa han kunne mindes det igen, er han endog kun ringe og stakket i Hukommelsen!«

»Kaldsmændene kunne bevidne, at de haver talt med Laurs i egen Person i Prinsens Gaard i Ørslev!« raabte Ridefogden.

»Det var en frydefuld Tidende; thi det er bedre at kunne glæde sig over, at han end findes ved Livet, end at han skulde være slet borte og død!« svarer Fuldmægtigen; og han fortsætter: »Det er os kært at høre, at vi slig Tidning kan bekomme; og maa vi leve i den Forhaabning, at Sr. Hans Pedersen, som haver haft ham i Gemme vil — efter vor ofte skete Æskning til Tinge — nu lettere kunne skaffe Prinsen sin Bonde igen.«

Og saaledes fortsatte de to Kamphaner skiftevis, indtil de bleve trætte.

Men den 23. Maj 1690 faldt den Dom, at efter fremlagte Præsteattest og Tingsvidner bør Laurs Kristoffersen efter Lovens 3—14--1 at pleje Vornedrettighed til Alslevgaard og der at antage Hus eller Gaard, som hannem bliver forevist, naar han først haver rettet for sig angaaende Prins Jørgens Gaard, som han hidtil haver beboet.

Hans Pedersen havde sejret, men han benyttede ikke sin Sejr, vel fordi han ikke ønskede at se Bonden tiere henne paa Alslevgaard.

Der gik baade eet og to Aar hen, og Laurs Kristoffersen fik Lov at gaa i Fred og Ro, uantastet paa sin Gaard i Ørslev.

Han troede vel allerede, at det værste var drevet over. Men saa kom der en ny Ridefoged, Povl Knudsen hed han, til Alslevgaard.

Og allerede straks efter sin Tiltrædelse som Ridefoged, den 6. Juni 1692, tidligt om Morgen, viste Povl Knudsen sig nede paa Slottet i Vordingborg, hvor han begærede at tale med Gert Villumsen, for hvem han foregav at være kommen der neder for at hente Alslevgaards Vornede Laurs Kristoffersen didhen; men intet Gods vilde han lade age af Gaarde, før Laurs havde rettet for sig.

Gert Villumsen bad da, — eftersom han selv var svag, — sin Fuldmægtig drage med Ridefogden til Ørslev og der gøre en Beskrivelse over alt, hvad der fandtes paa Gaarden.

De to agede saa sammen ud til Ørslev. Men da de naaede Laurs' Gaard, saa det helt krigerisk ud, thi uden for Porten holdt en halv Snes væbnede Karle med flere Vogne; og inde i Stuen sad Laurs med Fjedre paa.

Fuldmægtigen havde straks tilkaldt et Par Mænd og

vilde give sig i Lag med at forfatte en Beskrivelse over Fæld, Besætning og Bohave; men lige øjeblikkelig der blev nævnet Fæld paa en Skorsten, raabte Povl Knudsen: »Hvor staar der i Loven, at der skal være en Skorsten i en Bondegaard! Nej, jeg vil have og se Dom, ellers tager jeg alt med.«

Fuldmægtigen nævnede Vorneddommen, som lød paa, at Laurs skulde rette for sig; og han spurgte denne, om han ikke var skyldig til Prins Jørgen 54 Daler for Udlæg, 30 Daler i Gaardsfæld og 92 Daler 2 Mark 15 Skilling i Restancer, eller i alt 176 Daler 2 Mark 15 Skilling?

»Jo, det er vel saa,« sagde Laurs med et Suk: »Jeg er bleven efterstaaende med Pengene af Gaarden hvert Aar og to Tønder Byg for i Fjor. Man jeg har als intet at betale med.«

»Gak ud straks og op paa Vognen!« sagde Ridefogden bydende til Laurs. Og straks sjokkede Bonden ud, saa godt eller saa daarligt han kunde for Fjedrene.

Men videre raabte Povl Knudsen ud af Døren til sine Medfølgere: »Tager mig de fire Bæster og Koen, der staar i Gaarden med eder. Jeg skal forsvare det!«

Fuldmægtigen gjorde atter og atter Forbud mod denne Bortførelse, og bad han sine medhavende Vidner at drages dette til Minde.

Men Ridefogden agtede intet derpaa; han gik rolig bag efter sine Medfølgere ud paa Gaden.

Fuldmægtigen gik bag efter de andre og blev ved at gøre Forbud; men han naaede intet andet end at se, hvorledes det væbnede Tog alt drog bort med Laurs Kristoffersen og Kvinden, Bohave, Bæster og Ko.

Ridefogden stod endnu ganske rolig henne ved sin Vogn, derfra han tog en Fyrbøsse op og spændte den;

satte han sig saa paa Vognen med Bøssen hos sig og kørte bort.

Siden kom Laurs Kristoffersen aldrig tilbage til Ørsløv, men blev sat til en øde Gaard i Ammerup i Haarlev Sogn.

Der blev anlagt Sag mod Ridefogden Povl Knudsen for Hærværk; men det han havde faaet, havde han; og Gert Villumsen fik at tage bag efter.

Tingsvidne og Dom fra Gisselfeld Birketing og Fakse Herredsting, Sjællandsfars Landstingsprotokol:

Paa Grænsen mellem Kongsted og Vester Egede Sogne strækker sig et Vanddrag, Brødebæk kaldet, som i ældgamle Tider med Vælde har dannet sig Vej gennem de store og tætte Skove og i sin rivende Fart har omstyrtet de største Træer og dannet sig et Løb og Leje mellem dybe Kløfter og bratte Udskeeriger, — »den dybe Bæk«, som dette henrivende Skovparti nu kaldes. Ved Aaens nedre, mere rolige Løb laa i gamle Dage tre Vandmøller: Nederste-, Mellemste- og Øverste-Brødebæksmølle.

I den sidstnævnte af disse Møller, ogsaa kaldet Lille Troldmølle, boede fra Aaret 1654 Jørgen Madsen Møller med sin Hustru Karen Andersdaatter. Han havde tilbyttet sig denne Selvejendoms mølle mod en Vejrmølle i Lestrup; og da der var god Søgning hertil, stod Jørgen Møller sig vel. Han havde ikke lidet paa Kiste-bunden. Men derfor var han ogsaa udsat for, at onde Mennesker kunde faa i Sinde at hjem søge ham. Det gaar ikke saa sjældent paa, at han maa ty til de nærmeste Kirker i Vester Egede og Kongsted for der at faa lyst til Bands over Tyve og onde Mennesker. Her

skal der kun nævnes et Par Eksempler, hentede fra Vester Egedes ældste Kirkebog:

»1657, den 17. Trin. Jørgen Møller i Øverste Mølle lader lyse til Bands første Gang over et ondt Menneske, som haver slaget sønder Benene paa to af hans Svin i i Denderup Vænge; saa og over et Skarnsmenneske, som haver borttaget hans Klokkeko, der hun gik med andre hans Fænød i selvsamme Vænge.

1660, Dom. Quadragesima. Jørgen Møller i Øverste Brødebæksmølle sig højlig beklager, at i Gaar otte Dage om Natten var der nogle ugudelige Mennesker, som bortstjal to Sække Mel af Møllen, at Gud vilde aabenbare saadanne ugudelige Tyvskroppe.«

Af Børneflokken lærte den ældste Søn Mads Faderens Haandværk og kom som temmelig ung Mand ned og blev Fæster af Blaabæks Mølle i Fakse Sogn. Han blev gift og fik snart en større Børneflokk; men ved hans udholdende Flid og Stræbsomhed gik det alligevel godt fremad for ham.

De tvende Møllere havde derfor intet at klage over; og saaledes gik alt godt, indtil man naaede Aaret 1689. Men da Kong Kristian den femtes Yndling Overkammerjunker Adam Levin Knuth 13. Marts nævnte Aar fik Skøde paa Gisselfeld, var Freden forbi.

Knuth kunde nemlig ikke fordrage Selvejendom, at sige, naar han ikke selv sad inde dermed. Derfor var ogsaa Øverste Brødebæksmølle ham straks en Torn i Øjet; og han gav sig uopholdelig i Lag med den gamle Møller:

Først for at forhøre om denne ogsaa virkelig var Selvejer.

Jo, Jørgen Møller kunde fremvise Skøde.

Om han da vilde sælge Møllen.

Nej, paa ingen Maade; han holdt paa sit Selveje.

Ved at sysle med denne Sag kom Overkammerjunkeren paa den Tanke, at Grunden, hvorpaa denne arge Troldmølle laa, var hans, Herremandens, og ikke Møllerens. Jørgen Madsen ejede nok Bygningerne, Vandmøllen selv, men Grunden, Mølledam og Damsbund maatte høre under Borup Gaarde og altsaa være hans. Men den Tanke kunde jo faa langt videre Rækkefølge; — nu skulde han nok faa sat en skøn Klemhærke paa den gamle, stædige Møller.

Den 12. November 1689 var Jørgen Møller, hans Hustru og flere af Borup Bymænd brat kaldede til at give Møde paa Gisselfeld Birketing. Hvad skulde denne Tilsigelse betyde? tænkte gamle Jørgen. Han skulde snart faa det at vide. Paa Tinge spørger nemlig Junkerens Ridefoged, Sr. Jørgen Klemmensen, Mølleren om, hvad han vidste angaaende Sønnens Avlested og Fødested.

Dertil Mølleren frimodig svarede: »Endog dette ikke er mit rette Værneting, men Fakse Herredsting, hvortil jeg haver svaret i Mands Minde og vil svare i et Hundrede Aar, om nogen kan blive saa gammel, hvorfor jeg vel og skulde have fjorten Dages Varsel, saa vil jeg dog vidne, at min Søn er født i Øverste Mølle, som er min rette købte, frie Ejendom; hvorfor min Søns Vornedrettighed ingen anden at tilhøre kan end Kongen, — om ellers nogen Rettighed til Vornede af Ejendom kan falde. Og er min Søn nu ungefær to og tredive Aar.«

Ridefogden spørger: »Hvem tilhører Grunden, som Møllen ligger paa?«

»Dertil Jørgen Møller svarer: »Grunden følger lovlige Adkomstbreve, som jeg haver erhvervet.«

Bonden Rasmus Lauritsen i Borup vilde formene, at Møllen maatte ligge paa hans Grund.

Den Mening kunde Ridefogden lige straks tiltræde.

Saa gik Sagen 11. Januar 1690 til Fakse Herredsting. Søhelten General-Admiral Niels Juel paa Totterupholm lod der sin Ridefoged Peder Bierring møde frem for at forsvare Blaabækmølleren, der sad paa Admiralens Fæstemølle. Ridefogden stræbte af al Evne at klare Møllerens Sag: Han fremlagde Jørgen Madsens rette Adkomstbreve paa Lille Troldmølle, som rettelig købt Ejendom af Anders Mikkelsen Møller i Lestrup Vejrmølle, og fremdrog for øvrigt, hvad der kunde tjene til Mads Jørgensens Forsvar.

Men trods al Ridefogdens Dygtighed blev alligevel Borupmandens Formening fulgt, idet Herredsfogden Jens Davidsen af Rode dømmer Mads Jørgensen til at være Vorned til Gisselfeld.

Admiral Niels Juel slog dog endnu et Slag for sin Møller. Han lod nemlig Sagen gaa til Sjællandsfar Landsting, hvor den kom for 19. Februar 1690. Men Slaget tabtes; endskønt der fremførtes en Mængde Skøder og Domme. — Et Skøde, som de tre daværende Ejendomsbønder i Borup udstedte, da de 1653 solgte deres Gaarde, taler intet om nogen Rettighed til Møllegrund eller Damsbund; derimod har en Dom fra Fakse Herredsting af 1654 tvært imod Skøderne nævnet Grunden. Og i Junkerens Skøde af 13. Marts 1689 nævnes, at der til de tre Gaarde hører og følger Ager og Eng, Mølledam og Damsbund til højeste Flodemaal.

Derpaa faldt følgende Landstingsdom: Mads Jørgensen, nu boendes i Blaabæks Mølle, tilfindes med Middel, Gods og Formue, at inddrage paa Gisselfeld Stavn, der at pleje Vornedpligt og der efter Loven at antage Hus eller Gaard, hvor hannem forevist vorder. Og bør han først betale sin forrige Husbonde, hvad han skyldig

og pligtig er for Skat, Restance, Brøstfældighed eller Landgilde.

Denne Dom bøjede de to Møllere. Allerede den 28. Marts 1690 har Knuth Skøde paa gamle Jørgen Møllers Selvejendom, den kære Troldmølle. Det kan ikke ses, hvorledes Handelen endelig er kommen i Stand. Men maaske er gamle Jørgen bleven helt forbløffet over Vorneddommen og har da tænkt, at kunde Junkeren tage Grunden bort under ham, ja, tage hans store Søn, kunde han vel tage Møllen med. Saa vilde han dog hellere sælge, saa han kunde faa Lov at blive der som Fæster.

Som Fæster sad gamle Jørgen Madsen endnu paa Troldmøllen 1699.

Sønnen Mads maatte sige Blaabæks Mølle Farvel, sin Stilling, sit Hjem, — alt; og rykkede han saa som Vorned ind paa Gisselfeld Gods.

1699 sad han som Husmand i Kongsted.

Ved Siden af disse sørgelige Tilfælde, hvor Familier rykkedes bort fra Hus og Hjem og ofte dreves hen paa en langtfraliggende Stavn til øde Gaard eller Hus, ved Siden af al denne Sorg og Jammer, som denne Drivning til Stavns maatte afføde, er det helt mærkeligt at se, at der ogsaa kan findes Eksempel paa, at den Vornede kommer af sig selv, ukaldet og unødt, kommer godvillig og melder sig selv til Stavns.

Sligt skete dog alligevel paa Hammer Herredsting 14. Maj 1688; hvorom det hedder:

»Johan Iversen fremstod for Retten og sagde: »Jeg er barnefødt i Rønnebæks Mølle paa Major Niels Munds

Grund og Stavn; men mine Forældre rejste snart her fra, saa jeg i hele min Ungdom har været uden Godset.

Jeg har lært Skrædderhaandværk og i nogle Aar tjent udi Krigen; men i de sidste halvtredje Aar har jeg boet udi Frøslev inde i Stevns Herred.

Og nu vil jeg mig igen paa bemeldte min Fødestavn, paa Herskabets Grund og Gods, indbegive, hvorudinden jeg mig med Hørighed og Lydighed, som en Vorned efter Loven sin Husbonde pligtig er, vil mig indbegive og anstille.«

Johan Iversen havde oven i Købet været saa forsynlig for ret at kunne bevise sin Vornedpligt der til Stedet at anskaffe sig Vidnesbyrd fra Fru Tale Mund paa Grevensvænge, hvori stadfæstedes, at hun har baaret ham til Daaben i Rønnebæk Kirke 4. Decbr. 1653, og at der da foruden hende, Jomfru Tale Mund, var ti navngivne Faddere, nemlig syv Mafidsfaddere og tre Kvindefaddere.

Det var dog sikkert alligevel et meget stort Særsyn, at nogen selv indstillede sig paa sin Fødestavns Gods og bad om at komme til at yde sin Vornedpligt.

Johan Iversen gjorde det; men han var ogsaa en Skrædder.

Efter Kristian den femtes Danske Lov med stor Styrke havde slaaet fast, at al Vornedsalg for Fremtiden skulde være forbudt, kunde man tro, at hermed var al Handel, ogsaa Byttehandel, med Vornede ophørt; men det viser sig, at sligt alligevel endnu kunde finde Sted. Der findes saaledes et Kongebrev¹ fra Kristian den femte af 28. Oktober 1690 til Hr. Otto Krabbe paa Holmegaard, lydende paa,

¹ Sjæll. Tegn. XLVII, 472.

at Bo Kristensen, der var født paa Sparresholm Gods, og som, efter at han i næstforledne Krig havde tjent som Rytter, derpaa havde boet paa Kongens Ryttergods, men siden led af Svaghed af den hannem udi Krigen tilføjede Skade, — skulde være fri for Vornedrettigheds Tiltale, hvad der allerede var lovet ham 13. Septbr. 1684, og hvad Laurids Lauridsen til Sparresholm nu ogsaa ansøgte om og begærede at ville gaa ind paa, naar han til Bytte fik en anden Vorned, navnlig Niels Ingvorsen, der var født paa Kongens Rytterstavn, men nu var inde paa Sparresholms Gods. Kongen stadfæster denne Byttehandel saaledes, at Laurids Lauridsen faar som Vederlag for Bo Kristensen den vornede Rytterbondesøn Niels Ingvorsen, der saa for Fremtiden erklæres fuldstændig fri for al Tiltale for Vornedrettighed fra Kongen af.

Men ikke heller var al Afhændelse eller Salg af Vornede endnu fuldt ud standset; den enevældige Majestæt havde i sin Haand at kunne tillade sligt, om ogsaa Loven forbød det. Et Eksempel paa at dette skete, har man i efterfølgende kongelige Stadfæstelse¹ paa tvende Vornedhandeler, som førnævnte Adam Levin Knuth til Gisselfeld havde faaet afsluttet:

»Vi Kristian V, o. s. v. o. s. v.: Gører alle vitterligt, at eftersom hos os allerunderdanigst er ansøgt og begæret Konfirmation paa efterskrevne tvende Breve, lydende Ord efter andet, som følger:

Første Brev.

Jeg Bolle Luxdorph til Sørup og Sandby Gaarde,
Hs. Ko. Maj. Oversecretær, Etats- og Kancelli-Raad,

¹ Gisselfeld Godsarkiv.

kender og hermed vitterliggør for mig og mine Arvinger og efterkommende Ejermænd til Sørupgaard, at jeg paa Hs. Ko. Maj. min allernaadigste Konges og Herres naadigste Behag og videre allernaadigste Ratifikation haver afstaaet og overdraget til højædle og velbaarne Hr. Adam Levin Knuth til Gisselfeld og Assendrup Gaarde, Ridder, Ko. Maj. Overkammerjunker og Amtmand over Kjøbenhavns Amt, den Vornedrettighed, som jeg haver til *Poul Krog*, barnefødt paa min Grund og Stavn udi Veterslev By og nu boende udi Testrup. Saa bemeldte Hr. A. L. Knuth kan gøre sig samme Vornede saa nyttig, som han og hans Arvinger bedst ved og kan.

Til Bekræftelse haver jeg dette med min egen Haand underskrevet og mit Signet hostrykt.

Kjøbenhafn, den 31. May Anno 1690.

B. LUXDORPH.

(L. S.)

Andet Brev.

Jeg Magister Christian Bræmer, Pastor til den tyske Menighed udi den kongelige Residensstad Kjøbenhafn, kender og hermed vitterliggør, at saasom højædle og velbaarne Hr. Adam Levin von Knuth til Gisselfeld og Assendrup Gaarde osv. osv., haver ved Lov og Dom vundet en Hans Excellences Vornede ved Navn Hans Olufsen, som nogen Tid min Gaard i Kagstrup, — beliggende her udi Sjælland i Tybjerg Herred — beboet haver, og samme min Bonde, — nu efter gangen Dom Hr. Overkammerjunkerens Vornede, — haver under Værgemaal sin Stifsøn *Søren Jensens* Fædrearv, hvilken, om Bonden nu straks skulde den fra sig levere, vilde geraade til hans Ruin. Da til at konservere Bonden, som er Drengens Stiffader, haver jeg hermed

paa Hs. Ko. Maj. allernaadigste Behag og videre Ratifikation afstanden, saasom jeg og hermed for mig og mine Arvinger og efterkommende Kagstrups Gaards Ejere aldeles afstaar og overdrager til højbemeldte Hr. Overkammerjunker Knuth og hans Arvinger al den Prætention, jeg, mine Arvinger eller efterkommende Kagstrup Gaards Ejere til forne min Bondes Stifsøn Søren Jensen for Vornedrettighed have kunde eller haft haver. Saa Hs. Excellence eller hans Arvinger maa, saa vidt Vornedrettighed tillader, gøre dem ovenbenævnte Søren Jensen saa nyttig, som de bedst ved, vil og kan.

Til Forsikring under min egen Haand og Signet.

Kjøbenhafn, den 29. April Anno 1690.

Mag. CHRISTIAN BRÆMER.

(L. S.)

Da ville vi bemeldte tvende Breve udi alle des Ord, Klausuler og Punkter, eftersom der heroven indført findes, allernaadigst have konfirmeret og stadfæstet, saa og hermed konfirmere og stadfæste samme, forbydendes alle og enhver herimod, efter som foreskrevet staar, at hindre eller udi nogen Maader Forfang at gøre, under Tab af vor Hyldest og Naade.

Givet paa vort Slot i Kjøbenhafn, den 3. Juni Anno 1690.

Under vor kongelige Haand og Signet.

Baandet var der endnu, og det trykkede haardt; men det led dog mod Enden. Der kom en ny Konge, det nye Aarhundrede dukkede op, og — allerede den 21.

Februar 1702 bragte den glædelige Tidende, at Vornedskabets Tryk var hævet.

Derfor kunde ogsaa *Vilhelm Helt* 1703 lade den sjællandske Bonde synge:

Min Kone hendes Barselseng
nu pynte kan og pryde;
thi, om hun føder nu en Dreng,
hun kan den Trøst da nyde:
Han er gjort fri fra Vornedstavn,
mens hun med ham har gaaet,
og, før han fik engang sit Navn,
sit Frihedsbrev har faaet.

Kong Frederik den fjerde gør
og det saa for os mager;
saa ingen Bonde frygte tør
for nogen Bondeplager:
Naar jeg har først min Skat gjort klar
og ydt, hvad jeg bør yde,
jeg hvad, jeg da tilovers har,
i Fred og Ro kan nyde.

Mig ingen Bondeplager let
fra Hus og Hjem bortjager.
- Nej, nej! vor Konges Lov og Ret
enhver i Forsvar tager.
Med mit jeg selv kan glæde mig
og gøre mig til gode.
Jeg paa min Ager fredelig
kan plante, saa og pode.

Kong *Frederik den fjerde* gør,
at vi har det langt bedre,
end nogen Tid i Landet før
er set af vore Fædre.

Saa længe vi har Dag og Nat,
Høst, Vinter, Vaar og Sommer,
saa længe der i Skov og Krat
et Løv paa Træer kommer,
saa længe Plov og Harve gaar,
saa længe Jordens Grøde
sin Regn og Dug fra Himlen faar,
et Menneske til Føde,
saa længe Børn i Kvindens Favn
og Di' i Bryster bæres,
Kong *Frederik den fjerdes* Navn
velsignes skal og æres.

KOBBER-JENS,

EN SELVHJULPEN MAND FRA AARHUNDREDETS BEGYNDELSE.

AF PEDER JENSEN, ROHDE MØLLE.

HVOR endnu Harlev Mølle ligger, laa i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede tillige et Kobberværk, derfra Kendingsnavnet.

Til for nogle Aar siden stod der paa Harlev Kirkegaard en Egestøtte med en Kobberplade, hvorpaa var et fremhævet Billede af Frelseren paa Korset, og uden om Billedet var indridset Salmeverset: »O, Jesus! for din Pine og for din uskyldige Død forlad mig Synderne mine, frels mig for den evige Død,« og »J. J. H. Anno 1788.« Det var den gamle Kobbersmeds Gravminde, sagde de gamle paa Egnen; og den gamle Kobbersmed var en rig Mand, han havde en Skillings Indtægt, hver Gang den store Hammer slog mod Ambolten, og det gjorde den mange Gange hver Dag.

Kobbersmeden hed Johan Jensen Höwenhof, og han var Kobber-Jens' Oldefader. Efter ham overtog hans Søn Jens Johansen Höwenhof baade Kobberværk og Mølle. Men da nogle Aar var gaaet, lagde en stor Ildebrand det hele i Aske, og det blev Slægtens Ruin, thi den Gang kendte man ikke til at forsikre. Nu var der kun en Brandtomt og en Vandkraft tilbage, men ingen

Kapital. Det er ikke her Hensigten at fortælle Kobberværkets eller Møllens Historie. Det foregaaende blot for at finde Oprindelsen til Kobber-Jens' Kendingsnavn, der nu i over et Aarhundrede ikke alene har vist sin Levedygtighed i Slægten, men som ogsaa er gaaet over til andre.

Kobberværket og Møllens Brand voldte, at Jens Johansen blev sindssyg. Hans Søn, Anders Jensen Borup Höwenhof, var saa stor, da Ulykken skete, at han kunde arbejde med i Værket. Han kom nu ind til Horsens og lærte Drejlsvævehaandværket. Han blev kaldt Kobber-Anders, og hans Hustru kom naturligvis til at hedde Kobber-Else. Hun var en Datter af en Hovbonde under Grevskabet Frijsenborg. Deres første Hjem fandt de paa Galten Mark i Framlev Herred; men senere flyttede de til Laasby Mark i Gjærn Herred. Her købte de et Hus med saa megen Jord, saa der kunde holdes en Ko. Men under Statsbankerotten 1814 gik det samme Vej, som saa meget andet — de havde nemlig forsømt at faa det udskilt af Gaardens Pant; dog fik de Lov at beholde det i Fæste for fire Rigsdaler aarlig. Huset, om just ikke det samme, staar der endnu, og det kaldes den Dag i Dag Kobberhuset, og saa tidt som det gennem Tiderne har skiftet Ejere, har disse altid i Tilgift faaet Kobbernavnet til Arv og Eje.

I Kobberhuset boede saa Kobber-Anders og Kobber-Else med hinanden. Tarveligt men lykkeligt levede de der. Hundreder af Historier gaar der om dem. Her blot et Par.

Begge holdt de meget af Tobak; og begge delte de det som gode Ægtefolk. Først skraaede Kobber-Anders det. Derpaa blev det tørret paa Kaminen og saa røg de det i Fællesskab. Endelig fik Kobber-Else det alene

for sin Mund eller rettere for sin Næse; hun brugte det nemlig tilsidst som Snus. Kobber-Elses Kærlighed til Kaffen var vidt bekendt. En Dag kommer Kobber-Anders hjem fra Byen med to Brød, Pengene havde ikke slaaet til, saa han kunde faa nogle Kaffebønner. Men det var ikke efter Kobber-Elses Hoved og Kogebog. Hun bandte og skældte Anders for den usleste Mand, der kunde gaa paa Guds grønne Jord. »Kommer du nu ikke hjem med to hele Brød, og vi har ikke en eneste Bønne i Huset.«

Deres Søn hed Jens Andersen Borup Höwenhof, men blev naturligvis kaldt Kobber-Jens. Han fødtes 13. Januar 1804 paa Galten Mark, men da hans Forældre flyttede, blev hans Barndomshjem paa Laasby Mark, for saa vidt man kan kalde det hans Barndomshjem. Han maatte nemlig tidlig ud at tjene. Selv fortæller han om det i sin Selvbiografi saaledes:

»Hvad mine første Barndomsaar angaar, da kunde de ligne de fleste Børns fra den Tid: Liden Skolegang og tidt ud at tjene. Jeg blev kun hjemme hos mine Forældre til mit syvende Aar, saa maatte jeg ud blandt fremmede. Først kom jeg til at tjene paa Marselisborg som Gaasedreng. Jeg havde det ret godt, men led en Del af Hjemvé, eftersom jeg var blandt lutter fremmede og havde fire Mil til mit Hjem. Med Børnenes Undervisning og Oplærelse gik det den Gang ikke saa nøje til, og den Smule, jeg kan, har jeg tilegnet mig i en ældre Alder. Det var en fattig Tid baade for Bønder og Herremænd. Bønderne gik i Skindklæder; men det forekommer mig, at der var mere Sølvstads end nu om Stunder. Mændenes Kofter var smykkede med store Sølvknapper, og de brugte Sølvknæspænder paa deres Knæbukser. Kvindfolkene havde store Sølvspænder paa

deres Sko. Men Arbejdsredskaberne var simple og næsten alt af Træ. De lavede dem selv. Hverken paa Vogne eller Harver fandtes Spor af Jærn. Paa den Tid omtrent, da jeg blev konfirmeret, begyndte det at blive Skik og Brug, at Tænderne i den ene Halvdel af Harven skulde være af Jærn. Længere hen i Tiden skulde de være af Jærn allesammen, og saadan er det stadig gaaet fremad.«

Han havde stor Lyst til Musik, og da han var bleven konfirmeret, fik han sig ogsaa en Violin købt, men han forstod ikke at bruge den. Nu gjaldt det om at faa dette lært. Han fik kun fem Daler i Løn, og det var lidt nok til Klæder. Heldigvis var der en Mand i Svejstrup, der kunde spille lidt. Her fik han Undervisning. Det var tarveligt nok; men det var Lysten, der skulde drive Værket. Endelig fik han det lært. Ganske vist blev han ikke noget stort Kunstgeni; men han kunde dog spille taktfast, saa Musikken var god at danse efter. Og det var hans Lyst og hans Maal at spille, saa ingen Ben kunde staa stille, men alle maatte svinge med i Dansen. Det var dog ikke noget fedt Embede, han derved vandt, thi der holdtes kun seks Legestuer hver Vinter, og for disse seks Nætters Musik fik han ialt femten Mark.

Da han var atten Aar, rejste han hjem for at lære Vævehaandværket og for at uddanne sig videre som Musikanter. De smaa Forhold trykkede ham ikke. Selv fortæller han om denne Tid: »Nu førte jeg et glad og lykkeligt Ungdomsliv og fornøjede baade unge og gamle; thi nu var jeg baade Musikanter og Væver, og jeg tør nok føje til, en dygtig Væver, for de gode Koner kappedes ordentlig om at komme til mig med deres Vævning. Mit Rygte var godt; thi vel var der mangt

et skælmsk Pigeøje, der blinkede venligt til mig; men jeg lod, som jeg saa det ikke.«

Tro ham, hvem der vil. Væverpigen Mariane Laursen kunde maaske nok fortælle om, hvordan han blinkede igen. Kort at fortælle: De to fulgtes ad til Alteret den 13. November 1829, og siden den Dag hed Mariane Laursen Kobber-Mariane. De havde intet at sætte. Bo for eller med foruden fire tomme men arbejdsvante Hænder. Snart kom der flere Par Hænder til; men det skulde ikke hjælpe stort, thi der var langt frem, før de blev vant til Arbejde. Og det kunde batte lidt nok med de fire, thi man fik den Gang kun 24 Skilling for at væve 20 Alen Lærred, og gik man paa Dagleje, var Dag-lønnen kun fire til seks Skilling.

Saadan gik de to første Aar. Saa lod han sig fæste til en Mand i Rohde som Røgter. Her tjente han nu i otte Aar og fik femten Daler aarlig. Og med den Løn vandt de frem, saa de fik baade Ko og Faar. De boede i et Lejehus og maatte leje Græsning baade til Koen og Faaret rundt om hos Gaardmændene, hvor der kunde være et Hjørne til overs i Marken. Og Vinterfoderet maatte bjærges i Smaakærene paa Markerne og i Krogene i Skovdalene.

Men skulde det blive til noget, maatte der Hus til. Han lejede saa fire Tønder Land af en Gaardmand i Rohde for sin og sin Kones Levetid for en aarlig Leje af fem Daler. Det var en Firkant, der laa lidt uden for Byen, og som altid havde ligget unyttet hen. Det var det bare nøgne Lerjord. Her vilde nu Kobber-Jens bygge sig Hus og Hjem uden Penge og uden at sætte Gæld — det var man bleven saa forfærdelig bange for siden Statsbankerotten. Manden, han havde lejet Jorden af, gav ham Stolper til fire Fag Hus. Hans Husbonde

gav ham Pile- og Elletræ, saa han fik Tømmer nok. Tømmeret bar han selv paa Pladsen. Var der nogle Stykker, der var for tunge, maatte Mariane hjælpe til. Han brugte hverken Murer eller Tømrer, kun en eller anden, der kunde hugge lidt med en Økse, hjalp ham, og snart stod Huset rejst. Det blev tækket med Lyng, som han selv havde bjærget i Hederne, det kostede intet. Vi lader ham selv fortælle videre:

»Da al min Jord var Ler, saa kunde jeg sagtens faa Mursten. Dem lavede jeg selv og tørrede dem mod Solen, og saa gav jeg mig i Færd med at mure. Nu var Huset lukket eller tættet. Vinduer var det ogsaa forsynet med, thi jeg havde været saa heldig at faa nogle gamle Fag af en Mand, der vilde have ny Vinduer efter Moden. Men saa manglede der Loft og Døre. Den Smule Smør, vi kunde samle af vor Ko, maatte vi naturligvis sælge. Et Stykke tørt Brød og en Skaal Mælk var en Kost, som vi var godt tilfreds med. For vore Smørpenge købte jeg nogle halvkantede Fjæl, og dem slog jeg sammen, ligesom de var komne fra Savgraven, og paa den Maade fik jeg tre Døre, som var det Tal, der behøvedes. Man kan nok tænke, at vi maatte nøjes med Lergulv. Saa var det Loftet om at gøre. Jeg lagde Stænger paa Bjælkerne; deri flettede jeg Kviste, og saa gibsede jeg med Ler. Skorstenen satte jeg ogsaa af mine egne soltørrede Sten; men Piben murede jeg af nogle udsøgte Kampesten. Hvordan skulde jeg nu faa mig en Kakkelovn? Jeg lagde noget Brænde sammen i Form af en Bilæggerovn, og der klaskede jeg Ler paa med Hænderne i saa tykt et Lag, som jeg ansaa for tilstrækkeligt, og da den var bleven lidt tør, gjorde jeg Ild i Kakkelovnen og lod Træet brænde ud. Lerlaget blev staaende, og Kakkelovnen var færdig. Vi kunde

endog bage Brød i den. Paa samme Maade lavede jeg en Bagerovn. Nogle fem Alens Fjæl slog jeg sammen til Senge. De var ikke høvlede, men jeg købte noget Tapetpapir og klæbede paa dem. Væggene blev hvidtede, saa de skinnede, og dermed var Huset færdig.« Siden beklædte han Husets udvendige Sider med Stænger og Straa, for at skærme Lervæggene mod Regn og Slud.

Aaret 1835 var et mærkværdigt Aar, fortalte gerne Kobber-Jens. Han fik nu sit Hus bygget. Og saa regnede det i Maj tre Dage og Nætter i Træk, saa at alt flød ud i et; det saaede Korn skylledes bort. I August blæste det en Storm saa forfærdelig, saa at Kærnerne blæste af Rugen. Man pløjede saa den afblæste Sæd ned og harvede den, det var helt overflødig at saa. Og saa grasserede Børnekopperne, som satte sine Mærker paa mange Folk, og Kobber-Jens gik heller ikke Ram forbi.

Det strenge og det stadige Arbejde var ikke Kobber-Jens' Sag. Blive ved med det samme Arbejde i en længere Aarrække — det kneb det med. Han skulde immer have Forandring. Nu gav han sig til at være Slagter. Hos én, der handlede med Huder og Skind, laante han ti Daler; dem skulde han betale af ved at overlade ham alle Huder og Skind. Ti Daler var jo ikke meget til at begynde en Slagterforretning med; men Tiderne var den Gang anderledes. En toaars Kvie eller Stud kunde købes for fire Daler, en gammel Ko for fem. Kødet kostede i Pundvis én Skilling, i Lispundvis tolv Skilling, og endda var der daarlig Afsætning paa det, saa han maatte sige Farvel til den Forretning.

Hvad skulde han nu give sig af med? Gaa i Dagleje og faa fire Skilling om Dagen? Nej, det havde han ingen Lyst til. Give sig til at væve? Kobber-Mariane

kunde nok overkomme alt det Arbejde, der kom af den Slags.

Ved samme god Tid var der to Jøder, der ejede Herregaarden Vedelslund. Fra dem kom der Bud til Kobber-Jens, om han ikke vilde være Svinerøgter; han skulde faa 24 Daler i Løn. Jo, det vilde han da nok. Det var et godt Oldenaar, og han passede Svinene i Skoven hele Vinteren igennem og maatte færdes ude i Regn og Slud, i Frost og Kulde, og blev selv saa hærdet, saa der siden ingen Kulde kunde bide paa ham. Det var ikke længere fra hans Hjem, end at han kunde gaa hjem hver Nat, og om Sommeren kunde han endogsaa faa Tid til at arbejde i sin Have, der groede godt til. Han havde saaet Granfrø og lagt Æblekærner, og de var vokset op til store Træer. Uden om Haven havde han plantet et Læbælte, og midt i Haven var en Gang med en Hæk paa hver Side, der endte i et Lindelysthus, der var klippet, saa det saa ud, som om der var tre Spir paa det. Om Dagen maatte han være hos sine firbenede grytende og rodende Undersaatter, og da tænkte han ofte paa den forlorne Søn. Om Aftenen var han i sin Have eller i sit Hjem, og at han følte sig gladest det sidste Sted, kan man vel tænke sig.

Hans Husbonde var en gammel skikkelig og godmodig Jøde, der gerne vilde hjælpe alle til Rette, særlig de, han havde i sit Brød. Han opmuntrede Kobber-Jens til at lære noget. Han skrev ham for paa Tavlen, og Jens skrev efter. Han laante ham Bøger og opfordrede ham til at læse. Og Jens lod sig det ikke sige to Gange. Det var, som den gamle Jøde anede, at der hos Jens slumrede Kræfter, som kunde udvikles til noget. Men saa solgte Jøderne Gaarden og rejste til Hamborg. Undervisningen blev afbrudt. Jøden gav Jens nogle

Formaninger og nogle Penge, og saa skiltes de; men begge havde Taarer i Øjnene.

I nogle Aar tjente han den ny Ejer; men det blev ham ogsaa for trist og ensformigt. Han begyndte at spekulere paa nyt igen. Og saa gav han sig til at være Kludesamler, og det blev han ved med i nitten Aar. Han fik et Pas og saa en Kasse med Smaasager i til at handle med og en Pose til Kludene. Det hele bar han paa sin Nakke. En Dag, mens han sidder paa Grøttekanten og hviler sig, kommer Ejeren af Vedelslund kørende forbi. »Naa, hvordan gaar det, Kobber-Jens? Er det bedre end at være Svinehyrde?« spurgte han. »Aa nej, men den kære ædle Frihed, Hr. Hofjægermester!« svarede Jens. Han var god til at snakke med Kvindfolkene, saa hans Forretning gik godt. Han udvidede den siden, saa han blev Visedigter og Taskenspiller tillige.

Det traf sig en Gang, han var i Skanderborg til Marked, at han kom til at lægge Mærke til, at en tysk Liremand stod og spillede »Peter Skøt i Barndoms Alder« og solgte Viser i Hundredevis. Det var om to ulykkelige Søsken. Han kom i Tanker om, at han kunde jo spille Melodierne paa sin Violin. Han øvede sig paa »Peter Skøt«, og den gik snart udmærket. Saa begyndte han at digte Viser, fik dem trykt, rejste til Marked sammen med hans gode Ven Mikkel Svendsen. Han spillede, og Mikkel sang og solgte. Folk lyttede og samlede sig, sang med, til de havde lært Visen, og saa købte de den. De rejste fra Marked til Marked, og det gik udmærket, enkelte Dage kunde han tjene 50 Daler, og de tre Fjerdeparter var i Regelen ren Fortjeneste. Da saa Krigen kom i 1848, kom der for Alvor Liv i Forretningen. Alle vilde synge og alle vilde

have Viser. Jens kunde næsten ikke overkomme at faa saa mange digtet, som han kunde sælge. Men der var en slem Ting ved det. Han kunde ikke faa Pas eller Bevilling til det. Politiet kom somme Tider efter ham, saa han ikke maatte bruge sin Violin, og saa kunde det ikke hjælpe, at Mikkell sang nok saa liflig; Handelen vilde slet ikke gaa.

Da saa Kong Frederik den syvende i Sommeren 1852 gjorde en Rejse omkring i Jylland, mente Kobber-Jens, at nu var det Tid at smede. Han digtede en Velkomst-sang, der begyndte: »Nu er Kongen kommen«, og skrev en Ansøgning om en Bevilling til at faa Lov til at bruge sin Violin paa Markederne. Og saa rejste han foran Kongen, solgte sine Viser, lærte Folk dem, og naar Kongen kom, begyndte han at spille, og Folk sang: »Nu er Kongen kommen.« Kongen lagde Mærke til, at det var den samme Sang, han blev modtaget med over alt, og det var den samme Mand, der spillede. Ved Jordbro-mølle standsede Kongens Vogn. Store Folkeskarer, der havde samlet sig, sang: »Nu er Kongen kommen«, og Kobber-Jens spillede som sædvanlig. Han nærmede sig derpaa Kongens Vogn med Violin, Hat og en Bunke Viser under den ene Arm og sin Ansøgning i den anden Haand.

»Har du skrevet den Vise?« spurgte Kongen.

»Ja, allernaadigste Konge! og jeg har taget mig den Frihed, at lade Folk synge den,« svarede Jens.

Kongen gjorde en Bevægelse, som han vilde give ham noget, og Jens skyndte sig derfor at sige:

»Jeg beder kun om min Frihed, allernaadigste Konge!«

»Ja, men den har du jo, min Søn!«

»Nej, allernaadigste Konge! Overalt hvor jeg kommer

og vil sælge mine Viser, bliver jeg af Politiet vist bort til Steder, hvor jeg ingen kan sælge.«

»Da skulde jeg vel ikke tro, at noget Politi vil hindre en fattig Mand i sin Næring.«

»Jo, allernaadigste Konge! Det vil ske i Morgen i Viborg.«

Kobber-Jens havde alt imens jøkket længere og længere frem med sin Ansøgning, og paa et lille Vink af Kongen, tog en Adjutant mod Ansøgningen og rakte den til Kongen. Han løb den igennem og sagde:

»Om tre Uger kan du henvende dig til din Amtmand.«

»Tak, allernaadigste Konge! Men tillader De saa ikke, jeg spiller paa Viborg Torv i Morgen?«

»Jol!«

»Mange Tak, allernaadigste Konge!«

Nu var Kobber-Jens ovenpaa. Næste Dag sang han sine Viser paa Torvet i Viborg, og tre Uger efter fik han sin Bevilling, og saa kunde han spille og synge og sælge Viser, hvor han vilde. Men eftersom Tiden gik, blev det daarligere og daarligere med Forretningen. 1864 kom, men da blev det saa meget daarligt, ingen vilde høre efter Kobber-Jens. Og senere kom der saa mange Visebøger ud mellem Folk. De unge kom paa Højskoler, og de ældre til Folkemøder, og overalt sang man, og havde man først faaet Smag paa vore prægtige Folkesange, saa var Kobber-Jens' for yderlige af Slagset.

Hvad sang han om, og hvordan var hans Sange? Han skildrede én, der var gerrig, forfængelig eller stolt, hvor ilde det gik vedkommende, hvordan Lasten straffede sig selv, og sluttede saa med en Advarsel eller Formaning. Han sang »Om den storagtige Lise«:

Elise gik paa Marken om
saa alle Blomsterne;
i hendes Sind ej Sorgen kom
hun lo og spøgede.

Ja Blomster tidt hun plukkede
og smed dem straks igen;
ej en saa skøn, dog skønnere
Elise var end den.

Snart løb hun ud, snart løb hun ind,
hun lod sig næppe se,
men tænkte i sit stolte Sind:
»Jeg er den dejligste!

Enhver, som mig begære vil,
jeg viser bort paa Stand;
thi den er ej i Verden til,
min Lige være kan.«

Saa kommer en Ridder, rank og høj og begærer
hende til Ægteviv. Men hun viser ham bort. Han fortæller om, hvor tapper han er, hvor mangen Riddersmand han har styrtet i Graven, og hvor rig hans Fader er. Det hjælper altsammen intet.

»Din Moders Sølv, din Faders Guld
kan ej bevæge mig;
thi jeg er skøn og yndefuld
og alt for god til dig.«

Ridderen svinger sig paa sin Hest og forsvinder. Han var kun en Skygge, der vilde prøve hende, og hun er en Advarsel for hver storagtig Aand. Thi da hun vil spejle sig i det sølvklare Vand og fryde sig ved sin Dejlighed, bliver hun svimmel, falder ud og drukner.

I Nøden ser hun sig forladt —
hun har afspejlet sig,
og Fiskerne den næste Nat
fandt skønne Lises Lig.

Da hun til Grav blev baaren hen,
saa mange Piger kom.
»Ak, Stolthed — fri os Gud fra den!«
saa sang de rundt derom.«

Eller han skriver om ulykkelig Kærlighed.

Papiret jeg nu tager til,
og Pennen vil jeg røre,
min Lykke jeg beskrive vil,
om nogen mig vil høre;
thi jeg er selv den Ungersvend,
som haver det prøberet,
jeg havde mig en Hjertensven,
men hun har mig fikseret.

Ej Navnene jeg dølger her,
for de maa gerne kendes;
mit eget Navn det Kristen er,
og Ane det er hendes.
Vi havde haft hinanden kær
i nogle Aar tillige,
og det gik mig til Hjertet nær,
at hun mig vilde svige.

En Vinters Tid vi begge to
til Præsten monne vandre,
saa blev vi konfirmeret jo
saa vel som mange andre.
Ja, Kærlighed og Troskab vi
hinanden havde lovet,
men det blev kun til Falskeri,
thi — nu er hun forlovet.

Derefter vil man vente en Skildring af, hvordan Ane sviger sin Kristen. Det kommer dog lidt anderledes. Han skildrer, hvordan Kærlighedsforholdet udvikler sig. Han tjener som Kusk hos Pastor Heine, og hun er en Gaardmands Datter, og de mødes naturligvis i Tugt og

Ære og tilsvor hinanden Ægteskab. Men saa kommer der en ny Skolemester til Egnen. Han byder Anes Fader ind om Søndagen, giver ham Kaffe, ja og Brændevin tillige, og endelig faar han ham snakket for, at Ane skal blive hans Hustru.

Men ak, den stakkels Ane, ja,
hun græd den arme Pige,
og sagde til sin Fader da:
»Jeg Kristen ej kan svige.
Den anden være, hvad han er,
jeg kan ham ikke lide
og faar ham aldrig, aldrig kær!
Det siger jeg i Tide.«

Men hendes Taarer ej forslog
og hendes bitre Klage,
han hende baade drog og slog,
hun *skulde* Degnen tage.
Hun kom og sank udi min Arm,
hun mødig monne sukke
og græd saa saare ved min Barm,
den søde lille Dukke.

»O, Kristen, Kristen!« hulked hun,
»hvad skal der af mig blive?
Jeg vandre skal paa Torne kun,
mens jeg er her i Live!«
Hvad mere hun fortalte mig,
det vil jeg her fortie.
For det kan ej fornøje dig
og volder mig kun Svie.

Men der hjalp ingen kær Moder. Hun maatte lystre sin Fader, og den falske Degn fik sin Vilje. Men den haarde Fader fik snart at se, hvor skammelig han var bleven taget ved Næsen; thi da Degnen først havde faaet Ane til Kone, saa løb hans Brændevinsflaske

straks tør, og af Kaffe vankede der ikke en Smule.
Og Visen ender:

»Nu vil jeg sige dig Farvell
Det sidste jeg dig raader:
Bed Gud om Lykke og om Held,
den Bøn dig ene baader.
Mod mig har du dig haardt forsét,
din Mand har ikke mindre.
Det angaar dig, det har jeg sét,
Gud Sorgen din vil lindre.

Gud signe Jer med Livets Frugt
til største Lyst og Glæder!
Drag Børn op i Dyd og Tugt,
i Ægteskabets Sæder.
Gud signe Jer med Fryd og Dyd
og det evindelige,
og gid en Gang vi samles did
i lyse Himmerige!

Det er vemodigt at tænke paa, at vi allerede den Gang havde en rig Skat af gode Folkesange. Man kan nævne Ewalds, Oehlenschlägers, Grundtvigs, Blichers, Ingemanns og fleres; men de laa i de lukkede Bøger i Bibliotekerne, i Præstegaardene, rundt omkring, hvor der var Bøger, og ingen tænkte paa eller gjorde Alvor af at faa dem ud til Almuen, endda den sad og hungrede efter dem og glædede sig ved de fattige Smuler, som Kobber-Jens kunde opvarte med. Og naar han saa klager over, at det gaar tilbage, ingen bryder sig om hans Sange, særlig bliver det galt efter 1864, ja saa kan vi ikke andet end have Medynk med ham, men glæder os dog samtidig derved; thi det viser en Kultur-fremgang i vort Folk. Nu har man Sans for bedre og rigere Sang, Kobber-Jens' falder døde til Jorden ved Siden af den.

Men Kobber-Jens havde flere Strænge paa sin Violin. Han var ikke blot Digter og Musiker, han var ogsaa Skuespiller. Mens han gik ude i Skovene ved Svinene, syslede hans Tanker med Holbergs Komedier. De har formodentlig hørt til den Læsning, som den gamle Jøde gav ham Del i. Han lærte Jeppes Rolle, og han lærte Nilles og Per Degns og Jesper Ridefogeds, og hvad de nu hedder. Han øvede sig i at forandre Stemmen; han havde jo god Tid til det der ude i Skoven, og han vidste, at ingen vilde le ad ham for det; de eneste Vidner til hans Forestillinger var Svinene og de bladløse Træer. Han lavede ogsaa Dukker, der skulde forestille de forskellige Personer. Og endelig vovede han sig frem og gav en Forestilling i Borgestuen paa Vedelslund. Det gik over Forventning godt, han vandt jublende Bifald.

Kan Folkene i Borgestuen more sig over det, saa kan andre ogsaa, tænkte Kobber-Jens. Han pakkede sin Tornyster og drog ud i Landet med sine Dukker og begyndte at spille sin Holberg. Men han indsaa snart, at der maatte lidt Afveksling til. Da han saa paa sin Vandring træffer en Mand, der ligger paa Vejen og slaar Sten, og som han kender som Tryllekunstner, gaar de i Kompagni og vandrer videre i Fællesskab. Den ene spiller sit Dukketeater, den anden gør Kunster i Mellemakterne, og det gaar helt godt. Snart har Kobber-Jens dog lært alle Tryllekunster, og saa løses Kompagniskabet, og Jens anskaffer sig en Laterna-magica, og saa gaar det en Tur igen. Sin Scene opstiller han, hvor han kan faa Husrum, her i en Krostue, hist i en Bondegaards Storstue, ligegyldig hvor. Et lille Hjørne bliver adskilt ved et Klæde. Saa pakker han sine Sager ud, og Forestillingen begynder. Først

giver han en Scene af Holberg, frit behandlet. Saa gør han en eller flere Taskenspillerkunster, saa nok en Scene, nok nogle Kunster og viser saa sine Billeder. Flere Steder morede man sig kostelig over det; andre Steder fandt man det for tarvelig og blev gnaven; men Kobber-Jens fik dog nogle Skillinger samlet, hvordan det gik.

Da Jens kunde gøre saa mange Kunster, laa det nær for Folk at antage, at han kunde mere end sit Fader-vor, det vil sige: vise igen. Da han en Gang kom til en Kro, hvor der var bleven en Halvhundreddalerseddels borte, bad de ham om at vise den igen eller vise Tyven. Han vilde ikke i Førstningen, men gik dog ind paa det omsider. Han fik Vinduerne blindet i et Værelse, saa det blev helt mørkt, og saa fik han fat paa en Kedel, der blev sværtet med Kønrog, og som blev lagt der inde med Bunden i Vejret. Nu skulde alle Folk komme ind i det mørke Værelse og lægge sin Haand paa Kedelen, og naar saa Tyven kom og lagde sin Haand paa den, saa vilde Hanen gale. Kobber-Jens stoledes paa, at Tyven ikke turde lægge sin Haand paa Kedelen, og saa kunde man bagefter se, hvem der ingen sværtet Haand havde. Alle Folk gik gennem Værelset, og alle mødte med en sort Haand, og Hanen havde endda ikke galet. »Ja, led saa godt efter den,« sagde Jens, »den maa findes.« Og man fandt den. Og Kobber-Jens' Anseelse blev ikke mindre for det.

Det var ikke saadan, at Kobber-Jens var Kludekræmmer til en Tid, Visesælger til en anden og Komediant-spiller og Tryllekunstner til en tredje. Nej; han drev alle Forretninger samtidig, og saa passede han endda Jord og Have i Mellemtiden. Han købte sig endogsaa nogle gamle Plovhjul og fik lavet en lille Vogn, og nu

kørte han med sine Køer og fik sin Jord merglet. Saa begyndte han at spekulere paa at avle mange Kartofler, skønt den stærke Lerjord ikke egnede sig særlig til det. I det første Aar gik det godt, men det næste var de daarlige, da maatte han sælge dem billig til en Brændevinsbrænder i Aarhus. En Gang kom en Mand og satte en Bisværm »tilhalvt« hos ham, det vil sige: de skulde være lige gode om Indtægten. Det lykkedes godt. Jens drømte om hundrede Stader og store Indtægter. Han naaede til tyve, og saa døde de alle.

Kobber-Jens prøvede mange Ting. I 1851 anlagde han en Dansesal i Rohde Skov; men det var der ikke noget ved. Hvad han tjente den ene Gang, satte han til den næste, og saa lod han den Fugl flyve. Saa lavede han sig et Telt og drog til Marked som Værts-husholder, men den Tummel af svirende Gæster kunde han ikke udholde, og saa opgav han det. Saa fik han sig lavet en ordentlig Vogn, købte en gammel Hest og gav sig til at køre omkring med røde Potter; men det kunde han da slet ingen Ting tjene ved. Han tabte ikke Modet, kørte ind til Aarhus efter et Læs Torsk og vilde nu prøve at sælge dem, men det gik rent galt. Torsken blev raadden, og han maatte kaste de sidste i Vejgrøften.

Men om end nogle af hans Spekulationer slog fejl, han kunde dog forsørge Kone og opdrage syv Børn. Og saa tog han først sin gamle Svigermoder i Huset, og da hun døde, begge sine gamle Forældre, som han forsørgede til deres Dødedag.

Han svarede kun fem Daler af sin Jord. Ejeren tilbød ham det som Ejendom. Sætte sig i Gæld og købe det selv, vilde han nødig, men han vilde ogsaa gerne have, at en af hans Sønner skulde have det efter ham.

Den ældste havde samlet sig nogle Skillinger. Det blev saa ordnet saadan, at han købte det, og saa skulde han som en Aftægt svare sine Forældre seksten Daler aarlig. Og da det var ordnet, byggede Jens sig et nyt Hus, lidt fikserere end det forrige og gav sig til at være Røgter igen, saa han endte, som han begyndte.

Den 13. November 1889 havde de to gamle Diamantbryllup. Tre Aar efter ser vi ind til dem. Det er en lille lavloftet Stue med tarvelige Møbler. Paa Bordet henne under Vinduet brænder en døsigt Lampe. I Sengen ligger gamle Mariane; det er nok paa det sidste med hende. Mellem Sengen og Bordet sidder Kobber-Jens og læser højt af Bibelen. Der ligger en underlig Stilheden over det hele. Urets Dikken og Jens' Røst gør, at man føler Stilheden endnu stærkere. Han afbryder Læsningen og spørger: »Kan du høre, Mariane?« »Ja!« svarer hun. Han læser igen en lille Tid, standser paa ny og spørger: »Kan du høre, Mariane?« »Ja!« lyder Svaret, men denne Gang kun svagt. Han læser videre, standser og spørger nok en Gang; men denne Gang kom der intet Svar. Kobber-Mariane var taget ud paa den lange Rejse, hvorfra ingen kommer tilbage.

Et Par Aar derefter, henad Vaaren, da Stæren kom, og Haslen skød Rangler, glemte ogsaa Kobber-Jens at vende sit Timeglas.

Som Barn saa jeg hans Teater og hans Taskenspillerkunster og glædede mig svært derved. Siden har jeg hørt Folk fortælle om ham, altid med Sympati om end ofte med et Smil over hans Ejendommeligheder. Og da jeg nu fik fat i en trykt Selvbiografi af ham, en han har brugt at sælge ligesom Viserne, fik jeg Lyst at tegne et Billede af ham.

Hvad han kunde være bleven til, hvis han var bleven

dragen ind i og faaet Del i den almindelige Kultur i vort Land, er ikke godt at sige. Hvad Betydning hans Liv og Arbejde har haft, er endnu vanskeligere at dømme om. Maaske intet udover dette at have opdraget syv Børn og forsørget tre gamle Folk; men det er jo ogsaa al Ære værd.

Maaske har hans Sang og hans barnagtige Skuespil dog ogsaa haft sin Betydning. Hvem vejer, hvilke Midler Udviklingen bruger, og maaler, hvilke Veje den gaar?

BIDRAG TIL HEGNENES HISTORIE

AF

POVL HANSEN.

INGEN årstid kan, hvad frodighed og yppighed angår, måle sig med foråret. Naturen udfolder en skønhed og rigdom, som aldrig ellers, og det, hvad enten man ser på den enkelte lille blomst eller på et helt landskab. Det er fodturenes tid, udsigtspunkterne få besøg, og man glæder sig ved de skønne naturbilleder.

Man behøver imidlertid ikke at have skønhedssansen meget udviklet for fra sådant et sted at opdage den store Betydning, de levende hegn har for skønheden i et landskab: ensformigheden i de store flader bliver brudt, linjerne bliver mangfoldigere og livligere, farvespillet rigere og mere sammensat. Kort sagt, de giver landskabet et ikke alene lunere, hyggeligere, men også livligere Præg. Et åbent landskab uden hegn vil i reglen altid findes dødt og kedeligt.

Dette — hensynet til det skønne — er en af de grunde, der taler til forsvar for de levende hegn; men rimeligvis vil det i langt højere grad blive hensynet til det nyttige, der kommer til at spille den afgørende rolle, når det gælder om, hvor vidt de bør fredes eller ej.

Som bekendt er de forskellige egne i vort land endnu den dag i dag meget uenige om hegnes berettigelse, og hegnsætningen som følge deraf meget forskellig fremskreden. Mens man kan træffe egne, hvor slet ingen hegn findes, kan man også træffe andre, hvor hver mand har hegn, ikke alene udenom sin mark, men endog om hvert enkelt skifte deri, og hver egn forsvarer sin skik. Fyn og Langeland, Sydsjælland og det østlige Jylland, særlig Sønderjylland, er kendt for sin rigdom paa hegn, hvorimod Midsjælland og især Vestjylland er lige saa kendt for sin mangel paa samme.

Denne strid om hegnes berettigelse er hverken fra i dag eller i går, men skriver sig fra gammel tid. Det er dog ikke hensigten her at ville udtale nogen dom i sagen, meningen er nærmest kun at give et lille bidrag til hegnes historie.

Kunde man sætte sig et par hundrede år tilbage i tiden, vilde man kun finde meget få hegn i Danmark, men ved midten af forrige århundrede begyndte de at holde sit indtog her, idet først kobbeldbruget og senere udskiftningen banede vej for dem. Sønderjylland var den landsdel, der gik foran, bagefter fulgte først Fyn og senere de øvrige egne, hvor hegnene efterhånden har vundet indpas. Færrest var der den gang, som endnu, i Vestjylland, ja man kunde vist gjerne sige, at paa sidstnævnte sted så vel som i det nordlige Jylland var de så godt som helt ukendte.

Man talte ikke her om hegn, men kun om »skel«, dels naturlige, såsom bække, moradser, »vandsiger« og dalstrækninger, dels dannede af menneskehånd. Sidstnævnte bestod som oftest af de såkaldte skelsten eller skelpæle, en række af sten, som var sat så vidt muligt i lige linje og således, at man under arbejdet

bestandig kunde se fra den ene til den anden, for på den måde nogenlunde at holde sig indenfor de rette grænser under pløjning og høst. Hvor man ikke havde slige skelsten, indskrænkede man sig til blot at lade en grøn agerfure henligge upløjet, den gjorde da samme nytte som skelstenene. Men ingen af disse skelmærker gjorde noget i retning af at sikre vangen mod fremmed kvæg og kun lidt i retning af at sikre den de rette grænser. Var de træpæle, smulrede de lidt efter lidt hen, og blev de ikke i tide ombyttede med andre, så kom omsider den dag, da de forsvandt for at efterlade markens ejer i mer eller mindre uvished om, hvor det skel var, som de tidligere havde betegnet. Skelsten var vel ikke udsat for på den måde at forsvinde, men var til gengæld måske endnu lettere at forflytte eller forrykke, hvad enten det så skete af ond vilje eller af uagtsomhed, ligesom de også i de sandede egne let kunde dækkes af flyvesandet. Usikkerheden om skel er derfor fra de nordlige og vestlige egne af Jylland en idelig gentaget klage. Snart forudsættes det forrykket ved vold, snart ved uvidenhed, uagtsomhed eller efterladenhed, og hvert af disse tilfælde giver da gjerne Anledning til talrige stridigheder, der end mere vokser i vidtløftighed, ved at også »skelbrevene« på mange steder var i uorden eller helt bortkomne. Endogså længere østerpå i Jylland finder dette sted — således skrives 1760 fra herregården Bygholm (Vejle amt): Det vil være paa høje tid at få markskellene ordentligt eftersete og fastsatte, da der på dette punkt hersker stor forvirring. »Mange sten og skelmærker mellem bymarkerne er forvildede og forrykkede eller overgroede; sandemændsstagene næsten alle borte, og de gamle justitsprotokoller er ikke mer at finde. Det var mere at

ønske end at håbe, at markskellene en gang for alle enten af lodsejerne selv i kærlighed eller af uvillige mænd kunde bringes i rigtighed og for eftertiden fastsættes, hvorved mange ulyksalige processer blev forekomne.«

Ved samme tid gentager sig de samme klager næsten enslydende fra Mariagerengen: Rundt om hersker stor uvished om skel mellem de forskellige lodsejere og byer. Næppe nogen ved nøjagtig rede på sin ejendom, »som og ses af landmålingsforretningerne i denne egn, hvor intet ret skel er udvist.« Årsagen til egnens sørgelige mangel på »skelbreve« angives at være følgende: Den gang, da der til denne egn kom underretning om, hvordan skipper Klement hærgende drog frem gennem landet og alle vegne på sin vej afbrændte adelens gårde, flygtede alle egnens herremænd med deres papirer og deriblandt også deres skelbreve til Viborg. Skelbrevene blev nedlagte i en »mægtig stor kiste« og denne henstillet bag alteret i byens domkirke, og her fik de senere lov til at blive, så endnu i mands minde lå de der halvt hensmuldrede, men i sidste Viborg brand opbrændte de, og senere er de aldrig på ny blevne erstattede.

Hegn i den mængde, som f. eks. et fynsk landskab i nutiden fremviser, kendtes ingen steder ved midten af forrige århundrede. Det var allerede store ting, hvor en by havde sine fællesjorder omgivne deraf og adskilte derved fra andre byers. Sligt træffer man dog på Fyn, småøerne og Østjylland, skønt ikke ofte. På Sjælland derimod hørte det sikkert til undtagelserne, hvorfor også et landskab i de dage må have haft et langt mere bart, ensartet og kedeligt udseende end i vor tid, efter at hegnssætningen og træplantningen allerede

for længe siden har vundet så stærk indgang. — Det var ikke blot i Jylland, men også på øerne, at man den gang stillede sig meget tvivlende over for spørgsmålet om hegnssætningens mulighed og dens nytte, og selv om man ikke just her sådan som hist bestemt frarådede det, så havde man dog et åbent øje for vanskelighederne og de uheldige sider ved sagen.

Selve loven lagde også sagen hindringer i vejen. Danske lov (3—13—13) forbød nemlig bonden at »indgrave eller indelukke nogen ager osv.« Dette forbud blev først ophævet 1758, men endda var det småt med fremgangen. På sandede jorder, som f. eks. flere egne af Jylland, kunde sanddiger ikke opføres, da de atter vilde »regne ned«. I Nordsjælland klagede man over vildtøt, der ødelagde hegnene, idet de afbed det unge skud, andre steder havde man mangel på gærsel til risgærder. I opførelsen af disse slags hegn kunde Danmark endnu for hundrede år siden ikke vise megen fremgang.

Den eneste hegnssætning, der blev dreven med næneværdig kraft, var stengærder. Disse var ved midten af forrige hundredår tidens yndlingshegn, man fandt nemlig, at de gjorde dobbelt nytte; thi foruden det at være godt og varigt hegn, let at holde vedlige og dog fortrinligt skikket til at sikre markernes fred, friede det tillige jorderne fra de overflødige sten, og dem var der den gang mange af. »Der er,« skriver amtmand *Barner* fra Sorø 1759, »adskillige steder her i egnen, hvor der findes så mange og så store sten, at plovmanden ikke kan holde ploven i jorden et halvt stenkast ad gangen.« Disse sten, mente han, burde tages i brug og anvendes til nyttige hegn i stedet for som hidtil kun at hindre markens drift. Amtmanden slutter sin skrivelse med at henvise til hovedgården Ringsted klostres ejendomme,

hvor opsætningen af stengærder er i rask fremgang og for en stor del allerede sket. Klosterets bønder blev stadig opfordrede til at følge det givne eksempel, rense markerne for sten og bruge disse til hegn. Klosteret tilbød dem endog at ville lade deres stengærder opsætte for en mark favnen. Dette tilbud har meget fremskyndet sagen, mener amtmanden.

På Ringsted klostergoods var sætning af stengærder således godt i gang allerede i slutningen af halvtredserne, men da samme gods senere — så vidt vides — kom til at tilhøre Neergård til Svenstrup, Ramsø herred, er det ikke usandsynligt, at denne mand her fandt forbilledet til den fremgangsmåde, han senere brugte paa sit fædrenegods, og hvoraf en beskrivelse 1768 findes i et mærkeligt brev fra ham til regeringen.¹

I året 1763 blev hovedgården Svenstrup tilskødet *Jens Brun Neergård* af hans fader. Den unge ivrige godsejer og hans lige så driftige hustru, *Anna Marie Møller*, udfoldede efterhånden en anselig virksomhed i deres egenskab af godsbesiddere. De øgede jordegodset, ombyggede hovedbygningen og satte flere betydelige foretagender i gang, hvad der let kunde lade sig gøre i de tider, da hoveripligten her som andet steds var fuldstændig vilkårlig og ubegrænset. Først tyve år senere, 1788, blev hoveriet her fastsat til en bestemt del arbejde.

En af de første tidssvarende forbedringer, han tog fat på, var hegnsætning om landsbyernes bymarker. Dette foretagende drev han meget stærkt og var selv meget tilfreds med, hvad han i den henseende fik udrettet; netop på dette punkt røber brevet megen selvfølelse.

¹ Brevet findes i rigsarkivet i pakken: Besvarelser på regeringens cirkulære af 30. April 1768.

Grunden til, at han fremkommer med denne beretning, er, skriver han, at andre måske derved kunde få lyst til at efterligne ham i lignende tilfælde, ti det hele afhænger blot af at gribe sagen an fra den rigtige ende. I begyndelsen havde han kaldt bønderne sammen og alvorlig tilholdt dem, at de i følge lovens bydende hvert år skulde sætte stengærder, eftersom de havde rigelig med sten; men alle som én undskyldte de sig stadig med, at de ikke kunde overkomme det, og hvad der blev gjort i den henseende, var så lidt, at det ikke var værd at tale om. *Neergård* kunde da indse, at skulde foretagendet fremmes, måtte sagen tages i en anden hånd. Han brød da overtvært, og en skønne dag fik bønderne tilsigelse om at møde til hove for at bryde sten op på markerne; det var om efteråret, efter at den travle tid var forbi. Arbejdet vedblev således til frost og sne kom; nu skiftede arbejdet, bønderne fik nu tilhold om at møde med heste og slæde for at føre de opbrudte sten hen til markskellene om de byer, der havde mindst hegn. Her blev stenene væltede af og foreløbig liggende. Efter at bønderne således havde fået en fornemmelse af, at arbejdet *skulde* gennemføres, selv om det skulde ske som hoveri, lod han dem vide, at hver den bonde, som af sten, han på sin egen mark havde opbrudt, årlig satte fire favne stengærde, han skulde blive fri for at deltage i ovennævnte hovarbejde med at opbryde og henslæbe stenene.

Denne tilsigelse hjalp. En del af bønderne begyndte nu arbejdet på egen hånd, idet de hellere vilde arbejde for sig selv end som hoveri gøre arbejdet for andre. Vistnok måtte han vedblive at holde hovarbejdet dermed i Gang, men deres tal, som intet vilde gøre på egen hånd, mindskedes stadig, så nu var der kun halvdelen tilbage.

Når et tilstrækkeligt antal sten var henslæbt til skellene, begyndte opsætningen af gærderne. At lade også dette arbejde udføre som hoveri syntes Neergård dog ikke om, men han fandt snart en udvej. Overfor de vedtægter, som gjaldt for bylagene, var det en fast regel, at om nogen bonde i et eller andet forbrød sig herimod, da skal han give bøde. Disse bøder, der i årets løb kunde løbe anseligt op, skulde ganske vist i følge lov og forordning indbetales i klingende mønt og senere anvendes til at formindske byernes mest nødvendige udgifter, som f. eks. til istandsættelse af led, vedligeholdelse af broer o. lign., men hertil havde bøderne endnu aldrig været brugt. De blev simpelthen drukket op af bønderne i fællesskab og gjorde på den måde mere skade end gavn. Det samme var tilfældet med de penge, som til bylaget blev betalt af husmænd og indsiddere for tilladelse til sommeren igennem at græsse en ko på fælleden. Ikke en skilling heraf havde hidtil kommet byerne til nytte, men nu skulde det blive anderledes, mente Neergård. Han antog straks hegnsettere og daglejere, til hvis dagløn han uden videre bestemte de bøder og græsgangspenge, der for øjeblikket fandtes og for fremtiden vilde flyde af de nævnte kilder.

Paa den måde er altså bleven sat syv hundrede favne, hvert år sættes flere, og Neergård har det bedste håb om, at »om Gud under liv«, og hvis forrådet af sten da ikke slipper op, så skal alle bymarkerne på hans gods på den måde til sidst stå omhegnede med stengærder.

Hvorvidt den foretagsomme godsejer nåede sit mål, eller om han i utide måtte indstille arbejdet, savnes de fornødne oplysninger til nærmere at kunne påvise.

Sammenligner man nu til slutning udbyttet af Neergårds hegnsætninger med det tilsvarende udbytte, som datidens største hegnsætter, kammerjunker *Holsten* til Holstenshus på Fyn kunde pege på, da forbavses man dog over den uhyre forskel. Mens den sjællandske godsejer meget vel tilfreds ansætter udbyttet af fire—fem års stræb til syv hundrede favne, så havde *Holsten* på den måde, han greb sagen an og inden for samme tidsrum, kunnet opvise 10,000 favne.

Men selv om Neergård således på langt nær ikke kunde hamle op med *Holsten*, så har han dog — som en af de sjællandske godsejere, der først tog sagen op, gjort sig fortjent af den. Og får hegnsætningen i Danmark en gang sin historieskriver — hvad den måske nok kunde fortjene, da kan Neergårds navn ikke forbigås i tavshed.

Når
lene, h
dette ø
om, '
tægte
at o
da
kun
og
ar
gi
d
f

Register

til

Aar bog for Dansk Kulturhistorie 1891—1900.

(Aargangene nævnes kun med det sidste Tal.)

1. Sagregister.

Aartid 5. 83.
Aas 9. 79. 150. 154. 155. 158—61,
fl. St. 166—73. 180. 184.
Aashuse 6. 102.
Abracadabra, Trylleord 1. 117.
Abraham, et Rakkernavn 7. 155.
Adelen 5. 95. 115—17. 126.
Adelbyer 9. 87. 110. 125. 132. 146.
148. 172.
Afgudsbilledernes Historie 6. 1—55.
Aflad 5. 76.
Aftægtsvæsenet 3. 145—46.
afærje = afpløje 1. 157.
Ager 9. 79. 154—63. 167. 171—73.
179—80. 184. 0. 70—72. 159.
agte = lyde 4. 127. 6. 198.
Alfelandet og Alfefolket 0. 34—55.
Alkovesenge 8. 80—82. 103.
Almisser 5. 69. 78. 83. 85—90.
7. fl. St. 72—94. 113. 8. 106.
Almissesamler 7. 72.
Animisme 4. 68, se Folkets Sjøletro.
St. Anna Hospital 5. 89.
Antonisterne 5. 79.
St. Antonshuse 5. 77.

Arbejdsgiverne 2. 64.
Ar dag = Pløjning 1. 127.
Arnen 9. 63—75.
Auret se Ævred.
Baardag = tørre Hug 1. 157.
Bade 5. 84—85.
Bagning 0. 80.
Band 1. 135. 8. 79. 0. 124—25.
Bed og bede 3. 83. 5. 139—40. 184.
Bedere 5. 78. 86.
Belysning 8. 99—101.
Benedictinere 5. 68.
Berberis 0. 73.
Bernhytter = Dagdriver 7. 98.
Biavl 0. 84—85.
Billeder paa Væggene 8. 84—85.
Bissekræmmere 8. 107.
Blaamandag 2. 83.
Blegsot 7. 166.
—bo, —bod, —bol, —bøl 9. 84.
85. 90—100. 103—10, 125—26.
Bohave 8. 85—86. 103. 9. 189.
Bol 9. 113—14. 162—79.
Bolsbrødre 9. 173.

- Bolskifte 9. 79.
 Bomærke 0. 103.
 Bonde og Herremand 1. 1—83.
 Bondeliv i Sabro Herred 8. 77—115. 0. 57—85.
 Bondestandens Historie 5. 91—114. 8. 3—4, se Bønder og Fribønder.
 Borddans 3. 31.
 Botoft se Toft.
 Botræet 4. 78.
 Braadgilde 0. 83.
 Brofjæl 9. 149.
 Bryggi = Mellemmad smurt med nykærnet Smør 1. 122.
 brændemærkes 7. 96.
 Bryllup 8. 59—67.
 Brødhuset 3. 84.
 Buk, et Redskab 6. 104.
 —by 9. 81. 87—90. 111—23. 126.
 Bygninger 1. 88. 4. 49. 188.
 Byggearbejde 4, 136—37. 0. 77—80. 139—41.
 Byhorn 1. 27. 46. 54. 5. 113.
 Byorne 6. 84.
 Bysmed 0. 75.
 Bystokken 5. 113.
 Bysvend 3. 68—69.
 Bytorv 9. 132. 135. 140.
 Byvedtægter; —skraaer, —love, —lag 1. 28. 49. 128. 2. 135. 155. 160. 192. 3. 131. 153. 158—88. 5. 113. 6. 79. 84. 92. 93. 7. 87. 106. 0. 162. Ryslinge Bylov 3. 165—88.
 —bæk 9. 113.
 bære Sten af By 3. 56.
 Bøger hos Bønder 1. 93. 95.
 Bønder 2. 123. Jordegne Bønder 4. 152—208. Fæstebønder 1. 125—69. 4. 168. 169. 5. 94—95. 106. 6. 159—203. Selvejerbønder 2. 128—29. Se Bonde og Fribønder.
 Børnehuset 7. 111—14. 121—22.
 Cyprianus, en Tryllebog 1. 97—124.
 Danmark, et Blad 9. 8.
 Dannevirke, red. af P. Chr. Koch 8. 136. 156. 157.
 Dansk Folketidende, red. af S. Høgsbro 9. 9.
 Danske Samfund 9, 11—13. 19.
 Diakonerne 7. 80. 81.
 Diderik, et Rakkernavn 7. 155.
 Domkapitel 5. 70—71. 86.
 Driftsmaade 3. 139—42. Se Femvangs-, Græsmarks- og Trevangsbrug.
 Drikkeri 2. 123. 4. 31. 8. 152.
 Dyr er styrende Magter 9. 57.
 Dyrehaven og Dyrehavsbakken 2. 221—22.
 Dyrkningstvang 9. 158. 173.
 Eldborgs Skaal 9. 69—71.
 Ellekongen 1. 107.
 Elverskud 6. 4.
 Enestegaarde 9. 134. 156—57.
 Faanoens-Meldmad 8. 94.
 Faar 4. 43—44.
 Fajl se Fold.
 Familietræet 4. 78.
 Far 4. 130.
 faselig 5. 123.
 Fattighuse 7. 84. 174. 177—79. 8. 105.
 Fattig-Tavle, -Blok, -Kasse, fattige Folks Kiste 7. 81. 85. 86.

- Fattigvæsenet, -pleje **3.** 139. 144
 —147. **5.** 67—90. **7.** 69—124.
 Feer **7.** **3.** 41. 42.
 fej = bestemt til at dø **7.** 7—11.
 Femvangsbrug **2.** 109—10. 115.
 124—25. **9.** 154—55.
 Filipister **8.** 172—73. 178.
 Finkelrut **3.** 14. 15.
 Fjeder eller Jærn, Fængselsredskab
0. 116—17. 119. 122—23.
 Fled **9.** 157. 175.
 Fnat eller Udslet **3.** 149—51.
 Foderokse **6.** 85.
 Folden **3.** 171. **6.** 73. 74. 78. **7.** 128.
 Foldestol **1.** 136.
 Folkeløn **0.** 61.
 FolketsSjæletro **4.** 55—125. **5.** 1—66
 fornøje = tilfredsstille **6.** 165. Se
 Nøje.
 Forta, Forte, Fortov **9.** 130. 139.
 142—51. 154.
 Fremmed at huse **3.** 180.
 Fribønder **6.** 172. 175—78. 180.
 189—89.
 Frimurere **1.** 107. **6.** 6—9.
 Fripas se Pas.
 Friskytte **6.** 5.
 Fuxsvanse **1.** 27.
 Fyrtoøj **9.** 37. **0.** 58.
 Fædrelandet, et Blad **7.** 144—45.
 Fædrifter **9.** 148—49.
 Fællesskab **2.** 128. **3.** 131—33. **9.**
 157. 168. 175—76. 179. **0.** 71—72.
 Fælles Græsning **3.** 72—74.
 Fæstebreve **6.** 180—82. Fæste-
 bønder se Bønder.
 Fødenød **6.** 85.
 Føden se Kosten.
 før = fuldvoksen **6.** 178. **7.** 91.
 92. 96. 98. 103—4. 108.
- Gaader **8.** 10—76. 97.
 Gaardmænd **2.** 123.
 Gaardsæder **5.** 98. **9.** 187.
 Galge **3.** 62—64. **7.** 32. Se Vippe-
 galge.
 Gammeldags Poesi **7.** 181—87.
 Gangvogn **8.** 82—83.
 Geder **4.** 44. 48. **5.** 184.
 Generallandvæsens-Kollegiet **1.** 4.
 23. **2.** 131.
 St. Gertrudshuse **5.** 77. 79.
 Gilder (Knuds, Eriks, St. Gertruds,
 St. Lucies, Trefoldigheds m. fl.)
2. 69—73. **5.** 79—82. **7.** 81.
 Gjallerbroen **4.** 117—18.
 Glaspusteri **5.** 178.
 Graaskind, en Tryllebog **1.** 111.
 Graasvend eller Svend Graa, Sagn-
 person **6.** 111—12.
 Graven er den dodes Bolig **5.** 13
 —22. 26.
 Gribsjord **9.** 178—79.
 Grundtvigianere **9.** fl. St. 1—15. 20.
0. 87. 91.
 Græsmarksbrug **9.** 154—56.
 Græsning i Skoven **6.** 84. 85. 91.
 Grønfar = Pløjejord **1.** 127.
 Gudspenge **2.** 82.
 Guld og grønne Jord **5.** 73.
 Gylde-Eg **4.** 78.
 Gæsteri **4.** 169. 85.
 Gødningen **0.** 73—74
- Havre **0.** 60. 138.
 Havebrug **0.** 74—75.
 Havfolket **4.** 69.
 Heden Høs **9.** 85.
 Hegn **1.** 172. 175—76. **2.** 111. 120.
 125. **3.** 170—72. **9.** 158. **0.** 61.
 155—63.

—heim, —um 9. 81. 82. 94.
 Helhest 2. 25.
 Hells Rige 5. 12—13.
 Helligaands-Grise 5. 75—76. -Huse
 5. 73—78. 86. 7. 70—71.
 Hellig Kilde 3. 128—29.
 Hellig-tre-Kongers Lys 8. 100—01.
 Heste 4. 43. 48.
 Hilsning 8. 102—4.
 Himmelsenge 8. 81. 85—86.
 Hjemmet 9. 63—75.
 Hjon 2. 81. 94.
 —holt 9. 81. 113—21. 126.
 Homer 8. 117—25.
 Hospitaler 5. 70—72. 76. 78. 86
 —90. 7. 70—80. 82. 84. 119.
 Hoveri 1. 1—83. 89—92. 2. 113—14.
 128. 3. 136—38. 5. 95. 97—100.
 6. 165—203. 7. 182—85. 8. 186
 —91. 0. 97. 161—62. Hoveri-
 livet 5. 132—55. Hoverireg-
 lement 3. 136—38. 5. 136—37.
 6. 200—201.
 Humleførere 8. 109.
 Husbondhold 4. 180. 189—91. 199
 —200.
 Husflid 8. 96. 99.
 Husmænd 9. 129. 137—38. 189—
 91. 0. 66—70. 74. 82.
 Hyldefrue 4. 77—78.
 Højfolkene 4. 70—71.
 Hyrdedreng 8. 105.
 hærdes 7. 160.
 Hærfuglen 8. 37—38.
 Høslætten 3. 176—77.
 Igang og Afgang 2. 87. 3. 179.
 Ildebrand 3. 182—84.
 Ilden—Arnen—Hjemmet 9. 36—75
 Ilinger = Byger 1. 9.

Indsidder, Inderste 1. 21 44. 3.
 180.
 Indfæstning se Stedmaal.
 Indmuring af Mennesker 2. 10—
 17. 30—43.
 —inge 9. 81. 82. 94. 111—26.
 Internationale 7. 142. 145.
 Jesuiterne 8. 173—75.
 Johanniterne 5. 71. Johanniter-
 huse 5. 77.
 Jydepotter 4. 48.
 St. Jørgensgaarde 5. 77—79. 86.
 89. 7. 70—71.
 Kaadner 9. 4. 129.
 Kabbale, den himmelske 1. 116.
 Kagen og kagstryge 3. 56—57
 76—77. 89—90. 7. 93. 103.
 Kakkellovn 8. 93. 0. 140.
 Kakkellovnstuen 8. 79—85.
 Kartegilde 0. 81—82.
 Karvestok 7. 6.
 Kasinomøder 8. 117—19.
 Kedelførere 8. 108.
 Keltringer se Rakker.
 Kendedreng 2. 85. Kendekost se
 Kost.
 Kirken 9. 137. 139—40.
 Kirkens Indflydelse paa Lavene 2.
 75—77.
 Kirkegaard 5. 3—4. 11—12. -gri-
 men 2. 26—27. 5. 48. -stuf 9.
 178. -varen 2. 24—27.
 klog Kone 1. 122—23. 4. 149—51.
 8. 101.
 Kludetræet 2. 45.
 Klædedragt 5. 109—10. 8. 90.
 9. 188.
 Knuden at blæse i 6. 28—30.

- Knut 3. 57.
 Kornhøsten 3. 177—78.
 Kosten 2. 88. 90—92. 94. 8. 93—95. 97.
 Kreaturhold 0. 58—59.
 Kulsvinding 6. 59. 63. 98—101.
 Kunte og Kuntehaar 1. 140. 143—44.
 kvaajte 7. 128.
 Kvartalsalmsse 7. 117.
 Kvinder 9. 190—92.
 Kykvinder 4. 51.
 kyvte = overkomme 7. 130—32.

 Landbruget 0. 57—61.
 Landgilde 1. 2. 127. 3. 138. 4. 167. 175. 177. 179. 182—86. 196—97. 208. 5. 94. 104. 6. 101. 181. 193. 199. 7. 119. 185. 0. 97.
 Landsbyen 9. 76—185. Landsbyers Navne i Rækker 9. 83. 88. 96—99. 101—2. 106. 107.
 Landvæsenskommission af 1757 1. 4. 170. 2. 120. 148. 154. 159.
 Lav, -skraaer, -væsen 2. 61—104. 7. 114.
 Lebi = Lerælte 0. 62.
 Leide = Grønjord 3. 175—76.
 Lejermaal 3. 145. 8. 179.
 —lev 9. 81. 85. 86. 90. 93—96. 100—26. 172. 177.
 Levende begravet 2. 1—60.
 Liberale 3. 96—97. 114.
 Ligfærd 3. 179.
 Lim 1. 182—83. Se Mergel.
 Livsfæste 5. 104—6.
 Lyd og Ulyd 5. 123.
 Lygtemænd 5. 55—56.
 Lyre 4. 49.
 Lys 2. 213. 222. Lysestøbning 8. 99—100.

 Lægel 5. 137.
 Løftningsmænd 1. 27.
 —løse 9. 81—84. 94. 113. 115—21. 123. 125. 126. 172.
 Maalsbønder 4. 180—89.
 Madfader 0. 100. 104.
 Madskab 3. 81—82.
 Mae = Eng 2. 117.
 Majfest 2. 100.
 Mamelukker 8. 93.
 mane 1. 103. 105—8. 112—13. 4. 152—53. 8. 114.
 —mark 9. 81. 113.
 Martsdagene 1848 8. 116—23.
 Medegaj 7. 167.
 Mergel 1. 182—83. 3. 142. 0. 152.
 Mestermanden 3. 46—94.
 Mesterstykke 2. 86—88. 92.
 Mikkelsofferet 7. 86.
 Milevogn 5. 138. 155.
 Mohær 8. 93.
 Mosedyrkning 1. 177—78.
 Mynterug 3. 139—40. 6. 173.
 Mælkedej 1. 143.
 Mælkekammer 8. 80. 88—89.
 Mølletvang 5. 101.
 Mørerne 7. 2. 34. 37. 39. 42. 45.

 Natmænd se Rakker.
 Natvægter 8. 107.
 Navnets Magt 2. 45. 6. 12. 42—43. 46. 7. 46.
 Nobeskrog 4. 113.
 Nornerne 7. 2—4. 31. 33—42. 44—45.
 Næringsloven af 1857. 2. 63.
 —næs 9. 81. 111.
 Nøje = Erstatning 4. 187. Se fornøje.
 Nøkken 2. 48.

Obrianus, en Tryllebog 1. 102.
116.

Offerpenge 3. 82.

Olden, -gæld, -træer, -svin 6. 64—
65. 72—86. 91. 0. 75. 142.

Ollandæ 9. 153.

Oldermænden 1. 45. 54. 2. 67. 74.
78. 82. 85. 86. 92. 96—98. 102.
3. 131. fl. St. 159—88, særlig
168—70. 5. 81. 113. 6. 84. 92.
7. 122.

Oldgesell 2. 98.

Ophejning 0. 114.

Oragre 9. 160—61.

Ord, hvormange vi bruger 7. 57
—68.

Ornum 9. 169. 178—79.

Ossian 0. 47—55.

Overdrev 1. 171—75. 2. 110.
124. 9. 143. 149. 162.

Overstuen 8. 85—87.

Ovn at bygge 0. 140—41.

Paaskelys 6. 35.

Pandesmekke 4. 50.

Paradis 4. 57—63. 85. 5. 10—11.
38. 59. 60. 0. 1—56.

Parcer 7. 41.

Pas 2. 137—40. 156. 158. 173.
3. 180. 4. 33. 134.

Pikkenik 2. 211.

Plasningen 8. 97.

Plidsarbejde = Pligt- 6. 170—72.

Plov 0. 60.

Polak 0. 82.

Popelsi = Apopleksi 0. 104—5.

Pors 4. 47. 49.

Postbonde 1. 25. 28.

Protestantisk Præstevælde 8. 170
—85.

Pulpitur 6. 108. 115.

radbrækkes 3. 60. 89.

Rakkere 2. 8—9. 3. 48. 57. 66—
72. 4. 157—61. 7. 152—80.

8. 109—12. Rakkerkuler 7. 154.
169. Rakkerstol 7. 154.

rar = sjælden 1. 175. 4. 31. 34.
48. 49. 52.

Ras = Skjaller 3. 141.

Rasphuset 2. 158.

Rav 4. 48.

Remonstranterne 8. 180—81.

Reparation af Huse 0. 62—63.

Rhabdomantik 3. 8.

Rollegang 6. 87.

Runder 1. 171—72.

Rustsvamp 0. 72—73.

—ryd, —rød 9. 86. fl. St. 92—128.

Rydjord 9. 178—179.

Rødskind, en Tryllebog 1. 111—13.

Røjsere = Støvler 8. 91.

Sajer = Engtørv 1. 175.

Saivvo = Lappernes døde 5. 42.

Saks og Saald gaa for noget 3. 26f.

Salg af Vornede se Vornedsalg.

Saliges Øer 0. 12—16 (Japan) 17
—24 (Indianere).

Salomons Spejl og Salomons Vi-
denskabs Kabinet, Tryllebøger
1. 116.

Salset 8. 80. 90.

Samsons Haar 4. 91—92.

Sandflugt 1. 87. 175.

Sator, Trylleformel 1. 117.

Sengeklæder 8. 85—86.

Sjælebade, -bøder, -gaver, -huse 5.
83—84. Sjælemesser 5. 66. 82.

Sjæletro se Folkets Sjæletro.

- Skaargilde** 0. 66—68.
Skagegilde 0. 83.
Skaffere 2. 97—98. 100. 102. 104.
Skandinavisk Forening 6. 142.
 Selskab 8. 117.
Skankløver, et Redskab 6. 103.
Skatter 5. 108—9.
Skidtfodts 4. 3.
Skoleliv i Fyrerne 6. 123—36.
Skolevæsen 3. 148—51.
Skonrogger 2. 91.
Skov og Skovbrug 1. 173—74.
 4. 37. 6. 56—106.
 —skov 9. 113—21. 126.
Skel, Skelbreve, Skelsten el. -pæle
 0. 156—58.
Skole se sorte Skole.
Skraaprest 2. 75. 98.
Skrabkagen 5. 174.
Skubkarren 2. 144—48.
skudfri 1. 143—45.
Skure 1. 178.
Skygge 1. 110. 4. 82—83. 6. 10
 —12.
Skæbnetroen 7. 1—56.
Skæg paa Træer 6. 89. 96.
Skælm og Skælmsstykker 1. 67.
 5. 140. 143—44. 151. 0. 139.
Skærsilden 5. 9—10. 83.
slaa ud et Øje 6. 3—4.
Sladdertap 5. 142.
Smitsom Syge 3. 184—85.
Smugleri 3. 143.
Smør 0. 59.
Snev = Skænd 7. 135.
Socialisme 2. 63—64. 7. 140—51.
 Socialisten og Socialdemokraten
 7. 142—49.
Sol 8. 44—50.
Solskifte og Solfald 9. 178—85.
- Soldatertjenesten** 4. 147—49.
sorte Skole 1. 101. 107—12. 115.
Spaastikken 3. 1—45.
spanske Kappe 1. 22. 78. 79. 3. 56.
Spedalske 5. 72. 77—79. 7. 70—71.
Sprøjsjer 4. 131—33.
Spøgeri og Spøgelsehistorier 1.
 90—91. 5. 1—66. 8. 114—15.
 —stad, —sted 9. 86. 90. 94—96.
 fl. St. 100—21. 125.
Stakkelsfjæl 7. 107.
Stedmaal eller Indfæstning 1. 127.
 4. 184. 189—92. 196—99. 5.
 107. 9. 189.
Stejle 3. 66. 89. 90.
Stjernernes Indflydelse paa Men-
 neskene 7. 25. 30—32.
Stodderfogder, konger 7. 100—101.
 8. 105—6.
Strid om Kirkestole 6. 107—22.
stubes = piskes 7. 92.
Stude 6. 168. -handel 3. 142—43.
 -vej 6. 159.
Studenterliv 1. 130—31. — i Fyr-
 erne 6. 136—38. 8. 116—23.
 Studentermøde 6. 147—48.
Stuehuset og dets Indretning 8.
 79—90.
Sturr 8. 92.
Styrterum = Korngulv 1. 88.
Stændervise 5. 186.
Stævne eller Grandsted 1. 27. 46.
 2. 132. 148. 155. 160. 180. 182.
 3. 169. 173. 178. 5. 113. 6. 68.
 7. 87. 9. 135. 146—47. Stævne-
 dag 2. 81.
Støjler 6. 103.
Suler 6. 102.
Svend 2. fl. St. 61—104. Særlig
 88—89.

Svin **4.** 44. **6.** 72—84. **0.** 75. 142.
 Svovlstikke **9.** 36—37.
 Sygepleje **5.** 71. 73—75.
 Sølvsmykker **5.** 109—10. **8.** 90—
 91. 125. **0.** 137—38.

Tatere **2.** 8—9. Se Rakkere.
 Termebroder **7.** 72—73.
 Tertullianus, en Tryllebog **1.** 102.
 Tidepenge **2.** 93.
 Tiende **3.** 177—78. **5.** 67. **6.** 179.
 186. Tiendeoverenskomst **3.**
 141—42.
 Tiggere og Tiggeri **5.** 85—86. **7.**
 70. 78. 79. fl. St. 90—124. 152
 —53. 162. **8.** 102—3. 106. 109—10.
 Tiggermunke **7.** 72—73.
 Tiltaleordene du, I, han, de **8.** 104.
 Tjenestefolkene **2.** 123. **9.** 189.
 Toft **9.** 137. 146—54. 163. 176.
 178—82. Gamle Tofter **9.** 149.
 Hør- **9.** 149. 151—53. 159.
 Svorne- **9.** 135. 149—50.
 Tokkene, Tokkejord og Tokkeskift
9. 161. 169—72. 174.
 —torp, —rup, —drup, —strup **9.**
 81. 86. 87. fl. St. 90—128. 145.
 150. 165. 169. 171. 177—78.
 Tottegavle **8.** 78 **0.** 79. 85.
 Tov = Uld **7.** 135.
 trasakket = drillet og forurettet
0. 112.
 Trendegilde **0.** 83.
 Trevangsbrug **2.** 109. 124. **9.** 154
 —55. 157. 160.
 Trylleformler **1.** 117—22.
 Træhest **1.** 31. 35. 41. **5.** 104.
 6. 95.
 Trætte **3.** 178—79.
 Tugthus **7.** 109—12. 114

Tuntræet **4.** 78
 Tveje **3.** 1.
 Tyvemærke **3.** 50—51. 56.
 Tøjre-Kvæg **3.** 174—76.
 tøsver = to Gange **6.** 118.
 Ud-Røst, Trylleland **0.** 41—45.
 Uderstuen = Køkkenet **8.** 87—88.
 Udflytning **3.** fl. St. 133—38. 144.
 Udsiftning **3.** 132—33. 135—144.
 6. 60. 62.
 Udstykning **3.** 139. 144.
 Udstyr **4.** 140—41.
 Ufærdig **5.** 125.
 Ugedagsarbejde og Ugedagsbønder
4. 201. 204—5. **5.** 98—99.
 Ulovlig Skovhugst **6.** 86—96.
 Uminde **2.** 95.
 Undervisning **8.** 104—5.
 Universitetsbiblioteket **1.** 105—6.
 Vaagemand **4.** 110.
 Valhal **5.** 12.
 Vandprøven **3.** 54—55.
 Vang **3.** 131—32. **9.** 79. 146.
 150. 154—55. 158. 160. 172—73.
 Veje **0.** 75—77.
 vende Vinden **8.** 112—13.
 vændre **0.** 78—79.
 vinde ham hans Mund fra **1.** 146.
 155.
 Vindholte **6.** 103.
 Vippegalge **3.** 63.
 vise Vand **3.** 1—10. 15. 21. 35—39.
 vise igen **8.** 108—9. 113. **0.** 151.
 Vogne **8.** 102.
 Vornedskabet **3.** 154. Vornede
 tvinges til Stavns **4.** 14—29. **5.**
 97. 102—3. **0.** 96—134. Salg a
 Vornede **5.** 102. **0.** 129—32.
 Vægvinder **6.** 103.

Vævegildet **0.** 83—84.

Vøgrene **6.** 103.

Vølverne **7.** 33.

Ydehø **6.** 85. -smør **6.** 97.

Yrl = Mumlen **5.** 123.

Zünften og zünftig **2.** 65—66. 104.

Ædekorn **6.** 161. 187.

Ægt **1.** 89. **4.** 169—70. **5.** 96—97.

100. 102. 113. **6.** 176—82. 189

—190. 201. **8.** 188—89.

Ævred eller Auret **3.** 173. 185—86.

9. 154. Ævred-Smør **0.** 68.

Øde Gaard **2.** 132—33. 136. **4.**

192—98. 205—6. **5.** 102. 109.

7. 186. **0.** 98. 108—9. 124.

Ødler = Ødeland **5.** 143.

Øgelsvøbe **3.** 57.

Ølbrygning **0.** 80—81.

ørke **6.** 169.

Ørte **6.** 163. 181.

2. Navnefortegnelse.

For ikke at gøre Fortegnelsen alt for stor er der udeladt en Del af de Navne, der blot nævnes, uden at der er fortalt noget om dem. Dette vedkommer særlig Navne fra Udlandet og Navne paa Bønder, om de sidste gælder det jo nemlig, at hvad der er fortalt, er mere til Oplysning om Bøndernes Kaar i det hele end om de enkelte Personer.

Aagard i Malt Sogn **3.** 134—35.

Aagesbøl **6.** 160.

Aagesen, Trude, Organist **8.** 175.

Aakjær **4.** 170.

Aalborg Skole **6.** 123—36.

Aalborg, Niels, Præst **8.** 178.

Aalholm **1.** 162.

Aarslev **9.** 182—83.

Aarup **4.** 171—72.

Aastrup **6.** 178.

Abildgaard, Tyge L. **2.** 106.

v. Albertin, Etatsraad **1.** 179.

Algren, P. K., Præst **9.** 28. **0.** 87
—88.

Allesø **6.** 109.

Alminde **0.** 89—94.

Alslevgaard **0.** 114—24.

Alstrup **1.** 17. 19. 22.

Andersen, Bollerup, Gmd. **9.** 28.

29. **0.** 89. 93.

— H. C. Digter **8.** 122.

— Rasmus, Ladefoged **1.** 50—52.

Andvorskov **5.** 71—72.

Ansgar **5.** 68. 70.

Anst Herred **4.** 170.

Appel, Corn., Præst, **9.** 3.

— Kr., Lærer **0.** 87.

Arneson, Kalf **1.** 109.

Ashlund, J., Præst **6.** 155.

Askov **3.** 130. 135. 138. 141
—42.

Askov Højskole **3.** 2. 152. **8.** 1.
9. 1—35. **0.** 87. 94—95.

Astrup, Ridefoged **1.** 50—52. 55

—56. 59. 61. 66—68.

Aymard, Jacques **3.** 21. 39—45.

- Baarse 9.** 172—73. 182.
Bachmann, Hans, Godsejer 6. 161—67. 195.
Baden, Thorkild, landøkonomisk Forf. 2. 126—30.
Bagger, Kr., Sagfører 2. 147. 182—85.
Balslev, M. J., Præst 9. 3. 0. 94.
Bang, J. Kbmd., 7. 83.
Banner, Niels, Amtmand 2. 106.
Barfod, Fr., Forf. 6. 142. **8.** 134. 163.
Barnewitz, Fr. Godsejer 5. 100.
Beck, Lave, til Førslevgaard 1. 133. 149. 163.
Bederslev 5. 121. 124.
Bekker 2. 171—72.
Benzon, C. L. A., Godsejer 4. 149.
Berg, Kristoffer 2. 131.
Berntzen, A., Forf. 9. 153—54. 169.
Berritsgaard fl. St. 4. 14—22.
Bertha, Fru, mytisk Person 5. 60—62.
Bille, Henrik, Stiftamtmd. 2. 138. 172.
Birch, C. E., Præst, 8. 112—14.
Birkedal, V. Præst 3. 110. 124. 9. 7. 14. 31. **0.** 86. 87. 92.
Birkerød, Jens, Biskop 3. 59. 75. 6. 121.
Bjerge, Poul, Højskolelærer 8. 1—9.
Bjerregaard, Kammerh. 1. 17.
Bjerregaard 4. 139—43.
Bjert, Sdr. 9. 16.
Blaabæks Mølle 0. 125—28.
Blaataarn 5. 104. **6.** 54.
Blicher, St. St. 3. 103—125. **5.** 183. **6.** 111. 150—51. **7.** 23. 168. **0.** 149.
Bloch, J. Vict. Præst 4. 139. 151.
Blædel, N. G., Præst 9. 31.
Boesen G. F., Præst 9. 3.
Bork Mærsk 4. 45—46.
Bousø 4. 127. 141.
Bovbjerg 5. 157.
Brahetrolleborg 2. 110. 156.
Brandt, J. S., Præst 0. 87.
Brarup 1. 48. 49. 60.
Bredahl, Forvalter 2. 143. 152. 170—71.
Bredsdorf, Th. M., Præst 4. 31. 42—54.
Bredstrup 4. 42—43.
Breinholm, Forvalter 5. 153
Bremerholm 4. 27. **5.** 104. **7.** 98. 109. 120. **8.** 182. **0.** 113.
Brinck, Kornet 3. 93.
Brix, H. F. V., Socialist 7. 145.
Brochmand, Jesper, Biskop 8. 178. 181—82.
Brock, G. E., Højesteretsadvokat 6. 141.
Brockenhuus, Frants til Egeskov 4. 167—68. **6.** 86.
— Jacob til Brangstrup **6.** 86.
— Jacob til Nakkebølle **6.** 87.
Brok, Eske 6. 109.
Brovst 9. 141—42. 144.
Bræmer, Chr., Præst 0. 131—32.
Brødebæk Mølle 0. 124—28.
Brølund, L., Præst 4. 153.
Brørup 1. 85. 87. **3.** 127. **6.** 178. **8.** 127.
Brørupgaard 3. 127.
Bugge, Overlandmaaler 2. 186—87.
Bukkerup 1. fl. St. 125—69.
Busch, Birkedommer 2. 139—42.
Byskov 1. 47. 48.
Bækbølling 6. 160.

Bække 9. 21.
 Bøgelunde 0. 100—4.
 Bøgestedgaard i Malt 3. 134.
 Bønsvig 0. 104—13.
 Børresen, H., Fuldmægtig 4. 15—20.
 — H. P., Missionær 6. 142.
 Bovling 5. 165.
 Cicignon, J. Fr., til Nakkebølle 4. 179. 6. 87.
 Claudi, Justitsraad 5. 163.
 Claudius, S. N., til Sønderskov 6. 167—96. 199. 201. 203.
 Clausen, H. N., Prof. 6. 141—42. 8. 159—60. 169.
 — N., Bisp 8. 175—76.
 Clement, Skipper 1. 87.
 Colding, A., Prof. 3. 35—38.
 Constantin Hansen, Maler 6. 141.
 Croch, E. E., Ridder 5. 132.
 Dalgaard, Lille 3. 141.
 Damgaard, A. K., Stiftsprovst 6. 134.
 Darum 4. 40. 108.
 Debes, L., Præst 3. 127.
 Dein, J. R., Redaktør og Forfatter 2. 210—23.
 Dideriksen, Jens, Rakker 7. 154. 156. 160. 168. 178.
 Dons og Donserne 0. 89—93.
 Dons Mølle 1. 183.
 Dons, P., Gmd. 0. 89—90.
 Drachmann, Holger, Forf. 7. 143.
 Dreier, Fr., Læge 7. 141.
 Dresselberg, Anders til Vognserup 1. 162. 165—67.
 — Vilhelm til Vindinge 1. 162—63.
 Dronningen af Saba 8. 37—39.

Drostrup 1. 85.
 Due, J. C., Godsejer 6. 181. 189.
 Dueholm paa Mors 5. 69. 72. 103.
 Duus, Nik., Prokurator 8. 188—90.
 Dybvad, Jørgen og Kristoffer 1. 142. 8. 180.
 Dyrehavskrogen 2. 118—19. 135.
 Ebbesen, Jens, Gmd. 9. 17—19.
 Edjernson, Halfdan 1. 109.
 Egense 1. 17. 27. 29. 32.
 Egeris 3. 130. 135.
 Egeskov 2. 118. 6. fl. St. 56—99.
 Ekkard, mytisk Person 5. 25. 0 32—34.
 Engberg, Sagfører 2. 161—63. 170.
 Erslev, Kr., Prof. 9. 165—66.
 Eskelund i Brørup 1. 92. 3. 127. 9. 22. Eskelund i Ravndrup 4. 186—89.
 Estrup Herregaard i Malt 1. 84. 90. 91. 95. 3. 126. 130. 132—39. 41.
 Estrupmark 3. 130—31.
 Ewald, H. F., Forf. 7. 63.
 Faardrup 9. 151.
 Fasti, Th. til Vennergaard 6. 114—19.
 Feilberg, H. F., Dr. phil. 7. 65. 66. 9. 153.
 Fenger, R., Direktør 9. 1. 30—32. 34.
 Ferring 5. 156—57. 162—63. 167.
 v. Festenberg, Kristoffer, Lensmand 1. 150—53. 162. 166.
 Fil Sø 4. 47.
 Finke, Th., Prof. 1. 142. 160.
 Fischer, Fr., Redaktør 8. 133.
 Fjelde 6. 109.

- Fjeldsø **9.** 147—48.
 Fjællebro **2.** 110.
 Flintholm **2.** 111. 113.
 Flor, Chr., Prof. **8.** 131—69. **9.** fl.
 St. 14—34.
 — Vilhelmine Frederikke, f. Zeu-
 then **8.** 134—35. 167.
 Folding **1.** 84. **3.** 143. **6.** 159—60.
 Fredericia **4.** 43.
 Frederik II **1.** 89. 130. 150. **4.** 168.
 8. 171. 183. 184
 — III **8.** 181.
 — IV **4.** 15. 29. **0.** 133—34.
 — VII **8.** 116—20. **0.** 144—45.
 — Arveprins **2.** 184.
 Frederiksen, Lars, Gmd. og Forf.
 3. 153.
 Frederiksstad **8.** 180—81.
 Fridericia, J. A., Prof. **5.** 91—92.
 Friis, Jørgen, Præst **8.** 182.
 — Kr., til Borreby **1.** 148. 151.
 153. 165.
 — Palle, Adelsmand **8.** 179.
 Frisenborg **5.** 132. 155.
 Fritzer, L., Propriet. **9.** 187—92
 Frøstrupgaard **6.** 110.
 Fuglede, K. F., Præst, **8.** 127.
 Fynbo, Hans, Tilsynsmand **1.** 18
 —19.
 Fynboere **9.** 187—91.
 Føvling **6.** 113. 160. 178. 181. 202.

 Gaabense Færgested **1.** 57—58.
 Gagge, Holger, til Frøslev **1.** 144.
 162.
 Garb, P., Herredsfoged **4.** 9—13.
 Gavngaard **3.** 134—35.
 Geleff, P., Socialistfører **7.** 145—46.
 Gjerløf, L. T., Præst **0.** 87.
 Gjermandsen, J., Bonde, **5.** 134—35.
- Gjødstrup Sø **6.** 110.
 Godske, Nik., Sagfører **1.** 74—76.
 Gotskalk, Bisp, **1.** 111—13.
 v. Gramboe, Oberstinde **3.** 161.
 Graversen, S., Birkeskriver **7.** 183
 —86.
 Gregersen, H., Skolebestyrer **9.** 11.
 Grimmelstrup **1.** 8. 27. 29. 32.
 Grindløse **9.** 137—38.
 Grundbæk **6.** 163—66. 169. 180.
 183. 199.
 Grundtvig, N. F. S. **3.** 97. 101.
 110. 111. 113. 115. 125. **6.** 141
 —42. **7.** 62. **8.** 166. **9.** 5. 6. 9.
 13. 14. **0.** 149.
 Grydebæk **5.** 156. 163.
 Grønbæk, Isak, Præst **8.** 173. 178.
 Grønning, Ane Marie, Taterske **7.**
 14.
 Gudbjerg **6.** 56. 59.
 Gudenaaen **3.** 97—99.
 Gudum Kloster **1.** 89.
 Guldberg, Fuldmægtig **1.** 19—20.
 Gultved **6.** 62. 72. 74. 83. 96.
 Gurreby **6.** 109.
 Gyldenstjerne, M., Lensmand **5.**
 104.

 Halsted Kloster **5.** 107.
 Hansen, Godsejer **4.** 156—57.
 — Cl., Præst, **4.** 174—75.
 — Kr., Gmd. **9.** 14. 16.
 — Kristoffer, Præst **1.** 160.
 — N., Degn i Brørup **8.** 127.
 — N., Forf. **0.** 96—97.
 — P., Gmd. i Ferup **0.** 89.
 — Povl, Højskoleforst. **1.** 170. **9.**
 158. 162.
 Hanssen, Georg, Agrarhist. **9.** 79.
 163.

- Haraldsted 1. 126.
 Harlev Mølle 0. 135—36.
 Harpøth, Jens, Købmand 4. 145
 —47. 7. 125.
 — S. T., Præst 5. 169. 6. 134.
 v. Harstal, Kr. U., Godsejer 4.
 14—28.
 Heiberg, P. A. 2. 213.
 Heininge 9. 129—30.
 Heins, Julie, Skolebest. 9. 27—28.
 Helgesen, Povl 5. 84. 86—90.
 Hellevad, Niels, Præst 8. 180.
 Helt, Vilh., Forf. 0. 133—34.
 Helweg, Fr., Stiftsprovst 6. 142.
 8. 134. 9. 8. 22.
 Hemmingsen, Niels 1. 121—22.
 8. 172—73. 177. 178.
 Hennegaard 4. 47—48.
 Henriksen til Idstrup 1. 8.
 Henriksen, Henrik, Gmd. 9. 31.
 Hertel, H. W., Præst 8. 131—32.
 134. 137. 165—67.
 — L., Præst 8. 131.
 Hesselager 9. 151—52.
 Hillerum Mærsk 4. 46.
 Hincheldey, Godsejer 1. 17—22.
 32. 35. 50.
 Hindsgavl 5. 158. 184.
 Hindø 6. 114.
 Hjort, V. K., Bisp 3. 149. 150.
 Hodde og Hoddeskov 1. 174.
 Hoff, J. V., Præst 9. 9.
 Holar, Bispesæde 1. 111.
 Holk, D. til Tryggevælde 1. 162.
 Holm, Andr., Præst 6. 156.
 — P. J., Birkefoged 7. 186—87.
 v. Holsten til Holstenshus 2. 134.
 137—38. 147—48. 162—63.
 170. 180. 185.
 Holstenshus 2. 110.
 Homér 5. 13.
 Horne og Hornelund 1. 174.
 Hornung, C. C., Instrumentmager
 2. 60.
 Hulvadskov 6. 166—67. 176. 178.
 197. 199.
 Hundsbæk 1. 84—89. 94.
 Hvideslægten 2. 106.
 Hvidkilde 2. 156.
 Hvidt, L. N., Politiker 6. 141. 8.
 120. 141.
 Hvidtfeldt, Arild, Historiker 2.
 106. 8. 173. 181.
 Hylke 6. 109—110.
 Høcker, H. H., Mestermænd 3. 52
 —55. 85.
 Høgsbro, Sofus, Folketingsformand
 9. 9.
 Højer, Etatsraad 2. 163—66. 168.
 Højteshave 2. 118. 135. 148.
 Høwenhoff, A. J., Væver 0. 136
 —37.
 — J. A. B. 0. 135—54.
 — J. J., Kobbessmed 0. 135—36.
 Ibsen, A., Abbed 7. 75.
 Ingemann, B. S. 3. 101. 104. 111.
 125. 0. 149.
 Jacobsen, J. P., Forf. 7. 63.
 Jagd, C., Kapt. 8. 124—29.
 Jelsshøjhuse 3. 135.
 Jensen, Kr., Gmd. 0. 89.
 — N. J., Præst 0. 87.
 — Søren, Gmd. 1. 92—94.
 Jensøn, Hans, Præst 5. 118—22.
 124.
 Jersin, J. Dinesen, Bisp 5. 37.
 Jespersen, Niels, Bisp 5. 119—24.
 126.

- Johannsen, Amtmand **8.** 150. 153.
160—61.
- Johansen, Jens, Højskolelærer **8.**
6—7.
- Jon, Bisp **1.** 110—11.
- Juel, Erik til Hundstrup **8.** 88—
89.
- Iver, Domprovst **6.** 114—15.
119.
- Jens, Baron **0.** 105. 107.
- Kjeld **6.** 116. 118
- Maren **6.** 117—19.
- Niels, Søhelten **0.** 127.
- Jyder **4.** 51—54.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar **8.**
1—9.
- H., Fuldmægtig **3.** 160. 162—63.
- Jens til Bjerregaard **9.** 14. 28.
0. 88.
- Morten, Gmd. **9.** 28.
- Peter, Gmd. **9.** 17. 19.
- Kaalund, Godsejer **4.** 149.
- Kaas, Gjerd, Adelsmand **8.** 179.
- Otto til Søgaard **6.** 114.
- Mogens, Lénsmænd **5.** 103.
- Katrinelund **3.** 139.
- Kissevitter, K., Herredsfuldmægtig
4. 5—9. 13.
- Kjærgaard **4.** 38. 39. 41.
- Klausdatter, Bege, Frue **1.** 88.
- Klodskov **1.** 48.
- Klotz, Stefan **8.** 182.
- Klyn, Anders S., Raadmand **3.** 64.
- Knub, Sagfører, 1. fl. St. 69—77.
- Knudsen, Adolf, Højskoleforstander
9. 5.
- J. L., Præst **0.** 87.
- Knuth, A. L., Overkammerjunker
0. 125—28. 130—32.
- Kobber-Jens se J. A. B. Høwenhof.
- Koch, O., Præst **8.** 178—79.
- Koch, P. C., Redaktør **3.** 103. 109.
8. 133. 136. 139—41. 156—62.
168.
- Kokkenborg **6.** 184.
- Kold, Kr. og hans Skole **3.** 153.
9. 27—28. 33.
- Kolding **5.** 183—84. 87.
- Kongsted **4.** 42—43.
- Korselidse **1.** 6. 27. 29. 32.
- Krag, Etatsraadinde **6.** 65. 68.
- Otto, Rigsraad **2.** 107. **6.** 81
—82.
- Kraghauge Birketing **1.** 24. 68—79.
- Kragmose, P., Gmd. **4.** 130—31.
- Krarup **1.** 174.
- Krarup, H. H., Højskolelærer **8.**
163.
- Kristensen, Evald Tang **6.** 3. **8.** 57.
- Kristian III. **8.** 171.
- IV. **1.** 125. 130. 151. 154. 161.
168. **8.** 183—85.
- V. **5.** 14.
- VII. **7.** 181.
- VIII. **8.** 116—17.
- Krog, Etatsraadinde **2.** 111.
- Krumstrup **1.** 9.
- Krüger, H. A. **8.** 118. **9.** 4.
- Kvemborg **4.** 158—59.
- Kværndrup **4.** 195. **6.** 56—106.
- Kyse, Hans, Ridefoged **0.** 99—104.
- Køster, Kr., Præst **9.** 10. 14. **0.**
86—87.
- Ladegaard, H., Sognefoged **8.** 128.
- Ladelundgaards Landbrugsskole **3.**
152.
- Lang, K., Præst **4.** 31. 34—41.
- Lange, Erik Harding **2.** 107.

- Lange, Jens til Rødkilde **1.** 81.
2. 105—209.
 — Johan **2.** 112—13.
 — Oluf **2.** 132.
 Langeskov **2.** 111—12.
 Larsen (Dons), Peter **9.** 18. 28.
30. 31. **0.** 89—91.
 — Søren, Bonde **2.** 180. 188. 195.
 Lasky, Joh, polsk Adelsmand **8.**
 171.
 Lauridsen, Anders, Gmd. **9.** 13.
 — Hans Jokum **9.** 13. 15. 17.
 — Johannes, Fabrikant **9.** 17.
 — Peter, Gmd. **9.** 13. 17. 18.
 Lauridsøn, B., Præst **5.** 124—26.
 Lautrup, H., Asessor **1.** 91—92.
3. 133—34. 147.
 — Lars, Gmd. **9.** 15—17.
 Lehmann, Orla, Politiker **3.** 101.
6. 142. 148. **8.** 120. 123.
 Lehn, Johan **2.** 107—8.
 Lem **6.** 121. Nørre Lem **7.** 182.
 Lervad **1.** 174.
 v. Levetzau, Th., Stiftamtmand **6.**
 177.
 Liebe, C., Højesteretsadvokat **6.** 141.
 Lillelund, M. til Sindinggaard **1.**
 81. 183.
 Limbæk, Hennike og Klaus **1.** 87.
5. 75.
 Lindevads Mølle **2.** 105.
 Lindknud **1.** 84. 87. **6.** 178.
 Listov, A., Præst **7.** 60.
 Lok, Hans, Bonde **2.** fl. St. 180
 —206.
 Lopt, Islænder **1.** 111—15.
 Lorenzen, Nis, Bonde **3.** 101.
 — P. Hjort **8.** 132—33. 136. 155
 —60.
 Lundby **1.** 33 fl. St. 43—64. **0.** 99.
 Lunde **6.** 110.
 Lundell, J. A., Prof. **7.** 60.
 Lunderup **1.** 179.
 Lundforlund **9.** 130. 135. 137.
 Lundsgaard **6.** 109.
 Luxdorph, Bolle **0.** 130—31.
 Lykke, Kaj **2.** 106.
 Lykkesbjerggaard **6.** 160.
 Lütken, edsvoren Landmaaler **2.**
 177—79. 181. 185—87.
 — Fr., Søofficer **1.** 4.
 Læborg **1.** 84. 85. 87. 95. Rune-
 sten **3.** 127—28.
 Løjtved **2.** 111—12.
 Lønborggaard **1.** 171. 179—84.
 Lønne **4.** 46.
 Madsen, Emil, Oberst **9.** 82—84.
 — Povl, Foged **1.** 162—64. 167.
 — Mogens, Bisp **8.** 174—75.
 Malt Herred **1.** 84—96. **3.** 129.
 142. **4.** 170. **6.** 159.
 Malt Sogn **1.** 84. **3.** 126—52. **6.**
 202.
 Maltbæk **3.** 130. 133—35. 138.
 142. 148.
 Mann, Løjtenant **4.** 4—13.
 Markdanner, Kaspar **5.** 130.
 Marstrand, Troels, Bager **2.** 61.
 Martensen, H. L., Bisp **3.** 97. **6.**
 152.
 Meitzen, A., Agrarhistoriker **9.** 77.
 163—64.
 Melbye, M., Præst **9.** 2—9. 14. 16.
 29. 30. 35.
 Merløse Herredsting **1.** 133. fl. St.
 145—69.
 Meyer, Aage, Forf. **7.** 67.
 Milton, John, engelsk Digter **7.**
 58. 61. 62.

- Mogensen, Niels, Bonde 1. fl. St. 128—56.
 Molbech, Chr., Bibliothekar 7. 62.
 Moltke, A. G., Greve 1. 65. 66. 82. 2. 157. 173. 3. 132.
 — A. W., Greve 8. 120.
 Monrad, G., Bisp og Politiker 8. 120. 9. 7.
 Mormand, Chr., Adelsmand 5. 107.
 Mortensen, Klaus fra Holbæk 1. 151—52.
 — Smed, Morten, Bonde 1. 24—29. 41. 42. 54. 58. 61—80.
 Mouridsen, L., Lærer 0. 91—92.
 Mullerup 6. 56.
 Mundelstrup 0. 76—77.
 Munk, Hans, Adelsmand 8. 179.
 — Mette 6. 115—19.
 Musæus, P. B., 2. 132.
 Mygindgaard 4. 162. 181—86.
 Müller, C. F., Højskolelærer 8. 146. 155.
 Mølgaard, A. P., Bonde 5. 157. 167. 171.
 Møller, Ridefoged 4. 16. 24—28.
 — Snedker 6. 149—50.
 — H., Historiker 9. 83.
 — Knud, Byfoged 1. 69—80.
 — Niels, Landstingsmand 9. 29. 0. 89.
 Mølmark, Herredsfoged 2. 138—44. 148. 176—81. 190. 197. 205.
 Nakkebølle 2. 110. 4. 177—79. 6. 87.
 Neergaard, J. B., Godsejer 0. 160—63.
 Nielsbygaard 6. 113. 202.
 Nielsen, O., Arkivar 1. 87—91. 9. 100.
 Nielsen, P., Gmd. 9. 6.
 — Rasmus, Professor 6. 140. 151. 7. 63.
 Nissen, Etatsraad 2. 163—66. 168.
 — Hans, Sønderjyde 8. 134. 136—37. 142. 157.
 Nissumgaard 6. 110.
 Nordby, H. til Uggerslevgaard, sen. 5. 117—22. 124. jun. 5. 130—31.
 — Søren, Søkriger 5. 117.
 Nordenskov 1. 85.
 Noreen, A., Prof. 7. 65.
 Noviomagus, P., Præst 8. 171.
 Nutzhorn, H., Højskolelærer 8. 130. 9. 1. 3. 10. 11. 21. 30—33. 0. 86.
 Nyby 1. 85.
 Nygaard, Sigurd, cand. phil. 9. 80. 90. 92. 95—110. 124.
 Nørbølling 3. 148. 151. 6. 160—65. 174. 199.
 Nørholm 1. 171—79.
 Nørlund 5. 177—78.
 Nørre-Alslev 1. 24. 26. 29. 58.
 Nørre-Kirkeby 1. 25. 28. 40.
 Nørreladegaard 1. 6. 8. 27. 29. 31. 41.
 Oeder, G. C., Prof. 1. 82.
 v. Oertz, L. K., Amtmand 1. fl. St. 12—75.
 Oldeland, Anne, Fru 5. 115—31.
 Olsen, Peder, Bonde 1. 18—22.
 Olsen, P., Maler 9. 6.
 Olufsen, O. C., Agrarhist. 9. 79. 159. 162—68. 174.
 Orup 1. 27.
 Overbye, U. P., Forf. 7. 143.

- Paludan-Müller, C., Historiker 9.**
 164—66. 74.
Paulsen, C., Prof. 8. 133.
Pax, Kristoffer, se v. Festenberg.
Peder Plade 7. 73. 81—83. 85.
 88—90. 103.
Peder Smed, Bonde 1. 125—69.
Pedersen, Kristoffer, Præst 1. 164.
 — Niels, Foged **1.** fl. St. 126—62.
Peirupgaard 4. 177—79.
Pio, Louis, Socialistfører 7. 142
 —47.
Petersen, N. M., Prof. 6. 140.
Ploug, C. 3. 93. 100. **6.** 141. **7.**
 143. **8.** 121.
Plougstrup 6. 178.
Pontoppidan, E., Bisp 2. 113.
Prahl, S. Chr., Præst 5. 169.

Raaby, Jens, Rektor 8. 174—75.
Randbøl Hede 4. 42.
Randlev, Rasmus, Godsejer 3. 91
 —92.
Rantzauerne 2. 106.
Ras, Per, Bonde 5. 143—51.
Rasmussen, Ole, Skovløber og
Bonde 4. 1—29.
Ravnholt 3. 155—56. 60.
Resen, H. P., Bisp 1. 133. 142.
8. 173. 177—82.
Rindom, N., Købmand 4. 148.
Ring Kloster 6. 110.
Ring, Carl, Købmand 5. 161. 185
 —86.
 — Nic. R., Organist **5.** 156. 162.
Ringsted Kloster 0. 159—60.
Rolstrup paa Mors 5. 69.
Rosendahl, Læge 5. 184. 187—88.
Rosenkrans, Birgitte 8. 179.
 — Erik **4.** 168.

Rosenkrans, Folmer til Stensballe-
gaard 4. 169.
 — Holger, den lærde **8.** 177.
Ross, D. H., Højskoleforstander 9.
 22—23.
Rud, Knud 5. 130—31.
Rudbjerg 5. 107.
Ruggaard 8. 187—88.
Rung, H., Komponist 6. 142.
Rusvad eller Rusk, J., Præst 4. 46.
Rydbjerggaard 6. 114—21.
Ryslinge 3. 155—88. **4.** 207. **0.** 86.
Rødning Højskole 3. 153. **8.** 132
 —66. **9.** 1. 2. 9. 11. 15. 18.
 29. **0.** 87—88.
Rødkilde Herregaard 1. 81. **2.**
 105—209.
Rørbæk 4. 22. 23.
Rørdam, Holger F., Præst 1. 69.
 — Peter, Præst **9.** 2. 56.

Sabro Herred 8. 77—115. **0.** 57
 —85.
Sadolin, Jørg., Bisp 7. 90.
Salling 7. 152—80.
Salomon 8. 37—39.
Sand, Chr., Bonde 4. 133. 135.
 140.
Sandager 1. 9.
Sappe Eng 6. 163—66. 180. 183.
 199.
Schjerring, Jens, Præst 5. 156—91.
6. 123—58. **8.** 116—30. **9.** 3.
 28. **0.** 86—95.
 — J. K., Præst **5.** 157—58. 61.
6. 134.
 — M., Forpagter **5.** 158.
 — M. E. Theodora, Agentinde **5.**
 161. 170. 186—87. 189.

- Schjørring, M. J., Præst **5.** 157
—91. **6.** 132—35. 137. 143.
151. **8.** 122.
— Nicoline, f. Ring **5.** 157—91.
— P. C., Borgmester **5.** 170—71.
180—81. **6.** 145—46.
— Sofus, Købmand **5.** 162. **6.** 132.
Scheverin, Landsdommer **2.** 176
—80.
v. Schwerin, H. H., Prof. **6.** 27.
Schouw, J. F., Politiker **8.** 133.
141—58. 160. 163—65.
Schrøder, Johannes **9.** 5. 16. 29.
31. 34.
— L., Højskoleforstander **9.** 1—35.
0. 86—95.
Schrøter, J., Præst **8.** 175.
Schøler, W. J., Præst **3.** 97—108.
124.
— Lærer i Hammel **0.** 73.
Sehested, Cl., Lénsmænd **5.** 100.
Sengeløse **9.** 130—31. 135. 137—
38. 155. 160.
Seyler, Kr., Mestermænd **3.** 49.
Shakespeare **5.** 26. **7.** 58. 60—63.
Sibbern, F. C., Prof. **6.** 140.
Sick, J. P., Adjunkt **8.** 167—68.
Simonsen, Anders, Gmd. **9.** 26.
— Chr., Gmd. og Haandværker **4.**
126—61.
Sindinggaard **1.** 81. 183.
Skaarup, N., Bonde **4.** 156—57.
Skanderborg **6.** 133—35. 146—47.
149. 154.
Skau, Laurids, Sønderjyde **6.** 141.
8. 136—37. 140—42. 146—47.
155—60. 163. 165—68. **9.** 2.
Skee eller Skie **1.** 126—27. 146.
154. 157.
Skibelund **9.** 21—22.
Skjolddelev **5.** fl. St. 134—54. **8.** 86.
89. fl. St. 105—14. **0.** 57—85.
Skodborghus **1.** 87—91.
Skov, Rasmus, Bonde **1.** fl. St.
43—80.
Skovbo, Overauditor **2.** 131. 135
—36. 144. 155. 161. 170.
Skovlænge **6.** 109.
Skrunsager **1.** 179. 184.
Skrunsager, J., Sønderjyde **9.** 32.
Skræ **7.** 126—27.
Skydebjerg **8.** 187—89.
Skygge, Anders, Særling **7.** 125
—39.
Skøgum **4.** 37. 41.
Skørringe **1.** 6. 7. 27. 29. 80.
Slemminge **8.** 109.
Smed, Lars Rasmussen, Bonde **3.**
156—63.
— Peder, Bonde i Bukkerup **1.**
125—69.
— P., Bonde i Nørbølling **6.** 163
—66.
Smedberg, A., Lærer **7.** 58. 64. 67.
Smorup **5.** 174—91. **6.** 132—33.
Snedingegaard **0.** 102—3.
Soderup **1.** 125. 132. 135. 150.
Spentrup **3.** 103—4. 106.
Sponneck, M. S. V., Grev **4.** 149.
153—54.
Stadagergaard **1.** fl. St. 27—78.
Stagelund **1.** 95.
Stampe, O., Kancelliraad **1.** 7.
Stangerup og Staverby **1.** 27.
Starup Valgmenighed **0.** 90—91.
Stavning **4.** 127. 131. 139.
Steen, Adolf, Prof. **6.** 127.
Steenstrup, Johannes, Professor **9.**
fl. St. 80—95. 110. 122—23.
125. 166.

- Stilde Skov **1.** 85.
 Strandhuse **2.** 112.
 Strangesdatter, Karen **6.** 118—19.
 Stub, Ivar, Rektor **1.** 141—42.
 144. 147. 151. 161. 162. **8.** 177—78.
 Stæhr, Niels, Ridefoged **6.** 87. 90.
 Sunds (og Gudme) Herred **6.** 55.
 65. 76—77. 83. 91.
 Svane, H., Bisp **6.** 182.
 Sveistrup, H., Præst **3.** 97—103.
 124. **9.** 3. 15. 16. 18. 28. 31—32. **0.** 94.
 — P., Præst i Malt **3.** 140—42.
 144—47.
 Sæby **6.** 121.
 Sællands Landsting **1.** 133—34.
 148—49. 163—64.
 Sællændere **9.** 187—92.
 Særslev, Fuldmægtig **2.** 197—204.
 Søgaard paa Holmsland **6.** 114.
 Søgaard i Malt **3.** 134.
 Søgaard Kro og Højskole **9.** 15.
 20. 22. 23.
 Sønderskov i Folding **1.** 84. 88.
 6. 113. 159—203.
 Sønderskov Mark **3.** 148—50.
 Sønder-Tarp i Lunde **6.** 110.
 Sørensen, Anders, Købm. **1.** 131.
 — Alb., Præst **9.** 28. **0.** 87—88.
 — Kr., Snedker **2.** 171—75. 194.
 — Rasmus, Lærer **8.** 119.
 Taamosen **2.** 135. 151. 191.
 Tannhäuser **5.** 25. **0.** 32—33.
 Tausen, Hans, Bisp **7.** 90.
 Tegner, E., Prof. **6.** 26—27.
 Teilmann, A. A. til Nørholm **1.** 179.
 — A. P. J., Præst **5.** 165. 168. 172.
 — Morten, Amtmand **4.** 45.
 Teilmann, T. Reenberg til Endrup-holm **4.** 31—34.
 Termansen, N. J., Folketingsmand
 1. 92—96. **8.** 127. **9.** 7. 14.
 21. 22. 30—32. **0.** 93—94.
 Tersling, Hans, Godsejer **1.** fl. St.
 46—78.
 Thestrup, Peder til Stadagergaard
 1. fl. St. 75—78.
 Thiele, J. M., **6.** 108.
 Thomassen, M., Præst **6.** 115.
 — (Juel) H. til Palsgaard **1.** 91.
 Thorsen, P. K., Filolog **7.** 65.
 Thott, Kr. til Boltinggaard **1.** 158.
 162. 168.
 — Otto, Greve **1.** 60.
 Tirslund **3.** 127. **6.** 160. 167. 169.
 173.
 Tjørring **6.** 110—12.
 Tobøl **6.** 160. 173—74. 184. 197.
 Top, Oluf **6.** 109.
 Tornemark **9.** 139.
 Tranmose **6.** 121.
 Trolle, Børge til Nakkebølle **2.** 107.
 — Herluf **7.** 83. **0.** 102—3.
 Tovstrup **7.** 155—56.
 Trier, Højskoleforst. **9.** 9.
 — Fritz, Gros. **9.** 5.
 Trunderup **6.** fl. St. 56—99.
 Tscherning, A. J., Politiker **6.** 142.
 8. 118. 120.
 Tue og Tuesbøl **3.** 127—28.
 Tune **9.** 132. 137.
 Tøjstrup **3.** 155—57. 160—62. 187.
 Udal, Sagfører **2.** 182. 187. 193.
 197—204.
 Udby **9.** 139—40.
 Uggerslev **5.** 118—28.
 Uggerslevgaard **5.** 117—30.

Ulbølle 1. 181. 2. fl. St. 105—188.

4. 176. 199. 6. 202.

Ulfeldt, Slægten 2. 106.

— E., Lénsmænd 5. 104.

— Jacob til Egeskov 6. 77.

Ullerup 4. 43.

Ungstrup 6. 110.

Vaalsø 4. fl. St. 1—29.

Wagner, Charlotte, Oberstinde 9.

1. 5.

— Ludvig, Præst 9. 28. 0. 87—91.

Vallekilde 9. 9. 32. 35.

Vandborg 5. 156—77. 179. 182.

Vangeled, Hans, Bonde 2. fl. St. 167—195.

Vartov 5. 76. 77.

Vaupell, C. Th., Botaniker 1. 85.

Vedel, Anders Sørensen 1. 130. 6. 111.

Vedelslund 0. 142—43. 150.

Wegener, J., Højskoleforstander og Præst 8. 133—35. 141—46. 148—67.

Vejen 1. 87. 90. 91. 8. 127.

Vejlandt, Verner, Sagfører 4. 11—12.

Vejle, H., Knudsen, Bisp 8. 179.

Vejstrup Højskole 9. 14—15.

Velling 6. 114—20.

Vendell, H., finsk Filolog 7. 65.

Vennergård 6. 114—21.

Werlauff, C. C., Prof. 6. 121.

Vester-Aaby 2. 105.

Vesterskerninge 2. 105. 111—12. 4. 199.

v. Vesten, Agent 1. 8. 30—32. 35—39.

Vestkjær Højskole 0. 89. 91.

Viborg Tugthus 7. 161. 177. 180. 8. 87.

Wigström, Eva, Forf. 2. 10.

Vilslev 4. 40—41.

Vind, Ole 1. 130. 8. 104.

Vindinggaard 3. 138.

Vinsted, J. A., Højskolelærer og Apoteker 9. 23.

Vinstrup, Bisp 1. 142.

Virgil, Troldmand 1. 98. 3. 20.

Visby, C. H., Præst 2. 62.

Vitten By 5. 134—35.

Wodschou, J. F. 6. 194. 196—201.

Voer 6. 121.

Vognsen, Tule 6. 111—12.

Volbjerggaard 6. 114.

Vællinghøj Herregaard 4. 89.

Zahle, P. Chr., Præst 6. 156.

Oehlschläger, Adam 2. 4. 3. 106. 7. 63. 64. 0. 149.

Ønslev 1. 45. 48.

Ørlev 0. 114—24.

Ørsted, A. S., Politiker og Retslærd 8. 121.

— H. C. Prof. 3. 3. 6. 151.

3. Forfatterne og Afhandlingerne.

Bang, Gustav: Fru Anne Oldeland. En Adelsdame i det 16. Aarhundrede. **5.** 115—31.

— Socialismen i Danmark. **7.** 140—51.

Bang, Vilhelm: Mestermændene. **3.** 46—94.

Bjerger, Poul: Fra Vestjylland mellem Varde og Ringkøbing. Aktstykker. **1.** 170—84.

— Chr. Simonsens Historier. **4.** 126—61.

— De Sønderkov Bønder. **6.** 159—203.

— A. D. Jørgensen. **8.** 1—9.

Christensen, P. C.: Kæltringliv i Salling (med Billede). **7.** 152—80.

Dein, J. R.: Fra København i Tyverne. Barndomserindringer. **2.** 210—23.

Feilberg, H. F.: Cyprianus. **1.** 97—124.

— Levende begravet. **2.** 1—60.

— Spåstikken. **3.** 1—45.

— Et kapitel af folkets sjæleetro. **4.** 55—125.

— Et nyt kapitel af folkets sjæleetro. Spøgelseshistorier. **5.** 1—66.

— Et blad af afgudsbilledernes historie (med to billeder). **6.** 1—55.

— Skæbnetroen. **7.** 1—56.

— Gåder. **8.** 10—76.

— Ilden—arnen—hjemmet. **9.** 36—75.

— Paradisminder og paradishåb. **0.** 1—56.

Frederiksen, Lars: Tidsbillede fra det 18. Aarhundrede. **3.** 153—88.

Fridericia, J. A.: Bondestanden i Danmark i Midten af det 17. Aarhundrede. **5.** 91—114.

Hansen, Povl: Bonde og herremænd. Et tidsbillede fra hoveritiden. **1.** 1—83.

— Jens Lange på Rødkilde og hans bønder. **2.** 105—209.

- Hansen, Povl: Ole Skovløber. **4.** 1—29.
— Lidt gammeldags poesi. **7.** 181—87.
— Fra hoveritiden. **8.** 186—91.
— Gamle tider. **9.** 186—92.
— Bidrag til hegnenes historie. **0.** 155—63.
- Jensen, P.: Skovbrug i gamle Dage i Kværndrup Sogn (med et Kort). **6.** 56—106.
- Jensen, Peder: Kobber-Jens, en selvhjulpen Mand fra Aarhundredets Begyndelse. **0.** 135—54.
- Jørgensen, Konrad: Til Folkehøjskolen. **4.** III—IV.
- Kjær, Severin: Vornede tvinges til Stavns. **0.** 96—134.
- Kristensen, Evald Tang: Træk af Hoverilivet paa Frisenborg Gods i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Efter Meddelelser af P. C. Hummeluhr. **5.** 132—55.
— Strid om Kirkestole. **6.** 107—22.
— Anders Skygge. **7.** 125—39.
— Bondeliv i Sabro Herred for 50 Aar siden. Paa Grundlag af P. C. Hummeluhrs Optegnelser. **8.** 77—115 og **0.** 57—85.
- Kristensen, Marius: Hvor mange ord bruger vi. **7.** 57—68.
- Lauridsen, P.: Prof. C. Flor og Nordslesvigerne 1844—46. **8.** 131—69.
— Den gamle danske Landsby (med ti Byplaner og et Kort). **9.** 76—185.
- Nielsen, M. H.: Fattigplejen i Danmark før Reformationen. **5.** 67—90.
— Fattigvæsenet i Danmark 1536—1708. **7.** 69—124.
- Nielsen, O.: Bondestandens Kaar i det sydlige Jylland i Midten af det 18. Aarhundrede. **4.** 30—54.
- Nissen, J.: Malt Sogn i vore Oldefædres Tid. **3.** 126—52.
- Nutzhorn, H.: Fæstebonden Peder Smed i Bukkerup. **1.** 125—169.

- Nutzhorn, H.: Den første Himmelbjærgsfest, et historisk tidsbillede. **3.** 95—125.
- Nyrop, C.: Fra Danmarks ældste Lavsskraaer særlig med Hensyn til Forholdet mellem Mestre og Svende. **2.** 61—104.
- Rasmussen Søkilde, N.: De jordegne Bønder i gamle Dage. **4.** 162—208.
- Register til Aargangene 1891—1900. **0.** 165—87.
- Schjørring, Jens, Jydsk Præstegaardsliv. Minder fra Barn-domstiden. **5.** 156—91.
- Skole- og Studenterliv i Fyrrerne. Ungdomsminder. **6.** 123—58.
- For halvhundrede Aar siden. **8.** 116—30.
- Schrøder, L.: Askov Højskoles første Dage. **9.** 1—35.
- Nogle Minder om Jens Schjørring fra Tredserne. **0.** 86—95.
- Termansen, N. J.: Fra Malt Herred. Kulturhistorisk Skitse. **1.** 84—96.
- Weiss, Chr.: Protestantisk Præstevælde i Danmark i det 16. og 17. Aarhundrede. **8.** 170—85.

DA jeg begyndte Aarbog for dansk Kulturhistorie, tænkte jeg, at hvis jeg kunde faa den til at gaa i ti Aar, saa vilde jeg være glad og godt fornøjet. Nu er de ti Aar gaaet, og Aarbogen er gaaet godt i dem, og den kunde ogsaa nok gaa godt en Tid endnu; men man skal holde op, mens Legen gaar bedst, siger Ordsproget. Og da der nu er en samlet Række paa ti Bind, tager jeg deraf Anledning til at slutte.

Mange har jeg at sige Tak til, fordi Arbejdet er gaaet saa godt. Først Højskoleforstander Povl Hansen, Vallekilde.

Havde jeg ikke vidst om hans Afhandlinger i Aargangene 1891, 92 og 94 at sige, havde jeg formodentlig slet ikke begyndt. Og naar Arbejdet slog saa godt an, kan jeg for en stor Del takke ham for det. En anden, som jeg skylder endnu mere Tak, er min Nabo Dr. phil. H. F. Feilberg. Hans Afhandlinger har baaren den ud i Kredse, som Aarbogen ellers ikke havde naaet, og har givet den en Anseelse, som jeg ikke selv havde drømt om. Jeg burde nævne mange flere Navne. Man behøver blot at se paa Indholdsfortegnelsen, og man vil straks skønne, at jeg desværre ikke kan indkassere noget af den Ros, som Blade og Tidsskrifter saa rundelig har ydet Aarbogen, men at jeg maa afgive det alt til mine Medarbejdere.

Alle de mange, der har købt og læst Aarbogen, skylder jeg ogsaa Tak. Det er jo det vigtigste ved et saadant Arbejde, at det kommer ud mellem Folk. Ogsaa dette er lykkedes godt. Aarbogen er bleven trykt i 2500 Eksemplarer. De to første Aargange er udsolgt, nogle af de andre findes kun i forholdsvis faa Eksemplarer. Aviserne har bidraget deres store Del dertil. Alle har de omtalt den med Velvilje; mange endogsaa med saa anerkendende Ord, saa jeg selv fandt, at det var for meget. Og efter Sigende skal der meget til, før en Forfatter eller Udgiver finder det. Dem jeg maa takke mest, er Højskolerne og Landbrugsskolerne. Uden dem vilde Foretagendet have været umuligt. De nævnte Skoler og deres Lærlinger har været min faste Kundekreds Landet over.

Min bedste Tak til alle!

Bakkehus, Vejen St. i September 1900.

POUL BJERGE.

